योगनिष्ठ मुनिराज श्रीबुद्धिसागरजीकृत

યોગદીપક.

सुरतना प्रसिद्ध सुश्रावक

શેઠ લલ્લુભાઈ ધર્મચંદ ઝવેરીની મદદથી

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્ત્તા

श्री अध्यात्मज्ञानप्रसारक मंडळ मुंबाई.

(चंपागली)

હા. શા. લલ્લુભાઈ કરમચંદ દલાલ.

પ્રત ૧૦૦૦

વીરસંવત્ ૨૪૩૮ વિક્રમ સં ૧૯૬૮

મુબાઈ—નિર્ણયસાગર પ્રેસ

કિં. ૦-૧૪-૦

Printed by B P Ghanekar at the Nirnaya sagar Press
23 Kolbhat Lane Bombay

and

Published by Lallubhai Karamchand Dalal for Adhyatma
Genanaprasarak Mandal Champagalli

BOMBAY

યોગદીપકની પ્રસ્તાવના.

આ યોગદીપક ગ્રન્થ તે વિષયના અભિલાષી જનોને, જેટલો હીતકર છે તેટલોજ ઉપયોગી છે ગુરૂવર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીનો તદ્વિષયે અનુભવ અને પ્રેમ હોવાથી આ ગ્રન્થ સસ્કૃતમા તેઓશ્રીએ રચ્યો હતો, પણ તે ભાષાથી અજ્ઞ જનો ગુર્જરભાષામાં સ્પષ્ટ રીતે યોગનુ મહાત્મ્ય જાણે અને તે પ્રતિ પ્રેરાય તે માટે કોઈ સરળ સાધન ન હોવાથી તેઓશ્રીએ ગુર્જરભાષામા વિવેચન કર્યુ છે, જે ગ્રન્થમડળે શ્રીમદ્બુદ્ધિસાગરજી ગ્રન્થમાળાના ૨૩ મા ગ્રન્થતરીકે પ્રગટ કર્યો છે

ગુરૂશ્રીએ ગ્રન્થ પ્રારભમાં લખેલ "યોગભૂમીકા" તરફ નજર કરતા યોગનુ માહાત્મ્ય, યોગની આવશ્યકતા, યોગીમાં રહેલું સામર્થ્ય, તેના વિસા રાથી થઈ પડેલી હાલની સ્થિતિ, જૈન પૂર્વાચાર્યોમા તેનો પ્રચાર કેવો હતો અને તેથી તેઓ શુ કરી શકતા હતા, વગેરે વર્ણન કરીને બતાવી આપ્યુ છે કે, પ્રમાદવશે અથવા ગમે તે કારણે પણ આર્યાવર્તમાં-તેમા ખાસ કરી જૈનોમાં-જ્યારથી યોગાભ્યાસ ઘટવા માડ્યો છે ત્યારથી જૈનોની શક્તિમાં ઘટાડો થતો આવ્યો છે દરેક ધર્મવાળા ગમે તે રૂપે યોગને માને છે પણ તેનું રહસ્ય વીસારે પડવાથી પોતે યોગને અમુક અંશે સેવતાં છતા પણ અજ્ઞાને કરી યોગનામનું ખડન કરવા તૈયાર થઈ જાય છે જેમ કે જૈનોની દરેક આવશ્યક ક્રિયાઓ યોગરૂપ હોવા છતાં તેના રહસ્યાર્થને જાણવાની દરકાર ન કરતા, કેટલાક જૈનો ક્રિયારૂપ યોગનું પરિપૂર્ણ ફલ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, પણ ગુરૂવર્યશ્રીના આ ગ્ર થના વિવેચન ઉપરથી તેમ મુંબાઈના ચાતુરમાસ દરમીયાન આવશ્યક ક્રિયાઓ ઉપરના વ્યાખ્યાનબોધ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાયુ છે કે, ગણધર મહારાજાઓએ-પૂર્વાચાર્યોએ-જે જે ક્રિયાઓની આવશ્યકતા વર્ણવી છે તે અપૂર્વ રહસ્યપૂર્વક છે, એટલુજ નહી પણ યોગ-માર્ગની નિસ્સરણિરૂપ તે છે અને તે નિસ્સરણીવડે સાધ્યબિંદુ લક્ષ્યમા રાખી આત્મસામર્થ્ય પ્રગટ કરી, ક્રમે કરી ઉચ્ચ સ્થાનપ્રતિ પહોચવાનું છે

જૈનોએ-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ યોગને મુખ્ય માન્યા છે યોગનો મુખ્ય ઉદ્દેશ આત્માની શુદ્ધતા કરવાનો છે યોગના આઠ ભેદ છે વગેરે વર્ણન આ ગ્રન્થમાં છે

જૈનયોગની ઉત્તમતા જણાવવા પૂર્વક ગુરૂવર્યે આ ગ્રન્થ રચના માટે પોતાના સમયનો સદુપયોગ કર્યો છે તે જૈન સમાજ ઉપરજ નહી -પણ

જૈનેતર સમાજ ઉપર પણ અપૂર્વ ઉપકાર કર્યો છે, એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી ખરેખર સન્ત પુરૂષો મહાત્માઓ, પોતાના સમયનો, પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ અન્ય જનોને બોધ કરવામા અને પુસ્તકો રચવામા કરે છે તેજ સર્વોત્તમ ધર્મમાર્ગ છે કેમ કે, અન્ય જનો ઉપર ઉપકાર થવા પૂર્વક સદા કાળ જ્ઞાનના વિચારોમાજ મશગુલ રહેવાથી બાહ્ય ખટપટોમાં પ્રવેશ થતું નથી

આ ગ્રંથમા યોગના અંગે ઘણી બાબતો વર્ણવી છે અને તેમા દેહ અને આત્મા, આત્માનુ સ્વરૂપ, જ્ઞાનનુ સ્વરૂપ મનોગુપ્તિનુ સ્વરૂપ ઇન્દ્રિયો તે આત્મા નથી, આત્મા કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય જ્ઞાનક્રિયાથી મુક્તિ, પરમાત્મ થવાની કુંચી, યોગની સાધના કેમ કરવી જોઇએ, કઈ અવસ્થામા વધુ સારી થઈ શકે, યોગના અષ્ટ પ્રકાર અને તેમા યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ આદીની જરૂર તથા તેની રીતો તેમજ સ્વરોદય જ્ઞાનનું દિગ્દર્શન કરાવી, તેમા કઈ વખતે શુ કરવુ ? અમુક વખતે શુ થશે ? કઈ દિશામાં કયુ તત્વ રહ્યુ છે અને તેનું ફળ શુ ? તે જણાવ્યુ છે તેમજ પ્રાણાયામથી રોગ નાશ પામે છે, પ્રાણવાયુ સાધનારા યોગીઓ અન્યોના શરીરમા પ્રવેશ કરે છે તે તથા તેનો અભ્યાસ કેવી રીતે શરૂ કરવો, ધારણાનુ સ્વરૂપ, મનનો પ્રત્યાહાર, તેને જીતવાના ઉપાયો, મનની દશાનુ વર્ણન વગેરે ઉપર સારૂં વિવેચન કર્યું છે, છેવટે અષ્ટાંગ યોગનો અધિકારી કોણ ? ચારિત્રક્રિયાના ભેદ, તેનુ ફળ, સમ્યક્ત્વ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રનું સ્વરૂપ, ચારિત્ર કોની પાસે લેવુ, વગેરે વર્ણવી યોગનો પ્રકાશ કરવામા દીપકસમાન એવુ આ ગ્રન્થનું યોગદીપક નામ સાર્થક કર્યું છે

છેવટે આવા અમૂલ્ય ગ્રંથનો પ્રકાશ કરવાને સહાય કરનાર, સુરતના દેવ ગુરૂ અને ધર્મઆરાધક સુશ્રાવક—પ્રખ્યાત ઝવેરી લલ્લુભાઈ ધર્મચંદ ઝવેરીને ધન્યવાદ આપી સુજ્ઞ જનો હંસ ચંચુવત્ સાર ગ્રહી ગુરૂવર્યની આ રચનાનો અમૂલ્ય લાભ મેળવશો એમ ઇચ્છી વિરમીએ છીએ

મુંબાઈ–ચંપાગલી,
ફાગણ વદ ૭
વિરસંવત્ ૨૪૩૮

લી૦
अध्यात्मज्ञानप्रसारक मंडळ

યોગભૂમિકા.

યોગનુ માહાત્મ્ય સર્વ સાક્ષર મનુષ્યો, એકી અવાજે કબુલ કરે છે આર્યાવર્તમા યોગના સાધકો, અર્થાત્ યોગીઓ ઘણા હતા દરેક દર્શનમાં યોગની પ્રક્રિયાઓ ભિન્ન ભિન્ન રૂપે પરિણમી છે કોઈ પણ દર્શનમા યોગના તત્ત્વો અનેક રીતે ભિન્ન નામે પણ દાખલ થયા છે યોગના અસખ્ય ભેદો છે જૈન શાસ્ત્રોમા અસખ્ય યોગે મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ દર્શાવીને સિદ્ધ કરી આપ્યુ છે કે, જે જે યોગવડે આત્માની, પરિણામાદિની અપેક્ષાએ ઉચ્ચ દશા થાય તેનો આદર કરવો જગતમાં ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓને ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાના યોગો પ્રતિ રૂચિ હોય છે, તેથી ભિન્ન ભિન્ન યોગક્રિયામા પ્રવૃત્ત થએલા મનુષ્યોની, ઘણા ભાગે યોગની ક્રિયાઓ ભિન્ન ભિન્ન દેખાય છે, પણ તે સર્વે યોગોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ આત્માની શુદ્ધતા કરવાનો હોવાથી, દૂર આસનાદિ ભેદ પડે છતે પણ, અન્તે સર્વે પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે અધિકારભેદે અને રૂચિભેદે, ભિન્ન ભિન્ન ધર્મયોગને દેખી બાળજીવો એક બીજાનુ ખડન કરે છે અને જે યોગ પોતાને પ્રાપ્ત થયો છે, તેની પણ પૂર્ણ આરાધના કરી શકતા નથી શ્રી વીરપ્રભુએ અસખ્ય યોગમા પણ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર, એ ત્રણ યોગને મુખ્ય માન્યા છે યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ, એ પ્રમાણે યોગના આઠ ભેદ પડે છે ભક્તિયોગ વગેરેનો પણ યોગમા સમાવેશ થાય છે

યોગવિના દુનિયાનો કોઈ પણ ધર્મ પ્રખ્યાતિ પામ્યો નથી, મુસલમાનો પણ યોગને માને છે, વેદને માનનાર સર્વ હિન્દુઓ પણ યોગને માને છે, બૌદ્ધો પણ યોગને માને છે, ખ્રીસ્તિઓ પણ યોગને માને છે નાસ્તિક લોકો પણ નીતિરૂપ યમને માનીને, તેના અશરૂપ યોગને માને છે, સારેજ તેઓ મનુષ્યની રીતિમાં ગણી શકાય છે કોઈ પણ જીવની હિંસા કરવી નહિ, જૂઠુ બોલવુ નહિ, ચોરી કરવી નહિ, બ્રહ્મચર્ય પાળવુ કોઇનો વિશ્વાસઘાત કરવો નહિ, સર્વ પ્રાણીઓનું ભલું ઈચ્છવુ, આ યોગનુ પ્રથમ પગથીયુ છે, તેનો અમુક અશે પણ સર્વે ધર્મવાળાઓને સ્વીકાર કરવો પડે છે, જો તેનો સ્વીકાર કરે નહિ તો દુનિયામા તે ધર્મની હયાતી પણ રહે નહિ મુસલમાનો અને ખ્રીસ્તિયો પણ, અમુક અશે સત્ય બોલવુ, બ્રહ્મચર્ય પાળવુ, સર્વ જીવોની દયા કરવી, ઇત્યાદિ બાબતોને માને છે નાસ્તિકો પણ નીતિધર્મરૂપ યોગને માને છે બૌદ્ધો પણ અમુક અશે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, દારૂમાંસત્યાગરૂપ, યોગના પ્રથમ પગથીયાને સ્વીકારે છે, તેવી તેઓ પણ યોગના ઉપાસકો

બને છે હિન્દુઓ પણ અમુક અપેક્ષાએ યોગના આઠે અંગોનો સ્વીકાર કરે છે नास्ति योगसम बल યોગના સમાન બળ નથી, આમ હિન્દુ શાસ્ત્રોમા કહ્યુ છે—योग श्चित्तवृत्तिनिरोध ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવો તેનુ નામ યોગ છે, એમ પતજલિ કહે છે શ્રીમદ્ પતજલિએ, યોગના અષ્ટ અંગોનુ તેમની મા યતા પ્રમાણે ગભીરાશયથી અને વિસ્તારથી વિવેચન કર્યુ છે શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિએ, પતજલિને માર્ગાનુસારિ કહ્યા છે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી એ, પાતજલયોગના ચોથા પાદ ઉપર ટીકા કરી છે, એમ સાભળવામા આવે છે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે બત્તીસાબત્તીસી (द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका)મા યોગનુ માહાત્મ્ય સારી રીતે વર્ણવ્યુ છે

વેદધર્મને માનનાર વ્યાસર્ષિ, ભગવદ્‌ગીતામાં યોગની અત્યત આવશ્યકતા સ્વીકારે છે ભગવદ્‌ગીતાના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં યોગની વ્યાખ્યા છે, તેમાથી કેટલાક શ્લોકો નીચે દર્શાવવામા આવે છે

तपस्विभ्योऽधिको योगी, ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिक ॥
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी, तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ १ ॥
प्रयत्नाद्यतमानस्तु, योगी सशुद्धकिल्बिष ॥
अनेकजन्मससिद्ध, स्ततो याति परां गतिम् ॥ २ ॥
असयतात्मना योगो, दुष्प्राप इति मे मति ॥
वश्यात्मना तु यतता, शक्योऽवाप्तुमुपायत ॥ ३ ॥
यतो यतो निश्चरति, मनश्चचलमस्थिरम् ॥
ततस्ततो नियम्यैत, दात्मन्येव वश नयेत् ॥
युक्ताहारविहारस्य, युक्तचेष्टस्य कर्मसु ॥
युक्तस्वप्नावबोधस्य, योगो भवति दु खहा ॥

સાર—તપસ્વીથકી પણ યોગી અધિક છે, જ્ઞાનીથકી પણ યોગી અધિક છે, કર્મીથકી પણ યોગી અધિક છે માટે હે અર્જુન! તુ યોગી થા। પ્રયત્નથકી યત્ન કરતો એવો યોગી અનેક જન્મ સસિદ્ધ થઈને પરમાત્મપદને પામે છે અસયત જેનો આત્મા છે તેનાવડે યોગ સાધી શકાય નહિ જે સયત આત્મા છે, અર્થાત્ યમાદિવડે પાચ ઇન્દ્રિયોને વશમા રાખે છે, તે યોગને સાધી શકે છે જે જે માર્ગથી અસ્થિર–ચચલ–એવુ મન નીકળે તેને તેના પ્રતિપક્ષી એવા માર્ગવડે, નીકળવાના માર્ગને રૂધીને આત્મામાજ યોગી મનને સ્થાપીને તેને વશ કરે છે આહારવિહારથી યુક્ત અને જેની ચેષ્ટાઓ યોગીને યોગ્ય છે તેમજ યુક્ત સ્વપ્નાવબોધ પુરૂષને યોગ દુ ખનો નાશ કરનાર બને છે ઇત્યાદિ ભગવદ્‌ગીતામાં યોગસબધી ઘણું વિવેચન કરવામા આવ્યુ છે ઉપનિષદો અને પુરાણો વગેરેમા પણ યોગસબન્ધી ઘણું લખવામાં આવ્યુ છે

આર્યસમાજીઓ પણ, યોગપાતંજલ ગ્રન્થ અને અન્ય પણ યોગના ગ્રન્થોને સ્વીકારે છે આર્યમુનિએ ભગવદ્ગીતાપર હિન્દી ભાષામા ભાષ્ય રચ્યુ છે, જેમા કહ્યુ છે કે, કૃષ્ણએ પરમાત્મા નહોતા પણ એક યોગી હતા અને તેમણે યોગના પ્રતાપથી અર્જુનને વિશ્વપુરૂષતુ દર્શન કરાવ્યુ, ઇત્યાદિ લખીને યોગનાજ મહિમાનો તે સ્વીકાર કરે છે દયાનન્દ સરસ્વતી પણ યોગના ઉપર શ્રદ્ધા રાખતા હતા કબીર પણ યોગના સબન્ધી ઘણા પદ ગાય છે અને પોતાના બનાવેલા સ્વરોદયમા યોગસબન્ધી ઘણુ માહાત્મ્ય વર્ણવે છે મત્સ્યેન્દ્ર અને ગોરખ પણ યોગના સબન્ધી ઘણું વર્ણન કરે છે વલ્લભાચાર્ય અને સ્વામીનારાયણ તથા બ્રહ્મસમાજીઓ પણ યોગતત્ત્વને માન આપે છે થીઓસોફીકલ સોસાઈટીમાં દાખલ થનારા થીઓસોફીસ્ટો પણ, યોગમાર્ગને અનુસરે છે રાધાપન્થના મનુષ્યો પણ યોગમાર્ગ તરફ વલણ ધરાવે છે

હવે વિદેશ તરફ દષ્ટિ કરીએ, અમેરિકા અને ઇંગ્લાંડના લોકો યોગવિદ્યા તરફ પ્રેમની દૃષ્ટિથી દેખે છે, તેઓ યોગનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા છે મેસ્મેરિઝમ, હિપનોટીઝમ, વગેરે પ્રયોગો ખરેખર યોગરૂપ સૂર્યના એક કિરણ જેવા પ્રકાશવા લાગ્યા છે આ પ્રકાર કરોડો મનુષ્યો યોગને માન આપવા લા યા છે

જૈન શાસ્ત્રોમાં યોગસબન્ધી અનેક ગ્રથો છે યોગવિદ્યાના કેટલાક ગ્રન્થો પહેલા ગુપ્ત રાખવામા આવતા હતા યોગનુ પરિપૂર્ણ આરાધન કરીને ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુએ, કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું વીતરાગ શ્રી મહાવીર પ્રભુએ યોગના અનેક ભેદોનુ વર્ણન કર્યુ છે અન્ય દર્શનીઓ એકેક યોગને માને છે, ત્યારે શ્રી વીરપ્રભુ કથીત જૈનદર્શનમા(હઠયોગ, રાજયોગ, ક્રિયાયોગ, ભક્તિયોગ, મનયોગ, લયયોગ, (સ્થિરતા) દેશવિરતિયોગ અને સર્વવિરતિયોગ) આદિ સર્વ યોગોનો સમાવેશ થાય છે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે જેટલા તીર્થંકરો થાય છે તેટલા સર્વે વિશસ્થાનકરૂપ યોગની આરાધના વડેજ થાય છે અન્ય ધર્માવલબીઓ કરતા, જૈન યોગની ઉત્તમતા છે, એમ શ્રી વીરપ્રભુની વાણીનું જેણે સપૂર્ણ પાન કર્યુ છે તે જાણી શકે છે જૈન સાધુઓ અને શ્રાવકોના ધાર્મિક આચારો ખરેખર યોગરૂપજ છે પચમહાવ્રત અને બારવ્રતનો યોગના પહેલા પગથીયારૂપ યમમા સમાવેશ થાય છે શ્રી મહાવીર પ્રભુ, અષ્ટાદશ દોષ રહિત સર્વજ્ઞ હતા, માટે તેમનો કથિત યોગમાર્ગ પરિપૂર્ણ સત્યથી ભરેલો છે, એમ અમોને પરિપૂર્ણ વિશ્વાસ છે

જૈન શાસ્ત્રોમા અઠ્ઠાવીશ પ્રકારની લબ્ધિયો દર્શાવી છે, તે યોગીઓને ઉત્પન્ન થાય છે (તપશ્ચર્યા કરવી તે પણ એક જાતનો યોગ છે પ્રતિલેખના, પ્રતિક્રમણ, પૂજા, સ્વાધ્યાય અને પાચ સમિતિયો પણ યોગરૂપજ છે મન,

વચન અને કાયાના પાપોનો ત્યાગ કરવો, તે પણ એક જાતનો યોગ છે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવુ તે પણ યોગ છે વિનય, વૈયાવચ્ચ, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ અને સ્વાધ્યાય વગેરેનો પણ યોગમા સમાવેશ થાય છે

યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રન્થમાં યોગની આઠ પ્રકારની દૃષ્ટિ જણાવી છે, તેઓનો પણ યોગમા સમાવેશ થાય છે પ્રતિષ્ઠા વખતે મન્ત્રો બોલવામા આવે છે, તેનો પણ યોગમા સમાવેશ થાય છે પ્રતિષ્ઠા વખતે ગ્રહોની પૂજા થાય છે તે ગ્રહોના પાટલા ઉપર જુદા જુદા રગના વસ્ત્ર અને જુદા જુદા નૈવેદ્ય ધરવામા આવે છે, તેમા યોગશાસ્ત્ર કથિત પૃથ્વીતત્ત્વ આદિ તત્ત્વોનુ ગભીર રહસ્ય સમાયલુ છે પણ તેને હાલના પ્રતિષ્ઠા કરનારાઓ બરાબર સમજી શકતા નથી યોગોદ્વહનની ક્રિયાઓમા તેમજ પ્રતિક્રમણ તથા પ્રતિષ્ઠાની ક્રિયાઓમાં, જે જે મુદ્રાઓ કરવામા આવે છે તેમા પણ યોગનુજ રહસ્ય સમાયલુ છે સૂરિમન્ત્રના ધારક આચાર્યોને મુદ્રાઓ તથા સકલ્પો કરવા પડે છે, તેમા પણ યોગનું ઉત્તમ રહસ્ય સમાયલુ છે ચન્દ્રસ્વર આવતા પ્રતિષ્ઠા કરવી, દીક્ષા દેવી, વગેરેમા પણ યોગવિદ્યાનો પ્રભાવ છે અમુક દિશાએ મસ્તક રાખીને સુવુ અમુક પડખે સુઇ રહેવુ તેમાં પણ યોગવિદ્યાનુ માહાત્મ્ય અવબોધાય છે લોગસ્સ વગેરેના કાયોત્સર્ગમા પણ, પ્રાણાયામથી શ્વાસોચ્છ્વાસનો નિયમ બધાયો છે समाहिवरमुत्तमदिंतु તથા અન્ય પણ એવા આવશ્યક સૂત્રના વચનો યોગનો માર્ગ દર્શાવે છે પચેંદ્રિયસૂત્રમા પણ આચારને સાધવા યોગ્ય, યોગ આચાર દર્શાવ્યો છે

છ આવશ્યકની ક્રિયાઓ પણ યોગના આધારે રચાઇ છે ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનનો યોગમા સમાવેશ થાય છે જ્ઞાનયોગ, દર્શનયોગ અને ચારિત્રયોગ સબધી અનેક શાસ્ત્રો બનેલાં છે શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિએ, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય અને યોગબિન્દુ ગ્રથને બનાવીને, રાજયોગની ઉત્તમતામા વધારો કર્યો છે શ્રીમદ્ જિનદત્તસૂરિએ પણ એક યોગનો ગ્રન્થ બનાવ્યો છે, તેને અમોએ દેખ્યો છે કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચદ્રાચાર્યે, યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિએ, અષ્ટ અગનો પ્રકાશ કરવા યોગશાસ્ત્ર નામનો ગ્રન્થ રચીને દુનિયાના લોકો ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે શ્રીમદ્ શુભચદ્રાચાર્યે, જ્ઞાનાર્ણવ ગ્રથ રચીને તેમાં યોગનું માહાત્મ્ય ખૂબીથી દર્શાવ્યુ છે શ્રીમદ્ આનદઘનજી, શ્રીમદ્ વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય, શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય અને જ્ઞાનવિમલસૂરિએ, અઢારમી સદીને યોગના જ્ઞાનથી સુવર્ણ પ્રકાશમયી બનાવી હતી અને તેઓએ અધ્યાત્મજ્ઞાનયોગને સારી રીતે અનુભવ્યો હતો ઓગણીશમી સદીમા શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરિએ યોગના માર્ગને અનુભવ્યો હતો વીશમી સદીના

આગમમા શ્રીમદ્ ચિદાનન્દજી (કર્પૂરચંદજી)એ ચિદાનન્દ સ્વરોદય બના વીને, યોગમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો છે જૈનોમા હાલ યોગના ગ્રન્થો છતા સાક્ષર જૈનોની અલ્પસખ્યાને લીધે, યોગમાર્ગનો ધાર્યા પ્રમાણે ફેલાવો થવા પામ્યો નથી, પણ હવે યોગમાર્ગ તરફ જૈનોની અભિરૂચિ વધવા માંડી છે, તેમ જણાય છે

જમાનાને અનુસરીને મનુષ્યોને શીઘ્ર બોધ થાય, એવા ગ્રથોની આવ શ્યકતા છે, એમ વારવાર મનમા વિચાર થવાથી એક યોગગ્રથ રચવાની અભિરૂચિ થઈ. સ ૧૯૬૬ ના ચૈત્રમાસમા—સુરતના પ્રખ્યાત દાનવીર ઝવેરી શેઠ ધર્મચદ ઉદયચદના સુપુત્રો શેઠ લલ્લુભાઈ ધર્મચદ તથા શેઠ જીવણચદ ભાઈ તથા ગુલાબભાઈ તથા મગનભાઈ તેમજ દાનશૂર ઝવેરી નગીનદાસ કપૂ રચદના સુપુત્રો શેઠ ફકીરચદભાઈ તથા ગુલાબચદભાઈ તથા રાવબહાદુર શેઠ હીરાચદ મોતિચદ વગેરે ઝવેરીઓએ, ડુમસ પધારવાનો આગ્રહ કર્યો ત્યારે ત્યા એકાત ધ્યાન કરવાનુ સ્થાન મળ્યુ, ત્યા ધ્યાન કર્યા બાદ નવ રાશના પ્રસગે, રાજયોગ (સહજયોગ) આદિ યોગ સબન્ધી એકશો ને આઠ શ્લોક બનાવ્યા હતા, ત્યારબાદ સ ૧૯૬૬ નુ ચોમાસુ સુરતમા કર્યુ, ત્યારે ચોમાસામા નવરાશ મળતાં ૬૨ શ્લોક પૂર્યુ અને ૬૩ મા શ્લોકનુ થોડુ વિવેચન કર્યુ હતું સ ૧૯૬૭ ના ચોમાસા માટે સુરતના શેઠ ધર્મચદ ઉદયચ-દના સુપુત્રો તથા શેઠ નગીનદાસ કપુરચદના સુપુત્રો તથા શેઠ ભુગીયાભાઈ જીવણચદ તથા શેઠ કલ્યાણચદ સૌભાગ્યચદ વગેરે ઝવેરીઓની વિનતિથી મુબાઈ તરફ વિહાર કર્યા, માહા શુદી પૂર્ણિમાના રોજ મુમાઈમાં પ્રવેશ થયો, ત્યારબાદ ફાગણમાસમા બાબુ અમીચદ પન્નાલાલ ઝવેરીના આગ્રહથી વાલકેશ્વર જવાનુ થયુ, ત્યા ૬૩ મા શ્લોકથી બાકીના શ્લોકોનુ વિવેચન પૂર્ણ કર્યુ વાલકેશ્વરમા સારી સ્થિરતા મળવાથી ત્યા ભજનસગ્રહનો થોડો ભાગ તથા શ્રાવક સ્વરૂપના બે ભાગ વગેરેની પણ રચના કરવામા આવી હતી

યોગનો પ્રકાશ કરવામા આ ગ્રથ દીપક સમાન હોવાથી, તેનુ નામ **યોગદીપક** પાડવામા આવ્યુ છે શ્રી વીરપ્રભુના શાસનમા આ ગ્રથ લખવાથી, તેમજ વીરશાસનનો પ્રકાશ થાય તેવા હેતુથી, તેમના નામનુ મગલાચરણ કરવામા આવ્યુ છે, તથા અમારા **દીક્ષાગુરૂ** પરમપૂજ્ય ચારિત્ર પાત્ર ચૂડામણિ **શ્રી સુખસાગરજી** મહારાજનુ ગુરૂરૂપે મગલાચરણ કરવામાં આવ્યુ છે આ ગ્રથમા અધ્યાત્મયોગ અને ક્રિયાયોગ સમ્યગ્રીત્યા દર્શાવ્યો છે, કોઇ પણ યોગનુ ખડન કરવામા આવ્યુ નથી, પણ પરસ્પર યોગની તર-તમતા કેવી રીતે અધિકારભેદે હોય છે, તેનુ માત્ર દિગ્દર્શન કર્યુ છે

(મન, વચન અને કાયાના યોગની શુદ્ધિ કરવી અને આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોનો પ્રકાશ કરવો, આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને મનને જીતવુ, રાગદ્વેષનો નાશ

કરીને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવું આત્માના પરિણામની શુદ્ધિ થાય તેવા નિમિત્તોનું અવલંબન કરવું શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની, આરાધના કરવી અને આત્માનું ધ્યાન ધરવું ઇત્યાદિ યોગનો સાર છે અન્યદર્શન, યોગને કઇ રીતે માને છે અને જૈનો યોગને કેવારૂપે માને છે, તે જૈનયોગના અને અન્ય દર્શનીય યોગના ગ્રંથો વાંચવાથી, ભેદ જણાઈ આવશે જૈન આગમોને બાધ ન આવે એવું યોગનું વિધાન આદરવા લાયક છે જૈનાગમોથી વિપરીત જે અન્ય યોગના પુસ્તકોનું મંતવ્ય હોય તે જાણવા યોગ્ય છે, પણ આદરવા લાયક નથી, તથા શ્રદ્ધેય યોગ્ય નથી

પૂર્વના જૈનાચાર્યો ભદ્રબાહુ જેવા, પ્રાણાયામ અને મહાપ્રાણાયામની ક્રિયાઓ કરતા હતા, એવું આચાર્યોના ઇતિહાસોથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે શ્રીમદ્ હેમચંદ્ર આચાર્ય પ્રાણાયામથી એકવીશમી પાટ ઉપર અધર રહ્યા હતા અને યોગથી દેવતાને પ્રત્યક્ષ કરવા સમર્થ થયા હતા શ્રીમદ્ જિનદત્તસૂરિ યોગધ્યાન સમાધિની સાધનાથી મહા પ્રભાવક બન્યા હતા યોગના બળથી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ જૈનધર્મની જયપતાકા આર્યાવર્તમાં ફરકાવી હતી, પણ હાલ જૈન સાધુઓમાં યોગની સાધના મંદ પડી ગઈ છે કેટલાક નિરક્ષરતાથી ભ્રમિત થએલા જૈનો, જેઓ યોગના પ્રતિપક્ષી બનીને, યોગનું ખંડન કરવા ગાંડા મનુષ્યની પેઠે પ્રયત્ન કરે છે તેઓ પૂર્વના જૈનાચાર્યો અને જૈન શાસ્ત્રોની આશાતના કરીને બહુલ સંસારી થાય છે ધ્યાનસમાધિથી આત્માની શક્તિયો વધે છે, એમ સામ્પ્રતકાળના જૈન તથા જૈનેતર સાક્ષરો એકી અવાજે બોલી રહ્યા છે મનને વશ કરવામાં યોગના જેવું કોઈ ઉત્તમ સાધન નથી યોગના અભ્યાસીઓને અત્ર સૂચના કરવામાં આવે છે કે તેઓએ જૈન યોગશાસ્ત્રોના આધારે યોગનું સ્વરૂપ જાણવું અને જૈન યોગીને ગુરૂ કરીને યોગનો અભ્યાસ શરૂ કરવો ગુરૂ કર્યા વિના—ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે અભ્યાસ કર્યાવિના—યોગના અભ્યાસનું ફળ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી—યોગના ગુપ્ત રહસ્યોને યોગીઓ અધિકાર પ્રાપ્ત થયાવિના જણાવતા નથી, અર્થાત્ યોગીઓ યોગ્યતા પ્રમાણે યોગની કુંચીઓ દર્શાવે છે

હઠયોગની કેટલીક ક્રિયાનો જૈન શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે, પણ તે સંબંધી વિશેષ સ્વરૂપ અત્ર ચર્ચવાની જરૂર જણાતી નથી યોગના પુસ્તકો વાંચીને મોટી મોટી વાતો કરવાથી યોગી બની જવાતું નથી, પણ યોગશાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત માર્ગમાં પ્રયાણ કરવાથી યોગી બની શકાય છે યતિ સાધુ શ્રમણ સંયત, અને યોગી વગેરે શબ્દોનો એક અર્થ છે કેટલાક બાવાઓ વગેરે યોગજ્ઞાનની ગંધ પણ જાણતા નથી અને યોગી બનીને અન્યને છેતરે છે, પણ તેથી સાક્ષરો તો છેતરાય નહીં યોગનું ખરૂં સ્વરૂપ જાણવાથી યોગ વિદ્યાનો ફેલાવો કરી શકાય છે અને તેથી જૈન શાસનનો ઉદ્ધાર કરી શકાય

છે યોગનું ઉચ્ચ ચારિત્ર ધારણ કરીને યોગી બનેલા જૈન સાધુઓ, જૈન શાસનનો અનેક ઉપાયોથી ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ થશે આત્માનું અનુપમેય બળ વધારવું હોય તો, હે ભવ્ય જીવો! યોગમાર્ગનું અવલંબન કરો! જૈન ગુરૂકૂળો સ્થાપીને તેમા યોગવિદ્યાના અભ્યાસથી વિદ્યાર્થીયોમા આત્મબળ પ્રકટાવવા પ્રયત્ન કરો યોગનું પ્રથમ પગથીયું યમ છે, તેની બરાબર આરાધના કરો કે, જેથી યોગના બીજા, ત્રીજા આદિ પગથીયાપર ચઢી શકાય ધ્યાન, સમાધિ, આદિ યોગના અંગોમાં પ્રવેશ કરનારા સાધુઓ, ઉદાર ચિત્તવાળા બની, સ્વપર કલ્યાણ કરવાને સમર્થ બને છે યોગના માહાત્મ્યનું વર્ણન કરવા પરિપૂર્ણ કોઈ સમર્થ થઈ શકતું નથી યોગના પ્રતાપથી અનેક ભવના કરેલા કર્મ, કાચી બે ઘડીમા ક્ષય કરી શકાય છે અને અંતે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, માટે બાહ્યયોગની શુદ્ધિ કરીને આ તરિક યોગની શુદ્ધિ કરવી જોઇએ મન, વચન અને કાયાના અશુભ યોગોનો ત્યાગ કરીને મન, વચન અને કાયાના શુભ યોગો કરવા, એજ યોગનુ પ્રથમ પગથીયું છે, તે જેણે આદર્યું છે તે મનુષ્યો, ઉપર ચઢવાના અધિકારી બને છે યોગનુ પ્રથમ પગથીયું ત્યાગ કરીને, જેઓ એકદમ ઉપરના પગથીયાપર ચઢવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેઓને અન્તે પાછા ફરી, પચમહાવ્રતરૂપ યમની આરાધના કરવી પડે છે, કેમ કે પાયાવિના મહેલ ટકી શકતો નથી, જેમ પગવિના મનુષ્ય ઉભો રહી શકતો નથી, તેમ પચ મહાવ્રતરૂપ યમ વા નીતિ વિના કોઈ પણ યોગી ઉપરની ભૂમિકામા પ્રવેશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે તો તે પુનઃ પસ્તાઇને, વા અનુભવ લેઇને પણ વ્રતોને અંગીકાર કરે છે હૃદય દયાથી પૂર્ણ હોય, સત્યથી વાણી શોભતી હોય, અસ્તેય વ્રતની સારી રીતે આરાધના થતી હોય, બ્રહ્મચર્યથી આત્મા ઉચ્ચ બન્યો હોય, પરિગ્રહનો ત્યાગ થયો હોય, ત્યારે મનુષ્ય, યોગની પ્રથમ ભૂમિકાને દૃઢ કરીને, માનસિક ક્રોધાદિક દોષો ટાળીને, પરમાત્મ પ્રભુની આરાધના કરવાને, ઉત્તમ અધિકારી બની શકે છે તેનો ઉત્તમ મનુષ્ય યોગની ધર્મક્રિયાઓને અધિકાર પ્રમાણે કરે છે અને અલ્પ બુદ્ધિવાળા જીવો, પોતાના અધિકાર તથા રૂચિ પ્રમાણે ક્રિયાઓ કરે છે, જ્ઞાની તેઓની બુદ્ધિમા ભેદ વા સશય ઉત્પન્ન કરતો નથી, પણ બાળજીવો પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે જે ક્રિયાઓ કરે છે, તેમને, તેમના અધિકાર પ્રમાણે ધર્મક્રિયાઓના ઉદ્દેશોને સમજાવીને તેઓને ક્રિયામાર્ગમા સ્થિર કરે છે અને ઉપરના અધ્યાત્મજ્ઞાનાદિ માર્ગમા ચઢાવવાને પ્રયત્ન કરે છે યોગીનો અધિકાર બાળ જીવોના અધિકાર કરતા જુદો હોય છે યોગની સાધના ગૃહસ્થાવાસમા અને સાધુ અવસ્થામા થઇ શકે છે, પણ ગૃહસ્થ કરતા સાધુ અવસ્થામા યોગની આરાધના અનન્ત ગણી સારી રીતે થઈ શકે છે. સાધુ અવસ્થામાં યોગની સાધના મુખ્યતાએ સાધવાની હોય છે ગૃહસ્થે, ગૃહસ્થ

દશાના અધિકાર પ્રમાણે યોગની સાધના સાધવી જોઇએ અને સાધુએ સાધુ ત્વના અધિકાર પ્રમાણે યોગની સાધના સાધવી જોઈએ પચમહાવ્રત અગી કાર કરનારા મુનિરાજો, યોગના ભેદોનું ઉદ્દેશપૂર્વક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને ધાર્મિક ક્રિયાઓને આરાધે છે, તો તેઓ પ્રત્યેક ક્રિયાઓની સાથે મનની એકાગ્રતા કરવા શક્તિમાન્ થાય છે ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કર વાથી જોકે થોડાઘણા અશે ફલ પ્રાપ્ત થયાવિના રહેતું નથી પણ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યાવિના પ્રતિદિન ઉચ્ચ દશામાં ગમન કરી શકાતુ નથી અને આ ત્માના સદ્ગુણોને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવા, તેની કુચીઓને અવબોધી શકાતી નથી જો જ્ઞાનપ્રદેશમાં વિશેષત ગમન કરીને જૈન કોમ યોગતત્ત્વનો વિચાર કરે તો, પોતાની ઉ તિ પોતાના હાથમા છે યોગના સવ ભેદોનું અને અગોનુ, વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાન થવાથી યોગની અમુક ક્રિયાઓજ અમારી છે અને અમુક ધાર્મિક ક્રિયાઓ તો અમારી નથી, એવો કદાગ્રહ રહેતો નથી, જેમ જેમ યોગના જ્ઞાનમા ઉડા ઉતરાય છે, તેમ તેમ પ્રત્યેક ધાર્મિક ક્રિયાઓ, કયા કયા ઉદ્દેશથી રચાઈ અને કયા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને અધિકાર યોગ્ય છે, તેનુ મૂળ રહસ્ય હૃદયમાં પ્રતિભાસે છે અને તેથી યોગજ્ઞાની ભિન્ન ભિન્ન ધામક ક્રિયાઓના રહસ્યને સાપેક્ષપણે અવબોધીને, અનેકાતવાદના ગૂઢ રહસ્યનો જ્ઞાતા થઈ જૈનધમ પ્રવર્તાવવાને માટે અધિ કારી બને છે તે દેશ, કાલ, અને અધિકારભેદોથી બાલ, મધ્યમ અને ઉત્તમ અધિકારીઓને તેઓના યોગ્ય ધર્મયોગને સમર્પે છે અને તેઓને ગુણસ્થાનકની ઉચ્ચ ભૂમિકામાં લાવવા સમર્થ બને છે બાળ જીવોને તેના અધિકાર પ્રમાણે યોગનો આદર કરાવે છે અને આગળ ચઢવાને ઉત્સાહ વધારે છે, તથા ઉત્તમ જીવોને તેના યોગ્ય ધાર્મિક યોગનો આદર કરાવે છે અને તેનાથી નીચી પાયરીના યોગધર્મ સાધકોને, તેના યોગ્ય ધર્મક્રિયા અને જ્ઞાનમાં પ્રવર્તાવી તેઓને આગળ ચઢવા ઉત્સાહ વધારે છે યોગ વા જૈન ધર્મના પગથીયાં-મુક્તિમાં ચઢવાને માટે માનો કે અસખ્ય છે, તો ઉપ રના પગથીયાપર ચઢેલાઓએ પોતાનાથી નીચા પગથીયાપર રહેલાઓને હાથ આપીને ઉપર ચઢાવવાનું કામ કરવુ જોઇએ, પણ નીચેના પગથીયાપર રહે લાઓનો તિરસ્કાર કરવો ન જોઇએ કારણ કે ઉંચા પગથીયાપર ચઢનાર પણ કોઈ વખત નીચેના પગથીયાપર હતો, તેને અન્ય યોગિ મહાત્માઓએ સહાય આપી ત્યારેજ તે આગળના પગથીયા ઉપર ચઢી શક્યો તે પ્રમાણે યોગના ઉચા પગથીયાપર ચઢેલાઓએ યોગના નીચેના પગથીયાપર રહેલા ઓને, દયાથી સહાય આપવી, તેમજ પોતાના કરતા ઉંચા પગથીયાપર જેઓ હોય તેના કરતા પોતે નીચો છે એમ જાણી, ઉપરના પગથીયાપર રહેલાઓ ઉપર પૂજ્ય બુદ્ધિ અને ભક્તિ ધારણ કરી, તેઓની સહાય લેઈ આગળ

ચઢવુ ચઉદ ગુણસ્થાનક પણ વસ્તુત વિચારીએ તો મુક્તિ જવાનાં પગથીયા છે કેટલાક જીવો પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક પગથીયાપર ચઢેલા છે, કેટલાક જીવો અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ નામના યોગધર્મના ચોથા પગથીયાપર રહેલા છે ચોથા પગથીયાપર રહેલાઓએ પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક પગથીયાપર રહેલાઓની નિન્દા ન કરવી, તેમજ તેઓને નીચ માની તરછોડવા નહિ, પણ તેઓને ઉપરના પગથીયાપર લાવવા માટે તેમનાપર પ્રેમ, દયા અને ઉપકારબુદ્ધિ ધારણ કરવી દેશવિરતિરૂપ પાચમા ગુણસ્થાનકપર ચઢેલાઓએ, પહેલા તથા ચોથા ગુણસ્થાનકરૂપ પગથીયાપર રહેલાઓને મદત કરવી અને પોતે ઉપરના ગુણસ્થાનકરૂપ પગથીયાપર ચઢવા પ્રયત્ન કરવો અને ઉપરના ગુણસ્થાનકનો ધર્મયોગ સાધનારાઓનો વિનય કરવો, તથા ભક્તિ કરવી આ પ્રમાણે યોગના પગથીયા સમજીને જેઓ યોગના પગથીયાપર ચઢે છે-તેઓ મુક્તિ પ્રાસાદને પ્રાપ્ત કરે છે

પોતાના કરતા નીચેના પગથીયાપર રહેલાઓની જે નિન્દા કરે છે અને તેઓને ધિક્કારે છે તે, ઉપરના ગુણસ્થાનકરૂપ યોગના પગથીયાપર ચઢવાને શક્તિમાન્ થતો નથી, કેમકે ઉપરના ગુણસ્થાનકરૂપ યોગના પગથીયાપર ચઢેલો જ્યારે પહેલા ગુણસ્થાનક પગથીયાપર હોત અને તેને ઉપરના પગથીયાપર ચઢેલાઓ ધિક્કારત અને તેને સહાય આપવાનુ બધ કરત, તો તે ચોથા વા પાચમા ગુણસ્થાનક પગથીયાપર ચઢવાને કદી શક્તિમાન્ થાત નહિ, માટે પોતે જેવી રીતે યોગના ઉંચા પગથીયાપર ચઢવાનો લાભ લીધો છે, તેવી રીતે અન્યોને પણ કરૂણા, શુદ્ધપ્રેમ અને ઉપકારદૃષ્ટિથી, લાભ આપવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ સઘળી જૈન કોમ આ પ્રમાણે યોગના પગથીયાને જાણીને, તે પ્રમાણે હાલ પણ પ્રવૃત્તિ કરે તો જૈનો દુનિયામા દેવોના જેવા પગક્રમ કરવાને માટે ભાગ્યશાલી બને, એમા કઈ પણ આશ્ચર્ય નથી અજ્ઞતા, કદાગ્રહ અને સકુચિત દૃષ્ટિથી, જે જૈનો યોગના જ્ઞાનને પોતે જાણી શકતા નથી અને પોતાના વિચારમા સર્વે સ્વધર્મ માની લે છે, તેઓ શ્રી મહાવીર પ્રભુના શાસનનો ફેલાવો કરવા સમર્થ થતા નથી, તેમ ઉપરના ગુણસ્થાનકપર ચઢવાના અધિકારી બની શકતા નથી જે જૈનો યોગનો વિશાલ અર્થ અવબોધી શકતા નથી અને રૂઢી પ્રમાણે યોગનો અર્થ કરી સકુચિત દૃષ્ટિ ધારણ કરે છે, તેઓ જૈનાગમોના અનેકાતવાદને જાણવાના અધિકારી બની શકતા નથી યોગના અનેક ભેદ છે, તેમાથી કોઈ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે અમુક ભેદ સાધતો હોય અને તે બીજાને પોતાના યોગભેદથી ભિન્ન દેખાતો હોય, તેથી-અમુક મનુષ્ય અમુકને-એમ કહે કે, તુ ધર્મથી વિપરીત ક્રિયાને કરે છે, પણ વાસ્તવિક રીત્યા અવલોકતા તેમ કહેવુ વાસ્તવિક નથી, કેમકે મેરૂ પર્વત પાસે જવાને અને તેનાપર ચઢવાને માટે

કેટલાક લોકો અશ્વોપર ચઢીને જતા હોય, કેટલાક હાથી ઉપર ચઢીને જતા હોય કેટલાક આગગાડીમા બેસીને જતા હોય કેટલાક હવાઈ વિમાનમાં બેસીને જતા હોય, કેટલાક પગે ચાલીને જતા હોય, કેટલાક મનુષ્યોના ખભાપર બેસીને જતા હોય કેટલાક નાના બાળકો હળવે હળવે ચાલીને જતા હોય, કેટલાક રમત કરતા કરતા જતા હોય, તેમ કેટલાક મેરૂપર્વત પર દક્ષિણ દિશાથી ચઢવા આવતા હોય કેટલાક ઉત્તરદિશામાંથી ચઢવા આવતા હોય, કેટલાક પૂર્વદિશામાંથી આવીને ચઢતા હોય, કેટલાક પશ્ચિમદિશામાંથી આવીને ચઢતા હોય કેટલાક વિદિશાઓમાથી આવીને ચઢતા હોય, કેટલાક કમડલુ ધારણ કરીને તે તરફ આવવા ગમન કરતા હોય, કેટલાક નગ્ન થઈને તે તરફ પ્રયાણ કરતા હોય તથા કેટલીક સ્ત્રીઓ મેરૂ પર્વત તરફ આવવા નીકળી હોય, કેટલાક પુરૂષો તે તરફ આવવા નીકળ્યા હોય કેટલાક બાળકો પણ ત્યા આવવા નીકળ્યા હોય, તે પ્રમાણે ગમે તે દેશના અને ગમે તે જાતિના મનુષ્યો અને પશુ પખીઓ પણ મેરૂ પર્વત તરફ આવવા નીકળ્યા હોય, તેઓમાની કેટલાક સડકના રસ્તે થઇને મેરૂપર્વત તરફ પ્રયાણ કરતા હોય કેટલાક નદીનાળાના રસ્તે થઇને આવવા નીકળ્યા હોય કેટલાક રાજમાર્ગે ચાલીને મેરૂપર્વતપર ચઢવા ઇચ્છતા હોય, કેટલાક પગથેરીઓના માર્ગ થઈ મેરૂપર્વત તરફ ચઢવાને પ્રયત્ન કરતા હોય, કેટલાક મેરૂપર્વત તરફ આવતાં રસ્તામા ઉંઘી ઉંઘીને આવતા હોય, કેટલાક થાક ખાઇને આવતા હોય, તેમાં કેટલાક મેરૂપર્વતથી હજાર ગાઉ દૂર હોય, કેટલાક સો ગાઉ દૂર હોય, કેટલાક પચ્ચીશ ગાઉ દૂર હોય, કેટલાક પાચ ગાઉ દૂર હોય, કેટલાક ઠેઠ પાસે આવી પહોંચ્યા હોય, કેટલાક મેરૂપર્વતપર ચઢવાને એક વખતની વારવાળા હોય, કેટલાક છ મહીનામાં આવી પહોંચવાના હોય કેટલાક ચાર માસમા, કેટલાક મહીનામા, કેટલાક દશ દીવસમાં કેટલાક પાંચ દીવસમા અને કેટલાક એક દીવસમા મેરૂપર્વતપર આવી પહોંચવાના હોય પણ, ઉપર્યુક્ત સર્વે મનુષ્યોનું તથા પશુપખીઓનું સાધ્યબિન્દુ તો મેરૂપર્વતપર પહોંચવાનું છે તે પ્રમાણે દેશ, કાળ, અધિકાર અને આસન્ન, આદિ ભેદોથી ભેદવાળા ધર્મિમનુષ્યોનુ પણ સાધ્યબિન્દુ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે

મેરૂપર્વતના દૃષ્ટાંતની પેઠે પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાઓ પણ પરમાત્મપદરૂપ મેરૂપર્વત પ્રતિ દેશ, કાલ, ધર્મસામગ્રી આત્મબળ, અધિકાર અને સ્વદૃષ્ટિથી પ્રયાણ કરે છે જેમા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને જે રેલગાડી અને હવાઈ વિમાનના જેવા ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકરૂપ યોગધર્મને અવલબીને આગળ ગમન કરે છે, તે વહેલા પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે મેરૂપર્વત પ્રતિ જવામા દિશાભેદ, કાલભેદ અને માર્ગ જેમ મેરૂ

પર્વતની પ્રાપ્તિનો બાધ કરતો નથી, તેમ શાસ્ત્રોના આધારે વસ્તુત વિચારી જોતા કાલભેદ, અધિકારભેદ, દિશાભેદ, જાતિભેદ, દૃષ્ટિભેદ, ગુણસ્થાનકભેદ, રૂચિભેદ, ચારિત્રક્રિયાભેદ, વયભેદ અને આસનભેદ પણ, મનુષ્યોને પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિમા–બાધ કરી શકતો નથી જોકે ભેદો કારણપરત્વે છે, પણ તે મેરૂપર્વતની પ્રાપ્તિમા બાધ કરનારા નથી, તે પ્રમાણે યોગની ધાર્મિક ક્રિયાઓમા પણ ભેદો દેખાય, તોપણ તે પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિમા બાધ કરનારા નથી યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમા આ બાબતની દિશા વર્ણવી છે કાલ અને દેશનો ભેદ તો અન્તે નષ્ટ થયાવિના રહેતો નથી જે મનુષ્યો સકલકર્મનો ક્ષય થાઓ અને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાઓ, આવી ભાવ નાથી તપશ્ચર્યા આદિ કરે છે, તેઓને સકામ નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય છે, આવી ભાવનાથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકમાં રહેલા જીવો પણ સકામ નિર્જરા કરે છે, એમ જૈન શાસ્ત્રોમા દર્શાવ્યુ છે, તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, જે જ્ઞાનાવરણીયાદિ અષ્ટકર્મ (સચિતાદિકર્મ)–નો ક્ષય કરવા માટે તપ જપ કરે છે, તેવા મિથ્યાત્વી જીવો પણ ઉપરના ગુણસ્થાનકપર ચઢવાને માટે અધિકારી બને છે, અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગના અરા તરીકે પ્રથમ ગુણસ્થાનકના જીવો પણ વ્રત, તપાદિથી, યોગમાર્ગની આરાધના કરે છે, તેથી મિથ્યાત્વી જીવોને પણ ઉપરના ગુણસ્થાનકપર ચઢાવવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

સર્વ જીવોપર મૈત્રી ભાવના ધારણ કરવી, સર્વ જીવોના ગુણો સબન્ધી પ્રમોદભાવના ધારણ કરવી, મધ્યસ્થભાવના ધારણ કરવી અને કરૂણા ભાવના ભાવવી, એ આપણા યોગમાર્ગના અધિકારીઓનુ કર્તવ્ય છે લોકોના ભિન્ન ભિન્ન મત દેખીને તેઓનાપર ગુસ્સે ન થતા મતસહિષ્ણુતા ગુણ પ્રાપ્ત કરવાથી, યોગના માર્ગમા સ્થિર રહી શકાય છે, માટે સત્ય યોગમાર્ગની પ્રરૂપણા કરવી અને દયાભાવથી અસત્ય માર્ગોનો પરિહાર કરવા ઉપદેશ દેવો મનવાણી અને કાયાના અશુભ વ્યાપારોનો ત્યાગ કરીને મન વાણી અને કાયાથકી સુવ્યાપારોનો અભ્યાસ કરનાર યોગધર્મમા પ્રવેશ કરી શકે છે

યોગનો અભ્યાસ કરવાની ઇચ્છાવાળાઓએ, દારૂ, માસ, ગાજો, ધતુરો, કોકીન વગેરે વ્યસનોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ સાત્વિક આહાર કરવાથી અને રજોગુણી અને તમોગુણી આહારનો ત્યાગ કરવાથી, યોગની સાધના સારી રીતે થઈ શકે છે સાત્વિક આહારથી ઉત્તમ બુદ્ધિ રહે છે "જેવો આહાર તેવો ઓડકાર" એ કહેણીમા ઘણો ભાવાર્થ સમાયો છે યોગ્ય આહાર અને યોગ્ય વિહારથી યોગની સિદ્ધિ થાય છે

માનસિક બળ પ્રાપ્ત કરીને આત્માની જ્ઞાનાદિ શક્તિયોનો પ્રકાશ કરવો અને રાગદ્વેષાદિ દુર્ગુણોનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવો, એજ યોગજ્ઞાનનુ કાર્ય છે સદ્ગુણોની જે જે ઉપાયોવડે પ્રાપ્તિ કરવી તે યોગ કહેવાય છે કર્મનો ક્ષય કરવાને યોગસમાન કોઈ સાધન નથી જગત્માં ગગાન

દીની પેઠે આન્તરિક મલનો પરિહાર કરનાર યોગ છે જગતમાં અનેક પ્રકારના ચમત્કાર ભૂતકાળમાં યોગવડે પ્રગટ્યા છે, વર્તમાનમા પ્રગટે છે, અને ભવિષ્યમાં અનેક ચમત્કારો થશે તે સર્વનું મૂળ યોગ છે કલ્પવૃક્ષ જેમ ઇચ્છિત વસ્તુઓને આપે છે, તેમ યોગના આરાધનથી પણ ઇચ્છિત વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે પૃથ્વીમાંથી જેમ અનેક પ્રકારની વનસ્પતિઓ ઉગી નીકળે છે, તેમ યોગવિદ્યાના આરાધનથી પણ અનેક ગુણો પ્રગટી શકે છે સાગર પોતાની ગંભીરતાથી જેમ શોભી રહ્યો છે, તેમ યોગવિદ્યાની પ્રાપ્તિથી ગંભીરતા નામનો ગુણ પ્રગટ થાય છે સમુદ્રમા જેમ અનેક પ્રકારનાં રત્ન ભર્યાં છે, તેમ યોગવિદ્યામાં પણ અનેક પ્રકારની લબ્ધિયો રહી છે સાયન્સવિદ્યાના શોધકો મનની એકાગ્રતાએ અનેક તત્ત્વો શોધી કાઢવાના છે તે તત્ત્વોની યોગવડે શોધ થઈ ગુપ્ત છે યોગના અંશભૂત મનની એકાગ્રતાથી પ્રખ્યાત અમેરિકાનો શોધક મી એડીસને અડતાલીસ કલાકમાં ફોનોગ્રાફની શોધ કરી તે સર્વે વિદ્વાનો જાણે છે, તે પ્રમાણે આત્મામા મનની એકાગ્રતા કરીને આત્માની શોધ ચલાવનારા યોગીઓ, કલાકોના કલાકો પર્યંત સ્થિર રહીને, આત્માની અનેક શક્તિયોને પ્રગટાવી શકે, તેમાં કાંઇ પણ આશ્ચર્ય જેવાનું નથી જૈનધર્મના પિસ્તાલીશ આગમોનો સાર પણ એ છે કે, 'સમ્યગ્ જ્ઞાનપૂર્વક આત્માની સર્વ શક્તિયોને પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો મોહનીય વગેરે કર્મનો નાશ કરવો અને આત્માની શુદ્ધિ કરીને આત્માને પરમાત્મા બનાવવો' રત્નત્રયીરૂપ યોગનું આરાધન કરીને પૂર્વે અનન્ત જીવો મુક્ત થયા, થાય છે અને ભવિષ્યમા થશે યોગની સાધના કરવાથી મનુષ્ય અને દેવલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ઉત્તમમા ઉત્તમ જે મુક્તિ છે, તેની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે આત્માના શુભ અધ્યવસાય ઉત્પન્ન કરાવનાર યોગ છે હાલના કાલમા ઉપશમભાવ અને ક્ષયોપશમભાવની સમાધિને યોગીઓ પ્રાપ્ત કરે છે

કેટલાક કહે છે કે, સમાધિમાં ઉંઘની પેઠે પડ્યા રહેવુ પડે છે, માટે તેવી સમાધિ કરવાની કંઈ જરૂર નથી આમ કહેનારાઓએ યોગશાસ્ત્રાદિ ગ્રન્થોને પૂર્ણ વાચ્યા નથી, તેમજ પોતે સમાધિનો અનુભવ કર્યો નથી, એમ કહ્યાવિના ચાલતું નથી કેમકે સમાધિમા કંઈ ઉંઘવાનું નથી ક્ષયોપશમ અને ઉપશમભાવની સમાધિની પ્રાપ્તિનું કારણ ધ્યાન છે આત્માના સ્વરૂપનુ ધ્યાન ધરતાં ધરતા ઉપશમાદિભાવની સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે વખતે આત્માના સહજસુખનો અનુભવ થાય છે, તે વખતે મનની ચપળ દશા શાન્ત થએલી માલુમ પડે છે અર્થાત્ બાહ્યદુનિયાનું ભાન રહેતું નથી અને આત્માના ઉપયોગનું તે વખતે વિશેષ પ્રકારે અસ્તિત્વ રહે છે, એમ જૈન યોગના અનુભવીઓ પોકારીને કહે છે શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી અને શ્રીમદ્

ચિદાનન્દજીકૃત યોગપદોમા સમાધિદશાનુ વર્ણન આવે છે, તેમાં આત્માનો શુદ્ધોપયોગ અને મનના વિકલ્પસકલ્પનો નાશ થયો હોય એવા ઉલ્લેખો સમાધિસમયના મળી આવે છે આ કાલમા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધીની ઉપશમાદિ ભાવની સમાધિની અસ્તિતા છે, માટે યોગના જિજ્ઞાસુઓએ સુગુરૂનુ અવલબન કરીને યોગવિદ્યાનો અભ્યાસ શરૂ કરવો યોગવિદ્યાનો અભ્યાસ શરૂ કયા એટલે તુર્ત યોગીની દશા પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, પણ **યોગવિદ્યાની બાર વર્ષપર્યંત આરાધના કરવાથી યોગવિદ્યાનો ખરો અનુભવ જાગ્રત્ થાય છે.** યોગસાધનામા ધૈર્ય ધારણ કરવાની ઘણી જરૂર છે રાયણનુ વૃક્ષ જેમ લાબાકાળે ફળ આપે છે, તેમ યોગની આરાધનાનો ખરો અનુભવ તો બાર વર્ષ પશ્ચાત્ મળે છે યોગની સાધનાનુ ફળ અવશ્ય પ્રાપ્ત થવાનુ અને તે ફળ આત્માની ઉચ્ચ દશા છે, એમ મનમા વિચાર કરીને યોગસાધનમા પ્રવેશ કરવો

જે મનુષ્યો અન્યોને ચમત્કારો બતાવવાને માટે અને પોતાની બાહ્ય કામનાઓ પૂર્ણ કરવાને માટે, યોગની આરાધના કરે છે, તેઓ યોગમાર્ગની ઉચ્ચ ભૂમિકામા પ્રવેશ કરી શકતા નથી યોગથી ચમત્કારો પ્રાપ્ત થાય છે, પણ યોગીએ બાહ્યકામનાનો ત્યાગ કરીને નિષ્કામ બુદ્ધિથી યોગની સાધના કરવી જોઇએ મદારીની પેઠે યોગથી કોઈ સામાન્ય ચમત્કાર પ્રાપ્ત કરીને, લોકોમાં જે જ્યા ત્યા ખેલ કરી બતાવે છે, તે મનુષ્ય, યોગની ઉચ્ચ ભૂમિકામા પ્રવેશ કરી શકતો નથી યોગીઓએ યોગવિદ્યાથી ચમત્કાર પ્રાપ્ત કરીને પણ યોગવિદ્યામા આગળ પ્રવેશ કરવાને માટે, અજાણ્યા મનુષ્યની પેઠે ગભીર મન રાખીને વર્તવુ જોઇએ યોગીએ, લોક પોતાને માને વા ન માને તેની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ ખરા યોગીઓ પોતાના સહવાસમા રહેનારને પણ પોતાનામા અમુક શક્તિ (ચમત્કાર) પ્રગટી છે, તેની ખબર પડવા દેતા નથી અને કદાપિ લોકોને પોતાના ચમત્કારની ખબર પડે છે અને કોઈ વખત અમુક શક્તિ ફેરવવી પડે છે તો, પશ્ચાત્ જનસમૂહથી ઉપાધિ ન થાય એવી રીતે પ્રવૃત્તિ આચરે છે અને યોગશાસ્ત્રોમા કહેલી શક્તિયોનુ આરાધન કરે છે યોગસમાધિ સેવનારાઓ, યોગાભ્યાસી જનોને તેના અધિકાર પ્રમાણે કુચીઓ બતાવે છે પાત્રતા વિના કઈ મળતુ નથી–પાત્રવિના મળેલી વસ્તુ રહેતી નથી દેખાદેખીથી યોગની સાધના કરનારાઓને ઘણુ ખમવુ પડે છે અને કોઈ વખત દુ ખના પાત્ર બનવુ પડે છે, માટે યોગવિદ્યાના અનુભવીઓને ગુરૂ કરીને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે યોગમાર્ગની ક્રિયાઓને સેવવી જોઇએ—"દેખાદેખી સાધે જોગ, પડે પિંડ કે વાધે રોગ" આ કહેવતને લક્ષ્યમા લેઈ **ગુરૂગમપૂર્વક યોગવિદ્યામા પ્રવેશ કરવો,** એવી યોગાભ્યાસીઓને સૂચના આપવામા

આવે છે ગૃહસ્થોને ગૃહસ્થોના અધિકાર પ્રમાણે યોગમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાવવો અને સાધુઓને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે યોગાભ્યાસ કરાવવો જોઈએ જેઓ પાત્ર વા અપાત્ર જોયાવિના યોગની વિદ્યાની ઉત્તમ કુંચીઓને આપે છે, તેઓ પશ્ચાત્તાપ પામે છે એક ભવમા હા સના કાલમાં પરિપૂર્ણ યોગની આરાધના થઈ શકતી નથી, માટે હળવે હળવે યોગની સાધના કરવી જોઈએ.

યોગશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને યોગની આરાધના કરવાથી, કદી પાછા પડવાનુ થતુ નથી જૈનાગમોમા અનેક પ્રકારના યોગનુ વર્ણન વાંચવામા આવે છે યોગનો અભ્યાસ કરીને જેઓ જૈન શાસ્ત્રો વાચે છે, તેના હૃદયમા જ્યા ત્યા યોગનુ સ્વરૂપજ જોવામા આવે છે દાત મને પૂર્વના કરતાં છ આવશ્યકનુ અત્યત યોગગર્ભિત સ્વરૂપ અનુભવાય છે અને છ આવશ્યકની અત્યત ઉત્તમતા ભાસે છે, તેની રચના યોગના આધારે ઉદ્દેશપૂર્વક ગણધરમહારાજાએ કરેલી છે એમ લાગે છે યોગવિદ્યામા કુશલતા મળવા બાદ યોગની દૃષ્ટિ ખૂલે છે અને તે દૃષ્ટિથી છ આવશ્યક સૂત્રોને જે દેખે છે તે તેની ઉત્તમતાનો ઘણો ખ્યાલ કરી શકે છે સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનાર-જૈન શાસ્ત્રોમા પ્રતિપાદન કરેલી યોગવિદ્યા છે યોગજ્ઞાનીઓ, સૂત્રોમા ગુપ્તપણે રહેલી યોગવિદ્યાને સારી પેઠે અનુભવી શકે છે સૂત્રોમાં ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિથી દેખનારને, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનુ જ્ઞાન મળે છે, અર્થાત્ અધ્યાત્મ જ્ઞાનિયોને તે સૂત્રમાથી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, વ્યવહારક્રિયાઓને શોધનારાઓ તે સૂત્રોમાથી ક્રિયાઓને શોધી શકે છે, તેમજ સાયન્સના વિદ્વાનો સૂત્રોમાથી પદાર્થવિજ્ઞાનને મેળવી શકે છે જેઓ યોગ, અધ્યાત્મ, પદાર્થવિજ્ઞાન આદિ તત્ત્વોને સારી પેઠે જાણી શકે છે, તેઓની દૃષ્ટિ વિશાલ થવાથી તેઓ આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિના અનેક યોગોને અપેક્ષાએ જાણે છે, શોધે છે અને સ્વાધિકાર પ્રમાણે આદરે છે અને અન્યોને આદરાવે છે

ખરેખર યોગવિદ્યાનુ સપૂર્ણ વર્ણન કોઈનાથી કરી શકાતુ નથી, શ્રી કેવલી ભગવાન્ પણ ક્રોડો વર્ષ પર્યંત યોગના અસખ્ય ભેદોનું વર્ણન કરે તોપણ પૂર્ણપણે યોગનુ સ્વરૂપ કથી શકાય નહિ તો મારા જેવાથી તો યોગનુ અમુક અપેક્ષાએ સામાન્યરીત્યા જ વર્ણન થઈ શકે યોગના અનેક પુસ્તકો છે, પણ વાચકો જેવી જેવી દૃષ્ટિથી તે પુસ્તકો વાચે છે, તેને તે પ્રમાણે હૃદયમા પરિણમે છે ચદ્રનો રીતના સ્વભાવ છતા ભિન્ન ભિન્ન આશયથી દેખનારાઓ પૈકી કોઇને ઉષ્ણ લાગે છે, કોઇને ટાઢો લાગે છે, કોઇને પીડાકારી લાગે છે, કોઇને આલ્હાદકારી બને છે અને કોઇને તેમાં

પ્રિય કે અપ્રિય કંઈ જણાતું નથી, તેમ આ યોગદીપક પુસ્તક વાચનારને પણ, પોતાની દૃષ્ટિ પ્રમાણેજ ફલ પ્રાપ્ત થઈ શકે, તેમા કંઈ આશ્ચર્ય નથી

કોઈ પણ વસ્તુનું વિવેચન કરતા છદ્મસ્થને ભૂલ આવવાનો સભવ છે, કેમકે સર્વગુણી તો વીતરાગ છે છદ્મસ્થમા વીતરાગના જેવા ગુણો ક્યાંથી હોય ? છદ્મસ્થ જીવો વીતરાગ પ્રભુની વાણીના અનુસારે જૈન શાસનની ઉન્નતિને માટે, તેમજ સ્વપરના કલ્યાણ માટે ગ્રથો બનાવે છે, તેમા પોતાના કરતા વિશેષ જ્ઞાનવાળાને તેમા શાસ્ત્રથકી કઈ ઉલટુ લખેલું માલુમ પડે, વા કોઈ ઠેકાણે સુધારવાનું માલુમ પડે, એમ બની શકે છે, તો તે પ્રમાણે આ યોગદીપક ગ્રથમા ભૂલચૂક થઈ હોય તો, વિદ્વાનો સુધારશે અને શુભ અધ્યવસાયથી બનાવેલા આ પુસ્તકમાંથી હુંસચચુની પેઠે સારભાગ ગ્રહણ કરશે, એવી આશા રાખવામા આવે છે

પયમાથી પણ પુરા કાઢવા જેવો દુર્જનોનો સ્વભાવ હોય છે, તેની પરવા કદી સત્પુરૂષો રાખતા નથી સૂર્ય ઉગતા કાગડાઓ કાકા કરે છે અને મનુષ્યો સૂર્યને દેખી ખુશ થાય છે, તે રીતે કોઈ પણ બાબતમા સર્વ મનુષ્યોનો એક અભિપ્રાય મળતો નથી, તેથી મહાત્માઓ પોતાનુ કાર્ય કરવાથી કદી પાછા હઠતા નથી, તે ન્યાયે ઉચ્ચ આશયથી અને જગત્ના કલ્યાણ માટે બનાવેલો આ યોગદીપક ગ્રથ સર્વ મનુષ્યોના આત્માઓને પૂર્ણ શાતિ આપનારો થાઓ

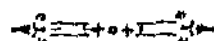
આ ગ્રથ છપાવવામા મદત કરનાર સુરત નિવાસી પ્રખ્યાત ઝવેરી દાનવીર શેઠ ધર્મચદ ઉદયચદના સુપુત્ર શેઠ લલ્લુભાઇ ધર્મચદ છે, જેઓ સ્વભાવે શાત, જૈનધર્મના અભિમાની, તથા ગભીર અને મળતાવડા સ્વભાવના છે ચિદાનન્દ સ્વરોદયનો કેટલોક ભાગ તેમને ડુમસમા વચાવ્યો હતો, તેથી તેમને યોગના ઉપર રૂચિ થઈ હતી, જેથી આ ગ્રથ છપાવીને જગત્મા જૈનશાસનની ઉન્નતિ કરવાનુ અને દુનિયાના જીવોને ધર્મ પ્રાપ્ત કરાવવાનું કાર્ય હાથમાં લેવા તેમણે આ ગ્રન્થને સહાય આપી, ઘણો લાભ સપાદન કર્યો છે આ ગ્રથના પ્રૂફો સુધારવામા છદ્મસ્થ દૃષ્ટિથી શ્લોકોમા તથા વિવેચનમા જે કઈ ભૂલો રહી ગઈ છે, તેનુ શુદ્ધિ અશુદ્ધિ પત્રક બનાવ્યુ છે બીજી આવૃત્તિમા જે કઈ ભૂલો જણાશે તેનો સુધારો કરવામાં આવશે આ ગ્રન્થનુ વાચન કરીને ભવ્ય જીવો પરમસુખ પ્રાપ્ત કરો, એમ ઇચ્છીને, આ પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરવામાં આવે છે ॐ शान्ति शान्ति शान्ति

પોષ વદી ૨–શનિ
સવત્ ૧૯૬૮–દમણ

લી
मुनि बुद्धिसागर

श्रीमद् बुद्धिसागरकृत

श्रीयोगदीपक मूलग्रन्थ ।

नम श्रीवर्द्धमानाय, सर्वदोषप्रणाशिने ।
केवलज्ञानसूर्याय, लोकपूज्याय तायिने ॥ १ ॥
सद्गुरुं पूज्यमानम्य, स्वाभाविकसुखोदधिम् ।
सर्वकर्मनिवृत्त्यर्थं, करोमि योगदीपकम् ॥ २ ॥
कोऽहमात्मा चिदालक्ष्यो, भिन्न पुद्गलभावत ।
रत्नत्रयीस्वरूपेण, सत्तातोऽस्मि स्वभावत ॥ ३ ॥
अस्म्यह प्रत्ययज्ञाता, जीवो भिन्नोऽस्ति देहत ।
इन्द्रियाण्यपि नैवात्मा, तथैव मनसोऽपि च ॥ ४ ॥
नास्ति वाणी तथैवात्मा, स्क नास्ति जडत्वत ।
प्रत्यक्षादिप्रमाणेन, सिद्ध आत्मा हि शाश्वत ॥ ५ ॥
आत्माऽसङ्ख्यप्रदेशश्च, देहव्यापी चतुर्गती ।
केवलज्ञानभावेन, सर्वव्यापक इष्यते ॥ ६ ॥
व्याप्यव्यापकभावत्व, सापेक्षात स्फुट मतम् ।
नित्यानित्यप्रवादाना, समासो जैनदर्शने ॥ ७ ॥
एकानेको नयैनात्मा, वाच्यावाच्यस्तथैवच ।
कर्त्ताऽकर्त्ता च हर्त्ता च, सोऽपेक्षात प्रभासते ॥ ८ ॥
सर्वस्मिन् सर्वतोभिन्नो, ज्ञानेन व्यक्तित स्वयम् ।
नयैर्ज्ञात स्वरूप मे, तथैव सप्तभङ्गत ॥ ९ ॥
पुत्र प्रियपदार्थेषु, ममत्व क्रियते मया ।
बाह्यभावात् प्रभिन्नोऽस्मि, तत्र रागो न युज्यते ॥ १० ॥
कुतोऽप्रियपदार्थेषु, द्वेषत्व क्रियते मया ।
प्रियाप्रियत्व मनस , कल्पित नास्ति ब्रह्मण ॥ ११ ॥

मीयन्ते सर्वतोभावा, अनेन ब्रह्मचक्षुपा ।
आत्मेति कथ्यते तेन, सम्यग्व्युत्पत्तियोगत· ॥ १२ ॥
विज्ञानमात्मनो धर्म·, स्वान्यभावप्रकाशकम् ।
आत्मनो ज्ञानपर्याये, लोकाऽलोक विलीयते ॥ १३ ॥
आत्मन सर्वद्रव्येपु, श्रेष्ठता भाविताशुभा ।
सहजानन्दभावेन, चारित्रमद्भुत स्फुटम् ॥ १४ ॥
समितिगुप्तियोगेन, शुद्धधर्म्मसमुद्भवः ।
सुखदु·खप्रसङ्गेपु, समश्चारित्रवान्स्मृत ॥ १५ ॥
समो हर्षविपादेपु, समो मानापमानयो· ।
स्तुतिनिन्दादिभावेपु, समश्चारित्रयोगिराट् ॥ १६ ॥
ज्ञानगर्भितवैराग्य-मुत्तमं प्राप्य योगिराट् ।
अक्षरं निर्मल शुद्ध, परमात्मपद भजेत् ॥ १७ ॥
ममत्व ज्ञानिन· किं स्याद्, हेयादेयविवेकत· ।
ममत्वोपाधिनिर्मुक्त, आत्मा मुक्तः प्रकीर्तितः ॥ १८ ॥
मूर्च्छा परिग्रह ख्यात, उक्त सूत्रेपु सूरिभि· ।
सूत्रसम्मतयोगेन, आत्मा सद्धर्ममाप्नुयात् ॥ १९ ॥
बाह्यकार्याणि कुर्वन् सन्, मोहचेष्टा परित्यजन् ।
भावचारित्रयोगेन, मुच्यते सर्वकर्म्मत ॥ २० ॥
सत्यक्तसर्वसकल्पो, निर्विकल्पसमाधिताम् ।
सम्प्राप्य तात्त्विकानन्द-मश्नुते सयत स्वयम् ॥ २१ ॥
मन स्थैर्यं समासाद्य, दत्तलक्ष्योपयोगक· ।
भवे मुक्तौ समत्वाच्च, स्वादते समतामृतम् ॥ २२ ॥
साम्यामृतप्रसादेन, जीवन्मुक्तोऽभिधीयते ।
सम्यग्दृष्टिगुणस्थाने, सापेक्षातो घटेत स· ॥ २३ ॥
शुक्लेन परिणामेन, साम्यानन्दो विवर्द्धते ।
ध्याता सम्यग् विजानाति, ध्यान हि ज्ञानयोगतः ॥ २४ ॥
मनश्चञ्चलता प्राप्य, यत्रतत्र परिभ्रमत् ।

स्थिरता लभते नैव, आत्मनो ध्यानमन्तरा ॥ २५ ॥
चित्ते वशीकृते सर्वं निजानीयाद्वशीकृतम् ।
वशीकरणाय चित्तस्य, सर्वोपाया प्रजल्पिताः ॥ २६ ॥
ज्ञानदर्शनचारित्र,-वीर्यानन्दनिकेतन ।
आत्माराम सदा ध्येय , सर्वशक्तिमय सदा ॥ २७ ॥
स्वप्नवद् वाह्यभावेषु, ममत्व नैव युज्यते ।
तथैव द्वेष्यता तत्र, ज्ञानिनो नैव युज्यते ॥ २८ ॥
नैव स्त्रीशत्रुभोज्यादि, पदार्था मोहहेतुका ।
मोहबुद्ध्या स्वय तत्र, द्विषन् रज्यन् विमुह्यति ॥ २९ ॥
रागस्य हेतवो ये ये, भजन्ते द्वेषहेतुताम् ।
सानुकूलप्रतिकूल,-मनोवृत्तिप्रसङ्गत ॥ ३० ॥
रागरूपा मनोवृत्ति, द्वेषरूपा तथैव च ।
रागद्वेषविनिर्मुक्त, मनो मोक्षस्य कारणम् ॥ ३१ ॥
अज्ञानेन स्वय जीवो, वाह्यभावेषु रज्यति ।
ज्ञानात्मा तु विवेकेन, जडेषु नैव रज्यति ॥ ३२ ॥
अहिंसाया प्रतिष्ठाया, वैरत्याग इति श्रुति ।
साम्यभावप्रतिष्ठाया, प्रत्ययस्तस्य जायते ॥ ३३ ॥
साम्यात्मा नैव वध्नाति, कर्माणि किन्तु छेदकृत् ।
साम्यात्मा पूर्णयोगी स्याद्, योगशास्त्रेषु सम्मतम् ॥३४॥
शुद्धानन्दस्य भोक्ता स्या-त्समात्मा भगवद्गिरा ।
समत्व सर्वभावेषु, जीवाजीवेषु सम्मतम् ॥ ३५ ॥
समत्वमात्मनो धर्मो, रागरोषविवर्जनात् ।
समुल्लसति जीवेषु, तत्त्वसम्मुखदृष्टिषु ॥ ३६ ॥
घोरकर्माणि कुर्वाणा, जना यान्ति परा गतिम् ।
साम्यभावप्रतापेन, तस्मात्त प्राप्नुमुत्सहे ॥ ३७ ॥
साम्यादात्मस्थिरीभावो, वीर्योल्लास प्रवर्धते ।
क्षपकश्रेणिमारुह्य, भव्यो याति शिवगृहम् ॥ ३८ ॥

साम्यमेवहि चारित्र, सर्वदा सम्मतं स्फुटम् ।
फल ज्ञानस्य साम्य वै, सूत्रेषु तत्प्रकीर्तितम् ॥ ३९ ॥
आत्मज्ञान विना नास्ति, समत्व क्वापि विद्धि तत् ।
आत्मज्ञानाय भव्यैश्च, यतितव्य पुन. पुनः ॥ ४० ॥
आत्मज्ञानेन भव्यात्मा, निर्मलध्यानमश्नुते ।
आत्मज्ञानफल ध्यानं, ध्यानञ्च साम्यमेव हि ॥ ४१ ॥
ध्यान क्रियास्वरूपञ्च, साम्य क्रियास्वरूपकम् ।
तयोः किञ्चिद्विशेषोऽस्ति, भासते सत्यनुभवे ॥ ४२ ॥
प्राधान्यं शुद्धवीर्यस्य, ध्याने भवति निश्चलम् ।
शुद्धवीर्य क्रियारूप, क्षयोपशमभावत' ॥ ४३ ॥
क्षयोपशमवीर्यात्मा, क्रियैव ध्यानमात्मन. ।
आत्मधर्मस्थिरीभावे, ध्यानं हि ज्ञानसङ्कृत् ॥ ४४ ॥
अतो ज्ञानक्रियाभ्याञ्च, मुक्ति' सूत्रे प्रदर्शिता ।
एकान्ततोहि मिथ्यात्व, मेकान्तवाददर्शिनाम् ॥ ४५ ॥
सप्तभगीनयोपेतं, सम्यक्स्याद्वाददर्शनम् ।
आत्मज्ञानाय विज्ञेय, भव्यजिज्ञासुभि शुभम् ॥ ४६ ॥
आत्मधर्म समालम्ब्य, यतितव्य मुमुक्षुभि ।
आत्मा हि ज्ञापनीयश्च, भव्याना शर्महेतवे ॥ ४७ ॥
आत्मज्ञानोपदेशेन, भव्यानामुपकारका ।
तीर्थकृत्त्व समासाद्य, यान्ति मुक्तिगृह शुभम् ॥ ४८ ॥
सर्वपरोपकारेषु, देशनाया उपक्रिया ।
प्राप्नोति श्रेष्ठता सत्या, सतामेतादृशी स्थितिः ॥ ४९ ॥
द्रव्यपरोपकारेण, साध्या भावोपकारता ।
निष्कामवृत्तितो भव्यै, साध्य लक्ष्यं सुखास्पदम् ॥ ५० ॥
दत्तलक्ष्योपयोगेन, वर्तितव्य मुमुक्षुणा ।
आविर्भावः सुखाब्धेस्तु, जीव परात्मता व्रजेत् ॥ ५१ ॥
यादृक् सिद्धस्वरूपं मे, तादृग् भेदस्तु कर्मणः ।

विद्याभ्यास दूरत परिहृत्य परमतत्त्वेतरमानिनो जडवस्तुपङ्क्तिले निमग्ना उत्तरत्र भविष्यन्तीति सभाव्यते। तस्मादिदानीन्तने काले, दयाप्रधानास्तत्त्ववेदिन परमोपकारिणो महात्मानो यदि प्रयासजातमविगणय्य मृषाध्वसेविनो जनाश्चोपदेक्ष्यन्ति, चेदणीयसा कालेन सत्तत्त्वविमुखाना साम्राज्य स्थिरीभविष्यतीति स्फुटमनुमीयते। आत्मतत्त्वानभिज्ञा इदानीं बहुशो जना विलोक्यन्ते, तत्कारणन्तु प्रत्यहमैहिकसुखवाञ्छाया समुत्पन्नधिया तेषा मनासि तत्रैव लब्धस्वास्थ्यानि निजात्मतत्त्वविचिन्तने विधुराणि भवन्तीति विभावनीय विशेषज्ञैः।

प्राप्तप्रमादतिमिरोध्यात्मतत्त्वविमर्षणेऽसमर्थो जनव्रातोऽधुना केवल शारीरिकशर्म्मलोलुपो भववल्लीविवर्द्धनोपाय रचमानो दिक्षु विदिक्षु विमूढ इवेतस्ततो बम्भ्रमीति। इदमेव भारत वर्ष कतमस्मिन्समये योगविद्याप्रभावेण महत्तरभाग्यास्पद व्यजेपीदिति साम्प्रतमपि प्राचीनमहामुनिरचितानामध्यात्मयोगशास्त्राणा समवलोकनेन निश्चीयते। इदानीमनात्मविद्याविशोधने बद्धकक्षो जनसमुदायो यथा व्यापृतस्तथैव पुरा परात्मविद्याविशोधनेन जनप्रयास सफलीक्रियते स्म। प्राक्तनानामध्यात्मविदा मानवोत्तमानामाचारप्रमुखगुणव्यूह स्मृतिगोचर विधाय साम्प्रतकालीनजनसस्थाविलोकनेन च केषा सहृदयाना हृदयानि शितेतराश्रुमौक्तिकमालाभिर्नोविराजन्ते। यद्यप्येवमस्ति, तथाप्येतदध्यात्मतत्त्वरसिकैस्तच्छुद्धिं समीहमानैर्नृभिर्नाङ्गीकर्त्तव्यम्, यतो यद्वस्तु प्राप्त्युपाये यादृश प्रयासभूयस्त्व विद्यते, तादृश्येव तद्वस्तुलाभे सुखसम्पत्तिरनुभूयते। बाह्यभावा यद्यपि सुखेन साध्या विद्यन्ते, परात्मतत्त्वज्ञानन्तु विपुलतरश्रमनिष्पाद्य सभाव्यते, तथाप्यनुकूलसाधनसम्पत्त्या द्रव्यज्ञानकलापसभृता नृजातिं समासाद्य तस्मिन्नेव सर्वथा यतितव्यम्। यत• (ऋते ज्ञानान्न मोक्ष) इत्यादि बहुवि-

द्यागमप्रामाण्याद्धेयोपादेयलक्षणो धर्म· समाराधनीयः । तथा-चोक्त योगबिन्दौ

व्रतानि सातिचाराणि, सुकृताय भवन्ति न ।
अतिचारास्ततो हेया· पञ्च पञ्चव्रते व्रते ॥ १ ॥

परिशुद्धप्रवचनाधिगमातिशायिधर्मकथाविसंवादिनिमित्तादि लक्षणस्य तस्य तस्य कल्याणस्य योगेन मोक्षबीजाधानादि-रूपं सत्त्वार्थमेव विदधानो यो वरबोधिमान्भवेत् स प्रकृष्ट, भव्यसत्त्वप्रयोजनकारितीर्थकृत्पदं प्राप्नोति, तथा चैतत्प्रकारेण स्वजनमित्रदेशादिविशेषगतं परमार्थत्त्व यो बोधिप्रधानो जीवो विचिन्तयेत्, स परोपकाररूपाच्चिन्तानुष्ठानाच्च न केवल परो-पकारी तीर्थकृद्भवेत्, किन्तु देवदानवमानवादिमाननीयम-हिमा, तीर्थकराग्रिमशिष्य· प्रशस्तबुद्धिर्गणधरोऽपि जायेत । तथैव जरामरणादिदारुणदहनदह्यमानभवभवनोदराद्दूर-मात्मनि काशनं य संवेगशाली चिन्तयति, स स्वप्रयोजनमात्र-प्रतिबद्धमानस· सततमेव द्रव्यभावमुण्डनप्रधानो मुण्डकेवल-दर्शनवान् भवेत् ।

संवेगस्य लक्षणञ्चेत्थम् ।
तथ्ये धर्म्मे ध्वस्तहिंसाप्रबन्धे
देवे रागद्वेषमोहादिमुक्ते ।
साधौ सर्वग्रन्थसन्दर्भहीने
संवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुरागः ॥ १ ॥

इदानीं दुःषमसुषमाख्ये पञ्चमारकेऽपि योगजन्यं फलं प्रत्यक्षतया प्रायो निलोक्यते । तदन्यदामर्पौषध्यादिप्राप्तिरूप फलमागमभाषितं श्रूयते ।

तथा च·
अलौल्यमारोग्यमनिष्ठुरत्त्वं
गन्धः शुभो मूत्रपुरीषमल्पम् ।

चतुर्वर्गेऽग्रणीर्मोक्षो, योगस्तस्य च कारणम् ।
ज्ञानश्रद्धानचारित्र–रूपरत्नत्रयञ्च सः ॥ २ ॥
योगः सर्वविपद्वल्ली–विताने परशुः शितः ।
अमूलमन्त्रतन्त्रञ्च, कार्मणं निर्वृतिश्रियः ॥ ३ ॥
भूयांसोऽपि हि पाप्मानः, प्रलयं यान्ति योगतः ।
चण्डवाताद्घनघना- घन घन घना इव ॥ ४ ॥
क्षिणोति योगः पापानि, चिरकालार्जितान्यपि ।
प्रचितानि यथैधांसि, क्षणादेवाशुशुक्षणिः ॥ ५ ॥

अथ प्रकारान्तरेणश्रीमद्धरिभद्रसूरियोगमाहात्म्यादेव परलोकसिद्धि प्रतिपादयन्नाह ।

ब्रह्मचर्येण तपसा, सद्वेदाध्ययनेन च ।
विद्यामन्त्रविशेषेण, सत्तीर्थासेवनेन च ॥ १ ॥
पित्रोः सम्यगुपस्थानाद्, ग्लानभैषज्यदानतः ।
देवादिशोधनाच्चैव, भवेज्जातिस्मरः पुनः ॥ २ ॥

तस्मात्तत्त्वान्तरप्राप्तिरपि निष्पन्नयोगेनैव समासाद्यते ।

तदुक्तं तैरेव

एवञ्च तत्त्वसंसिद्धेर्योग एव निबन्धनम् ।
अतो यन्निश्चितैवेयं, नान्यतस्त्वीदृशी क्वचित् ॥ १ ॥
अतोऽत्रैव महान्यत्न-स्तत्तत्तत्त्वप्रसिद्धये ।
प्रेक्षावता सदा कार्यो, वादग्रन्थास्त्वकारणम् ॥ २ ॥

तस्मात्तपोनिर्धूतकल्मषैर्योगमार्गनिष्ठैः श्रीमद्धेमचन्द्राचार्यप्रभृतिभिर्भविष्यद्विवादबहुलकलिकालयोगिहितार्थं मतिमोहान्धकारप्रदीपप्रख्यानि प्रवचनानि समर्थितान्यनेकशः सन्ति । एतदेव दर्शयति

वादांश्च प्रतिवादांश्च, वदन्तो निश्चितांस्तथा ।
तत्त्वान्तं नैव गच्छन्ति, तिलपीलकवद्गतौ ॥ १ ॥

एव सति कस्तत्र तत्त्वप्रतिपत्त्युपाय इत्याशङ्क्याह

अध्यात्ममत्र परम, उपाय परिकीर्त्तितः ।
गतौ सन्मार्गगमन, यथैव ह्यप्रमादिन ॥ २ ॥
मुक्त्वाऽतोवादसघट्ट–मध्यात्ममनुचिन्त्यताम् ।
नाविधूते तमस्स्कन्धे, ज्ञेये ज्ञान प्रवर्त्तते ॥ ३ ॥
सदुपायाद्यथैवाप्ति–रपेयस्य तथैव हि ।
नेतरस्मादितिमान , सदुपायपरो भवेत् ॥ ४ ॥
सदुपायश्च नाध्यात्मा–दन्य' सन्दर्शितो बुधै ।
दुराप किल्वदोऽपीह, भवाब्धौ सुमहदेहिनाम् ॥ ५ ॥

इतोऽन्यथा प्रवृत्तेर न सिद्ध्यति, तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्त्वार्थिभि सद्योगप्रवृत्तिप्रतिपत्त्यर्थं तत्प्रतिपादकानि प्रवचनानि सतत परिशीलनीयानि, सत्यतत्त्वमेव परिग्रहणीयम्, न तु पक्षपातिना भवितव्यम्, यदुक्तमागमे,

आत्मीय परकीयो वा, क सिद्धान्तो विपश्चिताम् ।
दृष्टेष्टावाधितो यस्तु, युक्तस्तस्य परिग्रह ॥ १ ॥

इत्थमवधार्य मतिमद्भि सार्वदर्शनिकैरय सस्कृतपद्योपनिबद्धो योगदीपकाख्यो गुर्जरभाषया परमहृद्यया समलङ्कृतो ग्रन्थो दृष्टिपथमवश्यतया नेतव्य । अस्य ग्रन्थस्य प्रणेता, साम्प्रतकालीन साक्षरजैनजैनेतरवर्गसमान्य परोपकाररसिको योगनिष्ठमुनिवर्य्यबुद्धिसागरश्रमण आर्यावर्त्ते विजयतेतराम् । अस्मिन्योगदीपकाख्ये परमपावनीये ग्रन्थे, ज्ञान दर्शन-चारित्रादिविभेदेन, योगमार्गस्यानेके भेदा प्रदर्शिताः, तत्र मुख्यतया सहजयोगस्य विस्तारो दरीदृश्यते, हठयोगस्यापि स्व जैनसिद्धान्तानुसारेण तत्र तत्र सविस्तर प्रतिपादन स्फुटतामावहति, मोक्षमार्गोपासकाना भव्यजनानामय योगदीपकग्रन्थो दीपकवत्सम्यगुपकारी भविष्यतीति मदीयो निश्चयः । अस्य

ग्रन्थस्य विशेषतोऽभिशंसनेनालम्, किन्तु मध्यस्थदृष्टिधारका गुणानुरागिणो जनाः स्वयमेवास्य ग्रन्थस्य विलोकनेनावगतार्था· प्रस्तोतारो भविष्यन्तीति निर्विवादम् ॥ भारतभूमिविभूषणायमानेन सर्वत्र प्रख्यातिभाजा बुद्धिसागरेणेम योगदीपक रचयित्रा भारतवासिना जनानामुपर्य्यनल्पोपकारो विहितोऽस्त्यतो मुनिवर्य्यश्रीमद्बुद्धिसागर· प्रशस्तधन्यवाद बरीभर्त्ति "परोपकाराय सता विभूतय·" इति न्यायाऽनुसारेण ॥

शिवमस्तु सर्वजगतः, परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः ।
दोषा· प्रयान्तु नाश, सर्वत्र सुखीभवन्तु लोका· ॥ १ ॥

ले० भाईशङ्करशास्त्री

યોગદીપક.

શુદ્ધિપત્રક.

પૃષ્ઠ	લિટી	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૩	૧૬	असदीयकृत	असदीय
,,	૧૮	તેનાં	તેના
૪	૬	જાગ્રતિ	જાગૃતિ
,,	૧૮	શિઘ્ર	શીઘ્ર
૫	૨૬	सद्गुर	सद्गुरु
૬	૧૯	रयाश्च	रयाश्चाः
,,	૨૩	નો	અને
૮	૩	सत्ताऽस्तोस्मि	सत्तातोऽस्मि
૧૪	૧૬	प्रदेश	प्रदेशै
૧૫	૧૭	છતા	છતા
૨૨	૩	असदीयकृत	असदीय
૨૭	૧૨	असदीयकृत	असदीय
૩૨	૧૯	ભાવછે	ભાને છે
૩૫	૨૪	કરનાઓ	કરનારાઓ
૩૭	૧૬	समापद्य	समासाद्य
૪૩	૨૦	રસે	રસને
,,	૩૧	સાદ્વાદ	સ્યાદ્વાદ
૪૬	૧૯	असदीयकृत	असदीय
૪૭	૨૦	अपुरुष	अप्रुरुष
૫૨	૨૩	જીવ	બે જીવ
૫૩	૧૫	દ્વેષક	દ્વેષ
૫૪	૨૬	તેમ તેમ	તેમ
૫૬	૧૩	शिवमहम्	शिव गृहम्
૬૫	૫	લેશ્યાના	લેશ્યાના
૬૯	૫	ક્રિયાઓનો	ક્રિયાઓની,
૭૧	૧૭	કરવાય છે	કરાવાય છે
૮૦	૨૬	માધ્યસ્થ	માધ્યસ્થ્ય
૮૧	૧૩	परमात्मान	परात्मान
,,	,,	ह	हम्
૮૩	૫	प्रतोपन	प्रतापेन

યો શુ ૫

,,	૮	अस्मदीयकृत	अस्मदीय
૧૦૪	૩૩	ભ્રુકુટિ	ભ્રુકુટિ
૧૦૭	૨૮	કામીપડે	કાળપડે
૧૧૧	૩૨	જાય છે	થાય છે
૧૧૨	૧૫	તત્વને પૃથ્વી જે	જેને પૃથ્વીતત્ત્વ
૧૧૩	૧૯	માન	મા ય
૧૨૨	૮	આવતા	આવતા
૧૨૬	૩૪	तत्त्व	तत्त्व
૧૩૪	૩૦	प्रत्याहार	(૫) प्रत्याहार
૧૩૫	૧૧	ઇદ્રિયોના	ઇદ્રિયોના
,,	૧૪	સાભાળ	સાભળ
૧૪૪	૪	પાસમા	પાશમા
૧૫૦	૧૦	લોભથી	લોલના
૧૫૨	૧૦	સર્વથા	સર્વ
૧૬૩	૬	સમજવવુ	સમજવુ
૧૭૧	૧૯	પ્રમાણુ	પ્રમાણે
,,	૨૨	દેદિપ્યમાન	દેદીપ્યમાન
,,	૨૪	ઊજ્જલ	ઉજ્વલ
૧૮૫	૮	ચમત્કારીક	ચમત્કારક
૨૦૧	૯	પરિગ્રહ,	પરિગ્રહ
૨૧૦	૭	કરીયાગ	કરીગયા
૨૩૦	૧	આવશ્ય	આવશ્યક
૨૪૦	૨૭	ધમમ	ધમમા
૨૪૬	૧૫	મનમાં	મનમાથી

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી ગ્રન્થમાળા–પ્રગટ થયેલ ગ્રન્થો.

ગ્રંથાક		કી રૂ આ પા
૦	ભજનસગ્રહ ભાગ ૧ લો	૦—૮—૦
૧	અધ્યાત્મ વ્યાખ્યાન માળા	૦—૪—૦
૨	ભજનસગ્રહ ભાગ ૨ જો	૦—૮—૦
૩	,, ભાગ ૩ જો	૦—૮—૦
૪	સમાધિ સતકમ્	૦—૮—૦
૫	અનુભવ પચ્ચિશી	૦—૮—૦
૬	આત્મપ્રદીપ	૦—૮—૦
૭	ભજનસગ્રહ ભાગ ૪ થો	૦—૮—૦
૮	પરમાત્મદર્શન	૦—૧૨—૦
૯	પરમાત્મજ્યોતિ	૦—૧૨—૦
૧૦	તત્ત્વબિંદુ	૦—૪—૦
૧૧	ગુણાનુરાગ (આવૃત્તિ ત્રીજી)	૦—૧—૦
૧૨ ૧૩	ભજનસગ્રહ ભાગ ૫ મો તથા જ્ઞાનદિપીકા	૦—૬—૦
૧૪	તીર્થયાત્રાનું વિમાન (આવૃત્તિ બીજી)	૦—૧—૦
૧૫	અધ્યાત્મ ભજનસગ્રહ	૦—૬—૦
૧૬	ગુરૂબોધ	૦—૪—૦
૧૭	તત્ત્વજ્ઞાનદિપીકા	૦—૬—૦
૧૮	ગહુંલી સગ્રહ	૦—૩—૦
૧૯	શ્રાવક ધર્મસ્વરૂપ ભાગ ૧ લો (આવૃત્તિ ત્રીજી)	૦—૧—૦
૨૦	,, ,, ,, ભાગ ૨ જો (આવૃત્તિ ત્રીજી)	૦—૧—૦
૨૧	ભજન પદસગ્રહ ભાગ ૬ ઠ્ઠો	૦—૧૨—૦
૨૨	વચનામૃત	૦—૧૪—૦
૨૩	યોગદીપક	૦—૧૪—૦

ગ્રન્થો નીચલા સ્થળેથી વેચાણ મળશે.

૧ અમદાવાદ—જૈન બોર્ડીંગ–ઠે નાગોરીશરાહ
૨ મુંબઈ—મેસર્સ મેઘજી હીરજીની કં–ઠે પાયધુણી
૩ ,, —શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ–ઠે ચંપાગલી
૪ પુના—શા વીરચં૰ કૃષ્ણાજી–ઠે વેતાલપેઠ

યોગનિષ્ઠ મુનિમહારાજ શ્રી બુદ્ધિસાગરજીરચિત

યોગદીપક.

યાને યોગસમાધિ

अथ योगदीपकः प्रारम्यते.

मङ्गलम्

नमः श्रीवर्द्धमानाय-सर्वदोषप्रणाशिने ।
केवलज्ञानसूर्याय-लोकपूज्याय तायिने ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—રક્ષણ કરનાર, લોકમા પૂજ્ય, કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્ય, સર્વ દોષના નાશ કરનાર, એવા શ્રીવધમાન નામના ચોવીશમા તીર્થંકરને નમસ્કાર થાઓ

પરમાર્થ—ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરસ્વામીએ ધર્મદેશના આપી જગત્‌નો ઉદ્ધાર કર્યો છે આર્યભરતક્ષેત્રમા ચૈત્ર સુદી ૧૩ ના દીવસે ક્ષત્રિયકુંડ નગરીમા જન્મ્યા હતા ક્ષત્રિયવંશી સિદ્ધાર્થ રાજાને સતી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીના પેટે અવતર્યા હતા જન્મતાજ ચોસઠ ઇન્દ્રોએ મેરૂપર્વત ઉપર તેમનો જન્માભિષેક કર્યો હતો બાલ્યાવસ્થામાં ત્રણ જ્ઞાનસહિત હતા મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન-તેમા પચ્ચઇન્દ્રિયો અને છઠ્ઠા મનથી જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તેને મતિજ્ઞાન કહે છે—દ્વાદશાંગીનુ જે જ્ઞાન તેને શ્રુતજ્ઞાન કહે છે ઇન્દ્રિયોની મદદ વિના આત્માના પ્રદેશોથી રૂપીપદાર્થનુ જે જ્ઞાન થાય છે તેને અવધિજ્ઞાન કહે છે પૂર્વકર્મના ઉદયે બાલ્યાવસ્થામા અનેક પ્રકારના શાતાવેદનીય સુખો ભોગવતા હતા યુવાવસ્થામાં યશોદા રાણીની સાથે પરણ્યા હતા તેમને એક પુત્રી થઈ હતી અઠ્ઠાવીશ વર્ષે શ્રી વીરપ્રભુના માતા અને પિતા સ્વર્ગસ્થ થયા ત્રીશ વર્ષે ભગવાને ઇન્દ્રો અને રાજાઓએ કરેલા ઉત્સવપૂર્વક દીક્ષા અંગીકાર કરી બાર વર્ષ પર્યંત ધ્યાન તપશ્ચર્યા કરીને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું બેતાલીશમા વર્ષથી શ્રી મહાવીરપ્રભુ સર્વજ્ઞ થઈ ઇન્દ્રરચિત સમવસરણમા બેસી ઉપદેશ દેવા લાગ્યા ચતુર્વિધસંઘની સ્થાપના કરી શ્રી મહાવીર

પ્રભુ અનંત ગુણગણયુક્ત હતા તેમણે રાગદ્વેષઆદિ સર્વ દોષોનો નાશ કર્યો કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્ય પ્રભુ હતા પ્રભુના કેવળજ્ઞાનમાં જડચેતન સર્વ પદાર્થો ભાસતા હતા જ્યારે પ્રભુને કેવળજ્ઞાન થયું ત્યારે તે ત્રણ જગતને પૂજ્ય થયા જન્મથી માંડી ભગવાન્ ત્રણ જગત્પૂજ્ય હતા કિંતુ જ્યારે કેવલજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે વિશેષત પૂજ્યતાને પામે છે ઉપદેશદાનથી સર્વ જીવોને દુઃખમાથી બચાવે છે માટે પ્રભુ સર્વ જીવોનુ રક્ષણ કરનાર છે ઉપરના વિશેષણોથી ભગવાન્ જ્ઞાનાતિશય, વચનાતિશય અપાયાપગમાતિશય અને પૂજાતિશય એ ચાર અતિશયવંત છે, એમ સૂચન કર્યું સર્વદોષનાશાદિને એ વાક્યથી ભગવાને સર્વ દોષનો નાશ કર્યો અર્થાત્ ઘાતિકર્મરૂપ જે અપાય (હરકત) તેનો નાશ કર્યો તેથી ભગવાન્ વચનાતિશયસંપન્ન છે એમ સિદ્ધ થયુ ભગવાન્ કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્ય છે તેથી જ્ઞાનાતિશયસંપન્ન સિદ્ધ કર્યા લોકપૂજ્યાય, આ વિશેષણથી ભગવાન્ ચોસઠ ઇન્દ્ર, ચક્રવર્તિઆદિ સુરનરવૃન્દપરિપૂજીત છે માટે પૂજાતિશયસંપન્ન કર્યા તાયિને એ વિશેષણથી ભગવાન્ વચનાતિશયસંપન્ન સિદ્ધ છે એમ સિદ્ધ થયું ઉપદેશદાનથીજ સર્વ જીવોનુ રક્ષણ થાય છે માટે એ વિશેષણની સાર્થકતા છે

ચાર વિશેષણોવડે ચાર અતિશય સૂચન કર્યા તેમા વિશેષણ ક્રમ હેતુ દર્શાવે છે સર્વદોષપ્રણાશિને એ વિશેષણ પ્રથમ મૂક્યુ છે તેની સાર્થકતા હેતુપૂર્વક સિદ્ધ છે જ્યારે ભગવાન્ ધ્યાન ધરે છે, ત્યારે શુક્લપરિણામના યોગે ક્ષપકશ્રેણિ આઠમા ગુણસ્થાનકથી આરોહે છે બારમા ગુણઠાણાના અંતે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય મોહનીય, અને અંતરાય એ ચાર કર્મનો નાશ કરે છે ત્યારે તેરમા ગુણસ્થાનકમાં અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, ક્ષાયિકચારિત્ર અને ક્ષાયિકવીર્ય એ ચાર અતિશયયુક્ત થાય છે પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીયાદિ દોષનો નાશ થાય છે ત્યારે કેવલજ્ઞાનાદિ ઉત્પન્ન થાય છે સર્વ ગુણમા કેવલજ્ઞાનની મુખ્યતા છે, માટે સમજવુ કે, દોષનો નાશ થયા બાદ કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો ઉદય થાય છે કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્યોદય થયા પછી, ચોસઠ ઇન્દ્રો આવી સમવસરણ રચે છે અને સર્વે પૂજે છે, માટે જ્ઞાનપશ્ચાત્ પૂજાતિશય જણાવ્યો સમવસરણમા બેસ્યા બાદ અને પૂજ્યપણું પ્રાપ્ત થયા બાદ ભગવાન્ દેશના દે છે માટે તાયિને એ વિશેષણથી વચનાતિશય જણાવ્યો

આ ચાર અતિશય જેનામા હોય તે દેવ કહેવાય છે રાગાદિ દોષનો નાશ કરનાર વીતરાગ વિના અન્ય કોઈ દેવ નથી તેમજ રાગદ્વેષનો નાશ કર્યા વિના કોઈ સર્વજ્ઞ પણ થઈ શકતો નથી અન્ય જે ઈશ્વરને

માને છે તેનામા જગત્કર્તૃત્વ વગેરેની ઉપાધિયોનો આરોપ કરે છે તેથી તે રાગદ્વેષરહિત સિદ્ધ થતો નથી ત્યારે તે જ્ઞાનાતિશયથી યુક્ત શી રીતે હોઈ શકે? અને જ્યારે જ્ઞાનાતિશયયુક્ત ન હોય ત્યારે પૂજાતિશય અને વચનાતિશય સયુક્ત શી રીતે હોઇ શકે? અર્થાત્ ન હોઈ શકે કેટલાક અનાદિકાળથી ઈશ્વરને નિરાકાર માને છે તેનામા વાણીના અભાવે ઉપદેશ ઘટી શકે નહિ તેના મતમા ઉપદેશ દેનાર ઈશ્વર સિદ્ધ ઠરી શકે નહીં ત્યારે તેમના દર્શનના પુસ્તકોનુ પ્રામાણ્ય સિદ્ધ ઠરે નહિ એમ કહેવુ યથાર્થ છે કેટલાક જગત્નો બનાવનાર ઈશ્વર માને છે અને તેઓ સર્વ જીવોનુ રક્ષણ કરનાર ઈશ્વરને કહે છે ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદીના મતમા રક્ષણ કરનાર એ વિશેષણની સિદ્ધિ થતી નથી જગત્નો બનાવનાર ઈશ્વર છે તેના મતમા અનેક દોષો આવે છે પ્રથમ તો ઈશ્વરને જગત્ બનાવવાની જરૂર શુ? કોઇને અધ બનાવ્યા, કોઈને સુખી બનાવ્યા, ત્યારે દુ ખીનુ રક્ષણ કરવુ, ઇત્યાદિ સિદ્ધ થતુ નથી એકને મારવો એકને વૈભવ આપવો આવુ વર્તન રાગદ્વેષ વિના હોઈ શકે નહિ, અને જેને રાગદ્વેષ હોય તે પરમાત્મા શી રીતે કહેવાય? અલબત કહેવાય નહિ આ સબધી વિશેષ અધિકાર જોવો હોય તો अस्मदीयकृतपरमात्मदर्शन ગ્રન્થ વાચવો

જે લોકો જગત્ના સર્વ પદાર્થને ક્ષણે ક્ષણે ક્ષય સ્વભાવવાળા માને છે તેના મતમા ઈશ્વર પણ ક્ષણે ક્ષણે નષ્ટ થવાનો આત્મા પણ ક્ષણે ક્ષણે નષ્ટ થવાનો ત્યારે કોઇ ઈશ્વર તેમના મતમા સદાકાળ રહેનાર સિદ્ધ ઠરે નહિ એ સ્વાભાવિક છે, માટે આ ચાર અતિશય વીતરાગદેવ વિના અન્યત્ર સિદ્ધ ઠરતા નથી માટે શ્રીમહાવીરપ્રભુ તેજ ખરેખર દેવ છે જે દેવો પોતાની પાસે સ્ત્રીઓ રાખે છે તેમનામા રાગ છે અને જ્યા રાગ છે ત્યા દ્વેષ છે તેથી તે પણ દોષરહિત વીતરાગ દેવ કહેવાય નહીં કેટલાક મતવાળા, આત્મા અને કર્મનો સબધ માનતા નથી, તેથી તેમણે માનેલા દેવમા સર્વજ્ઞપણુ નથી એમ સિદ્ધ ઠરે છે તેથી તે પણ ઈશ્વર કહેવાય નહીં કેટલાક પશુ પક્ષીમા આત્મા માનતા નથી એવાઓના પુસ્તકો જ્ઞાનિના બનાવેલા નથી એમ સિદ્ધ થાય છે તેથી તેમના મતમા પણ ચાર અતિશયયુક્ત ઈશ્વર સિદ્ધ ઠરતો નથી કેટલાક નીતિધર્મનેજ માનનારા છે પણ સમજવાનુ કે જ્યારે આત્મા અને કર્મની સિદ્ધિ ન માનવામાં આવે તો નીતિધર્મની સિદ્ધિ ઠરતી નથી આત્મા હોય તો નીતિ હોઈ શકે, પણ પુણ્યપાપાદિ માન્યા વિના તો નીતિનો મહેલ કલ્પનારૂપ ઠરે છે, અને તેથી તેમના મતમા યથાર્થ ઉપદેષ્ટા સર્વજ્ઞ નહીં હોવાને લીધે તે મત પણ સિદ્ધ ઠરતો નથી જ્યારે યથાર્થ ઉપદેષ્ટા વીતરાગદેવ સિદ્ધ ઠરે છે ત્યારે સર્વ તત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે આવા ઉક્ત ગુણવિશિષ્ટ શ્રી

મહાવીરપ્રભુ સિદ્ધ ઠરે છે માટે અમો તેમને દેવ માની નમસ્કાર કરીએ છીએ એમ મૂલ શ્લોકમા જણા યુ છે

ચાર અતિશયયુક્ત એવા શ્રી મહાવીરપ્રભુને નમસ્કાર કરવાથી શું ફળ? તેના પ્રત્યુત્તરમાં જણાવે છે કે, શ્રીમદ્ભગવાન્ મહાવીરે જે જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા છે તે ગુણો પ્રાપ્ત કરવા લેખકની તીવ્રેચ્છા છે ઉત્તમ ગુણીને નમસ્કાર કરતા આત્મામા વિનય ગુણની જાગૃતિ થાય છે અને તેથી વિનયના પ્રતાપે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થાય છે નમસ્કાર કરતાં મન, ભગવાનના ગુણો સ મુખ થાય છે તેથી સહેજે પાપના વિચારોનો નાશ થાય છે મન, વચન અને કાયાથી ભગવાન્ તરફ આત્મા વર્તતાં આત્મા તે પરમાત્મા બને છે ઉત્તમના ગુણોને ગાતા મનન કરતા, તેવા ગુણો પોતાનામા સત્તાએ રહેલા છે તે પ્રગટે છે માટે ભગવાન્ આદિ ઉત્તમ પુરૂષોને નમસ્કાર કરવામાં મોટુ ફળ છે ભગવાનના જેવા ગઇ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા માટે ભગવાનને નમસ્કાર કરવો જોઇએ શ્રી મહાવીર સ્વામીના ચાર નિક્ષેપ, જગતને અત્યત ઉપકારી છે શ્રી મહાવીર નામ, શ્રી મહાવીરપ્રભુની મૂર્તિ દ્રવ્યમહાવીર, અને સમવસરણમાં બેઠેલા શ્રી મહાવીર, આ ચાર નિક્ષેપાયુક્ત મહાવીરને નમસ્કાર કરવાથી તથા તેમનું ધ્યાન ધરવાથી, આત્મા સર્વ દોષોનો નાશ કરી પોતે મહાવીર થાય છે શ્રી મહાવીરસ્વામીનું જીવનચરિત્ર વિચારતા ત્હેમના સદ્ગુણો તરફ શિઘ્ર આત્મા આકર્ષાય છે બાલ્યાવસ્થામા દેવતાઓની સાથે રમવામા નીડરપણું, યોગ્ય વયે લગ્ન તેમા પણ પ્રારબ્ધયોગે ભોગ ભોગવતા ભગવાન્ અન્ત રથી ન્યારા રહ્યા બાલ્યાવસ્થાથી ત્રણ જ્ઞાન છતાં ગભીરપણું માનરહિત દશા, ઉપકારાદિ ગુણોએ શોભિતપણું સર્વ જીવોનુ ભલું કરવાની બુદ્ધિ, કા મચેષ્ટાની રમતગમતનો ત્યાગ, માતપિતાની મરજી સાચવવી માતાનું મન દુખાય નહિ માટે માતાના ઉદરમા કરેલી પ્રતિજ્ઞા, પોતાની સ્ત્રી સાથે પણ સદ્ગુણોથી વર્તન, માતાપિતાનું સ્વર્ગગમન થયા બાદ દીક્ષા લેવાની તીવ્ર પ્રતિજ્ઞા, તેમ છતા મોટાભાઇના આગ્રહે બે વર્ષ ગૃહસ્થાવાસમાં રહેવુ હાલના કાળમા કેટલાક મોટાભાઈની આજ્ઞા માનતા નથી પણ શ્રી મહાવીર તો સર્વ ગુણોએ મોટાભાઈ કરતાં ઉત્તમ છતા તેમ છતા તેમનો આગ્રહ સાચવ્યો એ કઈ ઓછી વાત નથી સસારમા સર્વ પ્રકારનાં પૌદ્ગલિક સુખ છતા સત્યસુખાર્થ દીક્ષાનો પરિણામ, દીક્ષા વખતે તેમના ઉત્તમ વૈરાગ્યના વિચારો, સાંસારિક સુખ ઉપરથી ચિત્ત ઉઠાડી દીધુ, સર્વ જીવોને પોતાના આત્માસમાન માની સર્વ જીવોને નહિ હણવાની પ્રતિજ્ઞા, સર્વ પરવસ્તુઓથી વિરામ પામવાની પ્રતિજ્ઞા દીક્ષા લીધા બાદ અઘોર વનમાં જઈ ધ્યાન ધરવુ દેવતાઓ તથા મનુષ્યોના ઉપદ્રવો સહન કરવા

ક્રોધાદિ દોષોનો નાશ થૈનો, બાર વર્ષપર્યંત સમભાવે ધ્યાન ધરવુ, દેવતા તથા ઇન્દ્ર અને મનુષ્ય વૃન્દપૂજિત છતા એકાકીપણે વિચરવુ જે જે કર્મા ઉદયમાં આવે તે ભોગવતા છતા પણ સમદશા રાખવી, આ કઈ સામાન્ય વાત નહિ ચડકોશયા સર્પે કરેલ ઉપદ્રવ અને ભગવાને ચડકોશિયાને આપેલો પ્રતિબોધ અહો સર્પ જેવા અધમ પ્રાણીને પણ તારવાને માટે ભગવાન્‌ની કેટલી દયા!!! આવા ઉત્તમ તીર્થંકર જ્યારે નાત તતનો ભેદ રાખ્યા વિના સર્વ આત્માઓને એકસરખા માની ઉપદેશ આપે તે વખતે વેદધર્મ માનનારાઓ પણ ભગવાન્‌નો કહેલો ધર્મ સ્વીકારે એમા શુ આશ્ચર્ય? ધ્યાન ધરતા કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદય, સમવસરણમા બેસીને આપેલો ઉપદેશ, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા, આ ચાર વર્ગ સ્થાપવાનો અત્યુત્તમ સત્ય ઉદ્દેશ, ત્રીસ વર્ષપર્યંત ગામોગામ ફરીને આપેલો સદુપદેશ તેમના ગણધરો પ્રતિ આપેલી શિક્ષા, તેમનો સોળ પ્રહર સુધી અંતિમ ઉપદેશ, અતે શરીરને છોડી સિદ્ધમા જવુ ચતુર્વિધસઘની વ્યવસ્થાવર્તનસ્થિતિ, ઇત્યાદિ શ્રી મહાવીરસ્વામીનુ ચરિત્ર સ્મરણ કરતા સ્મૃતિમા આવે છે તેમના ગુણોમા તન્મય થએલો આત્મા અતે ભગવાન્ જેવો થાય છે શ્રી મહાવીરનુ નામ વાંચતા, સાભળતા તુરત તેમનુ ચરિત્ર મનમાં ખડુ થાય છે, તેમજ શ્રી વીરપ્રભુની મૂર્તિ જોતા તુરત તેમનું ચરિત્ર મનમા ખડુ થાય છે માટે ભગવાન્‌ના નામ નિક્ષેપ, તથા તેમની મૂર્તિદ્વારા, ભગવાન્‌ના ગુણોનું સ્મરણ કરતા આત્મા તે પરમાત્માના ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે, માટે ગ્રન્થારભે આદ્યઆસન્નોપકારી શ્રી વીરપ્રભુનું સ્મરણ કરી નમસ્કાર કરવો એ અત્યત હિતકર છે મગલાચરણમા સત્યદેવનુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ, હવે દ્વિતીય શ્લોકમા ગુરુનું સ્વરૂપ બતાવી તેમને નમસ્કાર કરે છે દેવને નમન કર્યા બાદ ગુરૂને નમન કરવુ જોઇએ માટે હવે ગુરૂને નમન કરે છે

द्वितीयश्लोक

सद्गुरुपूज्यमानम्य–स्वाभाविकसुखोदधिम् ।
सर्वकर्मनिवृत्त्यर्थ–करोमि योगदीपकम् ॥ २ ॥

અર્થ—સદ્‌ગુરૂઓમા પૂજ્ય, સ્વાભાવિક સુખના સાગર એવા શ્રી સુખસાગર ગુરૂને નમસ્કાર કરીને સવ કર્મના નાશમાટે યોગદીપક નામનો ગ્રથ કરૂં છુ

ભાવાર્થ—સદ્‌ગુરૂઓમા પૂજ્ય એવા સ્વાભાવિક સુખના સાગરભૂત એવા શ્રીસુખસાગર ગુરૂને નમસ્કાર થાઓ સદ્‌ગુરૂઓમા પૂજ્ય એ વિશેષણથી ગુરૂના સદ્‌ગુણોની મહત્તા દર્શાવી છે સર્વ સદ્‌ગુરૂઓમા પૂજ્યતાને

જે પામે છે તેમનામા વિશેષત જ્ઞાનચારિત્રાદિ- સદ્‌ગુણો હોવા જોઇએ સ્વાભાવિક સુખના સાગરભૂત ગુરૂ હોવા જોઇએ પાદ્‌ગલિક સુખોને જે નાકના મેલ સમાન સમજે છે અશાતા ભોગવતા જે ગુરૂ સમતા રાખે છે, ઉચ્ચ ભાવનાઓવડે સત્તાદ્ભાવ આત્માને ભાવે છે સદ્‌ગુરૂની પાસે પચમહાવ્રત અગ્રહણ કરી જે યથાર્થ પાળે છે, જ્ઞાનક્રિયાથી જે આત્માના અધ્યવસાયોની શુદ્ધિ કરે છે શત્રુ અને મિત્ર ઉપર સમભાવ રાખે છે, બાહ્ય વસ્તુમા જે કદી મોહથી લપટાતા નથી, કામક્રોધાદિક અ તરના દુર્ગુણોનો નાશ કરવા જે સતાદ્ભાવ પ્રયત્ન કરે છે ધર્મની ક્રિયાઓમાં જે ચિત્તને રોકે છે, પ્રાણાન્તે પણ કોઈનુ અશુભ કરવા જેનો સકલ્પ નથી, હું અને મારૂં એવો અહભાવ જેમના હૃદયમા સ્ફુરતો નથી જે સર્વ જીવોની દયા પાળવામા કટીબદ્ધ થયા છે જે પ્રભુની આજ્ઞાને બરાબર પાળવા ઉદ્યુક્ત થયા છે એના દુખસાગર ગુરૂ સ્વાભાવિક સુખના સમુદ્ર હોય એમા શુ આશ્ચર્ય ? અથવા સ્વાભાવિક સુખના દરિયા ભવિષ્યમાં થાય એમા શુ આશ્ચર્ય ? અર્થાત્ કઈ પણ આશ્ચર્ય નથી એ થારણે સદ્‌ગુરૂને નમસ્કાર કરવો જોઇએ કારણ કે ગુરૂ મોટા ઉપકારક છે, જગત્‌માં સદ્‌ગુરૂસમાન કોઈ હિતકારક નથી સિંદુરપ્રકરણમા કહ્યુ છે કે,

શ્લોક

पिता माता भ्राता प्रियसहचरी सूनुनिवह
सुहृत् स्वामी माद्यत करिभटरथाश्वपरिकर ।
निमज्जन्त जन्तु नरककुहरे रक्षितुमल
गुरोर्धर्माधर्मप्रकटनपरात् कोऽपि न पर ॥ १ ॥

જગત્‌મા પિતા, માતા, ભાઈ પ્રિયસહચરી, પુત્રવૃન્દ, મિત્ર, સ્વામી, મદો મત્ત ગજભટ રથ અશ્વનો પરિવાર હોય તોપણ નરકકુહરમા પડતા એવા પ્રાણીનુ રક્ષણ કરવા ધર્મ ગુરૂ વિના કોઈ સમર્થ નથી અત્ર પ્રદેશી રાજા વગેરેના દૃષ્ટાંત જાણી સમજી લેવા ગુરુ દીવો ગુરુ દેવતા, ગુરુવિણ ઘોર અધાર ગુરૂ દીવો અને ગુરૂ દેવતા છે જે મનુષ્યો સદ્‌ગુરૂની મહત્તા સમજે છે તેઓ અહર્નિશ સદ્‌ગુરૂની આજ્ઞાનુ પરિપાલન કરે છે સદ્‌ગુરૂની આજ્ઞામા ધર્મ છે અનેક પ્રકારે યથાયોગ્ય સદ્‌ગુરૂની ભક્તિ કરવી જોઈએ

સદ્‌ગુરૂને નમસ્કાર કરવાથી શિષ્યના હૃદયમા ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ લઘુતા ઉત્પન્ન થાય છે धर्मस्य मूल विनय ધર્મનુ મૂળ વિનય છે, વિનયથી ધર્મની યોગ્યતા પ્રગટે છે, વિનયના યોગે સદ્‌ગુરૂઓ અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓ અર્પે છે વિદ્યાથી આત્મા સ્વસ્વરૂપ સન્મુખ થાય છે

સદ્ગુરૂના વિનયથી જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, સદ્ગુરૂ વિનયથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો નાશ થાય છે, સદ્ગુરૂ વિનયથી શાસન દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે અને તેથી અનેક વિઘ્નોનો નાશ થાય છે, સદ્ગુરૂના ગુણોની ભાવના કરતા તેમના જેવા આત્મામા સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે અને દુર્ગુણોનો નાશ થાય છે મનુષ્યો પ્રેમથી જે જે વસ્તુઓને ચાહે છે તેનુ પામે છે આ ન્યાયને અનુસરીને વિચારતા માલુમ પડે છે કે સદ્ગુરૂ તરફ રુચિભક્તિ થતા તેમના ગુણો હૃદયમાં જામે છે, અહો જગતમા સદ્ગુરુ સૂર્યની જેટલી સ્તુતિ કરીએ તેટલી ઓછી છે પચમકાળમા સદ્ગુરૂની પ્રાપ્તિ થવી મહાદુર્લભ છે મન, વચન અને કાયાથી સદ્ગુરૂને નમસ્કાર કરનારને ઉચ્ચ પદવી પ્રાપ્ત થાય છે સ્વાભાવિક સુખસાગર મૂર્તિની આરાધના કરતા આત્મા પોતે સુખસાગરરૂપ થઈ જાય છે કહ્યુ છે કે, જે જેનુ ધ્યાનજ ધરે, તે તેનો થઈ જાય "ઈલી ભમરી સગથી, ભમરીરૂપ સુહાય" ગુરૂના વિનયથી શ્રુતધર્મ અને ચારિત્ર ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે

ગુરૂને આ પ્રમાણે નમસ્કાર કરી ગ્રન્થકાર યોગપ્રદીપ ગ્રન્થ રચવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે યોગપ્રદીપ નામનો ગ્રન્થ કરૂ છુ, યોગનો માર્ગ પ્રકાશ કરવાને આ ગ્રન્થ, દીપકની ઉપમાને ધારણ કરે છે હાલના કાળમા યોગમાર્ગસબધી લોકોનુ લક્ષ્ય વિશેષ નથી, તેથી આત્માની શક્તિયોનો પ્રકાશ અલ્પ દેખવામા આવે છે અધુના પચમકાળમા યોગમાર્ગનુ આરાધન નિષ્કામબુદ્ધિથી કરવુ એ મહાદુર્લભ છે વ્યાવહારિક બાહ્યકષ્ટ ક્રિયાઓમા એકાંત મગ્ન થએલા મનુષ્યો, આત્માની ઉન્નતિ કરી શકતા નથી યોગમાર્ગથી જીવ શુકલપક્ષને અગીકાર કરી શકે છે "अक्रियावादी कृष्णपक्षीयो, शुक्लपक्षीयो क्रियावादी रे" આત્મા કર્મથી બધાએલ છે માટે કર્મનો નાશ કરવા, ક્રિયાની આવશ્યકતા છે એમ જે જિનાગમ શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વીકારે છે તે શુકલપાક્ષિક છે યોગની યમનિયમાદિ ક્રિયાઓ પણ આત્માને કર્મબધનથી મુક્ત કરવા કહેલી છે માટે તે सूत्रसम्मत आवश्यक क्रियाओ છે તેમજ યોગમાર્ગમા સહજમાર્ગ જ્ઞાનરૂપ છે તેથી જ્ઞાનક્રિયારૂપ યોગમાર્ગ સદા વિજયવત વર્તે છે યોગદીપક ગ્રથ વાચી અનેક જીવો પોતાના આત્માને તારવા માટે પ્રયત્ન કરશે તેથી આ ગ્રન્થ પોતાના સ્વરૂપમા રમણતાના હેતુથી પોતાને અને પરને ઉપયોગી થશે એવુ જાણી અત્ર તેનું કથન કરવામા આવે છે કિંતુ યોગની પ્રરૂપણા કરતા પ્રથમ નાસ્તિક લોકોને ઉપદેશ આપી આત્માની અસ્તિતા પ્રશ્નપૂર્વક જણાવતા છતા ગ્રન્થકાર કહે છે કે,

श्लोक

कोऽहमात्मा चिदालक्ष्यो, भिन्नः पुद्गलभावतः ।
रत्नत्रयीस्वरूपेण, सत्ताऽस्तोम्मि स्वभावतः ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—હુ કોણ છુ? ઉત્તર–આત્મા શાથી ઓળખાઉં છુ? જ્ઞાનવડે હું લક્ષ્ય છુ? પુદ્ગલદ્રવ્યથી ભિન્ન છુ? જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ રત્નત્રયી વડે સત્તાથી છુ? તેમજ સ્વભાવથી છુ?

ભાવાર્થ—હુ કોણ છુ? એમ સ્વાભાવિક વિચારતાં પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે

હુ કોણ? ઉત્તર–આત્મા આત્મા છે એમ શાથી લક્ષ્યાય છે? પ્રત્યુત્તરમા કહે છે કે જ્ઞાનથી સમજાય છે અનુભવ કરતા માલુમ પડે છે આત્મામા સર્વ પદાર્થો જાણવાની જ્ઞાનશક્તિ રહેલી છે, તેમજ સર્વે પદાર્થો દેખવાની આત્મામા દર્શનશક્તિ રહી છે પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવે વર્તવાની ચારિત્રશક્તિ આત્મામાં રહેલી છે એમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીવડે સત્તાથી હાલ તો આત્મા છે જ્યારે એ ત્રણ રત્નનો પરિપૂર્ણ પ્રકાશ થાય ત્યારે પરિપૂર્ણ વ્યક્તિથી રત્નત્રયીરૂપ આત્મા ગણાય છે જે જે જ્ઞાનાદિ આવરણોનો જે જે અંશે નાશ થાય છે તે તે અંશે વ્યક્તિપણાની અપેક્ષાએ હુ રત્નત્રયીવડે યુક્ત આત્મા છુ ત્રણ કાલમા આત્મા રત્નત્રયીથી ભિન્ન નથી શુ આ રત્નત્રયી આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે? આના ઉત્તરમા સમજવાનુ કે ખરેખર આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે, વિભાવિક ધર્મ છે તે આત્માનો ધર્મ ખરેખરો નથી સ્વાભાવિક ધર્મ આત્માનો છે તે કદી નષ્ટ થતો નથી જે ધર્મ સ્વાભાવિક છે તે પોતાનો છે, અને વિભાવિક છે તે પોતાનો નથી રત્નત્રયી વિના જે જે અન્ય પદાર્થો છે તેમા કંઈ આત્મત્વ નથી ત્યારે તેમાં રાચી માચી રહેવુ તે કેવળ મોહભ્રાન્તિ છે પોતાનો શુદ્ધ ધર્મ ત્યાગીને જેઓ પરવસ્તુનો ધર્મ આદરે છે તેઓ ત્રણ કાલમાં સુખી થતા નથી, પ્રત્યેક વસ્તુઓ પોતપોતાના ધર્મે શોભે છે પણ પરધર્મથી શોભતી નથી આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ જો આત્મા આદરે છે તો આત્મા શોભે છે જડ વસ્તુનો ધર્મ આદરતો છતો આત્મા જડ જેવો બને છે તેથી શોભી શકતો નથી અનાદિ કાળથી આવી અજ્ઞાનદશાના યોગે ચોરાશી લાખ જીવયોનિમા અનતવાર ભટક્યો ને ભટકે છે અને ભટકશે જ્યારે આત્મા પોતાનો શુદ્ધ ધર્મ પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે પરધર્મથી મુક્ત થાય છે વિભાવિકધર્મથી મુક્ત થએલ આત્માને પરમાત્મા કહે છે જ્યારે આત્માનુ આ પ્રમાણે સ્વરૂપ છે ત્યાર તે આત્મા કોને માનવો, તેનો વિશેષ વિચાર કરી નિર્ણય કરે છે

હુ દેહમા છુ દેહી છુ, દેહ મારો છે એવો વિચાર કરનાર દેહથી ભિન્ન છે એમ નિણય થાય છે હુ દેહ છુ એવો વિચાર કોઈના હૃદયમા ઉત્પન્ન થતો નથી, તેથી પણ નિર્ણય થાય છે કે આત્મા દેહથી ભિન્ન છે દેહનેજ આત્મા માનનારા નાસ્તિકો કહેવાય છે જે લોકો દેહને આત્મા માને છે તેમના મતપ્રમાણે તો જગતમાં નીતિધમની પણ આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરતી નથી ધમ અને અધર્મની સિદ્ધિ પણ ઠરતી નથી અ યના ઉપર પરોપકાર કર વાની નીતિ પણ કોટિ ઉપાયે સિદ્ધ ઠરતી નથી જડવાદીઓ હવે નિર્મૂલ થતા જાય છે આસ્તિકોની આગળ જડવાદી નાસ્તિકોનુ ક઼ પણ ચાલતું નથી દેહથી ભિન્ન આત્માની સિદ્ધિ પરમાત્મદર્શનગ્રથમા દર્શાવી છે ત્યાથી જોઈ લેવી હુ દેહથી ભિન્ન છુ, દેહમા હુ રહુ છુ, દેહ પિંજર છે, મારે દેહની રક્ષા કરવી જોઈએ મારૂં શરીર જાડુ છે, મારૂં શરીર પાતળુ છે, બાલ્યાવ સ્થામા મ્હારૂં શરીર નાનુ હતુ, હાલ મારૂં શરીર સારૂ છે ઇત્યાદિ સર્વ વાક્યો છે તે દેહથી ભિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે સર્વ જિનાગમો દેહથી ભિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે તેમજ ચાર વે઼ પણ શરીરથી ભિન્ન ચૈતન્ય પદાર્થની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે બૌદ્ધો પણ શરીરથી ભિન્ન ક્ષણિકપણે આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે સાખ્યદ શન પણ દેહથી ભિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે યોગદશન પણ દેહથી ભિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપા ન કરે છે નૈયાયિકદર્શન અને વૈશેષિક પણ શરીરથી ભિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે બ્રહ્મસમાજીયો પણ દેહથી ભિન્ન કેટલેક અશે આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપા દન કરે છે આત્મા દેહથી ભિન્ન છે એમ અનુમાનપ્રમાણની પેઠે આગમ પ્રમાણથી પણ સિદ્ધ થાય છે પત્થરમાં અને વનસ્પતિમાં પણ જીવ છે એમ હવે મોટા મોટા પ્રોફેસરો પણ માનવા લાગ્યા છે અને તે સિદ્ધ કરી આપે છે કેટલાક વર્તમાનમા પુનર્જન્મ દેખનારાઓના દૃષ્ટાતો વર્તમાનપ ત્રમા મોજુદ છે પશુપખીમા આત્મા નથી એમ માનનારા ક્રીસ્તિની સખ્યામા ઘટાડો થતો જાય છે મુસલમાનો પણ ખુદાની રૂ તરીકે આત્માનો સ્વીકાર માને છે પણ મુસલમાન ધર્મ અને ક્રીસ્તિધમ પુનર્જન્મ માનતા નથી તેથી તેમનો માનેલો આત્મા અધ ગ્ધ થાયને અનુસરે છે જ્યારે પુન ર્જન્મની સિદ્ધિ માનવામા આવે ત્યારે આત્મા છે, પુણ્ય પાપ છે એમ સિદ્ધ થાય છે પુનર્જન્મ જે માનતા નથી તેનો જડવાદમા કથચિત્ સમાવેશ થાય છે પુનર્જન્મ માનનારી કોમે જે જગતનુ ભલુ કર્યું છે તેનુ ભલુ જડવાદી કોમે કર્યું નથી પુનર્જન્મ માનનારી કોમના રાજા ...સા જેવી શાતિ ફેલાવી છે તેવી કોઈ જડવાદી નૃપતિઓએ નથી પુનર્જન્મ માનનારા યોદ્ધાઓ લડાઈમાથી પગ પાછો મૂકતા

નથી તેનું કારણ એ છે કે તેઓ બીજા ભવમાં વિશેષ સુખ મળશે એવી શ્રદ્ધાવાળા હોય છે નાસ્તિક જડવાદી યોદ્ધાઓમા એવી શ્રદ્ધાના અભાવે લડાઈમાં પરાજયપણું વસે એ સ્વાભાવિક છે પુનર્જન્મ માનનારાઓ જેવી રાજ્યભક્તિ ને રાજાની ભક્તિ કરે છે તેવી જડવાદિયો કરી શકતા નથી ઉલટા રાજાઓને પણ મારી નાખવા તૈયાર થઈ જાય છે દેહથી ભિન્ન આત્માને માનનારાઓ ઈશ્વર અને ગુરૂની ભક્તિ કરે છે, સર્વ જીવોની દયા કરે છે પોતાના આત્માસમાન અન્ય આત્માઓને માની કોઈને દુખ આપતા નથી લડાઈ ટંટા વગેરે પાપકર્મથી દૂર રહે છે, પ્રભુભક્તિમા સદાકાલ તલ્લીન રહે છે સર્વ જીવોનું ભલુ ઇચ્છે છે નીતિધર્મમા ચુસ્ત રહે છે પુનર્જન્મની હૃદયમાં પડેલી ઉંડી છાપ દુર્ગુણોનો નાશ કરે છે પુનર્જન્મ માનનારાઓ સહજ સુખની જે ખુમારી ધ્યાનમા ભોગવે છે તેનો ગધ પણ જડવાદિ નાસ્તિકો લાવી શકતા નથી પુનર્જન્મ જે માને છે તેના મતમા બંધ, મોક્ષ, સિદ્ધ ઠરે છે, પણ પુનર્જન્મ નહી માનતા તેના મતમા બધ, મોક્ષ તેમજ, આત્માની નિત્યતા સિદ્ધ ઠરતી નથી પુનર્જન્મ માનતા દેહથી ભિન્ન આત્મા સિદ્ધ ઠર્યો

કેટલાક ઇન્દ્રિયોને આત્મા માને છે પણ ઈન્દ્રિયો આત્મા નથી તે દર્શાવે છે,

કેટલાક મનુષ્યો ઇન્દ્રિયોને આત્મા માને છે, પણ જે બાહ્ય ઇન્દ્રિયો છે તે આત્મા નથી એમ સિદ્ધ થાય છે (હું ચક્ષુથી દેખુ છુ, પણ હુ ચક્ષુ નથી હું નાસિકાથી સુંઘુ છુ, પણ હું નાસિકા નથી હું કાનથી સાભળુ છુ પણ હું કાન નથી હું જિવ્હાથી ચાખુ છુ, પણ હુ જિન્હા નથી હું ચામડીથી સ્પર્શ જાણુ છુ, પણ હુ ચામડી નથી ચક્ષુ ફુટી જતા પણ અધાવસ્થામા એવો નિશ્ચય થાય છે કે પહેલા હું ચક્ષુથી દેખતો હતો, હાલ હું દેખતો નથી આ વિચાર પણ જણાવે છે કે, ચક્ષુથી ભિન્ન આત્મા છે એમ સર્વ બાહ્યઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન આત્મા છે એવી પ્રતીતિ થાય છે બાહ્યઇન્દ્રિયો પણ સાભળવા દેખવા વગેરેનું કામ આત્માના ક્ષયોપશમના બળથી કરે છે જ્યારે આત્મા શરીરમાથી ચાલ્યો જાય છે ત્યારે આત્માનો જ્ઞાનાદિ ક્ષયોપશમ પણ આત્માની સાથે જાય છે ત્યારે બાહ્યઇન્દ્રિયો જે ફક્ત આકાર વાળી છે તે કઈ પણ કરી શકતી નથી હું ઇન્દ્રિયોને વશ કરી શકતો નથી અથવા હું ઇન્દ્રિયોને વશ કરૂ છુ આવો નિશ્ચય એમજ જણાવે છે કે, પચઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન આત્માજ હું એવો શબ્દપ્રયોગ કરે છે (આત્માનો બાહ્યપ્રકાશ થવામા ઇન્દ્રિયો દ્વાર છે, સાધન છે, પણ તે આત્મા નથી એમ સાબીત કર્યું હવે મન પણ આત્મા નથી એમ જણાવે છે

મન પણ આત્મા નથી, મનથી ભિન્ન આત્મા છે મન બે પ્રકારનું છે, એક દ્રવ્યમન અને દ્વિતીય ભાવમન દ્રવ્યમન છે તે પુદ્ગલમય છે અર્થાત્ મનોવર્ગણાને દ્રવ્યમન કહે છે ભાવમન છે તે વિચારરૂપ છે અને વિચાર છે તે આત્માનો જ્ઞાનગુણ છે અને તેથી ભાવમન છે તે આત્માના ગુણરૂપ સિદ્ધ થાય છે અત્ર દ્રવ્યમનની અપેક્ષાએ લખવાનુ છે તે સમજી લેવુ દ્રવ્યમન જડ હોવાથી તે આત્માથી ભિન્ન ઠરે છે કર્મગ્રંથ, વિશેષાવશ્યક પચ્ચસગ્રહ, વગેરે ગ્રંથોમાં મનથી ભિન્ન આત્મા છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે મનોવર્ગણામાં અનંત પરમાણુઓ ભર્યા છે, કેટલાક પરમાણુઓ ખરે છે અને કેટલાક નવા પરમાણુઓ આવે છે ઇત્યાદિ પ્રતિપાદન કર્યું છે દ્રવ્યમન જડ હોવાથી તે કઈ સમજી શકતું નથી માટે દ્રવ્ય તે આત્મા નથી દ્રવ્યમનમા પરમાણુઓનો જથ્થો હોય છે પણ ભાવમન તો જ્ઞાનરૂપ હોવાથી તેમા પરમાણુનો જથ્થો નથી પરમાણુઓના જથ્થાથી બનેલું દ્રવ્યમન છે એમ અનેક વિદ્વાનો શોધ કરીને માનવા લાગ્યા છે મનોવર્ગણાની શુભાશુભતાનો આધાર શુભાશુભ વિચાર ઉપર છે જે લોકો આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનમા પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓની મનોવર્ગણા ખરાબ હોય છે ઇત્યાદિ ઘણો વિચાર અત્ર લખવા યોગ્ય છે કિંતુ ગ્રંથવિસ્તારના ભયથી સક્ષેપમા કહેવાય છે દ્રવ્યમનોવર્ગણા શુભ શુભતર બનાવવી હોય તો સારા વિચારો કરવાની ટેવ પાડવી નઠારા વિચારો ઉત્પન્ન થવા દેવા નહિ શુભ વિચારો કરવાની ટેવ પાડવાથી દ્રવ્યમનોવર્ગણા સારી થશે પ્રસગોપાત્ત આટલું જણાવી હવે મૂલ પ્રસ્તુત વિષયપર આવીએ દ્રવ્યમન એ આત્મા નથી, દ્રવ્યમનથી ભિન્ન આત્મા છે નૈયાયિક અને વેદાન્ત દર્શન પણ કેટલેક અશે (એકાતે) મનથી ભિન્ન આત્મા કહે છે મનને હું વશ કરૂ આમ કહેનાર મનથી ભિન્ન છે એમ સિદ્ધ થાય છે હવે વાણી વગેરે પણ આત્મા નથી તે ગ્રન્થકાર લક્ષ્ય દેઈ કહે છે

શ્લોક

नास्ति वाणी तथैवात्मा, रक्त नास्ति जडत्वतः ।
प्रत्यक्षादिप्रमाणेन, सिद्ध आत्मा हि शाश्वतः ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ —તે પ્રમાણે વાણી પણ આત્મા નથી તેમજ જડપણાથી રક્ત (રુધિર) પણ આત્મા નથી પ્રત્યક્ષ વગેરે પ્રમાણથી આત્મા શાશ્વત સિદ્ધ થાય છે

ભાવાર્થ —વાણી જે શબ્દાત્મક છે તે આત્મા નથી કેટલાક લોકો કહે છે શબ્દ છે તેજ આત્મા છે તે વિના અન્ય કોઈ નથી કેટલાક તો શ

બ્દનીજ પૂજ્યતા સ્વીકારે છે, પણ આગમ પ્રમાણથી વિચારીએ તો માલુમ પડે છે કે, શબ્દ એ પુદ્ગલપરમાણુઓનો બનેલો છે કહ્યુ છે કે,—

गाथा

सद्दधयारउज्जोअ, पभाछायातवेहिया।
वन्नगधरसाफासा, पुग्गलाणातु लक्खण ॥ १ ॥

શબ્દ, અધકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા, તાપ, વર્ણ, ગધ, રસ, અને સ્પર્શ એ સર્વ પુદ્ગલનુ લક્ષણ છે અનતાનત પરમાણુઓની શબ્દવર્ગણા બનેલી છે શબ્દવર્ગણારૂપ વાણી એક ઠેકાણેથી અન્ય ઠેકાણે જાય છે શબ્દવર્ગણા પુદ્ગલ હોવાથી તે જડ છે અને જડ હોવાથી તે ચેતન નથી તેમજ રક્ત પણ જડત્વપણાથી આત્મા નથી કેટલાક કહે છે કે રૂધિર છે તેજ આત્મા છે પણ આમ કહેવુ અસત્ય છે કારણ કે રૂધિર જડ પરમાણુઓનુ બનેલુ છે, જડમા જડત્વધર્મ છે તેથી રૂધિર તે આત્મા ત્રણ કાલમા નથી પ્રત્યક્ષ અનુમાન, ઉપમાન અને આગમ પ્રમાણથી આત્માની સિદ્ધિ થાય છે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સર્વજ્ઞોએ સાક્ષાત્ આત્માને દીઠો છે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખદુ ખની લાગણી આદિ હેતુઓથી આત્માની સિદ્ધિ થાય છે જે સુખદુ ખને જાણે છે તે આત્મા છે જેનામા સુખદુ ખ જાણવાપણુ નથી તે આત્મા નથી જેવો સિદ્ધાત્મા છે તેવોજ શરીરમા રહેલો આ આત્મા છે સિદ્ધાત્મા અષ્ટકર્મથી મુક્ત થયો છે અને શરીરમાં રહેલો આત્મા અષ્ટકર્મથી મુક્ત થયો નથી જિનેન્દ્ર સર્વજ્ઞ હોવાથી તેમની વાણી પ્રમાણભૂત છે જિનેન્દ્ર સર્વજ્ઞ હોવાથી તેમના જાણવા દેખવામા કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી માટે તેમના કહેલા આગમ પ્રમાણભૂત છે આગમમા આત્માનું અત્યત સૂક્ષ્મ ભેદોથી સ્વરૂપ વર્ણવ્યુ છે માટે આગમપ્રમાણથી પણ આત્માની સિદ્ધિ થાય છે આત્મા અનાદિકાળથી છે અર્થાત્ આત્માને બનાવનાર કોઈ નથી આત્મા શાશ્વત છે, ત્રણ કાલમા એકસરખી રીતે તેની અસ્તિતા છે, આત્મા કદી ઉત્પન્ન થયો નથી માટે તે અજ કહેવાય છે

કેટલાક ઈશ્વરકર્તાવાદિયો આત્માઓનો બનાવનાર ઈશ્વર સ્વીકારે છે પણ તે સત્ય નથી, કારણ કે આત્માઓને જો ઈશ્વર બનાવે તો આત્માઓને કઈ વસ્તુમાંથી બનાવ્યા અને તે વસ્તુ પહેલાં ક્યાં હતી? તેનો ઉત્તર નથી તેમજ આત્માઓ જો બનાવેલા માનવામા આવે તો ઉત્પન્ન થએલી વસ્તુઓની પેઠ આત્માની પણ ક્ષણિકતા સિદ્ધ થાય એ યોગે દોષ આવે છે ઇત્યાદિ અનેક દોષો આ પક્ષમા આવે છે જો તેનો વિસ્તાર કરવામા આવે તો એક ગ્રથ થઈ જાય માટે અત્ર વિસ્તાર કરવામા આવતો નથી જૈનો આત્માને શાશ્વત માને છે વૈશેષિકો પણ આત્માને નિત્ય માને છે વેદાન્

યાયીઓ પણ આત્માને નિત્ય માને છે નૈયાયિકો પણ આત્માને નિત્ય માને છે, પણ તેમનો માનેલો આત્મા ચિંતનીય છે, અર્થાત્ એકાન્તપણે માનવાથી દોષવૃન્દવિલાસને પામે છે આત્માને સિદ્ધ કહ્યો છે તે શુદ્ધ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ કહ્યો છે વસ્તુત આત્માનુ મૂળ સ્વરૂપ વિચારીએ તો સિદ્ધના જેવુ છે કર્મથી રહિત થતા આત્મા પરમાત્મતાને પામે છે બૌદ્ધો આત્માને ક્ષણિક માને છે આત્મા ક્ષણે ક્ષણે બદલાય છે પૂર્વક્ષણમા જે આત્મા હતો તે પશ્ચાત્ ક્ષણમા નથી, અર્થાત્ ક્ષણવિનાશી આત્મા છે કિંતુ ઉત્તરોત્તર આત્મામા જ્ઞાનસન્તતિપ્રવાહ ચાલ્યો જાય છે આમ તેમનું કહેવુ યોગ્ય ઠરતું નથી, કારણ કે આત્માને ક્ષણિક માનતા અપર આત્મામાં જ્ઞાનસતતિપ્રવાહ જતો નથી ઇત્યાદિ પ્રસગે કહેવાશે જૈનેતર કેટલાક દર્શનો આત્માને નિત્ય સ્વીકારે છે તે જડવાદીઓ કરતા અપેક્ષાએ અનતગણા સારાં છે, કિંતુ તેમના મતમા એકાતપક્ષ હોવાથી સર્વથા સત્ય સિદ્ધ ઠરતા નથી આ પ્રમાણે આત્માની અસ્તિતાની પરિપૂર્ણ સિદ્ધિ થઈ હવે આત્મા ક્યા રહે છે? તે વ્યાપ્ય છે કે વ્યાપક છે તે જણાવે છે

શ્લોક

आत्माऽसङ्ख्यप्रदेशश्च, देहव्यापी चतुर्गतौ ।
केवलज्ञानमात्रेन, सर्वव्यापक इष्यते ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ—અસખ્ય પ્રદેશોવડે આત્મવ્યક્તિ કહેવાય છે અને તે કર્મના યોગે દેહવ્યાપી ચાર ગતિમા છે જ્યારે કેવનજ્ઞાન થાય છે ત્યારે કેવનજ્ઞાન ભાવવડે સર્વવ્યાપક ઇચ્છાય છે

ભાવાર્થ—આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશ છે અને તે અરૂપી છે કર્મના યોગે આત્મા દેહમા વ્યાપીને રહે છે, કુથુઆના શરીરમા તેમજ હસ્તિના ભવમા હસ્તિ જેવા શરીરમા અસખ્ય પ્રદેશોવડે વ્યાપીને રહે છે જેમ નીલમણિનો પ્રકાશ જલના લઘુપાનમા વ્યાપીને રહે છે તેમજ મોટા જલ પાનમા પણ વ્યાપીને રહે છે, તેમજ આત્મા પણ પોતાના અસખ્યપ્રદેશો વડે નાના તેમજ મોટા શરીરમા વ્યાપીને રહે છે, દેવગતિ, મનુષ્યગતિ, તિર્યગ્ગતિ અને નરકગતિમા જ્યાસુધી આત્મા રહેછે ત્યાસુધી અસખ્યાત પ્રદેશોવડે દેહવ્યાપી છે એમ જાણવો અને જ્યારે કેવનજ્ઞાન થાય છે ત્યારે આત્મામા લોકાલોક સર્વેનો ભાસ થાય છે, માટે સર્વ વ્યાપક આત્મા, જ્ઞાનની અપેક્ષાએ છે

સ્યાદ્વાદ રીત્યા માનેલા આત્મામા અણુવાદ અને વ્યાપકવાદનો સમાવેશ થાય છે શકરાચાર્ય એકાન્ત આત્માને વ્યાપક માને છે અને તે સર્વ પ્રાણીઓનો

એક આત્મા માને છે રામાનુજ આચાર્ય આત્માને અણુરૂપ માને છે અને તે પ્રતિશરીર ભિન્ન માને છે અને આત્મા તે પરમાત્મા થતો નથી એમ સ્વીકારે છે જ્યારે આ બે આચાર્ય ભિન્ન ભિન્ન વાદ સ્વીકારી પરસ્પર એકબીજાના વાદને તોડવામા અનેક દૂષણો ન્યાયયુક્તિથી દેખાડે છે શંકરાચાર્યના મતવાળા મહાદેવની ઉપાસના કરે છે રામાનુજ આચાર્યના પંથવાળા વિષ્ણુની ઉપાસના કરે છે આ પ્રમાણે અપેક્ષારહિત સ્વસિદ્ધાંતને સ્થાપન કરનાર શંકરાચાર્ય અને રામાનુજ આચાર્યે પોતાના પક્ષ કરતા પ્રતિપક્ષી પક્ષને અસત્ય ઠરાવે છે, ત્યારે જૈનદર્શન તે બે વાદને પણ અપેક્ષાથી પોતાના પક્ષમા સ્થાપન કરી અનેકાંતપણે વિજય કરે છે એકાંતપણે ઉઠેલા આવા અસખ્યવાદોને અનાદિકાળથી જૈનદર્શન સાપેક્ષપણે પોતાના અનેકાન્તસ્વરૂપમા સમાવે છે આત્મપ્રદેશ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ આત્મા વ્યાપ્ય છે અને જ્ઞાનની અપેક્ષાએ જ્ઞેયવસ્તુના પ્રતિભાસથી આત્મા વ્યાપક છે, આમ અપેક્ષાએ વ્યાપ્ય અને વ્યાપકભાવ માનતા કંઈ ખડનમડન રહેતું નથી જ્યા સાપેક્ષાએ બન્ને બાજુથી તપાસીને વસ્તુ માનવામા આવે છે ત્યા ખડનમડનની મારામારી રહેતી નથી એકાંત આત્માને વ્યાપ્ય માનીએ તોપણ ઘટે નહિ, તેમજ એકાંત આત્માને વ્યાપક માનીએ તોપણ ઘટે નહિ, માટે અપેક્ષાએ બન્ને વાદ માનવાની જરૂર છે તે જણાવતા છતા ગ્રન્થકાર કહે છે

શ્લોક

व्याप्यव्यापकभावत्व, सापेक्षातः स्फुटं मतम् ।
नित्यानित्यप्रवादानां, समासो जैनदर्शने ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—જૈનદર્શનમા વ્યાપ્ય અને વ્યાપકપણુ સાપેક્ષાથી સ્ફુટ માનેલું છે, તેમજ નિત્યવાદ, અને અનિત્યવાદનો સમાવેશ થાય છે

ભાવાર્થ—આત્મા વ્યક્તિથી શરીરને વ્યાપી રહે છે, માટે તે વ્યાપ્ય કહેવાય છે અને જ્ઞાનમા સર્વ ભાસે છે તેની અપેક્ષા એ વ્યાપક કહેવાય છે આમ બે બાબતો પણ સાપેક્ષાથી સ્ફુટ મા ની શકાય છે આમ વ્યાપ્ય અને વ્યાપકપણુ માનવાથી કોઈ એકાંતે વ્યાપ્યપણું આત્માનુ માને છે તેના ઉપર પણ માધ્યસ્થ્યભાવના રહે છે તેમ કોઈ એકાંતે વ્યાપકપણું આત્માનું માને છે એવા શિવમતાનુયાયી ઉપર પણ મધ્યસ્થતા રહે છે, એમ માધ્યસ્થ્યભાવના રહેવાથી રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય છે અને રાગદ્વેષનો ક્ષય થવાથી આત્માની પરમાત્મદશા થાય છે આમ પરમાત્મદશા પ્રાપ્તિમાં સાપેક્ષાવાદ જ સુગમમાર્ગ ભાસે છે કારણ કે આ પ્રમાણે સાપેક્ષાવાદ માનવાથી કોઇનું ખડનમડન એકાંતે થતું નથી પોતાના ધર્મની વૃદ્ધિ માટે અપશબ્દ તેમજ

તરવારની ધારની જરૂર પડતી નથી, સાપેક્ષવાદથી દરેક ધર્મો કે જે દુનિયામા પ્રવર્તે છે તેના ઉપર પણ સમભાવ આવવાથી કોઈ મનુષ્યનુ બુરૂ કરવાની બુદ્ધિ થતી નથી જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની આરાધના કરવામાં મનની સ્થિરતા થાય છે સર્વ દર્શનવાળાઓની સાથે ભ્રાતૃભાવ રહે છે ક્રોધાદિક દોષનો નાશ થતા ચિત્તની નિર્મલતા રહે છે હૃદયની શુદ્ધિ થતા પરમાત્માનું યથાર્થ ધ્યાન થાય છે અનેકાતવાદની યથાથ પ્રરૂપણા કરતાં છતાં પણ એકાતવાદ ઉપર રાગ કે દ્વેષ થતો નથી આત્મામા અપેક્ષાએ યજુર્વેદમા પણ બે ધમ સ્વીકાર્યા છે तदेजते तन्नैजते तद्ब्रह्म एजते कम्पते तद्ब्रह्म न एजते न कम्पते તે બ્રહ્મ હાલે છે વ્યવહારની અપેક્ષાએ, પણ વસ્તુત તે બ્રહ્મ કપાયમાન થતું નથી અથાત્ હાલતું નથી આમ યજુર્વેદમા પણ એક બ્રહ્મને બે અપેક્ષાએ કહ્યુ છે તેમજ જૈનદર્શનમા પણ અપેક્ષાએ એકજ આત્મામા બે ધમ સ્વીકારવામા આવે છે, તેથી કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી

આત્મામા નિત્યપણુ અને અનિત્યપણ માનવામા આવે છે.

વેદાતશાસ્ત્રો બ્રહ્મ અથાત્ આત્માને એકાંત નિત્યજ માને છે અને આત્માના અનિત્યવાદનુ એકાંત ખડન કરે છે તેમજ બૌદ્ધના શાસ્ત્રો આત્માને એકાત ક્ષણિક માને છે ક્ષણક્ષણમા આત્મા ઉત્પન્ન થઈ મરી જાય છે અને અન્ય આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે ત્રણ લોકમા એક આત્મા હોતો નથી લુગડાની ઘડીઓ હોય છે તેમા નીચેની ઘડીમા કસ્તુરી મૂકવામા આવે તો જેમ ઉપરઉપરની ઘડીમા કસ્તુરીની વાસના ચાલી જાય છે તેમ પૂર્વનો આત્મા નષ્ટ થતા જ્ઞાનસતતિ ઉત્તરોત્તર આત્મામા ચાલી જાય છે, પણ એક આત્મા રહેતો નથી વેદાન્તિયો કહે છે કે, હે બૌદ્ધો ! પૂર્વના આત્માના સમાનકાળમાં ઉત્તરઆત્મા માનવામા આવે તો વિજ્ઞાનસતતિ ચાલી જાય પણ ઉત્તરઆત્માની ઉત્પન્ન દશામાં પૂર્વનો આત્મા ન હોય તો વચમાં જ્ઞાનસતતિ કોના આધારે રહી ? અર્થાત્ કોઇના આધારે ન રહી તેથી પૂર્વના આત્માની જ્ઞાનસતતિ ઉત્તરઆત્મામા જઈ શકે નહીં આ પ્રમાણે વેદાતિયોનું બોલવુ સાભળી બૌદ્ધો કહે છે કે, તમારૂં કહેવુ યથાર્થ નથી કારણ કે પૂવક્ષણનો આત્મા જો કે ઉત્તરક્ષણ આત્માનો સમાનકાલી ન હોય તો પણ પૂર્વક્ષણ જ્ઞાનસતતિ છે તે ઉત્તરક્ષણ આત્મામા ચાલી જાય છે જેમ કપાસના બીજને લાખના રગની ભાવના દેવામા આવે અને પશ્ચાત્ તેને વાવવામાં આવે તો ઉત્પન્ન થનાર કપાસમા રક્તતા આવે છે, ત્યારે સમજવાનુ કારણમલ બિન ઉત્તરક્ષણ કાર્યકાલ આ દષ્ટાનમા જોવામા આવે છે, તેથી કારણકાર્યનો સમાન ક્ષણભાવનો નિયમ નથી આ પ્રમાણે વેદાન્તિયો ઉત્તર

સાંભળી પ્રતિપાદન કરવા લાગ્યા કે, કારણકાર્યક્ષણનો સમાનકાલ પ્રતિપાદ્ય-સિદ્ધ છે લાક્ષારગની સતતિની અસ્તિતા કપાસવૃક્ષમા જીંડવુ થતા પહેલા વર્તે છે તેથી કારણકાર્યની સમાનકાલતા છે બૌદ્ધો તેથી અન્ય રીત્યા પ્રતિપાદન કરે છે આ પ્રમાણે આત્માના સબધી નિત્યવાદ અને અનિત્યવાદ એકાંત બન્ને વાદિયો પ્રતિપાદન કરે છે આ પ્રમાણે બન્ને પક્ષવાદિઓ સામામામી કલેશ કરે છે જીનદર્શન તો આ બે પક્ષસબધી જુદીજ રીતે અભિપ્રાય આપે છે અને કહે છે કે, આત્મા કથચિત્ નિત્ય છે અને કથચિત્ અનિત્ય છે

આત્મા કથચિત્ નિત્ય અને કથચિત્ અનિત્ય છે

આત્મા દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ આત્મા અનિત્ય છે આત્મા મૂળ દ્રવ્યરૂપે સદાકાળ નિત્ય છે આત્મદ્રવ્યમા ત્રણે કાલે ફેરફાર થતો નથી આત્માના પર્યાયો ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પન્ન થાય છે અને નષ્ટ થાય છે દૃષ્ટાંત –જેમ આત્મા મનુષ્યના શરીરપણે ઉત્પન્ન થાય છે, મનુષ્યના શરીરપણે નષ્ટ થાય છે અને દેવતાના શરીરપણે ઉત્પન્ન થાય છે તેમ દેવતાના શરીરપણે નષ્ટ થઈ મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય છે, પણ આત્મપણુ તો અનેક આકૃતિયો ધારણ કર્યા છતા પણ કાયમ રહે છે આ તો અશુદ્ધ આત્માનુ દષ્ટાંત આપ્યુ શુદ્ધ આત્મામા તે પ્રમાણે ઉત્પાદવ્યયપણે અનિત્યપણુ જાણવુ અને તેમજ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ સ્થિરપણુ જાણવુ આ પ્રમાણે ષડ્દ્રવ્યોમા નિત્યાનિત્યપણુ સમજી લેવુ આમ અપેક્ષાએ નિત્યાનિત્યપણુ માનતા કોઈના ઉપર રાગ કે દ્વેષ રહેતો નથી નિત્ય અને અનિત્ય એમ બે પક્ષ આત્મામાં અપેક્ષાએ સ્વીકાર્યાથી વેદાંત અને બૌદ્ધદર્શનનો જૈનદર્શનમા સમાવેશ થાય છે તેથી સ્યાદ્વાદદર્શન માનતા અપેક્ષાએ સર્વ દર્શનનુ આરાધન થાય છે આમ સાપેક્ષવાદ માનતા કોઈ જાતનો કદાગ્રહ રહેતો નથી હવે એકાનેક ધર્માદિ માટે કહે છે

શ્લોક

एकाऽनेको नयेनात्मा, वाच्यावाच्यस्तथैव च ।
कर्त्ताऽकर्त्ता च हर्त्ता वै, सापेक्षातः प्रभासते ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ—નયની અપેક્ષાએ આત્મા એક છે અને અનેક છે તેમજ વાચ્ય અને અવાચ્ય છે, તેમજ આત્મા અપેક્ષાએ કર્ત્તા તથા અકર્ત્તા છે તથા કર્મનો હર્ત્તા પણ ભાસે છે

ભાવાર્થ—દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આત્મા એક છે અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આત્મા અનેક છે આત્માનુ સ્વરૂપ કથચિત્ વાચ્ય

છે અને કથંચિત્ અવાચ્ય છે સસારમા કર્મબધ હેતુઓથી આત્મા કર્મનો કર્તા છે અને આત્મરમણતાની અપેક્ષાએ કર્મનો અકર્તા છે તેમજ શુદ્ધ ધર્મની અપેક્ષાએ શુદ્ધકર્મનો કર્તા છે અને કર્મનો હર્તા છે એમ સાપેક્ષાથી સ્યાદ્વાદરહસ્ય હૃદયમા ભાસે છે કેટલાક આત્માને એકજ માને છે ત્યારે કેટલાક આત્માને અનેક માને છે અને પરસ્પર એકબીજાનુ ખડન કરે છે પણ જો અપેક્ષા સમજવામાં આવે તો એકબીજાના પક્ષને સમજતા મધ્ય સ્થતા રહે છે કેટલાક એકાંત આત્માને કર્મનો કર્તાજ માને છે અથાત્ કદી આત્મા કર્મની ક્રિયાથી રહિત થતો નથી, સદાકાળ કર્મ કર્યા કરે છે આમ માને છે તેને પૂછવામા આવે તો કહે છે કે, આત્માનો કર્મ કરવાનો સ્વ ભાવ છે તેથી તે કર્મથી રહિત થઈ શકે નહીં ત્યારે અકર્તાવાદી કહે છે કે આત્મા કર્મનો કર્તા માનવો એ ભ્રમ છે કારણ કે, આત્માનો કર્મ કર વાનો સ્વભાવ છેજ નહિ કર્મકર્તૃવાદી કહે છે કે જો આત્મા કર્મ ન કરતો હોય તો શરીરાદિ સબધ હોવો જોઈએ નહિ કર્મવિના શરીરનો સબધ નથી અકર્તૃવાદી કહે છે કે, શરીર જડ છે, જડની ક્રિયા જડ કરે કઈ આત્મા ચેતનાવત છે તેથી જડની ક્રિયા કરે નહિ

કર્તૃવાદી—હે અકર્તૃવાદિન્! જડની ક્રિયાનો કર્તા જો આત્મા ન મા નવામાં આવે તો આત્મા તે કર્મનો ભોક્તા થઈ શકે નહિ જગતમાં એક સુખી દેખાય છે તેમજ જગતમા એક દુ ખી દેખાય છે, તેનુ કારણ કર્મ અવશ્ય માનવુ જોઈએ જો તેનુ કારણ કર્મ નહિ માનવામા આવે તો જીવને સુખદુ ખની વ્યવસ્થા ઘટી શકશે નહિ

અકર્તૃવાદી—હે કર્તૃવાદિન્! તમારૂં કહેવુ યથાયોગ્ય નથી કારણ કે પરવસ્તુ જે જડ છે તેનો કર્તા આત્મા શી રીતે હોઇ શકે? પરવસ્તુનુ કર્તાપણુ પરવસ્તુમાં છે, તે કઈ અ યવસ્તુમા જતું નથી તેથી કર્મનો કર્તા આત્મા સભવતો નથી હું કરૂ છુ, હું ભોગવુ છુ એવો અધ્યાસ તો ફક્ત અજ્ઞાનતાના લીધે આત્માને થાય છે માટે આત્મા સદાકાળ અકર્તા છે મૂર્ખ જીવો રોગટ કર્મથી આત્મા બધાય એમ માની હું બધાઉ છુ એમ ભ્રમ ધારણ કરે છે અને તેથી તપશ્ચર્યા વગેરે અનેક કષ્ટો કરે છે, અહો કેટલી એની વાત!!!

કર્તૃવાદી—હે અકર્તૃવાદિન્! તમો જે બોલો છો તે યુક્તિયુક્ત નથી કારણ કે, કર્મની ક્રિયાનો કર્તા જો આત્મા ન હોય તો કર્મ આત્માને ન લાગે અને જ્યારે કર્મ આત્માને ન લાગે તો આત્માને જન્માદિક લેવાની જરૂર જ પડે નહીં પણ શરીર ધારણ કર્યું તે તો પ્રત્યક્ષ જણાય છે ત્યારે તે આત્માની ક્રિયાવિના શી રીતે હોઈ શકે તે વિચારવુ જોઇએ હું કરૂં છુ,

હું ભોગવુ છુ, આવો જે અનુભવ થાય છે તે ભ્રમરૂપ નથી જો ભ્રમરૂપ માનવામા આવે તો આત્મા છે એવો અનુભવ પણ ભ્રમરૂપ કેમ ન ગણાય? અને જો તે પણ ભ્રમરૂપ ગણાય છે એમ સ્વીકારશો તો શૂન્યવાદનું શરણુ લેવુ પડશે માટે આત્માને કર્મનો કર્ત્તા સદાકાલ માનવો જોઇએ કર્મ કરવાનો તેનો મૂળ સ્વભાવ હોવાથી તે કદી કર્મરહિત થતો નથી જેનો અનાદિકાળથી કર્મ કરવાનો સ્વભાવ છે તે સ્વભાવ કદી છૂટે નહિ

અકર્ત્તૃવાદી—હે કર્ત્તૃવાદિન્! જડનો કર્તા જો આત્મા માનીએ તો આત્મા પણ જડ થઈ જાય આત્મા પોતાના સ્વરૂપની ક્રિયા છોડીને અન્ય કર્મની ક્રિયા કરવા જાય તો જડ બની જાય માટે આત્મા કર્મનો કર્તા નથી કર્મનો કર્તા આત્મા છે એમ માનવુ તે તો કેવલ ભ્રમ છે અગ્નિ જો જલની ક્રિયા કરે તો અગ્નિ કહેવાય નહીં તેમજ જલ જો અગ્નિની ક્રિયા કરે તો જલ કહેવાય નહીં જ્યારે આ પ્રમાણે દૃષ્ટાંતોથી પણ આત્મા અકર્તા સિદ્ધ થાય છે ત્યારે કર્મક્રિયાનો કર્ત્તા કેમ માનવો જોઈએ? હુ કર્ત્તા છુ, ભોક્તા છુ, એ તો કેવલ ભ્રમમાત્ર છે

કર્ત્તૃવાદી—હે અકર્ત્તૃવાદિન્! આત્મા જ્યાસુધી સસારમા રહે છે ત્યાસુધી કર્મનો કર્તા જાણવો કર્મપરમાણુઓને ખેંચવાની શક્તિ જો આત્મામાં ન માનવામા આવે તો આત્માને સુખદુ ખ ઘટે નહીં કદાપિ એમ કહેવામા આવશે કે સુખદુ ખ થાય છે તેપણ ભ્રમ છે તો પૂર્વપ્રમાણે કહીશુ કે આત્માને ભ્રમરૂપ કેમ માનતા નથી જ્યારે આત્મા સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તેની સાથે લાગેલુ કર્મ પણ સિદ્ધ થાય છે જો કર્મ ન લાગેલું માનીએ તો નીતિ, તપ, જપ, જ્ઞાન, અને ધ્યાન વગેરે કરવાની જરૂર કઈ પણ રહે નહિ શુભાશુભકર્મવિના જગત્માં ન્યાય અને અન્યાયની પણ સિદ્ધિ થાય નહીં

ઇત્યાદિ કર્મનો કર્ત્તૃવાદી અને અકર્ત્તૃવાદી પોતપોતાની યુક્તિથી અને અનેક વિકલ્પોથી એકબીજાનુ એવી રીતે ખડન કરે છે કે, જેનો પાર આવે નહિ ત્યારે જૈનદર્શન સાપેક્ષાએ કર્મનું કર્ત્તાપણુ અને અકર્ત્તાપણુ સ્વીકારે છે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ આત્મા કર્મનો કર્ત્તા છે વ્યવહારનયના છ ભેદ છે તે છની અપેક્ષાએ જુદી જુદી રીતે આત્મા કર્ત્તા છે તેમજ શુદ્ધનિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ આત્મા કર્મનો કર્ત્તા નથી જ્યાસુધી કર્મના હેતુઓને આત્મા અવલબે છે તાવત્ કર્મનો કર્ત્તા કહેવાય છે, વ્યવહારનય છે તે કર્મ અને આત્માના સયોગને ગ્રહણ કરે છે, તેથી વ્યવહારનયમતથી કર્મનો કર્ત્તા આત્મા કહેવાય છે શુદ્ધનિશ્ચયનય ફક્ત એક આત્માનાજ સ્વરૂપને ગ્રહણ કરે છે માટે શુદ્ધનિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ આત્મા કર્મનો કર્ત્તા નથી આમ

કર્તૃવાદ અને અકર્તૃવાદનો સમાવેશ પણ જૈનદર્શનમાં થાય છે બે વાદિયો અપેક્ષા એકબીજાની સમજ્યા વિના વાદવિવાદ કરતા હતા જૈનદર્શને અપેક્ષા સમજાવી એને શાંત કર્યા વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ અનાદિ કાળથી કર્મનો કર્તા આત્મા છે પણ જ્યારે આત્મા પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ ઓળખે છે અને શુદ્ધસ્વરૂપમાં જે જે અંશે રમણતા કરે છે તે તે અંશે આત્મપ્રદેશોથી કર્મના પરમાણુઓને ખેરવી નાખે છે આત્મા કર્મની સર્વ પ્રકૃતિયો ખેરવીને પરમાત્મા બને છે જ્યારે આ પ્રમાણે આત્મા કર્મનો નાશ કરે છે ત્યારે કર્મનો હર્તા આત્મા કહેવાય છે તેમજ આત્મા વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ મન, વચન અને કાયાના યોગને ધારણ કરવાથી યોગી કહેવાય છે અને શુદ્ધનિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ અયોગી કહેવાય છે, એમ અપેક્ષાએ બે ધર્મ સ્વીકારતા વાદવિવાદના ઝઘડા રહેતા નથી

પતંજલિ યોગના અષ્ટાંગભેદ માની તેનાથી મુક્તતા સ્વીકારે છે ત્યારે વ્યાપક બ્રહ્મવાદી કહે છે કે, આત્મા અબદ્ધ છે તેથી સદાકાલ મુક્ત છે માટે યોગની જરૂર નથી એમ સ્વીકારે છે અને કહે છે કે, અનાદિમુક્ત સર્વવ્યાપક આત્માને કોઇનો યોગ નથી તો યોગ શી રીતે સિદ્ધ થાય? પતંજલિ જણાવે છે કે, આત્મા પ્રકૃતિથી બધાએલ છે જ્યાસુધી આત્મા માયાના સબંધમા છે ત્યાંસુધી રાગદ્વેષાદિક દોષો રહે છે માટે રાગદ્વેષાદિક દોષોનો નાશ કરવાસારૂ યોગનાં આઠ અગ માનવાજ જોઇએ અનાદિથી બ્રહ્મ માયાથી મુક્ત છે એ સિદ્ધાંત નથી ઇત્યાદિ પોતાની યુક્તિયો જણાવે છે જૈનદર્શન આ બે પક્ષને પણ અપેક્ષાએ સ્વીકારે છે, અનાદિકાળથી કર્મનો સબધ આત્માને છે અને તેથી ચોરાશી લાખ જીવયોનિમા અનેક શરીર ધારણ કરી આત્મા પરિભ્રમણ કરે છે, આઠ કર્મ છે તેનો નાશ કરવાસારૂ યોગનાં અષ્ટઅગ છે કર્મનો નાશ થતા આત્મા તે પરમાત્મા થાય છે, ત્યારે કેવલજ્ઞાનમા લોકાલોક ભાસવાથી સર્વત્ર વ્યાપક આત્મા ગણાય છે, એમ અપેક્ષાએ અમુક સ્થિતિએ અમુક પક્ષ ઘટી શકે છે

આત્મરૂપ ઈશ્વરે આ શરીરરૂપ જગત્ બનાવ્યુ છે, માટે આત્મા તે બ્રહ્મા કહેવાય છે અને આત્મરૂપ ઈશ્વર આ દેહરૂપ શરીરનું પ્રતિપાલન કરે છે માટે, તે વિષ્ણુ કહેવાય છે અને આત્મરૂપ ઈશ્વર આ દેહરૂપ જગતનો આયુષ્યની મર્યાદાએ સહાર કરે છે માટે તે મહાદેવ ગણાય છે, આમ અપેક્ષાએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરપણું પણ આત્મામાં ઘટે છે આત્મરૂપ ઈશ્વરજ આ દેહરૂપ સૃષ્ટિનો ઉત્પત્તકર્તા છે અને તેમાં રહી સુખદુ:ખ ભોગવે છે આત્મરૂપ ઈશ્વર આ શરીરમા રહી વૃત્તિયોરૂપ ગોપીકાઓની સાથે અનેક પ્રકારની શાતા અને અશાતાયોગે ક્રીડા કરે છે માટે તે કૃષ્ણ કહેવાય

છે, આત્મરૂપ ઈશ્વરની અનંત શક્તિ છે માટે તે અનંત શક્તિમાન્ કહેવાય છે આત્મરૂપ ઈશ્વર ઇન્દ્રિયોને જીતી જ્યારે કેવલજ્ઞાન પામે છે ત્યારે તે સિદ્ધબુદ્ધ કહેવાય છે આત્મરૂપ ઈશ્વર કર્મના યોગે જે જે ગતિમા અવતાર લે છે ત્યા તે તેવો કહેવાય છે, આત્મરૂપ ઈશ્વર જ્યારે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરે છે ત્યારે તે ફરીથી અવતાર લેતો નથી જ્યાસુધી કર્મસંબંધયુક્ત છે ત્યાસુધી આત્મરૂપ ઈશ્વર અવતાર ધારણ કરે છે આમ અપેક્ષાએ આત્માનું સ્વરૂપ માનતા હઠ, કદાગ્રહ તથા મમતા રહેતી નથી અને સર્વ વાદી અપેક્ષાપૂર્વક સમજાયાથી રાગદ્વેષ રહેતો નથી

આત્માનું સ્વરૂપ કથચિત્ અપેક્ષાએ વાણીથી કહેવા યોગ્ય છે માટે તે વાચ્ય છે અને કથચિત્ અપેક્ષાએ આત્માનું સ્વરૂપ વાણીથી પણ પેલીપાર છે માટે તે અવાચ્ય છે કોઈ વાદી આત્માને એકાત અવાચ્ય માને છે અને કેટલાક આત્માને વાચ્ય માને છે એમ કથચિત્ આત્માને વાચ્યાવાચ્ય માનવામાં આવે છે, જો આત્માને સર્વથા અવાચ્ય માનવામાં આવે તો ઉપદેશ પુસ્તક વગેરેની અસિદ્ધતા થાય તેમજ એકાત વાચ્ય કહેવામાં આવે તો ભાષા પુદ્ગલમય હોવાથી અને આત્મા અરૂપી હોવાથી વાચ્યપણુ યથાર્થ ઘટી શકે નહીં માટે અપેક્ષાએ કહેતા કોઈ જાતનો દોષ આવતો નથી જૈનદર્શન સર્વ વસ્તુઓના ધર્મોને અપેક્ષાથી કહે છે માટે સ્યાદ્વાદદર્શન ઉત્તમોત્તમ દર્શન છે એમ સર્વને સમજતા નિશ્ચય થાય છે જેમ જેમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ ભાવથી આત્મા સ્યાદ્વાદપણે વસ્તુને જાણે છે, અનુભવે છે, તેમ તેમ વિશેષત આસ્તિક્યને પ્રાપ્ત કરે છે સમજો કે સર્વ વસ્તુઓનું જ્ઞાન થયુ તેથી શુ થયુ? એમ કોઇ કહે તો તેના પ્રત્યુત્તરમા જણાવવાનુ કે સ્યાદ્વાદપણે જેમ જેમ વસ્તુઓનુ વિશેષ જ્ઞાન થાય છે તેમ તેમ આત્મામા વિવેક પ્રકટે છે, માટે આત્માનુ સ્વરૂપ નયાદિકથી સમજવુ જોઇએ એમ જણાવે છે

શ્લોક

सर्वस्मिन् सर्वतोभिन्नो, ज्ञानेन व्यक्तितः स्वयम् ।
नयैर्ज्ञातं स्वरूपं मे, तथैव सप्तभङ्गतः ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ—નયોવડે મારૂ સ્વરૂપ, (મારા આત્માનું સ્વરૂપ) જાણ્યુ, તેમજ સપ્તભંગીથી મારા આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યુ તેથી જ્ઞાનની અપેક્ષાએ હું સર્વમા છુ અને તેમજ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ હું સર્વથી પોતે ભિન્ન છુ

ભાવાર્થ—નૈગમ, સગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, શબ્દનય, સમભિરૂઢ અને એવભૂત એ સાત નયોથી મેં આત્માનુ સ્વરૂપ જાણ્યુ, તેમજ સ્યાદ્અસ્તિ, સ્યાદ્-

नास्ति, स्याद् अवक्तव्य, स्यात् अस्तिनास्ति, स्यात् अस्ति अवक्तव्यम्, स्यात्नास्ति, अवक्तव्यम्, स्याद् अस्तिनास्ति युगपत् अवक्तव्यम् એ સપ્તભંગીવડે મેં આત્માનુ સ્વરૂપ જાણ્યુ સાત નયો અને સપ્તભંગીનુ વિશેષ સ્વરૂપ अस्मदीयकृत આત્મપ્રકાશ ગ્રંથમાથી જોઇ લેવુ જ્ઞાનમાં સર્વ જ્ઞેય પદાર્થોનો ભાસ થાય છે, તેથી તે અપેક્ષાએ સર્વમા હું આત્મા છુ એમ કહેવુ યુક્તિયુક્ત સર્વરે છે, તેમજ આત્માના જ્ઞાનમાં સર્વ પદાર્થો ભાસે છે, પણ તેથી આત્માનો જ્ઞાનગુણ કઇ અ ય પદાર્થરૂપ થઇ જતો નથી અન્ય જડ પદાર્થથી જ્ઞાનગુણ ભિન્નજ રહે છે, તેમજ જ્ઞાનગુણનો આધારીભૂત આત્મા પણ સર્વ જડ પદાર્થોથી વા અન્ય ચેતન દ્ર યોથી ભિન્ન રહે છે, તે અપેક્ષાએ આત્મા પોતે જ્ઞાન અને આત્મવ્યક્તિની અપેક્ષાએ સર્વથી ભિન્ન છે એમ સિદ્ધ થાય છે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને કાલ એ પચદ્રવ્યથી ભિન્ન આત્મદ્રવ્ય છે, આત્મદ્રવ્ય અનંત છે એક આત્મામા અનત જ્ઞાન, અનત દર્શન, અને અનત ચારિત્ર છે એક સમયમા લોકાલોકનો ભાસ થવાની શક્તિ આત્મામા રહી છે, સિદ્ધ ભગવાન્ એક સમયમાં લોકાલોક જાણે છે, સર્વ જડ પદાર્થોથી આત્મા ભિન્ન છે અને સર્વને જાણે છે, કહ્યું છે કે,—

" सबसे न्यारा सब हममाहि, ज्ञाताज्ञेयपण धारे
धन धन बुद्धिसागर जगमें आप तरे परकु तारे "
" सबमें हे प्रभु सबमें नाहि, तु नटरूप एकलो "

ઇત્યાદિ વાક્યો પણ આ શ્લોકના ભાવાર્થની સિદ્ધિ કરે છે આત્મામા અનત જ્ઞાનાદિ ગુણો રહ્યા છે અનન્ત ઋદ્ધિ આત્મામાં રહી છે બાહ્ય વસ્તુમાં ઋદ્ધિ શોધનારાઓ ભૂલ કરે છે આત્માની ઋદ્ધિમાંજ ખરેખરો આનદ છે બાહ્યાનદ તો ક્ષણિક છે માટે બાહ્ય વસ્તુમા રાચવુ માચવુ નહિ આત્મા આનદનેમાટે બાહ્ય વસ્તુઓને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છે છે પણ જો તેને ખાત્રી થાય તો બાહ્ય વસ્તુમા મુઝાય નહીં આત્માને જ્યારે વિવેકજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે નિશ્ચય કરે છે કે, ખરેખર હું બાહ્ય પદાર્થો કે જે જડ છે તેમા હું નથી, બાહ્યવસ્તુઓમા અહ અને મમત્વ બુદ્ધિથી રાગ દ્વેષ કરી ભૂટયો ઝૂટયો રખડ્યો પણ ખરી શાતિ મળી નહિ આત્મિક શુદ્ધ સ્વરૂપના અવબોધથી ખરેખર સત્ય આનદ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે હવે વિચારવુ જોઇએ કે, બાહ્ય પદાર્થામાં હું એટલે આત્મા નથી ત્યારે મ્હારે શામાટે બાહ્યમાં મિથ્યાભિમાન કરવુ જોઇએ? અલબત ન કરવુ જોઇએ હે આત્મન્! હ્હારે ધન તો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, સુખ વગેરે છે આત્મધનથી બાહ્ય સુવર્ણ વગેરે ધન તો ભિન્ન છે આત્મિક ધનની આગળ બાહ્ય

ધન તો કઇ પણ હિસાબમા નથી બાહ્ય સર્વ ધનથી આત્મા ભિન્ન છે એમ પુન પુન ક્ષણે ક્ષણે ભાવના કરવાથી આત્મા ભેદજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે હું સર્વથી ન્યારો છુ આ અમૂલ્ય વાક્ય વૈરાગ્ય રગમા આત્માને તલ્લીન કરે છે આ દેખાતા સ્થૂળ પદાર્થમા કોઈ પણ પ્રકારની વાસના રહેતી નથી, બાહ્ય વસ્તુઓની વાસનાયોગે બાહ્યવસ્તુઓના સબધમા અવતાર લેઇ આવવુ પડે છે જડ પદાર્થોના વિશેષ સબધમા આવવાથી આત્મા જ્ઞાનાદિક ઋદ્ધિથી દૂર રહે છે અને તેથી પરિણામ એ આવે છે કે, આત્મા પોતાના સહજ સુખના અજ્ઞાનને લીધે બાહ્યમા ને બાહ્યમા રાચી માચી રહે છે અને તેથી આત્મસુખની ગધ પણ વેદી શકતો નથી, અને જ્યાસુધી તે આત્મસુખને વેદી શકતો નથી ત્યાસુધી તે આત્મસુખનો વિશ્વાસી બની શકતો નથી અને પરિણામ એ આવે છે કે તે જડમાંજ સુખની બુદ્ધિ ધારણ કરે છે, માટે આત્મસુખ થવામાટે સર્વ વસ્તુથી આત્માને ભિન્ન ભાવવો જોઇએ

જડ પદાર્થો કેટલાક અજ્ઞાનતાથી પ્રિય લાગે છે, અને તેમા રાગ થાય છે પણ શાસ્ત્રકાર તેમા પ્રિયપણુ માનવુ યોગ્ય નથી એમ જણાવતા છતા કહે છે કે,

શ્લોકૌ

कुतः प्रियपदार्थेषु, ममत्वं क्रियते मया ।
बाह्यभावात् प्रभिन्नोऽसि, तत्र रागो न युज्यते ॥ १० ॥
कुतोऽप्रियपदार्थेषु, द्वेषत्व क्रियते मया ।
प्रियाप्रियत्व मनसः, कल्पित नास्ति ब्रह्मणः ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ —અહો ! મારાવડે શાથી પ્રિય જડ પદાર્થોમા મમત્વભાવ કરાય છે ? ખરેખર હુ બાહ્ય જડ પદાર્થોથી પ્રકર્ષ (અત્યત) ભિન્ન છુ ત્યાં રાગ કરવો ઘટતો નથી શાથી અપ્રિય પદાર્થોપર મારે દ્વેષ કરવો જોઇએ? પ્રિય અને અપ્રિયપણુ મનથી કલ્પેલું છે, વસ્તુત આત્માનુ નથી

ભાવાર્થ—અજ્ઞાનતાને લીધે કલ્પેલા પ્રિય પદાર્થોમા અહો મારાથી શાથી મમત્વભાવ કરાય છે, ખરેખર બાહ્ય પદાર્થોમા પ્રિયતા કલ્પવી તેજ ભ્રાંતિ છે બાહ્ય પદાર્થોમા જ્યાંસુધી સુખની આશા છે, ત્યાસુધી તેમા પ્રેમ રહે છે અને ત્યાંસુધીજ તેમાં મમત્વ બધાએલું રહે છે પણ આત્મા જ્યારે જડ અને ચેતનનો ભેદ સમજે છે ત્યારે નિશ્ચય કરે છે કે, હું બાહ્ય પદાર્થથી ભિન્ન છુ, મારે ત્યા રાગ કરવો ઘટતો નથી ઇન્દ્ર, ચદ્ર, નાગેન્દ્ર, અને ચક્રવર્તિ સરખાઓ મારૂ મારૂ કરતા જન્મગતિમા ચાલ્યા ગયા, પણ કોઇ

પદાર્થ તેઓનીસાથે ગયો નહીં આત્મા જ્યારે આવી રીતે નિશ્ચય કરે છે ત્યારે જડ પદાર્થના પ્રેમને લીધે મમત્વવિષ વ્યાપી રહ્યુ હતું તે મમત્વ વિષ ઉતરી જાય છે મમત્વવિષ ઉતરી જવાથી આત્મા જાગ્રત્ થાય છે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે જાગે છે, અને તેથી સસારમા સુખની બુદ્ધિ રાખતો નથી

આખુ જગત્ મમત્વ ભાવથી બધાઈ ગયુ છે આ મારૂં, એ મારો, ઇત્યાદિ ભાવથી પોતાને પોતે જગત્ ઓળખી શકતું નથી. મમત્વભાવથી બધાએલું જગત્ ઉન્મત્ત પુરૂષની પેઠે વિવિધ પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરે છે ઘડીમા હસે છે, ઘડીમા રૂવે છે, લડે છે, શોક કરે છે, ઉપજે છે, અને મરે છે એમ જગત્ની મમત્વયોગે વિચિત્ર દશા દેખવામા આવે છે વૈર, ઝેર, ઈર્ષ્યા, કુસપ, આદિ દુર્ગુણોની ઉત્પત્તિ ખરેખર મમત્વના યોગે થાય છે કેટલાક પદાર્થો ઉપર રાગ થાય છે ત્યારે પ્રતિકૂળ કેટલાક પદાર્થો ઉપર દ્વેષ થાય છે આમ રાગ અને દ્વેષનુ ચક્ર સદાકાળ ચાલ્યા કરે છે રાગ અને દ્વેષનો ત્યાગ કર્યાવિના મુક્તિ નથી કહ્યુ છે કે, **रागद्वेषको त्यागबिन, मुक्तिको पद नाहि कोनी कोटी जप तप करे, सबे अकारज थाइ ॥१॥**
જગત્મા જ્યા ત્યા રાગ અને દ્વેષે ભ્રમિત જીવો અનેક પ્રકારનાં કુકમ કરે છે અહો! રાગ અને દ્વેષનુ એટલુ બધુ જોર છે કે તેમાથી કોઈ વિરલા મનુષ્યો છૂટી શકે છે સાસારિક જડ પદાર્થોમા પ્રિયપણાની બુદ્ધિથી આત્મા તે પદાર્થો તરફ ઘસડાતો જાય છે અને તે પદાર્થો ક્ષણિક હોવાથી નષ્ટ થતા પુન શોક પેદા થાય છે ઇન્દ્રિજાળસમાન ક્ષણિક પદાર્થોમા શુ રાચવુ શુ માચવુ જે પદાર્થો પ્રાત કાલમા સુ ર દેખાય છે તેજ પદાર્થો સધ્યામા ખરાબ દેખાય છે જે ભક્ષ્ય પદાર્થો ક્ષણમા પ્રિય લાગે છે તેજ પદાર્થો ક્ષણમા અપ્રિય લાગે છે જે પદાર્થો અપ્રિય લાગે છે તેજ પદાર્થો પુન પ્રિય લાગે છે જ્યારે આમ વિચારીએ છીએ ત્યારે પ્રિયપણું અને અપ્રિયપણુ મનની કલ્પનાથી કલ્પાએલુ લાગે છે મનની કલ્પનાથી કલ્પાએલું પ્રિયપણુ અને અપ્રિયપણું મિથ્યા છે ત્યારે ક્યાં રાચવુ? અને ક્યા દ્વેષ કરવો? બાહ્ય પદાર્થોઉપર થતું પ્રિયપણુ અને અપ્રિયપણુ ખરેખર ભ્રાંતિરૂપ છે વસ્તુત બાહ્ય પદાર્થો પ્રિય કે અપ્રિય નથી મનમા ઉઠેલુ પ્રિય અને અપ્રિયપણુ છે તે ક્ષણિક છે મન ક્ષણિક હોવાથી જગત્માં બાહ્ય પદાર્થો જે જે છે તે સર્વથી હું ભિન્ન છુ બાહ્ય પદાર્થો ક્ષણિક છે, જડ છે, રૂપી છે, અને હું આત્મા તો અવિનાશી છુ, ચૈતન છુ અરૂપી છુ, આનદમય છુ, અનત જ્ઞાનાદિક શક્તિનો સ્વામી છુ બાહ્યપદાર્થોમા મ્હારા-ત્હારાપણું કરવુ તે ખરેખર મિથ્યા કલ્પના છે ખરેખર આ પ્રમાણે સર્વ બાહ્ય પદાર્થોથી હું આત્મા ભિન્ન છુ એમ જો નિશ્ચય થયો તો હવે બાહ્ય લક્ષ્મી,

રાજ્ય, મહેલ વગેરે પદાર્થોમા પ્રિયપણું માનવુ કેમ ઘટે ? અવબત ન ઘટે આત્મા, સત્સતત્ત્વનો વિચાર કર। ત્હારૂ છે તેજ ત્હારૂ છે હવે તે કેમ ભૂલવુ જોઇએ। કહ્યું છે કે,

भूली आतमज्ञानकी वाजी, मायामा मकलावु,
भ्रमणामा भूलीने रे भाइ, ब्रह्मस्वरूप केम पावु
चेतावु चेती लेजे रे, एकदिन जरुर उठी जावु
रहारु त्हारी पासे जाणी, समतामा दील लावु,
अलखनिरञ्जन आतमज्योति, बुद्धिसागर ध्यावु चेतावु

આત્માની જ્ઞાનાદિ ઋદ્ધિ આત્મામાજ છે પણ જડ પદાર્થોમા નથી એમ નિશ્ચય છે હુ એક આત્મા છુ કર્મના યોગે સસારમા પરિભ્રમણ કરૂ છુ, પણ સસારમા નથી આ પ્રમાણે નિશ્ચય થતા સહજ સુખસ્વરૂપમય આત્મામાજ ઉપયોગ રહે છે આવી શુદ્ધ ઉપયોગદશામા રહેતા અનત આનદની વાનગી મળે છે, આત્માના સુખની વાનગી મળતા બાહ્યપદાર્થોપર રાગ કે દ્વેષ રહેતો નથી બાહ્યપદાર્થોની પ્રાપ્તિમાટે કલેશ રહેતો નથી બાહ્યપદાર્થો જેવા કે ઘર, મહેલ, પૃથ્વી, ધન વગેરે માટે તૃષ્ણા રહેતી નથી બાહ્યપદાર્થો માટે મારા મારી રહેતી નથી દેશ, કુટુબ, વર્ગ, અને ગચ્છ વગેરેની મમતા રહેતી નથી કોઈ બાહ્યપદાર્થ લેઇ જાય છે તો તેના ઉપર દ્વેષ થતો નથી જ્યારે બાહ્યપદાર્થોપર કોઈ પણ પ્રકારનો ભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી ત્યારે જે સમભાવદશા કહેવાય છે તે પ્રાપ્ત થાય છે સમભાવનું સ્વરૂપ આગળ કહેવામા આવશે અત તો બાહ્ય પદાર્થોમાથી મમત્વભાવ ઉઠવાથી તેમા રાગ થતો નથી, એટલુજ કહેવાનુ છે, દ્વેષવૃત્તિથી જગતના પદાર્થો દ્વેષરૂપ લાગે છે, અને રાગવૃત્તિથી જગતના પદાર્થો રાગરૂપ લાગે છે, આમ મનોકલ્પનાથી રાગદ્વેષ વૃત્તિજ ખરાબ છે કઈ બાહ્યપદાર્થોનો વસ્તુત વિચારીએ તો વાક નથી રાગ અને દ્વેષવૃત્તિ થાય છે તેમા અજ્ઞાન અને મોહના આવરણો કારણ છે શુદ્ધાત્મા તેમા કારણ નથી આ પ્રમાણે વિચારીએ છીએ તો માલુમ પડે છે કે, મન કલ્પનાથી પ્રિયાપ્રિયત્વ ભાવનાની જજાળ ઉઠી છે અને તેથી જ આત્મા જડ પદાર્થો તરફ અને દુ ખ તરફ ઘસડાતો જાય છે, તેમજ અનેક પ્રકારના અવતારો ધારણ કરે છે જ્યાર અજ્ઞાન મોહમય મન કલ્પના નાશ પામે છે ત્યારે સસારનો અત આવે છે મોહમય મન કલ્પનાથી દૂર રહેવા માટે આત્માને ભાવવો સર્વે જડ વસ્તુઓમા પ્રિય અને અપ્રિયભાવ થાય છે તે ન થવા દેવો જોઈએ આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તે કર્મભાવથી ભિન્ન છે તેનો યથાર્થ વિચાર કરી જવો આ પ્રમાણે વિવેકજ્ઞાનથી આત્માનુ શુદ્ધસ્વરૂપ વિચારતા રાગ

અને દ્વેષની ભાવનાઓ ક્ષય પામતી જાય છે અને આત્મદશાની ઉજ્વલતા થાય છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થતો જાય છે, અને તેથી જ્ઞાનવડે સર્વે પદાર્થોનો આત્મામા ભાસ થાય છે તેજ આત્માને વ્યુત્પત્તિથી સિદ્ધ કરી બતાવે છે

શ્લોક

मीयन्ते सर्वतोभावा, अनेन ब्रह्मचक्षुषा ।
आत्मेति कथ्यते तेन, सम्यग्व्युत्पत्तियोगतः ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ—જે આત્માના જ્ઞાનગુણવડે સર્વ પદાર્થો જણાય છે, મપાય છે આથી તે સમ્યગ્વ્યુત્પત્તિયોગથી આત્મા કહેવાય છે

ભાવાર્થ—આત્મા જ્ઞાનગુણવડે સર્વ પદાર્થોને જાણી શકે છે કોઈ પણ પદાર્થ એવો નથી કે તે આત્માના જ્ઞાનગુણમા ભાસ્યા વિના રહે જેમ જેમ કર્માવરણોથી રહિત આત્મા થતો જાય છે, તેમ તેમ જ્ઞાનમા વિશેષ વિશેષ પદાર્થો ભાસતા જાય છે છેવટ સર્વથા જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો નાશ થતા સપૂર્ણ પદાર્થોનો કેવલજ્ઞાનમા ભાસ થાય છે ત્યારે આત્મા તે પરમાત્મા કહેવાય છે સર્વ પદાર્થો અમુક અમુક છે એમ જાણવાની શક્તિના લીધે આત્મા કહેવાય છે આત્માની સર્વ શક્તિયોમા જ્ઞાનશક્તિ મુખ્યતા ભોગવે છે, કારણ કે આત્માની અસ્તિતાનો પુરાવો જ્ઞાનશક્તિ છે આત્માનો જ્ઞાન ગુણ સ્વાભાવિક ધર્મ છે તેથી કોઈ પણ અવસ્થામા જ્ઞાનગુણ નાશ પામતો નથી કેટલાક મતવાદિયો મુક્તાવસ્થામા આત્મામા જ્ઞાનનો નાશ માને છે, પણ તે યુક્તિયુક્ત વાત નથી સપૂર્ણ કર્મ આવરણોનો નાશ થતા આત્મામા સપૂર્ણ કેવલજ્ઞાનગુણ ખીલે છે જ્યા કોઈ પણ પદાર્થનુ ભાન નહિ તે મુક્તિ કહેવાયજ નહીં (ઇટ અને પત્થરના સમાન એવી મુક્તિને કોઈ ઇચ્છેજ નહીં) આત્માનો જ્ઞાનગુણ ગમે તેટલા ગમે તેવા જ્ઞાનાવરણ આવે તો પણ અવરાતો નથી अक्खरस्स अणतमो भागो निच्चुग्घाडियो होइ જ્ઞાનનો અનતમો ભાગ નિત્ય ઉઘાડો રહે છે સર્વકાલમા જ્યા ત્યા જ્ઞાનથી આત્માને ઓળખી શકાય છે

હવે તે જ્ઞાનનું વિશેષત સ્વરૂપ બતાવે છે.

શ્લોક

विज्ञानमात्मनो धर्म , स्वान्यभावप्रकाशकम् ।
आत्मनो ज्ञानपर्याये, लोकाऽलोक विलीयते ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ—વિજ્ઞાન છે તે આત્માનો મૂળસ્વાભાવિક ધર્મ છે અને

તે સ્વ અને પરનો પ્રકાશ કરે છે જ્ઞાન એ આત્માનો પર્યાય છે અને તેમા લોકાલોક વિલય પામે છે (અર્થાત્ લોકાલોકની ભાસ થાય છે)

ભાવાર્થ—વિજ્ઞાન એ આત્માનો ધર્મ છે, સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાનગુણ છે જે મતવાદિયો એકજ વસ્તુનો સ્વીકાર કરે છે તેમનામા સ્વાન્યભાવપ્રકાશક વિશેષણ ઘટતુ નથી જડ અને ચેતન એ બેનો સ્વીકાર કરતા આ વિશેષણ ઘટી શકે છે જ્ઞાનગુણ પોતાના આત્માનો પ્રકાશ કરેછે પણ કોઈ એમ શકા કરે કે જ્ઞાનગુણ અન્યનો ભલે પ્રકાશ કરે કિંતુ પોતાના પ્રકાશ માટે અન્યની જરૂર પડવાની જેના ઉત્તરમાં સમાધાન કરવામા આવે છે કે, જ્ઞાનગુણ પોતાનો સ્વયમેવ પ્રકાશ કરે છે, મતિજ્ઞાન આદિ પચ પ્રકાર જ્ઞાનના છે જ્ઞાનના બે ભેદ પણ થાય છે ક્ષયોપશમભાવીય જ્ઞાન, અને ક્ષાયિકભાવીય જ્ઞાન ક્ષાયિકભાવના જ્ઞાનને કેવલજ્ઞાન કહે છે, તે આવ્યુ કદી જતુ નથી જ્ઞાનગુણનું વિશેષ વર્ણન અસ્મદીયકૃત પરમાત્મદર્શન અને પરમાત્મજ્યોતિ ગ્રથમા છે, તેથી વિશેષ જિજ્ઞાસુએ ત્યાથી વિશેષ અધિકાર જોઈ લેવો ગ્રથગૌરવભયથી અત્ર સક્ષિપ્ત વિવેચન કરવામા આવ્યુ છે આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશ છે, તે અસખ્યાત પ્રદેશો અરૂપી છે વર્ણ, ગધ, રસ, અને સ્પર્શગુણ જેનામા હોય તેને રૂપી કહે છે અને જેનામા વર્ણ, ગધ, રસ, અને સ્પર્શ હોતા નથી છતાં દ્રવ્ય તરીકે હોય છે, એવા પ્રદેશોને અરૂપી પ્રદેશો કહે છે આત્માના એકેક પ્રદેશમા અનતજ્ઞાન, અનતદર્શન, અનત ચારિત્ર, અનતવીર્ય, અનતસુખ વગેરે અનતગુણ રહ્યા છે આત્માના એકેક પ્રદેશનુ એક સમયનુ જ્ઞાન છે તેમા લોકાલોક ભાસે છે, આવી આત્માના જ્ઞાનગુણની શક્તિ છે જ્ઞાનાવરણ છતે ભાસવાની શક્તિ તિરોભાવે આત્મામા રહે છે, અને જ્ઞાનાવરણનો ક્ષય થતાં ઉત્તમ જ્ઞાનશક્તિ આવિર્ભાવે પ્રકાશે છે જે આત્માનો એક પ્રદેશ પણ એક સમયમા સર્વ દ્રવ્યોના અનતગુણપર્યાયોનુ તોલ કરી શકે છે તેજ આત્મા હુ છુ કર્માવરણથી તે શક્તિ હાલ તિરોભાવે છે, પણ આવી અપૂર્વ શક્તિ પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ અનેક ભવ્ય જીવોએ ભૂતકાળમા અનતકેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, અને ભવિષ્યમા કરશે જે જીવ મોહની દશાનો નાશ જે જે અશે કરે છે તેને તે તે અશે જ્ઞાનગુણ પ્રગટ થાય છે આત્માના મૂળ ગુણોની પ્રાપ્તિમા મોહનીયકર્મ વિઘ્ન કરે છે કારણ કે સર્વકર્મમા મોહનીયકર્મ મુખ્ય છે આત્માને જડવસ્તુમા મુઝાવનાર મોહનીયકર્મ છે તેનો નાશ થતા અદ્ભુત ચારિત્રગુણ પ્રગટ થાય છે આત્માના સર્વ ગુણો પોતપોતાના સ્વભાવે સ્થિર રહે છે તેને ચારિત્ર કહે છે શુદ્ધસ્વભાવમા રમણતા કરવી તેને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ ચારિત્ર કહેવાય છે આવુ નિજગુણરમણતારૂપ ચારિત્ર છે તે આત્માનો સ્વાભાવિક

ગુણ છે તે સહેજે પ્રાપ્ત થાય છે આત્માની શુદ્ધદશામા રમણતા કરતા સહજ આનદ પ્રગટ થાય છે માટે આત્મદ્રવ્યની સર્વ દ્રવ્યોમા શ્રેષ્ઠતા છે

આત્માની શ્રેષ્ઠતાપૂર્વક ચારિત્રનુ વર્ણન કરે છે.

શ્લોક

आत्मनः सर्वद्रव्येषु, श्रेष्ठता भाविताशुभा ।
सहजानन्दभावेन, चारित्रमद्भुत स्फुटम् ॥ १४ ॥
समितिगुप्तियोगेन, शुद्धधर्म्म समुद्भवः ।
सुखदुःखमसङ्गेषु, समश्चारित्रवान्स्मृतः ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ—આત્મા ની સર્વ દ્રવ્યોમા શ્રેષ્ઠતા કહેલી છે સહજ શુદ્ધ આનદસ્વભાવવડે અદ્ભુત ચારિત્ર પ્રગટ જાણવુ સમિતિ અને ગુપ્તિના યોગવડે શુદ્ધધર્મનું પ્રગટપણુ થાય છે શાતાવેદનીયજન્ય સુખ, અને અશાતા વેદનીયજન્ય દુ ખના પ્રસગોમા જે સમ છે અર્થાત્ સમભાવ ધારણ કરે છે તે ચારિત્રી જાણવો

ભાવાર્થ—આત્મામા જ્ઞાનસુખ વગેરે ગુણો રહ્યા છે તેવા જડ દ્રવ્યોમા રહ્યા નથી આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોથીજ સવદ્રવ્યોમા આત્માની મહત્તા છે સહજાનદગુણથીજ આત્મા પોતાનુ ચારિત્ર પ્રકાશી શકે છે શુદ્ધ આનદથીજ શુદ્ધચારિત્ર પરખાય છે સહજાનદની ખુમારી જ્યા ભોગવાતી નથી ત્યા શુદ્ધચારિત્રનો ગધમાત્ર પણ નથી જેમ જેમ સહજાનદગુણનો અનુભવ થાય છે તેમ તેમ ચારિત્રપણું જાણવુ શુદ્ધચારિત્ર એમ કહે છે કે હુ જ્યાં હોઉં ત્યા સહજાનદની પ્રકટતાજ હોય જે યોગિઓ સહજાનન્દની ખુમારી ભોગવે છે તેમનામા શુદ્ધચારિત્રગુણ હોય છે જે સાધુઓ થઈ વિષયકષાયને ધારણ કરે છે તેમનામા સહજાનદની ખુમારી ક્યાથી હોય ? અત્રત હોઈ શકે નહીં જેમ જેમ કર્માવરણો ટળતા આત્માનો જ્ઞાનાદિ શુદ્ધ ધમ પ્રગટ થતો જાય છે તેમ તેમ આત્માની ઉજ્વલતા થતી જાય છે ઈર્યાસમિતિ આદિ પચ સમિતિ અને મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ એ ત્રણ ગુપ્તિ એ અષ્ટપ્રવચનમાતાના સસેવનથી આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ પ્રગટ થતો જાય છે પાચ સમિતિનું પ્રતિપાલન એ અપવાદમાગ છે અને ત્રણ ગુપ્તિનું પ્રતિપાલન એ ઉત્સગમાગ છે આત્માર્થી જીવે ત્રણ ગુપ્તિનુ મુખ્યતાએ સેવન કરવુ જોઇએ

મનોગુપ્તિનું સ્વરૂપ કહે છે.

શ્લોક

निर्मुक्तकल्पनाजालं, समत्वे सुप्रतिष्ठिम् ।
आत्माराम मनस्तज्ञै, र्मनोगुप्तिरुदाहृता ॥ १ ॥

આર્ત રૈદ્ર ધ્યાનની કલ્પનાથી રહિત ધર્મધ્યાનવાળી માધ્યસ્થ પરિણતિ શુભાશુભ ચિંતવન રહિત, યોગનિરોધાવસ્થાવાળી આત્મારામ નામની ત્રીજી, એ ત્રણ પ્રકારની મનોગુપ્તિ જાણવી મનમાં કોઈ જાતનો વિચાર પ્રગટાવવો નહિ તે મનોગુપ્તિ કહેવાય છે મનમાં કલ્પના જાળ ઉઠતા સમભાવમાં રહી શકાતું નથી બાહ્યભાવમા મનને ન જવા દેવુ અને આત્મામાજ મનને રમાવવુ આ ઉપાયથી અતે મનોગુપ્તિ સાધ્ય કરવામાટે જગતમા કેટલાક મનુષ્યો સાધુઓ થાય છે મનોગુપ્તિવિના મનની શુદ્ધિ ત્રણ કાળમા થઈ શકતી નથી સાધુને મનોગુપ્તિની આવશ્યકતા છે, કોઈ વિરલા સાધુઓ અમુક કાલપર્યંત મનોગુપ્તિ ધારણ કરી શકતા હશે

મનની નિર્વિકલ્પદશા કરવામાટે યોગના આઠ અગ કહ્યા છે યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ આઠ અગથી મનનો ચચલભાવ નાશ કરવામા આવે છે પચમહાવ્રતનું પરિપાલન કરવુ તે યમ કહેવાય છે

યમ

દરેક દર્શનકારોએ યમનુ અનેકધા વર્ણન કર્યું છે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ યમ કહેવાય છે પ્રથમાભ્યાસમા યમની અત્યત આવશ્યકતા છે યમવિના મનુષ્ય ઉચ્ચકોટીપર ચઢી શકતો નથી નાસ્તિકો પણ નીતિધર્મના નામથી આ પચ પ્રકારના યમનો સ્વીકાર કરે છે યમથી બાહ્ય અને આતરિકશુદ્ધિ થાય છે યમ એ યોગનું પ્રથમ પગથીયુ છે જ્ઞાનનું ફળ પણ એ છે કે આવા પ્રકારનો યમ ધારણ કરવો શ્રી તીર્થંકર ભગવાન્ પણ ત્રણ જ્ઞાની છતા ભાગવતી દીક્ષા અગીકાર કરી યમને ધારણ કરે છે યમની મહત્તા અપૂર્વ છે, જે ધર્મવાળાઓ યમને માનતા નથી, તેનો ધર્મ દુનિયામા ટકતો નથી યમનુ પ્રતિપાલન કરતા મનુષ્યો નિયમ પાળવા સમર્થ થાય છે

બીજુ અગ નિયમ

યોગનું દ્વિતીય અગ નિયમ છે યમમા સ્થિર રહેવાને અને તેમજ અનેક સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવામાટે, નિયમ પાળવામા આવે છે, પ્રત્યાખ્યાન, અમુકકાળે અમુક કરવુ ઈશ્વરપ્રણિધાન, શૌચ, સતોષ, તપ આદિ નિયમોથી આત્મા નિર્મળ બને છે મનના અનેક પાપ નાશ કરવામાટે નિયમ પાળવાની-અ

એવી રીતે જેણે આત્માનો નિશ્ચય કર્યો છે તે મહાત્મા આવી સમભાવ શ્રેણિ ઉપર ચઢી શકે છે

સમભાવશ્રેણિ ઉપર ચઢવામાટે ઉત્તમ જ્ઞાનગતિથી વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ, તે કહે છે.

શ્લોક

ज्ञानगर्भितवैराग्य, मुत्तम प्राप्य योगिराट् ।
अक्षर निर्मल शुद्ध, परमात्मपद भजेत् ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ —મહાયોગી જ્ઞાનગર્ભિત ઉત્તમ વૈરાગ્ય પામીને અક્ષર નિર્મલ, શુદ્ધ, પરમાત્મપદને સેવે છે

ભાવાર્થ —ઉત્તમ એવો જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પામીને યોગી અક્ષર નિર્મલ પરમાત્મપદ પામે છે દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય, મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય, એમ વૈરાગ્યના ત્રણ ભે. પડે છે દુઃખના યોગે દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે આવો વૈરાગ્ય મિથ્યાત્વીને પણ હોય છે મોહગર્ભિત વૈરાગ્યમા મોહનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, આવો વરાગ્ય પણ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે આ બે પ્રકારના વૈરાગ્ય તો અજ્ઞાનીને પણ હોય છે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય છે તેજ ઉત્તમ છે કારણ કે તે સવ પદાર્થોનુ હેય જ્ઞેય અને ઉપાદેયપણે જ્ઞાન થયા પછી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય ઉપજે છે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યથી આત્મા સમભાવ શ્રેણિપર ચઢી શકે છે આત્મા વિના અન્ય વસ્તુપર મમત્વભાને બધાતો નથી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યવાળો સર્વ આત્માઓને પોતાના સમાન માવ છે પ્રારબ્ધયોગે સાંસારિક કાર્ય કરતો છતો પણ જલપકજવત્ ન્યારો રહે છે સસારની ખટપટમા તે મુઝાતો નથી ગચ્છનો કદાગ્રહ કરી મનુષ્ય જન્મની નિષ્ફલતા કરતો નથી જે જે હેતુઓથી રાગ અને દ્વેષ થાય તે તે હેતુઓથી દૂર રહે છે તૃષ્ણાના પાશમા પડી મૃગવત્ દીન થતો નથી આત્મા તેજ સારમા સાર માને છે, પરમાત્મભાવનામા સદાકાલ મગ્ન રહે છે શરીરમા છતાં શરીરથી ભિન્ન પોતાના આત્માને ભાવે છે શુદ્ધ ઉપયોગમા રમણતા કરી પરમપ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે ચારિત્રધારક યોગિને આ સસારના કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર મોહ થતો નથી, તેથી તે નિમમ વભાવ પામીને સસારથી છૂટે છે

મમત્વભાવ જ્ઞાનિને થાય નહી એમ જણાવે છે.

શ્લોક

ममत्व ज्ञानिन. किं स्यात्, हेयादेयविवेकतः ।
ममत्वोपाधिनिर्मुक्त, आत्मा मुक्तः प्रकीर्तितः ॥ १८ ॥

मूर्च्छा परिग्रहः स्यात, उक्तं सूत्रेषु सूरिभिः ।
सूत्र सम्मतयोगेन, आत्मा सद्धर्ममाप्नुयात् ॥ १९ ॥

શબ્દાર્થ —હેય, જ્ઞેય અને ગ્રહણબુદ્ધિના વિવેકથી જ્ઞાનિને કઇ વસ્તુપર મમત્વ હોય? અલબત કોઈઉપર ન હોય મમત્વોપાધિરહિત આત્મા મુક્ત કહેલો છે મૂર્છા તેજ પરિગ્રહ છે એમ સૂત્રોમા સૂરિઓએ કહ્યુ છે સૂત્રસમ્મત યોગવડે આત્મા પોતાના શુદ્ધધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે

ભાવાર્થ —હેય, જ્ઞેય, અને આદેય બુદ્ધિના વિવેકથી જ્ઞાનિને કઈ વસ્તુમા મારાપણાની બુદ્ધિ થાય? અલબત કોઈ પણ વસ્તુમા મારાપણાની બુદ્ધિ થાય નહીં હુ અને મારૂ એવી બુદ્ધિ થતાજ તેને વિવેક અટકાવે છે તેથી મમત્વનો અવકાશ રહેતો નથી હુ અને મારાપણાની બુદ્ધિ થતા ચેતન જડતા અનુભવે છે મમત્વ એજ જગતમા મોટામા મોટી ઉપાધિ છે મમત્વઉપાધિથી અનેક પ્રકારના દુખો પ્રગટે છે ચોરાશી લાખ જીવયોનિમા પરિભ્રમણ કરવાનુ બીજ મમત્વજ છે જીવો દેશ, કુળ, જ્ઞાતિ, શરીર, ધન, અને કુટુબના મમત્વથી લડી એકબીજાની ખુવારી કરે છે જ્યા ત્યા મમત્વની લડાઈ જોવામા આવે છે જગત્મા જે જે ઇષ્ટ વસ્તુઓ છે તેમાથી મમત્વનો અધ્યાસ ઉઠવો મુશ્કેલ છે સર્વ ઉપાધિનો ત્યાગ કરી શકાય છે, પણ જે હૃદયમા પરિણમી રહી છે એવી મમત્વઉપાધિનો ત્યાગ કોઈ મહા પુરૂષો કરી શકે છે મમત્વઉપાધિનો ત્યાગ કરતા ત્યાગાવસ્થાની સિદ્ધિ થાય છે વિશેષ શુ કહેવુ મમત્વોપાધિનો નાશ થતા આત્મા મુક્ત કહેવાય છે

કેટલાક કહે છે કે, નગ્ન થયા વિના મુક્તિ મળતી નથી કારણ કે લગોટી જેટલુ વસ્ત્ર રાખવાથી પણ મુક્તિ મળતી નથી કિન્તુ આમ તેમનુ કહેવુ વિચારવા યોગ્ય છે કારણ કે મુક્તિમા પ્રતિબધક વસ્ત્ર થતુ નથી પણ મૂર્છા થાય છે નગ્નાવસ્થામા પણ શરીર મમત્વ હોય છે તો કેવલજ્ઞાન થતુ નથી માટે મમત્વ તેજ ખરેખર વસ્તુત ઉપાધિ છે દુનિયાની વસ્તુઓપર જેને મમત્વભાવ નથી તેજ ખરેખરો ત્યાગી છે મમત્વબુદ્ધિના ત્યાગવિના બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ તે વસ્તુત ત્યાગ નથી ઘણા બાહ્યના ત્યાગીઓ અન્તરગમા મમત્વથી સડ્યા કરે છે મમત્વગ્રહથી આત્મા પોતે સુખ પામી શકતો નથી અને ઉલટો અન્યને પણ હેરાન કરે છે જો હૃદયમા મમત્વ નથી તો જગત્ના પદાર્થોથી આત્મા બધાતો નથી, તેમજ કર્મથી પણ બધાતો નથી અને જો મમત્વ છે તો બાહ્ય ત્યાગ કરીને ત્યાગી બનો તોપણ કર્મેથી બધાવુ પડે છે હૃદયમાથી મારાપણાનો અધ્યાસ ઉઠે તો જાણવુ કે આત્મા ખરેખર ત્યાગી છે કોઈ મનુષ્ય સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરતો કરતો એક જીર્ણ વસ્ત્ર પણ પાસે રાખે નહીં, બીલકુલ નગ્ન થઈ જાય, પણ જો

હૃદયમા અજ્ઞાન અને મમત્વ છે તો તે પશુપખીના કરતા વિશેષ ત્યાગી નથી આ સવ મ્હારૂ આવો મમત્વભાવ ઉઠછે તો સસારમા છતા ત્યાગી થાય છે દેશમમત્વ, કુળજાતિમમત્વ કુળધમમમત્વ ગચ્છમમત્વ, શિષ્યમમત્વ, પુત્રમમત્વ વસ્ત્રમમત્વ, સ્થાનમમત્વ, અને ભક્તમમત્વ ઇત્યાદિ મમત્વમા બધાએલો જીવ કમપાશથી છૂટી શકતો નથી હું ત્યાગી એવુ અહત્ભાવરૂપ મમત્વ જ્યાસુધી આત્મામા આરોપવામા આવે છે ત્યાસુધી ખરેખરૂ ત્યાગીપણુ પ્રગટતુ નથી

અજ્ઞાની જીવ સસારના હેતુઓમા પણ મમત્વ કલ્પી સવરના હેતુઓને આશ્રવહેતુઓપણે પરિણમાવે છે અને જ્ઞાની જીવને તો મમત્વ થતુ નથી, તેથી આશ્રવના હેતુઓને પણ સવરપણે પરિણમાવે છે કહ્યુ છે કે અજ્ઞાની જ્યાની બધાય છે ત્યાથી જ્ઞાની છૂટે છે જ્ઞાનિયો ખાતા પીતા આદિ અનેક કાય કરતા છતા પણ મમત્વભાવથી લેપાતા નથી જ્ઞાની પુરૂષો બાહ્યવસ્તુ ઓને ઉપયોગમા લેછે, સયમ રક્ષણાર્થે વાપરે છે, પરતુ તેથી તેઓ પરિગ્રહી ગણાતા નથી કારણ કે મૂર્છા તેજ પરિગ્રહ છે પણ કંઈ બાહ્ય ઉપક રણો પરિગ્રહરૂપ નથી જો અ તરમાથી મમત્વભાવરૂપ પરિગ્રહ ટળ્યો તો ત્યાગવાનું કંઈ બાકી રહેતુ નથી દશ વૈકાલિક સૂત્રમા પણ કહ્યુ છે કે **मूच्छा परिग्गहो वुत्तोनायपुत्तेण तायिणा,** મૂર્છા તેજ પરિગ્રહ જ્ઞાતપુત્ર મ હાવીરસ્વામીએ કહ્યો છે સૂત્રોમા કહેલા નિમમત્વ ભાવથીજ આત્મા સવ વસ્તુઓથી પોતાને ભિન્ન માનતો છતો પોતાનો શુદ્ધ ધર્મ પામે છે ત્રતા દિકમા પણ મમત્વભાવ રાખવાથી નિશ્ચયત આત્મા છૂટી શકતો નથી, તે ધાદિકમાં પણ મમત્વભાવ રાખવાથી આત્મા પરિગ્રહ બધનમાથી છૂટી શક તો નથી જ્યારે આત્મા મમત્વનો ત્યાગ કરે ત્યારેજ તે ત્યાગી થઈ સ્વપ રનું કલ્યાણ કરી શકે કેશલોચ કરવો સહેલ છે પણ અન્તરમાથી દ્વેષ કાઢવો મહા મુશ્કેલ છે વસ્ત્ર રગીને પહેરવા સહેલ છે પણ વૈરાગ્યથી હૃદયને રંગવુ મુશ્કેલ છે ગામોગામ પરિભ્રમણ કરવુ સહેલ છે પણ અન્ત રથી ચિત્તની પરિભ્રમણતાનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ છે સ્ત્રીયાદિકનો બાહ્ય ત્યાગ કરવો સહેલ છ પણ કામપરિણતિનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ છે તાત્પ ર્યાય એ છે કે બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરી અ તરમા રહેલા કામાદિક દોષોનો જો ત્યાગ ન કર્યો તો ખરેખરો ત્યાગ કહી શકાતો નથી પરભાવ પરિણ તિમા પોતાનાપણ કંઈ નથી એમ નિશ્ચય કરી જે જે પરભાવના વિચારો આવે તેને પોતાના માનવા નહી તેના ઉપરથી મમત્વભાવ ઉઠાવવો જોઇએ, એવી રીતે પરવસ્તુપરથી મમત્વભાવ ઉઠાવતા આત્મા શુદ્ધ આત્મિક ધર્મને અવશ્ય પામે છે

હવે મમત્વભાવનો ત્યાગ કરતા આત્મા મુક્ત
થાય છે તે વિશેષત જણાવે છે.

श्लोक

बाह्यकार्याणि कुर्वन् सन्, मोहचेष्टां परित्यजन् ।
भावचारित्रयोगेन, मुच्यते सर्वकर्मतः ॥ २० ॥

શબ્દાર્થ—મોહ ચેષ્ટાનો ત્યાગ કરતો એવો આત્મા પોતે બાહ્ય કાર્યોને કરે છે છતા ભાવચારિત્રના પ્રતાપે સર્વ કર્મથી મૂકાય છે

ભાવાર્થ—બાહ્ય વ્યાવહારિક કે જે કૃત્યો કર્મના ઉદયે અવશ્ય કરવા પડે તેવા કાર્યોને બાહ્યથી કરતો છતો અને અન્તરથી મોહચેષ્ટાનો ત્યાગ કરતો છતો, મમત્વપરિગ્રહ ત્યાગરૂપ ભાવચારિત્રના પ્રતાપે આત્મા જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મની સર્વ પ્રકૃતિયોથી મૂકાય છે ઉપરના શ્લોકને આ શ્લોક પુષ્ટ આપે છે અને તેથી સિદ્ધ થાય છે કે મૂર્છાનો ત્યાગ કરતા ભાવચારિત્ર પ્રગટે છે નવ પ્રકારનો ભાવ લોચ કરતા ભાવ ચારિત્રપણું પ્રગટે છે તેવિના ભાવચારિત્રપણ પ્રાપ્ત થતુ નથી, કેટલાક જીવો કર્મયોગે બાહ્યકાર્ય કરતા છતા પણ ભાવચારિત્રના પ્રતાપે નવા કર્મ બાંધતા નથી અને પૂર્વના જે જે કર્મ ઉદયે આવે છે તે સમભાવે વેદીને ખપાવે છે, આવી ભાવચારિત્રની ઉત્તમ દશા પ્રાપ્ત થતા જ્ઞાની બધાતો નથી "ज्ञानिको भोग सवि निर्जराको हेतु हे" જ્ઞાનિયો જે જે ભોગો ભોગવે છે તે તે સવ ભોગો નિર્જરામાટે થાય છે આ ઉત્તમ વાક્યનો પરમાર્થ પણ આ શ્લોકના ભાવાર્થની સિદ્ધિ કરે છે, આત્માની શુદ્ધતા કરનાર ખરેખર આત્માનો શુદ્ધ ભાવજ છે શરીરની ક્રિયાઓ પણ આત્માની શુદ્ધ દશા કરવા સમર્થ નથી ભાવચારિત્રજ આત્માની શુદ્ધતા કરી શકે છે ભાવચારિત્ર કઈ આત્માથી ભિન્ન નથી શરીરની શુદ્ધિ તરફ લક્ષ્ય નહિ આપતા આત્માની શુદ્ધિ તરફ લક્ષ્ય આપવુ જોઇએ દૃઢપ્રહારી જેવા ઘોરકર્મ કરનાઓની મુક્તિ પણ ભાવચારિત્રના યોગે થઇ છે થાય છે અને થશે આવુ ભાવચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા સદાકાલ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ ભાવચારિત્રવિના દ્રવ્યચારિત્ર નાટકીયાથી વિશેષ ઉપમા ધરાવી શકતુ નથી

ભાવચારિત્રથી આત્મા સહજ સુખનો આસ્વાદ કરીને બાહ્યસુખનો પરિત્યાગ કરે છે ભાવચારિત્ર એમ કહે છે કે મારામા એટલુ બળ છે કે દ્રવ્યચારિત્ર વિના પણ હું જીવોને મુક્તિ પમાડી શકુ છુ મ્હારૂ અપૂર્વ બળ કોઈ વિરલા પુરૂષો જાણી શકે છે જે ભવ્ય જીવો મ્હારુ બળ જાણે છે તે મ્હને પ્રાપ્ત કરવા પરિપૂર્ણ ઇચ્છા ધરાવે છે, જ્યારે ત્યારે પણ મ્હારા વિના કોઇ જીવની મુક્તિ થઈ નથી અને થવાની નથી આવુ અપૂર્વ ભાવ-

ચારિત્ર પામીને જીવો પરમાત્મસુખ પામે છે, માટે ભાવચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ પરમાત્મસુખ તેજ ખરેખર સુખ છે, આવો સહજાનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

કેવો મુનિવર આવો અપૂર્વ આનંદ પામે છે તે જણાવે છે.

શ્લોક

सत्यक्तसर्वसकल्पो, निर्विकल्पसमाधिताम् ।
सम्प्राप्य तात्त्विकानन्द, मश्नुते सयतः स्वयम् ॥ २१ ॥

શબ્દાર્થ—જેણે સર્વ સકલ્પોનો ત્યાગ કર્યો છે એવો મુનિવર પોતે નિર્વિકલ્પ સમાધિ પામીને સહજાનન્દને પામે છે

ભાવાર્થ—જ્યાસુધી સકલ્પવિકલ્પવાળુ મન છે ત્યાસુધી મનમા શાતિ થતી નથી, અને જ્યાસુધી મન બાહ્ય પદાર્થોમા આસક્ત રહે છે ત્યાસુધી વિકલ્પ સકલ્પ પ્રગટ્યા વિના રહેતા નથી જે જે ક્ષણે મન વિકલ્પસકલ્પમય હોય છે તે તે ક્ષણે આત્માનો ઉપયોગ રહેતો નથી, અને આત્માના ઉપયોગ વિના સહજાનદનો ગધ પણ આવતો નથી અને મ્હારૂં એવો અભ્યાસ જ્યાસુધી છે ત્યાસુધી મનની સ્થિરતા થતી નથી સ્થિરતા વિનાના ચચળ મનમા આત્માના આનદનો પ્રકાશ થઈ શકેજ નહીં જો બાહ્યસુખમા નિશ્ચય બુદ્ધિ છે તો આત્માના આનદનુ સ્વપ્ન પણ આવનાર નથી અને જો આત્માના આનદમા નિશ્ચય બુદ્ધિ છે, તો જરૂર આત્માનો આનદ તમે લેઈ શકશો જ્યારે દુનિયાદારીનો કોઈ પણ સકલ્પ મનમા સ્ફુરે નહીં ત્યારે આત્માનો આનદ સહજે પ્રગટી શકશે

મનની એવી ચચળ દશા છે કે તે જ્યારે ત્યારે કઇનો કઈ સકલ્પ કર્યા કરે છે મનની સકલ્પદશા ટાળવા માટે ખાસ ઉદ્યમ કરવાની જરૂર છે આત્મજ્ઞાન વતા મનના ધર્માને જીતી શકાય છે મન સૂક્ષ્મ છે માટે મનને જીતનાર આત્માનો અરૂપી ઉપયોગ પ્રગટવો જોઇએ મનની સકલ્પદશાપર્યંત સસાર છે મનના વિકલ્પસકલ્પ ટળતા સસારનો અત આવે છે મનને વશ કરવુ એજ મોટામા મોટી ક્રિયા છે કેટલાક શરીરની ક્રિયામા ધર્મ માની તેમા આસક્ત રહે છે પણ તે પામર જીવો મનને જીતવાની ક્રિયા કરી શકતા નથી કેટલાક તો એમ કહે છે કે, બહુ ક્રિયા કરવી તે જ્ઞાનિનુ લક્ષણ છે પણ તે બિચારા તેનુ સ્વરૂપ યથાર્થ સમજી શકતા નથી મનના વિકલ્પ સકલ્પ ટાળવા માટે બહુ ક્રિયાઓ કરવી જોઇએ ધ્યાનક્રિયાનો વિશેષ આદર કરવાથી મનના સકલ્પો ટળે છે બાહ્યપદાર્થોની વાસના જ્યાસુધી હોય છે, ત્યાસુધી મનમાં સકલ્પવિકલ્પ થયા કરે છે, પણ

સમજવુ જોઈએ કે, બાહ્યપદાર્થો ક્ષણિક છે, બાહ્યપદાર્થાથી કદી સુખ થનાર નથી, બાહ્યપદાર્થો પોતાના કદી થવાના નથી, ત્યારે બાહ્યપદાર્થોમા કેમ લોભાવુ જોઇએ ? આ પ્રમાણે વિચાર કરતા વાસનાનો નાશ થાય છે બાહ્યપદાર્થો મળતા હર્ષ થતો નથી તેમજ બાહ્યપદાર્થો જતા શોક થતો નથી હર્ષ અને શોકવિનાની આત્માની દશાને સમભાવદશા કહે છે, આવી દશામા જે કઇ બાહ્યકાર્યો કરવામા આવે છે તો તેથી આત્મા બધાતો નથી પૂર્વકર્મના ઉદયે જે જે કાર્યો કરવા પડે છે, જે જે કર્મો ભોગવવા પડે છે તે તે સર્વ ઉદાસીનપરિણામે કરવા તથા ભોગવવા પડે છે, તેથી વિકલ્પસકલ્પ નવા ઉઠતા નથી, અર્થાત્ આર્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાન થતુ નથી ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનમા આત્મા રહે છે આવી દશા પામીને જ્ઞાની મુનિવર નિર્વિકલ્પ-દશાના સુખ અનુભવે છે જે આનદ ભોગવે છે તે સહજાનદ છે જ્ઞાની મુનિઓ નિર્વિકલ્પદશાના સુખ ભોગવતા ગયો કાળ પણ જાણતા નથી

જ્ઞાની આવી નિર્વિકલ્પદશાનો અધિકારી થઈ સમદશામા સદાકાલ ઝીલે છે તે લક્ષણસહ બતાવે છે.

શ્લોક

मनः स्थैर्य समापद्य, दत्तलक्ष्योपयोगकः ।
भवे मुक्तौ समत्त्वाच्च, स्वादते समतामृतम् ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થ —આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપ લક્ષ્યમા દીધો છે ઉપયોગ જેણે એવો મુનિવર મનની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરીને ભવ અને મુક્તિમા સમપણે રહીને સમતારૂપ અમૃતને ચાખે છે

ભાવાર્થ —આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશો છે એકેક પ્રદેશમા અનત જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ ગુણો રહ્યા છે નિશ્ચયનયથી વિચારતા સિદ્ધના આત્માઓ સમાન સર્વના આત્માઓ શુદ્ધ છે આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમા ઉપયોગ દેતા મનની સ્થિરતા થાય છે, અને મનની સ્થિરતા થતા સમભાવદશા પ્રગટે છે, રાગદ્વેષની પરિણતિનો નાશ થાય છે મનની સ્થિરતા થતા રાગ અને દ્વેષ પ્રગટી શકતો નથી, તે વખતે કોઈ વસ્તુ ઉપર રાગ કે દ્વેષ થતો નથી કોઈ વસ્તુ પ્રિય કે અપ્રિય લાગતી નથી, કોઈ વસ્તુ હેય કે આદેય લાગતી નથી મુક્તિ અને સસાર ઉપર પણ સમભાવ આવે છે આવી નિર્વિકલ્પદશામા અનતસુખની ખુમારી આત્મા સારી રીતે ભોગવે છે આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાજ મન રમાવવાથી મન થાકી જાય છે, બાહ્યમા જતા ક્ષણે ક્ષણે ઉપયોગ દેઈ શુદ્ધલક્ષ્યમાજ રમાવવામા આવવાથી મન સ્થિર થાય છે, આ બાબતનો અનુભવ આવે છે, અનુભવથી તેની [illegible]ામી

છે, આવો પ્રસગ સદાકાળ રહેવો મુશ્કેલ છે કેટલાક મનુષ્યો મનની સ્થિર તાને માટે પોકારો કરે છે, મનને વશ કરવુ એમ બુમો પાડ્યા કરે છે, પણ જ્યાસુધી શુદ્ધસ્વરૂપમા મનને રમાવ્યુ નથી ત્યાસુધી મનની સ્થિરતા નથી મનનો એવો સ્વભાવ છે કે તેને કંઈક ને કંઈક વિચારવુ જોઈએ મનને શુદ્ધસ્વરૂપમા રમાવતા તે આત્માના ઉપયોગમા ભળે છે અને તેથી બાહ્યવસ્તુઓનું ભાન ભૂલી જાય છે આત્માનુ શુદ્ધસ્વરૂપ સ્થિર છે, શુદ્ધ સ્વરૂપની સ્થિરતાના સગે મન પણ સ્થિર થાય છે, શુદ્ધસ્વરૂપમા વિકલ્પ સકલ્પ નથી, તેથી વિકલ્પસકલ્પ ટળતા આત્મા પોતાની સહજાનન્દદશાનો અનુભવ લેઇ શકે છે જડ વા ચેતન સર્વે પદાર્થો પોતપોતાના સ્વરૂપે રહ્યા છે જડ પદાર્થ છે તે ચેતન થતા નથી અને આત્માઓ કદી જડ થવાના નથી, ચેતનના સ્વભાવે ચેતનમા સુખ છે આમ શુદ્ધ ઉપયોગ થતા સમભાવરૂપ અનુભવપ્રકાશ ખીલે છે

તે સમયે આત્મા બીજના ચદ્રમાની પેઠે ખીલ્યો
ગણાય છે તે જણાવે છે.

શ્લોકો

साम्यामृतप्रसादेन, जीवन्मुक्तोऽभिधीयते ।
सम्यग्दृष्टिगुणस्थाने, सापेक्षातो घटेत स ॥ २३ ॥
शुक्लेन परिणामेन, साम्यानन्दो विवर्द्धते ।
ध्याता सम्यग् विजानाति, ध्यान हि ज्ञानयोगतः ॥ २४ ॥

શબ્દાર્થ —સમભાવરૂપ અમૃતના પ્રસાદવડે જીવ મુક્ત કહેવાય છે અને તે જીવ મુક્ત અપેક્ષાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાને ઘટે છે શુક્લપરિણામવડે સમતારૂપ આનદ વૃદ્ધિ પામે છે અને ધ્યાતા જ્ઞાનયોગવડે સમ્યક્ધ્યાનને સારી રીતે જાણે છે

ભાવાર્થ —સમભાવરૂપ અમૃત પ્રસાદવડે આત્મા જીવ મુક્ત ગણાય છે જીવતા પણ જાણે મૂકાયના હોય એવા સિદ્ધના સુખનો અનુભવ લેનાર આત્માને અપેક્ષાએ જીવ મુક્ત કહેવામા આવે છે ખરૂ જીવ મુક્તપણુ તો તેરમા ગુણસ્થાનકમા સયોગી કેવલીને ઘટે છે પણ અપેક્ષાએ ચોથા ગુણસ્થાનકમા પણ આવુ જીવ મુક્તપણુ ઘટી શકે છે ચોથા ગુણસ્થાનકમા પણ ભેદજ્ઞાનથી જડ અને ચેતનનો ભિન્ન ભિન્ન સાક્ષાત્કાર પરોક્ષ પ્રમાણથી થાય છે, તેથી ત્યા પણ સામ્યામૃતનો લેશ ઉપરના ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ ઘટે છે આત્માના પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપનેજ સત્ય ધન માને છે, આત્મા તેજ પરમાત્મા છે એમ નિશ્ચય કરે છે આત્મા વિના જડમા કદી સુખ નથી

એમ નિશ્ચય થાય છે સસારની ઉપાધિયોથી છૂટવાનુ મન થાય છે જેમ જલમા કમલ રહે છે પણ તે જલથી ન્યારૂ રહે છે, તેમ સમકિતી જીવ ભોગાવલીકર્મના ઉદયે સસારમા રહે છે છતા સસારથી ન્યારો રહે છે ધાવમાતા જેમ બાળકને રમાડે છે પણ મનમા જાણે છે કે તે મ્હારો બાળક નથી તેમ સમકિતી જીવ પણ જાણે છે કે, ભોગાવલીકર્મના ઉદયે જે જે પદાર્થોનો સબધ થયો છે તે તે પદાર્થો મ્હારા નથી અને હુ એનો નથી આવી દશામા કષાયના ઉપશમાદિ ભાવે ચોથા ગુણસ્થાનકમા પણ સમભાવરૂપ અમૃતનો લેશ ઘટે છે શુદ્ધ શુદ્ધ પરિણામથી ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનકમા સમભાવની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતી જાય છે જેમ જેમ આત્મા ઉપરઉપરના ગુણસ્થાનકમા પ્રવેશ કરતો જાય છે તેમ તેમ સમતારૂપ અમૃતનો સ્વાદ વિશેષત ભોગવે છે સમભાવથી જે સહજાનન્દ પ્રગટે છે તેનો સ્વાદ તે દશામા જે વર્તે છે તેજ ચાખે છે, અનુભવરૂપ જિન્હાવડે સમભાવથી થતા આનદનો સ્વાદ ચાખી શકાય છે, આવો સમભાવીય સહજાનન્દ અપૂર્વ છે, અકૃત્રિમ છે, આત્માના ઘરનો છે આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપનુ જે ધ્યાન કરે છે તેજ સમભાવથી થતા આન ને ભોગવી શકે છે, ધ્યાનવિના સમભાવ પરખાતો નથી, ધ્યાનવિના ચચળતા મટતી નથી, ધ્યાનવિના મન સ્થિર થતુ નથી, ધ્યાનવિનાનુ જ્ઞાન છે તે ઉપરટપકીયુ છે, ધ્યાની પુરૂષ આત્માનો સહજાનદ ભોગવી શકે છે, જ્ઞાન વિના ધ્યાન હોતુ નથી, કારણ કે જો આત્માનુ જ્ઞાન ન હોય તો આત્માનુ ધ્યાન શી રીતે કરી શકાય? આત્માનુ જ્ઞાન હોય છે તોજ આત્માનુ ધ્યાન થઈ શકે છે એનો નિશ્ચય છે, માટે ધ્યાનના અભિલાષિયોએ આત્મજ્ઞાન કરવુ કારણ કે ધ્યાન પ્રતિ, જ્ઞાન કારણીભૂત છે, જ્ઞાનથી ધ્યાન અને ધ્યાનથી અનુભવ અને તેથી સમભાવ અને તેથી સહજાનન્દ સ્ફુરે છે આ બાબતનો અનુભવ ધ્યાનીને થાય છે માટે આત્માર્થી જીવોએ ધ્યાનિની સગત કરવી ધ્યાનયોગીને અવશ્ય જ્ઞાનયોગ હોય છે, ધ્યાનયોગ વિના કોઈ કદાપિ મુક્તિ પામનાર નથી

ધ્યાનયોગ વિના મનની ચચળતા ટળવાની નથી તે બતાવે છે.

શ્લોક

मनश्चञ्चलतां प्राप्य, यत्रतत्र परिभ्रमत् ।
स्थिरतां लभते नैव, आत्मनो ध्यानमन्तरा ॥ २५ ॥

શબ્દાર્થ—મન ચચળતા પામીને જ્યા ત્યા પરિભ્રમણ કરતુ છતુ, આત્માના ધ્યાનવિના સ્થિરતાને પામતુ નથી

ભાવાર્થ—રાગ અને દ્વેષના યોગે મન ચચળ થઇને જ્યા ત્યાં પરિભ્રમણ કરે છે, ક્ષણમાત્ર પણ એક ઠેકાણે ઠરતુ નથી મન રાત્રી અને દીવસમા જ્યાં ત્યાં પરિભ્રમણ કરે છે, વિદ્યુત્‌ના વેગ કરતા પણ મનની ગતિ અ યત વેગવાળી છે, આકાશમા ચ ી નકાય કદાપિ પાતાળમા પેસી શકાય પરતુ મનને જીતવુ મહાદુ ત્મ છે વ્યાકરણ અને ન્યાય શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ સુખે કરી શકાય છે પર તુ મનને વશ કરી શકાતુ નથી લોચ કરાય છે પૃથ્વી ઉપર શયન કરી શકાય છે પરન્તુ મનને જીતી શકાતુ નથી લાના લાંબા ભાષણો આપી શકાય છે પર તુ મનને જીતી શકાતુ નથી અનેક પ્રકારના હુન્નરો શોધી શકાય છે પરન્તુ મનની શુદ્ધિ કરવી દુષ્કર છે અવધાનો પણ બુદ્ધિના વૈભવથી કરી શકાય છે પણ મનની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવી મહા ુ ત્મ છે વિજળીને પણ વશ કરી શકાય છે પણ બળવાન્ એવા મનને વશ કરવુ દુષ્કર છે (પ્રભુની પૂજા કરતા પણ ચેકડ્ મન ઢેઢવાડે ગયુ હતુ) ખાતા પણ મન અન્ય ચિતવે છે, પાણી પીતા પણ મન અ ય ચિંતવે છે, ધર્મની ક્રિયાઓ કરતાં પણ મન અન્યત્ર પરિભ્રમે છે, ક્ષણમા ગાડીનો અને ક્ષણમા લાડીનો વિચાર મનમાં આવ્યા કરે છે મન એટલું બધુ ચપળ છે કે એને વશ કરવુ તેના ઉપાયોમા મોગ મોગ યોગિઓ પણ નિષ્ફળ નિવડે છે તો સામા યની તો શી વાત કરવી જેટલા વિકાર છે તેટલા મનનાં પ્રગટે છે માટે મન વશ કરતા સર્વ વિકારોનો જય, થાય છે મનને જીતવામા અનેક પ્રકારના ઉપાયો યોજવા પડે છે છટકી ગયેલું ઢોર હોય છે તેને પણ વશ કરવુ હોય છે તો અનેક ઉપાયો યોજવા પડે છે ત્યારે મનને વશ કરવામાં કેટલા ઉપાયો યોજવા જોઇએ ? આત્મ જ્ઞાન થાય તો મનને વશ કરવાના ઉપાયો સુઝે છે, આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે સદ્‌ગુરૂની ઉપાસના કરવી જોઇએ મનને વશ કરવા માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, આત્માનુ ધ્યાન કરવુ જોઇએ આત્માનુ ધ્યાન કરતા મનની સ્થિરતા થાય છે આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ કરીને ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનનુ અવલબન કરવુ જોઇએ ધર્મધ્યાન ધ્યાતા અશુભ લેશ્યાના વિચારોનો નાશ થાય છે અને શુભ લેશ્યાના વિચારો પ્રગટ થાય છે શુભ વિચારોમાં અનતશક્તિ રહી છે અશુભ વિચારોનો નાશ કરવો તે પણ પોતાના હાથમાં છે સારા વિચારો કરવા તે પણ પોતાના હાથમા છે આત્મા ધારે તો શું કરી શકતો નથી ? કાયા વાણી અને મનને વશ કરવાની શક્તિ, આત્મામા રહી છે આ મા ધારે છે તે કરી શકે છે તો મનને વશ કેમ ન કરી શકે ? આત્મા પોતાના સ્વરૂપનુ ધ્યાન કરે છે ત્યારે મન અન્યત્ર પરિભ્રમણ કરતુ નથી. આત્મામા ચિત્ત રાખવાથી રાગ અને દ્વેષ થતો નથી આત્મધ્યાનથી મન બહિર્ ભટકતું નથી, અને જ્યારે બહિર્ ભટકતું નથી, ત્યારે રાગદ્વેષ

શી રીતે પ્રકટી શકે ? અલબત પ્રકટી શકે નહીં માટે આત્મધ્યાન તેજ સર્વો ત્તમ ઉપાય છે યોગિયો મન વશ કરવા અષ્ટાંગયોગની સાધના કરે છે, હઠયોગ અને રાજયોગથી મનને વશ કરવા પ્રયત્ન કરવો રાજયોગની પ્રા પ્તિમા હઠયોગ નિમિત્તકારણ છે, હઠયોગની ક્રિયાઓ રાજયોગીને મન વશ કરવામાં સાહાય્ય કરે છે, મનને મારતા પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે ક્ષણે ક્ષણે મન કઇને કઈ ચિંતવ્યા કરે છે તે શુ ચિંતવે છે તેનો પત્તો ઉપ યોગ મૂકવાથી લાગે છે, ઉપયોગ મૂકીને મનનુ ચિંતવન જોયા કરવુ નકામા વિચારો મન કરે છે તેથી મનની સ્થિતિ ઉન્મત્ત પુરૂષની પેઠે બગડી જાય છે, માટે આત્માના બળપૂર્વક મન વશ કરવા અત્યન્ત પ્રયત્ન કરવો જ્ઞાનિયો કહે છે કે, અતે શુદ્ધ પ્રયત્નથી મન વશ થાય છે અને તેથી સસારનો અત આવે છે અનેક તીર્થંકરોએ મનને વશ કર્યુ અને ભવિષ્યમા પણ કરશે મન વશમા નહિ આવે એમ ચિંતવી હિમ્મત હારવી નહિ ખરેખર મન વશમા આવી શકે છે, મન વશ કરવામા ઉત્સાહ અને ખતની ખાસ જરૂર છે તેમજ મન વશ કરવામાજ મ્હને ખરૂ સુખ થનાર છે એવો નિશ્ચય થવો જોઇએ મનને વશ કરવુ તેજ ખાસ કર્તવ્ય છે એવો પરિપૂર્ણ નિશ્ચય થવો જોઇએ માથા સાટે માલની પેઠે સતત પ્રયાસ કરવાથી અતે મનને વશ કરવામા યોગ ફતેહમદ નીવડે છે, મનમા થતા વિકલ્પ અને સકલ્પોને એક પછી એક દૂર હઠાવવા જોઇએ મનને આત્મસ્વરૂપના ધ્યાનમાજ રોકતા આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનનો નાશ થાય છે ખરેખર આત્મધ્યાનથીજ વસ્તુત મનના વિકલ્પ અને સકલ્પો ટળે છે, આત્મધ્યાનથી ઘાતીકર્મનો નાશ થાય છે અને બારમા ગુણસ્થાનકના અતે કેવલજ્ઞાન પ્રગટે છે, આવુ સર્વોત્તમ આત્મધ્યાનનું અવલબન કરવુ જોઇએ આત્મધ્યાનથી મન વશ થાય છે એ ખરેખર અનુભવની વાત છે ક્ષયોપશમજ્ઞાનથી જે ધ્યાન કરાય છે તેનો ઉપયોગ સતત રાખવો જોઇએ આત્મધ્યાનસતતિથી અતે પરમાત્મસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે તર્હિ મન વશ થાય તેમા તો શુ કહેવુ ?

મનને વશ કરનારને આપ્રમાણે ધ્યાન મુખ્ય હેતુ છે એમ જણાવી હવે મન વશ કરવા માટે સર્વ ઉપાયો સિદ્ધાંતોમા દર્શાવ્યા છે તેમ પ્રતિપાદન કરે છે.

શ્લોક

चित्ते वशीकृते सर्वं, विजानीयाद्वशीकृतम् ।
वशीकरणाय चित्तस्य, सर्वोपायाः प्रजल्पिताः ॥ २६ ॥

શબ્દાર્થ —ચિત્ત વશ કર્યાથી સર્વે વશ કર્યુ એમ જાણુ શાસ્ત્રમાં તપ જપ આદિ સર્વ ઉપાયો કહ્યા છે તે ખરેખર મન વશ કરવા માટેજ જાણવા યો. ૬

ભાવાર્થ —ચિત્તની ચચળતા અનેક પ્રકારની બાહ્યોપાધિયોગત કહેવાય છે હસ્તિકર્ણવત્ તથા વિદ્યુત્લતાવત્ મનની ચચળગતિ કોણુ અનુભવતો નથી એ તાદૃશ મન વશ કરવા માટે તપની પ્રરૂપણા કરી છે જપ કરવાનું કારણ પણ તેજ છે, કારણ કે જપ કરવાથી અ ય વસ્તુઓમા મનના ગમનનો રોધ થાય છે અર્થાત્ ઇષ્ટદેવ ગુરૂ આદિના જપમા એકતાર થએલુ મન અ યની ચિંતા કરી શકતું નથી જેમ સિંહ અને હસ્તિને હળવે હળવે યુક્તિથી વશ કરવામા આવે છે તેમ મનને પણ શનૈ શનૈ યુક્તિથી વશ કરવુ જોઇએ

રાગદ્વેષ કરવો એ મનનો ધમ (સ્વભાવ) છે રાગદ્વેષને જીતવા હોય તો મનમા ઉઠતી વિકલ્પ અને સકલ્પની શ્રેણિઓને દાબવી, મનને જો જીતવુ હોય તો મનમા ઉઠતા શુભાશુભ વિચારોને તટસ્થ રહી તપાસવા પશ્ચાત્ અશુભ વિચારોને આવતા અટકાવવા શુભ વિચારોથી પણ મન રહિત થઈ આત્મસ્વરૂપમા સ્થિર થઈ રહે તેમ પ્રવર્તવુ

પચેંદ્રિયોના વિષયોમા મન પ્રવૃત્તિવાળુ થાય છે તેમા ખરૂ કારણ તો મન છે કારણ કે પચેંદ્રિયો પણ મનના કહ્યા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે જો મનમા પ્રિયપણું તથા અપ્રિયપણું ન કલ્પાય તો ઇંદ્રિયોની પ્રવૃત્તિ લુખી થઈ પડે તેમજ પ્રિય અને અપ્રિય ભાવ વિના જો બાહ્યપ્રવૃત્તિ થાય તો આત્મા ઘણા કમનો નાશ કરી શકે સમજો કે ચક્ષુથી સુદર સ્ત્રીઓ દેખાય અશુભ પદાર્થો દેખાય પણ તેમા મનદ્વારા થતુ પ્રિયપણું અને અપ્રિયપણું ઉડી ગયુ તો ચક્ષુથી કમ બધાતું નથી ચક્ષુને દાબી દેવી, વા ચક્ષુને ફોડી નાખવા એ કઈ ચક્ષુ વશ કરવાનો ઉપાય નથી, પણ ચક્ષુથી સવ પદાર્થ દેખાતા મનમા પ્રિયપણુ અને અપ્રિયપણુ જો ન ઉઠે તો ચક્ષુ વશ કરી કહી શકાય તેમજ કાનથી શુભાશુભ અનેક શબ્દો સભળાય છે, કેટલાક શબ્દો પ્રિય લાગે છે અને કેટલાક શબ્દો અપ્રિય લાગે છે, શબ્દોને પ્રિય તથા અપ્રિય માનનાર મન છે આત્મજ્ઞાન થતા શબ્દોમાં થતું પ્રિયાપ્રિયપણુ ઉડી જતા મન શાત થાય છે તેથી કાનથી પ્રિયાપ્રિય શબ્દો સાભળતા છતા પણ મન વશમા રહે છે પહેલા વગડામાથી જે હાથી પકડી લાવ્યા હોઇએ ઠીએ તેની પાસે બદુક અગર તોપ ફોડતાં દોડદોગ કરી મૂકે છે પણ બહુ અભ્યાસ થતા તોપોના ભયકર શબ્દથી હાથી ન્હાસી જતો નથી તેમજ પ્રથમ અજ્ઞાનાવસ્થામા મન શબ્દ સાભળી રાગદ્વેષના પ્રવાહમા તણાતુ જણાય છે પણ શબ્દોની પ્રિયતા તથા અપ્રિયતાથી આત્મા ન્યારો છે એમ જાણતા કોઈ સારા કહે તો તેથી મન હર્ષ પામતુ નથી અને કોઇ નઠારા શબ્દોથી બોલાવે તો દીલગીરી થતી નથી

જેમ કોઈ મનુષ્યને કાષ્ઠની પેટીમા ઘાલ્યો હોય અને તે બહિર્ દેખાતો ન હોય, કોઈ પેટીને સારી કહે વા ખોટી કહે તેથી પેટીમા રહેનારને સારી ખોટી અસર થતી નથી પેટીને સારી ખોટી કહેવાથી કઈ મનુષ્ય સારો ખોટો ગણાય નહીં કદાપિ પેટીને દીધેલી ગાળોને અદર રહેનાર પોતાના ઉપર માની લે તો તે જેમ ભ્રાત ગણાય છે તેમ આત્મા પણ શરીરરૂપ પેટીમા રહ્યો છે શરીરના ધર્મને આત્માના માની કોઈ અજ્ઞ સારૂ વા ખોટુ કહે તો શરીરરૂપ પેટીમા રહેનાર આત્માને પ્રિયાપ્રિયપણું ન માનવુ જોઈએ, અને જો તે પ્રિયાપ્રિયપણું માને તો તેની ભૂલ ગણાય ગાડીને ગાળ દેવાથી ગાડીવાળાએ દીલગીરી ન ધારણ કરવી જોઇએ શબ્દો તો રૂપી છે, આત્મા તો અરૂપી છે, રૂપી એવા શબ્દોમા પ્રિય અને અપ્રિયપણું ભ્રાતિથી મનાય છે, અર્થાત્ તે મનની કલ્પનાથી ઉઠેલુ છે અને આત્મજ્ઞાનથી મનની કલ્પનાનો નાશ થાય છે જિહ્વાથી કોઈ પણ પદાર્થ ક્ષુધા લાગે ત્યારે ખાધા વિના છૂટકો થવાનો નથી તેમજ તૃષા લાગે ત્યારે જલપાન કર્યા વિના છૂટકો થવાનો નથી તેમજ વાણીથી વદ્યા વિના છૂટકો થવાનો નથી, ત્યારે શુ જિહ્વાને વશ કરી કહી શકાય ? કેટલાક જિહ્વાને વશ કરવા મૌનવ્રત ધારણ કરે છે, પણ વસ્તુત વિચારતા સર્વોત્તમ ઉપાય એજ છે કે જિહ્વા ઇન્દ્રિયથી ખાતા પીતા તેમા મનોદ્વારા પ્રિયત્વ અને અપ્રિયત્વની કલ્પના થાય છે તે છોડી દેવી જિહ્વા ઇન્દ્રિયદ્વારા મિષ્ટાન્ન ખવાય તો તેથી મનમા ખુશી ન થવુ તેમજ અન્ય પદાર્થો ખવાય તો નાખુશ ન થવુ ખવાતા પદાર્થોમા મનોદ્વારા પ્રિયાપ્રિયની કલ્પના ન કરવી, એમ કરવાથી રસેન્દ્રિય જીતાય છે કેટલાક મનને જીત્યા વિના હઠથી સર્વે વસ્તુ ભેગી કરી ખાય છે તેથી શુ તેઓ મનના પ્રિય અને અપ્રિય ભાવનો જય કરી શકશે ? ના કદી નહિ વાણી એવી વદવી કે જેથી અન્યનુ કોઈ રીતે અહિત થાય નહીં અશુભ વિચારથી બોલેલી વાણી વસ્તુત જૂઠી છે માટે શુભ પરિણામથી વાણી બોલવી રાગ અને દ્વેષ વિના સ્વાત્મહિતાર્થ ભાષા બોલવાથી મન વશ થાય છે બાહ્યના કાર્ય કરતા છતા પણ મનને આત્મસન્મુખ કરવાથી મનની ચચળતા ટળે છે જલમા કમળ રહેતા છતા પણ તેને જલનો લેપ લાગતો નથી અને નિર્લેપ રહે છે તેમ આત્મા પણ પોતાના સ્વભાવમા રમતો છતો બાહ્યના કાર્ય કર્યા છતા પણ લેપાતો નથી જલકમલવત્ આત્માની નિર્લેપતા સિદ્ધ કરવામા મનને આત્મસન્મુખ કરવુ જોઇએ

આત્માર્થસાધક બધુઓએ પ્રથમ સમ્યક્ સાદ્વાદરીત્યા આત્મજ્ઞાન મેળવવુ બાહ્ય દશ્યમા હું નથી એવી દૃઢ ભાવના કરવી બાહ્યવસ્તુમા હું અને મ્હારૂ એવો પરિણામ ન ઉઠે ત્યાસુધી આત્મભાવના કરવી, આત્મભાવનાની પરિપક્વ દશામાટે દરરોજ એક બે કલાક એકાંત નિર્જન, ઉપદ્રવરહિત,

રમણીય યોગ્ય પ્રદેશમાં જવું, જીવરહિત સ્થાનમાં દેહક કબલ વગેરે પાથરી સમપણે બેસાય તેમ બેસવું બેસીને પ્રાણાયામ ગુરૂગમપૂર્વક કરવા, છેવટે વીશ કેવળ કુંભક પ્રાણાયામ કરવા પદ્માસન વા સિદ્ધાસને બેસવાની ટેવ ત્રણ કલાક પર્યંતની પાડવી, પ્રાણાયામ કર્યાબાદ પ્રત્યાહારની ક્રિયા કરવી, મમ ત્વભાવનો ત્યાગ કરી આકાશની પેઠે નિર્મલ પોતાનો આત્મા ધારી સ્થિર દૃષ્ટિથી આકાશ વગેરે કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપવી નાભિકમલ વા બ્રહ્મરંધ્ર તથા હૃદયકમળ વગેરે સ્થાનોમા આત્માના અસંખ્યેય પ્રદેશની ધારણા કરવી, આત્માજ ધ્યેય છે તેના શુદ્ધગુણોનુ સ્વરૂપ વિચારવુ આત્માનુ શુદ્ધધ્યાન ધરવુ, સર્વ જડ વસ્તુઓના ધ્યાન મૂકીને આત્મધ્યાન ધરવુ જોઇએ આત્માની નિર્વિકલ્પદશામાં સમાધિના સુખ અનુભવવાં જોઈએ, મનની નિર્વિક લ્પદશા થતા આત્મા પોતાના સહજ ગુણોનો પ્રકાશ કરે છે ક્ષયોપશમભા વના ચારિત્રમા આ પ્રમાણે ઉદ્યમ કરતા કરતાં અપ્રમત્તદશાનાં સુખ અનુ ભવી શકાય છે મનને જીતવાના અનેક ઉપાયો કહ્યા છે કોઈપણ માર્ગ અવલંબીને આત્માના સ્વરૂપમાં રમવુ, અને સ્વસાધ્ય સિદ્ધિ કરવી મનને વશ કરતાં જે વશ કરવાનું હતું તે વશ કર્યું સમજવુ ભિન્ન ભિન્ન રૂચિ વાળા જીવો ગમે તે માર્ગે મનને જીતવા પ્રયત્ન કરે તો તે ઈષ્ટ છે અસખ્ય યોગથી મુક્તિ થાય છે એમ જિનેશ્વરભગવાન્ કહે છે મનને વશ કરવાના ઉપાયો ભિન્ન ભિન્ન હોય તો પોતે જે ઉપાય આદર્યો હોય તેનાથી ભિન્નનું ખડન કરવા પ્રયત્ન કરવો નહીં જેટલાં શાસ્ત્રો છે તે સર્વનો સાર એ છે કે ગમે તેમ કરી મનના વિકલ્પસંકલ્પોને જીતવા મન વશ થતાં યોગી અનેક સિદ્ધિયોના ચમત્કાર પ્રાપ્ત કરે છે મનોજય થતા સંસારના સર્વ કાર્યની સમાપ્તિ થાય છે મનુષ્યો એમ ધારે છે કે મનના કહ્યા પ્રમાણે વર્તવાથી સુખ મળે છે પણ તેમ નથી મનને જીતવાથી ખરાં સુખ મળે છે માટે પૂર્વોક્ત ઉપાયથી મન વશ કરવુ

આત્માનુ સ્વરૂપ વિચારતા ધ્યાવતા મન વશ થાય છે
માટે ઉત્તર શ્લોકથી આત્મસ્વરૂપ ધ્યેય દર્શાવે છે

શ્લોક

ज्ञानदर्शनचारित्र, वीर्यानन्दनिकेतनः ।
आत्मारामः सदा ध्येय. सर्वशक्तिमयः सदा ॥ २७ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર વીર્ય અને આનંદનું સ્થાન, અને સર્વ સર્વશક્તિમય એવો આત્મા સદાકાલ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે

ભાવાર્થ—આત્મા અનત ગુણોનું ઘર છે સર્વ વસ્તુઓને જાણવાની

શક્તિ જેનામા છે તે જ્ઞાન છે સામાન્યપણે દેખવાની શક્તિ તે દર્શન કહેવાય છે. આત્મા સ્વશુદ્ધસ્વભાવમા રમે તે ચારિત્ર કહેવાય છે, આત્માની અંતરાયકર્મના નાશથી શક્તિ પ્રગટે છે તેને વીર્યશક્તિ કહે છે બાહ્ય વસ્તુઓના સબંધવાળી ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા વિના પણ નિર્વિકલ્પદશામા જે આનદનો સ્વાદ આવે છે તે આત્માનો આનદગુણ જાણવો

નિર્વિકલ્પદશા થતાં આત્માનો આનદ આત્મા પોતેજ જાણે છે ત્યા અન્ય પ્રમાણની જરૂર નથી જેમ પોતે ગોળ ખાધો અને તે ગળ્યો લાગ્યો તેમા અનુમાન આદિના પ્રમાણોની મારામારીની શી જરૂર ? સાકર મુખમા નાખી અને મીઠી લાગી તે લોકો માને નહીં તેમાં સમ ખાવા ની શી જરૂર ? અલબત કંઈ નહિ, તેમ આત્માનુ ધ્યાન કર્યું, આત્માનો આનદ અનુભવાયો, ચાખ્યો તેમા પોતેજ સાક્ષી છે પુસ્તકોની સાક્ષી આપવાની શી જરૂર ? અધ્યાત્મસ્વરૂપમાં રમણતા કરતાં આનદની ખુમારી આવી તે પ્રત્યક્ષ અનુભવથી અનુભવાઈ તે અન્ય ન માને તો શુ તેથી આત્માનદ છેડી જશે ? ના કદી નહિ કોઇક રાજાને દીઠો અને બસે આંધળા એમ કહે કે, અમે દેખતા નથી માટે રાજા નથી તેથી શુ રાજા ન દેખાવાનો ? અલબત દેખાવાનો ઘુવડો સૂર્યને ન દેખી શકે, તેથી સૂર્ય નથી એમ પોકારે તેથી શુ સૂર્ય નથી ? અલબત છે તેમ જેણે અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી, આત્મધ્યાન કરી આત્માની નિર્વિકલ્પદશા મેળવી નથી તેને આત્માનો આનદ મળતો નથી તેથી શુ આત્માનો આનદ ન માનવો ? અલબત માનવો જોઈએ કારણ કે, ધ્યાન કરતાં હાલ પણ નિર્વિકલ્પદશામા આત્માનો આનદ ભોગવી શકાય છે જે એ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે તેને તેનો અનુભવ થાય છે લેખક પણ જ્યારે જ્યારે ધ્યાન કરતા નિર્વિકલ્પદશા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે ત્યારે આત્માનો આનદ પ્રત્યક્ષ વેદે છે અને જ્યારે નિર્વિકલ્પદશાનુ ઉત્થાન થાય છે ત્યારે આવરણો આવવાથી આત્માનો આનદ વેદી શકતો નથી પાછો ધ્યાન કરી નિર્વિકલ્પ દશામા સમાધિસ્થ રહે છે ત્યારે સાક્ષાત્ આનદ વેદે છે, તેથી તેને ક્ષણિક પૌદ્ગલિક આનદ ઉપર રૂચિ થતી નથી વિકલ્પ અને સકલ્પરૂપ આવરણો સર્વથા જો ખસી જાય તો સદાકાળ આત્માનો આનદ ભોગવી શકાય જ્યારે લેખક નિર્વિકલ્પદશામા રહે છે ત્યારે તેને જે આનદ થાય છે તે વર્ણવી શકાતો નથી તેમ બીજાને કહી શકાતો પણ નથી હુ જે આત્માનો આનદ ભોગવુ છુ તે આનદને અન્ય ન માને તો મારે શુ ? મને સાક્ષાત્ તેનો અનુભવ થાય છે તેમા અન્ય પ્રમાણની શી જરૂર ? સાક્ષાત્ ચક્ષુથી ઘટ, પટ, ઝાડ વગેરે પદાર્થો દેખાય તો તેમા દીપક લાવવાની શી જરૂર તેમજ તેમા પુસ્તકોની સાક્ષીની શી જરૂર ? અલબત કંઈ નહિ—આત્માનુ અનત વીર્ય છે, તેની શુદ્ધિ થતા પરમા પરિશ્રમવું નથી ચૌદ રાજલોકમા અનેક

સાત ધાતુનું શરીર અનેક છે તેમાંની એક ધાતુ પણ આત્માની નથી, શરીરમાથી આત્મા નીકળી જાય છે ત્યારે સાત ધાતુઓનું રૂપાતર થઈ જાય છે અને તે વળી અન્ય જીવના શરીરપણે પરિણમે છે મનુષ્યના આત્માએ ભૂતકાળમા અનત શરીરો ધારણ કર્યા હતાં તે શરીરો રૂપાતર પામી અનેક જીવોના શરીરરૂપે પરિણમ્યાં હશે હાલ પણ જે શરીરો દેખાય છે તે ભવિષ્યકાળમા અન્ય શરીર વગેરે આકારોમા ગોઠવાઈ જશે અને તેના માલીક અનેક અન્ય જીવો થશે તેને માટે પરસ્પર લડાઈ પણ કરશે હાલ જે સ્ત્રીના શરીરના પુદ્ગલ છે તે કોઈ વખત માતાના શરીરરૂપે પરિણમેલા હતા, અનેકપણે પરિણમવાનો પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે અહો! કયા પદાર્થ ઉપર મમતા રાખવી જોઇએ? જે પદાર્થો ઘડીમા શાતાવેદનીયના હેતુપણે પરિણમેલા હોઈ વ્હાલા લાગે છે, તેના ઉપર રાગ થાય છે, તેજ પદાર્થો અશાતાવેદનીયના હેતુભૂત વર્તા તેઓના પ્રતિ દ્વેષ પ્રગટે છે

જે દૂધપાક ખાવાપર રાગ હોય છે તેના ઉપર ઘડીમા કારણવશાત્ દ્વેષ પ્રગટે છે દૂધપાકમા કંઈ રાગદ્વેષ નથી પણ દૂધપાકપર મનથી રાગદ્વેષ થાય છે આ પ્રમાણે ખરેખર રાગદ્વેષ મનમાથી ઉઠે છે, ત્યારે એમ સિદ્ધ થયુ કે બાહ્ય વસ્તુઓ ઇષ્ટ વા અનિષ્ટ નથી, પણ બાહ્યવસ્તુઓને ઇષ્ટ વા અનિષ્ટ માની લેનાર મન છે ઇષ્ટ અને અનિષ્ટપણાની કલ્પના ધારણ કરનાર મન છે મનમા ઇષ્ટાનિષ્ટપણું મોહથી કલ્પાએલુ છે જ્યારે બાહ્યવસ્તુઓમાં ઇષ્ટાનિષ્ટપણું નથી ત્યારે તેપર શા માટે રાગદ્વેષ ધારણ કરવો જોઈએ? ખરેખર જ્ઞાનિયોને બાહ્ય વસ્તુપર રાગ વા દ્વેષ કરવો યોગ્ય નથી દુખે માથુ અને કૂટે પેટ તેમજ પાડાને રોગ અને પખાળીને ડામ દેવાની પેઠે આપણે બાહ્યવસ્તુઓને નિંદીએ છીએ શા માટે તેના ઉપર રાગ થાય છે બાહ્યવસ્તુઓ કહે છે કે, અમારામાં ઇષ્ટપણુ વા અનિષ્ટપણું કંઈ નથી ત્યારે શા માટે તમારી રાગદ્વેષ પ્રવૃત્તિથી હે મનુષ્યો! તમે અમને નિંદો છો, સ્તવો છો ચદ્રને દેખી કેટલાકને શિતળ પણાના ગુણથી તેના ઉપર રાગ પ્રગટે છે અને વિરહિણીઓને તેના ઉપર દ્વેષ પ્રગટે છે વસ્તુત વિચારીએ તો ચદ્રના વિમાનને દેખી મનુષ્યો ફક્ત મનની કલ્પનાથીજ રાગદ્વેષ કરે છે, તેમા ચદ્રના વિમાનને કંઈ નથી તેમજ બાહ્યપદાર્થો ઉપર રાગદ્વેષ થાયછે તે ખરેખર આત્માની ભ્રાતિથીજ થાય છે કોઈ છોકરો લાકડાના ઘોડા ઉપર બેસે છે ત્યારે રાગ કરે છે અને જ્યારે તે ઉપરથી પડી જાય છે ત્યારે લાકડાના ઘોડાને સોટી મારે છે હવે વિચારો કે, લાકડાના ઘોડાપર બેસનાર છોકરાને રાગ વા દ્વેષ થયો તેમા લાકડાના ઘોડાને શુ? અનબત કઇ નહિ ખરેખર તેમા છોકરાના મનમા ઇષ્ટાનિષ્ટપણુ થયુ તેજ કારણ છે

સ્ત્રીનું સુન્દર રૂપ દેખી પુરૂષના મનમાં રાગ પ્રગટે અને સ્ત્રીની પ્રાર્થના

કરે, તેમા સ્ત્રી જો પ્રાર્થના ન માને તો તેના ઉપર દ્વેષ પ્રગટે તેમા સ્ત્રીના શરીરનો શો વાક ? અલબત કંઈ નહિ ફક્ત પુરૂષના મનમા રાગ અને દ્વેષની કલ્પના ઉઠી તેમા અજ્ઞાનનોજ વાક છે પુરૂષો સ્ત્રીઓને દેખી કામઘેલા બની જાય, મોહના પાશમા સપડાય અને ઘોર કર્મ કરે અને કહે કે, સ્ત્રીઓ નરકનું બારણુ છે, તેમજ સ્ત્રીઓ પણ પુરૂષને દેખી મોહ કરે અને કામના વશમા સપડાય અને કહે કે, પુરૂષોજ નરકનુ બારણુ છે કારણ કે પુરૂષો ન હોત તો અમારી ખરાબ અવસ્થા થાત નહીં, હવે અત્ર ન્યાયથી વિચારીએ તો સત્ય જણાશે કે, પુરૂષોને સ્ત્રીઓ ઉપર મોહ થાય તેમા પોતાના મનમા ઉઠતા કામવિકાર નોજ દોષ છે જે પોતાના મનમાથી કામવિકાર કે જે પુરૂષવેદ તરીકે ગણાય છે, તે જો શાત થયો તો અનેક સ્ત્રીઓથી પોતાનુ કંઈ પણ ભૂડુ થવાનુ નથી તેમજ સ્ત્રીઓના મનમા સ્ત્રીવેદરૂપ કામવિકાર થાય છે તે જો ન હોય તો પુરૂષોથી સ્ત્રીઓનું કંઈ પણ બગડવાનું નથી, બન્નેના મનમા ઉત્પન્ન થતા કામવિકારનોજ દોષ છે, તેમા અન્ય તો નિમિત્તમાત્ર છે, માટે તત્ત્વથી વિચારીએ તો માલુમ પડે છે કે બાહ્યવસ્તુઓ મોહકારક નથી પણ મનુષ્યો પોતેજ મોહબુદ્ધિથી તેમા રાગદ્વેષાત્મક મોહને ધારણ કરે છે

કારણ કે–મોહીને બાહ્યવસ્તુઓ મોહના હેતુભૂત થાય છે અને વૈરાગીને બાહ્યની વસ્તુઓ વૈરાગ્યના હેતુભૂત તરીકે પરિણમે છે, માટેજ આચારાગ સૂત્રમા કહ્યુ છે કે, જ્ઞાનિને આશ્રવના હેતુઓ સવરરૂપે પરિણમે છે અને અજ્ઞાનીને સવરના હતુઓ આશ્રવરૂપે પરિણમે છે, તેમા મનજ કારણ છે, રાગદ્વેષાત્મરૂપે પરિણમેલુ મનજ સસાર છે અને રાગદ્વેષથી રહિત થએલુ મન મોક્ષકારક છે જો બાહ્ય વસ્તુઓમા ઇષ્ટાનિષ્ટપણુ ન કલ્પાય તો રાગદ્વેષનો ઉત્પાદ થાય નહિ અને રાગદ્વેષના અભાવે આત્મા સમભાવમા રમણતા કરી પરમાત્મ પદ પામે

મોહબુદ્ધિથી બાહ્યવસ્તુપર રાગ થાય છે અને દ્વેષ થાય છે બાહ્યપદાર્થો છે પણ તે આત્મરૂપે નથી, તેમા સુખ નથી, એમ જણાય તો બાહ્ય વસ્તુઓ ઉપર થતી મોહબુદ્ધિનો નાશ થઈ શકે, સૂર્યનો પ્રકાશ થતા અધકાર રહે નહીં તથા આત્મજ્ઞાનનો ઉપયોગ છતા મોહબુદ્ધિ રહે નહીં આત્મજ્ઞાનથી અનત ભવનાં કરેલ કર્મનો ક્ષય થાય છે સાત ધાતુના બનેલા દેહરૂપ પિંજરમા રહીને મોહવાસનાનો નાશ કરી સ્વતત્ર પરમાત્મા બનવુ જોઇએ મ્હારૂ મ્હારૂ કરી મરી જવુ ન જોઈએ અનતકાલથી મમતાના વશે આત્મા મર્યો પણ હવે તો આત્મા પોતાનુ સ્વરૂપ સમજ્યો તેથી મમતાના પાશમા કેમ ફસાય અલબત કદી ફસાય નહીં, જિનેશ્વરો એમજ કહે છે કે, મ્હારા ત્હારાપણાનો અધ્યાસ ટળ્યો તો આત્મા પોતાની અ

નત શક્તિયોનો પ્રકાશ કરી શકે છે માટે રાગનો નાશ કરવા ઉદ્યમ કરવો તેજ સબધ લેઈ કહેવામા આવે છે કે રાગના હેતુઓનો ત્યાગ કરવો જોઇએ

રાગના હેતુઓ પણ પ્રસગ પામી દ્વેષરૂપે પરિણામે છે.

श्लोकौ

रागस्य हेतवो ये ये, भजन्ते द्वेषहेतुताम् ।
सानुकूलप्रतिकूल, मनोवृत्ति प्रसङ्गतः ॥ ३० ॥
रागरूपामनोवृत्ति, द्वेषरूपा तथैव च ।
रागद्वेषविनिर्मुक्त, मनोमोक्षस्य कारणम् ॥ ३१ ॥

શબ્દાર્થ—રાગના જે જે હેતુઓ છે તે દ્વેષના હેતુઓરૂપે પરિણમે છે, તે ખરેખર સાનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ મનોવૃત્તિના પ્રસગથી છે

મનોવૃત્તિ બે પ્રકારની છે, રાગરૂપ મનોવૃત્તિ અને દ્વેષરૂપ મનોવૃત્તિ રાગ અને દ્વેષથી રહિત મનોવૃત્તિ મોક્ષનુ કારણ બને છે

ભાવાર્થ—રાગના કારણો જેટલા છે તેટલાજ પ્રસગને પામી દ્વેષના કારણો બને છે સ્ત્રી વગેરે મનની સાનુકૂલ વૃત્તિથી રાગના કારણો બને છે તેજ સ્ત્રી જો પતિનું કહ્યુ ન માને તો તેના ઉપર દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે જે પિતાના ખોળામા બેસનાર પુત્રપર પિતાનો અત્યત રાગ હોય છે, તે પિતા રાગના યોગે પુત્ર માદો પડે છે તો મહાદુ ખી થાય છે, પુત્ર ઉપર અત્યત રાગ ધારણ કરી તેને ભણાવે છે પરણાવે છે, તેજ પુત્ર જો પિતાના વિચારોથી તથા આચારોથી વિરૂદ્ધ ચાલે છે તો પછી પિતાનો પુત્રપર અત્યત દ્વેષ થાય છે પિતા પોતે પુત્રને ઘરથી બાર કાઢે છે પુત્ર પણ પિતાનું બુરૂં કરવા ચૂકતો નથી ક્યાં પરસ્પર અત્યત રાગ અને ક્યા પાછો પરસ્પર દ્વેષ ! અહો સાનુકૂળ વૃત્તિ હોય ત્યાસુધી રાગ અને પ્રતિકૂળ વૃત્તિ થતાં દ્વેષ એવી મનની સ્થિતિ અજ્ઞાનના યોગે વહ્યા કરે છે બાલ્યાવસ્થામા કાષ્ઠનાં રમકડાં ઉપર અત્યત રાગ હોય છે, તેજ રમકડા ઉપર યુવાવસ્થા થતાં રૂચિ રહેતી નથી ખરેખર અવસ્થાભેદે તથા પ્રસગભેદે રમકડા ઉપર રૂચિ તથા અરૂચિ કરનાર મનજ છે જે મિત્રોપર અત્યત રાગ હોય છે તેજ મિત્રો કોઈ વખત દ્વેષના હેતુઓરૂપે બને છે

રાગકારક અને દ્વેષકારક બાહ્યની વસ્તુઓ નથી પણ ખરેખર શોધ કરતાં માલુમ પડે છે કે, સાનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ મનોવૃત્તિ તેજ કારણ છે જો સાનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ મનોવૃત્તિ ન થતી હોય તો રાગ અને દ્વેષ થાય નહીં સાનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ મનોવૃત્તિ થવાનુ કારણ ફક્ત અજ્ઞાન અને મોહ છે—

ચતુર્દશ રાજલોકમા અનતવાર પરિભ્રમણ કરાવનાર સાનુકૂળ અને પ્રતિકૂલ મનોવૃત્તિજ છે યોગવાસિષ્ઠમા પણ કહ્યુ છે કે વૃત્તિથીજ સસાર ઉત્પન્ન થાય છે બહિર્ મનોવૃત્તિથીજ આત્મા સસારમા પુણ્યપાપ ગ્રહણ કરી અનેક શુભાશુભ અવતારો ધારણ કરે છે, મનોવૃત્તિ જો શાંત થઈ તો સસાર પણ શાંત થયો સમજવો સાનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ મનોવૃત્તિને રોકવાથીજ મુક્ત થવાય છે મનોગુપ્તિ કરવાથીજ સત્યધર્મ પ્રગટે છે

મનોવૃત્તિરૂપ સ્ત્રીએ આત્મારૂપ સ્વામીને વિકલ્પરૂપ પારણામા અનતિવાર ઝુલાવ્યો અને કોણ જાણે હજી ક્યા સુધી ઝુલાવશે મનોવૃત્તિ એક ભાવ વેશ્યા છે, તેના વશમા જગત્ના સર્વ જીવો ફસાયા છે રાગ દ્વેષાત્મક મનોવૃત્તિ એક દાસી છે, તેના તાબામા રહેનાર પુરૂષો પણ અપુરૂષાર્થપણાને ભજે છે મનોવૃત્તિરૂપ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીના કહ્યામા જે પુરૂષો છે તે વ્યભિચારી કહેવાય કે બ્રહ્મચારી? તેનો સજ્જનોએ નિર્ણય કરવો જોઈએ પચેંદ્રિયના વિષયો તરફ દોડતી રાગરૂપ મનોવૃત્તિએ કયા કયા પુરૂષોને વિષય ભોગમા સપડાવ્યા નથી? એક ઇન્દ્રિયના વિષય કરતા જે પાચ ઇન્દ્રિયોનો વિષય સેવે છે તેપણ મનોવૃત્તિના પરતનપણાથીજ જાણવુ પ્રારબ્ધયોગે રાગ દ્વેષરૂપ મનોવૃત્તિની શૂન્યતાએ ઉદાસી। પરિણામે વિષયભોગ ભોગવી જે આત્માઓ કર્મ નિર્જરે છે તેવા પુરૂષોને ધન્યવાદ ઘટે છે, તેવી દશાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે પાચે ઇન્દ્રિયોના જે બાહ્ય પદાર્થો વિષયરૂપે છે તેમા જો મન, રૂચિ વા અરૂચિપણું ધારણ કરે નહિ તો ઉત્તમ આત્મિક સુખની ખુમારી પ્રગટે છે

ખરખર અજ્ઞાન દશાથીજ આનદદાયજ મનોવૃત્તિ, બાહ્ય પદાર્થો ઉપર રૂચિભાવ ધારણ કરે છે અજ્ઞાનદશામા જે આનદ મનાયો છે તે કલ્પનારૂપ છે કારણ કે બાહ્ય પદાથો આનદવાળા નથી તો તેના ઉપર રાગ ધારણ કરવાથી ક્યાથી આનદ મળી શકે? બાહ્ય પદાર્થોમા જો આનદ હોય તો તે જડ હોય નહિ, કારણ કે જડપદાર્થોમા આનદ હોતોજ નથી લાખો વા કરોડો મનુષ્યો, રાજાથી તે રકપર્યંત સર્વે સ્ત્રી પુરૂષો આનદનેમાટે રાત્રીદિવસ બાહ્યપદાર્થોનો ગ્રહણ ત્યાગ કરે છે છેવટે મરી પણ જાય છે પણ બાહ્યપદાર્થોથી તેમને આનદ મળતો નથી તેમ વાચકો અને લેખકો પણ કોટી ઉપાય કરે તોપણ બાહ્ય જડ પદાર્થોથી કદી આનદ મેળવી શકનાર નથી

મનોવૃત્તિથીજ બાહ્યમા આનદ કલ્પાય છે જો મનોવૃત્તિ સાચી હોય તો તેની કલ્પનાપ્રમાણે બાહ્યપદાર્થોમા આનદ પણ હોઈ શકે, પણ મનોવૃત્તિ ક્ષણિક છે, શુદ્ધ જ્ઞાનથી રહિત છે, ત્યારે મનોવૃત્તિની કલ્પનાથી બાહ્યમા આનદ કેમ માની શકાય? અલબત માની શકાય નહીં

રાગદ્વેષાત્મક મનોવૃત્તિ અનંત કાળથી લાગેલી છે પણ અદ્યાપિપર્યંત તેનાથી સત્ય આનંદ પ્રાપ્ત થયો નથી તો હવે સત્ય આનંદની આશા રાખવી તે વ્યર્થ છે જે પોતેજ ઘડીમા નવનવા કષાયના રંગને ધારણ કરે છે તેવી મનોવૃત્તિ પોતે આનંદરૂપ જ નથી, અને તેનાથી જે જે વસ્તુઓમા આનંદ કલ્પાય છે તે પણ સત્ય નથી ત્યારે રાગદ્વેષાત્મક મનોવૃત્તિમાં રમવાથી કંઈ પણ સુખ મળનાર નથી એમ નિશ્ચય ધારણ કરવો

રાગદ્વેષાત્મક મનને ભાવમન કહેવામા આવે છે, અને તેનેજ વિકલ્પ સંકલ્પવાળુ મન કહેવામા આવે છે, રાગદ્વેષરહિત મનને નિર્મલમન કહેવામા આવે છે રાગદ્વેષાત્મક મનોવૃત્તિને બહિર્મુખ મનોવૃત્તિ કહેવામા આવે છે, અન્તર્મુખ મનોવૃત્તિ થતા કર્મનો નાશ થાય છે, વિશેષ શુ કહેવુ ! સારાશ કે, આત્મામા મનને જોડી રાગદ્વેષને જીતી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો

રાગદ્વેષ રહિત થવામાટે જે જે ઉપાયો બતાવ્યા છે તેપ્રમાણે વર્તના પ્રયત્ન કરવો જોઇએ મનની નિર્મલતા કરવામાટે દયાની પણ જરૂર છે, જેમ જેમ દયાપ્રતિ મનનુ વલણ થાય છે તેમ તેમ ક્રોધ હિંસાદિક દોષો મનમાથી ક્ષય પામે છે

બાહ્ય ભાવમા રાગ થાય છે અને તેમા ઇષ્ટત્વ અહત્વ મનાય છે તેનુ ખરેખર કારણ અજ્ઞાન છે તે હવે જણાવે છે.

શ્લોક

अज्ञानेन स्वयं जीवो, बाह्यभावेषु रज्यति ।
ज्ञानात्मा तु विवेकेन, जडेषु नैव रज्यति ॥ ३२ ॥

શબ્દાર્થ—અજ્ઞાનવડે પોતે આત્મા બાહ્યપદાર્થોમા રંગાય છે અને જ્ઞાનાત્મા તો વિવેક બળથી જડમા રાગથી રંગાતો નથી

ભાવાર્થ—અજ્ઞાનવડે જ જીવ બાહ્ય ભાવમા રાગી બની રંગાય છે એમ તો સિદ્ધ ઠર્યું અનંત કાળથી જીવ સંસારમા ભમે છે તેનુ કારણ ખરેખર અજ્ઞાન છે જેમ કૂતરુ હાડકા ચુસી પોતાનુ જ લોહી આસ્વાદી આનંદ માને છે અને હાડકા ચૂસવા રાગ ધારણ કરે છે, તેમ સંસારમા જીવો પણ અજ્ઞાનથી જ—પર—જડવસ્તુઓમા રાગથી રંગાય છે અને પ્રતિકૂળ વસ્તુપર દ્વેષ ધારણ કરે છે અહો ! અજ્ઞાનની કેટલી બધી પરિસીમા !!! જે વસ્તુ પોતાની છે ત્હેને પોતાની માનતો નથી અને જે વસ્તુ પોતાની નથી તેને પોતાની માને છે અજ્ઞાની પશુ આત્મા 'અજ્ઞાની કરશે કિંશુ રે શુ લહેશે પુણ્યને પાપરે' ઇત્યાદિ વાક્યો જણાવે છે કે અજ્ઞાની જીવ મિથ્યાત્વી છે અજ્ઞાની જીવ અજ્ઞાન પણાથી સુખ પ્રાપ્ત કરતો નથી જે

જીવોએ વીતરાગ આજ્ઞાપ્રમાણે સ્યાદ્વાદભાવે આત્મા જાણ્યો નથી તે જીવો અજ્ઞાની કહેવાય છે અજ્ઞાની ખરેખર અધ છે અજ્ઞાની પોતાનુ અને પારકુ હિત જાણી શકતો નથી અસાર અને મોક્ષનો ભેદ જાણી શકતો નથી અનાદિકાળથી જીવ સસારમા ભટકેછે તેનુ કારણ ખરેખર અજ્ઞાન જ છે અજ્ઞાનિનુ બોલવુ ચાલવુ શેખચલ્લીના યત્નની પેઠે જાણવુ શ્રીવીર પ્રભુ કહે છે કે અજ્ઞાનના જેવો કોઈ દુનિયામા ગત નથી બાહ્ય જગત્ના પદાર્થોને પોતાના માની તેમા રગાનાનુ થાય છે તેનુ ખરેખર કારણ અજ્ઞાન છે ધતુરો ખાધો હોય છે ત્યારે ધોળી વસ્તુઓ પણ પીળી દેખાય છે તેમ અજ્ઞાન હોય છે ત્યા સુધી જ જગત્ના પદાર્થોપર રાગ થાય છે

અને જ્યારે જ્ઞાન પ્રગટે છે ત્યારે જ્ઞાનાત્મા તો વિવેકદૃષ્ટિના યોગે જાણે છે કે, દુધ તે દુધ, અને પાણી તે પાણી, આત્મા તેજ આત્મા પણ જડ વસ્તુઓ આત્મા નથી અને જડ વસ્તુઓથી સુખ થવાનુ નથી, માટે શામાટે રાગ ધારણ કરવો જોઈએ ! જ્ઞાનાત્મા એમ વિચારે છે કે, રાગ છે તે મનનો ધર્મ છે, રાગથી આત્મા ભિન્ન છે રાગથી આત્મા બધાય છે માટે કોઈ પણ સારી અગર ખોટી વસ્તુ ઉપર રાગ વા દ્વેષ કરવો તે યોગ્ય નથી મુક્તિ સારી છે, સસાર ખરાબ છે એમ વિવેકથી જણાય છે પણ તેથી મુક્તિના ઉપર રાગ અને સસારના ઉપર દ્વેષ કરવો જોઈએ નહીં એમ જ્ઞાનિના મનમા ભાસે છે, મુક્તિ સસાર બેઉ સમગણે આ શ્રી આન ઘનજીના અનુભવપ્રમાણે જ્ઞાનિને લાગે છે અને તેથી સદ્ગુણી ઉપર રાગ અને દુર્ગુણી ઉપર દ્વેષ પણ વારણ કરતો નથી આવી જ્ઞાનિની ઉત્કૃષ્ટ જીવનદશા થતા પચ પરમેષ્ઠિ ઉપર પણ રાગભાન થતો નથી તેમજ પોતાના આત્મા ઉપર પણ રાગભાવ થતો નથી તેમજ વિષયોપર દ્વેષ, અરૂચિપણ થતી નથી, જ્ઞાનિની આવી ઉત્તરોત્તર દશા વૃદ્ધિ પામતા અધ્યાત્મ સારમાં કહ્યાપ્રમાણે ઉત્તમ સામ્યભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે આત્મજ્ઞાનિ જ્ઞાનના બળથી વિષયવાસનાનુ જોર હઠાવી દે છે કરોડ રૂપૈયાનો હીરો હોય તો પણ તેના ઉપર જરા માત્ર રાગભાવ થતો નથી તેમજ દેવેન્દ્રની પદવી ઉપર પણ જરા માત્ર રાગભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી, પચેન્દ્રિયના ભોગો તો નાકના મેલ સમાન લાગે છે જ્ઞાનિની અતરદશાને જ્ઞાનિ જન જાણી શકે છે અજ્ઞાનિ જન શુ જાણી શકે ? જ્ઞાનીની બલિહારી છે, જ્ઞાની રાગદ્વેષનો ક્ષય કરે છે

રાગ દ્વેષ ક્ષયાર્થ જે જે ઉપાયો બતાવ્યા છે તથા રીત્યા વર્તવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ મનની નિર્મલતા માટે દયાની પણ જરૂર છે જેમ જેમ દયા પ્રતિ મનનું વલણ થાય છે, તેમ તેમ ક્રોધ હિંસાદિક દોષોનો ક્ષય થાય છે

માટે આ પ્રસગને અનુસરી દયાની સિદ્ધિનુ માહાત્મ્ય છે
તેનો અનુભવ સમતાથી થાય છે એમ જણાવે છે.

શ્લોક

अहिंसायाःप्रतिष्ठाया, वैरत्याग इतिश्रुतिः ।
साम्यभावप्रतिष्ठाया, प्रत्ययस्तस्य जायते ॥ ३३ ॥

શબ્દાર્થ—અહિંસાની (દયાની) સિદ્ધિ થયે છતે વૈરનો ત્યાગ થાય છે આવુ યોગ પાતજલ સૂત્ર છે તેનો પ્રત્યય (નિશ્ચય) પણ સામ્યભાવની સિદ્ધિ થતા થાય છે

ભાવાર્થ—અહિંસાની પ્રતિષ્ઠા થતા વૈરનો ત્યાગ થાયછે એ વાત ખરી છે, એવો અનુભવ શાથી થાય છે એમ કોઈના મનમા આશકા થાય તો તેનો જવાબ આપે છે કે સમતાભાવ થતા દયાથી વૈર ત્યાગ થાય છે, એનો સાક્ષાત્ અનુભવ વેદાય છે કહેવાનો સારાશ એ છે કે દયાની સિદ્ધિ થતા કોઈના ઉપર દ્વેષ રહેતો નથી અને તેથી કોઈ મ્હારો શત્રુ છે એવુ મનમાં આવતું નથી તેથી સર્વે જીવોનો પણ પ્રાય તેના ઉપરથી વૈરભાવ ટળી જાય છે એવા દયા યોગિયોની પાસે સિંહ જેવા ક્રૂર પ્રાણિયો આવીને બેસે છે આવી દયાની સિદ્ધિનો અનુભવ જેના મનમા રાગદ્વેષરહિતદશારૂપ મનની સમાન અવસ્થારૂપ સમતા પ્રગટી હોય તે જાણે છે પૂર્વોક્ત પાતજલયોગ સૂત્રનો અનુભવ કરવો હોય તો સમતાથી કરવો કારણ કે સમતાવત પુરૂષના ઉપર કોઈ લોકો વૈરબુદ્ધિ રાખતા નથી, અને વૈરબુદ્ધિ હોય છે, તો તે ટળી જાય છે ઉત્તમ સમતાની પરિપક્વ દશામા આ ખરા અનુભવાય છે આવી ઉત્તમ સમતા કે કોઈ પદાર્થ વા પ્રાણી પુત્રાદિ ઉપર રાગ પણ નહિ અને કોઈના ઉપર દ્વેષ પણ નહિ શાતા વેદનીયના ઉદયથી મકલાવુ નહિ અને અશાતા વેદનીયના ઉદયથી ચિંતા નહિ, લાભ અને અલાભમા રાગ નહિ તેમ દ્વેષપણુ નહિ શરીર હોય તો તેના ઉપર રાગ નહિ અને નાશ પામે તો તેના ઉપર દ્વેષ નહિ મુક્તિના ઉપર મનમા રાગ નહિ અને સસાર ઉપર પણ દ્વેષ નહિ, ધર્મી ઉપર રાગ નહિ તેમ તેમ અધર્મી ઉપર દ્વેષ નહિ શરીર ઉપર મમત્વ નહિ અને શત્રુ ઉપર દ્વેષ નહિ, કીર્તિ ઉપર રૂચિ નહિ, અને અકીર્તિ ઉપર દ્વેષ નહિ, જૈન ઉપર પણ સમભાવ અને મિથ્યાત્વી ઉપર પણ સમભાવ ચેતન દ્રવ્યો જેટલા તેટલા ઉપર પણ સમભાવ અને પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ જેટલી છે તેટલી ઉપર પણ સમભાવ પ્રાણ રક્ષકપર પણ સમભાવ અને પ્રાણ ભક્ષકપર પણ સમભાવ આવી ઉત્તમ સમભાવની દશામા મનની અત્યત નિર્મલ દશા થાય છે આત્માના પ્રદેશોને લાગેલા કર્મો

ઘણા આવરણો તૂટી જાય છે સમરાદિત્યને જેમ અગ્નિશર્મા ઉપર બીલકુલ દ્વેષભાવ રહ્યો નહિ, તેની સમતાની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ કૂરગડુ રૂષિરાજે સમતાના બળથી ઉપવાસ નહિ કર્યાં છતા પણ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યુ એવી સમતાનુ જેટલુ વર્ણન કરીએ તેટલું ઓછુ છે

સમતા સેવો સમતા સેવો એમ સર્વ મનુષ્યો વદે છે પણ સમતાની પ્રાપ્તિ કરવી દુર્લભ છે સુખદુ ખના સયોગોમા મનની સમાનતા આકડાના રૂની પેઠે આકાશમા ઉડી જાય છે, માનપ્રતિષ્ઠાના ભગ વખતે મનની સમાનતા હવાઈની પેઠે ક્ષણુમા નષ્ટ થઈ જાય છે રોગના સમયમા મનની સમાનતા વિદ્યુત્‌ની પેઠે ચચળ થઈ જાય છે પુત્ર, પુત્રી, શિષ્ય, અને શિષ્યાના, મરણ પ્રસગે મનની સમાનતા રહેવી દુર્લભ છે પોતાની અપકીર્તિ સાભળતા દુર્જનો ઉપર મહાવીર પ્રભુની પેઠે સમતા રાખવી અશક્ય છે અકસ્માત્ કોઈ જાતનો ભય આવતા મનની સમાનતારૂપ સમતા રાખવી દુર્લભ છે, પોતાના કોઈ ગુણ ગાય તે વખતે મનની સમાનતા (અર્થાત્ હર્ષવિનાની સ્થિતિ) રહેવી દુર્લભ છે પુનર્જન્માદિ સાભળતા મનની સમાનતા રાખવી દુર્લભ છે, માતપિતાનુ મરણ દેખતા, સાભળતા મનની સમાનતા રાખવી દુર્લભ છે, કોઈ પણ પ્રકારનુ સરકારતરફથી માન મળતા મનની સમાનતા રાખવી દુર્લભ છે મિષ્ટાન્ન ભોજન ખાતા વા કુત્સિત ભોજન ખાતા મનની સમાનતા રાખવી દુર્લભ છે, પચેન્દ્રિયોના ભોગો સાનુકૂલપણે ભોગવતા રાગદ્વેષ રહિત મનની સમાનતા રાખવી દુર્લભ છે, સુદર લલનાઓના મુખ દેખતા મનની સમાનતા દુ ખે રાખી શકાય છે દુર્જનોને દેખતા વૈરદશાનો ત્યાગ થવો મુશ્કેલ છે તરવાર વા બદુક લેઈને મારવા આવેલા દુશ્મનોને દેખી ભય શોક વા વૈરની લાગણી મનમા ન પ્રગટે એમ બનવુ મુશ્કેલ છે જ્યારે એવી દશામા ભય, શોક, ચચળતા વૈર વગેરે ન પ્રગટે ત્યારેજ મનની સમાનતા ગણાય છે મરણુની વાત સાભળતા અથવા વિશેષ જીવવાની વાત સાભળતા મનની સમાનતા રાખવી દુર્લભ છે, ઘરનાં મનુષ્યો અનેક પ્રકારે ઉપાધિ કરે, સગા સબધીઓ ઉપાધિ કરે તેમ છતા મનની સમાનતા રાખવી મુશ્કેલ છે ખરેખર કાજલની કોટડીમા રહેતા ડાઘ ન લાગે એમ જો બને તો સસારની આવી સ્થિતિમા મનની સમતોલ સ્થિતિ રાખી શકાય એમ કહી શકાય, આવુ દષ્ટાત સાભળી અધીરા ન બનવુ જોઈએ રાગ અને દ્વેષના પ્રસગોમા પણ રાગ અગર દ્વેષમાં ન પડવુ, અને મનને બેથી અલગ રાખવુ, એવી મનની સમતોલ દશા પ્રાપ્ત કરવી દુર્લભ છે એવી દશા માટે સત્પુરૂષોના ચરણુકમળની સેવા કરવી જોઈએ પૂર્વોક્ત પ્રસગોમા મનનું સમતોલપણુ જાળવી શકાય એવુ ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ જોઇએ મનનુ સમતોલપણું રાખવા ક્ષણે ક્ષણે આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાં લક્ષ્ય

ાપવુ જોઇએ, જે જે હેતુઓ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ પ્રમાણે આદરવાની આવશ્યકતા જણાય તે તે હેતુઓ આદરવા કે જેથી સામ્ય પ્રગટે

હવે સામ્યનો મહિમા વિશેષત વર્ણવે છે.

શ્લોક

साम्यात्मा नैव बध्नाति, कर्माणि किन्तु छेदकृत् ।
साम्यात्मा पूर्णयोगी स्यात्, योगशास्त्रेषु सम्मतम् ॥ ३४ ॥
शुद्धानन्दस्य भोक्ता स्यात्, समात्मा भगवद्गिरा ।
समत्त्वं सर्वभावेषु, जीवाजीवेषु सम्मतम् ॥ ३५ ॥
समत्वमात्मनो धर्मो, रागरोषविवर्जनात् ।
मुमुक्षुस्यापि जीवेषु, तत्त्वसम्मुखदृष्टिषु ॥ ३६ ॥
घोरकर्म्माणि कुर्वाणा, जना यान्ति परांगतिम् ।
साम्यभावप्रतापेन, तस्माच्च प्राप्तुमुत्सहे ॥ ३७ ॥
साम्याद्वात्मस्थिरीभावो, वीर्योल्लासः प्रवर्धते ।
क्षपकश्रेणिमारुह्य, भव्यो याति शिवग्रहम् ॥ ३८ ॥

શબ્દાર્થ —સામ્યાત્મા કર્મોને બાધતો નથી કિંતુ કર્મોનો છેદ કરનાર થાય છે સામ્યાત્માજ પૂર્ણયોગી થાય છે એમ યોગશાસ્ત્રોમા સમ્મત છે ।૩૪। જિને દ્ર વાણીવડે સમાત્મા શુદ્ધાનન્દનો ભોક્તા થાય છે, જીવાજીવ સર્વે ભાવોમા સમત્વ સમ્મત હોય છે ।૩૫। રાગદ્વેષના વર્જનથી સમત્વ એ આત્માનો ધર્મ છે સ્વાત્મસમ્મુખદૃષ્ટિવાળા જીવોમા સામ્ય પ્રગટે છે ।૩૬। સામ્યભાવ પ્રતાપથી અઘોર કર્મ કરનારા પણ શિવપદને પામે છે માટે મુમુક્ષુ કહે છે કે તે સામ્યભાવ પ્રાપ્ત કરવા ઉત્સાહી થાઉં છું ।૩૭। સામ્યથી આત્માનો સ્થિરીભાવ થાય છે અને વીર્યોલ્લાસ વૃદ્ધિ પામે છે અને ક્ષપક શ્રેણિ ચઢી ભવ્ય શિવઘરમા જાય છે ।૩૮।

ભાવાર્થ —સમભાવી આત્મા કર્મોને બાધતો નથી કારણ કે તેણે આશ્રવના હેતુઓ રોકયા છે માટે મુખ્યતાએ કર્મનો છેદ કરનારજ કહેવાયછે સમત્વના લાખો, અસખ્ય ભેદ કહી શકાય તેમા ઉચ્ચ ઉચ્ચ સમત્વના ભેદોને પામતો છતો અતે પૂર્ણયોગી થાય છે, હેમચંદ્રાદિકૃત યોગશાસ્ત્રોમા સામ્યત્વનો અત્યત મહિમા વર્ણવ્યો છે ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ પદાર્થો જેમ વસ્તુત નથી, વા અજ્ઞાનથી મનાયા હતા તે સમભાવ પ્રાપ્ત થતાં ઇષ્ટ વા અનિષ્ટ જણાતા નથી કારણ કે આત્માનુ કોઈ ઇષ્ટ કરનાર વા કોઈ અનિષ્ટ કરનાર બાહ્યપદાર્થ નથી, એમ સમભાવી સમજી

શકે છે, સમતાધારી એમ સમજે છે જડ તે હું નથી અને હું છુ તે જડ નથી રાગદ્વેષ એ કઈ મ્હારો શુદ્ધ સ્વભાવ નથી રાગ અને દ્વેષવિનાની જ્ઞાનદષ્ટિમા સત્ય ભાસે છે અને તે દૃષ્ટિથી કેવલજ્ઞાનિયો વદે છે કે, સામ્ય એ તમારો ધર્મ છે હે જીવો ! સત્ય ધારશો કે, રાગ અને દ્વેષ એ આત્માનો મૂળધર્મ નથી જો તમો બાહ્યપદાર્થોને રાગ અગર દ્વેષ રહિત દૃષ્ટિથી દેખશો તો બાહ્યમાં ઈષ્ટાનિષ્ટપણું જણાશે નહિ ભરત રાજાને આરીસા ભવનમા જડમા ઈષ્ટાનિષ્ટપણું ભાસ્યુ નહિ ત્યારે કેવલજ્ઞાન થયું, મરૂદેવી માતાને પણ ઈષ્ટાનિષ્ટપણુ ટળ્યુ ત્યારે કેવલજ્ઞાન થયુ આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જેમ જેમ આત્મા સમતાની ઉત્તમતાને અધિક અધિક પ્રાપ્ત કરતો જાય છે તેમ તેમ તે અનત કર્મની નિર્જરા કરતો જાય છે અને આત્માની જ્ઞાનાદિ શક્તિયોનો પ્રકાશ કરતો જાય છે ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરીને અતે કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પામી આત્મા પરમાત્મરૂપ થાય છે

પુત્રાનન્દ, લગ્નનાનન્દ, મિત્રાનન્દ, હવાનો આનન્દ, મુસાફરી આનન્દ, રમત ગમત આનન્દ, ભોજ્યાનન્દ, ગપ્પાસપ્પાનો આનન્દ, પચેન્દ્રિયવિષયાનન્દ વગેરે અનેક પ્રકારનો પૌદ્ગલિક આનન્દ કહેવાય છે આ બાહ્ય આન દ જોકે મનુષ્યને પ્રિય લાગે છે તો પણ તે ક્ષણિક છે, માટે તેના કરતાં વિશેષ અને સદાકાલ રહેનાર આનન્દ મળતો હોય તો કોણ મનુષ્ય બાહ્યાનન્દને ઈચ્છે ? અલબત કોઈ ઈચ્છે નહિ લાડુ મળતા હોય તો કોદરાના રોટલા કોણ ખાય ? દૂધપાક મળતો હોય તો ઘેંસ કોણ ખાય ? ગગાનુ જલ મળે તો મલીન જલ કોણ પીવે ? તેવીજ રીતે સદાકાલ સ્થાયિ રહેનાર આનન્દ મળતો હોય તો કોણ એક ક્ષણના આનન્દને ઈચ્છે ? અલબત કોઈ ઈચ્છે નહિ

સામ્યભાવનો આનન્દ સહજ છે સામ્યાનન્દ તે આટ્લાટિક મહાસાગર જેવડો છે તેની આગળ બાહ્યાનન્દ તો એક ખાબોચીઆ જેટલો પણ નથી, બાહ્યાનન્દ તો વિજલીના ચમકારા જેવો ક્ષણિક છે અને સામ્યાનન્દ તો સૂર્યના જેવો પ્રકાશક છે બાહ્યાનન્દ તો અન્ય વસ્તુઓના સબધથી થાય છે માટે તે પરતન્ત્ર છે અને સમતાનન્દ તો પોતાની મેળે આત્મામાથી પ્રગટે છે માટે સ્વતન્ત્ર છે બાહ્યાનન્દને માટે દુ ખ વેઠવાં પડે છે અને સમતાના આનન્દ માટે દુ ખ વેઠવાં પડતાં નથી બાહ્યાનન્દ પછી દુ ખ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, સમતાના આનન્દ પછી દુ ખ નથી બાહ્યાનન્દ કૃત્રિમ છે ત્યારે સામ્યાનન્દ સત્યરૂપ છે સમતાનન્દ તેજ શુદ્ધાનન્દ કહેવાય છે શાંત યોગી શુદ્ધાનન્દનો ભોક્તા ભગવાન્ની આજ્ઞાનુસારે થઈ શકે છે

એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અને પચેન્દ્રિય જીવો,

પંચેદ્રિયના દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ, અને નારકી એ ચાર ભેદ છે એમ સર્વ જીવો તથા સિદ્ધ જીવો એ સર્વે મ્હારા આત્માની સમાન છે, મ્હારા આત્મા સમાન જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રાદિ ગુણે સર્વે આત્માઓ છે, માટે જેમ હું છુ તેમ સર્વ જીવો છે, કોઈના ઉપર રાગ વા દ્વેષ કરવાનું કંઈ કારણ નથી શૈત યધમવિશિષ્ટ હું છુ તેમ સવજીવો છે સવ એકસરખા જ્ઞાનગુણાદિવિશિષ્ટ છે તેમા શો રાગ અને દ્વષ કરવો! જડ વસ્તુઓ પણ અનેક સ્વભાવવાળી અનાદિ કાળથી જુદા જુદા સ્વરૂપે પરિણમે છે, તેમાં શો રાગ કે દ્વેષ કરવો! ખરેખર રાગ કે દ્વેષ કોઈ પણ જડ વા ચૈતન્ય વસ્તુઓપર કરવો તે યોગ્ય નથી

માટે સિદ્ધાત ઠરે છે કે જીવ અને અજીવ પદાર્થોપર સમત્વ ધારણ કરવુ તેજ યોગ્ય છે વિવેકદષ્ટિથી વિચારતા સમત્વગુણ ખરેખર સત્ય લાગે છે, સમત્વ દશામા જેમ આત્મા વિશેષત રહેતો જાય છે, તેમ તેમ તે શુદ્ધાન દને ભોગવતો જાય છે આવી સમતાના ધારક ગીતાર્થજ્ઞાની ભક્ત યોગિયો થઈ શકે છે

રાગદ્વેષ દોષના અભાવે આત્માની જે દશા અનુભવાય છે તે દશાને સમતાદશા કહેવામા આવે છે, અને તેજ ખરેખરો આત્માનો ધર્મ છે સર્વ જીવોમા આવો સમત્વગુણ પ્રગટે છે રાગ દ્વેષ, ક્ષયધમવાળા છે માટે તેનો ક્ષય થવો જોઇએ, જ્યારે રાગ દ્વેષનો જ્ઞાન ધ્યાનથી ક્ષય થાય ત્યારે જ્ઞાનધ્યાનના અભ્યાસક સવ જીવોમા સમતા પ્રગટે છે શુદ્ધાનન્દને પ્રગટાવનારી સમતા જગત્મા જયવતી વર્તે છે

અઘોર કમ (મહાપાપના કાય) કરનારાઓ પણ સમતાને પામી પરમ મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરે છે લેખક મુમુક્ષુ પણ અભિલાષા કરે છે કે સામ્યભાવપ્રતાપથી તેવુ મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરવા હું ઉત્સાહ ધારણ કરૂં છુ કોણ મનુષ્ય અહો! આ જગત્મા પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન ન કરે? અલબત્ત સર્વે કરેજ સમતાને પ્રાપ્ત કર્યાથીજ પરમસુખ મળે ત્યારે તે પ્રાપ્ત કરવા તૈયાર થવુ તે કોને ન ગમે, અર્થાત્ સર્વેને ગમે સમતાના અભાવેજ અનતકાળ નિષ્ફળ ગયો હવે જાગ્રત્ થતા સમતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ સમતામાટે યોગ્ય પ્રયત્ન કરવો, તેમ ઈચ્છાય છે સમતાની ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત થાઓ એમ જગત્ના સર્વે જીવો ઇચ્છો જ્યારે ત્યારે પણ સમતા વિના મુક્તિ નથી

સામ્યથી આત્માની સ્થિરતા વૃદ્ધિ પામે છે, અને વીર્યાંતરાયકર્મના ક્ષયોપશમ વા ક્ષયથી વીર્યોલ્લાસ વૃદ્ધિ પામે છે સમતાની દશામા વીર્યોલ્લાસ વૃદ્ધિ પામે છે એવો અનુભવ છે સમતામાં સ્થિરીભાવ પામેલો આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ આરોહીને શિવવરમા જાય છે

સમતા કહે છે કે એક હું મોટી સ્ટીમર છુ મારામાં બેસી અનેક ભવ્ય જીવો સસારસાગરની પેલીપાર જાય છે સમતા કહે છે કે જ્યા હું ત્યા રાગદ્વેષ રહેવા પામતા નથી સમતા કહે છે કે, અનતકાળના લાગેલા કર્મ પણ હું કાચી બે ઘડીમા ખેરવી નાખુ છુ સમતા કહે છે કે, મુક્તિ મ્હારા હાથમા છે, આ ઉપરથી ભવ્ય જીવોએ સમજવુ કે સમતા સદાકાળ સુખકારી છે

હવે સામ્યભાવ વા સમતાનું વિવેચન વિશેષત કરાય છે.
સમતા તેજ ભાવચારિત્ર છે.

શ્લોક

साम्यमेवहि चारित्रं, सर्वदा सम्मत स्फुटम् ।
फल ज्ञानस्य साम्यं वै, सूत्रेषु तत् प्रकीर्तितम् ॥ २९ ॥

શબ્દાર્થ —સમતા તેજ ભાવચારિત્ર છે, હમેશ તે ભાવથી પ્રત્યક્ષ છે જ્ઞાનનું ફળ સમતા છે, એમ સૂત્રોમાં કહ્યુ છે

ભાવાર્થ —જિનવાણી અનુસાર દીક્ષા અગીકાર કરવી તે દ્રવ્યચારિત્ર છે, અને સમભાવદશા પ્રાપ્ત કરવી તે ભાવચારિત્ર છે દ્રવ્યચારિત્રથી ભાવચારિત્રની પ્રગટતા થાય છે દ્રવ્યચારિત્ર કારણ છે અને ભાવચારિત્ર કાર્ય છે, સર્વ તીર્થંકરો દ્રવ્યચારિત્ર અગીકાર કરી ભાવચારિત્ર પ્રગટ કરે છે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે ઉપાધિનાશક દ્રવ્યચારિત્ર હોવાથી ભાવચારિત્રરૂપ કાર્યની સિદ્ધિ કરે એમા કાઈ પણ સશય નથી દ્રવ્યચારિત્ર વિના ગૃહસ્થને કોઈ વખત અત્યત પરિણામની વિશુદ્ધિથી સામ્યભાવરૂપ ભાવચારિત્ર—અપવાદમાર્ગે—પ્રગટે છે એમ જાણવુ દ્રવ્યચારિત્રનુ પણ સાધ્યબિંદુ સામ્યભાવ છે

જ્ઞાનનુ ફળ સામ્યભાવ છે

આત્મજ્ઞાનનું ફલ સમતા છે એમ શાસ્ત્રકારો પ્રતિપાદન કરે છે, જ્ઞાન વિના સમતા પણ આવતી નથી રાગદ્વેષથી વિરામ પામવો તે વિરતિ કહેવાય છે અને તે વિરતિ તેજ સમતા કહેવાય છે સમતાથી આનન્દ પ્રગટે છે માટે ભાવચારિત્ર તે आनन्दरूप ગણાય છે ચારિત્ર ત્યા આનદ, અને જ્યાં આત્માનન્દ હોય ત્યા અપેક્ષાએ ચારિત્ર હોય છે સમતારૂપ ચારિત્ર જગતના પ્રત્યેક મનુષ્યો ધારણ કરે તો જગત્મા અદ્ભુત શાતિ પ્રસરી રહે નાતજાતના ભેદ વિના સમતારૂપ ભાવચારિત્ર ધારણ કરવાનો સર્વેને અધિકાર છે સમતારૂપ ચારિત્રના પ્રતાપે સર્વ દેશોમા પણ મારામારી, લડાઈ, ટટા, યુદ્ધ, ગાળાગાળી, કલેશ, નિંદા, ઈર્ષ્યા, કુસપ વગેરે દુર્ગુણોનો નાશ થાય છે કુટુંબમાં કલેશ કકાસ રહેતો નથી, સાધુવર્ગમા પણ સામ્યભાવની

પ્રકટતાથી સાધુવર્ગ ઉચ્ચ દશાને પામે છે સાધુવર્ગની સમતા જોઈ ગૃહસ્થ વર્ગ તેનુ અનુકરણ કરે છે સાધુવર્ગનું સામ્યભાવે ખાવુ, પીવુ, ઉઠવુ, બેસવુ, બોલવુ, વિચરવુ, વગેરે ક્રિયાઓથી સાધુવર્ગ બોલ્યા વિના પણ લાખો ગૃહસ્થોને સમતાની અસર કરી શકે છે

સાધુ શબ્દનો અર્થજ એવો છે કે તેઓ સમતાના ધારક છે, જ્ઞાન વિના સમતાની ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત થતી નથી, દ્રવ્યથી સાધુ થએલાઓએ સમતારૂપ ભાવચારિત્રપર લક્ષ્ય દેવુ જોઇએ કારણ કે સમતા વિના યતિપણું શોભતું નથી જેમ જેમ રાગદ્વેષની મદતા થતી જાય છે તેમ તેમ ભાવસાધુપણું વિશેષત પ્રગટતુ જાય છે સાધુ થઇને જે કોઇની હાંસી કરતા નથી તેમજ કોઇને ગાળ આપતા નથી, કોઈના ઉપર દ્વેષ કરતા નથી, કોઈના ઉપર રાગ ધારણ કરતા નથી, તેમજ પુસ્તકોના ભડાર રાખતા છતા તેના ઉપર રાગ ધારણ કરતા નથી, તેમજ ખાવામાં અને પીવામા સામ્યભાવ રાખે છે, અને અનેક મનુષ્યો તરફથી અનેક ઉપાધિયો આવ્યા છતા પણ જે ગભરાતા નથી પથના ભેદોની લડાઇમા ક્રોધાગ્નિથી બળતા નથી માન અને અપમાનના પ્રસગોમા સમતાનુ વિશેષત અવલબન કરે છે, પરસ્પર એકબીજાના સમુદાયને હલકો પાડવા પ્રયત્ન કરતા નથી, આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનરૂપ વાયુને જે સ્પર્શતા નથી, કોઈનું પણ બુરૂ કરવા જેની મનોવૃત્તિ ખરાબ થતી નથી, જગતના જીવોને ઉચ્ચ કોટીપર ચડાવવા ઉચ્ચ જ્ઞાનનો લાભ આપતા હોય છે એવા સાધુઓથી જગત્‌ની શાતિ અને આત્માની શાતિ વત ે સમતાના ઉચ્ચ પરિણામને ધારણ કરનારા સાધુઓ જગત્‌મા કલ્પવૃક્ષ, ભાવદેવ, ચિંતામણિ છે, તેઓના દર્શન કરે છતે સમતાના સન્મુખ થવાય છે અનેક ભવના પાપ છૂટે છે એવ ગૃહસ્થ અને સાધુવગ બે પણ જો સામ્યદષ્ટિથી વર્તે તો પરમાન પ્રાપ્ત કરી શકે

આવી સામ્યભાવની દશામાટે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા છે.

શ્લોક

आत्मज्ञान विना नास्ति, समत्वं क्वापि विद्धि तत् ।
आत्मज्ञानाय भव्यैश्च, यतितव्य पुनः पुनः ॥ ४० ॥

શબ્દાર્થ—આત્મજ્ઞાન વિના સમતા ક્યાય પણ નથી માટે ભવ્યાત્માઓએ આત્મજ્ઞાનાર્થે વારવાર પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

ભાવાર્થ—ષડ્દ્રવ્યોના ગુણપર્યાયને સાત નયપૂર્વક જાણવાથી આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, સ્યાદ્વાદપણે આત્માને જાણવાથી આત્માનું સમ્યગ્

જ્ઞાન થાય છે, આત્માને જાણતા સર્વ જાણ્યુ એમ કહેવાય છે શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયે અધ્યાત્મસાર ગ્રંથમાં આત્મજ્ઞાનનો અપૂર્વ મહિમા વર્ણવ્યો છે આત્મજ્ઞાન થવાથી બાહ્યવસ્તુઓમા થતો મમત્વભાવ દૂર થાય છે મન, વાણી અને કાયામા થતો મમત્વભાવ દૂર થાય છે આત્મજ્ઞાન થવાથી બાહ્ય પદાર્થોમા રાગ અને દ્વેષ થતો નથી, આત્મા ઉપર પણ (આગળની ઉત્તમ સામ્યદશામા) રાગ થતો નથી કારણ કે આત્માપર પણ રાગ કરવાનુ કઈ કારણ રહેતું નથી ખરેખર આત્મજ્ઞાનિયોજ સમતાને પ્રાપ્ત કરે છે આત્મ જ્ઞાન કરવુ તે સહેલ છે પણ આત્માની સમતા પ્રાપ્ત કરવી તે મુશ્કેલ છે અજ્ઞાનિ જનો તો આત્માના જ્ઞાનના અભાવે કારણપ્રસગે બલાત્કારથી ઉપરઉપરની સમતા રાખે, પણ આત્મજ્ઞાનપૂર્વક થતી સમતાના અભાવે સ સારસમુદ્રથી તરી શકતા નથી દ્રવ્યચારિત્રની તો પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, અ ભવ્ય જીવો પણ દ્રવ્યચારિત્ર તો લેઈ નવગ્રૈવેયક પર્યંત જાય છે પણ તત્ત્વની શ્રદ્ધાના અભાવે દ્રવ્યચારિત્રથી ભાવચારિત્રરૂપ સમતાની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી, ભાવચારિત્રમાટે આત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે આત્મજ્ઞાનાર્થ ભવ્યાત્માઓએ સદાકાળ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ આત્મજ્ઞાનની, પિસ્તાલીશ આગમ વગેરે જે જે હેતુઓથી પ્રાપ્તિ થાય તે તે હેતુઓનું પણ અવલબન કરવુ જોઇએ, એમ ચકારનુ ફળ છે

માનપ્રતિષ્ઠા, લક્ષ્મી, કુટુબ, કીર્તિ, નામનાદિને માટે તો સદાકાળ મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે છે બાહ્ય જગત્મા ચાવા થવા (પ્રસિદ્ધ થવા) અનેક જાતના ઉદ્યમ કરો પણ અતે ક્ષણિક વસ્તુઓમા ક્ષણિકપણુજ પ્રાપ્ત થશે બાહ્યની માનપ્રતિષ્ઠા, ભવિષ્યભવમા સાથે આવનાર નથી, લક્ષ્મીમાટે લાખો ઉદ્યમ કરવામા આવે તો પણ તે પરભવમા સાથે આવનાર નથી, કુટુબ પણ સ્વાર્થની ખાતર સ્નેહ રાખે છે ચેલા, ચેલીઓ પણ સ્વાર્થની ખાતર સ્નેહ રાખે છે, ભક્તો પણ સ્વાર્થની ખાતર સ્નેહ રાખે છે, આવી બાહ્યવસ્તુઓની પ્રાપ્તિ કરનારા મોટા મોટા રાજાઓ, બાદશાહાઓએ પણ અને હાથ ઘસ્યા છે, અને મુખે બોલ્યા છે કે અરેરે! અતે કોઈ કોઈનુ થયુ નહિ, ખરી શાંતિ મળી નહિ આમ અનેક મનુષ્યોએ નિશ્ચય કર્યા છે મોટા મોટા વિદ્વાનો અને પ્રોફેસરોએ પણ આમ નિશ્ચય કર્યા છે ત્યારે હવે બાહ્યના માટે જીવન નકામું ગાળવુ એમ તો યોગ્ય લાગતું નથી તેમ આત્માર્થિઓના મનમા નિશ્ચય થાય છે

આત્માની શાંતિજ ખરી છે એમ આત્મજ્ઞાન થતાં નિશ્ચય થાય છે, માટે આત્મજ્ઞાનમાટે સદ્ગુરુની ઉપાસના કરવી જોઇએ સદ્ગુરુનુ બહુ માન કરવુ જોઇએ સદ્ગુરુના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખવો જોઇએ, કારણ કે

વિશ્વાસ વિના તો વ્યાપારનો વ્યાપાર વગેરે વ્યવહાર પણ ચાલી શકતો નથી, સદ્ગુરૂના કોઈ વચનોમા સમજણ ન પડે તો પુન પુન તેનો વિચાર કરવો વા યોગ્યતાએ સમજાશે એમ માની લેવુ ચાર પ્રકારના આહારથી, વસ્ત્ર વગેરેથી સદ્ગુરૂની ભક્તિ કરવી, અને આત્મતત્ત્વની પૃચ્છા કરવી, શ્રીસદ્ગુરૂ જે જે વચનો ઉપદેશે તે તે વચનો ઉપર ઘણાકાલ સુધી વિચાર કર્યા કરવો અને તેની શ્રદ્ધા કરવી શ્રીસદ્ગુરૂને ત્રણકાલ વદન કરવુ, સદ્ગુણોથી શિષ્યોએ એવી યોગ્યતા મેળવવી કે જેથી સદ્ગુરૂજી યોગ્ય જ્ઞાન આપતા અચકાય નહીં આ પ્રમાણે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સમતાતરફ લક્ષ્ય દેવુ પુન આત્મજ્ઞાનથી ધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ ગ્રથકાર જણાવે છે

આત્મજ્ઞાનથી ધ્યાન.

શ્લોકૌ

आत्मज्ञानेन भव्यात्मा, निर्मलध्यानमश्नुते ।
आत्मज्ञानफल ध्यान, ध्यान च साम्यमेवहि ॥ ४१ ॥
ध्यान क्रियास्वरूप च, साम्य क्रियास्वरूपकम् ।
तयो॰ किञ्चिद्विशेषोऽस्ति, भासते सत्वनुभवे ॥ ४२ ॥

શબ્દાર્થ —ભવ્યાત્મા આત્મજ્ઞાનથી નિર્મલ ધ્યાન પામે છે, આત્મજ્ઞાનનુ ફળ ધ્યાન છે, તથા ધ્યાન તે સામ્યભાવરૂપ જ છે અને ધ્યાન ક્રિયારૂપ છે તેથી સામ્ય પણ ક્રિયાસ્વરૂપ કહી શકાય છે, તો પણ ધ્યાન અને સામ્યભાવનો કિંચિત્ વિરોધ છે તે તો અનુભવમા ભાસે છે

ભાવાર્થ —ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય જીવાસ્તિકાય અને કાલ તેમા કાલદ્રવ્ય ઔપચારિક છે, ષટદ્રવ્ય સત્ છે, એ ષડ્દ્રવ્યના ગુણપર્યાયનુ ચિંતવન કરવુ આત્મદ્રવ્ય વિના બાકીના પાંચ દ્રવ્ય જાણવા યોગ્ય છે એક આત્મદ્રવ્ય આદેય છે, આત્માની સાથે લાગેલી કર્મની સર્વ ઉપાધિ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, આત્મદ્રવ્યના ગુણ પર્યાયનુ સાત નયથી ચિંતવન કરતા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, આત્મજ્ઞાન થતાં ભવ્યાત્મા નિર્મલ ધ્યાન પામે છે, આત્માના દ્રવ્યગુણપર્યાયમા મનની વૃત્તિઓ રોકવાથી આત્મા સ્વસ્વરૂપમા સ્થિર થાય છે આત્મજ્ઞાન પામ્યાનુ ફલ પણ એ છે કે આવુ ઉત્તમ ધ્યાન કે જેમા પરપરિણતિનો બિલકુલ અવકાશ નથી તેવુ ધ્યાન પ્રાપ્ત કરવુ આત્માના જ્ઞાનગુણનો ક્ષયોપશમભાવે અને ક્ષાયિકભાવે કેવો પ્રકાશ થાય છે તેનો વિચાર કરવો. દર્શનગુણનો પણ તેવી રીતે વિચાર કરવો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવે આત્માના

ચારિત્રગુણનો વિચાર કરવો, આત્માના પારિણામિકભાવનો વિચાર કરવો ઔદયિકભાવથી આત્મા ભિન્ન છે એમ જાણી ઔદયિકભાવ રમણતાનો ત્યાગ કરવો, પદસ્થ, પિંડસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીતધ્યાનથી આત્મામા રમણતા કરવી પાચ પદોથી આત્માના સ્વરૂપની ભાવના કરવી, શરીરમાં રહેલા આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાજ ચિત્ત રોકવુ, કર્મની સાથે આત્મા રહેલો છે પણ કર્મથી ભિન્ન છે, એમ ક્ષયોપશમભાવે વિચારવુ આત્મા સર્વરૂપી પદાર્થોથી ભિન્ન છે અર્થાત્ રૂપાતીત છે એમ વિચાર કરવો ચાર પ્રકારના ધ્યાનમાં મનને રોકવાથી આત્મામાં સામ્ય પ્રગટે છે આત્માનુ સામ્ય રાખવુ, સામ્ય અને ધ્યાન તે કથચિત્ એકરૂપ છે ધ્યાન અને સામ્ય એકરૂપ હોવાથી બે પણ ક્રિયારૂપ ઠરે છે, કારણ કે ધ્યાનમા પણ મનની ક્રિયાની જરૂર પડે છે તેમ સમતા રાખવામા પણ મનને મહેનત પડે છે, રાગ અને દ્વેષ થતા રૂધવા પડે છે માટે સમતા પણ અપેક્ષાએ ક્રિયારૂપ છે પણ ક્ષાયિકભાવ થતા સમતારૂપ ભાવચારિત્રમા મનની ક્રિયાની આવશ્યતા નથી, ક્ષાયિકભાવ થતા ભાવમન રહેતું નથી, તેથી તેરમા ગુણસ્થાનકે કેવલીને ફક્ત દ્રવ્યમન હોય છે ક્ષયોપશમભાવ હોય ત્યાસુધી ભાવમન હોય છે, ધ્યાન અને સામ્યભાવ એ બે ક્ષયોપશમાવસ્થામા ક્રિયારૂપ અપેક્ષાએ ઘટે છે

ધ્યાન, અને સામ્યભાવરૂપ ક્રિયા કરનારાઓ આ જગત્મા વિરલા છે બાહ્યની ક્રિયાની જો કે અનુપયોગિતા નથી, વ્યવહાર દશામા તે પણ ઉપયોગી છે પણ કાયિક સ્થૂલક્રિયા કરતા ધ્યાન અને સમતારૂપ સૂક્ષ્મક્રિયા અનતગણી વિશેષ ઉપયોગી છે ધ્યાન અને સમતારૂપ સૂક્ષ્મક્રિયાથી ચિલાતીપુત્રે, ભરતરાજાએ, અને મરૂદેવીમાતાએ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું ધ્યાન અને સમતાની સૂક્ષ્મક્રિયા વિના ત્રણ કાલમાં મુક્તિ નથી, કાયિક્યાદિ સ્થૂલક્રિયાથી મુક્તિ થાય તેવો નિશ્ચય નથી કારણ કે સ્થૂલક્રિયાથી પણ અતે સૂક્ષ્મમા આવવુ પડે છે સ્થૂલક્રિયાથી સૂક્ષ્મમા આવ્યા વિના મુક્તિ થવાની નથી જેની સૂક્ષ્મ ક્રિયા કરવાની યોગ્યતા થઈ નથી તેનો અધિકાર સ્થૂલક્રિયામા છે સ્થૂલક્રિયા કરનારાઓને ભલામણ કે તેઓએ સૂક્ષ્મધ્યાનક્રિયા કરનારાઓની નિંદા ન કરવી, તેમજ સ્થૂલક્રિયાઓને ભાવથી આરાધવી સૂક્ષ્મક્રિયા કરનારાઓને પણ ભલામણ કે વ્યવહારમાર્ગનો, યોગ્યમાર્ગ સાચવી સૂક્ષ્મક્રિયાથી આત્માનું કલ્યાણ કરવુ, પણ સ્થૂલક્રિયા કરનારાઓની નિન્દા કરવી નહી તેમને બોધ આપી આગળ ચડાવવા પ્રયત્ન કરવો સૂક્ષ્મબોધના અભાવે તેમના આક્ષેપ વચનોને સાંભળી સમતા ધારણ કરવી, તેથી સમતારૂપ સૂક્ષ્મક્રિયાથી અનત કર્મવર્ગણાઓનો નાશ કરી શકાશે પ્રથમ ધોરણના અભ્યાસીઓ છટ્ઠા ધોરણવાળાઓના જ્ઞાનની નિંદા કરે તે અયોગ્ય કહેવાય તેમજ છટ્ઠા ધોરણવાળા

પ્રથમ ધોરણવાળાની નિંદા કરે તે પણ અયોગ્ય ગણાય એકેકથી નિંદા કરી જુદા પડવાથી ક્રિયાસોની નષ્ટતા થાય અને તેથી આખી શાળા ભાગી જાય તેમ સ્થૂલક્રિયા અને ધર્મની સૂક્ષ્મક્રિયા કરનારાઓમાં પણ સમજી લેવુ સમજીને પરસ્પર સપીને રહેવુ જોઈએ

ધ્યાન અને સમતામા ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવની અપેક્ષાએ ભેદ પણ પડે છે તત્ત્વજ્ઞાતાઓના અનુભવમાં તે કોઈ અપેક્ષાએ ભાસ્યા કરે છે ત્રયોદશગુણસ્થાનકની સમતામા ક્ષાયિકભાવ હોવાથી ક્રિયાની જરૂર પડતી નથી બાકી બે ધ્યાન તો હોય છે તે ધ્યાનક્રિયા ચૌદમા ગુણઠાણા સુધી હોય છે માટે મુક્તિના પ્રતિ જ્ઞાન અને ક્રિયા ઉપકારી છે, જ્ઞાન અને ધ્યાનક્રિયા વિના મુક્તિ નથી, માટેજ તત્ત્વાર્થસૂત્રમા કહ્યું છે કે, ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મુક્તિ છે પ્રથમ જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ સ્થૂલ વા ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મક્રિયા પ્રાપ્ત થાય છે पढमं नाणं तओदया દશવૈકાલિક સૂત્રમા પણ પ્રથમ જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ દયારૂપ ક્રિયાની સ્થિતિ જણાવી છે, અને પશ્ચાત્ સમતારૂપ ક્રિયાની પ્રાપ્તિ થાય છે મનને રાગ અને દ્વેષથી ભિન્ન રાખવુ આવી સમતારૂપ ક્રિયા ક્ષણે ક્ષણે પ્રસગ પામી કરવાની આવશ્યકતા છે સમતાથીજ સાક્ષાત્ આત્મસુખ વેદાય છે

શુદ્ધધ્યાનરૂપ ક્રિયા કરનાથી શુક્લ થાય છે.

શ્લોકૌ

प्राधान्य शुद्धवीर्यस्य, ध्याने भवति निश्चलम् ।
शुद्धवीर्यं क्रियारूप, क्षयोपशमभावतः ॥ ४३ ॥
क्षयोपशमवीर्यात्मा, क्रियैव ध्यानमात्मन' ।
आत्मधर्मस्थिरीभावे, ध्यान हि ज्ञानसङ्गकृत् ॥ ४४ ॥

શબ્દાર્થ —ધ્યાનમાં શુદ્ધવીર્યનુ પ્રાધાન્ય નિશ્ચલ છે ક્ષયોપશમભાવથી શુદ્ધવીર્ય ક્રિયારૂપ છે, ક્ષયોપશમભાવીયવીર્ય ક્રિયારૂપજ આત્માનુ ધ્યાન છે, આત્મધર્મની સ્થિરતામાં જ્ઞાનસગકૃત્ ધ્યાન જ છે

ભાવાર્થ —ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનના પહેલા બે પાયા ધ્યાવવાં પર્યંત ક્ષયોપશમભાવીય શુદ્ધવીર્યનુ પ્રાધાન્યપણું છે રાગદ્વેષમાં જે વખતે આત્માનું વીર્ય ન પરિણમે તે વખતે તે શુદ્ધવીર્ય કહેવાય છે બારમા ગુણઠાણાસુધી ક્ષયોપશમભાવસહિત ધ્યાન કહેવાય છે, પચભાવનુ જેણે સ્વરૂપ જાણ્યું હશે તે આ બાબતમા વિશેષ સમજી શકશે ધ્યાનમાં ક્ષયોપશમભાવનું જ્ઞાન છે, ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમભાવ વા ક્ષયોપશમભાવ વા દશમા

ગુણઠાણે લોભનો ક્ષય થતા ક્ષપકશ્રેણિમાં મોહનીયનો ક્ષાયિકભાવ તથા ક્ષયોપશમભાવનુ વીર્ય હોય છે હાલ સાતમા ગુણસ્થાનકપર્યંત જઈ શકાય છે સાતમા ગુણસ્થાનકે ક્ષયોપશમભાવનુ જ્ઞાન હોય છે ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમ વા ક્ષયોપશમભાવ હોય છે, ક્ષયોપશમભાવનું વીર્ય હોય છે, ભાવમન તથા દ્રવ્યમન હોય છે, શુકલલેશ્યાના વિશુદ્ધ પરિણામ હોય છે, સાતના ગુણસ્થાનકે જે ધ્યાન છે તેમા શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય છે, અને ત્યા સહાયતા મનની વર્તે છે

અત્ર કહેવાનુ કે, ધ્યાનમા જ્ઞાન, ચારિત્ર, સમ્યક્ત્વ અને વીર્ય એ ચાર ગુણની પ્રવૃત્તિ દેખાય છે ધ્યાનમા ઉપયોગ હોવાથી શ્રુતજ્ઞાનનો વ્યાપાર કરે છે સમ્યક્ત્વ પણ કોઈ જાતનુ હોવાથી ત્યા સમ્યક્ત્વ પણ ઘટે છે, ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમ વા ક્ષયોપશમભાવ હોવાથી ત્યા ચારિત્રનો વ્યાપાર પણ ઘટે છે ક્ષયોપશમભાવનુ વીર્ય હોવાથી જ્ઞાન, ચારિત્રાદિ ગુણોની શક્તિને પણ બળ મળે છે ભાવમન પણ શુકલલેશ્યામય હોવાથી વિશુદ્ધ પરિણમવાળુ હોય છે, તે વખતે આત્માનો સુખ ગુણ પણ આવરણોનો નાશ કરવાથી સાક્ષાત્ અનુભવાય છે, આવી આત્મધ્યાનની દશામા અપ્રમત્તપણુ મુખ્યપણે વર્તે છે અનુત્તરવિમાનવાસી દેવતાના સુખ કરતા પણ આત્મા તે વખતે અનંતગુણ સહજસુખનો ભોક્તા બને છે

ધ્યાન વખતે ક્ષયોપશમભાવનુ વીર્ય પણ રાગદ્વેષમા [illegible] માટે તે નિશ્ચલ કહેવાય છે ક્ષયોપશમભાવનુ વીર્ય છે તે [illegible] ણતારૂપ ક્રિયા કરે છે તેથી તે પણ ક્રિયારૂપ કારણકાર્યની અપેક્ષાએ [illegible]

ધ્યાનમા જે શક્તિ વિશેષ ભાસે છે તે વીર્ય છે [illegible] ભાસે છે તે ચારિત્ર છે જે ઉપયોગ છે તે જ્ઞાન છે, [illegible] ક્રિયા, ક્ષયોપશમવીર્યની છે મનોબલ, વચનબલ અને [illegible] શમવીર્ય કહેવાય છે, મનોબલ જે ધ્યાનમા વર્તે છે તે [illegible] પેક્ષાએ જણાય છે,

વાક્યથી એવો ફલિતાર્થ નીકળે છે કે, સમ્યગ્જ્ઞાન વિના કેટલાક અજ્ઞ આ વાઓ ધ્યાન ધ્યાન પોકારે છે, તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાન વિના સમ્યગ્ધ્યાનને પામી શકતા નથી કારણ કે જેટલા પ્રમાણમા જ્ઞાન હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં ધ્યાન હોય છે, જેટલુ બળ તેટલું ચાલતુ થાય છે, જેટલી આંખમાં દર્શન શક્તિ, તેટલા પ્રમાણમાજ દેખી શકાય છે, માટે જ્ઞાન તેટલુ ધ્યાન કહેવાય છે

આ ઉપરથી ભવ્યાત્માઓએ સમજવુ કે ધ્યાનમાટે પ્રથમ સદ્ગુરૂ પાસે જ્ઞાન મેળવવુ પરિપૂર્ણ જ્ઞાન વિના ગુફામા પણ ચિત્ત ઠરવાનું નથી ધો બીનો કૂતરો જેમ ઘરનો નહિ ને ઘાટનો નહિ તેમ સિદ્ધાંતના જ્ઞાનવિનાના મનુષ્યો ધ્યાન કરી શકવાના નથી જ્ઞાન કરતાં ધ્યાનરૂપ ક્રિયા અત્યત ઉપયોગી છે, તે કઈ જ્ઞાનવિના પામી શકાય નહિ આત્મજ્ઞાનવિના વૈરાગ્ય થતો નથી, અને વૈરાગ્યવિના વાસનાનો ક્ષય થતો નથી દુનિયાના પદાર્થો- પરથી રાગ અગર દ્વેષ ટળતો નથી આત્મજ્ઞાનવિના ચિત્તને શી રીતે વશ કરવુ તે સમજી શકાય નહિ ત્યારે ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાની આશા તો શી રીતે રાખી શકાય ? આત્માનુ પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થતા અજ્ઞાનદશાનો નાશ થાય છે ત્યારે આત્મજ્ઞાની ખાતા, પીતા, બેસતાં, ઉઠતાં, અને ચાલતાં પણ આત્માનુ ધ્યાન ધરી શકે છે રાગદ્વેષની અનેક વાસનાનો આત્મજ્ઞાનથી ક્ષય કરી શકે છે પરિપૂર્ણ સ્યાદ્વાદતત્ત્વના જ્ઞાન વિના ધ્યાનની ઇચ્છાવાળાઓ કઈ પણ સમજ્યા વિના કોઈ વખત મિથ્યાત્વ દશામા પણ ઉતરી જાય છે તેમના મનમા વાસનાઓ ફૂદાફૂદ કરી મૂકે છે, માટે પ્રથમ સિદ્ધાંતાનુસાર આત્મ- જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ધ્યાન કરવુ જોઇએ જ્ઞાનસગકૃત ધ્યાનની અત્યત આવ શ્યકતા છે જ્ઞાનવિનાના પુરૂષોને ધ્યાનનો અધિકાર નથી ધ્યાનયોગ ક્રિયા રૂપ છે, તેમાં જ્ઞાનિ પુરૂષોનો પ્રવેશ થઇ શકે છે આત્મજ્ઞાન-વૈરાગ્યવિનાના જીવો બાહ્યકષ્ટ, પ્રાણાયામ આદિથી કઈંક સિદ્ધિયો મેળવે છે, પણ તેથી તે સિદ્ધિયો તેમના આત્માના હિતમાટે થતી નથી કારણ કે તેઓ ક્રોધી બની શ્રાપ આપી શકે છે આત્મજ્ઞાનવિના અને વૈરાગ્યવિના બાહ્યની સિદ્ધિયોના લોભમાં પડી મુક્ત થવાનું ભાન ભૂલી જાય છે માટેજ જ્ઞાનપૂર્વક ધ્યાનની આવશ્યકતા છે અત્ર બાહ્યના જ્ઞાનનો અધિકાર નથી તત્ત્વજ્ઞાનની આવશ્યકતા સૂચવી છે કારણ કે વ્યાકરણ ન્યાય રસ અલકાર વગેરે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હોય પણ ષડ્દ્રવ્યપૂર્વક આત્મજ્ઞાન યોગજ્ઞાન કે જે જૈન શાસ્ત્રોમાં સમ્યગ્રીતે વર્ણવ્યુ છે તેનુ જ્ઞાન ન હોય તો તે મનુષ્યોને આત્મજ્ઞાન અને ધ્યાનનો અધિકાર નથી અત્ર તો આત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા જણાવી છે

આત્મજ્ઞાનપૂર્વક ધ્યાનરૂપ ક્રિયા કરવાની અત્યત આવશ્યકતા છે ધ્યા નમા જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેનો સબધ થાય છે જ્યાં જ્ઞાન, ક્રિયા, એ બે

મળે ત્યા કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે, એમા કઈ આશ્ચર્ય નથી સૂક્ષ્મજ્ઞાન અને સૂક્ષ્મક્રિયાનુ આત્મામા એવુ બળવાન ચક્ર ચાલે છે કે અનેક કર્મની પ્રકૃતિયો મૂળમાથી ટળી જાય છે આત્મજ્ઞાનથી શુકલધ્યાનમા શક્તિમાન્ થએલા આત્મામા એટલુ બધુ સામર્થ્ય પ્રગટે છે કે તે અનતભવના કર્મ ખપાવી નાખે છે તે ભેગા જે અન્ય જીવોના કર્મ હોય તો તેનો પણ નાશ કરી શકે, આવુ આત્મસામર્થ્ય વર્તે છે જેના ઘેર કોટી ધનનો વ્યાપાર ચાલતો હોય તેને સામાન્ય વ્યાપાર ગમે નહિ, તેમ આત્મધ્યાનીઓના ત્યા મોટામા મોટો ધ્યાનક્રિયારૂપ ધર્મનો વ્યાપાર ચાલતો હોય છે તેથી તે પ્રમત્તદશાની ધર્મક્રિયાઓમા પણ લક્ષ્ય આપતા નથી, અર્થાત્ અપ્રમત્તદશામા ધ્યાનજ કર્યા કરે છે અપ્રમત્તદશાના ધ્યાનમા ન રહેવાય ત્યારે તે પ્રમત્તદશાની ધર્મક્રિયાઓને અવશ્ય કરે છે યોગ્ય છે કે મુનિયોએ સૂક્ષ્મક્રિયામાથી મન પાછુ હઠે ત્યારે તેને ધર્મની નિરવદ્ય સ્થૂલક્રિયાઓમા રોકવુ જ્ઞાન કરતા ક્રિયા ઉત્તમ છે તે આવી અપેક્ષાએ સર્વેને સમજાય છે, આત્મજ્ઞાન એ રૂપુ છે અને આત્મધ્યાન વા આત્મામા રમણતા એ સોનુ છે, એમ જાણીને આચારમા મૂકવુ તે ચારિત્રરૂપ ક્રિયા જે કરે છે તેને ઇન્દ્રો પણ નમસ્કાર કરે છે આ પ્રમાણે આત્મજ્ઞાન અને આત્મધ્યાનરૂપ ક્રિયા એ બેનો અત્યત આદર કરવો જોઇએ

સિદ્ધાતોમા પણ જ્ઞાનક્રિયાથી મુક્તિ છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે જણાવે છે.

શ્લોકૌ

अतो ज्ञानक्रियाभ्या च, मुक्तिः सूत्रे प्रदर्शिता ।
एकान्ततोहि मिथ्यात्व, मेकान्तवाददर्शिनाम् ॥ ४५ ॥
सप्तभगीनयोपेत, सम्यक्स्याद्वाददर्शनम् ।
आत्मज्ञानाय विज्ञेयं, भव्यजिज्ञासुभिःशुभम् ॥ ४६ ॥

શબ્દાર્થ—તેમાટે જ્ઞાન અને ક્રિયાથી સૂત્રમા મુક્તિ દેખાડેલી છે એકાતથી એકાતવાદિયોને મિથ્યાત્વ દર્શાવ્યુ છે સપ્તભગી અને સાત નયોવડે પ્રત્યેક પદાર્થની પ્રરૂપણા કરવી તે સમ્યક્ સ્યાદ્વાદદર્શન કહેવાય છે ભવ્ય જીજ્ઞાસુઓએ આત્મજ્ઞાનમાટે તે વિજ્ઞેય છે

ભાવાર્થ—પૂર્વોક્ત શ્લોકમા મુક્તિયો દર્શાવી છે તે માટે જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે મુક્તિ થાય છે સૂત્રોમા પણ બેથીજ મુક્તિ દેખાડેલી છે જ્ઞાન (જાણવુ) ક્રિયા, આત્મા આઠ કર્મથી મુક્ત થાય તેવી સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ યથાયોગ્ય ક્રિયા કરવી, જે જે ઉપાયોથી રાગ અને દ્વેષ ઘટે તેવી જિનાજ્ઞાનુસાર ક્રિયા કરવી, સાધુ અને શ્રાવકના ધર્મની ક્રિયાથી મુક્તિ થાય છે

જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર એ મોક્ષમાર્ગ છે જ્ઞાનદર્શન, અને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ માટે જે જે ક્રિયાઓ કરવી તે પણ સતક્રિયા છે અસખ્યયોગથી પણ મુક્તિ છે માટે અસખ્યયોગરૂપ ક્રિયા પણ મુક્તિના પ્રતિ હેતુભૂત છે વ્યાવહારિક જે જે ધર્મક્રિયાઓ શાસ્ત્રમા દર્શાવી છે કે જેનાથી પરિણામની શુદ્ધિ થાય છે તે તે ક્રિયાઓ, ગુરૂઆજ્ઞાનુસાર આદરવી જોઇએ જૈનસિદ્ધાતોમા કહેલી ક્રિયાઓની કેવા પ્રકારની આવશ્યકતા છે, તે સમજીને તેના યોગ્ય અધિકાર મેળવી તેનો આદર કરવો જોઇએ આત્મા પોતાના સદ્ગુણોનો પ્રકાશ કરે એવી ક્રિયાઓને ચારિત્ર કહે છે કારણરૂપ ચારિત્રને દ્રવ્યચારિત્ર કહે છે અને ફળરૂપ ચારિત્રને ભાવચારિત્ર કહે છે ભાવચારિત્ર, ઉપશમ ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવરૂપ છે એ ત્રણની પ્રાપ્તિ માટે જે જે પ્રયત્ન કરવા તે દ્રવ્યચારિત્ર કહેવાય છે ક્રોધ માન માયા અને લોભનો નાશ કરવા જે જે પ્રયત્ન કરવા તે દ્રવ્યચારિત્ર કહેવાય છે

બાહ્યની ક્રિયાઓ જે જે ધર્મની ધર્મસૂત્રોમા બતાવી હોય તે તે ક્રિયાના જે જે મુદ્દાઓ જે જે નયોની અપેક્ષાએ કહ્યા હોય તે તે બરાબર સમજીને આત્માના ઉપયોગપૂર્વક ક્રિયાઓ કરવામા મનને જોડી દેવાથી બા હ્યભાવમા લટકતુ મન બધ થશે મનની ક્રિયાઓ આત્માના સન્મુખ કરવી. અર્થાત્ સારાશ કે આત્માના સદ્ગુણોના ચિંતવનમાજ મનની ક્રિયા થવી જોઇએ અરિહતાદિક પચપરમેષ્ઠિ તથા જ્ઞાનાદિ ચાર પદના ગુણોનુ ચિંતવન મનમા કરવુ વાણીવડે પ્રભુના ગુણ ગાવા તેમજ, ધર્મોપદેશ દેવો, અને ધર્મચર્ચા કરી તત્ત્વજ્ઞાનનો લાભ મેળવવો કાયાની ક્રિયા પણ ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે કરવી

પરમાત્માની મૂર્તિ વા સ્થાપનાચાર્ય આગળ ધર્મની તે તે ક્રિયાઓ કરવી તદ્ધેતુ અને અમૃતક્રિયામા વિશેષત લક્ષ્ય આપવુ પ્રથમાવસ્થાની ક્રિયામા જો કે કઈભૂલ થાય તો પણ દરરોજ ભૂલો સુધારીને શુદ્ધ ક્રિયાઓ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવી તપનુ અજીર્ણ ક્રોધ છે જ્ઞાનનુ અજીર્ણ અહકાર છે, અને ક્રિયાનુ અજીર્ણ પરની નિંદા છે પારકી નિંદા કરવાથી ક્રિયાની શુદ્ધિ થતી નથી જૈનશ્વેતાબર માર્ગમા હાલ તો ઘણા ગચ્છો છે તેઓની ભિન્નતા ક્રિયા વગેરેની બાબતમા દેખાય છે, તો પણ ક્રિયાની ભિન્નતાથી જીવોએ પરસ્પર લડી મરવુ જોઈએ નહિ મધ્યસ્થ દૃષ્ટિ ધારણ કરવી

એકલા જ્ઞાનથી વા એકલી ક્રિયાથી મુક્તિ થતી નથી જ્ઞાનવિનાની ક્રિયાથી કઇ કર્મનો ક્ષય થતો નથી તેમજ જ્ઞાનમાત્રથી સપૂર્ણ કર્મનો ક્ષય થતો નથી જ્ઞાનપક્ષી સર્વથી આરાધક છે અને દેશથી વિરાધક છે, અને ક્રિયાપક્ષી દેશથી આરાધક છે અને સર્વથી વિરાધક છે, જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેને માનનાર તો અનેકાન્તવાદી હોવાથી સર્વથીજ આરાધક છે

શુષ્કજ્ઞાન અને શુષ્કક્રિયાથી મુક્તિ થતી નથી, ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે અંધશ્રદ્ધાથી જેઓ ક્રિયા કરે છે તેઓ ઉચ્ચ કોટિપર ચઢી શકતા નથી ક્રિયા કરનારાઓને ભલામણ છે કે તેઓ અંધક્રિયા થાય છે એમ જાણી ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરે નહીં, પણ શુદ્ધક્રિયા કરવાનો ખપ કરે કારણ કે, ક્રિયા ન કરવાથી ઉપર ચઢાતું નથી પણ પાછુ ઉતરાય છે અધ્યાત્મજ્ઞાનપૂર્વક ધર્મક્રિયાઓની આવશ્યકતા સ્વીકારવી જોઈએ જો કે સ્થૂલદૃષ્ટિવાળા જીવોને અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થાય, તો પણ ગીતાર્થ અધ્યાત્મજ્ઞાનીની આજ્ઞાપૂર્વક ધર્મક્રિયાઓ કરવી જોઇએ જે જે ક્રિયાઓમાં અત્યંત શુદ્ધ પ્રેમ, ભક્તિ, ઉત્સાહ, વૈરાગ્ય, આનંદ પ્રગટે તે તે ક્રિયાઓમા વિશેષત આદર કરવો જોઇએ પ્રભુપદ, ષડાવશ્યકની ક્રિયા, આદિ ક્રિયાઓ જ્ઞાનપૂર્વક સમજીને કરવામા આવે તો અધ્યાત્મા ઉત્તરોત્તર ચઢતો જાય છે

માનપૂજા, કીર્તિની લાલચ, આજીવિકાની લાલચ, વગેરે આશયથી ધર્મની ક્રિયાઓ કરવામાં આવે તો મુક્તિની સિદ્ધિમાટે થતી નથી સમતા, જ્ઞાન, ભક્તિ આદિપૂર્વક ક્રિયાઓ કરવામા આવે તો આત્મકલ્યાણ થઈ શકે જે જે ધર્મની ક્રિયાઓથી ઉપશમપણુ પ્રાપ્ત થાય તે તે ક્રિયાઓ કરવા લાયક છે

કેટલાક એકાંતપક્ષથી જ્ઞાનવિના ક્રિયામાજ અંધશ્રદ્ધાથી ધર્મ માનનાર અધ્યાત્મજ્ઞાનની નિન્દા કરે, ધિક્કારે, સદ્દગુણ લે નહિ જ્ઞાનિની આશાતના કરે, ધમાધમ ચલાવે, આત્મજ્ઞાન ઉપર ઝેર હોય, અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોને ઉડાવતા હોય, તેવાઓની તેવી પ્રવૃત્તિ પ્રશસ્ય નથી, અને તેવી પ્રવૃત્તિથી તેઓ આત્મકલ્યાણ કરી શકતા નથી

કેટલાક નામમાત્ર અધ્યાત્મજ્ઞાની વા શુષ્કજ્ઞાની બન્યા હોય, સદાચરણથી વિમુખ હોય, આત્માનુ ધ્યાન કરે નહિ, ધ્યાન વા સમતારૂપ ક્રિયા કરતા ન હોય, ધાર્મિક ક્રિયાઓની નિન્દા કરતા હોય, ક્રિયાપથનું એકાંતે ખંડનજ કરતા હોય, કંઈ પણ કરવુજ નહિ એમ માને અને સાંસારિક આશ્રવોની ક્રિયાઓ તો કર્યા કરે, ધર્મના વ્યવહારોને એકાંતે નિન્દે, તેવાઓની દશા ચિંતનીય છે તેવા જીવો સદ્દગુણદૃષ્ટિથી અનેકાંતવાદ ધારણ કરે, તો જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સબન્ધ ધારીને અલ્પ કાલમા મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરી શકે

આત્મજ્ઞાનિયો સ્થૂલ (બાહ્ય) અને આભ્યંતર (સૂક્ષ્મ) ક્રિયાઓ અધિકારદશા પ્રમાણે કરી આત્મસ્વરૂપાનંદને અનુભવે છે આત્મિક સુખના અનુભવીઓ નિમિત્ત અને ઉપાદાનક્રિયાનું કારણકાર્યપણે સ્વરૂપ સમજી યથાયોગ્ય ધર્મક્રિયાઓમા મગ્ન રહે છે બાહ્યક્રિયાઓના અનેક ભેદ છે તેમાથી પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે ક્રિયાઓ યોગ્ય છે તેનો તે આદર કરે છે અને અન્યના અધિકારની જે ક્રિયાઓ છે તેનો પોતે આદર કરતા નથી, તો પણ તેનુ ખંડન

કરતા નથી કારણ કે અધિકાર પ્રમાણે ભિન્ન રૂચિવાળા જીવો ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાઓને અવલંબીને પણ અભ્યંતર આત્મરમણતારૂપ ભાવચારિત્રમા આવવા ઇચ્છે છે એક નગરને પચીશ દરવાજા હોય તો પણ ગમે તે દરવાજાથી નગરમાં ઇચ્છિત સ્થાને જવાની જરૂર છે જૈનસિદ્ધાંતોના અનુસારે વ્યાવહારિક ક્રિયાઓ કરી આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા કરવી ધર્મક્રિયા કરતા મનની શુદ્ધિ થાય છે, અનેક વિષયોમા પરિભ્રમણ કરતુ ચિત્ત સ્થિર થાય છે, ધર્મધ્યાનનુ અવલમ્બન થાય છે

કેટલાક દર્શન અક્રિયવાદી છે, તે એમ કહે છે કે, આત્મા બધાયોજ નથી તેથી તેને મુક્ત થવા ક્રિયા કરવી તે ભ્રમણામાત્ર છે આવા એકાંતે અક્રિયવાદને માનનારાઓ કૃષ્ણપાક્ષિક ગણાય જૈન દર્શનમાં સક્રિય અને અક્રિય એ બે વાદ આત્મામાં ઘટે છે કર્મસહિત આત્મા સક્રિય છે, કર્મથી મુક્ત થયાબાદ અક્રિય આત્મા થાય છે આશ્રવક્રિયાના વિરૂદ્ધ સવરક્રિયાની જરૂર છે તેથી જૈનો મુક્તિમાટે ક્રિયા કરનારા હોવાથી શુકલ પાક્ષિક ગણાય છે, સવરની ક્રિયા બે પ્રકારની છે બાહ્ય અને અભ્યંતર આ બેમાથી અધિકાર પ્રમાણે જે જે ભવ્યો જે જે ક્રિયાઓ સાધ્ય લક્ષ્ય રાખીને કરે છે તે અનેકાંત જ્ઞાનથી ક્રિયાવાદી હોવાથી, શુકલ પાક્ષિક ગણાય છે આભ્યંતર સવરરૂપ ધ્યાનાદિક ક્રિયા કરનારને કેટલાક અજ્ઞો અક્રિયવાદી કહે છે તે અયોગ્ય છે ખરેખર તેવા અજ્ઞો ક્રિયાનુ પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણતા નથી તેનુંજ તે પરિણામ છે બાહ્ય અને આભ્યતર ધર્મક્રિયાઓ કરી આત્મામા લયલીન થઈ સહજાનદ સાધવો તેજ સાધ્યબિંદુ લક્ષમા રાખવાની જરૂર છે

જ્ઞાનની અત્યત આવશ્યકતા છે જ્ઞાન સૂર્ય સમાન છે અને ક્રિયા આગીયા જેવી છે—જ્ઞાન દેખતું છે ક્રિયા આધળી છે બેનો સયોગ થવો જોઇએ જો એકલી ક્રિયા વા એકલું જ્ઞાન જ માનવામાં આવે તો એકાત વાદ થાય છે અને એકાંતવાદ તેજ મિથ્યાત્વરૂપ ગણાય છે તેથી એકાંત વાદી આત્મતત્ત્વને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, જે જે એકાતવાદિયો છે તે મિથ્યાત્વબુદ્ધિવાળા કહેવાય છે

સપ્તભગી અને સાત નયસહિત પદાર્થનુ સ્વરૂપ કહેવાથી સ્યાદ્વાદ દર્શનની સિદ્ધિ થાય છે, તેમા એકાતવાદ નથી માટે તે સમ્યગ્ સ્યાદ્વાદદર્શનની ખ્યાતિથી જગત્મા જયકારી વર્તે છે

આત્મજ્ઞાનમાટે સ્યાદ્વાદ દર્શન ભવ્યોએ જાણવા યોગ્ય છે, સ્યાદ્વાદદર્શનના જ્ઞાનથી એકાત આગ્રહ, મતભેદ, ધર્મભેદ ધર્મના ખડન, મડન અનપેક્ષવાદ, ધર્મકલેશ અને મિથ્યાબુદ્ધિ આદિ સર્વ દોષોનો નાશ થાય છે અને આત્મામા સમતા પ્રગટે છે, તેથી આત્મા પરાત્મપદ પ્રાપ્ત કરે છે

સ્યાદ્વાદદર્શન પ્રમાણે આત્મદ્રવ્યને ઉદ્દેશી મુમુક્ષોએ ઉદ્યમ કરવો જોઇએ.

શ્લોક

आत्मधर्मं समालम्ब्य, यतितव्यं मुमुक्षुभिः ।
आत्मा हि ज्ञापनीयश्च, भव्यानां शर्महेतवे ॥ ४७ ॥

શબ્દાર્થ—મુમુક્ષુઓએ આત્મધર્મને અગીકાર કરીને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને મુમુક્ષુઓએ ભવ્ય જીવોને આત્માનું સ્વરૂપ જણાવવુ જોઇએ, આત્માનું સ્વરૂપજ ભવ્યોને આત્મિક સુખમાટે થાય છે

ભાવાર્થ—આત્માને અધિકાર કરીને જે કરવુ તે અધ્યાત્મ કહેવાય છે, તાત્પર્યાર્થ કે અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સવરની ક્રિયાઓમા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, અને ભવ્ય જીવોને મોક્ષસુખમાટે આત્માજ જણાવવો જોઇએ, જગત્મા આત્માની શુદ્ધ ક્રિયા મૂકીને અશુદ્ધ ક્રિયા કે જે આશ્રવરૂપ ગણાય છે, તેને કરનારાઓ ઘણા હોય છે, જગત્‌ની ઉન્નતિનો ઉપદેશ આપનારા ઘણા હોય છે, પણ તેવા ઉપદેશકો પોતાનું શાશ્વત સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી અને અન્યોને પણ શાશ્વત સુખાય ઉપકારી બની શકતા નથી દુનિયાના સુખમાટે અનેક જીવો ઉદ્યમ કર્યા કરે છે, દુનિયાના કૃત્રિમ સુખમાટે અનેક ઉપદેશો અપાય છે, પુસ્તકો રચાય છે, યત્રો બનાવાય છે, વ્યાપારો કરાવાય છે, રાજ્યના અને પ્રજાના સુધારા કરવાય છે, રાત્રીદીવસ ઘાણીના બલદની પેઠે ગદ્ધાવૈતરૂં કરાય છે, સુખની જખનામા ઉંઘ પણ આવતી નથી, ઝાડીવાડી લાડીમાટે ન કરવાનુ કરાય છે, સસારની ઉપાધિમા ખુચી રહેવાય છે, અને આખી ઉમર તેમાં ગાળવામા આવે છે તો પણ આત્માને સદાનું સુખ મળતું નથી, સાન્નિપાતિકની પેઠે ચિત્તની સ્થિરતા રહેતી નથી આવી સાસારિક ક્રિયાઓ કરનાર તથા તેના ઉપદેશ આપનારાઓને સત્યસુખ મળતું નથી ઉલટા કર્મ બાધી સસારમા પરિભ્રમણ કરે છે માટે, મુમુક્ષુ જીવે આત્મિકક્રિયા કરવી જોઇએ, દેવગુરૂ અને ધર્મની આરાધના વા આત્માનું ધ્યાન, આત્માનો ઉપયોગ ઇત્યાદિને આત્મિક ક્રિયા કહેવામા આવે છે, આ સાને ઉદ્દેશીને જે જે ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે, તેમાં બાહ્યસુખની ઇચ્છાના અભાવે આત્મિક ક્રિયાઓ શાશ્વત સુખને પ્રગટાવનારી થાય છે

આત્માનુ બળ એવુ થવુ જોઈએ કે જેથી આત્માનો સત્ય આનદ અનુભવાય આત્માના આનદની ખુમારી આવે છે ત્યારે મુક્તિના સુખનો વિશ્વાસ બરાબર હૃદયમાં થાય છે

સારમા સાર આત્મા છે, આત્માવિના સુખ નથી ત્યારે મુમુક્ષુએ સર્વ જીવોને આત્માજ જણાવવો જોઇએ, મુમુક્ષુઓ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે અને ભવ્ય

જીવોને સુખ મળે એવો ઉપદેશ કરે છે, દુખપ્રદ સાસારિક કાર્યોનો ઉપ દેશ કરતા નથી જે જે જીવો ભૂતકાળમા મુક્તિ ગયા છે મહાવિદેહમાં હાલ મુક્તિ જાય છે અને ભવિષ્યકાળમા જશે તે સવ આત્માના આલબ નથી, આત્માને જાણવાથી આત્મામા રમણતા કરવાથીજ સમજી લેવુ

ક્ષણિક સુખ જણાવનારનો પામર મનુષ્ય મોટો ઉપકાર માને છે, પણ તે સમજતો નથી કે ઉલટુ તેથી મ્હને સત્યસુખ મળતુ બધ થાય છે ક્ષણિક સુખને જણાવનારનો ઉપકાર પણ ક્ષણિક છે અને સત્ય નિત્ય સુખ જણાવનારનો ઉપકાર પણ ઉત્તમોત્તમ અને સદાનો છે ક્યા વિષ અને ક્યાં અમૃત ક્યા સરસવનો દાણો અને ક્યાં મેરૂપવત, ક્યા ફીટો અને ક્યાં ઈન્દ્ર મહારાજા સત્ય સુખ જેનામા છે એવા આત્માને જણાવનાર ચડતી ઉપ માએ મોટા ઉપકારી છે

જે સત્ય સુખમય હોય તેજ વસ્તુને દેખાડવી જોઇએ એવી વસ્તુ આત્મા છે, માટે આત્માને જણાવવો કે જેથી ભવ્યાત્માઓ મોક્ષના સુખ પામે

આત્મજ્ઞાનોપદેશથી ઉપદેષ્ટાઓ તીર્થંકર થઇ મુક્ત થાય છે.

શ્લોકા

आत्मज्ञानोपदेशेन, भव्यानामुपकारकाः ।
तीर्थकृत्त्वं समासाद्य, यान्ति मुक्तिगृहं शुभम् ॥ ४८ ॥
सर्वपरोपकारेषु, देशनाया उपक्रिया ।
प्राप्नोति श्रेष्ठतां सत्या, सतामेतादृशी स्थितिः ॥ ४९ ॥
द्रव्यपरोपकारेण, साध्या भावोपकारता ।
निष्कामवृत्तितो भव्यै., सा च लक्ष्यं सुखास्पदम् ॥ ५० ॥

શબ્દાર્થ —આત્મજ્ઞાનોપદેશવડે સાધુઓ ભવ્યોને ઉપકાર કરનાર એવુ તીર્થંકરપણું પામી મુક્તિગૃહમા જાય છે સર્વ પ્રકારના પરોપકારમાં આત્માની દેશનાનો ઉપકાર શ્રેષ્ઠ સત્યતાને પામે છે સત્પુરૂષોની એવા પ્રકારની સ્થિતિ છે

દ્રવ્યપરોપકારવડે ભાવ ઉપકારતા સાધવા યોગ્ય છે એમ નિષ્કામ વૃત્તિથી આત્મસાધક સાધુઓએ સુખાસ્પદ એવુ શિવપદ સાધવુ જોઇએ

ભાવાર્થ —આત્મજ્ઞાનના ઉપદેશવડે તીર્થંકર નામકર્મ બધાય છે 'સવી જીવ કરૂં શાસન રસી એસી ભાવદયા મન ઉલસી' પ્રશસ્ત સરાગ ભાવમાં પરિણમેલ કોઈ ભવ્યાત્મા જ્યારે મનમા વિચારે છે કે સવ જીવોને જૈન શાસનના રસિક બનાવી દઉં એવી ભાવનાનો સાગર પ્રગટતા તીર્થંકર નામ

કર્મનાં દલિક ગ્રહણ કરે છે, આ ઉપાયથી આત્મસાધકોને તીર્થંકર પદની ઇચ્છા હોય તો દેશનાની પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ, સર્વ જીવોને ધર્મી બનાવવા આવી ભાવદયાનો સાગર હૃદયમા ઉભરાતા તીર્થંકરનામ કર્મ અનેક જીવોએ ભૂતકાલમા બાધ્યુ અને બાંધશે તેમજ મુક્તિ પામ્યા અને પામશે, મનમા ભાવદયાના ઉપદેશની ભાવના ઉલસે અને વાણીવડે ઉપદેશ ન દેવાય તોપણ તીર્થંકરનામ કર્મ બધાય છે જેઓ અન્યને ઉપદેશ દેવાની ઇચ્છા રાખતા નથી, ફક્ત પોતેજ તરવુ એમ ઇચ્છે છે, કોઇને ઉપદેશ આપતા નથી તે કેવલજ્ઞાની થાય છે તોપણ મૂકકેવલી રહે છે ભવ્ય જીવોને અનત સુખ આપવા જેઓની ઇચ્છા છે તેઓએ ભવ્ય જીવોને તારવામાટે આત્મધર્મ ઉપદેશ આપવા તૈયાર થવુ પાપના ઉપદેશ કરતાં પુણ્યનો ઉપદેશ અત્યુત્તમ છે, આશ્રવના ઉપદેશ કરતા સવરનો ઉપદેશ અત્યુત્તમ છે મિથ્યાત્વનો ઉપદેશ વા મિથ્યાત્વ ગ્રથો બનાવવા કરતાં સમ્યક્ત્વનો ઉપદેશ અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય તેવા ગ્રથો બનાવવા તે અનતગુણ ઉત્તમ કાય છે

વ્યાવહારિક વિદ્યાની કેળવણીનો ઉપદેશ અને તત્સબધી ગ્રથો રચવાના કરતા ધાર્મિક વિદ્યા અને તત્સબધી ગ્રથો રચવા તે અત્યુત્તમ કાર્ય છે, દ્રવ્યજ્ઞાનના ઉપદેશ કરતા ભાવજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવો વા તે પ્રાપ્ત કરવુ તે અનતગુણ ઉત્તમ છે, અશુદ્ધ વ્યવહારમા પ્રવૃત્યર્થ ઉપદેશ આપવાના કરતા શુદ્ધ વ્યવહારમા પ્રવૃત્યર્થ ઉપદેશ આપવો તે અનતગુણ ઉત્તમ કાર્ય છે આજીવિકાનો ઉપદેશ આપવા કરતા મન અને આત્મા સુધરે તેવો ઉપદેશ આપવો વા તેમાટે સહાય આપવી તે ઉત્તમ કાય છે વ્યવહારમા રહેવાનો ઉપદેશ આપવા કરતા આત્માના ધર્મમા રહેવાનો ઉપદેશ આપવો તે અનતગુણ ઉત્તમ કાર્ય છે, સસારસુધારાના ઉપદેશ કરતા ધર્મના સુધારાનો ઉપદેશ આપવો તે અનતગુણ ઉત્તમ કાય છે, શ્રાવક કરવાનો ઉપદેશ દેવા કરતા સાધુ કરવાનો ઉપદેશ આપવો તે અનતગુણ ઉત્તમ કાય છે, એકાત ધર્મનો ઉપદેશ કરતા અનેકાત ધર્મનો ઉપદેશ આપવો એ અનતગુણ ઉત્તમ કાર્ય છે, રાગદ્વેષવૃદ્ધિકારક ઉપદેશના કરતા રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય તેવો ઉપદેશ આપવો તે અનતગુણ ઉત્તમ છે, અશાતિના ઉપદેશ કરતાં શાતિનો ઉપદેશ અનતગુણ ઉત્તમ છે એકાત વસ્તુનું સ્વરૂપ બતાવવા કરતાં અનેકાતપણે વસ્તુનુ સ્વરૂપ બતાવવુ (ઉપદેશવુ) એ અનતગુણ ઉત્તમ છે, એકેક નયથી એકાતે વસ્તુસ્વરૂપ સમજાવવાનો ઉપદેશ આપવા કરતા સાત નયોથી અનેકાતપણે વસ્તુધર્મ સમજાવવામાટે ઉપદેશ આપવો એ અનતગુણ ઉત્તમ છે જડ પદાર્થના જ્ઞાનમાટે ઉપદેશ આપવો તેના કરતા આત્મજ્ઞાનમાટે ઉપદેશ આપવો એ અનતગુણ ઉત્તમ છે આમ અપેક્ષાએ સમજવુ આ ઉપરથી ભવ્યોના સમજવામા આવશે કે આત્મ

જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવો તે સર્વ પ્રકારના ઉપદેશમા શ્રેષ્ઠ છે, આ ઉપરથી એમ કહેવાનું નથી કે અ ય જે જે ઉપદેશો આપવા તે ખોટા છે તે પણ અપેક્ષાએ યોગ્ય છે અ ય તત્ત્વોનો ઉપદેશ તે કારણ છે અને આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ છે તે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ કારણ છે, કારણ કે સર્વ જગતના જડ પદાર્થોને જાણવા ઉદ્યમ કર્યો, તેનો ઉપદેશ આપ્યો, પણ જ્યાસુધી આત્મા એ શુ છે તેનો ઉપદેશ ન આપ્યો ત્યાસુધી જગતના ઉપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો એમ કહી શકાય નહીં સર્વ જિનાગમોના ઉપદેશની આવશ્યકતા છે પણ તેમાં આત્મજ્ઞાનના ઉપદેશની અત્યત આવશ્યકતા છે, તેમા પણ સમજવાનું કે દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનપૂર્વક આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવો તેજ શ્રેષ્ઠ છે આત્મજ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન એમ તો સર્વે પોકારે છે પણ સાત નય, સપ્તભગી નિક્ષેપપૂર્વક અનેકાતપણે આત્માને જાણવો અને તેનો ઉપદેશ આપવો એ કઈ સામાન્ય વાત નથી કોઈ વિરલા દ્રવ્યાનુયોગપૂર્વક આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપે છે અને તેમ જાણે છે આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવાની રૂચિ થવી વા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ, એ કઈ સહેલી વાત નથી કોઈ ભાગ્યવતને, આત્મજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનનો સ્યાદ્વાદપણે ઉપદેશ આપવો સુજે છે

સર્વ પરોપકારોમા ભાવદેશનાનો ઉપકાર મોટો છે આ ઉપરથી ભવ્યો સમજશે કે જે સાધુઓ ભાવદેશનાથી ભવ્ય જીવોને તારે છે ત્હેના સમાન કોઈ મોટો ઉપકાર કરી શકતું નથી સુદર્શનાચરિત્રમા પણ નીચે પ્રમાણે કહ્યુ છે —सुदर्शनाचरित्रे

जिणिंदधम्मोवपसदाण महातिथ्थ ॥

વીતરાગકથિત ધર્મના ઉપદેશનું દાન એ મોટુ તીર્થ છે, એજ મોટી યાત્રા છે

गाथा

जिणभुवण बिंवपूया, दाणदया तवसुतिथ्थजत्ताण ॥
धम्मोवपस दाण, अहिय भणिय जिणदेहिं ॥ १ ॥
पगंपि जो पबोहइ, पावासत्त जिणिंदधम्ममि ॥
सव्वजियाण चिदिन्न, अभय महादाण मिहतेण ॥ २ ॥
धम्मोवपसदाण, जिणेहिं भणिय इम महादाण ॥
सम्मत्तदायगाण, पडिओवयारो जओ नथ्थि ॥ ३ ॥
सम्मत्तमहादाणं जीवो जो देइ धम्मबुद्धीए ॥
तनथ्थि जए ज तेण, नय विइन्न सुह पुन्न ॥ ४ ॥

तिर्यसिदनमियचलणावि, जिणवरा जति जोयणसयाइ ॥
जीवस्स वोहणथ्थ, एगस्सवि पावयस्स दुहि ॥ ५ ॥
पडिवोहिउय जीवो, धम्म आयरइ वज्जए पाव ॥
जम्मे जम्मे सुहिओ, हवइ सासय सुह लहइ ॥ ६ ॥

જિનમદિર, જિનપ્રતિમા, જિનપ્રતિમાપૂજા, દાન, દયા, તપ, અને તીર્થની યાત્રા ઇત્યાદિ ધર્મકાર્યો કરતા શ્રીતીર્થંકરોએ ધર્મના ઉપદેશનુ દાન દેવુ તે અધિકતર શ્રેષ્ઠ બતાવ્યુ છે

એક પણ પાપાસક્તને પ્રબોધીને તેને જે જૈનધર્મ પમાડે છે તેણે આ જગત્મા સર્વે જીવોને અભયદાન આપ્યુ એમ જાણવુ

ધર્માપદેશનું દાન જિનોએ મોટામા મોટુ દાન કહ્યું છે સમ્યકત્વ પમાડનારાઓનો જેમાટે પ્રત્યુપકાર થઈ શકતોજ નથી ધર્મની બુદ્ધિથી ધર્મોપદેશ દ્વારા જે ઉપદેશક મુનિરાજ સમ્યકત્વ મહાદાન આપે છે, તેણે દુનિયામાં સર્વે પુણ્ય વા સુખ પ્રાપ્ત કર્યું ચોસઠ ઇન્દ્રો પણ જેના ચરણ-કમલમા નમસ્કાર કરે છે એવા તીર્થંકર પણ એક પાપી જીવને બોધ દેવા સો યોજનપર્યંત જાય છે પ્રતિબોધેલો આત્મા ધર્મનો આદર કરે છે અને પાપનો ત્યાગ કરે છે ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ ભવ પામી સુખી થયો છતો અને કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પામી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે

આ ઉપરથી ધર્મસાધક સાધુ મહારાજાઓ સમજશે કે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવો એમા મહાન્ ઉપકાર છે ગૃહસ્થો કરતા ધર્મોપદેશકો જગત્મા મોટો ઉપકાર કરી શકે છે તે ઉપકાર કોઇથી પણ થતો નથી અર્થાત્ અન્યને ધર્મોપદેશ આપવો એ સર્વે ઉપકાર શિરોમણિ છે ધર્મદેશનાનો દ્રવ્યઉપકાર અને ભાવઉપકાર સમજવો જોઇએ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ યોગ્ય જે જે શાસ્ત્રો ભણાવવા, વચાવવા, ઉપદેશવા, એ દ્રવ્યઉપકારની દેશના છે, અપેક્ષાએ એમ સમજાય છે અને સમ્યકત્વ યોગ્ય જે ઉપદેશ આપવો કે જેથી જીવો સમ્યકત્વ પામે તે ભાવઉપકારરૂપ દેશના છે, વા સમ્યકત્વપ્રાપ્તિના જે જે હેતુઓ હોય, તેમજ ભાવદેશનારૂપ પરોપકારના જે જે હેતુઓ હોય તેનો ઉપદેશ દેવો તે દ્રવ્યપરોપકાર છે એવા દ્રવ્યપરોપકારવડે પણ ભાવપરોપકાર-સમ્યકત્વદેશનારૂપ-પ્રાપ્ત કરવો આત્મજ્ઞાનપ્રાપ્તિના જે જે નિમિત્ત હેતુઓ હોય તેનો ઉપદેશ, સાધ્યની અપેક્ષાએ દેવો અને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેવો અનેકાતપણે ઉપદેશ દેવો, આમ આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવાથી અન્ય જીવો ઉપર મોટામા મોટો ઉપકાર કરી શકાય છે માટે યોગ્ય જીવોને યોગ્ય વિધિથી યોગ્ય ઉપદેશવડે યોગ્ય ઉપદેશકોએ આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવો. આત્માને આ-

સ્વરૂપે ઓળખાવવાથી મુમુક્ષુઓ આત્મજ્ઞાન પામી પરમાત્મપદ પામે છે માટે સાધ્યબિંદુ લક્ષ્યમા રાખી સર્વ જીવોએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેમ મન, વાણી, અને કાયાથી પ્રયત્ન કરવો, એજ હિતશિક્ષા ક્ષણે ક્ષણે સ્મરણીય છે નિષ્કામવૃત્તિથી ભવ્યોએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શિવપદ સાધ્ય કરવુ

આત્મજ્ઞાનના ઉપદેશનુ માહાત્મ્ય જણાવી ગ્રથકાર
હવે આત્મામા લક્ષ્ય રાખી મુમુક્ષુઓએ
વર્તવુ એમ જણાવે છે.

શ્લોક

दत्तलक्ष्योपयोगेन, वर्त्तितव्य मुमुक्षुणा ।
आविर्भावः सुखाब्धेस्तु, जीवः परात्मतां व्रजेत् ॥ ५१ ॥

શબ્દાર્થ —આત્માના અસખ્ય પ્રદેશરૂપ લક્ષ્યમા જેણે ચિત્ત દીધુ છે એવા મુમુક્ષુએ શુદ્ધ માર્ગમા વર્તવુ જોઇએ, કે જેથી સુખસાગરનો આવિર્ભાવ થાય અને આત્મા પોતે પરમાત્મપણું પામે

ભાવાર્થ —બાહ્યપદાર્થો જડ હોવાથી તેમા લક્ષ્ય દેવુ યોગ્ય નથી આત્મામાજ ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિવડે લક્ષ્ય આપવુ જોઇએ જગત્મા આત્મા વા પરમાત્મા વિના કોઈ ઉત્તમ પદાર્થ નથી જેમાં જ્યારે ત્યારે પણ પરમાત્મપણું પ્રગટવાનુ છે તે આત્મામાજ લક્ષ્ય આપવાથી પ્રગટશે જે સર્વ પદાર્થોને જાણે છે દેખે છે, નિશ્ચય કરે છે તેવા આત્માના અસખ્ય પ્રદેશોમા લક્ષ્ય ધારવુ જોઇએ આત્મામા લક્ષ્ય દીધુ છે એવા મુમુક્ષુએ ઔદયિકભાવના સાક્ષી રહી અને સમભાવે રહી, અન્તરમા રમણતા કરવી જોઈએ તેમ વર્તવાથી શુ થાય તે બતાવે છે સહજ આત્મિક સુખસાગરનો આવિર્ભાવ થાય છે જેમ જેમ આત્માના શુદ્ધસ્વભાવપ્રમાણે વર્તન થાય છે તેમ તેમ કર્મની વર્ગણાઓ ખરે છે અને ખરેખર અશુદ્ધ પરિણતિ ટળીને શુદ્ધ પરિણતિ થાય છે જેમ જેમ રાગદ્વેષની પરિણતિ મદ પડે છે તેમ તેમ શુદ્ધ પરિણતિયોગે ખરો ખરો આત્મિકસુખનો અનુભવ આવે છે ક્ષાયિકભાવે પરિપૂર્ણ શુદ્ધપરિણતિ થતાં પરિપૂર્ણ સુખનો ભોગ થાય છે આત્મા જે વખતે રાગદ્વેષની પરિણતિમાં હોય છે તે વખતે બાહ્યસન્મુખ ચિત્ત હોવાથી આત્માના સુખનો પરોક્ષદશામાં અનુભવ આવતો નથી જેમ જેમ મન, વચન અને કાયાની સ્થિરતા થાય છે અને મન, વચન અને કાયામાં હું અને મ્હારાપણું લાગતું નથી તેમ તેમ આત્મિકસુખનો અનુભવ થાય છે જેમ જેમ બાહ્યની અને અન્તરની જ્ઞાનના બળે ઉપાધિ ઓછી થાય છે તેમ તેમ સુખનો અનુભવ આવે છે આત્મજ્ઞાનવડે શુભાશુભ જાણતો છતો બાહ્યમા

રાગ વા દ્વેષ કરતો નથી અને તે બાહ્યપદાર્થોનો નિર્લેપપણે કૂટસ્થ સાક્ષીરૂપે જોનાર, અને દેખનાર, થાય છે અને મનની સમતોલ દશા જાળવી સમતા સગે ખેલે છે ત્યારે આત્મિક સહજસુખનો અનુભવ થાય છે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, માન, માયા, ઈર્ષ્યા, નિંદા, હાસ્ય, હર્ષ, શોક, અને રાગ આદિ દોષોના હેતુઓના સબધમા આવતા પણ કૂટસ્થ સાક્ષી તરીકે રહે અને દોષોમા લેપાય નહીં એવી આત્માની શુદ્ધદશા થતાં આત્મિકસુખનો અનુભવ આવે છે પરિપૂર્ણ દોષો નાશ પામતાં પરિપૂર્ણ આત્મિકસુખનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, શેખચલ્લીની પેઠે કેટલાક આત્મજ્ઞાન અને યોગની ફક્ત વાતોનો લવારો કરે છે અને ભક્તો બનાવી તેના પૈસા ધુતે છે અને ગૃહસ્થાશ્રમમા એક આજીવિકા પથ ઉભો કરે છે તેઓ આત્માના શુદ્ધ વર્તન વિના આત્મિક સુખ પામતા નથી, અધ્યાત્મ અને યોગજ્ઞાન મેળવી તે પ્રમાણે વર્તી ગૃહસ્થપણાની જજાળ પરિહરી ઉપાધિમુક્ત થઈ અન્તરઉપાધિને છોડતા આત્મિક સુખનો અનુભવ આવે છે, તેમાટે તીર્થંકરોએ ઉપાધિમુક્ત થઈ આત્મિક સુખ આસ્વાદવા સાધુમાર્ગની પ્રરૂપણા કરી છે સાધુમાર્ગ સર્વોત્તમ હોવાથી અનેક ઉપાધિથી દૂર રહેવાય છે આત્મજ્ઞાનમા રમણતા થાય છે, માટે ગૃહસ્થોએ આરભાદિકની હિંસાનો નાશ કરવા સાધુમાર્ગ ગ્રહણ કરી, આત્માના સ્વરૂપમાં લયલીન થઈ, આત્મિક સહજસુખના ભોક્તા થવુ ભોગાવલીકર્મની બળવત્તાથી ગૃહમાથી ન નીકળાય તો પણ ઘરમાં રહીને કૂટસ્થ સાક્ષીપણે સર્વ વસ્તુઓના જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા-બનવુ અને અન્તરમા નિર્લેપ રહેવા સત્સમાગમ કર્યા કરવો ગૃહસ્થાવાસમાં રહી જેટલા પળે તેટલા વ્રતો પાળવા, ગૃહસ્થાવાસમાં રહી ગમે તેટલા સારા ભક્ત કહેવાય તો પણ તેઓએ સાધુઓની તથા સાધુમાર્ગની નિન્દા પ્રાણાતે પણ ન કરવી. કારણ કે નિન્દા કરવાથી આવતા ભવમા સાધુની દશા પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી સસારમા રહીને પણ સાધુધર્મની અનુમોદના કરવી સાધુધર્મ પ્રાપ્ત કરવા અહર્નિશ પ્રયત્ન કરવો, પ્રતિદિન નિર્લેપદશાનુ ઉચ્ચ જીવન કરવા માટે અને આત્મિક સુખનો વિશેષત અનુભવ કરવા માટે યોગ્ય હેતુઓનુ અવલબન કરવુ જલકમળની પેઠે રાગદ્વેષથી દૂર રહી સાસારિકદશા ગાળવા પ્રયત્ન કરવો, બાહ્યની દશા ભૂલીને અતરમા એક આત્મારૂપ લોકાલોક સૂર્યની ઉપાસના કરવી, તેમાં લીન થઈ જવુ ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિવડે આત્મામા સયમ કરવો આત્મામાં સયમ કરવાથી આત્મિકસુખનો સાગર પ્રગટ થયા વિના રહેશે નહિ અને પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય વિના પણ જ્યા ત્યાં આત્માના સુખની લ્હેરિયો ભોગવી શકશો આત્માના સુખનો ભોગ ભોગવ્યાથી વિશ્વાસ આવતા બાહ્યસુખમાથી ચિત્ત પાછુ હઠશે, બાહ્યમા સુખની ભ્રાંતિ નાશ પામશે આત્મા અનત સુખનો સાગર થતા પરમાત્મપણે પ્રગટ થાય છે.

હવે આત્મિકસુખ પ્રગટ કરવા અને પરમાત્મ
થવાની કુચી કર્તા બતાવે છે.

श्लोक

यादृक् सिद्धस्वरूप मे, तादृग् भेदस्तु कर्मणः ।
कर्मभेदविनाशाच्च, सोऽहं भव्यशिरोमणि' ॥ ५२ ॥
अहो जीवः परात्माऽहं, सत्तात' सम्प्रति स्मृतः ।
उत्थितो व्यक्तिसिद्ध्यर्थ, साधयिष्ये परात्मताम् ॥ ५३ ॥
आत्मसामर्थ्यतः शीघ्र, मया किं कि न साध्यते ।
सर्वकार्याणि सिद्ध्यन्ति, यत्नेनातः समुत्सहे ॥ ५४ ॥

શબ્દાર્થ —જેવુ સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે તેવુ મ્હારૂ સ્વરૂપ છે પણ હાલ હુ તેવો નિર્મલ નથી તેમા કર્મે ભેદ કર્યો છે કર્મના ભેદના નાશથી હુ આત્મા પણ સિદ્ધ પરમાત્મા થાઉં ॥ ૫૨ ॥ અહો! હું જીવ છુ પણ સત્તાથી હું પરમાત્મા છુ એમ સપ્રતિ ધાર્યું, હવે આત્માની પરમાત્મદશા કરવા હું ઉઠ્યો છુ ખરેખર પરમાત્મપણાને હું સાધીશ ॥ ૫૩ ॥ આત્માના સામર્થ્યથી મ્હારાવડે શુ શુ સાધ્ય ન કરી શકાય ? અર્થાત્ સર્વ સાધ્ય કરી શકાય કારણ કે પ્રયત્નવડે સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે કાળા માથાનો માનવી શુ નથી કરી શકતો ? અર્થાત્ સર્વ કરી શકે, છે માટે પરમાત્મપદ સાધવા હવે હું ઉત્સાહ રાખુ છુ એમ સાધક પોતાના ઉદ્ગાર કાઢે છે

ભાવાર્થ —સિદ્ધપરમાત્માનુ જેવુ સ્વરૂપ છે તેવુ પ્રાપ્ત કરવાને માટેજ આત્માનો આ જગતૂમા મુખ્ય સાધ્ય ઉદ્દેશ છે સિદ્ધસમાન હું છુ ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે સત્તાથી કે વ્યક્તિથી ? ઉત્તરમા કહેવુ પડશે કે હાલ તો સત્તાથી સિદ્ધસમાન છુ ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે કેમ વ્યક્તિથી સિદ્ધસમાન નથી ? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે સિદ્ધપરમાત્માની વ્યક્તિ જેવી મ્હારી વ્યક્તિ નથી કારણ કે તેવી વ્યક્તિ થવામા કર્મનો ભેદ છે અર્થાત્ આ આત્માને કર્મ લાગ્યા છે તેથી સિદ્ધપરમાત્મા સમાન હાલ નથી પણ કર્મભેદનો ક્ષય થતા ભવિષ્યમા આત્મા તે પરમાત્મા થઈ શકે અપ્પાસોપરમપ્પા આત્માજ પરમાત્મા કહેવાય છે વ્યક્તિથી આત્મા પરમાત્મા થાય એવો સાધ્ય ઉદ્યમ આરભવો જોઈએ ઉપયુક્ત सोऽहं શબ્દનો અર્થ વિશેષત મનનીય છે

सोऽहं

ઘણા લોકો સોઽહ સોઽહ એમ બોલ્યા કરે છે કેટલાક એમ સમજે છે કે સોઽહ એ એક મહાન્ મત્ર છે, સોઽહ એમ બોલવા માત્રથીજ મુક્તિ

અહો આત્મસામર્થ્યથી મ્હારાવડે કયુ કાર્ય સાધ્ય ન થઈ શકે? અર્થાત્ સર્વ થઈ શકે દુનિયાના કાર્ય સાધ્ય કરવા એમાં કિંચિત્ પણ આત્મસુખ નથી માટે આત્માનું સહજ અનન્તસુખ પ્રાપ્ત કરવુ તેજ સાધ્યબિંદુ લક્ષ્યમાં રાખી હું ઉભો થયો છુ, અર્થાત્ અનન્તસુખમય પરમાત્મપદ સાધવા ઉદ્યમી થયો છુ ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિ પણ પરમાત્મપદની છે પ્રત્યાહાર પણ પરમાત્મપદ માટેજ છે માટે હવે હું ઉત્સાહભાક્ થયો છુ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરતા કષાયાદિ મનમા ઉદ્ભવશે તોપણ ત્હેનો નાશ કરવાનુંજ સાધ્યબિંદુ લક્ષ્યમાં રાખીશ જિનવાણી અનુસાર ઉદ્યમથી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા ઉત્સાહી બનું છુ, એમ સાધકના ઉત્સાહ ઉદ્‌ગારો પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિ માટે સાધક અવસ્થામા નીકળે છે

સાધક વિશેષત અનંતસુખમય શિવપદ સાધવા પ્રતિજ્ઞા જણાવે છે.

શ્લોક

लक्ष्यसाधकबुद्ध्या वै, परमात्मानं सराम्यहं ।
स्वप्नवद् बाह्यभावेषु, दृष्टिर्देया न कुत्रचित् ॥ ५५ ॥

શબ્દાર્થ—લક્ષ્યસાધકબુદ્ધિથી પરમાત્માને સ્મરૂ છુ ખરેખર સ્વપ્ન સમાન ક્ષણિક બાહ્યપદાર્થોમા દૃષ્ટિ દેવી કદાપિ યોગ્ય નથી

ભાવાર્થ—પરમાત્મપદ લક્ષ્ય અવબોધીને તત્સાધકબુદ્ધિથીજ હું પરમાત્માને સ્મરૂં છુ, પરમાત્માનું ધ્યાન ધરૂ છુ, પરમાત્મલક્ષ્યપદ રાખી, તેને સાધવાની બુદ્ધિથી પરમાત્માનુ સ્મરણ કરવાથી, બાહ્યવૃત્તિયોનો નિરોધ થવા ઉપરાત, અન્તર્મુખવૃત્તિ થાય છે અને આત્મા પોતે પરમાત્મરૂપજ બને છે અન્ય કેચિત્ જનો પરમાત્માને ભજે છે પણ પરમાત્મપદ સાધ્યદશાને વિસ્મરી જઈ સાસારિક વાસનાઓના કીટક બને છે અને પરમાત્મસ્મરણનુ કાર્ય, બાહ્યવાસનાઓની તૃપ્તિને ગણે છે પરમાત્મપદલક્ષ્યજ્ઞાનના અભાવે કેટલાક પરમાત્મા, એવા શબ્દો ફોનોગ્રાફની પેઠે ઉચ્ચારે છે, પરમાત્માનુ પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના શુકની માફક પરમાત્મા પરમાત્મા એમ બોલ્યા કરે છે અને વૈષયિકસુખની માગણી કરે છે પોતાના શત્રુઓનો ક્ષય થાઓ એવી પરમાત્માના સ્મરણની સાથે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે, એવા અજ્ઞ જનો સાધ્યદશાના જ્ઞાનના અભાવે ઘાચીની ઘાણીના બળદની પેઠે ચતુર્ગતિરૂપ સસારમાથી છૂટી શકતા નથી કેટલાક દેવલોકના સુખ ભોગવવા એજ સાધ્ય લક્ષી પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે, કેટલાક સુંદર સ્ત્રીઓની પ્રાપ્તિ તથા માનપ્રતિષ્ઠાના ઉદ્દેશથી પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે, કેટલાક પરમાત્માને લક્ષણથી સમજ્યા વિના શબ્દથી પરમાત્મા પરમાત્મા એમ બોલી સ્મરણ કરે છે કેટલાક પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે, પણ રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, અને

તેથી અભિન્ન કહેવાઉં છું અને તત્સુખનો ભોક્તા કર્મનો નાશ થતાં હું છું, બાહ્ય અને આન્તરિક ગ્રંથિથી મ્હારો આત્માનો મૂળ શુદ્ધસ્વભાવ ભિન્ન હોવાથી હું નિર્ગ્રંથ છું કર્મના આવરણથી મ્હારી જે જે શક્તિયો સત્તાએ છે તેને પ્રગટાવવા હું સમર્થ છું ચાર ગતિ પરિભ્રમણનો ક્ષય કરવા શક્તિમાન્ છું, અષ્ટકર્મનો ક્ષય કરવા સમર્થ છું મનના ધર્મનો નાશ કરવા હું સમર્થ છું, અનતશક્તિમય હું છુ ક્ષાયિકનવલબ્ધિનો ભોગી તે હું છુ એકત્રીશ ગુણયુક્ત હું છુ, તેજ શુદ્ધ આત્મા હું છુ, અશુદ્ધાત્મા હું નથી અશુદ્ધપરિણતિથી હું ભિન્ન છું શુદ્ધસમતામય હું છુ, પરમપુરૂષાર્થમય હું છુ, સચ્ચિદાનન્દમય હું છુ આ પ્રમાણે સોઽહશબ્દનો અર્થ બરાબર મનમાં ધારી ત મય થતુ પરમશુદ્ધસ્વભાવમય તેજ હું છુ, અનતગુણવ્યક્તિમય હું છુ

અહો ! હું જીવ છુ પણ સત્તાથી પરમાત્મા છુ એવુ હવે ધ્યાનમા આવ્યુ છે પરમાત્મવ્યક્તિ પ્રગટ કરવા હું ઉઠયો છુ હવે હું દઢ નિશ્ચયથી પરમાત્મપણાને સાધીશ પરમાત્મપદવ્યક્ત્યર્થં અત્યતોત્સાહપૂર્વક ધર્મોદ્યમ આરાધવાની આવશ્યકતા છે રાગ અને દ્વેષનો નાશ કરી પરમાત્મપ૦ સાધીશ મનના વિભાવિક ધર્મોનો ત્યાગ કરી હું પરમાત્મપ૦ સાધીશ બાહ્ય ભાવનો સાક્ષી થઈ તેમા રાગ અને દ્વેષ ન કરતા હું આત્મસ્વભાવમા વર્તીશ વ્યવહારે વ્યવહારમાં રહી અને નિશ્ચયથી નિશ્ચયધર્મમા ઉપયોગ રાખી પરમાત્મપદ સાધીશ જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે સાધ્યોપયોગ રાખી પરમાત્મપદ સાધીશ આત્મોપયોગમાં રહી આત્મજીવન ઉચ્ચ કરીને પરમાત્મપદ સાધીશ સમતાભાવથી ક્ષણે ક્ષણે આત્મજીવનની આન દમય દશા ઉચ્ચ કરી પરમાત્મપ૦ સાધવા ઉદ્યમ કરીશ વીતરાગ૦શા પ્રાપ્ત કરવા વીતરાગમય થઈને વીતરાગપદ પ્રાપ્ત કરવા ઉદ્યમ કરીશ ઔદયિકકર્મ ભોગવતા છતા પણ મૂળ આત્માના સ્વભાવમા રહી પરમાત્મપ૦ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરીશ

વૈરઝેર અને કલેશના પ્રસગોમાં પણ આત્મસ્વભાવમા રહી પરમાત્મપ૦ સાધીશ મૈત્રી પ્રમોદ, માધ્યસ્થ અને કરૂણા એ ચાર ભાવનાઓને હૃદયમાં ભાવી મનશુદ્ધિ કરી પરમાત્મપદ સાધવા નિશ્ચય દઢ પ્રતિજ્ઞાવાળો થાઉં છુ

શ્રીતીર્થંકરોને ચાર નિક્ષેપાથી સત્ય સ્વીકારીને તેમની ધારણા તથા ધ્યાન ધરીને, પરમાત્મપ૦ સાધવા દઢ પ્રતિજ્ઞાવાળો થાઉં છુ ઔદયિકભાવમા આત્મિક ધર્મ નથી એમ ઉપયોગ રાખી પરમાત્મપદ સાધવા ઉદ્યમ કરીશ અનેક તર્કવાદિયો ક પિ મ્હને કુતર્કથી જૂઠુ સમજાવવા પ્રયત્ન કરશે તો પણ તેમના કુતર્કમાં નહિ ફસાતા જિનાગમોની શ્રદ્ધાપૂર્વક, જ્ઞાન અને ક્રિયાથી પરમાત્મપદ પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કરીશ કારણ કે મોક્ષનુ અનન્ત સુખ ભોગવવું તેજ નિશ્ચય ધાર્યો છે

અહો આત્મસામર્થ્યથી મ્હારાવડે કયુ કાર્ય સાધ્ય ન થઈ શકે? અર્થાત્ સર્વ થઈ શકે દુનિયાના કાર્ય સાધ્ય કરવા એમા કિંચિત્ પણ આત્મસુખ નથી માટે આત્માનુ સહજ અનન્તસુખ પ્રાપ્ત કરવુ તેજ સાધ્યબિંદુ લક્ષ્યમા રાખી હુ ઉભો થયો છુ, અર્થાત્ અનન્તસુખમય પરમાત્મપદ સાધવા ઉદ્યમી થયો છુ ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિ પણ પરમાત્મપદની છે પ્રત્યાહાર પણ પરમાત્મપદ માટેજ છે માટે હવે હુ ઉત્સાહભાક્ થયો છુ પરમાત્મપ૰ પ્રાપ્ત કરતા કષાયાદિ મનમા ઉદ્ભવશે તોપણ ત્હેનો નાશ કરવાનુંજ સાધ્યબિંદુ લક્ષ્યમા રાખીશ જિનવાણી અનુસાર ઉદ્યમથી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા ઉત્સાહી બનું છુ, એમ સાધકના ઉત્સાહ ઉદ્ગારો પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિ માટે સાધક અવસ્થામા નીકળે છે

સાધક વિશેષત અનતસુખમય શિવપદ સાધવા પ્રતિજ્ઞા જણાવે છે.

શ્લોક

लक्ष्यसाधकबुद्ध्या वै, परमात्मान सराम्यहं ।
स्वप्नवद् बाह्यभावेषु, दृष्टिर्देया न कुत्रचित् ॥ ५५ ॥

શબ્દાર્થ —લક્ષ્યસાધકબુદ્ધિથી પરમાત્માને સ્મરૂ છુ ખરેખર સ્વપ્ન સમાન ક્ષણિક બાહ્યપદાર્થામા દૃષ્ટિ દેવી કદાપિ યોગ્ય નથી

ભાવાર્થ —પરમાત્મપદ લક્ષ્ય અવબોધીને તત્સાધક બુદ્ધિથીજ હુ પરમાત્માને સ્મરૂ છુ, પરમાત્માનુ ધ્યાન ધરૂ છુ, પરમાત્મલક્ષ્યપદ રાખી, તેને સાધવાની બુદ્ધિથી પરમાત્માનુ સ્મરણ કરવાથી, બાહ્યવૃત્તિયોનો નિરોધ થવા ઉપરાત, અન્તર્મુખવૃત્તિ થાય છે અને આત્મા પોતે પરમાત્મરૂપજ બને છે અ ય કેચિત્ જનો પરમાત્માને ભજે છે પણ પરમાત્મપદ સાધ્યદશાને વિસ્મરી જઈ સાસારિક વાસનાઓના કીટક બને છે અને પરમાત્મસ્મરણનુ કાર્ય, બાહ્યવાસનાઓની તૃપ્તિને ગણે છે પરમાત્મપદલક્ષ્યજ્ઞાનના અભાવે કેટલાક પરમાત્મા, એવા શબ્દો ફોનોગ્રાફની પેઠે ઉચ્ચારે છે, પરમાત્માનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના શુકની માફક પરમાત્મા પરમાત્મા એમ બોલ્યા કરે છે અને વૈષયિકસુખની માગણી કરે છે પોતાના શત્રુઓનો ક્ષય થાઓ એવી પરમાત્માના સ્મરણની સાથે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે, એવા અજ્ઞ જનો સાધ્યદશાના જ્ઞાનના અભાવે ઘાચીની ઘાણીના બળદની પેઠે ચતુર્ગતિરૂપ સસારમાથી છૂટી શકતા નથી. કેટલાક દેવલોકનાં સુખ ભોગવવા એજ સાધ્ય લક્ષી પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે, કેટલાક સુંદર સ્ત્રીઓની પ્રાપ્તિ તથા માનપ્રતિષ્ઠાના ઉદ્દેશથી પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે, કેટલાક પરમાત્માને લક્ષણથી સમજ્યા વિના શબ્દથી પરમાત્મા પરમાત્મા એમ બોલી સ્મરણ કરે છે કેટલાક પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે, પણ રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, અને

નિન્દા વગેરે દોષોને મૂકતા નથી કેટલાક પરમા માના નામે આજીવિકા અને એમ લક્ષી પરમાત્માનું ભજન સ્મરણ કરે છે આવા મનુષ્યો પરમાત્માનું ભજન સ્મરણ કરે તો પણ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવુ એવા લક્ષ્યના અભાવે ઉચ્ચ કોટીના ઉત્તમ સાધક થઈ શકતા નથી, માટે પરમાત્માના સ્વરૂપનું સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જ્ઞાન કરી નિષ્કામવૃત્તિથી પરમાત્મરૂપ થવા માટે પરમાત્માનું સ્મરણ કરવુ યોગ્ય છે

પરમાત્માનુ સ્મરણ

સાત નય અને સપ્ત ભગી તેમજ ચાર નિક્ષેપાથી પરમાત્માનુ સ્વરૂપ જાણી પરમાત્મ પ્રાપ્ત્યર્થે પરમાત્મમય, મનોવૃત્તિ કરવી ધારણા અને ધ્યાનમા પરમાત્માનુ સમ્યગ્ સ્વરૂપ ધારવુ તન્મય બનીને પરમાત્માનુ સ્મરણ કરવુ, મનમા ઉઠતા વિકલ્પ સકલ્પો બધ કરવા અનેક દુનિયાનાં કાર્ય, કર્મ યોગે કરવા પડે તો પણ પરમાત્માના સ્વરૂપની સાધ્યદશામા ધૂન રાખવી પરમાત્માના સ્મરણમા પ્રસગ પામી મનમા ઉઠતા વિક્ષેપોને સમાવવા, પરમાત્મસ્વરૂપમા સ્થિર મનોવૃત્તિ રાખીને બોલ્યા વિના પરમાત્માનુ સ્મરણ કરવુ ક ાપિ તેમ ન રહેવાય તો પરમાત્માના ગુણોના સ્તવનો અને પ ો ગાઇને પણ પરમાત્માનું સ્મરણ કરવુ ભજનસગ્રહ દ્વિતીય ભાગમાં કહ્યા પ્રમાણે પરમાત્માની નવધા ભક્તિથી પોતાના અસખ્ય પ્રદેશના ધર્મમા પોતે (આત્મા) રહી શકે છે, અને એમ વતવાથી ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવમા આત્મા પ્રવેશે છે સાધક દશામા ઉપશમ અને ક્ષયોપશમભાવથી ક્ષાયિકભાવે સવ ગુણે થતા આત્મા પોતે પરમાત્મરૂપે સાદિઅનતમે ભા ો થાય છે

પરમાત્મ સ્મરણનો અભ્યાસ પ્રતિદિન વધારતા જવુ પરમાત્મ સ્મરણ કરનારાઓએ દુર્જનોની સગતિ ત્યજવાની જરૂર છે, તેમજ મનુષ્યોના શુભ અને અશુભ શબ્દોમા સમતા રાખી પરમાત્મસ્વરૂપ સ્મરણ કરવાની આવશ્યકતા છે દુનિયા દીવાની ગમે તેમ કહે તોપણ પરમાત્મસ્વરૂપ સ્મરણરૂપ રણાગણ માથી પાછા નહિ ફરતા હિંમતથી રાગાદિ દોષોને હઠાવી પરમાત્મસ્મરણમા આગળને આગળ વધવુ એમ કરવાથી આન ની ખુમારી પ્રાપ્ત થાય છે

પરમાત્મસ્વરૂપ સ્મરણાર્થી જીવોએ સૃષ્ટિના સૌ દર્ય પદાર્થની લીલાઓને સ્વપ્નસમાન માનવી અર્થાત્ બાહ્યના પ ાર્થાને સ્વપ્નવત્ ક્ષણિક જાણી તેમા રાચવુ નહિ, તેમજ તેમા ચિત્તવૃત્તિ દેવી નહિ બાહ્યપદાર્થોમા રાગ અને દ્વેષથી દૃષ્ટિ દેવાથી પરમાત્મસ્વરૂપ સ્મરણ યથાયોગ્ય થઈ શકતુ નથી અને ઉલટ મનની નીચદશા થતા પરમાત્મસ્મરણમા ચિત્ત ચોંટતું નથી માટે ભવ્યજીવોએ બાહ્યભાવોમાં દૃષ્ટિ દેવી નહિ બાહ્યભાવમાં દૃષ્ટિ ન દેવાથી પરમાત્મસ્મરણ અવિચ્છિ ્ ધારાથી બન્યુ રહે છે આ પ્રમાણે સાધક કહે છે કે, બાહ્યપદાર્થોમા દષ્ટિ ન દેતા પરમાત્મસાધ્યલક્ષથી હું પરમાત્માને સ્મરૂ છુ

પરમાત્મા થવાને માટે આત્માની ક્રિયારૂપ ભક્તિ કરવી જોઇએ તે ગ્રન્થકાર બતાવે છે.

શ્લોક

अविच्छिन्ना विधातव्या, नवधा भक्तिरात्मनः ।
आत्मभक्तिप्रतोपेन, जीवा यान्ति परं पदम् ॥ ५६ ॥

શબ્દાર્થ—આત્માની નવ પ્રકારે અવિચ્છિન્ન ભક્તિ કરવી યોગ્ય છે આત્મભક્તિપ્રતાપથી આત્માઓ મોક્ષપદ પામે છે

ભાવાર્થ—ભક્તિના નવ પ્રકાર છે अस्मदीयकृत भजनसंग्रह द्वितीय भागमा નવ પ્રકારની નીચે પ્રમાણે ભક્તિ દર્શાવી છે

प्रथम श्रवणक्रियाभक्ति

અનન્તગુણપર્યાયમય ચેતનદ્રવ્યનુ બહુ માનથી શ્રવણ કરવુ જોઇએ સ્યાદ્વાદપણે ચેતનદ્રવ્યનું શ્રવણ કરવુ જોઈએ તીર્થંકરભાષિત ચેતનદ્રવ્ય છે, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આત્મા નિત્ય છે, અનાદિકાળથી અશુદ્ધપરિણતિથી પરનો કર્તા તથા ભોક્તા આત્મા કહેવાય છે, અને જ્યારે ભેદજ્ઞાન થાય છે ત્યારથી અંશે અંશે આત્મા સ્વરૂપનો કર્તા ભોક્તા થાય છે આત્મા જે જે અંશે પોતાના સ્વરૂપે પરિણમે છે તે તે અંશે પર પરિણતિનો નાશ કરે છે પોતાના સ્વરૂપમા પરિણમવાથી કર્મનો નાશ થાય છે, અને ગુણોનો પ્રગટભાવ થાય છે મોક્ષના જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર એ ત્રણ ઉપાયો છે આત્માનાં ષટ્સ્થાનકોના શ્રવણથી આત્માનો સમકિત ગુણ પ્રગટે છે, અને ઉપશમભાવ આદિ ભાવોનો પ્રગટભાવ થાય છે સમકિતગુણ, દેશવિરતિ, અને સર્વ વિરતિગુણો પણ આત્માના શ્રવણથી પ્રગટે છે આ માનુભવામૃત કારણ શ્રવણક્રિયા છે, જેમ જાગુલી મન્ત્રશ્રવણથી સર્પાદિક વિષનો નાશ થાય છે, તેમ આત્મદ્રવ્ય શ્રવણમાહાત્મ્યથી મોહરૂપ સર્પવિષનો નાશ થાય છે અસખ્ય પ્રદેશી રૂપા રૂપી અક્રિય આત્મા છે, આત્માના એકેક પ્રદેશે અનન્તગુણપર્યાય સમયે સમયે વર્તે છે

સગ્રહનયથી ચાર ગતિના જીવો સિદ્ધસમાન છે, ભેદજ્ઞાનથી વ્યક્તિનો પ્રકાશ થતા જીવ તે પોતે શિવ થાય છે આત્મશ્રવણની એકતાનતાના પ્રતાપે અનુભવતાન પ્રગટે છે અને કર્મવર્ગણાઓ ત્વરિત ખરે છે સૂર્યની પેઠે આત્મા સર્વત્ર પ્રકાશ કરનારો થાય છે શુદ્ધાત્મદ્રવ્યનુ શ્રવણ કરી અનન્ત જીવો મુક્તિ પામ્યા, પામે છે અને પામશે શ્રવણક્રિયા એ ચેતનની પૂજા છે આત્મશ્રવણક્રિયામા સત પુરૂષો સદાકાળ રાચી માચી રહે છે, કારણ કે તેઓને આત્મદ્રવ્યશ્રવણમા અત્યત આનન્દ પ્રગટે છે ચિદાનન્દચેતન

અહો ! આ શરીરમા વસ્યો છે તેનું શ્રવણ કરવાથી મોહમાયાના આવરણ દૂર થઈ જાય છે આત્મદ્રવ્યનુ સ્વરૂપ સાભળવાથી આત્મા પૂજવા યોગ્ય થાય છે

द्वितीय कीर्तनक्रियाभक्ति

ગુણપર્યાયાધાર જીવદ્રવ્યનુ કીર્તન કરવાથી આત્મામા આનન્દઓઘ પ્રગટી નીકળે છે, નિત્યાનિત્ય તેમજ ભેદાભેદપણે આત્માને ગાવો જોઈએ આત્માના કીર્તનથી ચિત્તવૃત્તિનો લય થાય છે અને બાહ્યની ઉપાધિના દુઃખો વિસરાય છે કામાદિકની વાસનાઓના વેગરૂપ ઘોડાઓ ફેદાફેદ કરતા હોય છે, તો પણ આત્મસ્વરૂપકીર્તનથી તે શાત થાય છે આત્માનું કીર્તન કરવાથી વિવેક પ્રગટે છે, અને સમકિતની નિર્મલતા થાય છે આત્માનુ કીર્તન કરતાં વૃત્તિયો શાત થઈ જાય છે સાવદ્યવાણીના દોષો પણ આત્મકીર્તનથી ખરેખર ટળી જાય છે આત્મદ્રવ્યના કીર્તનથી પોતાને અને પરને ઉપકાર થાય છે પરા અને પશ્યતીથી આત્માને ગાનાર અલખખુમારીમાં લબ્બદ રહે છે એટલુ તો નહિ પણ તેથી વિશેષ એ છે કે તેને આત્માની સત્યપ્રતીતિ થાય છે મધ્યમા અને વૈખરીથી આત્માનું કીર્તન કરવાથી બાહ્યપદાર્થના યોગે થતા વિકલ્પ અને સકલ્પો નાશ પામે છે

આત્માના કીર્તનથી કર્મની વર્ગણાઓ આવતી અટકે છે, અને આત્મા પોતાના સ્વભાવમા જાગ્રત્ થાય છે અહો ! આત્મકીર્તનમા એવી અદ્ભુત શક્તિ રહી છે કે તેનાથી ભવસાગરની પેલીપાર જવાય છે શ્રીતીર્થંકર ભગવાન્‌ની વચનવર્ગણાના માહાત્મ્યથી અનેક જીવો તરી જાય છે, અને આપણને પણ તેમની વાણીનો ઉપકાર છે જ્ઞાનિના વચનથી સત્ય અને અસત્ય જણાય છે, આત્માનું કીર્તન એવુ છે કે તે આત્માની ઝળહળ જ્યોતિ ઝટ પ્રગટાવી શકે છે આત્માના કીર્તનયોગે આત્માનો અર્પિત ધર્મ ગ્રહણ કરી શકાય છે આત્મકીર્તનથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપમા સ્થિર ઉપયોગી થાય છે આત્માનુ કીર્તન કરવાથી આત્માની અલખધૂનમાં પોતે પોતાને નિર્ભય અને નિત્ય આનન્દમય દેખે છે વિશેષ શુ કહેવુ ! આત્માનુ કીર્તન કરવાથી અનત ભવના કરેલ કર્મનો ક્ષય થઈ જાય છે વારવાર ચેતનને ગાઓ આત્મામા મનને સ્થિર કરો, સદ્‌ગુરુપ્રતાપથી આત્માની કીર્તનભક્તિથી સર્વ સુખનો પ્રગટભાવ થાય છે અને થશે

तृतीय सेवनक्रियाभक्ति

અરિહતાદિકની સેવા કરવી તે પોતાની સેવા અર્થે થાય છે આત્મદ્રવ્યની રમણતારૂપ સેવા જો આત્માના ઉપયોગથી થાય તો આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટે છે ભવ્ય પુરૂષોએ સમજવુ કે આત્માની સેવા આત્મભાવેજ કરવી

જોઇએ, આત્માની સેવાથી રાગદ્વેષ દશાનો નાશ થાય છે, ઉપશમાદિ ભાવે આત્માની શુદ્ધ સેવા કહાય છે

આત્મદ્રવ્યની સેવાના અનેક ભેદ છે, પણ તે આત્મદ્રવ્યસેવાના ભેદનું જિનાજ્ઞાથી આરાધન કરવુ જોઇએ વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી આત્મદ્રવ્યનુ યથાશક્તિ સેવન કરવુ જોઇએ ઉપાદાન અને નિમિત્તના ભેદથી આત્મદ્રવ્યની સેવા કરવી જોઇએ સાત નયોથી આત્માની સેવા સમજીને વર્તનમા મૂકવાથી મગલ વાજા વાગે છે અર્થાત્ સુખધામ આત્મા સ્વય બને છે સગ્રહનયથી આત્મા પણ પ્રભુ ગણાય છે તેની ઉપાદાનકારણથી સેવા કરવી એજ પરમાર્થ છે બાકી સહુ આહ્માર્થ છે આ જીવે અનતવાર પુદ્ગલદ્રવ્યના સ્કધો કે જે અનેક આકારરૂપે પરિણમેલા, તેને સેવ્યા છે તોપણુ આત્મા તેથી તૃપ્તિ પામ્યો નહિ કારણ કે જડ વસ્તુમાં કિંચિત્ પણ સુખ નથી ત્યારે તૃપ્તિ ક્યાથી મળે ? જડ પુદ્ગલરૂપ જે ધન, દેહ, અને ઘર વગેરેની સેવા છે તે રાગ અને દ્વેષના સબધે દુ ખની કરનારી થાય છે નિજજાતિશુદ્ધદ્રવ્ય એવા પરમાત્માઓની સેવાથી અનન્તસુખ કે જે પોતાના આત્મામાં તિરોભાવે હોય છે તે આવિર્ભાવપણુ થાય છે અનન્તગુણપર્યાયમય એવુ આત્મદ્રવ્ય પોતે છે પોતાના સ્વભાવમા રહેવુ અને ક્રોધ, માન, અજ્ઞાન, અને કામાદિ દોષોથી દૂર રહેવુ એજ ખરેખરી સેવા છે આમ કહેવાથી એમ ન માનવુ કે વ્યવહારથી જે જે સદ્ગુરૂ, પ્રતિમા અને તીર્થયાત્રા આદિ સેવાના ભેદો છે તેનુ અવલબન ન લેવુ જોઇએ, અલબત વ્યવહાર સેવારૂપ કારણનુ સેવન કરવુ જોઇએ, પણ ઉત્તમોત્તમ સેવાની સાધ્યતાએ વ્યવહારસેવાનુ યોગ્યતા પ્રમાણે અવલબન કરવુ આત્મામા ષટ્કારકની શક્તિ છે તેને પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ અનાદિકાળથી પરભાવકર્તા આદિ કારકો અવળી પરિણતિએ પરિણમ્યાં છે તેને સવળાં કરી આત્માની શુદ્ધતાર્થે પ્રગટાવવા જોઇએ ભેદજ્ઞાનથી આત્માની સેવા કરવી, આત્માની સેવા ઉપાદાનપણે હૃદયમા સેવતા સર્વ સેવાઓ સેવાઈ એમ માની લેવુ આત્માની શુદ્ધ પરિણતિશક્તિથી પોતે પોતાને સેવો અરિહતાદિ પચપરમેષ્ઠિની સેવાથી પણ આત્મા નિર્મલ થાય છે, માટે અવશ્ય સાધ્યબુદ્ધિએ પરમેષ્ઠિઓનુ સેવન કરી આત્માને સેવ્ય બનાવવા પ્રયત્ન કરવો પોતે સેવક બને તો તે જ્યારે ત્યારે પણ પરમાત્મા થવાથી અન્ય જીવોવડે સેવ્ય બની શકે દ્રવ્યભાવથી આ પ્રમાણે સેવા છે તે મુક્તિપુરી જવાની છાપ છે એમ નિશ્ચય કરવો

ચતુર્થી વચનક્રિયાભક્તિ

આત્મપ્રેમ મનમાં ધારણ કરીને હે ભવ્ય જીવો ! તમે વચનદ્વારા આત્માનુ ગાન કરો વચનશક્તિ મહિમા જગત્મા એટલો બધો મહાન્ છે કે

આવતુ નથી, માટે હે જીવ! હજી તું ચેત ચેત, પરભવમા કુટુબ, ધન અને દેહ વગેરે કોઈ પણ વસ્તુઓ સાથે આવતી નથી, ગમે તે ગતિમા એકીલો પુણ્ય અને પાપ ભોગવે છે હે શુદ્ધ ચેતન! તું પુદ્ગલથી ન્યારો છે, એક શુદ્ધ ચેતન તું છે પુદ્ગલથી પોતાના આત્માને ભિન્ન વિચારી એકત્વભાવના ભાવવી, એકત્વભાવનાથી અનત જીવ મુક્તિ પામ્યા છે અને પામશે શુક્લધ્યાનના બીજા પાયામા એકત્વ ધ્યાનભાવ પ્રગટે છે આવી શુદ્ધતા, શુદ્ધસ્વરૂપ કરનારી છે, તેનાથી અ તરમા ઉદ્યોત થાય છે મગલ પદકારિકા એક વભાવના છે

नवमी समताक्रियाभक्ति

સમતા શિવસુખની વેલડી છે અને સમતા સુખનુ મૂળ છે જ્ઞાનનું તથા વ્યવહારચારિત્રનું ફળ સમતા છે સમતાવણ સવ ક્રિયાઓ નિષ્ફલ જાણવી સમતાથી શિવસુખ મળે છે અને સમતા આનદનું પૂર છે પરમ મહોદય પ્રાપ્તિમાં સમતા એક મગલતૂર છે નિજ અને પરને ઉપકાર કર નારી અને શાશ્વત સુખ કરનારી ખરેખરી સમતા છે શત્રુ અને મિત્રપર સમતાથી સમાનભાવ વર્તે છે, સમતા તેજ ભાવદયા જગત્‌માં છે સમતાથી શુદ્ધ ઉપયોગમાં રમણતા થાય છે કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનની પ્રાપ્તિ પણ સમતાથી ઝટ થાય છે સર્વયોગશિરોમણિ સમતા છે, જ્યા સમતા ત્યાં મુક્તિ અવશ્ય જાણવી ષડ્દર્શનમાં પણ સમતાથી અ ય લિંગે જીવો ક્ષણમા મુક્તિ પદ પામે છે ધમક્ષમા, સમતાગુણ ખરેખર મોટો છે અને તે જે પ્રાપ્ત કરે છે તે સસારસમુદ્ર તરી જાય છે સમતાસરોવરના અનુભવજલમા મુનિવર હસો ઝીલ્યા કરે છે, સમતાથી આત્માની અનત શક્તિયો ખીલે છે, સ્પર્શ મણિ કરતાં પણ સમતા અનતગણી મોટી છે સમતા વિનાના જીવો મરણ પામેલાની પેઠે જીવતા છતા પણ નથી જીવતા એમ જાણવુ અહો! સમતાનુ શુ વર્ણન કરીએ? ખરેખર સહજસુખની ક્યારી સમતા છે, સમતાધારક સત જનોની હું બલિહારી જાઉં છુ સમતાના અનુભવયોગે આત્મસુખની ખુમારી પ્રગટે છેજ સન્તજનોને સમતા પ્યારી લાગે છે, અને દુર્જનોને સ મતા લીંબડાના રસ જેવી કડવી લાગે છે

આ પ્રમાણે નવધા ભક્તિનુ જે જીવો અવલબન કરે છે તે જીવો શિવપદને ત્વરિત પ્રાપ્ત કરે છે ભક્તો જ્ઞાનથી ભક્તિના રસમા સદાકાળ લયલીન રહે છે ભક્તિના રસમા રસીલા થઈ આત્માનદખુમારી ભોગવવા ભાગ્યશાલી થવુ, ભક્તિનું પ્રાધાન્ય સમજી તેનો ભવ્ય જીવોએ આદર કરી પરમાત્મપદ સાધવું આવી ઉત્તમોત્તમ ભક્તિથી આત્માઓ શાશ્વત પદ પામે છે માટે સાધક તેનું અવલમ્બન કરે છે

ભક્તિની પેઠે ભવ્ય જીવોએ ભાવશાન્તિરૂપ પરમાત્મપદ-
પ્રાપ્તિમાટે આત્મદૃષ્ટિ જ્યા ત્યા ધારણ કરવી
એમ ગ્રન્થકાર જણાવે છે.

श्लोक

आत्मवत् सर्वजीवेषु, दृष्टिः स्वोन्नतिकारिका ।
भावशान्तिप्रकाशार्थं, देया भक्तिपरायणैः ॥ ५७ ॥

શબ્દાર્થ—ભક્તિપરાયણ જીવોએ ભાવશાતિરૂપ પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિ પ્રકાશમાટે આત્માની પેઠે સર્વ જીવોમાં સ્વોન્નતિકારક આત્મદષ્ટિ ધારણ કરવી જોઈએ

ભાવાર્થ —ભક્તિપરાયણ ભક્તોએ પોતાના આત્માની પેઠે સર્વે જીવોને દેખવા જોઇએ જ્યાસુધી આત્મવત્ સર્વ જીવો ઉપર જોવાતુ નથી ત્યાસુધી ઉચ્ચ જીવનની આશા રાખવી વ્યર્થ છે આત્માર્થી જીવોએ પોતાનુ ભલું ઇચ્છવુ તેમ અન્ય જીવોનુ પણ ભલું ઇચ્છવુ જોઇએ જેવી પોતાની સારી દશા ઇચ્છાય છે તેવી અ યોની પણ સારી દશા ઇચ્છવી જોઇએ પોતાને સુખ મળે એમ ઇચ્છાય છે તેવી રીતે અન્ય જીવોને પણ સુખ મળે તેમ ઉપાયો ઇચ્છવા જોઇએ અન્ય જીવોપર ઈર્ષ્યા, અદેખાઈ, દ્વેષ, અને ક્રોધ, વગેરે થાય નહિ, અન્ય જીવોને મારવાની બુદ્ધિ થાય નહિ, અન્ય જીવોને ઉપદ્રવ, પીડા, અને ક્લેશ, થાય એવી મનમા ઇચ્છા થાય નહિ, અ ય નુ ખરાબ કરવાની બુદ્ધિ જરા માત્ર પણ થાય નહિ, પોતાના કરતા અન્યનુ જરા માત્ર હલકાઈપણુ ઇચ્છાય નહિ, ત્યારે અન્ય જીવોને પોતાના આ મસમાન દેખવાનુ સત્ય કહેવાય ધર્મી, સાધુ, સ ત, મહાત્મા, ઋષિ, અને કેળવાયેલ વગેરે નામ ધરાવવા સહેલ છે પણ અન્ય જીવોપર અન્યાય, દ્વેષ, અને ક્રોધ, વગેરે થાય નહિ ત્યારેજ ઉપર્યુક્ત નામની સફલતા કહેવાય, અને ત્યારેજ અ ય જીવોને પોતાના આત્મસમાન દેખવાનો સિદ્ધાત, અમલમા મૂક્યો કહી શકાય પ્રત્યેક જીવો, પોતાના તરફથી શાતિ પામે એવા વર્તનમા પોતે મૂકાયા વિના ક્રૈનોચાઈની પેઠે ફક્ત શાતિને ઇચ્છનારાઓ પોતે પણ આત્મદષ્ટિ રાખતા નથી અને અ ન્યને પણ રખાવવા પ્રયત્ન કરતા નથી સર્વ જીવોપર આત્મદષ્ટિ રાખ્યા વિના કોઈ પણ આત્મા કદી ભાવશાતિ પામી શકતો નથી બળતા અગ્નિમાં જેમ શીતળતા રાખવી તે મુશ્કેલ છે તેમ રાગદ્વેષ સયોગમય સસારમા સર્વ જીવોની સાથે આત્મદૃષ્ટિથી વર્તવુ મુશ્કેલ છે જો કે આવુ મુશ્કેલ કાર્ય છે તો પણ આત્માર્થી પુરૂષો સર્વ જીવોની સાથે આત્મદૃષ્ટિ રાખવા પ્રયત્ન કરે છે અને અને આત્મદૃષ્ટિના પ્રતાપથી પરમસુખમય ભાવશાતિ પ્રાપ્ત કરે છે

સર્વ જીવોની સાથે આત્મદષ્ટિ રાખ્યા વિના સામાયક, પ્રતિક્રમણ પૂજા અને ભક્તિ વગેરે કાયામા પણ આત્માનુ ઉચ્ચ જીવન કે જે ભાવશાંતિમય છે તે થતુ નથી અને અન્ય જનોને તેનો લાભ મળી શકતો નથી, માટે આત્મ સાધકોએ ગમે તેવા રાગ અને દ્વેષના પ્રતિકૂલ સયોગોમાં પણ સર્વ જીવોની સાથે આત્મદષ્ટિ ધારવી જેવો પોતાનો આત્મા છે તેવોજ સર્વનો લેખવો, કોઈને શત્રુ તરીકે લેખવા નહિ, કોઈના ઉપર વૈર રાખવુ નહિ, આત્માનુ ઉચ્ચ જીવન કરવા સદાકાળ આત્મદષ્ટિ ધારી ભાવશાંતિનો પ્રકાશ કરવો

ભક્તિયોગી આત્માને ઉદ્દેશી પ્રવૃત્તિ કરતો છતો શિવ પદ પ્રાપ્ત કરે છે.

श्लोक

लक्ष्यीकृत्य निजात्मानं, धर्मकार्ये प्रवर्तनात् ।
आर्तध्यानादिरहितो, भक्तियोगी शिवं व्रजेत् ॥ ५८ ॥
स्वात्मा परात्मरूपश्च, दृश्यते भक्तितः स्वयम् ।
करोति दर्शनं जीवः, स्वस्येति प्रत्ययो ध्रुवम् ॥ ५९ ॥

શબ્દાર્થ —પોતાના આત્માને લક્ષ્યભૂત કરીને ધર્મકાર્યમા પ્રવર્તવાથી આર્તધ્યાનાદિ રહિત એવો ભક્તિયોગી શિવપદ પામી શકે પોતાનો આત્મા તે પરમાત્મારૂપ ભક્તિથી પોતાની મેળે દેખાય છે, જીવ પોતે પોતાનુ દર્શન કરે છે એમ પોતાને ભક્તિથી નિશ્ચય થાય છે

ભાવાર્થ —ઇષ્ટ વસ્તુ તરીકે બાહ્યના જે જે લક્ષ્યોને માનવામા આવે છે તે તે લક્ષ્યો વસ્તુત વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે ખોટાં લાગે છે, જડ વસ્તુઓમા કઈ નિત્યત્વ નથી ત્યારે તેનુ કેમ લક્ષ્ય કરવુ જોઈએ? બાહ્યવ સ્તુઓમા જે આનદ કલ્પનામા આવે છે તે ક્ષણિક છે, ત્યારે તેમા આનદના અભાવે બીનજરૂરી લક્ષ્ય ન આપવુ જોઇએ જે વસ્તુની ક્ષણિકતા હોય તેમા ભ્રાતિથી કોણ મૂર્ખ પ્રેમ ધારણ કરવા લલચાય? જોકે બાહ્યવસ્તુઓમા રાગ થાય છે તેથી એમ ન માની લેવુ કે તે સાચી છે બાહ્યવસ્તુઓમાં ભ્રાતિથી પ્રેમ થાય છે સત્ય પ્રેમ જો આત્માનો લાગે તો બાહ્યવસ્તુઓપર પ્રેમથી ટળી જાય માટે જડમા લક્ષ્યબિન્દુ ન કલ્પવુ જોઇએ ઉપાદાનબુદ્ધિથી યત્ યત્ ધર્મ કાર્યોમા પ્રવૃત્તિ કરવી હોય તો પણ સાધ્યલક્ષ્યબિન્દુ તો આત્માજ ધારવુ જોઇએ કેટલાક મનુષ્યો સ્થૂલબુદ્ધિથી ધર્મકાર્યમા પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ તેઓ આત્માને લક્ષ્ય નહિ માનતા યશ, પ્રતિષ્ઠા અને આજીવિકા વૃત્તિનેજ મુખ્ય માને છે, તેથીજ અત્ર આત્માનેજ લક્ષ્ય કરી ધર્મકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ દર્શાવી છે

આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનરહિત એવો મહાત્મા મુનિરાજ બાહ્યરમણીય પદાર્થોમા થએલી મોહનીય વૃત્તિને હઠાવતો છતો અને આત્મામાજ રમણતા કરતો છતો બકરાજ બની શિવપદ પામે છે

ભક્તિયોગી જ્ઞાનયોગી હોય છે, તેમજ ક્રિયાયોગી પણ હોય છે જ્ઞાન યોગી થયા વિના આત્માજ લક્ષ્યસાધ્યબિન્દુ તરીકે સમજાતો નથી, માટે જ્ઞાનયોગ વિના જે ભક્તિ વા ક્રિયાના અનેક ભેદોમા ગુથાયલો છે, તે ખરેખર જ્ઞાનયોગથી સૂક્ષ્મ સિદ્ધાતો સમજ્યા વિના પરમાત્મસમ્મુખ યથાર્થપણે થઈ શકતો નથી જો કે જ્ઞાનયોગના તરતમયોગે અનેક ભેદ પડે છે તો પણ સૂક્ષ્મ સિદ્ધાતનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ભક્તિના માર્ગમા પ્રવેશ કરવો જોઇએ દેવગુરૂની સેવનામાજ રૂઢિ પ્રમાણે ભક્તિનો સમાવેશ થાય છે, પણ નિશ્ચયનયથી જોતા આત્મામાં પરમાત્મપણુ જે સત્તાએ રહેલુ છે તેના ઉપયોગમા સ્થિરતા રમણતા કરવાથી જ્ઞાનસાધ્ય ભક્તિયોગ પ્રાપ્ત થાય છે કોઇ કિ અપેક્ષાએ મુનિવરોને ભક્તિયોગ અને ક્રિયાયોગ એ બે આગ્નિરૂપ કહેવાય છે

ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, અને ક્ષાયિકભાવની પ્રાપ્તિ તેજ ધર્મ છે બાકી શરીરના ધર્મોનુ રક્ષણ કરવુ તે તો અપેક્ષાએ નિમિત્તપણે સાધ્યદૃષ્ટિવાળાને ધર્મરૂપ કહેવાય, માટે આત્મામા ધર્મ છે શરીરની સાત ધાતુ છે તે તો જડ છે, તેની અંતે ખાખ થઈ જવાની, માટે જ્ઞાની શરીરના અવયવોમા ધર્મબુદ્ધિ ધારણ કરતો નથી શરીર પુદ્ગલ છે, શરીર અને મનના ધર્મોથી શુદ્ધ આત્માનો ધર્મ ભિન્ન સમજીને ભક્તિયોગી આત્મધર્મની સેવનામાજ લાગી રહે છે જ્યા ત્યા આત્મદૃષ્ટિથી આત્માના ધર્મ દેખી આત્મધર્મના દૃઢ સસ્કાર પાડે છે બાહ્ય માયિક સસ્કારોને હૃદયમા સ્થાન આપતો નથી ભક્તિયોગી રાગ અને પ્રેમ પણ આત્મામાંજ ધારણ કરે કે જેથી અંતે આત્મામા રગ લાગી રહે અને તે પ્રેમથી શુદ્ધરમણતા પ્રાપ્ત થાય ઉત્તમ ભક્તિયોગી ઉત્તમ ગુણોનુ બહુ માન કરતો છતો અને દોષોને ટાળતો છતો મુક્તિના સમ્મુખ થઈ અનત આનદમય મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરે છે ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિની ધૂનમા આવેલો ભક્ત સહજ દશાના યોગે પોતાના આત્માનેજ પરમાત્મરૂપ દેખે છે જ્ઞાનીને પોતાનો આત્મા સ્વય પરમાત્મરૂપ દેખાય તેમા કઈ આશ્ચર્ય નથી, આત્માની જ્ઞાનાનન્દ ખુમારીની દશામા એવી અદ્ભુત શક્તિ જાગે છે કે તે વખતે દુનિયામાં કઈ પણ સુખ ભાસતું નથી એક આત્માજ આનન્દમય દેખાય છે પોતાના દર્શન પોતે કરીને તૃપ્ત થાય છે, તેથી તેને અ ય કઈ દેખવા લાયક રહેતુ નથી કારણ કે અન્ય વસ્તુઓને પણ દેખનાર પોતે છે જ્યારે પોતે પોતાને દેખે ત્યારે અન્ય વસ્તુઓ તો પોતાના જ્ઞાનથી સહેજે દેખાય તેમા કઈ પણ આશ્ચર્ય નથી પોતાના દર્શનનો અનુભવ નિશ્ચય પોતાનેજ થાય છે અને પોતાના આત્માનું અનુભવદર્શન પોતાને થાય છે

પોતાના આત્માનુ દર્શન કરવાની ઇચ્છાવાળાએ આત્મજ્ઞાનના ગ્રથો વાચવા, શ્રીસદ્ગુરુની ઉપાસના કરવી, અનેકાતપણે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ, આત્માવિના અન્ય વસ્તુઓપરથી મમતા ઉતારવી આત્મના કાર્યો કરતાં તેમા રાગ વા દ્વેષ થાય નહિ તેવી સમતા વૃત્તિ ધારણ કરવી મનના ધર્મથી આત્માને જુદો પાડી તેમાં ઉપયોગ ધારણ કરવો ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભના વિકારોને પ્રતિદિન જીતવા માટે આત્માનો ઉપયોગજ ખરેખરૂં ઔષધ છે એમ નિશ્ચય કરવો અત્યન્ત ઉત્સાહથી અને દૃઢ ટેકથી આત્મજ્ઞાનમા રમણતા કરવી, ઉપાધિના જે જે સયોગોમા મનની ચચળતા થતી હોય તે તે ઉપાધિના સયોગોથી દૂર રહેવુ વા તે તે ઉપાધિના સયોગોથી દૂર ન રહી શકાય તો તે વખતે પણ મનની સ્થિરતા રહે અને આત્માનો સહજભાવ સ્થિર રહે એમ ઉપાયો યોજવા અત્ય ત પ્રેમથી આત્મામાં લીન થઈ જવુ આમ ઉપાયોને દૃઢ પ્રતિજ્ઞાથી આ રતા ભક્તિયોગીને આત્મદર્શન થાય છે

ભક્તિની જુદી જુદી દશાઓમા ભક્તિયોગી કયા કયા ભાવને ધારણ કરે છે તે ગ્રન્થકાર અનુભવથી દર્શાવે છે.

શ્લોક

स्वामिसेवकभावेन, भक्तिराद्या प्रदर्शिता ।
पक्वज्ञानदशाया तु, स्वामिसेवकवर्जिता ॥ ६० ॥
तत्त्वमस्यादिरूपेण, सार्वकालिकप्रत्ययाम् ।
परां भक्तिं समासाद्य, भक्तियोगी शिव व्रजेत् ॥ ६१ ॥

શબ્દાર્થ —સ્વામિસેવક ભાવવડે પ્રથમ ભક્તિ દર્શાવી છે પકવજ્ઞાન દશામા તો સ્વામિસેવકભાવ વર્જિત ભક્તિ હોય છે તત્ત્વમસ્યાદિરૂપવડે સાર્વકાલિક પ્રત્યયવાળી પરાભક્તિને પામીને ભક્તિયોગી શિવસ્થાનમા જાય છે

ભાવાર્થ —આદ્યભક્તિ સ્વામિસેવકભાવવાળી છે પરમાત્માને સ્વામી ગણીને આત્મા એક સેવક સરખો થઈને પરમાત્માની ભક્તિ કરે છે પર માત્માની મૂર્તિદ્વારા પરમાત્માના સદ્ગુણોનું સેવન કરે છે આઠ કર્મથી લેપાયલો આત્મા પોતાના તરફ જુએ છે ત્યારે માલુમ પડે છે કે હું એક સસારમાં પરિભ્રમણ કરનાર આત્મા છુ જન્મ જરા અને મરણથી પીડાઉં છુ અહો ! હું ક્યારે હુ ખથી મુક્ત થઈશ ? હું ક્યારે સુખી થઈશ ? આમ આત્મા વિચાર કરે છે અને પછી નિર્ણય કરે છે કે સર્વ દુ ખથી જે મુક્ત થયા હોય તેના શરણે જઈ તેની સેવા કરવી સર્વ દુ ખથી મૂકાયલા સિદ્ધ પરમાત્મા છે, માટે તેમનેજ સ્વામી કરવા જોઈએ અને તેમની સેવા કરવા

માટે સેવક બનવુ જોઇએ પરમાત્મપ્રભુનો સેવક બનેલો આત્મા વારેઘડીએ પરમાત્માના ગુણોનુ સ્મરણ કરે છે સેવકે સૂક્ષ્મોપયોગથી પરમાત્માના નીચે પ્રમાણે ગુણો ગ્રહણ કરવા ઉપાયો યોજવા

૧ પરમાત્માની શાંતદશાનુ સ્મરણ કરી તે પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો

૨ પરમાત્માના કેવલજ્ઞાનગુણનું સ્મરણ કરી તેને પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો

૩ પરમાત્માનો ક્ષાયિકગુણ સ્મરીને પોતાના આત્મામાં ક્ષાયિક આનંદગુણ પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો

૪ પરમાત્માની વીતરાગદશા નિહાળી તેવી દશા પોતાનામા પ્રગટાવવી જોઇએ

૫ પરમાત્માના ક્ષાયિકગુણોને સ્મરીને પોતાના ગુણો પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

૬ પરમાત્મા શરીરરહિત છે માટે શરીરરહિત પોતાના સ્વરૂપે થવા પ્રયત્ન કરવો

૭ પરમાત્મા શુદ્ધ છે માટે તેવી શુદ્ધતાની પ્રાપ્તિ માટે તેમનું સ્મરણ કરવુ જોઈએ

૮ પરમાત્માની સદાકાલ એકસરખી સહજદશા છે તેવી દશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ

૯ મન, વાણી, અને કાયાથી ભિન્ન પરમાત્મા છે તેવી મ્હારા આત્માની દશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ

૧૦ પરમાત્મા પોતે આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી રહિત છે માટે તેવી દશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ

૧૧ પરમાત્મા કર્મથી રહિત છે માટે મ્હારે પણ કર્મરહિત થવુ જોઈએ

૧૨ પ્રભુએ સાદિ અનંત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી છે માટે મ્હારે પણ તે સ્થિતિ ઇચ્છવી જોઇએ

૧૩ સંસારના સર્વ પદાર્થોપર થતો રાગ છોડીને પરમાત્માના ગુણોનો રાગ ધારણ કરવો જોઇએ

૧૪ બાહ્ય સર્વ પદાર્થોપરનું લક્ષ્ય ત્યજીને પરમાત્માનેજ લક્ષ્યસાધ્ય બિંદુ તરીકે કલ્પવા જોઇએ

૧૫ પ્રભુના જેવા ગુણો પ્રાપ્ત કરવા માટે વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયવડે પ્રભુની આજ્ઞા માનવી જોઇએ પ્રભુની આજ્ઞાઓ જે જે સૂત્રોમા કહી છે તે તે પ્રમાણે વર્તન કરવુ તે પ્રભુની ભક્તિ છે સ્વામીની આજ્ઞા સેવકને માનવી જોઇએ, પરમાત્મરૂપ સ્વામિના ગુણ જે જે અને જે જે ઉપાયોથી પ્રાપ્ત થાય તે તે ઉપાયોથી સ્વામીની ભક્તિ કરવી જોઇએ

૧૬ અષ્ટદ્રવ્ય આદિથી તે તે વસ્તુઓના સંકેતદ્વારા જે જે ગુણો પ્રાપ્ત કરવાના છે તે તે ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા, તે તે વસ્તુઓદ્વારા આલંબન વ્યવહારપૂજાદ્વારા ભક્તિ કરવી જોઈએ

૧૭ પરમાત્માની ઉપકારદશા સ્મરી તે પ્રમાણે ઉપકારગુણ પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો.

૧૮ પરમાત્મામાં દાનગુણની જેવી શક્તિ છે તેવી દાનશક્તિ પોતાના આત્મામાં પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો.

૧૯ પરમાત્માએ ત્રયોદશગુણસ્થાનમા રહી જગત્જીવોનો ઉદ્ધાર કરવા જેવો પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેવી રીતે જીવોનો ઉદ્ધાર કરવા મ્હારે પણ ઉપાયો યોજવા જોઈએ

૨૦ પરમાત્માએ પૂર્વે મૈત્રી, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ્ય અને કારૂણ્યભાવના ભાવી હતી તેવી રીતે મ્હારે પણ પરમાત્મપ૦ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

૨૧ પરમાત્માએ જેમ સસારાવસ્થામાં—સાધકદશામા—રાગ અને દ્વેષને પ્રશસ્તરૂપમા ફેરવી નાખ્યા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ અશુભ રાગ અને દ્વેષને પ્રશસ્ત રાગદ્વેષમાં ફેરવી નાખવા જોઈએ

૨૨ પરમાત્માએ સાધકાવસ્થામાં જેમ ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન ધ્યાયુ હતું તેવી રીતે મ્હારે પણ ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન ધ્યાવા ઉદ્યમ કરવો જોઈએ

૨૩ પરમાત્માએ સાધકદષ્ટિના યોગે સાધ્ય સાધવા જેવી મનની સમતા જાળવી હતી તેવી મનની સામ્યાવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા મ્હારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

૨૪ પરમાત્માએ મોક્ષફળ પ્રાપ્ત કરવા જેવો પ્રયત્ન કર્યો હતો તેવો મ્હારે પણ પ્રયત્ન હાલ કરવો જોઈએ

૨૫ પરમા માએ પ્રથમ સાધક અવસ્થામા જેવી અન્તરદૃષ્ટિ રાખી હતી તેવી હવે મ્હારે અ તરદષ્ટિ રાખવી જોઈએ

૨૬ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામા જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત કરી હતી તેવી મ્હારે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ

૨૭ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામા ઉદાસીનતા ધારણ કરી હતી તેવી ઉદાસીનતા મ્હારે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ

૨૮ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધક અવસ્થામા જેવુ ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું હતું તેવુ મ્હારે પ્રાપ્ત કરવુ જોઈએ

૨૯ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામા જ્ઞાન દર્શન, અને ચારિત્ર એ ત્રણ રત્નની સાધ્યદશા માટે પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેવો મ્હારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

૩૦ પરમાત્મા પૂર્વ સંસારાવસ્થામાં જેવા નિસંગ રહેતા હતા અને જળમાં કમળવત્ વર્તતા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ જલકમલવત્ ન્યારા રહેવુ જોઇએ

૩૧ સંસારની ઉપાધિથી પરમાત્મા જેમ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં દૂર રહ્યા હતા, તેમ મ્હારે પણ ઉપાધિથી દૂર રહેવુ જોઇએ

૩૨ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં મનને જીત્યુ હતું અને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, નિંદા, વૈર, હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૂર્છા, મમતા, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુગચ્છા, અને ઇતેર વગેરે દોષોને જીત્યા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ પૂર્વોક્ત દોષોનો નાશ કરવા ઉદ્યમ કરવો જોઇએ

૩૩ ભગવાન્, પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં અપ્રમત્ત રહ્યા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ સાધકાવસ્થામાં અપ્રમત્તદશા ધારણ કરવી જોઇએ

૩૪ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં પરભાવનો નાશ કર્યો હતો અને સ્વધર્મ આદર્યા હતો, તેવી રીતે મ્હારે પણ પરભાવનો ત્યાગ કરીને સ્વભાવ આદરવો જોઇએ

૩૫ પરમાત્માએ જેમ સાધકાવસ્થામાં શુદ્ધોપયોગ ધાર્યો હતો, તેમ મ્હારે પણ શુદ્ધોપયોગ ધારણ કરવો જોઇએ

૩૬ પરમાત્માએ જેમ ઘાતિકર્મનો નાશ કર્યો હતો તેમ મ્હારે પણ ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરવો જોઇએ

૩૭ પરમાત્માના ગુણોનુ અહર્નિશ સ્મરણ કરી તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

૩૮ બાહ્યદશાનો ઉપયોગ ટાળીને પરમાત્મસ્વરૂપનો ઉપયોગ મ્હારે રાખવો જોઈએ.

૩૯ પરમાત્માનેજ શરણ્યમાં શરણ્ય સમજી તેમના સ્વરૂપમા મ્હારે લીન થવુ જોઇએ

૪૦ પરમાત્માને અધ્યાત્મ રસમય વૈખરીવાણીથી મ્હારે ગાવા જોઇએ અને પરમાત્મસ્તુતિમા તન્મય થઈ ભક્તિરસનો ભોગી મ્હારે બનવુ જોઇએ

૪૧ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામા જેવી આત્મશ્રદ્ધા રાખી હતી તેવી મ્હારે પણ હાલ રાખવી જોઇએ

૪૨ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામા અનેક ઉપસર્ગ સહન કરી આત્મસહજદશા ધારી હતી તેવી મ્હારે પણ ધારણ કરવી જોઇએ

૪૩ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં જેવુ કાયાનુ મમત્વ ત્યાગ્યુ હતુ અને પોતાના આત્માની સરળતા ધારી હતી તેવી દશા મ્હારે પણ ધારવી જોઇએ

૪૪ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં સર્વ જીવોને એક આત્મદૃષ્ટિથી જોયા હતા તેવી દૃષ્ટિ મ્હારે ધારણ કરવી જોઇએ

૪૫ પરમાત્મા જેમ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં સર્વ સાંસારિક વાસનાઓથી દૂર થયા હતા, તેમ મ્હારે પણ સાંસારિક વાસનાઓથી દૂર રહેવું જોઇએ

૪૬ પરમાત્માએ પૂર્વસાધક^વસ્થામાં મુનિની દશા ધારણ કરી હતી તેવી દશા મ્હારે પણ ધારણ કરવી જોઇએ

૪૭ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં જેવી અનુભવજ્ઞાનદશા ધારણ કરી હતી તેવી મ્હારે પણ અનુભવજ્ઞાનદશા ધારણ કરવી જોઇએ

૪૮ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમા ધર્મ માની સાધ્યની સાપેક્ષતાએ પુષ્ટનિમિત્તકારણ આદર્યું હતું તેવી દશા મ્હારે પણ અગીકાર કરવી જોઇએ

૪૯ પાચ ઇન્દ્રિયોના ભોગને શ્રીતીર્થંકરો ગૃહસ્થાવાસમા ભોગવતા હતા તેમ છતાં તેમા ઉદાસભાવે વર્તતા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ ઉદાસ ભાવે વર્તવુ જોઇએ

૫૦ શ્રીપરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં ઉપયોગપૂર્વક બોલતા હતા, તેમ મ્હારે પણ ભાષાસમિતિથી ઉપયોગપૂર્વક બોલવુ જોઇએ

૫૧ ભગવાન્ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં પ્રારબ્ધકર્મ (નિકાચિતકર્મ)ના ભો ગને રોગ જાણતા હતા અને અન્તરથી ન્યારા રહીને ભોગવતા હતા, એવી મ્હારી દશા થાય એમ વારવાર મારે ઇચ્છવુ જોઇએ

૫૨ શ્રીપરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં ગૃહસ્થાવાસનુ પવિત્ર જીવન ગાળતા હતા, તેવી રીતે ગૃહસ્થાવાસનું પવિત્ર જીવન મ્હારે પણ ગાળવુ જોઇએ

૫૩ પરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં સાધ્યબિંદુનું લક્ષ્ય રાખતા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ સાધ્યલક્ષ્યબિંદુ રાખવુ જોઇએ

૫૪ પરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં ઉચ્ચ ભાવના વિચારોથી ભૂષિત હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ ઉચ્ચ ભાવના વિચારોથી વિભૂષિત રહેવુ જોઇએ

૫૫ પરમાત્મા, પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં વિચાર અને આચારમાં ઉત્તમ હતા, તેમ મ્હારે પણ આચાર અને વિચારમાં ઉત્તમ થવુ જોઇએ

૫૬ પરમાત્માએ પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં ત્રણ ગુપ્તિને ધારી હતી તેવી રીતે મ્હારે પણ ત્રણ ગુપ્તિ ધારણ કરવી જોઇએ ખરેખર ત્રણ ગુપ્તિને ધારણ કરૂં તોજ પરમાત્માનો સેવક ગણાઉં એમ વિચારવુ જોઇએ

૫૭ પરમાત્માએ પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં અષ્ટાંગયોગની પ્રવૃત્તિ આદરી હતી, તેવી મ્હારે પણ અષ્ટાંગયોગની પ્રવૃત્તિ આદરવી જોઇએ

૫૮ પરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામા ચારિત્રમોહનીય વૃત્તિયોને ઉદ્ભવતીજ અટકાવતા હતા તેવી રીતે મ્હારે પણ ચારિત્રમોહનીય વૃત્તિયોને ઉદ્ભવતીજ અટકાવવી જોઇએ

૫૯ પરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામા આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ સાધવા પ્રવૃત્તિ કરતા હતા તેમ મ્હારે પણ શુદ્ધપરિણતિ સાધવા પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ

૬૦ પરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં આત્માના અનતગુણપર્યાયના ચિંતવનમાં તલ્લીન રહેતા હતા, તેમ મ્હારે પણ આત્માના ગુણપયાય સ્વરૂપમાં તલ્લીન થઈ દુનિયાદારી ખીલકૂલ ભૂલી જવી જોઇએ

૬૧ ઔદયિકભાવયોગે મસારમા રહેતાં છતા પણ પરમાત્માના ગુણોનુ મ્હારે સ્મરણ કરવુ જોઇએ

૬૨ પરમાત્મદષ્ટિ ખીલવવામાટે પરમાત્માના ગુણોનુ શ્વાસોચ્છ્વાસે મ્હારે સ્મરણ કરવુ જોઇએ

૬૩ પરમાત્માની અનત શક્તિયોનુ સ્મરણ કરતા, મ્હારા આત્માને લાગેલા આવરણો દૂર થાય તે તે શક્તિયો મ્હારા આત્મામા છે પણ તે તે શક્તિયો ખીલી શકે એવો દૃઢ નિશ્ચય રાખી પરમાત્મગુણોનું મ્હારે સ્મરણ કરવુ જોઇએ

૬૪ પરમાત્માની કેવલજ્ઞાનદૃષ્ટિથી જે જે કહેવાયુ છે તે બધુ મ્હારી અલ્પજ્ઞાન શક્તિયોગે પરિપૂર્ણ સમજવામા ન આવે તો પણ મ્હારે સવરા વચનોમાં દઢ શ્રદ્ધા ધારણ કરવી જોઇએ સિદ્ધાંતોના સૂક્ષ્મ રહસ્યો જે ન સમજાય તો મ્હારે સૂક્ષ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ જોઇએ જેટલી દષ્ટિ ખીલી હશે તેટલું જણાશે અને દેખાશે પરમાત્માનો સેવક બનીને પરમાત્માની ભક્તિ કરતા સપૂર્ણ તત્ત્વને પામીશ, એમ શ્રદ્ધા રાખી પરમાત્મરૂપ સ્વામિની મ્હારે સેવા કરવી જોઇએ

આ પ્રમાણે સ્વામી સેવક ભાવમાં સેવક પોતે પરમાત્મા તરફની ભક્તિના યોગે પરમાત્માના ગુણોનું અનુકરણ કરે છે સેવકને પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિવિના અન્ય વસ્તુની ઇચ્છા રહેતી નથી, સાસારિક વસ્તુઓના લાભને નાકના મેલ સમાન ગણે છે, ઇન્દ્ર, ચદ્ર, અને નાગેન્દ્રની પદવીને પણ ટીસાબમાં ગણતો નથી, દુનિયાની કીર્તિ, માન, અને પૂજાની ઇચ્છાને ધિક્કારે છે સેવક ભક્તિના આવેશમા જ્યાં ત્યાં શ્રી પરમાત્માનેજ દેખ્યા કરે છે—ज्या देखु त्या त्यांहि तुहि तुहि प्राणपति विन प्रेम किस्योहि—આ વાક્ય લેખ મુદ્રાનો અદ્ભુત અનુભવરસ ચાખતો જાય છે સેવકપણે બનેલા ભક્તની પ્રેમ ખુમારીનો રસ એવો તો હૃદયદ્રાવક હોય છે કે અન્ય આત્માઓનુ પણ તે આકર્ષણ કરે છે સ્વામિ સેવકભાવવાળી આવી ભક્તિમાટે રાત્રી અને દિવસની સધ્યાનો તેમજ મધ્યાન્હકાળનો સમય સાનુકૂળ છે, જે વખત મળે તે વખત શ્રીપ્ર-

ભુની સેવામા ગાળવો તેજ સેવકની ફરજ છે શ્રીપરમાત્માવિના સેવકને દુનિયાની કોઇપિણ વસ્તુપર પ્રેમ ધારણ કરવો નહિ શ્રીપરમાત્મા તીર્થંકરોની વખતોવખત કથાઓ વાચવી, તેમનાં જીવનચરિત્રોમાથી સાર ખેચવો પરમાત્માનુ સ્વરૂપ બરાબર ઓળખવુ દર્શન અને ચારિત્ર ધર્મમા રમણ કરતા એવા પરમાત્માનુ સ્વરૂપ પુન પુન હૃદયમા સ્મરણ કરવુ, શ્રીપરમાત્માએ જે જે ઉપાયોથી દોષોનો નાશ કર્યો તે તે ઉપાયોને આચારમાં મૂકવા જોઇએ, ભગતીયા તેલ જેવી ભક્તિને હૃદયમાં ધારણ કરવી જોઇએ, ભક્તિ કરતા જે જે વિઘ્નો આવે તે તે વિઘ્નોને મારી હઠાવવાં જોઇએ વિઘ્નોના સામુ થયાવિના કદાપિકાળે છૂટકો થવાનો નથી, આત્મસામર્થ્યથી પરમાત્મગુણોને સ્મરણ કરવા જોઇએ જે મનુષ્યો તત્ત્વજ્ઞાનમા કઇપિણ સમજતા નથી, જેઓને દેવ ગુરૂ અને ધર્મનું જ્ઞાન નથી તેઓ પરમાત્માના સેવક બની શકતા નથી જેઓને મુક્તિની ઇચ્છા નથી અને જેઓ પરમાત્માની આજ્ઞા પાળતા નથી તેઓ પણ પરમાત્માના સેવક બની શકતા નથી

પરમાત્માની આજ્ઞા પાળનાર મનુષ્યો પરમાત્માના સેવક બની શકે છે પરમાત્માના કહેલાં તત્ત્વોને જે મનુષ્યો સમજી શકતા નથી અને ફક્ત ટીલા ટપકાજ ધારણ કરે છે તેઓ પરમાત્માના સાચા સેવક બની શકતા નથી જગત્મા પરમાત્મા પરમાત્મા એમતો લાખો મનુષ્યો બોલે છે પણ પરમાત્મતત્ત્વને સમજનાર વિરલા હોય છે જેઓ પરમાત્માને સમજે છે અને તેમની આજ્ઞા પાળે છે તેજ પરમાત્માના સેવક બની શકે છે પરમાત્માના સેવકો પૂર્વોક્ત પરમાત્માના ગુણોનુ સ્મરણ કરી પોતાના આત્મામાં તે તે ગુણો પ્રગટાવવા પરમાત્માની સેવા કર્યા કરે છે, અને પરમાત્માના આલબનથી પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરવા મથે છે આ પ્રમાણે પરમાત્માનો સેવક બનેલો તત્ત્વજ્ઞાનમા ઉંડો ઉતરતો જાય છે, અને આત્મજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ કરતો જાય છે આત્મજ્ઞાનની પકવતા થતાં સ્વામિ સેવકભાવ રહેતો નથી પકવજ્ઞાનની ઉચ્ચદશા કોઇક વિરલાનેજ પ્રાપ્ત થાય છે પકવજ્ઞાનની દશાનું સ્વરૂપ અત્યત અદ્ભુત છે, કોઈ વિરલા જ્ઞાનિયોને બીજા પ્રકારની અદ્ભુત ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે જગત્મા બીજા પ્રકારની ઉચ્ચ ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવા અહર્નિશ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ તત્ત્વજ્ઞાનની પકવદશા પ્રાપ્ત થતાં અનુભવજ્ઞાનમા ઉતરી શકાય છે અનુભવિયોને પોતાનો આત્મા જ પરમાત્મા સમાન ભાસે છે

બીજા પ્રકારની ભક્તિ.

તે તું આત્માજ પરમાત્મા છે એવી સવકાલના નિશ્ચયવાળી બીજી ભક્તિનો પ્રસા૦ કોઇક અનુભવિયો પ્રાપ્ત કરે છે આત્માજ પરમાત્મા છે

આ વાક્યનુ વારવાર સૂક્ષ્મ ચિંતવન કરતા આત્મતત્ત્વનુ અદ્ભુત રહસ્ય સમજાય છે આ પરાભક્તિથી પરમપદ સહેજે પ્રાપ્ત થાય છે પરમાત્મા તે જ તું છે પરમાત્મારૂપ હે આત્મન્! તું છે એવુ વારવાર સ્મરણ કરવુ તે એક જાતની ઉત્કૃષ્ટ આત્માની સેવા છે, પરાભક્તિવાળો આત્મા એમ જાણે છે કે, મ્હારા આત્મામાજ પરમાત્મપણું રહ્યુ છે અનત આત્માઓ મુક્તિ ગયા પણ તે સર્વે આત્મામાં રહેલું પરમાત્મપણું પ્રગટાવીનેજ મુક્તિએ ગયા

આત્મામાં અનતગુણો પ્રગટે છે.

જ્યારે ત્યારે પણ જે જે જ્ઞાન દર્શન, અને ચારિત્રાદિ ગુણો પ્રગટવાના, તે સર્વ ગુણો ખરેખર તે તે ગુણોના આવરણો દૂર જતા આત્મામાથીજ તે પ્રગટવાના આત્મામાંજ પચ પ્રકારના જ્ઞાન છે, આત્મમાજ ચાર પ્રકારના દર્શન છે, આત્મામાજ પાચ પ્રકારની લબ્ધિયો રહી છે જે જે મનુષ્યોમા જે જે શક્તિયો પ્રગટી છે તે સર્વ આત્મામાથીજ પ્રગટી છે એમ જાણવુ આત્મામાજ તિરોભાવે અનતગુણો રહ્યા છે, ફક્ત તે તે ગુણોને આચ્છાદન કરનાર કર્મની પ્રકૃતિયો જો દૂર થાય તો, તે તે ગુણો પ્રકાશે છે, માટે પોતાના આત્મામા રહેલા ગુણોનો પ્રકાશ કરવામા પોતાનેજ ઉદ્યમ કરવો જોઇએ આત્માજ સર્વ ગુણોનુ ધામ છે ત્યારે આત્માજ પરમાત્મા છે એમ નિશ્ચય થતા આત્માનીજ પરમાત્મપણે ભક્તિ કરવી જોઇએ પરમાત્મપણે આત્માની ભક્તિ કરતાં કર્માવરણો ખરી જાય છે અને આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ થતો જાય છે આત્મામા પરમાત્મબુદ્ધિ ધારવાથી સર્વ બાબતનો સતોષ પ્રાપ્ત થાય છે અને મનની ચચળતા નાશ પામે છે પોતાનામાજ સર્વ શક્તિયો છે એમ નિશ્ચય થવાથી પરભાવ પ્રવૃત્તિનો અત આવે છે, કારણ કે આત્મા સમજે છે કે જ્યારે મ્હારામા પરમાત્મપણુ રહ્યુ છે ત્યારે શામાટે પરભાવની દીનતા ધારણ કરવી જોઇએ? પોતાનામા પરમાત્મપણું દેખવાથી તે પ્રગટાવવાનો ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામે છે પોતાના બળથી જ પોતે પરમાત્મા થવાય છે એમ પકવજ્ઞાન થાય છે ત્યારે આનદની છાયા જામે છે આત્મસ્વરૂપનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા પ્રતિદિન ઉત્સાહ ધારણ કરતો જાય છે હુંજ પરમાત્મા છુ, તિરોભાવે પરમાત્મા છુ તો આવિર્ભાવે પણ હુંજ પરમાત્મા થવાનો, મ્હારાવિના અન્ય દ્રવ્યજાતિ પરમાત્મા થઈ શકે નહિ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયમય હું શુદ્ધ જાતિ છુ, સત્તાએ હું સિદ્ધનો ભ્રાતા છુ, સત્તાથી મ્હારામા અને સિદ્ધમાં કંઈ ફેર નથી, ભક્તિભાવ પ્રગટ કરવા તો હું ઉઠેલો છુ, હું સત્તાએ સિદ્ધ છુ, પરમાત્મા છુ અને વ્યક્તિભાવે તેવો થઈ શકુ તેવો છુ તેથી તે તુ છે એમ કહેવામાં સત્યતત્ત્વનો પ્રકાશ કથક હું કહેવાઉં છુ હું પરમાત્મા છુ ત્યારે હું પરમ આનદને પ્રાપ્ત કરી શકવાનો, મ્હારી શક્તિયો જેવી છે તેવી ને તેવીજ પ્રગટ થવાની

કરે છે, અને કરશે ભક્તિયોગી હોય છે તે અવશ્ય ક્રિયાયોગી હોય છે અને જે ખરેખર શુદ્ધક્રિયાયોગી હોય છે તે જ્ઞાનયોગી હોય છે અને જે જ્ઞાનયોગી હોય છે તે સમતાયોગી બની શકે છે સર્વયોગમા આદ્યભક્તિ યોગની અત્યન્ત આવશ્યકતા છે માટે આદ્યમા ભક્તિનુ ગ્રહણ કર્યુ છે ભક્તિયોગીને પણ ધાર્મિકક્રિયાની આવશ્યકતા છે માટે પશ્ચાત્ તેનુ ગ્રહણ કર્યુ છે ક્રિયાયોગીને પણ જ્ઞાનયોગની અત્યત આવશ્યકતા છે કારણ કે જ્ઞાનવિનાની ક્રિયાઓથી આત્માની પરમાત્મદશા પ્રગટતી નથી જ્ઞાનયોગિને પણ સમતાયોગની અત્યત આવશ્યકતા છે કારણ કે સમતા આવ્યા વિના જ્ઞાનની સફલતા થતી નથી મતિ, શ્રુત, અને અવધિજ્ઞાનવાળાને પણ સમતાયોગની અત્યત આવશ્યકતા છે ચાર જ્ઞાનિને પણ સમતાયોગની અત્યત આવશ્યકતા છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થવાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી સમતાયોગ પ્રાપ્ત થાય છે ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવ થવાથી અનુક્રમે ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, અને ક્ષાયિકભાવે સમતાની પ્રાપ્તિ થાય છે જ્ઞાનયોગ કરતા સમતાયોગ વિશેષ ઉપયોગી છે એમ જો ખરેખર જણાવવામા આવે તો સમતાયોગ આદરવા માટે અત્યત પ્રયત્ન કરવો જોઇએ આ યોગ જે જે જણાવવામા આવ્યા છે તે તે યોગ્યતાએ આદરવા લાયક છે કોઈને કોઈ યોગની મુખ્યતા હોય છે અને કોઈ યોગની ગૌણતા હોય છે, મુખ્યતાએ જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર એ ત્રણ યોગ કહેવાય છે ત્રણ યોગની સપૂર્ણ પ્રાપ્તિ થતા મુક્તિ થાય છે ज्ञान दर्शन चारित्राणि मोक्षमार्ग આ ત્રણ યોગ મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી ત્રણ યોગને આદરવાથી મુક્તિ થાય છે, જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્રમા સર્વ યોગનો સમાવેશ થાય છે જઘન્યમા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ યોગ પૈકી ગમે તે યોગનો કોઇએ આદર કરેલો હોય તેનું કોઇએ ખડન કરવુ નહિ, કારણ કે દરેક જીવો જઘન્યમા જઘન્ય યોગને આદરીને ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ યોગને પામ્યા છે ઉત્કૃષ્ટ યોગ પામેલાએ જઘન્ય યોગવાળાને નિંદવા નહિ, તેમજ જઘન્યયોગવાળાએ ઉત્કૃષ્ટ યોગવાળાની નિંદા વા ખડન કરવુ નહિ જેની જેટલી યોગ્યતા હોય તે પ્રમાણે તે આ ત્રણ યોગના, જઘન્યમાથી જઘન્યભેદ અને ઉત્કૃષ્ટમાથી ઉત્કૃષ્ટ ભેદને ધારણ કરે છે

અસખ્ય યોગે મુક્તિ છે તેમાં ત્રણ યોગ મુખ્ય છે.

શ્લોક

असङ्ख्ययोगयुक्त्यावै, मुक्तिःस्यात्तत्र सशयः ।
तत्राऽपि ज्ञानसम्यक्त्व, चारित्राणि विशेपतः ॥ ६३ ॥

શબ્દાર્થ—અસખ્ય યોગોવડે મુક્તિ થાય છે તેમા અન સશય નથી, તે અસખ્ય યોગોમાં પણ જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર એ વિશેષત મુખ્ય યોગ છે

ભાવાર્થ—અસખ્યયોગથી મુક્તિ છે એમ શાસ્ત્રોમા પ્રતિપાદન કર્યું છે માટે કોઇએ અમુકજ એકલા યોગથી મુક્તિ છે એવો પક્ષપાત કદાગ્રહ કરવો નહિ શ્રીકેવલજ્ઞાનીએ જ્યારે અસખ્યયોગથી મુક્તિ કહી છે ત્યારે આપણે એકાંત અમુકજ યોગની પ્રરૂપણા કરીએ તો અયોગ્ય ગણાય અસખ્યયોગમાં મુખ્ય ત્રણ યોગ કહ્યા છે તત્ત્વાર્થસૂત્ર વગેરેમાં ત્રણ યોગનુ સ્વરૂપ વિશેષત લખવામા આવ્યુ છે આ ત્રણ યોગ પૈકી એકેક યોગનુ સ્વરૂપ લખતાં એકેક યોગનોજ મહાન્ ગ્રથ થઈ જાય માટે વિશેષ તત્ત્વના અર્થીઓએ તત્ત્વાર્થ આદિ સૂત્રો વિલોકવા અત્ર તો સામાન્ય વ્યાખ્યા આપવામા આવે છે

સમ્યક્ પ્રકારે વસ્તુઓનુ સ્વરૂપ જેનાથી જણાય ત્હેને જ્ઞાન કહે છે સમ્યક્ પ્રકારે વસ્તુઓનું સ્વરૂપ જાણી તે પ્રમાણે શ્રદ્ધા, (નિશ્ચય) કરવી ત્હેને વ્યવહારથી દર્શન કહે છે

આત્માની સ્વાભાવિક (નેચરલ) સ્થિરતાને માટે બાહ્ય અને અભ્ય ન્તર જે જે ક્રિયાઓ કરવી ત્હેને ચારિત્ર કહે છે હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ, અને રાત્રીભોજન વગેરે દોષો ટાળવા માટે તે દોષોના સામી દીક્ષાપૂર્વક જે પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે છે ત્હેને વ્યવહારચારિત્ર કહે છે અનેક તીર્થંકરો થયા, અને થશે તેઓને વ્યવહારચારિત્ર અગીકાર કરવુ પડે છે, વ્યવહારચારિત્રથી બાહ્ય સ્થલ દોષોનો નિરોધ થાય છે અને બાહ્ય ઉપા ધિયો કે જે કામક્રોધાદિક દોષોને ઉત્તેજિત કરે છે તેઓનો પણ નાશ થતાં મનની શાંતાવસ્થા પ્રગટે છે

(૧) પાચ યમો

મન વચન અને કાયાથી હિંસાનો ત્યાગ કરવાથી અનેક ભવના સચિ તકર્મોનો ક્ષય થાય છે, સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારતા માલુમ પડે છે કે, દયાથી સ્વર્ગ અને સિદ્ધિના સુખ મળે છે, જેણે દયા પાળી તેણે સર્વ પાળ્યુ એમ કહેવામાં જરામાત્ર વિરોધ જણાતો નથી દયા કરનાર જીવ સર્વ જીવોની સાથે વૈરવિરોધ ધારણ કરી શકતો નથી, દયાનો અમૂલ્ય ધર્મ કોઈ વિરલા જીવો પાળી શકે છે કોઈ પણ જીવોની હિંસા કરીને પોતાના શરીરનું પોષણ કરવુ એ અધર્મ છે માટે દરેક જીવોને મરતા બચાવી તેઓનું રક્ષણ કરવુ જોઇએ કોઈના જીવને જરામાત્ર પણ દુ ખવવો નહિ એજ સત્ય દયા ધર્મ છે દયાનુ ઉચ્ચ વર્તન ધારણ કરવુ એ ઉત્તમ ચારિત્ર છે કોઈના પ્રાણને હણવા નહિ હણાવવા નહિ હણનારાઓની પ્રશસા કરવી નહીં દયા પાળવી, પળાવવી અને દયા પાળનારાઓની પ્રશસા કરવી આ પ્ર

માણે દયાનો ઉચ્ચ સિદ્ધાંત પાળનાર આ ભવમાં અને પરભવમાં સુખ પામે છે અને અંતે પરમાત્મપદ પામે છે

સત્ય વચનની પણ અત્યંત આવશ્યકતા છે, સત્ય બોલવાથી જગત્માં સત્ય વ્યવહારની શુદ્ધિ રહે છે, લોકોમા સત્યવક્તાનો વિશ્વાસ બેસે છે સત્ય વક્તા આ ભવમા અને પરભવમાં સુખ પામે છે, સત્યથી ધર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે, સત્યઉપદેશ દેવાથી અનેક જીવો મુક્તિ પામ્યા છે અને પામશે

ચોરીનો ત્યાગ કરવાથી બીજાના પ્રાણનુ રક્ષણ થાય છે લોકોમા ચોરીનો ત્યાગ કરનાર પ્રામાણિકતા ભોગવે છે, વૈરવિરોધ, કલેશ, આધિ, ઉપાધિ, અને વ્યાધિ વગેરેનો નાશ કરવો હોય તો અસ્તેયવ્રત અંગીકાર કરવુ જોઇએ

બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી અનેક પ્રકારના ફાયદા થાય છે શારીરિક ફાયદાઓથી માનસિક શક્તિ વિકાસ પામે છે, અને માનસિક ફાયદાઓથી આત્માની શુદ્ધશક્તિયોનો પ્રકાશ થાય છે બ્રહ્મચર્યવ્રતથી શરીરની બળવત્તા રહે છે અને આયુષ્ય ઘટતું નથી તત્ત્વના અદ્‌ભુત શાસ્ત્રો લખનાર અનેક બ્રહ્મચારિ મુનિવરો થયા છે બ્રહ્મચર્યને એક જાતનો દેવ કહીએ તોપણ ચાલી શકે તેમ છે બ્રહ્મચર્ય ધારકોને અનેક રોગો પણ નડતા નથી બ્રહ્મચર્યધારકનુ મગજ મજબુત રહેવાથી મનમા ધારેલા અનેક કાર્યોની સિદ્ધિ કરી શકે છે બ્રહ્મચારિને મંત્ર ફળે છે અને દેવતાઓ દર્શન આપે છે વ્યવહારચારિત્રનુ મૂળ બ્રહ્મચર્ય છે, વ્યવહારબ્રહ્મચર્ય છે તે નિશ્ચય બ્રહ્મચર્ય રૂપ કાર્યને માટે નિમિત્તકારણ છે, જેમ જેમ વીર્યનુ સંરક્ષણ કરવામાં આવે છે તેમ તેમ શારીરિક શક્તિની દૃઢતા થાય છે બ્રહ્મચારી, ધારેલા વિચારને પાર પાડે છે

પરિગ્રહ પાપનુ મૂળ છે મૂર્છા એજ અભ્યંતર પરિગ્રહ છે, નવ પ્રકારના બાહ્યપરિગ્રહનું મૂળકારણ મૂર્છા હોય છે મૂર્છાનો જે જે અંશે નાશ થાય છે તે તે અંશે બાહ્યપરિગ્રહની પ્રવૃત્તિયો છૂટે છે પરિગ્રહના ત્યાગથી વિકલ્પસંકલ્પની હૃદયમા થતી ધમાલ અટકે છે, બાહ્યપરિગ્રહના ત્યાગથી ઉપાધિયોનો અટકાવ થાય છે, લોભના હેતુઓનો અવરોધ થતો જાય છે, બાહ્યપરિગ્રહના મમત્વથી મુક્ત થએલા મહાત્મા મુનિવરો સંતોષ ભુવનમા સમતાના સુખમા મ્હાલે છે નિસ્પૃહી મહાત્માઓ આત્મામા રમણતા કરી અનંતસુખ ભોગવે છે, પરિગ્રહનો મમત્વભાવ દૂર થવાથી ત્રણ ભુવનનું ઐશ્વર્ય મળે છે જે પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે છે તેના ઉપરથી નવ ગ્રહો પણ ઉતરે છે પરિગ્રહના સબંધે જે જે પાપો કરવામા આવે છે તે તે પાપોનો નાશ કરવો હોય તો પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, તેમજ અનેક દોષનુ કારણ રાત્રીભોજન છે, માટે રાત્રીભોજનનો પણ ત્યાગ કરવો જોઇએ.

(૨) નિયમ

આ પ્રમાણે ચારિત્રયોગી પચમહાવ્રત અને છઠુ રાત્રીભોજન વિરમણવ્રત ધારણ કરી યમનામના યોગના પહેલા અગમા સ્થિર થાય છે યોગનું યમનામનું પહેલું પગથીયુ સ્થિર થવાથી યોગી ઉંચો ચઢીને પશ્ચાત્ પડી શકતો નથી, ઉલટુ બીજા પગથીયાને પાળવામાં યોગ્ય અને છે પાચ યમને પુષ્ટિ કરનારા અનેક પ્રકારના નિયમો પાળવા જોઇએ વખતસર ખાવુ, વખતસર પાણી પીવુ, વખતસર શયન કરવુ, ચિત્તની સ્થિરતા રહે એવા યોગ્ય સ્થાનમા વાસ કરવો નિયમસર ચાલવુ જોઇને ચાલવુ, વિચારીને બોલવુ, શૌચતા ધારણ કરવી, કોઈ વસ્તુ મળે અગર ન મળે તોપણ સતોષ ધારણ કરવો, યથાશક્તિ તપશ્ચર્યા કરવામા પ્રવૃત્તિ કરવી ઇત્યાદિ નિયમના અનેક સાધુ અને ગૃહસ્થવર્ગના ભેદથી ભેદ છે, તે સમજી યથાયોગ્ય પાળવા પ્રયત્ન કરવો

(૩) આસનયોગ

શાસ્ત્રોમા અનેક પ્રકારના આસન કહ્યા છે દરેક આસનના જયથી શારીરિક ભિન્ન ભિન્ન ફાયદાઓ શાસ્ત્રોમા બતાવ્યા છે ચોરાશી આસનો છે, તેમા પણ સિદ્ધાસન અને પદ્માસન એ બે આસનો મોટા છે, યોગ્ય એવા સ્થાનમા (કે જ્યા રહેવાથી શારીરિક પ્રકૃતિ બગડે નહીં તેવા સ્થાનમાં) આસનોનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ ત્રણ કલાક સુધી એક આસને બેસવાની ટેવ પાડવી, ગોદુહિકાસનથી પણ બેસવાની ટેવ પાડવી જોઇએ લેખક સિદ્ધાસન અને પદ્માસનને વિશેષ પસ૦ કરે છે, આસનનો જય કરવાથી શારીરિક પ્રકૃતિ કાબુમા રહે છે વાત, પિત્ત અને કફનો ઉપદ્રવ હળવે હળવે શાન્ત થતો જાય છે શ્વાસોચ્છ્વાસની નિયમિતતામા વૃદ્ધિ થાય છે ખરેખર આસનના જયથી દીર્ઘ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાય છે, દીર્ઘ પ્રાણ લેવાથી શરીરની આરોગ્યતામા વધારો થાય છે, માટે ચારિત્રયોગીએ આસનનો જય કરવા પ્રયત્ન કરવો

(૪) પ્રાણાયામ

પ્રાણાયામ કરવાથી શ્વાસ અને ઉશ્વાસ વધુ પ્રમાણમાં ચાલતા નથી, પ્રાણાયામની સિદ્ધિથી સ્વરોદયપરીક્ષાની પણ સિદ્ધિ થાય છે શરીરની નાડીયોમા રાત્રી અને દીવસ પ્રાણ વહ્યા કરે છે, શ્વાસ લેવાથી શરીરની આરોગ્યતા રહે છે મનની પ્રસન્નતા વૃદ્ધિ પામે છે પ્રાણાયામથી શરીરના અનેક રોગોનો નાશ થાય છે નાડીયોમાથી સ્વર ચાલ્યા કરે છે, શરીરમાં ઘણી નાડીયો છે પણ તેમાં ચોવીશ નાડિયો મોટી છે ચોવીશ નાડિયોમાંથી પણ નવ નાડિયો પ્રધાન છે નવ નાડિયોમાથી પણ ત્રણ મોટી છે

ત્રણ નાડીયોનાં નામ ઇડા, પિંગલા, અને સુષુમ્ણા ભૃકુટિચક્રથી શ્વાસનો

પ્રથમ પૃથ્વીતત્ત્વ પચ્ચાસ પલ ચાલે છે ચાલીશ પળ સુધી જલ તત્ત્વ વહે છે ત્રીશ પળ સુધી અગ્નિતત્ત્વ વહે છે, વીશ પળ સુધી વાયુ તત્ત્વ વહે છે અને દશ પળ સુધી આકાશતત્ત્વ વહે છે

અઢી ઘડીપર્યંત ચદ્રસ્વરમા અને સૂર્યસ્વરમા એ પાચ તત્ત્વ વહે છે એ પ્રમાણે રાત્રી અને દીવસ એ પાચ તત્ત્વો ચદ્રસ્વર અને સૂર્યસ્વરમા વહ્યા કરે છે એ પાચ તત્ત્વને દરેક સ્વરમા ભિન્નભિન્નપણે ઓળખવામા આવે તો કાલસમયનુ જ્ઞાન અવશ્ય થાય ઓછામા ઓછુ એક વર્ષ પર્યંતમા જે જે શુભાશુભ ભાવો બને તેને સિદ્ધસ્વરોદય યોગી અવશ્ય જાણી શકે છે

મેષસક્રાતિ બેસતા ડાબી નાસિકામા પૃથ્વીતત્ત્વ વહેતું હોય તો ઉત્તમ યોગ જાણવો તેનું ફળ, પ્રજાને ઘણુ સુખ હોય, શ્રેષ્ઠ સમય હોય, ઘણું ધાન્ય થાય, પશુઓ માટે ઘાસ પણ અત્યત થાય ઇતિભય થાય નહિ, જનની વૃદ્ધિ થાય, રાજાઓ અત્યત સુખ પામે ડાબી નાસિકામા જલતત્ત્વ ચાલતું હોય તો મેઘની ઘણી વૃષ્ટિ થાય, અપાર અન્ન થાય, પ્રજા સુખી થાય, ધર્મબુદ્ધિ રહે, આનદમગલ વર્તે, રાજા નીતિથી ચાલે મેષસક્રાતિ લાગતા પહેલીજ ઘડીમા જેવુ નાસિકામા તત્ત્વ ચાલે તેવુ ફળ થાય અગ્નિ તત્ત્વ ચાલે તો અલ્પવૃષ્ટિ, અને રોગદોષ હોય

બે સ્વરમા જો અગ્નિતત્ત્વ હોય તો દેશભગ, દુ ખી પ્રજા, વગેરે ફળ થાય જો નાસિકામા વાયુતત્ત્વ ચાલે તો કઇંક રાજ્યવિગ્રહ થાય અલ્પ મેઘની વૃષ્ટિ થાય મધ્યમ વર્ષનો સમય જગત્મા કહેવાય અડધુ અન્ન અને અડધુ ઘાસ થાય જો નાસિકામા આકાશતત્ત્વ વહે તો કાળ પડે ઘાસ વગેરે પણ થાય નહીં, એમ જાણુવુ

મધુમાસ શુક્લ પડવાના પ્રાત કાલમા ડાબા સ્વરમા જો પૃથ્વીતત્ત્વ વહે તો ઘણી વૃષ્ટિ થાય વર્ષ સારૂં કહેવાય રાજાપ્રજા સુખમા રહે ઇતિભય, તેમજ મોટા ભય પણ થાય નહીં તેમજ ડાબી નાસિકામા જલતત્ત્વ ચાલે તો સુભિક્ષ કહેવાય, દેશ અને વિદેશમા વૃષ્ટિ થાય જો જમણી નાસિકામા પૃથ્વી અને જલતત્ત્વ એ બે પ્રાત કાલમા પૂર્વોક્ત માસમાં વહે તો મધ્યમવર્ષ કહેવાય છે, ત્રણ તત્ત્વ બાકી રહ્યા તે જો વહે તો મધ્યમ વર્ષ કહેવાય છે જો નાસિકામા આકાશતત્ત્વ વહે તો બહુ દેશમાં નઠારી કામી પડે જમણી નાસિકામા પૂર્વોક્ત માસના શુક્લપક્ષના પડવાના પ્રાત કાલમા જો અગ્નિતત્ત્વ વહે તો મનુષ્યો રોગશોકથી અધિક ક્લેશ પામે પૃથ્વીમા કાલ પડે રાજાના મનમા ચેન પડે નહિ નૃપવિગ્રહ પણ કઇંક થાય. જો તે દીવસ સુષુમ્ણા નાડી પૂર્વોક્ત સમયમાં ચાલે તો જોનાર મરે અને છત્રભગ થાય, એમ ગુરુગમપૂર્વક સમજવુ

વૃશ્ચિક, સિંહ, વૃષભ અને કુંભ એ ચાર રાશિમા જો ચદ્રસ્વર વહેતો હોય તો તે વખતે જે સૌમ્ય કાર્ય કરવામા આવે તે સારા થાય છે કર્ક, મકર, તુલા અને મેષ એ ચાર રાશિમા જો સૂર્યસ્વર (જમણી નાસિકા) વહેતો હોય તો તે વખતે ચરકાર્ય કરવાથી સુખાકારી થાય છે

મીન, મિથુન ધન, અને કન્યા એ ચાર રાશિ બે સ્વભાવવાળી છે એ ચાર રાશિયોમા સુષુમ્ણાસ્વર વહેતો હોય તો તે વખતે જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેમા કઈક હાનિ થાય છે

સ્વરોદય બરાબર કોઈ જાણતો હોય છે તો તે, મનુષ્યોએ પૂછેલા પ્રશ્નોનો સારી રીતે ઉત્તર આપી શકે છે

स्वरोदयमा प्रश्न अने तेना उत्तरो

જે મનુષ્ય પૂછવા આવે તેહેની દિશા લેવી જો પૂછનાર સમ્મુખ, ડાબી, વા ઊર્ધ્વદિશામા રહી પ્રશ્ન કરે અને તે વખતે ડાબી નાસિકા (ચદ્રસ્વર) વહેતી હોય તો પૂછનારને કહેવુ કે ત્હારા કાર્યની સિદ્ધિ થશે

પૂછનાર નીચે વા પાછળ વા જમણો આવીને પુછે અને તે વખતે જમણી નાસિકા વહે (સૂર્યસ્વર વહેતો હોય) તો જાણવુ કે તેનું કાર્ય થશે

ડાબી બાજુએ રહી જે કોઈ પ્રશ્ન કરે અને તે વખતે ડાબી નાસિકામા પૂર્ણ સ્વર વહેતો હોય તો ત્હેનુ અભગ કાર્ય થશે એમ નિશ્ચય જાણવો

જે વખતે જમણી નાસિકા ચાલતી હોય તે વખતે ડાબી બાજુ રહી પૂછે તો ચદ્રયોગ વિના પૂછનારનુ કાર્ય સિદ્ધ થાય નહીં

જે વખતે જમણી નાસિકા ચાલતી હોય તે વખતે સમ્મુખ વા ઉર્ધ્વ દિશામા રહી પ્રશ્ન પુછે તો જાણવુ કે ચદ્રયોગ (ડાબી નાસિકાના સ્વર) વિના ત્હેનું કાર્ય સિદ્ધ થશે નહિ

पाच तत्त्वोनी व्याख्या

જમણી અગર ડાબી એકેક નાસિકામા પાચ પાંચ તત્ત્વ વહે છે પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ વાયુ અને આકાશ એ પાંચ તત્ત્વ જાણવા પૃથ્વીનો પીતવર્ણ છે જલનો શ્વેતવર્ણ છે, અગ્નિનો લાલ (રક્ત) વર્ણ છે વાયુનો નીલવર્ણ છે અને આકાશનો કૃષ્ણવર્ણ છે

પૃથિવીતત્ત્વ બાર આગુલ સમ્મુખ ચાલે છે, અને ત્હેનો સમચતુરસ્ર આકાર છે જલતત્ત્વ નીચુ ચાલે છે, અને તે સોળ આગુલ વહે છે તેનો વર્તુલાકાર છે, અગ્નિતત્ત્વ ચાર આગુલ વહે છે, અને ત્હેનો ત્રિકોણ આકાર છે પ્રાત કાલના સૂર્યના જેવો ત્હેનો રગ છે, વાયુતત્ત્વ આઠ અગુલ તિરછું ચાલે છે અને તે ધ્વજાના આકારે છે આકાશતત્ત્વ બે નાસિકામાજ વહે છે, ત્હેનો બાહ્યપ્રકાશ થતો નથી,—ત્હેનો આકાર નથી

હોય અને જમણી નાસિકા ચાલે, અને ડાબી તરફ રહી પુછે તો કહેવુ કે રોગી જીવનાર નથી પૂર્ણ સ્વરથી આવીને ખાલી સ્વરમાંહિ પુછે તો રોગીને શાતા ન હોય એમ જાણવુ ખાલી સ્વરથી આવીને વહેતા સ્વરમાં જો રોગીનુ પ્રશ્ન કરે તો તેનો ઘાત થશે નહિ એમ કહેવુ

પૂર્ણસ્વરથી આવીને પૂર્ણસ્વરમાં જે કોઈ કાર્ય સસારનું પૂછે તો તે કાર્ય પૂર્ણ થાય એમ નક્કી જાણવુ ખાલી સ્વરથી આવીને ખાલી સ્વરમા પૂછે તો જે જે કાર્ય પૂછે તે થાય નહિ ખાલી સ્વરથી આવીને વહેતા સ્વરમા પૂછે તો તેનું કાર્ય સિદ્ધ થાય જો પૂર્ણ સ્વર તજીને ખાલી સ્વરની તરફ પૂછે તો કરોડ ઉપાયે જે પૂછે તે સિદ્ધ થાય નહિ

ગુરૂવારના દીવસે વાયુતત્ત્વ સારૂ શનિવારને દીવસે આકાશતત્ત્વ સારૂ એમ જો તત્વ ચાલે તો કાયામા રોગ રહે નહિ બુધવારના પ્રાત કાલમા જો પૃથ્વીતત્ત્વ ચાલતુ હોય તો કલ્યાણકારી જાણવુ સોમવારના પ્રાત કાલમા જલતત્ત્વ ચાલતુ હોય તો સારૂં શુક્રવારના પ્રાત કાલમા અગ્નિતત્વ સારૂં એમ વારસબવી તત્ત્વફળ સમજી લેવુ

ચંદ્રયોગમા કાર્યો

ડાબી નાસિકા વહે તે સમયે જિનમદિર બનાવે, ખાતમુહૂર્ત કરે, તો સુખમય જાણવુ ચદ્રસ્વરયોગમાં અમૃત સ્રવે છે અને અરૂણદ્યુતિ સ્થિર હોય છે માટે તે ચન્દ્રયોગમા બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરતા બિંબનો અતિપ્રભાવ વધે છે સિંહાસનપર મૂળ નાયક બેસાડવામા આવે તે વખતે તથા જિન મદિર કલશ ચઢાવતાં ચ દ્રયોગ (ડાબી નાસિકાનો સ્વર) સુખકારી જાણવો પૌષધશાલા, દાનશાળા, ઘર, હાટ, મહેલ, કોટ, ગઢ, અને સુઘાટ વગેરેના મુહૂર્તમા ચન્દ્રયોગ લેવો જોઈએ સઘમાલા આરોપતાં, તીર્થમાં દાન કરતા, દીક્ષામત્ર આપતાં, અને બતાવતા, ચન્દ્રયોગ અત્યત બળવાન્ છે

નવીન ઘર, પુર, નગરમાં પ્રવેશ કરતા મુહૂર્તમા ચદ્રયોગ (ડાબી નાસિકા સ્વર) લેવો વસ્ત્ર, આભૂષણ, દેશ ઈજારે લેવો હોય વગેરે કાર્યમાં ચદ્રયોગ બળવાન્ જાણવો

યોગાભ્યાસ, દવા, મિત્રાઈ, ખેતી, બાગ કરવા, રાજાની પ્રીતિ, રાજ્ય તિલક, ગઢમા પ્રવેશ ઇત્યાદિ કાર્યમાં ચદ્રયોગ (ડાબી નાસિકાનો સ્વર) અત્યત બળવાન્ સુખકારી જાણવો રાજા સિંહાસનપર પગ ધારણ કરે ઇત્યાદિ સ્થિરકાર્યમા ચદ્રયોગ લેવો મઠ, ગુફા અને ઘર ઇત્યાદિમા પણ ચદ્રયોગ બળવાન્ છે

સૂર્યયોગ

જમણી નાસિકા વહેતી હોય ત્યારે કરવા યોગ્ય કાર્યો

વિદ્યા ભણવામા, ધ્યાન સાધવામા, મન વા દેવતાનું આરાધન કરવામા,

માઘમાસની સાતમ તેમજ વૈશાખ શુદી ત્રીજના પ્રાત કાળમા વર્ષદીવ મનુ બીજ જેવુ જો ડાબી નાસિકામા જળ અને પૃથ્વીતત્ત્વ ચાલે તો દેશ વિદેશમા સુખ થાય અન્યતત્ત્વ વહે તો અધમફળ જાણવુ જમણી નાસિકામા જો પૃથ્વી અને જળતત્ત્વ વહે તો મધ્યમ ફળ થાય એ નાડુમા એક શુભ અને એક અશુભ હોય તો મધ્યમ ફળ થાય, એમ ત્રણ રીતમા જાણવુ

સર્વ પરીક્ષાના ભાવોમા મેરભાવ બળવાન્ છે, તે દીવસે બરાબર તત્ત્વ દેખીને નિશ્ચય કરવો

जोनारनेमाटे तत्त्व

જોનારને પોતાને માટે તત્ત્વનો વિચાર કહેવામા આવે છે ચૈત્ર શુદી એકમના દીવસે જો ડાબી નાસિકા વહેતો તેને ત્રણમાસમા અત્યત ઉદ્વેગ થાય મધુમાસ શુદી બીજના દીનસે જો ડાબી નાસિકા ન વહે તો પરદેશમા ગમન થાય અને ત્યા દુ ખ થાય ચૈત્રમાસ શુદી ત્રીજના રોજે ચદ્રસ્વર (ડાબી નાસિકા) ન ચાલે તો પિત્તજ્વરની ઉત્પત્તિ થાય ચૈત્ર શુદી ચોથના રોજ જો ડાબી નાસિકા ન ચાલે તો નવમાસમા મરણ થાય ચૈત્ર શુદી પાચમના રોજ ડાબી નાસિકા ન વહે તો ગજવદ્દ થાય ચૈત્ર શુદી છઠના દીવસે જેનો ચદ્રસ્વર ચાલે નહિ તેનો એક વર્ષમા બાંધવ મરી જાય જો ચૈત્ર શુદી સાતમના રોજ રોશમા ર પણ ડાબી નાસિકા ન વહે તો ત્હેની સ્ત્રી મરી જાય ચૈત્ર શુદી આઠમના રોજ જો ચન્દ્રસ્વર ન વહે તો અત્યત પીડા દેહમા થાય, ભાગ્ય હોય તોજ સુખ થાય ચૈત્ર શુદી આઠમ સુધી એમ ફળ દેખાડયુ પણ જો ચદ્રસ્વર વહે તો નઠારા ફળને બદલે સારૂ ફળ થાય

पाच तत्त्वमा प्रश्न

જલ અને પૃથ્વીતત્ત્વના યોગમા કોઈ પ્રશ્ન કરે તે વખતે ચદ્રસ્વર પૂર્ણ વહે તો ત્હેના કાર્યની સિદ્ધિ થાય જો ડાબી નાસિકામા અગ્નિ, વાયુ અને આકાશતત્ત્વ વહે તો પ્રશ્ન કરતાં કાર્યસિદ્ધિ થાય નહીં ડાબી નાસિકામાં જલ અને મહીતત્ત્વ બે સ્થિર કાર્યમાટે સારા જાણવાં ચરકાર્યમાટે સેવાં નહિ વાયુ અગ્નિ અને આકાશ એ ત્રણ તત્ત્વ ચરકાર્યમાં પ્રધાન છે જો જમણી નાસિકામાં સ્વર વહેતો હોય અને તેમાં વાયુ વગેરે તત્ત્વો વહેતાં હોય તો એમ સમજવુ

रोगीनो प्रश्न

રોગીના સબધી કોઈ પ્રશ્ન પૂછે તો તત્ત્વ વિચારીને નીચે પ્રમાણે કહેવુ ડાબી નાસિકામા પૃથ્વીતત્ત્વ વહેતુ હોય અને તે દિશામા રહી પૂછે તો નિશ્ચય કરીને કહેવુ કે રોગીનો નાશ થવાનો નથી ડાબી નાસિકા બધ

તત્ત્વોના સ્થાન.

" પૃથ્વીતત્ત્વનુ સ્થાન જાંઘ છે વાયુનું સ્થાન નાભિ છે, અગ્નિનુ સ્થાન સ્કંધ છે, જલનુ સ્થાન પગ છે, આકાશતત્ત્વનુ સ્થાન મસ્તક છે

દરેક તત્ત્વના ગુણો.

સ્થિરકાર્યમા પૃથ્વીતત્ત્વ પ્રધાન છે ચરકાર્યમા જલતત્ત્વની પ્રાધાન્યતા છે ગમકાર્યમા અગ્નિતત્ત્વની પ્રાધાન્યતા છે, ઉચ્ચાટનમાં વાયુતત્ત્વની પ્રાધાન્યતા છે, આકાશતત્ત્વમા કોઈ કાર્ય કરવુ યોગ્ય નથી

દિશાઓમાં તત્ત્વો.

પશ્ચિમ દિશામાં જલતત્ત્વ અને દક્ષિણમા પૃથ્વીતત્ત્વ તેમજ ઉત્તરમાં અગ્નિતત્ત્વ છે પૂર્વદિશામા વાયુતત્ત્વ અને નભ સ્થિરસ્થાનવાળો છે પૃથ્વી અને જલતત્ત્વમા કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે અગ્નિતત્ત્વમા મૃત્યુ થાય છે, વાયુતત્ત્વ ક્ષયકારી છે નભતત્ત્વમા નિષ્ફલતા થાય છે

ચદ્રસૂર્ય સગ્રહમા અગ્નિતત્ત્વ હોય તો સગ્રામ આદિ કૃત્યમા ફલની સિદ્ધિ થાય છે ગમનાગમનમા પૃથ્વીતત્ત્વ હોવાથી જય થાય છે, તેમજ ધનલાભ થાય છે મિત્ર, અર્થ, અને યુદ્ધ, આદિ માટે ગમનાગમનમા પૃથ્વી તત્ત્વ લેવુ યોગ્ય છે

સક્રમભાવ વાયુતત્ત્વમા કલહ, શોક, દુ ખ, ભય, મરણ, અને ઉત્પાત, વગેરે થાય છે અગ્નિતત્ત્વમા રાજ્યનો નાશ થાય છે અને પૃચ્છકનરની હાનિ થાય છે તેમજ દુર્લિક્ષ રોગાદિક થાય છે, વાયુ અને આકાશતત્ત્વમા દુર્લિક્ષ, ઘોર યુદ્ધ, દેશભગ, ભય અને ચૌપદની હાનિ વગેરે ફલ જાણવુ

મધુર, કષાયલો, તિખો, ખાટો, અને અવ્યક્ત એમ અનુક્રમે પાચ તત્ત્વના પાચ રસ જાણવા જેવો રસ આસ્વાદવાનો મનમા નિશ્ચય થાય તેવુ તત્ત્વ જાણવુ તેમાં શકા કરવી યોગ્ય નથી

આકાશથી વાયુ અને વાયુથી અગ્નિ અને અગ્નિથી જલતત્ત્વ અને જલથી પૃથ્વીતત્ત્વનો પ્રકાશ જાણવો અગ્નિતત્ત્વના ઉદયમા ક્રોધાદિક થાય છે વાયુતત્ત્વમા ઇચ્છાઓ થાય છે, ક્ષાત્યાદિક ગુણો છે તે જલ અને પૃથ્વી તત્ત્વના ઉદયમાં થાય છે

પૃથ્વીતત્ત્વનુ ગુદાધાર, જલતત્ત્વનુ લિંગ, ચક્ષુ સુધી અગ્નિતત્ત્વ, નાસિકા સુધી વાયુ, અને આકાશતત્ત્વનુ શ્રવણુ (કાન) દ્વાર છે

યુદ્ધમા સ્વર

ડાબિ નાસિકા (ચદ્ર) ચાલતા યુદ્ધ કરવા ચાલવુ નહિ કારણ કે ચદ્રસ્વર ચાલતા તેના શત્રુની જીત થાય છે જમણી નાસિકા (સૂર્ય) ચાલતા યુદ્ધમા જાય તો વિજય થાય શત્રુનો પણ સૂર્યસ્વર ચાલે અને

સરકારમાં અરજી દેવાના પ્રસંગે, અરિવિજયનું બીડું ઝડપવાના પ્રસગમાં, વિષ અને ભૂત ઉતારવા જવુ હોય ત્યારે, રોગીને ઔષધ ખવરાવવામાં, વિઘ્નહરણશાન્તિજલ નાખવામાં, કઠીન ઉપાય કહેવાના પ્રસગમાં, હાથી, ઘોડા, વાહન, હથિયાર, લેવામા, રિપુને વિજય કરવામાં, ખાનપાનમા, સ્નાનમાં, સ્રીને રૂતુદાન દેવામા તેમજ નવા ચોપડા લખવા અને લખાવવામાં, સૂર્યયોગ અર્થાત્ જમણી નાસિકાનો સ્વર લેવો કોઈ રાજા જમણી નાસિકા વહેતી હોય ત્યારે યુદ્ધ કરવા જાય તો રણસગ્રામમાં યશકીર્તિ પામે અને શત્રુને જીતી પાછો ઘેર આવે સમુદ્રમા વહાણ ચલાવવુ હોય ત્યારે જમણી નાસિકા વહેતી હોય તો વાંછિતદ્વીપમાં વેગે જાય શત્રુભવન જવામા જમણી નાસિકાનો સ્વર વહેતો હોય તો યશ થાય ઉંટ ભેંસનો સગ્રહ કરતાં, સાદુ કરતાં, સરિતાજલ તરતા, અને કરજદ્રવ્ય દેતાં જમણી નાસિકાનો સ્વર (સૂર્યયોગ) બળવાન્ જાણવો

ઇત્યાદિ ચરકાર્યમાં સૂર્યયોગ સારો જાણવો અન્ય પુરૂષોને કઇ કહેવુ હોય તો લાભાલાભનો વિચાર કરી કહેવુ લાભ ન દેખાય તો જાણીને મૌન રહેવુ

વિવાહ, દાન શાન્તિસ્નાત્ર ઇત્યાદિ સૌમ્યકાર્યમા ચદ્રયોગ લેવો અને ક્રૂરકાર્યમાં સૂર્યયોગ લેવો સ્થિરમા ચદ્ર અને ચરમાં ભાનુયોગ પ્રધાન જાણવો

સુષુમ્ણાનાડીમા શુ કરવુ?

જ્યારે સુષુમ્ણાનાડી (બે નાસિકા સાથે વહેતી હોય ત્યારે) હોય ત્યારે ચર અને સ્થિર એ બે પ્રકારના કાર્યમાથી કોઈપણ કરવુ નહિ અને જો તેમાથી કોઇપણ કાર્ય કરવામા આવે તો અવશ્ય કઈક હાનિ થાય છે ભુવન, પ્રતિષ્ઠા, દેશાતરગમન વગેરે કાર્યો સુષુમ્ણાનાડીમાં કરવાં નહિ જો કોઈ સુષુમ્ણાનાડીમાં પરદેશ જાય તો દુ ખદોર્ભાગ્ય અને પીડા પામે છે તેના ચિત્તમાં ક્લેશ રહે છે, કાર્યની હાનિ થાય છે, અથવા કાર્યમાં વાર લાગે છે, મિત્રનો મેલાપ થતો નથી વ્યાપારમાં ખાદ જાય છે, પ્રીતમા ક્લેશ થાય છે, માટે સુષુમ્ણા વહેતી હોય ત્યારે આત્માનું ધ્યાન ધરવુ પ્રભુના નામનો જાપ કરવો ધારણા ધારવી, વૈરાગ્ય ધારણ કરવો, તત્ત્વનો વિચાર કરવો, અને સમતામાં રહેવુ ઇત્યાદિ આત્મભાવમાં રમણતા કરવી

ત્રિપુટીમા પચતત્ત્વ જોવાની રીત.

બે કાનમા બે આગળીઓ ઘાલી આગળીયોથી આંખો મીંચવી, પછે ત્રિપુટીમા લક્ષ્ય રાખી જેવા બિંદુ પડે તેવા જોવાં અને જેવો વર્ણ દેખીએ તેવુ તત્ત્વ છે એમ નિશ્ચય કરવો પૃથ્વી અને જલતત્ત્વ સારા જાણવા તેજ તત્ત્વ મધ્યમ ફળપ્રદ છે વાયુ અને આકાશ તત્ત્વ હાનિ અને મૃત્યુ દેનાર છે

વીને પુછે તો નારીની કુખમા નપુસક છે એમ જાણવુ સૂર્યસ્વર ચાલતા પુછે અને પુછનારને ચદ્રસ્વર હોય તો પુનર્જન્મ થાય પણ તે જીવે નહિ સૂર્યસ્વર ચાલતા કોઈ પ્રશ્ન કરે અને પુછનારને પણ સૂર્યસ્વર હોય તો સુખ કરનાર પુત્ર થાય ચદ્રયોગમા પ્રશ્ન કરે અને પુછનારને સૂર્યસ્વર હોય તો દીકરી થાય પણ તે જીવે નહિ એમ કહેવુ ચદ્રસ્વરમા આવીને પુછે અને પૃચ્છકને ચદ્રસ્વર હોય તો તેને કન્યા થાય, અને તે લાબાકાલ સુધી જીવે પ્રશ્ન કરતી વખતે પૃથ્વીતત્ત્વ વહેતુ હોય તો પુત્ર જાણવો અને તે સુખી, દેવકુમાર સરખો થાય જલતત્ત્વ વહેતું હોય તે વખતે કોઈ આવીને પ્રશ્ન કરે તો સુખી, ધનવત, અને ષટ્રસભોગી પુત્ર થાય એમ જાણવુ આ સર્વે ભાનુયોગમા (જમણી નાસિકામા) જાણવુ તેમજ જમણી નાસિકામા અગ્નિતત્ત્વ ચાલતું હોય તો ગર્ભપાત થાય વાયુતત્ત્વમા પ્રશ્ન કરતા ગર્ભ ગળી જાય એમ જાણવુ આકાશતત્ત્વ ચાલતા કોઈ પ્રશ્ન કરે તો ગર્ભ નપુસક જાણવો, એમ ભાનુસ્વરમા પુત્ર બાબત જાણવુ ચદ્રસ્વરમા પણ પુત્રી બાબત પાચ તત્ત્વોનું અનુક્રમે તેવુ ફળ જાણવુ શૂન્યયુગલસ્વરમા કોઈ પ્રશ્ન કરે તો બે કન્યા ઉપજે એમ જાણવુ ચદ્ર અને સૂર્ય બે ચાલે તેમા ચદ્ર બળવાન્ હોય તો ગર્ભવતીના ગર્ભમાં દીકરીનુ જોડલુ જાણવુ ચદ્ર અને સૂર્ય બે ચાલે તેમા સૂર્ય બળવાન્ હોય તો ગર્ભવતીના ગર્ભમા પ્રશ્નથી જોડલું જાણવુ

પૃથ્વીતત્ત્વ ચાલતા ગર્ભાધાન રહે વા જન્મે તો રાજમાન, સુખી, ધનવાન, રાજસમાન અને કામરૂપ બાળક થાય જલતત્ત્વ ચાલતા ગર્ભાધાન વા જન્મ થાય તો ધનવત, ભોગી, ચતુર, બુદ્ધિમત, અને નીતિમત બાળક થાય અગ્નિતત્ત્વ ચાલતા ગર્ભ રહે તો અલ્પ ઉમર, દુખી, અને જન્મતા માતાની હાનિ થાય વાયુતત્ત્વમાં જો ગર્ભ રહે તો દુખી, દેશમા ભ્રમણ કરનાર, વિકલચિત્ત અને બુદ્ધિહીન થાય આકાશતત્ત્વ ચાલતા, ગર્ભ રહે તો ગર્ભની હાનિ થાય, પૃથ્વીતત્ત્વમા પુત્ર, જલતત્ત્વમા દીકરી, વાયુતત્ત્વના ગર્ભ ચળે, અગ્નિતત્ત્વમા ગર્ભપતન અને આકાશતત્ત્વમા નપુસકનો જન્મ જાણવો

परदेशगमनमा स्वर तथा तत्त्वो

ચદ્રસ્વર (ડાબી નાસિકા) વહેતા દક્ષિણ અને પશ્ચિમદિશામા ગમન થાય તો સુખી થઈને ઘેર આવે પૂર્વ અને ઉત્તર દિશામા સૂર્યસ્વર બળવાન્ છે, સુખદાયક છે, પોતાની દિશામા વિદિશાઓ લીન થાય છે

ચદ્રસ્વર ચાલતા પૂર્વ વા ઉત્તર દેશમા જતા પાછા અવાય નહીં, અથવા કલેશ થાય જમણી નાસિકા વહેતી હોય, (સૂર્યસ્વર હોય) ત્યારે દક્ષિણ અને પશ્ચિમદિશામા જવાથી જો મરણ ન પામે તો, પણ મૃત્યુના

પોતાનો પણ સૂર્યસ્વર ચાલે ત્યારે જે પ્રથમ પડે તે વિજય પામે એમ જાણવું ચંદ્રસ્વર ચાલતા રાજાએ રણમાં જવું નહિ કારણ કે પોતાની ભૂમિ શત્રુઓ છતી લે તેમા શકા નથી બે નાસિકા સાથે ચાલતા (સુષુમ્ણા ચાલતા) સગ્રામમા જતા મસ્તક કપાય છે દૂર દેશ સગ્રામમાં જતાં ચંદ્ર સ્વર પ્રધાન જાણવો નિકટ યુદ્ધમાં સૂર્યસ્વર જયકારી જાણવો

યુદ્ધપ્રશ્ન

સન્મુખ ઉર્ધ્વદિશામા રહી જે કોઈ પ્રશ્ન કરે તો સમ અક્ષર અને ડાબી નાસિકા ચાલતા તેની જીત થાય દક્ષિણ અને પૂઠથી દૂત જે યુદ્ધ પ્રશ્ન કરે અને તે વખતે જમણી નાસિકા અને પ્રશ્નના વિષમાક્ષર હોય તો તેનો જય થાય. બે, ચાર એ આદિ સમઅક્ષર છે અને એક, ત્રણ પાંચ અને સાત એ આદિ વિષમાક્ષર છે રિક્તપક્ષમા આવીને કોઈ લડાઇનો પ્રસગ પૂછે તો પ્રથમ પૂછનાર હારે અને બીજો અભગ રહે પૃથ્વીતત્ત્વમા યુદ્ધ વા કોઈ પ્રશ્ન કરે વા ગમન કરે તો બે દળ સરખા ઉતરે એમ જાણવુ જલતત્ત્વમા પ્રશ્ન કરે વા ગમનાગમન કરે તો પરસ્પર સુલેહ થાય એકને પૃથ્વી વા જલતત્ત્વ હોય, અને બીજાને હોય નહિ તો તત્ત્વને પૃથ્વી જે અને જલતત્ત્વ હોય તે જીતે અગ્નિતત્ત્વ ચાલતાં પ્રશ્ન કરે, ગમન કરે વા લડાઈ કરે તો તેની રણમા હાનિ થાય વાયુતત્ત્વમા પ્રશ્ન, પ્રયાણ, વા યુદ્ધ કરે તો નક્કી જાણવું કે પડેલો લડનાર ભાગી જાય આકાશતત્ત્વ વહેતા પ્રશ્ન, ગમન, વા યુદ્ધ કરે તો પોતાનુ મરણ થાય ડાબી નાસિકા ચાલતા રાજાનું મરણ થાય છે વાયુતત્ત્વ વહેતા યુદ્ધ કરવાથી લશ્કર નાસી જાય છે રણમાં ઘાયલ થયાની કોઇ વાત પૂછે તો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપવો પોતાની દિશાથી આવીને પૂરણમા પૂછતા જેનું નામ કહે તેને ઘા લાગ્યા નથી એમ જાણવુ ખાલી સ્વરમા ઘાયલનો પ્રસગ પૂછે તો જેને પૂછે તેને રણમાં ઘા લાગ્યા છે એમ કહેવુ તેમાં પણ પૃથ્વીતત્ત્વ ચાલતાં પેટમા અને જલતત્ત્વ ચાલતા પગે, તેમજ અગ્નિતત્વ ચાલતાં છાતીમા, અને વાયુ તત્ત્વ ચાલતા જંઘામા ઘા લાગ્યા છે એમ કહેવુ પોતાના સ્વરમાં જલતત્ત્વ વહેતું હોય અને શત્રુને ન વહેતું હોય તો શત્રુનુ મરણ પોતાના હાથથી જાણવુ અને તેમાં પોતાની જીત થાય

ગર્ભબાબતમા પ્રશ્નો અને તત્ત્વોથી ઉત્તર.

કોઈ આવીને ગર્ભનો વિચાર પૂછે તો નીચે પ્રમાણે કહેવુ

ડાબી નાસિકા વહેતા કોઈ પૂર્ણદિશામા આવીને પૂછે તો ગર્ભવતીના ગર્ભમા કન્યા છે એમ કહેવુ જમણી નાસિકા પૂર્ણ વહેતી હોય અને પૂર્ણમા આવીને પૂછે તો પેટમાં પુત્ર છે એમ જાણવુ સુષુમ્ણાસ્વરમા આ

મરણ થાય સોળ રાત્રી દિવસ જો જમણી નાસિકા ચાલે તો એક માસ જીવવાનું થાય એક માસ સુધી રાત્રી દિવસ જમણી નાસિકા ચાલે તો બે દિવસથી ઉપરાંત જીવાય નહિ પાંચ ઘડી પર્યંત સુષુમ્ણા નાડી ચાલે તો તત્કાલ મરણ થાય ચન્દ્ર વા સૂર્ય વા સુષુમ્ણા પણ હોય નહિ અને મુખથી ફક્ત શ્વાસ ચાલે તો ચાર ઘડીમા મરણ થાય જમણી નાસિકા દિવસમાં વહે અને ડાબી નાસિકા રાત્રીમા વહે તો ષટ્માસ સુધી જીવવાની આશા રાખવી ચાર, આઠ, બાર, સોળ, અને વીસ દિવસ સુધી ચન્દ્રસ્વર ચાલે તો આયુષ્ય દીર્ઘ થાય ત્રણ રાત્રી દીવસ જો આકાશતત્ત્વ ચાલે તો એક વર્ષ સુધી શરીર રહી શકે, તે ઉપર તેનો નાશ થાય અહોરાત્રી આકાશતત્ત્વ ચાલે તો ષટ્માસ પર્યંત આયુષ્ય રહે

એક પક્ષ વિપરીતસ્વર ચાલે તો શરીરમા રોગ થાય બે પક્ષ વિપરીત સ્વર ચાલે તો સજ્જન પણ શત્રુ થાય ત્રણ પક્ષ વિપરીત સ્વર ચાલે તો મરણ થાય

પચમકાળમા સોપક્રમ આયુષ્ય જાણવું ઘાત લાગે અને તેથી આયુષ્યનો નાશ થાય, તેને સોપક્રમ આયુષ્ય કહે છે અધિક શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલતાં આયુષ્યની અધિક હીનતા થાય છે

સમાધિસ્થીનને ચાર, શુભધ્યાન ધરનારને છ, તૃષ્ણાતુરને દશ, બોલતા બાર, ચાલતા સોળ, અને સુતા બાવીશ, તથા નારી ભોગવતા છત્રીશગણો શ્વાસ ચાલે છે, અર્થાત્ એટલા તે તે ક્રિયાઓમા શ્વાસ ઘટે છે

અ૫વેળામા શ્વાસોચ્છ્વાસ વધુ ચાલે તો તેનુ આયુષ્ય ક્ષય પામે, બળ ઘટે, અને તેના શરીરમા રોગ થાય

અધિક બોલવુ નહિ કારણ કે તેથી શ્વાસોચ્છ્વાસ ઘટે છે અધિક પડખુ વાળીને સૂવુ નહિ, અતિશીઘ્ર ચાલવુ નહિ પ્રાણની ગતિ રોકાય તો મન પણ અપેક્ષાએ, સ્થિર થાય છે માટે પ્રાણાયામની જરૂર છે જે રચના ત્રણ લોકમાં છે તે મનુષ્યના શરીરમા છે પણ અનુભવ વિના તેનું જાણવુ થતું નથી

હકારથી સ્વર ઉઠે છે અને સકાર થઈ સમાઈ જાય છે હંસ એવો શબ્દ છે તેજ અજપા જાપ કહેવાય છે અર્થાત્ જપ્યા વિના સહેજે હંસરૂપ ચેતનનો જાપ થાય છે તેનું જો જ્ઞાન થાય તો શ્વાસની ગતિ કમ થાય અને સ્થિરતા થાય વડની શાખા જેમ વડમાથી નીકળે છે તેમ નાભિથી ઉર્ધ્વ ગામિની દશ નાડીયો નીકળે છે અને નાભિથી અધોગામિની પણ દશ નાડિયો નીકળે છે, બે બે તિરછી જાય છે સર્વ મળી ચોવીસ નાડિયો જાણવી દશ નાડિયો વાયુનું વહન કરવામા પ્રધાન જાણવી ઇડા, પિંગલા, સુષુમ્ણા, ગા

સમાન અવશ્ય કઇ પડે દૂર ગમનમા પ્રબલ યોગ લેવો, નિકટ ગમનમા મધ્યમ યોગ પણ સુખકારી હોય

ઉધ્વદિશાનો પતિ ચદ્ર છે, અને અધોદિશાનો પતિ સૂર્ય છે સૌમ્યમા ચદ્ર અને ક્રરમા સૂર્ય લેવો

સુષુમ્ણાનાડી ચાલતા પરદેશગમન કરવુ નહિ જો જાય તો મરી જાય, અથવા કાર્યની હાનિ થાય

પરદેશમા વસનારનુ પ્રશ્ન. સ્વર અને તત્ત્વો.

પરદેશમા વસનાર સુખી છે કે દુખી એવુ પ્રશ્ન પૃથ્વીતત્ત્વમા કોઈ કરે તો જાણવુ કે પરદેશમા વસનાર સુખે પોતાનુ કાય કરી ઘેર આવશે, દુખી જરા પણ નથી એમ જાણવુ જલતત્ત્વ વહેતુ હોય તો સુખે કાર્ય કરી વહેલો આવશે સ્વરમા પૃથ્વીતત્ત્વનો ઉદય હોય તો જાણવુ કે તે સ્થાન કમા સ્થિર છે વાયુતત્ત્વમા પરદેશી એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ગયો છે એમ કહેવુ અને તેના મનમા કાઇકિ ચિ તા છે એમ જાણવુ અગ્નિતત્ત્વમાં વહેતા પ્રશ્નથી જાણવુ કે પરદેશીને તનમા મહા પીડા છે આકાશતત્ત્વમા તેનુ મરણ જાણવુ

સ્વરમા ગમન વગેરેની રીત.

ચદ્રસ્વર ચાલતા ચાર ડાબા પગના સોમવારના દીવસે ભરીને ચાલવુ સૂર્યસ્વરમા ચાર જમણા પગલા ભરીને રવિવારના દીવસે ચાલવુ સ્વરવિ ચારમા અપયોગ લેવાતો નથી

જમણી નાસિકા ચાલે ત્યારે ભોજન કરવુ ડાબી નાસિકા ચાલે ત્યારે જલપાન કરવુ શરીરની ડાબી તરફની બાજુ નીચે આવે તેવી રીતે સૂવુ એમ કરવાથી નિરોગી શરીર રહે છે અથવા ચદ્ર ચાલતા ભોજન કરે, વા નારીનો ભોગ કરે સૂર્યસ્વર ચાલતા જલપાન કરે એમ વર્તવાથી શરી રમા રોગ રહે નહિ ડાબી નાસિકા ચાલતા વડી નીત કરે, જમણી ના સિકા ચાલતા લઘુનીત કરે, જમણી નાસિકા ચલાવીને સૂઇ રહે, તો શરીર નિરોગી રહે કથિતભાવથી વિપરીત સ્વર ચાલે તો તેનુ મરણ થાય

દિવસમા ડાબી નાસિકા ચલાવે અને રાત્રીમા જમણી નાસિકા ચલાવે એમ સ્વરનો અભ્યાસ ચલાવે તો ઉમર ભરપૂર થાય

અઢી અઢી ઘડી પર્યંત ડાબી અને જમણી નાસિકા વહે છે તેર શ્વાસ પર્યંત સુષુમ્ણા ચાલે છે

નાસિકાસ્વરથી મરણનુ જ્ઞાન.

અષ્ટપ્રહર પર્યંત જો જમણી નાસિકા વહે તો ત્રણ વર્ષથી અધિક જીવાય નહિ સોળ પહોર સુધી જમણી નાસિકા ચાલે તો બે વર્ષ સુધી જીવવાનુ થાય જમણી નાસિકા જો ત્રણ રાત્રી દિવસ સુધી ચાલે તો એક વર્ષે પશ્ચાત્

સાથે રહેલો હોય છે, એ ઉષ્ણતા અને શીતતાની અવસ્થા અમુક અવસરમા આપણા શરીરમા કેવી છે તે જમણી અને ડાબી નાસિકામાંથી નીકળતા પ્રાણવાયુથી માલુમ પડે છે અને તેથીજ જમણી નાસિકાને સૂર્ય સ્વર કહેવામા આવે છે તે શરીરમા ઉષ્ણતાનો પોષક છે તેમજ ડાબી નાસિકાને ચદ્રસ્વર કહેવામા આવે છે તે શરીરમા શીતતાનુ પોષણ કરે છે દીવસના ભાગમા સૂર્યકિરણની ઉષ્ણતાથી શરીરમા વિશેષ ઉષ્ણતાનુ પોષણ ન થાય તે માટે શરીરમા શીતતા રહેવામાટે ચદ્રસ્વર ચલાવવામા આવે છે રાત્રીના વખતમા ચદ્રકિરણની શીતતાથી શરીરમા શીતતાનુ વિશેષ પોષણ અર્થાત્ હદ ઉપરાત પોષણ ન થાય તે માટે સૂર્ય સ્વર ચલાવવામા આવે છે કે જેથી શરીરમા ઉષ્ણતાનો ભાગ રહે અને તેથી બાહિરની શીતતાથી શરીરને હાનિ ન પહાચે, જમણી અને ડાબી નાસિકામા પાચ તત્ત્વો વહે છે પ્રત્યેક તત્ત્વનો ભિન્ન ભિન્ન રગ છે તે ઉપર કહેવામા આ યુ છે અમુક વખતે અમુક તત્ત્વનુ શરીરમા પ્રધાનપણે બળ હોય છે અધી સૃષ્ટિમા પણ તે તત્ત્વ તે વખતે પ્રધાનપણે વહે છે જગત્મા જે જે તત્ત્વ જે જે વખતે પ્રબળ હોય છે તેની અસર પ્રાણવાયુને થાય છે અને પ્રાણવાયુ પણ તે તે વખતે તેવા રગવાળુ બને છે જેવા આચાર અને વિચારથી મનુષ્યના શરીરમા ચલન વલન થાય છે, તે તે પ્રમાણે અમુક વખતે અમુક તત્ત્વની પ્રવૃત્તિ થાય છે અને અમુક તત્ત્વ ઘટવા માડેછે, જગત્ના તત્ત્વોનો સબધ આપણા શરીરની સાથે હોય છે અને તે જમણી અને ડાબી નાસિકાથી આપણે તે તત્ત્વોને પારખી શકીએ છીએ તેથી જગત્ના, મનુષ્યોના આચાર અને વિચારોને તે તે તત્ત્વોદ્વારા સ્વરોદય જ્ઞાનથી આપણે જાણી શકીએ છીએ જગત્મા થતા શુભાશુભ ફેરફારોને પણ સ્વરમા વહેતા તત્ત્વોથી આપણે જાણી શકીએ છીએ મહાત્માઓ સ્વર તત્ત્વોથી જગત્નુ ભવિષ્ય જાણી શકે છે શરીરમા રોગની ઉત્પત્તિ પણ પ્રાણની વિકૃતિથી જ થાયછે અમુક વખતે અમુક પ્રાણ પ્રવાહ વહેવો જોઈએ તે ન વહેવાથી રોગો થાય છે, માટે આપણા તન અને મનને આરોગ્ય રાખનાર પ્રાણવાયુ છે પ્રાણવાયુને ચલાવવાની રીતિ અને તેને સત્તામા રાખી મરજી મુજબ ચલાવવાને માટે પ્રાણાયામની ખાસ જરૂર છે પ્રાણવાયુ હવાને આકર્ષી શકે છે, કોઇના પ્રાણવાયુને આકર્ષીને તે દ્વારા ચમત્કાર પણ કરી બતાવવામા આવે છે પ્રાણવાયુનો શરીરમા અદલો બદલો પણ પ્રાણાયામના બળથી કરી શકાય છે પ્રાણવાયુની શુદ્ધિથી વીર્યની વિકૃતિ પણ શમી જાય છે, પ્રાણની સ્થિતિ શરીરમા સર્વત્ર છે બરડાની કરોડના ભાગમા તેનો મોટો જથ્થો રહે છે એમ પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનો કહે છે બ્રહ્મરન્ધ્રમા પ્રાણતત્ત્વનુ મુખ્ય સ્થાન છે નાડી તતુઓનુ ગુચ્છ

ધારી, હસ્તિની, જિન્હા, પુંષા, યશસ્વિની, અલંબુષા, શંખિની એ દશ નાડીઓ પ્રાણને વહન કરવામાં પ્રધાન જાણવી વામભાગમા ઇડા છે, દક્ષિણભાગમાં પિંગલા છે, અને સુષુમ્ણા મધ્યમાં રહે છે

શરીરમાં એકસો ને સિત્તેર મર્મના સ્થાનક છે, તે ઠેકાણે ઘાત થાય તો મૃત્યુ થાય. નવસે હાડની માળા છે, એકસો ને સાઠ નાડિયો છે તે નાભિથી નીકળીને ઉર્ધ્વગામિની થઇ છે તે મસ્તકના બધની છે, તેને રસ હરણી કહે છે, તે નાડિયો મસ્તકે રસ પહોંચાડે છે એ રસહરણી નાડીઓનો જેટલો ઉપઘાત થાય, તેટલી રોગની પ્રાપ્તિ જાણવી એ નાડીઓના ઉપઘાતથી આખ નાક, કાન, અને જિન્હાની શક્તિની હાનિ થાય છે એકસો ને સાઠ નાડિયો જે નાભિથી ઉઠે છે તે નીચે ચાલી પગના તળીયા સુધી બધાણી છે તે નાડિયોનો ઉપઘાત થવાથી નેત્રનો, જંઘાનો, મસ્તકનો, આધાશીસી અને યાવત્ અંધપણાનો રોગ થાય છે એકસો ને સાઠ નાડિયો છે તે નાભિથી નીકળી તિરછી ચાલે છે, તે હાથનાં આગળા સુધી પહોંચી છે, તેઓના ઉપઘાતે બે પાસાની વેદના થાય છે, તથા પેટની વેદના થાય છે, તથા મુખની વેદના થાય છે એકસો ને સાઠ નાડીયો છે તે નાભિથી નીકળી ગુહ્યસ્થાનકસુધી પહોંચી છે, તેના ઉપઘાતથી લઘુનીત વડીનીતના રોગ, વાયુ અને કરમીયા વગેરે રોગો થાય છે લઘુનીત તથા વડીનીતનું સ્તભન થાય છે, હરવિકાર તથા પાડુરોગ વીગેરે રોગ થાય છે પચ્ચીશ નાડિયો જે નાભિથી નીકળી છે તે શ્લેષ્મને ધરે છે તેના ઉપઘાતથી શ્લેષ્મરોગ થાય છે નાભિથી પચ્ચીશ નાડિયો નીકળી છે તે પિત્તને ધારે છે તેના ઉપઘાતથી પિત્તનો રોગ થાય છે, નાભિથી દશ નાડિયો નીકળી છે તે વીર્યને ધરનારી છે ઇત્યાદિક પુરૂષને સાતસે નાડિયો છે અને સ્ત્રીને છસે ને સિત્તેર નાડિયો હોય છે નપુસકને છસે ને એંશી નાડિયો હોય છે તે સર્વ નાડિયોની શુદ્ધિ પ્રાણામામથી થાય છે

પ્રાણાયામની જરૂર અને તેનુ ફળ

મન અને પવન એમાથી એકનો નાશ થતા બીજાનો નાશ થાય છે આત્માના ઉપયોગમાં સ્થિર થવાથી શ્વાસ મદ મદ ચાલે છે ત્યાર મનની પ્રવૃત્તિ પણ મદ પડી જાય છે પ્રાણવાયુની સ્થિરતા જેટલા અશે થાય છે તેટલા અશે મનની પણ અચળતા થાય છે માટે પ્રાણાયામની જરૂર છે પ્રાણાયામથી ઇંદ્રિયો ઉપર લાગેના મળની શુદ્ધિ થાય છે શરીરની કાંતિ વૃદ્ધિ પામે છે આયુષ્યની નિયમિતતા રહે છે, મનની નિર્મલતા થાય છે વિકલ્પ સકલ્પ રોકવામા પ્રાણાયામ સહાયકાર થઈ પડે છે દિવસે સૂર્યનું પ્રાબલ્ય હોય છે અને રાત્રીએ ચદ્રનું પ્રાબલ્ય હોય છે આપણા શરીરમા જે પ્રાણવાયુ છે તેનો સબધ સૂર્ય ચદ્રની ઉષ્ણતા વા શીતતાની

કરે છે, તેમ પ્રાણવાયુને યુક્તિથી હળવે હળવે વશ કરવામા ન આવે તો સાધકને કાસ શ્વાસ વગેરે રોગો થાય છે અને તેનો નાશ થાયછે માટે ગુરુગમપૂર્વક યુક્તિથી હળવે હળવે પ્રાણાયામ કરી પ્રાણવાયુને સાધવો જોઈએ "દૂખાસ્ખી સાધે જોગ, પડે પિંડ કે વાધે રોગ" એ વાક્યને સમજી કોઈ પ્રાણાયામના અનુભવી યોગી હોય તેની પાસેથી પ્રાણાયામની વિદ્યા શિખવી જોઇએ પ્રાણાયામની ક્રિયા પુસ્તકમા વાચી એટલે પ્રાણાયામ પોતે કરવા બેસી જવુ તે યોગ્ય નથી અવશ્ય ગુરુગમ લેવાની જરૂર છે શરીર મા ચોરાશી જાતના વાયુઓ છે તે વિફરે છે ત્યારે ભૂતના જેવા લાગે છે, પણ પ્રાણાયામ કરવાથી ચોરાશી જાતના વાયુઓની વિક્રિયા થતી નથી અને તે વશમા રહે છે

જેમ જે જે પદાર્થો ખાવામા આવે છે તેમજ જે જે પદાર્થો પીવામાં આવે છે તેની અસર મન ઉપર થાય છે અને મનની અસર આત્મા ઉપર થાય છે, તેવીજ રીતે પ્રાણાયામની અસર શરીર તથા મનઉપર થાય છે અને મનની અસર આત્મા ઉપર થાય છે પ્રાણાયામથી શરીર મન અને આત્મા ઉપર સારી અસર થાય છે ઔષધની પેઠે પ્રાણાયામ પણ મન અને આત્માની ઉચ્ચ દશામા મદદ કરનાર બને છે, જ્ઞાનિયોના મનને પ્રાણાયામ જ્ઞાનમાર્ગમા ઉચ્ચ અસર કરે છે

જ્યા સારી હવા હોય ત્યા પ્રાણાયામ કરવાની આવશ્યકતા છે, એમ અનુભવી યોગિયો જણાવે છે

પ્રાણાયામનુ લક્ષણ

प्राणायामो गतिच्छेदः श्वासप्रश्वासयोर्मतः
रेचकः पूरकश्चैव कुंभकश्चेति स त्रिधा-१ हेमचंद्र (१)
श्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदः प्राणायामः (પતજલિ)

શ્વાસ અને પ્રશ્વાસની ગતિનો વિચ્છેદ કરવો, નિરોધ કરવો, તેની ગતિને રોકવી, તેને પ્રાણાયામ કહે છે બહારનો વાયુ નસકોરાવાટે અંદર જાય છે તેને શ્વાસ કહે છે અને અંદરની અશુદ્ધ હવા નસકોરાવાટે બહાર નીકળે છે તેને પ્રશ્વાસ કહે છે જે શ્વાસ લેવામા આવે છે તે ફેફસામાં ચાલ્યો જાય છે અને ત્યાથી પુન બહાર આવે છે છાતી અને પેટની વચ્ચે પડદો હોય છે તે શ્વાસ લેવાના સમયમા સંકોચાઈને નીચે ઉતરે છે યુવાન તંદુરસ્ત મનુષ્ય એક મિનિટમા ચઉદથી ૧૮ વખત શ્વાસ લઈ શકે છે બાળપણમા આ સખ્યા વધારે હોય છે તેમજ માદા માણસને પણ વધારે હોય છે

શ્વાસ વખતે બહારનો વાયુ, નાકમા થઈને ગળાના પાછલા ભાગ માંથી કંઠમા થઈ ફેફસામા જાય છે કંઠમા જે શ્વાસ નળી છે તેની લબાઈ

કંઠના મધ્યભાગમા રહેલુ છે તેને વિશુદ્ધિ ચક્ર કહે છે હૃદયભાગમા જે નાડી તંતુઓનુ ગુચ્છુ આવેલું છે તેને अनाहतचक्र કહે છે, જઠરના ભાગમા જે નાડી તંતુઓનુ ગુચ્છુ આવેલું છે તેને मणिपूरकचक्र કહેઠે આતરડાના ભાગમા જે તંતુઓનુ ઝાળુ આવેલુ છે તેને स्वाधिष्ठानचक्र કહે છે, ગુદા સ્થાનમાં જે તંતુઓ ઝાળારૂપે ફેલાયલા છે તેને मूलाधारचक्र કહે છે, મગજમાંના તંતુઓનાં જાળાથી જે સૂક્ષ્મતંતુ ચક્ર બને છે તેને सहस्रार चक्र કહે છે આ ષટ્ ચક્રમા પ્રાણવાયુ રહેલો છે, તેમા મન ના સયમ કરવાથી ષટ્ચક્રનુ ભેદન થાય છે

શ્વાસોચ્છ્વાસની સાથે પ્રાણાયામની સબધ ગણવામા આવે છે તેનું ફળ—એજ છે કે પ્રાણવાયુને પોતાના કબજામા રાખવાની ટેવ પાડવી

મનુષ્ય શરીરમા પ્રાણનું અતિશય દૃશ્યસ્વરૂપ હોય તો તે ફેફસાની હિલચાલજ છે તે જો બધ થાય તો ઔદારિક શરીર છૂટી જાય છે પ્રાણાયામ કરતી વખતે જ્યારે પ્રાણને અદર ખેંચવામાં આવે છે ત્યારે બાહ્યના પ્રાણવાયુથી અદરના શરીરના તત્ત્વો પોષાય છે અને તેથી ક્ષયરોગ વગેરે ઘણા રોગોનો મૂળમાથી નાશ થાય છે છાતીના દર્દો વેગથી નાશ પામે છે મગજના તંતુઓપર પ્રાણવાયુની અસર થતા તે ઉત્તેજિત થાય છે બહારથી પ્રાણવાયુને અદરમા ખેંચવામા આવે છે ત્યારે તે સર્વત્ર નાડીઓમા પ્રસરી જાય છે અને તેથી શરીરમાના રક્તની શુદ્ધિ થાય છે નવ માસ સુધી નવ ચાર વખત બેઠી બેઠી પ્રાણાયામ કરવાથી શરીરનુ કેટલાક અંશે બદલાવુ થાય છે પૂરક કરતી વખતે બહારનો વાયુ માત્ર લેવામા આવતો નથી પણ તેની સાથે બીજા પણ પ્રાણતત્ત્વ, પોષકતત્ત્વો લેવામાં આવે છે અને રેચક કરતી વખતે શરીરમાંના તમામ ભાગના મલીન પુદ્ગલ પરમાણુસ્કંધોને બહાર કાઢી નાખવામા આવે છે આથી શરીરપર સત્તા ચલાવી શકાય છે અને તમામ વ્યાધિ દુખોનો નાશ કરી વિજય મેળવી શકાય છે પ્રાણાયામથી પ્રાણવાયુને એટલો બધો વશ કરવામાં આવે છે કે શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરિ જેમ આકાશમા એકવીશમી પાટ ઉપર અધર રહી વ્યાખ્યાન વાચતા હતા તેમ આકાશમા અધર પણ રહી શકાય છે મેસમેરિઝમ વગેરે પ્રયોગો પણ પ્રાણાયામની સિદ્ધિથી સાધ્ય થાય છે એમ અનુભવિયોના સબધથી સમજાય છે

પ્રાણવાયુને યુક્તિથી સાધવો

પ્રાણવાયુનો નિરોધ હળવે હળવે કરવો જોઇએ વનમા રહેનારા હાથી, સિંહ વગેરે ક્રૂર પશુઓને ધીમે ધીમે યુક્તિથી પકડવામા આવે છે તો તે વશ થાય છે પણ ત્વરાથી યુક્તિવિના પકડવામા આવે છે તો પકડનારનો નાશ

વીર્યનુ વિસર્જન એ તેનુ કર્મ છે અપાનવાયુ સાધવાનો મન પૈં છે તેની સિદ્ધિથી અપાનવાયુ વશ થાય છે ગુદામા અપાનવાયુ છે, મૂલાધારચક્રનુ સ્થાન ગુદા છે એને ચાર પાખડીઓ છે અને લાલ રગ છે ચાર પાખડીઓમા વ, શ, ષ, સ, એ ચાર અક્ષરનો જાપ કરવો તેના સાધ્યથી દેવતા દર્શન આપે છે અપાન વાયુનો રગ કાળો છે

૩ **સમાન**–નાભિમડલમા રહે છે ખાધેલા પીધેલા રસોને સારી રીતે ચલાવી શરીરને પુષ્ટ કરી બધા રસોને તે તે નાડીયોમા વહેંચી દેછે, આ વાયુનો મન ચૈં છે એ ચક્રની દશ પાખડીઓમા ઢ થી તે ફ સુધી અક્ષર સ્થાપન કરી તેનો જાપ કરવાથી દેવતાઓ દર્શન આપે છે સમાન વાયુનો વર્ણ ધોળો છે

૪ **ઉદાન**–શરીર નમાવવુ, શરીરને ઉચુ કરવુ ઇત્યાદિ તેના મુખ્ય કૃત્યો છે પરા, પશ્યતિ અને મધ્યમા એ ત્રણ રૂપે આન્તર રહેલી જે વાણી તેને બ્હાર વૈખરીરૂપે સ્પષ્ટ કરનાર એવો આ વાયુ કઠ દેશમા મુખ્યત્વે રહે છે ઉદાનવાયુનો મન રો છે કઠમા વિશુદ્ધ ચક્ર છે તેમા સોળ પાખડીનુ પદ્મ છે અને તે અથી તે અ સુધીના અક્ષરસયુક્ત છે તેની સિદ્ધિથી વિદ્યાની વૃદ્ધિ થાય છે આ વાયુનો રગ લાલ છે

૫ **વ્યાન**–પ્રાણ અપાનને ધારણ કરવામા મદત કરનાર તે બેનો કુભક કરવો વગેરે કૃત્ય આ વાયુથી થાય છે, આખા શરીરમા વ્યાપીને રહે છે આખા શરીરમા લોહી વગેરેનો સચાર કરાવનાર તથા સ્પર્શેન્દ્રિયનો સહાયીભૂત આ વાયુ છે વ્યાનનો ૐ મન છે તેથી તે વાયુની સિદ્ધિ થાય છે વ્યાનનો રગ પચરગી છે લિંગ ઉપર સ્વાધિષ્ઠાન ચક્ર છે, અને તેની છ પાખડીમા બ ભ મ ય ર લ એ છ અક્ષરનુ ધ્યાન ધરવુ–આજ્ઞાચક્રનો શ્વેત વર્ણ છે, તેનુ સ્થાન ભ્રકુટી છે, તેનો મન દ છે, તેનાથી દેવતાની સિદ્ધિ થાય છે બ્રહ્મર ધ્રમા સહસ્રદલ ચક્ર છે, તેને કોઈ બ્રહ્મર ધ્ર ચક્ર કહે છે, એમા વર્ણ માત્ર સમાય છે

નાગ નામનો વાયુ ત્વચામા રહેછે કૂર્મ લોહીમા રહે છે કૃકર, માસમા રહેછે દેવદત્ત ચરબીમા રહેછે અને ધનજય હાડકામા રહેછે અને તેઓના મુખ્ય કર્મ, અનુક્રમે ઓડકાર ખાવો, આખો મટકાવવી, છીંક ખાવી, આળસ ખાવી અને સોજા ચડવા વગેરે છે

દરરોજ પ્રાણાયામનો અભ્યાસ

પ્રથમ નાડિયોની શુદ્ધિ કરવા માટે મલશોધક પ્રાણાયામ કરવાની જરૂર છે, અને તે માટે પ્રાણાયામનો અભ્યાસ દરરોજ કરવો જોઈએ

ચાર ઇંચની હોય છે અને તે કરોડની ગરદનના પાંચમા મણકાથી પીઠના બીજા મણકા સુધી જઈ તેના બે વિભાગ થાય છે તે દરેક ભાગ એક એક ફેફસામાં જાય છે આ દરેક મોટા ભાગના વિભાગો થઈ ફેફસામા ચારે બાજુએ ફેલાય છે, તેના પણ અનેક ભાગવિભાગ થતા તેઓ ઘણા સૂક્ષ્મ થાય છે અને તેઓના છેડાના વિભાગોની બાજુએ તેમજ છેડાઓ ઉપર કરોગે સૂક્ષ્મ પરપોટીઓ હોય છે એ પારદર્શક હોઈ ફેફસાની ઉપર તથા અંદર રહેલી છે, તેનો મહાન્ ઉપયોગ થાય છે એ પરપોટીઓ ઉપર લોહિની કેશવાહિનીઓની જાળ પથરાએલી છે અને તેમા શરીરનુ બગડેલું લોહી ફરે છે શ્વાસ લીધા પછી બહારની હવા આ પરપોટીઓમા ભરાઈ રહે છે તે હવા બગડેલા લોહીસાથે મળી જઈ અશુદ્ધ લોહીને શુદ્ધ કરે છે આ રીતે શ્વાસ અને પ્રશ્વાસથી શરીરમા અનેક ફેરફાર થાય છે અન્ન નળીની મારફતે જે હવા આપણે ગળીએ છીએ તે હોજરી અને આતરડામાથી પસાર થાય છે અને મળદ્વારવાટે નીકળી જાય છે જ્યારે હોજરી અને આતરડામા ખોરાક હોતો નથી ત્યારે થોડી ઘણી હવા ભરેલી રહે છે તે મુખથી આવતા ઓડકાર અથવા મળદ્વારથી વાયુ છૂટે છે તે દ્વારા બહાર નીકળી જાય છે

શરીરમા પાચ પ્રકારના વાયુ મુખ્યતાએ રહે છે તે નીચે મુજબ

શ્લોક

हृदिप्राणोगुदेऽपानः समानो नाभिमण्डले
उदान' कण्ठदेशे स्यात्, व्यान' सर्वशरीरग ॥ १ ॥

હૃદયમા પ્રાણવાયુ રહે છે, ગુદામા અપાનવાયુ રહે છે, નાભિમડલમા સમાનવાયુ રહે છે કંઠદેશમા ઉદાનવાયુ રહે છે અને સર્વ શરીરને વ્યાપીને વ્યાન વાયુ રહે છે

૧ પ્રાણ—શ્વાસદ્વારા બહારનો પ્રાણવાયુ હૃદયમા રહેનાર, સર્વ પ્રકારની લોહીની ચેષ્ટા કરાવનાર, શરીરને લઘુતા આપનાર તે પ્રાણ—આ વાયુ મુખ નસકોરા, ડુંટી અને હૃદયમા વહે છે શબ્દનો ઉચ્ચાર નિ શ્વાસ ઉચ્છ્વાસ, અને ખાસીના કારણરૂપ છે હૃદયમા પ્રાણવાયુ મન થૈનુ ધ્યાન ધરવુ હ યનુ અનાહત ચક્ર છે તે બાર પાખડીનું કમળ છે બાર અક્ષરથી યુક્ત છે કથી તે ઠસુધી વર્ણોનું ત્યાં સ્થાપન કરી ધ્યાન ધરવાથી તેની સિદ્ધિ થાય છે તેનો રગ લાલ છે આ ચક્ર સાધવાથી દેવતાઓનાં દર્શન થાય છે પ્રાણવાયુનો લીલો રગ છે

૨ અપાન—ગુદા લિંગ કટિ, જઘા ઉદર બે વૃષણ, સાથળ, અને ઢીંચણમાં રહેલો જે વાયુ છે તે અપાન જાણવો—મળમૂત્રને બહિર કાઢવુ તથા

૩ **સીત્કારીકુંભક**-બન્ને ઓઠમાં જીભને અર્ધગોળાકાર રાખીને તેવાટે બહારના વાયુને સીત્કારપૂર્વક ખેંચીને પછી મુખ બધ કરવુ, પછી યથાશક્તિ કુભક કરીને બે નાસિકાથી વાયુનું રેચન કરવુ તેને સીત્કારી કુભક કહે છે આથી કામદેવ સરખો રૂપાળો, યોગી થાય છે ભૂખ, અને તૃષાની પીડા શમે છે, નિદ્રા અને આળસનો નાશ થાય છે, શરીર બળવાન્ તથા નિરોગી બને છે સૂચના કે બહારનો વાયુ જીભવડે પૂરતી વખતે સીમી એવો શબ્દ સહેલથી થવો જોઈએ

૪ **શીતલીકુમક**-કાગડાની ચાચની પેઠે મુખથી જિવ્હાને જરા બહિર કાઢી બહારના વાયુને અદર ખેંચી લેઈ તેનો નખથી તે શિખાસુધી કુભક કરવો, પશ્ચાત્ શાતપણે બન્ને નાસિકાથી તેનુ રેચન કરવુ તેને શીતલીકુભક કહે છે ગુ'મ, પ્લીહા, તાવ, પિત્તવિકારો અને કોઈ પણ પ્રકારના વિષવિકારોનો ઉપદ્રવ-આ કુભક સિદ્ધ કર્યા પછી થતો નથી

૫ **ભસ્ત્રિકાકુમક**-પદ્માસન વા વીરાસન વાળી, કઠ અને પેટ સીધા રાખી તેમજ મુખ બધ રાખી જેવી રીતે લુહાર પોતાની ધમણ ચલાવે છે, તેવી રીતે શરીરમા રહેલા વાયુને પુન પુન ચલાયમાન કરવો, તે એવી રીતથી કે કઠ, ઉદર અને કપાલપર્યંત, ડાબા નસકોરાથી વાયુ ભરીને જમણી નાસિકાથી તુર્ત રેચક કરીને ફરી તુર્ત ડાબી નાસિકાથી પૂરક કરવો અને જમણી નાસિકાથી રેચક કરવો, એમ વારવાર રેચકપૂરક કરવો થાક લાગે ત્યારે જમણી નાસિકાથી કુભક કરી પછી યથાશક્તિ કુભક કરી ડાબી નાસિકાથી વાયુનું રેચન કરવુ, તેને ભસ્ત્રિકાકુભક કહે છે સર્વ કુભકોમાં આ કુભક ઉત્તમ છે, માટે તે કરવો જોઇએ એમ ખાસ યોગિયો ભલામણ કરે છે તેના અભ્યા સથી ત્રિદોષનો નાશ થાય છે, સુષુમ્ણાનું ભેદન કરવામાં આ કુભક મારી મદત કરે છે

૬ **ભ્રામરીકુમક**-ડાબી નાસિકાથી ભ્રમરગુંજારવની પેઠે ધ્વનિ થાય તેમ વાયુને ખેંચવો પશ્ચાત્ શક્તિપ્રમાણે કુભક કરવો, ભ્રમરગુંજારવની પેઠ જમણી નાસિકાથી રેચક કરવો તેને ભ્રામરીકુભક કહે છે આ કુભ-કની સિદ્ધિથી ચિત્ત સ્થિર થાય છે, અત કરણમા આનદ છવાય છે

૭ **મૂર્ચ્છાકુમક**-જમણી નાસિકાથી પૂરક કરી તેજ વખતે છેલ્લે જાન ધરબધને કઠમા મજબુતપણે સ્થાપી પછી યથાશક્તિ કુભક કરી પછી પ્રાણવાયુનો બન્ને નસકોરાથી હળવે હળવે રેચક કરવો, તેને મૂર્ચ્છા કુભક કહે છે

નિત્ય અભ્યાસ કરવાથી અનુભવ થતો જાય છે અને મન તાકાવગરનું થાય છે દિવસમા બે વખત, સવાર અને સધ્યાએ પ્રાણાયામ કરવાનો મહાવરો પાડવો જોઈએ સૂર્યના ઉદય અને અસ્ત સમયે સૃષ્ટિમાં સર્વત્ર પ્રાય શાતતા હોય છે એ શાતતાની અસર આપણા શરીર ઉપર થાય છે રોજ પ્રાણાયામ કર્યાવિના ભોજન કરવુ નહિ એવો દઢ સકલ્પ કરવો જોઇએ

પ્રાણાયામ માટે એક જુદા સ્વતત્ર હવાવાળા અને આગવાળા સુદર સ્થાનની જરૂર છે પ્રાણાયામ જ્યા કરવામા આવતો હોય ત્યાં સાસારિક ચર્ચા વગેરે કાર્યોનો ત્યાગ કરવો જોઇએ સ્થાન પવિત્ર રાખવાની જરૂર છે શરીર સ્વચ્છ રાખવુ તેમ તે વખતે મનમાથી પાપના વિચારો કાઢી નાંખવા, પવિત્ર વિચારોથી સ્થાનને પવિત્ર કરવુ કે જેથી ત્યા દુષ્ટ વિચારો રહે નહિ ત્યા જઈ પદ્માસન વા સિદ્ધાસન વગેરે આસન વાળી બેસવુ છાતી, ફેફસા પેટ વગેરે ભાગો નાસિકાથી ખેંચી લીધેલી હવાથી પૂરવાં તેને पूरक કહેછે પૂરેલા પ્રાણવાયુને બહાર કાઢવો તેને रेचक કહે છે બહારથી લીધેલા પ્રાણવાયુને નાક તથા મુખ બધ રાખી તથા મૂલ, જાલધર અને ઉડ્ડીયાન એ ત્રણ બધ કરી ફેફસામા અને ઉદરમા ગોંધી રાખવો તેને કુભક કહેછે કુભકના અનેક ભેદ છે તેમાથી કેટલાકનાં નામ જણાવે છે

૧ सूर्यभेदनकुम्भक—નાકનાં બે નસકોરા છે બેમાથી પ્રાણવાયુ વહે છે જમણીમાથી સૂર્ય પ્રાણવાયુ વહેછે અને ડાબીમાથી ચદ્ર પ્રાણવાયુ વહેછે બહારના વાયુને જમણી નાસીકાથી ખેંચી આખા શરીરમા બળ કરી પૂરવો, પછી ડાબી નાસિકાવાટે બહાર ધીરે ધીરે કાઢવો તેને સૂર્યભેદન કુભક કહેછે આ પ્રાણાયામ વારવાર કરવા યોગ્ય છે એથી મસ્તકની શુદ્ધિ થાય છે, મસ્તકના રોગ તથા કૃમિયો મટે છે, તેથી ચોરાશી જાતના વાયુઓ શમે છે આ કુભકનુ અનુષ્ઠાન સ્વસ્તિક વા વજ્રાસનથી કરવુ

૨ उज्जायीकुम्भक—સિદ્ધાસન કરી, મુખ બધ કરી, સાધારણ શબ્દો બોલતી વખતે જેવી રીતે કઠથી હૃદય સુધી જાય છે તેવી રીતે અને તે પ્રમાણની ગતિથી બન્ને નસકોરાથી વાયુને ખેંચી પછી યથાશક્તિ કુભક કરી ઇડાથી વાયુનો રેચ કરવાથી ઉજ્જાયી કુભક થાય છે આ પ્રાણાયામ બેઠતા ઉઠતા કરવા યોગ્ય છે અને તેથી કફના તથા વાયુના વિકારો શમેછે અને જઠર તથા જલધર સબધી તમામ રોગો નાશ પામે છે, ઉધરસ સળેખમ, અને હૃદયના રોગ ટળે છે અને ધાતુવિકારનો નાશ થાય છે

કરી ઉદર ફેફસામા કુંભક કરી જમણી નાસિકાથી રેચક કરવો ૪-૧૬-૮ એમ વધતા વધતા ૨૦-૮૦-૪૦ તેમ જ ૫૦-૧૨૦-૧૦૦ સુધી વધવુ પૂરક કુંભક અને રેચકમા ૐકારનુ ચિંતવન કરવુ દરરોજ ચાર વખત પ્રાણાયામ કરવા એકી વખતે એંશી પ્રાણાયામ કરવા, આમ દરરોજ ત્રણ ચાર માસ સુધી પ્રાણાયામ કરવાથી નાડીયોની શુદ્ધિ થાય છે

૧ ઉદરમાથી ઘણા પ્રયત્નપૂર્વક વાયુને નાસિકામાથી બહાર કાઢવો તેને રેચકપ્રાણાયામ કહે છે

૨ બહારથી નાસિકાદ્વારા વાયુને ખેંચીને ગુદાદ્વારપર્યંત પૂરવો, નાભિકમલમા સ્થિર કરવો, તેને કુંભક કહે છે

૩-૪ એક સ્થાનથી સ્થાનાંતરમા વાયુને લેઈ જવો, તેને પ્રત્યાહાર કહે છે અને તાળવુ નાસિકા તથા મુખદ્વારથી વાયુનો નિરોધ કરવો તેને શાન્ત કહે છે શાત અને કુંભકમા એટલોજ ફેર છે કે કુંભકમા, નાભિકમળમા વાયુને રોકવામા આવે છે અને શાતમા તેવો નિયમ નથી પણ નીકળવાના સ્થાનોથી વાયુને રોકવો તેવો સામાન્ય નિયમ છે

૫-૬ બહારના વાયુનું પાન કરી ઉંચે ખેંચી હૃદયાદિકમા ધારવો તેને ઉત્તર પ્રાણાયામ કહે છે અને તેથી અવળી રીતે નાભિ આદિ નીચા પ્રદેશમા વાયુને ધારી રાખવો તેને અધરપ્રાણાયામ કહે છે

૭ નાસિકાદ્વારા વાયુને ખેંચી અંદર પૂરવો તેને પૂરકપ્રાણાયામ કહે છે

રેચકપ્રાણાયામથી ઉદરની વ્યાધિ અને કફનો નાશ થાય છે પૂરક પ્રાણાયામના યોગે શરીરની પુષ્ટિ થાય છે, તથા અનેક રોગોની શાતિ થાયછે

કુંભકપ્રાણાયામ કરવાથી હૃદયકમલ વિકસ્વર થાય છે, અંદરની ગાંઠ ભેદાય છે, શરીરમા બળની વૃદ્ધિ થાય છે, ચિત્તની સ્થિરતા થાય છે, હૃદયના રોગો શમે છે પ્રત્યાહાર પ્રાણાયામથી સન્નિપાતની શાતિ થાય છે ઉત્તર અને અધરપ્રાણાયામની સેવાથી કુંભકની સ્થિરતા થાય છે

ઇડા અને પિંગલાના પ્રાણવાયુમા પિંગલાનો પ્રાણવાયુ પ્રબલ છે અને ઇડાનો પ્રાણવાયુ નિર્બલ છે ઇડા નાડીનો પ્રાણવાયુ પ્રવાહ, મગજ અને કરોડરજ્જુરૂપી વિદ્યુત્ ઉત્પન્ન કરનાર યન્ત્રસ્થાનની ડાબી તરફથી જાય છે અને પિંગલાનો પ્રાણવાયુ તેની જમણી તરફથી જાય છે, તે બન્ને પ્રવાહો બ્રહ્મગ્રન્થિમા એકઠા મળે છે જ્યારે કેવલ કુંભક કરવામા આવે છે ત્યારે બ્રહ્મગ્રન્થિમાની ઉષ્ણતા વધવા માંડે છે અને તેના ધક્કા આધારચક્રમા રહેલી કુંડલીની શક્તિ ઉપર પડે છે, તેથી કુંડલિની નાગી સર્પાકારે હોય છે તોપણ સિદ્ધિ થઈ જાય છે અને પ્રાણ સિદ્ધોજ સુષુમ્ણાદ્વારમા પેસી પ્રત્યેક ચક્રોને ભેદતો ભેદતો બ્રહ્મરન્ધ્રસુધી જાય છે, ત્યારે મનોવૃત્તિ શાંત થવાથી અનેક ભવની

કેટલાક મહાત્માઓ ઉપર પ્રમાણે પૂરક કરી જાલધર બંધ કર્યા પછી બન્ને હાથના બન્ને અંગુઠાથી બન્ને કાન અને બન્ને હાથની બીજી આગળીયોથી નાક અને બાકીની આંગળીયોથી મુખ બંધ કરી યથાશક્તિ કુંભક કરે છે પશ્ચાત્ જમણી નાસિકાથી વાયુનું રેચન કરે છે આને કોઈ ષણ્મુખીમુદ્રા કહે છે

૮ પ્લાવિનીકુંભક—પદ્માસન વાળી અને છાતીને બહાર કાઢી માથા ભાગી બન્ને હાથ લાંબા કરી બન્ને હાથના અંગુઠાના આંકડા એક બીજાને મજબુત ભીડી બહારના વાયુને ખેંચી પેટ પૂર્ણ ભરાય એવી રીતે ભરવો આ કુંભક સાધવાથી અગાધ જળમાં સુખે તરી શકાય છે લેખકે પ્લાવિનીકુંભકથી બે ત્રણ માણસોને જળમાં તરતા દેખ્યા છે

મલશોધક પ્રાણાયામ—ઈડાથી (ડાબી નાસિકાથી) પૂરક કરી પ્રાણવાયુને ઉદરમાં પૂરવો, નિયમિત સમયસુધી કુંભક કરી તે વાયુને પિંગલાથી હળવે હળવે બહાર કાઢવો પિંગલાથી પૂરીને કુંભક કરી ઈડાથી વાયુને બહાર કાઢવો આ પ્રમાણે વારવાર પ્રતિદિન ત્રણ માસ પર્યંત અભ્યાસ કરવાથી મળની શુદ્ધિ થાય છે સૂચના કે મ૦ મ૦ વાયુનું રેચન કરવું બહુ ઉતાવળથી શ્વાસ મૂકવાથી બળ ક્ષય પામે છે જે નાસિકાથી પૂરક કર્યો હોય તે નાસિકાથી રેચક કરવો નહિ જે નાસિકાથી રેચક કર્યો હોય તે નાસિકાથી પૂરક કરી શકાય

બાહ્યવૃત્તિ પ્રાણાયામને રેચક કહે છે આભ્ય તરવૃત્તિ પ્રાણાયામને પૂરક કહે છે અને આભ્યતરસ્થિરવૃત્તિ પ્રાણાયામને કુંભક કહે છે

કેવલકુંભકપ્રાણાયામ—શરીરમાં રહેલો વાયુ આકાશની પેઠે સ્થિર રહે, મુખ અને નાસિકાનાં બે નસકોરા ખુલ્લા હોય તો પણ શ્વાસ અને પ્રશ્વાસની ગતિ બિલકુલ હોય નહિ, તેને કેવલકુંભકપ્રાણાયામ કહે છે આ પ્રાણાયામ સાધ્ય થતા સુધી સહિતકુંભકનો અભ્યાસ રાખવો

સહિતકુંભકપ્રાણાયામ—બહારથી ખેંચી લીધેલા વાયુને નાક તથા મુખ બંધ રાખી ફેફસા તથા પેટમાં ગોંધી રાખવો અને એજ પ્રમાણે શ્વાસથી પવન ખેંચી દ્રુત પ્રશ્વાસદ્વારા રેચક કરવો પુન પુન મુખને બંધ કરી વાયુને બહારજ મૂકી રાખવો એ બે પ્રકારસહિતને સહિતકુંભકપ્રાણાયામ કહે છે તેમાંના પ્રથમ પ્રકારને પૂરકસહિતકુંભક કહે છે, અને બીજા પ્રકારને રેચકસહિતકુંભક કહે છે

નિયમપ્રાણાયામ—પૂરકથી કુંભક ચોગણો કરવો અને પૂરકથી રેચક બમણો કરવો સમજો કે ચાર ગણતાં સુધી પૂરક કર્યો હોય તો કુંભક સોળ સુધી કરવો અને રેચક આઠ સુધી કરવો ડાબી નાસિકાથી વાયુનો પૂરક

અને તેને દૂર કરવા, આખને કોઇ પણ જાતની ગરમી ન લાગે તેની સાવ ચેતી રાખવી નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર કેવલકુભક પ્રાણાયામપૂર્વક અભ્યાસ કરવો. કેવલકુભક વિના પણ જ્યારે એક કલાક પર્યંત નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર ત્રાટક રહે ત્યારે ત્રિપુટીમા ત્રાટક કરવો ત્યા એક કલાક ત્રાટક રહે ત્યારે આખોની નસોમા જે પ્રાણ વાયુ છે તેની શુદ્ધિ થાય છે અને ત્રિપુટીમા ત્રાટક કરતા ચક્ષુની નસોની નબળાઈ નાશ પામે છે ચક્ષુની શક્તિ વધે છે અને ચક્ષુના રોગ નાશ પામે છે ત્રિપુટીમા કેવલકુભક પ્રાણાયામ કરવાવી મનની શાત દશા થાય છે અને વિકલ્પસકલ્પ ક્ષય પામે છે ત્રિપુટીમા એક કલાક પર્યંત કેવલકુભકપ્રાણાયામપૂર્વક ત્રાટક થવાથી ઇષ્ટદેવોના દર્શન થાય છે તેમજ તન્દ્રાવસ્થામા પણ ઇષ્ટદેવના અને યોગિયોના દર્શન થાય છે

प्राणायामथी रोगने हरवा जोईए

શરીરના કોઈ પણ દેશમા પાચ વાયુમાનો કોઈ પણ વાયુ વર્તે છે જે સ્થાનમા રોગ થયો તે રોગનો વિનાશ કરવા પ્રથમ પૂરક કરી તે સ્થાનમા લક્ષ્ય રાખી ત્યા કુભક કરવો, અને મનમા એવો દઢ સકલ્પ કરવો કે અમુક રોગનો નાશ થાશે આમ દઢ સકલ્પપૂર્વક વારવાર પૂરક, કુભક અને રેચક તે ઠેકાણે કરવાવી ત્યા થએલો રોગ અમુક વખતમા દૂર થઈ જાય છે અથવા પાચ પ્રકારના વાયુમાના સ્થાનમાવી અમુક વાયુ જ્યા રહેતો હોય ત્યા તે વાયુનો બીજમત્ર પૂરક, કુભકપૂર્વક ગણવો પણ સૂચના કે પ્રથમ રોગનો નાશ કરવા સકલ્પ કરી પછી આ પ્રમાણે વાયુ બીજમત્ર ગણવો આમ કરવાવી રોગનો અમુક વખતમા નાશ થાયછે પાચ પ્રકારના વાયુ વશ કરવા માટે પાચ પ્રકારના વાયુની ધારણા કરવી જોઇએ

ધારણાનુ સ્વરૂપ.

સિદ્ધાસને વા પદ્માસને બેસી હળવે હળવે વાયુને બહાર કાઢી નાસિકાના ડાબા છિદ્રથી પ્રાણવાયુને અન્દર ખેંચી પાદના અગુષ્ઠ સુધી પહોંચે ત્યાંસુધી પૂરવો પશ્ચાત્ આદમાં પગના અગુષ્ઠપર મનને રોકવુ જ્યા મન ત્યા વાયુ એ ન્યાયથી અગુષ્ઠપર મન રોકાતા વાયુ પણ ત્યા રોકાય છે પશ્ચાત્ અનુક્રમે પગનાં તળીઆં ઉપર મનને રોકવુ, પશ્ચાત્ પાનીમા મનને રોકવુ, પશ્ચાત્ ગુલ્ફમાં મનને સ્થાપવુ, પશ્ચાત્ જઘામા મનને રૂંધવુ, પશ્ચાત્ જાનુમાં મનને રૂંધવુ, પશ્ચાત્ સાથળમાં મનને રોકવુ, પશ્ચાત્ ગુદામા મનને ધારી રાખવુ પશ્ચાત્ લિંગમાં મનને ધારી રાખવુ, પશ્ચાત્ નાભિમાં મનને રૂંધવું, પશ્ચાત્ ઉદરમા મનને સ્થાપવુ, પશ્ચાત્ હૃદયમા મનનુ સ્થાપન કરવુ પશ્ચાત્ કઠમાં મનનુ સ્થાપન કરવુ, પશ્ચાત્ જિહ્વાપર મનને રોકી રાખવુ, પશ્ચાત્ તાલુમાં મનને સ્થાપન કરવુ, પશ્ચાત્ નાસિકાના અગ્રભાગપર

ચાર પ્રકારનાં મંડલો.

પાર્થિવ, વારૂણ, વાયવ્ય અને આગ્નેય, આ ચાર મડલો નાસિકાના નસકોરાંમા કહ્યાં છે

૧ પૃથિવીના બીજથી પરિપૂર્ણ, વજ્રના લાછનથી યુક્ત, ચાર ખુણાવાળુ અને તપાવેલા સુવર્ણસમાન પાર્થિવ મડલ છે પાર્થિવ બીજ ત્ર અક્ષર છે કેટલાક યોગિયો તેને પાર્થિવ બીજ કહે છે શ્રીહેમચદ્રાચાર્યજીએ ક્ષને પાર્થિવ બીજ માન્યુ છે

૨ અષ્ટમીના ચદ્રસમાન આકારવાળુ, વારૂણઅક્ષર વ કારથી લાછિત ચદ્રસમ શ્વેત, અમૃત ઝરવાથી વ્યાપ્ત થએલુ એવુ વારૂણ મડલ છે

૩ તૈલાદિકથી મિશ્રિત કરેલા અજન સમાન ગાઢ શ્યામકાતિવાળુ ગોળાકારવાળુ, બિંદુનાં ચિન્હોથી વ્યાપ્ત, દુલક્ષ્ય પવન બીજ યકારથી આચ્છાદિત ચચળ વાયુમડલ જાણુવુ

૪ ઉંચી જ્વાલાથી વ્યાપ્ત, ભયકર, ત્રણ ખુણાવાળું, સ્વસ્તિક લાછનવાળુ, અગ્નિના કણિયાસમાન પીતવર્ણિ, અને અગ્નિબીજ રેફ સહિત આગ્નેય મડલ જાણુવુ

અત્યતાભ્યાસના અનુભવથી યોગી આ ચાર મડલને જાણી શકે છે આ ચારે મડલમાં વહેતો વાયુ અનુક્રમે ચાર પ્રકારનો જાણવો પુરદર વાયુનો વર્ણ પીળો છે, સ્પર્શ કઇક શીત અને ઉષ્ણતાયુક્ત છે અને તે નાસિકાના વિવરને પુરી, શનૈ શનૈ અષ્ટાગુલ પ્રમાણ બહાર વહન થાય છે

શ્વેતવર્ણવાળા શીતસ્પર્શયુક્ત અને નીચી દિશાએ બાર આગુલપ્રમાણે ઉતાવળથી વહન થતા વાયુને વરૂણવાયુ કહે છે પવન સજ્ઞક વાયુ કઈક કઈક ઉષ્ણ અને કઇક ઠડો છે તેનો વર્ણ કાળો છે અને અહર્નિશ છ આગુલ પ્રમાણે તિર્ચ્છો વહે છે

બાલસૂર્ય સદશ રક્તવર્ણ અતિ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અને વટોળીયાની પેઠે ઉર્ધ્વ ચાર અગુલ વહે તે દહનસજ્ઞક વાયુ જાણવો

વાયુ વહેતી વખતે કાર્યો

પુરંદર વાયુ વહેતા સ્તભનાદિ કાર્ય કરવાં, સારા કાર્ય વરૂણ વાયુમા કરવા, મલિન અને ચચળ કાર્યો પવન વાયુમા કરાય છે અને વશીકરણાદિ કાર્યો વહ્નિ સજ્ઞક વાયુ ચાલતી વખતે કરાય છે

વહેતા વાયુમા પ્રશ્ન ફલ

પુરંદર વાયુ વહેતી વખતે સ્થિર કાયના પ્રશ્નોથી મનોવાછિત ફળ થાય છે, તેમજ તે વખતે આરામ, હાથી, અને રાજ્ય વગેરે બાબતોના કાર્યો

મનને રોકી રાખવુ પશ્ચાત્ બે નેત્રમા મનને ધારવુ, પશ્ચાત્ ભ્રકુટિમાં મનને ધારી રાખવુ, પશ્ચાત્ કપાલમા મનને ધારી રાખવુ, પશ્ચાત્ મસ્તકમા મનને ગોંઠી રાખવુ, અનુક્રમે એક સ્થાન પછી એક, એમ આગળ વધતા વધતા ઠેઠ મનનીસાથે બ્રહ્મરન્ધ્રપર્યંત પ્રાણવાયુને લેઈ જવો, પશ્ચાત્ બ્રહ્મરન્ધ્રથી ક્રમે ક્રમે તે તે સ્થાનોમા મનને રોકી રાખી ઠેઠ પગના અગુષ્ઠ સુધી આવવુ, પશ્ચાત્ ત્યાથી મનને નાભિકમલમા લેઈ જઈ વાયુનો રેચક કરવો

વાયુની ધારણાનુ ફળ.

પગના અગુષ્ઠમા જઘામા ઘુટણમા સાથળમા ગુદામાં અને લિંગમા અનુક્રમે વાયુની ધારણા કરવાથી ઉતાવળી ગતિ અને બળની પ્રાપ્તિ થાયછે નાભિમાં વાયુની અમુક વખત સુધી ધારણા કરવાથી અનેક પ્રકારના જ્વર ઉતરી જાય છે જઠરમા વાયુની ધારણા ધારવાથી મળ સાફ ઉતરવાથી શરીરની શુદ્ધિ થાય છે હૃદયકમલમા વાયુની ધારણા ધારવાથી પ્રતિદિન વિદ્યાની વૃદ્ધિ થતી જાય છે કૂર્મનાડીમા ધારણા ધારવાથી વૃદ્ધત્વ તથા અનેક રોગોનો નાશ થાય છે વૃદ્ધાવસ્થામા પણ યુવાનની પેઠે કાર્ય કરી શકાય છે કઠમાં વાયુને ધારણુ કરવાથી ક્ષુધા અને તૃષા લાગતી નથી-ક્ષુધા તૃષા ઉપશમે છે જિહ્વાના અગ્રભાગ ઉપર વાયુની ધારણા કરવાથી સર્વ પ્રકારના રસનુ જ્ઞાન થાય છે નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર મનપૂર્વક વાયુને રોકવાથી ગધનુ જ્ઞાન થાય છે ચક્ષુમાં મનપૂર્વક વાયુની ધારણા ધરવાથી અનેક પ્રકારના રૂપોનુ જ્ઞાન થાય છે કપાલમાં ધારણા ધરવાથી કપાલના રોગનો નાશ થાય છે અને ક્રોધની શાતિ થાય છે જેઓને ઘણો ક્રોધ થતો હોય તેઓએ કપાલમા મનને રોકી રાખવુ આમ ઘણો અભ્યાસ કરવાથી ઘણો ક્રોધનો જુસ્સો પ્રગટતો બધ થઈ જશે બ્રહ્મર ધ્રમાં મનપૂર્વક વાયુને ધારણ કરવાથી મહાત્મા પુરૂષોના દર્શન થાય છે પૂર્વોક્ત સ્થાનમા સયમ કરવાથી પણ તેવા પ્રકારની શક્તિયો પ્રગટે છે

હૃદયમા મનને રોકવાથી થતુ ફળ.

વાયુની સાથે હળવે હળવે મનને ખેંચીને હૃદય કમલમા મનનો પ્રવેશ કરાવવો, મનનો ત્યાં પ્રવેશ થયા બાદ તેને રોકી રાખવુ હૃદયમાં મનને રૂંધવાથી અવિદ્યા (અજ્ઞાન)નો નાશ થાય છે તેમજ પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોની ઇચ્છા વિરામ પામે છે, તેમજ અનેક પ્રકારના વિકલ્પોનો વિરામ થાય છે અને અ તરમાં જ્ઞાન પ્રગટી નીકળે છે તેમજ વાયુની કયા મડળમા ગતિ છે કયા તત્ત્વમા સક્રમ એટલે પ્રવેશ થાય છે, ક્યાં ગમન કરી વિશ્રામ પામે છે અને હાલ કઈ નાડી ચાલે છે ઇત્યાદિ સર્વ બાબતો હૃદયમાં મન સ્થિર કરવાથી જાણી શકાય છે

જે ચલાયમાન થાય નહીં તે જ્ઞાનદશાની સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે નાભિ નીચમે કુડલીની નાડી છે અને તેની પાછળ વકનાલ છે અને વકનાલ તે દશમા બ્રહ્મરન્ધ્રનો માર્ગ છે ત્રણ કલાક સુધી કોઈ પણ આસનની સિદ્ધિ કરી આપ્રમાણે પ્રાણાયામપૂર્વક ત્રાટક કરવાથી પ્રાણવાયુ બ્રહ્મરન્ધ્રમા પ્રવેશે છે અને ત્યા અનેક પ્રકારના ચમત્કાર જોવામા આવે છે ઉલટી આંખોથી ત્રિપુટીમા ત્રાટક કરી પ્રાણવાયુનો સચાર મન્દ કરવો, ત્રિપુટીમાં ત્રાટક કરીને બ્રહ્મરન્ધ્રપર્યંતનો માર્ગ શુદ્ધ કરવો, પશ્ચાત્ ત્રાટક અને કેવલ કુભકથી બ્રહ્મરન્ધ્રમા સ્થિરતા સાધી આત્મસ્વરૂપમા લીન થવુ

પ્રાણાયામ કરનારે મધ, માસ, મદિરા, ડુગળી, લસણ, અને કેટલી વસ્તુઓ વગેરેનો ત્યાગ કરવો, અવિચ્છિન્નપણે પ્રાણાયામની ક્રિયા કરવી આત્માની નિર્મલતા કરવામાટે અશુદ્ધ-હલકા વિચારોને મનમા આવવા દેવા નહિ નાસ્તિક પુરૂષોની સોબત કરવી નહિ કલેશ કકાસ વગેરે ઉપાધિ જે જે સ્થાનમા જ્યાથી, જ્યાથી થતી હોય ત્યાથી ત્યાથી દૂર રહેવુ પ્રાણાયામ સાધકે મનની પ્રસન્નતા ધારણ કરવી સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવ ધારણ કરવો, શરીરના સર્વ પ્રદેશમા આત્માના અસખ્ય પ્રદેશ વ્યાપી રહેલા છે તેને નિર્મલ કરવા ભાવ પ્રાણાયામનો ઉપયોગ રાખવો નાભિથી શ્વાસ ઉપડે છે અને નાસિકાદ્વારથી બહાર નીકળે છે તેનીસાથે ॐ એ મત્રનો જાપ કરવો વારવાર દીર્ઘશ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાનો અહર્નિશ અભ્યાસ વધારવો, દીર્ઘશ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાથી શરીરની શક્તિ ક્ષીણ થતી નથી, હૃદયના રોગ થતા નથી, કાર્ય કરવામા સ્ફૂર્તિ રહે છે, પ્રાણાયામ કરનારે સુષુમ્ણા નાડી ચાલતા પરમાત્મધ્યાન ધરવુ કેટલાક સુષુમ્ણાને સરસ્વતી કહે છે, ઇડાને ગગા કહે છે, પિંગલાને યમુના કહે છે અને ત્રિપુટીને કાશી કહે છે પૂરક પ્રાણાયામને બ્રહ્મા કહે છે, રેચક પ્રાણાયામને મહાદેવ કહે છે કુભક પ્રાણાયામને વિષ્ણુ કહે છે અને ત્રિપુટીને સરસ્વતીનો કાઠો કહે છે નિશ્ચિત અને નિરોગી પુરૂષમા એક અહોરાત્રીમા એકવીશ હજાર અને છશો શ્વાસોચ્છ્વાસનું જવુ આવવુ થાય છે

પ્રાણવાયુની સાધનાથી યોગિયો અન્યોના શરીરમા પ્રવેશ કરે છે પણ તેઓએ અનુક્રમે વેધવિધિ સિદ્ધ કરવી જોઈએ તે બતાવે છે.

પૂરક ક્રિયાથી અન્તરમા પ્રાણવાયુને પુરતા હૃદયકમલનુ મુખ નીચુ આવે છે અને સકોચાય છે અને તેજ હૃદયકમલ કુભક ક્રિયાથી પ્રફુલિત થઈ ઉર્ધ્વ મુખવાળુ થાય છે પશ્ચાત્ હૃદય કમલના વાયુને રેચકથી ચલાવી હૃદયમાથી ખેંચવો અને તેને દુર્ભેદ્ય ગ્રન્થીને ભેદી, બ્રહ્મરન્ધ્રમા

કરતા ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે પ્રશ્ન અથવા પ્રારંભ વખતે વરૂણવાયુ વહેતો હોય તો પુન સ્વજન બધુઓ અને ઉત્તમ વસ્તુઓની સાથે મેળાપ થાય છે

પ્રશ્ન વા કાર્યે પ્રારંભ સમયે પવન નામનો વાયુ વહેતો હોય તો ખેતી અને સેવા વગેરે કાર્યો ઉત્તમ ફળ આપવા તૈયાર થયા હોય તો પણ તેનો નાશ થાય છે તેમજ મૃત્યુ, ભય કલેશ અને ત્રાસ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે દહન વાયુ હોય તો ભય, શોક, રોગ, દુ ખ, વિઘ્નવૃન્દપરપરા અને લક્ષ્મીનાશ ઇત્યાદિ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે ડાબી અને જમણી નાડીમાં થઈ આ ચારે મડળમા પ્રવેશ કરતા વાયુ સર્વે શુભ ફળ દેવાવાળા છે અને-મડળમાથી નીકળતા અશુભ ફળ દેનારા જાણવા વાયુ જ્યારે મડલમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે જીવાડતો હોવાથી જીવ કહેવાય છે અને મડલમાથી બ્હાર નીકળે છે ત્યારે તે મારતો હોવાથી મૃત્યુ કહેવાય છે તેથી-સારાશ કે ફળ પણ તેવુજ મળે છે જ્યારે વાયુ પૂરકરૂપે મડલમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે જો કોઈ પ્રશ્ન કરે તો તે પુછેલા કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે અને જ્યારે વાયુ રેચકરૂપે મડલમાથી બ્હાર નીકળે છે ત્યારે પુછેલુ કાર્ય સિદ્ધ થતુ નથી, આપ્રમાણે વાયુના પ્રવેશ તથા રેચનપરત્વે ફળ જાણવા યોગ્ય છે-પ્રાણાયામના અભ્યાસીને આ બાબતની વિશેષ ગમ પડે છે

શ્વાસનો પ્રકાશ ભ્રકુટિચક્રથી હોય છે અને તે વકનાલમા થઈ નાભિમાં નિવાસ કરે છે અને નાભિથી ઈડા પિંગલાદ્વારે બહાર નીકળે છે, સુષુમ્ણા નાડીવાટે પણ બહાર નીકળે છે

પ્રાણાયામના બે ભેદ છે ૧ વ્યવહાર પ્રાણાયામ ૨ નિશ્ચયપ્રાણાયામ વ્યવહાર પ્રાણાયામનું ઉપરપ્રમાણે સ્વરૂપ જાણવુ અને નિશ્ચયનયથી પોતાના સ્વરૂપમા લીન થવુ સમતા એકતા અને લીનતારૂપે આત્માનુ જે પરિણમન છે તેને નિશ્ચય નયથી પ્રાણાયામ કહે છે વ્યવહારથી જે લીન દશા તેને સમાધિ કહે છે નિશ્ચયથી તો પરમાત્મસ્વરૂપ સમાધિ જાણવી નાભિમા સોહ શબ્દનો સ્વયમેવ શ્વાસની સાથે જાપ થાય છે તેને અજપા જાપ કહે છે નાભિથી હૃદયમા વાયુનો સચાર થતા રકારનો પ્રકાશ થાય છે તેમા મનની સ્થિરતા થતા અનેક અશુભ સકલ્પોનો નાશ થાય છે નાભિથી સુરતાની દોરી ગગન ગઢમાનાવવી ત્રિપુટીમા સુરતા સાધતા અનહદ ધ્વનિનો પ્રકાશ થાય છે અનહદ ધ્વનિના અધિષ્ઠાયક દેવતાઓ સાધકનુ સ્થિર ચિત્ત દેખી તેની સેવા કરે છે સાધક યોગીને અનેક પ્રકારની રૂદ્ધિયો દેખાડે છે, સાધકની દૃષ્ટિએ અનેક અદ્ભુત રૂપો દેખાય છે, પણ સાધક યોગી અનેક પ્રકારની રૂદ્ધિ દેખી ચિત્ત ચલાયમાન કરે નહીં

પાચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયો છે, પ્રાણવાયુને જીતવા કરતાં પણ ઇન્દ્રિયોના વિષયમા પ્રવર્તતા મનને આત્મસમ્મુખ કરવુ એ દુર્લભ છે યોગિયો કહે છે કે વિષયોમાંથી મનને પાછુ ખેંચી લેતા નવા કર્મો બધાતાં અટકે છે અને જે પૂર્વ બાધેલાં હોય છે તેની નિર્જરા થાય છે

પ્રાણાયામનો પૂર્ણ અભ્યાસી વિષયોમાં ભટકતા ચિત્તને પાછુ ખેંચી શકવા સમર્થ થાય છે, માટે પ્રાણાયામ પછી પ્રત્યાહારની દશા બતાવી છે કોઈ એમ કહેશે કે પ્રાણાયામની શી જરૂર છે? પ્રત્યાહારજ ઉપયોગી છે તેના ઉત્તરમા કથવાનુ કે પ્રાણાયામની ભૂમિકા સિદ્ધ થયાવિના યથાયોગ્ય રીતે મનને પાછુ ખેંચવાનું બળ પ્રાપ્ત થતુ નથી આ સર્વમા જ્ઞાન યોગની આવશ્યકતા છે, પાચે ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોને ગ્રહણ કર્યા કરે છે, પરતુ જો પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા સુબાધ થતી જે રાગબુદ્ધિ ટળે તો, વિષયોથી મન પાછુ ખેંચાય છે આખ થકી હજારો પદાર્થ દેખાય તો પણ જો તે દશ્યપદાર્થોમા જો રૂચિ ન હોય તો તેથી બધાવાનુ થતું નથી પ્રિય અને અપ્રિય હજારો શબ્દ સાભાળવામા આવે પણ જો તેને મન ન ગ્રહણ કરે તો તે શબ્દો સભળાય વા ન સભળાય તો પણ બધાવાનુ થતું નથી જીહ્વાવી હજારો પદાર્થ ખાધાવિના છુટકો નથી કોઈ પણ ભક્ષ્યપદાર્થો જિહ્વાઉપર મૂકયાવિના છૂટકો થવાનો નથી, પાણી આદિ પ્રવાહી પદાર્થો પીધાવિના છૂટકો થવાનો નથી, જિહ્વા ઇન્દ્રિયની સાથે ભોજ્ય પેય પદાર્થોનો સંબધ થવાનોજ, મિષ્ટાદિ રસોનું જ્ઞાનપણ થવાનુ, ત્યારે જિહ્વાનો પ્રત્યાહાર શીરીતે કરી શકાય? ઉત્તરમા કહેવાનુ કે જે જે પદાર્થાનો જિહ્વાઇન્દ્રિયની સાથે સબધ થાય તે તે પદાર્થાના રસોના સ્વાદ પામીને-પણ મનથી-રૂચિ અગર અરૂચિ ધારણ કરવી નહીં, રસોમા મનથી લોલુપતા રાખવી નહિ, આજ પ્રત્યાહારનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે નાસિકાથી પણ સુગધી અને દુર્ગંધી આવવાનીજ, ત્યારે નાસિકા ઇન્દ્રિયથી શીરીતે પ્રત્યાહાર કરવો? તેના ઉત્તરમા કહેવાનું કે, નાસિકાથી સુગધ અને દુર્ગધ ગ્રહાય તો પણ સુગધના ઉપર રાગ કરવો નહિ અને દુર્ગધના ઉપર અરૂચિ ધારણ કરવી નહિ તે તે પ્રસગે મનની સમતુલ્યતા ધારણ કરવી, તેજ નાસિકા ઇન્દ્રિયથી પ્રત્યાહાર સમજવો સ્પર્શેન્દ્રિયથી સુખકર અને અરૂચિકર સ્પર્શ સ્પર્શાય તો પણ તે બન્નેમા રૂચિ, અરૂચિ નહિ કરતા મનની સમતુલ્યતા ધારણ કરવી કેટલાક લોકો ઇન્દ્રિયોને જીતવા અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને વિષયમાથી પાછી હઠાવવા સખત ઉપાયો લેછે પણ તેઓના વશમા ઇન્દ્રિયો થતી નથી, તેનુ કારણ એ છે કે તેઓએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી હઠ કરી ઇન્દ્રિયોને વશમાં લેવા પ્રયત્ન કરે છે તે ફાવી શકતો નથી આંખે કોઈપણ પદાર્થ દેખાવાનો,-આમા આખ કે તેમાં રહેલી દેખવાની શક્તિ વા દૃશ્યપદાર્થો એ ત્રણમાંથી એકનો પણ

લઈ જવો ત્યા સમાધિ થાય છે કૃતકુતૂહલ યોગીએ તે પવનને બ્રહ્મર ધ્રથી બહાર કાઢી સમાધિથી આકડાના તુલમા હળવે હળવે વેધ કરવો વારવાર અર્કતુલ ઉપર અભ્યાસ કરનારા યોગિએ અર્કતુલ ઉપરથી બ્રહ્મરન્ધ્રમાં અને બ્રહ્મરન્ધ્રમાથી અર્કતુલ ઉપર લઇ જવો, પછી જાઈ ચમેની આદિ પુષ્પો પર લક્ષ્ય સ્થિર રાખી ત્યા વેધ કરવો એમ ત્યા વારવાર જવુ આવવુ એમ વારંવાર ક્રિયા કરવાથી દઢ અભ્યાસ થવા પછી, જ્યારે વરૂણ મડલમા વાયુ વહેતો હોય ત્યારે, કપૂર, અગર પ્રમુખ સુગધી પદાર્થોમા વેધ કરવો. ઈત્યાદિ સર્વેમા વિજય પ્રાપ્ત કરી પૂર્વોક્ત દષ્ટાંત સર્વમાં વિના ઉદ્યમે વાયુને જોડવામા હુશિયાર થઈ સૂક્ષ્મ પક્ષીઓના શરીરોમા વેધ ક્રિયાનો ઉદ્યમ કરવો પતગ ભમરાના શરીરમા પ્રવેશનો અભ્યાસ કરી મૃગાદિક શરીરોમા પ્રવેશાભ્યાસ શરૂ કરવો, પશ્ચાત્ એકાગ્રચિત્ત થઈ અને તેમજ ધીર, વીર, જિતેન્દ્રિય, થઈ મનુષ્ય, ઘોડા, અને હાથી પ્રમુખના શરીરોમા પ્રવેશ કરવો પ્રવેશ અને નિર્ગમન કરતાં અનુક્રમે પાષાણની મૂર્તિ અને દેવની પ્રતિમા વગેરેમા પ્રવેશ કરવો આપ્રમાણે મૃત્યુ પામેલા જીવોના શરીરોમા ડાબી નાસિકાથી પ્રવેશ કરવો

અન્યના શરીરમા પ્રવેશ કરવાનો વિધિ

બ્રહ્મર ધ્રથી નીકળીને પરકાયમાં અપાનમાગથી પ્રવેશ કરવો ત્યાં જઈ નાભિકમલનો આશ્રય લેઈ સુષુમ્ણા નાડીના માર્ગે થઈ હૃદયકમલમા જવુ ત્યા જઈ પોતાના વાયુવડે તેના પ્રાણના પ્રચારને રોકવો તે વાયુ ત્યા એટલેસુધી રોકવો કે તે દેહી દેહચેષ્ટાશૂન્ય થઈ નીચો પડી જાય અન્તર્મુહૂર્તમા તે દેહથી વિમુક્ત થતા પોતાના તરફથી ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા પ્રગટ થયે છતે યોગનો જ્ઞાતા, પોતાના દેહની પેઠે તે દેહથી સર્વ ક્રિયામા પ્રવૃત્તિ કરે અર્ધો દીવસ યા એક દીવસ સુધી પરના શરીરમાં ક્રીડા કરી બુદ્ધિમાન્ યોગી પાછો આજ વિધિએ પોતાના શરીરમા પ્રવેશ કરે આપ્રમાણે અભ્યાસક્રમથી અન્યના શરીરમા પ્રવેશ કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થવાથી મુક્તની પેઠે નિર્લેપપણે રહી ઇચ્છાનુસાર જ્યા ત્યા વિચરી શકે છે

ઉપરપ્રમાણે પરકાયપ્રવેશ બતાવ્યો છે તેની પ્રાપ્તિથી કંઈ આત્મ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી પરકાયપ્રવેશ, વગેરે શિખીને પણ સાધ્ય દશા અષ્ટકર્મથી મુક્ત થવાની રાખવી જોઇએ

પ્રત્યાહાર

પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાથી મનને ખેંચીને શાંત થએલું મન જેનું હોય એવો યોગી ધર્મધ્યાનમા પ્રવૃત્તિ કરે છે

પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયથી મનને પાછુ ખેંચવુ તેને પ્રત્યાહાર કહે છે

પાંચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયો છે, પ્રાણવાયુને જીતવા કરતાં પણ ઇન્દ્રિયોના વિષયમા પ્રવર્તતા મનને આત્મસમ્મુખ કરવુ એ દુર્લભ છે યોગિયો કહે છે કે વિષયોમાંથી મનને પાછુ ખેંચી લેતા નવા કર્મો બધાતા અટકે છે અને જે પૂર્વ બાધેલાં હોય છે તેની નિર્જરા થાય છે

પ્રાણાયામનો પૂર્ણ અભ્યાસી વિષયોમાં ભટકતા ચિત્તને પાછુ ખેંચી શકવા સમર્થ થાય છે, માટે પ્રાણાયામ પછી પ્રત્યાહારની દશા બતાવી છે કોઈ એમ કહેશે કે પ્રાણાયામની શી જરૂર છે? પ્રત્યાહારજ ઉપયોગી છે તેના ઉત્તરમા કથવાનુ કે પ્રાણાયામની ભૂમિકા સિદ્ધ થયાવિના યથાયોગ્ય રીતે મનને પાછુ ખેંચવાનુ બળ પ્રાપ્ત થતું નથી આ સર્વમા જ્ઞાન યોગની આવશ્યકતા છે, પાચે ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોને ગ્રહણ કર્યા કરે છે, પરતુ જો પાચે ઇંદ્રિયોના વિષયોમા સુખાધ્યાસ થતી જો રાગબુદ્ધિ ટળે તો, વિષયોથી મન પાછુ ખેંચાય છે આખ થકી હજારો પદાર્થ દેખાય તો પણ જો તે દશ્યપદાર્થોમા જો રૂચિ ન હોય તો તેથી બધાવાનુ થતું નથી પ્રિય અને અપ્રિય હજારો શબ્દ સાભાળવામા આવે પણ જો તેને મન ન ગ્રહણ કરે તો તે શબ્દો સભળાય વા ન સભળાય તો પણ બધાવાનું થતું નથી જીહ્વાથી હજારો પદાથો ખાધાવિના છુટકો નથી કોઈ પણ ભક્ષ્યપદાર્થો જિહ્વાઉપર મૂકયાવિના છુટકો થવાનો નથી, પાણી આદિ પ્રવાહી પદાર્થો પીધાવિના છુટકો થવાનો નથી, જિહ્વા ઇન્દ્રિયની સાથે ભોજ્ય પેય પદાર્થોનો સબધ થવાનોજ, મિષ્ટાદિ રસોનુ જ્ઞાનપણ થવાનુ, ત્યારે જિહ્વાનો પ્રત્યાહાર શીરીતે કરી શકાય? ઉત્તરમા કહેવાનુ કે જે જે પદાથાનો જિહ્વાઇન્દ્રિયની સાથે સબધ થાય તે તે પદાથાના રસોના સ્વાદ પામીને-પણ મનથી-રૂચિ અગર અરૂચિ ધારણ કરવી નહીં, રસોમા મનથી લોલુપતા રાખવી નહિ, આજ પ્રત્યાહારનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે નાસિકાથી પણ સુગધી અને દુર્ગંધી આવવાનીજ, ત્યારે નાસિકા ઇન્દ્રિયથી શીરીતે પ્રત્યાહાર કરવો? તેના ઉત્તરમા કહેવાનું કે, નાસિકાથી સુગધ અને દુર્ગંધ ગ્રહાય તો પણ સુગધના ઉપર રાગ કરવો નહિ અને દુર્ગંધના ઉપર અરૂચિ ધારણ કરવી નહિ તે તે પ્રસગે મનની સમતુલ્યતા ધારણ કરવી, તેજ નાસિકા ઇન્દ્રિયથી પ્રત્યાહાર સમજવો સ્પર્શેન્દ્રિયથી સુખકર અને અરૂચિકર સ્પર્શ સ્પર્શાય તો પણ તે બન્નેમા રૂચિ, અરૂચિ નહિ કરતા મનની સમતુલ્યતા ધારણ કરવી કેટલાક લોકો ઇન્દ્રિયોને જીતવા અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને વિષયમાથી પાછી હઠાવવા સખત ઉપાયો લેછે પણ તેઓના વશમા ઇન્દ્રિયો થતી નથી તેનુ કારણ એ છે કે તેઓએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી હઠ કરી ઇન્દ્રિયોને વશમા લેવા પ્રયત્ન કરે છે તે ફાવી શકતો નથી આખે કોઈપણ પદાર્થ દેખાવાનો,-આમા આખ કે તેમા રહેલી [illegible] ના દશ્યપદાર્થો એ ત્રણમાથી એકનો પણ

લઈ જવો ત્યા સમાધિ થાય છે કૃતકુતૂહલ યોગીએ તે પવનને બ્રહ્મરંધ્રથી બહાર કાઢી સમાધિથી આકડાના તુલમા હળવે હળવે વેધ કરવો વારવાર. અર્કતુલ ઉપર અભ્યાસ કરનાર યોગિએ અર્કતુલ ઉપરથી બ્રહ્મરંધ્રમા અને બ્રહ્મરંધ્રમાંથી અર્કતુલ ઉપર લઇ જવો, પછી જાઈ ચમેલી આદિ પુષ્પો પર લક્ષ્ય સ્થિર રાખી ત્યા વેધ કરવો એમ ત્યા વારવાર જવુ આવવુ એમ વારવાર ક્રિયા કરવાથી દૃઢ અભ્યાસ થવા પછી, જ્યારે વરુણ મંડલમાં વાયુ વહેતો હોય ત્યાર, કપૂર, અગર પ્રમુખ સુગંધી પદાર્થોમા વેધ કરવો. ઈત્યાદિ સર્વેમા વિજય પ્રાપ્ત કરી પૂર્વોક્ત દર્શિત સર્વેમા વિના ઉદ્યમે વાયુને જોડવામા હુશિયાર થઈ સૂક્ષ્મ પક્ષીઓના શરીરોમા વેધ ક્રિયાનો ઉદ્યમ કરવો પતંગ ભ્રમરાના શરીરમાં પ્રવેશનો અભ્યાસ કરી મૃગાદિક શરીરોમા પ્રવેશાભ્યાસ શરૂ કરવો, પશ્ચાત્ એકાગ્રચિત્ત થઈ અને તેમજ ધીર, વીર, જિતેન્દ્રિય, થઈ મનુષ્ય ઘોડા, અને હાથી પ્રમુખના શરીરોમા પ્રવેશ કરવો પ્રવેશ અને નિર્ગમન કરતા અનુક્રમે પાષાણની મૂર્તિ અને દેવની પ્રતિમા વગેરેમા પ્રવેશ કરવો આપ્રમાણે મૃત્યુ પામેલા જીવોના શરીરોમા ડાબી નાસિકાથી પ્રવેશ કરવો

અન્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનો વિધિ

બ્રહ્મરંધ્રથી નીકળીને પરકાયમાં અપાનમાર્ગથી પ્રવેશ કરવો ત્યા જઈ નાભિકમલનો આશ્રય લેઈ સુષુમ્ણા નાડીના માર્ગે થઈ હૃદયકમલમા જવુ ત્યા જઈ પોતાના વાયુવડે તેના પ્રાણના પ્રચારને રોકવો તે વાયુ ત્યા એટલેસુધી રોકવો કે તે દેહી દેહચેષ્ટારહિત થઈ નીચો પડી જાય અન્તર્મુહૂર્તમા તે દેહથી વિમુક્ત થતા પોતાના તરફથી ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા પ્રગટ થયે છતે યોગનો જ્ઞાતા પોતાના દેહની પેઠે તે દેહથી સર્વ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરે અર્ધો દીવસ, યા એક દીવસ સુધી પરના શરીરમાં ક્રીડા કરી બુદ્ધિમાન્ યોગી પાછો આજ વિધિએ પોતાના શરીરમાં પ્રવેશ કરે આપ્રમાણે અભ્યાસક્રમથી અન્યના શરીરમા પ્રવેશ કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થવાથી મુક્તની પેઠે નિર્લેપપણે રહી ઇચ્છાનુસાર જ્યાં ત્યા વિચરી શકે છે

ઉપરપ્રમાણે પરકાયપ્રવેશ બતાવ્યો છે તેની પ્રાપ્તિથી કઈ આત્મ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી પરકાયપ્રવેશ, વગેરે શિખીને પણ સાધ્ય દશા અષ્ટકર્મથી મુક્ત થવાની રાખવી જોઇએ

प्रत्याहार

પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાથી મનને ખેંચીને શાંત થએલુ મન જેનુ હોય એવો યોગી ધર્મધ્યાનમા પ્રવૃત્તિ કરે છે

પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયથી મનને પાછુ ખેંચવુ તેને પ્રત્યાહાર કહે છે

પાચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયો છે, પ્રાણવાયુને જીતવા કરતાં પણ ઇન્દ્રિયોના વિષયમા પ્રવર્તતા મનને આત્મસન્મુખ કરવુ એ દુર્લભ છે યોગિયો કહે છે કે વિષયોમાંથી મનને પાછુ ખેંચી લેતા નવા કર્મો બધાતા અટકે છે અને જે પૂર્વે બાધેલાં હોય છે તેની નિર્જરા થાય છે

પ્રાણાયામનો પૂર્ણ અભ્યાસી વિષયોમાં ભટકતા ચિત્તને પાછુ ખેંચી શકવા સમર્થ થાય છે, માટે પ્રાણાયામ પછી પ્રત્યાહારની દશા બતાવી છે કોઈ એમ કહેશે કે પ્રાણાયામની શી જરૂર છે? પ્રત્યાહારજ ઉપયોગી છે તેના ઉત્તરમા કથવાનુ કે પ્રાણાયામની ભૂમિકા સિદ્ધ થયાવિના યથાયોગ્ય રીતે મનને પાછુ ખેંચવાનુ બળ પ્રાપ્ત થતુ નથી આ સર્વમા જ્ઞાન યોગની આવશ્યકતા છે, પાચે ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોને ગ્રહણ કર્યા કરે છે, પરતુ જો પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા સુખાથ થતી જો રાગબુદ્ધિ ટળે તો, વિષયોથી મન પાછુ ખેંચાય છે આખ થકી હજારો પદાર્થ દેખાય તો પણ જો તે દશ્યપદાર્થામા જો રૂચિ ન હોય તો તેથી બધાવાનુ થતું નથી પ્રિય અને અપ્રિય હજારો શબ્દ સાભાળવામા આવે પણ જો તેને મન ન ગ્રહણ કરે તો તે શબ્દો સભળાય વા ન સભળાય તો પણ બધાવાનુ થતું નથી જીહ્વાથી હજારો પદાથા ખાધાવિના છુટકો નથી કોઈ પણ ભક્ષ્યપદાર્થો જિહ્વાઉપર મૂકયાવિના છૂટકો થવાનો નથી, પાણી આદિ પ્રવાહી પદાર્થો પીધાવિના છૂટકો થવાનો નથી, જિહ્વા ઇન્દ્રિયની સાથે ભોજ્ય પેય પદાર્થોનો સબધ થવાનોજ, મિષ્ટાદિ રસોનું જ્ઞાનપણુ થવાનું, ત્યારે જિહ્વાનો પ્રત્યાહાર શીરીતે કરી શકાય? ઉત્તરમા કહેવાનુ કે જે જે પદાથાનો જિહ્વાઇન્દ્રિયની સાથે સબધ થાય તે તે પદાથાના રસોના સ્વાદ પામીને-પણ મનથી રૂચિ અગર અરૂચિ ધારણ કરવી નહીં, રસોમા મનથી લોલુપતા રાખવી નહિ આજ પ્રત્યાહારનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે નાસિકાથી પણ સુગધી અને દુર્ગંધી આવવાનીજ, ત્યારે નાસિકા ઇન્દ્રિયથી શીરીતે પ્રત્યાહાર કરવો? તેના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે, નાસિકાથી સુગધ અને દુર્ગંધ ગ્રહાય તો પણ સુગધના ઉપર રાગ કરવો નહિ અને દુર્ગંધના ઉપર અરૂચિ ધારણ કરવી નહિ તે તે [illegible] મનની સમતુલ્યતા ધારણ કરવી, તેજ નાસિકા ઇન્દ્રિયનો પ્રત્યાહાર સમજવો સ્પર્શેન્દ્રિયથી સુખકર અને અસુખકર [illegible]

તે નાશ કરી શકવાના નથી કદાપિ આંખે કોઈ મોહ કરનાર વસ્તુ દેખાતાં તેઓ આંખને મીચી દેશે તેથી કંઈ તેઓએ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો વિષય જીત્યો કહેવાશે નહીં, જ્યાંસુધી મનમાં પદાર્થો જોવાની વાસના છે ત્યાંસુધી બીજા ભવમા પણ પુન તે પદાર્થો દેખાવાના અને તેના ઉપર રાગ થવાનો આંખને કદાપિ ફોડી નાખવામાં આવે તોપણ પરભવમા રૂપોને દેખવાની વાસના ટળવાની નથી આંખો સવ પદાથોને જોઇ શકે તેમાં આંખોની ફરજ છે તો આંખોએ તે બાબત શો ગુ હો કર્યા કહેવાય? આ બાબત કઇ નહિ આંખોએ પદાર્થો દેખ્યાબાદ તે પદાર્થોઉપર રૂચિ અરૂચિ તો મન કરે છે, માટે આંખે દેખાતા પદાર્થોનો તેમા વાક નથી પણ મનનો વાક છે પદાર્થોને દેખી રાગ અને દ્વષ થાય છે તે મનનો ધર્મ છે જો મનની સમાન દશા રાખી હરેક પદાર્થો દેખવામા આવે તો તે પદાથામા બધાવાનું થતું નથી કેટલાક પ્રારબ્ધકર્મને ભોગવતા, જ્ઞાનિયો કાનથી શબ્દો સાભળે છે તોપણ તેમાં મુઝાતા નથી શ્રવણેન્દ્રિયથી સભળાતા શબ્દોને એક સુખકર વિષયરૂપ માનતા નથી પણ તે શબ્દોના સત્યગ્રાહ્ય અર્થને ગ્રહે છે અને વિવેકદૃષ્ટિથી અસત્ય અથનો ત્યાગ કરે છે, તેથી તેઓ શબ્દવિષયમા શ્રવણ કરતા છતા પણ બધાતા નથી આત્મજ્ઞાનથી તેઓ સત્યાસત્યનો મનની સમદશા રાખી તોલ કરે છે, આત્મપ્રશસાના વા શૃઙ્ગારપોષક શબ્દો સાભળી રૂચિ કરતા નથી અને કટુ શબ્દો સાભળી દ્વેષ કરતા નથી, આવી મનની સમદશા મેળવવા માટે તેઓએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે આપણો શરીર, ઇન્દ્રિયો મન, અને આત્માના બળ ઉપર વિચાર કરીએ અજ્ઞાનિયોમાં આત્મબળ હોતું નથી, પણ તેઓના શરીરને ઇન્દ્રિયો અને મન ઘસડે છે તેથી તેઓ મનના કહ્યા પ્રમાણે ચાલે છે મન જે જે હુકમ કરે છે તે તે હુકમોના તાબે ઇન્દ્રિયો થાય છે, ઇન્દ્રિયોના બળે શરીરની ક્રિયા થયા કરે છે, તેથી અજ્ઞાનિયો પ્રારબ્ધકર્મ વા અ યકર્મ ભોગવતા પણ સદાકાલ ઇન્દ્રિયોના તાબામાં રહે છે અને પોતાના આત્માને તેઓની ઇન્દ્રિયો ગુલામ બનાવે છે જેવો મનનો હુકમ થાય છે તેવુ કાય આત્માને કરવુ પડે છે, તેથી અજ્ઞાનિયો સદાકાળ રાગ અને દ્વેષના પઝામા ફસાયલા રહે છે તેઓ પોતાના આત્માને ઓળખી શક્તા નથી તેથી સાસારિક સુખ ભોગવવામાંજ જન્મનુ સાફલ્ય માને છે પાંચ ઇન્દ્રિયોથી વિષયનું ગ્રહણ કરવુ અને મોજમઝા મારી ઇન્દ્રિયોના ગુલામ સદાકાલ રહેવુ એ ટલુંજ તેઓ સમજે છે તેઓ કદાપિ રાજા હોય વા ધનાઢ્ય હોય, ઠાકોર હોય, વા કોઈપણ સત્તાને ધારણ કરનારા હોય, તોપણ તેઓ ઇન્દ્રિયોના તાબે રહી સુખને શોધે છે તેથી તેઓ પરતન્ત્ર છે ખરૂં સુખ ક્યાં છે તે તેઓ જાણી શકતા નથી તેથી તેઓ ભ્રાંતિમાં ભૂલી જડ પ યમાં સુખની બુદ્ધિ કલ્પે છે અને તે માટે રાત્રીદિવસ અનેક પ્રકારના પ્રાણનાશક સકટો વેઠે છે તેથી તેઓ

ઇન્દ્રિયોના દાસ છે, ઇન્દ્રિયોના ચાકરી ઉઠાવનારા છે અને તેઓ ઇન્દ્રિયોના વિષયોના ભિખારી છે વિષયોની ભિક્ષાથી કદી શાતિસુખ મળવાનુ નથી તેઓ સદા શાતિને, ધારણ કરનારા થતા નથી અને તેઓને જ્ઞાનબળ હોતુ નથી કસ્તુરિયામૃગની પેઠે તે ભૂલા ભમનારા જાણવા જ્ઞાનિ પુરૂષોની ઇન્દ્રિયોથી જોકે વિષયોનું ગ્રહણ થાય છે તોપણ તેઓ આત્મજ્ઞાની હોવાથી મન ઉપર સત્તા બજાવે છે અર્થાત્ વિષયો ગ્રહણ કર્યા છતા પણ જ્ઞાનિયોના મનમા વિષયોપ્રતિ રાગ વા દ્વેષ પ્રાય કઇ પણ થતો નથી, તેથી તેઓ પ્રત્યાહારના સાધક યોગિયો ગણાય છે અત્ર પ્રશ્ન થશે કે, જ્યારે જ્ઞાનિયોને વિષયો ઉપર રાગ ન હોય તો વિષયોનું ગ્રહણ તે શા માટે કરે ? ઉત્તરમા સમજવાનું કે કેવલજ્ઞાનપૂર્વે ચોથા ગુણસ્થાનકમા ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોને પ્રારબ્ધકર્મના યોગે ગ્રહણ કરે છે તીર્થંકર જેવા ત્રણ જ્ઞાનિ પણ ગૃહાવાસમા પ્રારબ્ધકર્મના યોગથી સત્ય અને અસત્ય જાણે છે, છતા વિષયોને ગ્રહણ કરે છે, પણ તે આત્મજ્ઞાની હોવાથી જે જે વિષયો ઇન્દ્રિયોથી ગ્રહણ કરે છે તેમા રૂચિ વા અરૂચિ ધારણ કરતા નથી તેથી તેઓ મનની ઉદાસીનતા જાળવી-અબધ રહી ઉચ્ચ કોટી ઉપર ચઢતા જાય છે અને જે જે કર્મો ઉદયમા આવે છે તેને ભોગવીને નિર્જરે છે, પણ નવાં કર્મ બાધતા નથી આવી તેમની દશામા ઇન્દ્રિયોના વિષયો ભોગવતાં છતા પણ તેઓવડે ઇન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર કરી શકાય છે પણ જેઓએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા વિના ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરી પ્રત્યાહારતા કરવા માંડી છે, તેઓ ઉપરઉપરથી જાણે પ્રત્યાહાર કરે છે તેનુ જણાય છે, પણ પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોની સુખવાસના મનમા રહેલી હોવાથી, ઇન્દ્રિયોથી વિષયો નહિ ગ્રહણ કરતા છતાં પણ અન્તરની વાસનાથી બધાય છે અને જ્ઞાનિયો પ્રારબ્ધયોગે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને ગ્રહણ કરે છે તો પણ મનની સમાનતાના યોગે બધાતા નથી તેમ છતા અજ્ઞાનદશામા પણ પ્રત્યાહારનુ અકામ નિર્જરારૂપ ફલ થાય છે —આ વાત બાળ જીવોમાટે નથી

ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે, આત્મજ્ઞાન કરવાથી મનની સમતોલદશા થશે, ત્યારે ઇન્દ્રિયોને વશ કરવાની શી જરૂર ? આના ઉત્તરમા કહેવુ પડશે કે, આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના મનનો તાબેદાર મટવાનો નથી જો શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન થયુ તો મનમાં પ્રગટતા શુભાશુભ વિચારોને તે રોકવા પોતાની શક્તિ ફોરવશે આત્મજ્ઞાન પામીને પણ ઇન્દ્રિયોને વશમાં કરવાની આવશ્યકતા છે, કારણ કે વિષયોને જીતવામા જ જ્ઞાનની સફલતા છે આત્મા પોતાનુ જ્ઞાન કરીને મ ને પોતાના કબજામા લેછે મન વશમાં આવ્યાથી ઇન્દ્રિયો પણ વિષયમાટે પ્રવૃત્તિ કરતી નથી, અર્થાત્ સારાશ કે આત્મજ્ઞાન થવાથી, મનની સમતોનદશા રહે છે કોઈ પદાર્થ સુખનો હેતુ જણાતો નથી અને કોઈ પદાર્થ દુ ખનો હેતુ જણાતો નથી તેથી સુખબુદ્ધિ ટળવાથી બાહ્યપદાર્થોને દેખતા છતાં પણ રાગ થતો નથી અને મનમાં થતી

દુ ખજ્ઞાનના ટળવાથી બાહ્યપદાર્થો ઉપર દ્વેષ પણ થતો નથી જ્યારે રાગ અને દ્વેષ ન થાય ત્યારે ઇન્દ્રિયો અને મન જીતાયુ એમ કહેવામાં કોઈ જાતનો દોષ જણાતો નથી જ્યારે આત્મજ્ઞાન શાથી વિષયોની વાસનાનો નાશ થાય છે ત્યારેજ મન જીતાયુ કહેવાય છે આત્મજ્ઞાનવિના ગમે તો સ યાસી થાઓ, વા ફકીર થાઓ પણ પ્રારબ્ધકર્મયોગે ગમે તે પ્રકારે વિષયોના ભોગની બુદ્ધિ થતા ગમે તે રીતે ભોગવ્યા વિના છૂટકો થવાનો નથી આત્મજ્ઞાન પામીને થએલા ત્યાગિયો આત્મબળથી ઇન્દ્રિયોને તથા મનને પોતાના કબ જામાં રાખી શકે છે પોતાના આત્મજ્ઞાનબળ સામર્થ્યથી મનમાં વિષયોની બુદ્ધિને થતી અટકાવે છે આત્મજ્ઞાનબળથી વિષયોની વૃત્તિયોના વેગ અટ કાવે છે, તેઓ કદાપિ જેમ નદીમા ઘણું પુર આવવાથી પાન વનસ્પતિની પેઠે નીચા થઈ જાય છે તોપણ જેમ નદીનુ પુર ઉતર્યાબાદ પાન વનસ્પતિ પાછી હતી તેવી ઉભી થઈ જાય છે, તેમ ભોગાવલીકમરૂપ નદીનુ પૂર આવ વવાથી અને આત્મબળથી તેનો વેગ વિશેષ બળવાન હોવાથી, ભોગાવલીકમના તાબે થાય છે પણ ભોગાવ ીકર્મનો વેગ ટળતાં નદિષેણ, આદ્રકુમાર અને આષાઢાચાયની પેઠે પોતાનું આત્મજ્ઞાનબળ ફોરવી કર્મની સામા યુદ્ધ કરી મનની સમાનતા જાળવી રાખી કમનો ક્ષયજ કરે છે

આત્મજ્ઞાનના સામથ્ય વિના મિથ્યાત્વદશામા જેઓ ઇન્દ્રિયોના વિષયોને જીતવા પ્રયત્ન કરે છે તેઓ બાળકોને રમતગમતમાથી બધ કરવાની પેઠે કરે છે જેમ ન્હાના બાળકોનો રમતગમતનો સ્વભાવ હોવાથી તેઓને કોઈ પુરી મૂકે તો તેઓ રૂદન કરે છે અને છૂટવા ઉદ્યમ કરે છે –તેઓને પુરાઈ રહેવુ ગમતુ નથી તેઓને છોડી દેવામાં આવે છે તો પાછાં રમતગમતમા ગુલ્તાન બની જાય છે અને પુરી રાખનારને ગાળો આપે છે બાળકોને પુરી રાખવાનો ઉદ્દેશ સર્વથા સિદ્ધ થતો નથી, તેમ અજ્ઞાનિયોનાં મન છે તે હાના બાળકોની પેઠે પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા રમ્યા કરે છે જો કોઈ હઠ કરી પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોની રમતગ મત છોડાવી દે તો તેઓના મનને બીલકૂલ ગમતું નથી અનેક રીતે પાચ ઇન્દ્રિ યોના વિષયોમાં પ્રવર્તવા પ્રવૃત્તિ કરે છે, મન રોક્યુ રોકાતું નથી અને છૂટ્યાબાદ પાછુ પાચ ઇન્દ્રિયોમાં પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે અજ્ઞાનપણાથી મનને વશ કરનારનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ થતો નથી, ઉલટુ ભૂખ્યુ મનુષ્ય જેમ બમણું ખાય છે તેમ મન પણ વિષયોમાં બમણી પ્રવૃત્તિ કરે છે ન્હાના બાળકો જ્યારે મોટી ઉમરવાળા થાય છે, ત્યારે જ્ઞાન થવાથી બા યાવસ્થાની રમતગમતમાં રૂચિ કરતા નથી તેમ પ્રવૃત્તિ પણ કરતા નથી અને તેમને કોઈ બા કની રમત રમવાનુ કહે તો તે વાતને ધિક્કારી કાઢે છે, તેમ અજ્ઞાનાવસ્થામાં મનની નીચ દશા હતી તેથી તે વિષયોમા બલાત્કારે પણ પ્રવૃત્તિ કરે છે, પણ જ્યારે આ ત્મજ્ઞાનબળ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે મનનુ વિષયોમાં પ્રવર્તવુ સહેજે બધ થતુ

જાય છે આત્મજ્ઞાનબળની સત્તા વિશેષ હોવાથી મન પણ ઉચ્ચદશાવાળુ થાય છે, તેથી તેને વિષયોમા ભટકવુ ગમતુ નથી અને શુભાશુભ વિષયોપર રાગ વા દ્વેષ થતો નથી મનની સમાનતા પ્રતિદિન વધતી જાય છે અને તેથી બાહ્યવિષયોમાં મન ભટકતુ નથી, મન આત્માના ગુણો સન્મુખ થાય છે અને તેથી તેને પાચે ઇંદ્રિયોના વિષયોની રમતગમતમા આનદ પડતો નથી પ્રારબ્ધયોગે પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષયો ભોગવતાં પણ મનમા ઉદાસીનતા રહે છે અને આત્મબળ વૃદ્ધિ પામતું જાય છે

"ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા સુખ નથી."

ખરેખર જ્ઞાનિયોને ઇન્દ્રિયોના રૂપાદિ વિષયોમા સુખ નથી, એવો જ્ઞાનબળથી નિશ્ચય થાય છે ઇન્દ્રિયોથી જે જે વિષયો ગ્રહાય છે તે ક્ષણિક છે, તેમ ઇન્દ્રિયો પણ ક્ષણિક છે અને ઇન્દ્રિયોથી થતું સુખ પણ ક્ષણિક છે, મન પણ ક્ષણિક છે ક્ષણિક સુખ પણ વસ્તુત દુખરૂપ છે, કારણ કે તે સુખ પાછળ દુખની પરપરા ભોગવવી પડે છે અને તેમાટે રાગ અને દ્વેષાદિક દોષોને સેવવા પડે છે, તેથી પુન પુન કર્મની ગતિ પ્રમાણે જગત્મા સારા ખોટા અવતારો ધારણ કરવા પડે છે મધુબિન્દુ દષ્ટાતને અનુસરનારા સાંસારિક ભોગોમા જ્ઞાનિ પુરૂષો વિશ્વાસ ધારણ કરતા નથી તરવારની ધાર ઉપર મધુ ચોપડીને તેને ચાટતા જીભ્હા કપાઈ જાય છે તેમ સાંસારિક સુખોની અભિલાષામા અનેક કષ્ટોની પરપરા વેઠવી પડે છે જડ વસ્તુઓમાં જડતા રહી છે પરમાણુપરમાણુમા પણ જરામાત્ર સુખ નથી સુખનુ સ્થાન આત્મા છે, આત્મામાજ જ્યારે ત્યારે ખરૂ સુખ પ્રગટવાનુ ઝાઝવાનુ જલ જેમ દૂરથી જલરૂપ દેખાય છે પણ તે ભ્રાંતિ છે, તેમ જડ વસ્તુઓમા સુખદુખની કલ્પના કરવી તે પણ એક જાતની અજ્ઞાનવડે થતી ભ્રાંતિ છે અનાદિકાળથી મોહના યોગે જડ વસ્તુઓમા સુખની ભ્રાંતિથી આત્મા જડ વસ્તુઓનો ગુલામ બને છે પોતાનામા જ અનતસુખ રહ્યુ છે બાકી જડ વસ્તુમા સુખને શોધવુ તે તો અજવાળાને મૂકી અધારામા અથડાવા બરોબર છે જે જે વસ્તુઓમા આપણે સુખ માનીએ છીએ તે તે વસ્તુઓની વિચિત્રતા જોતજોતામા થઈ જાય છે, માટે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા સુખ નથી,-એમ આત્મજ્ઞાન થતા ત્વરિત સમજાય છે

જે શબ્દો શ્રવણ કરવાથી પોતાને સુખ થાય છે તેજ શબ્દો શ્રવણ કરવાથી અન્યને દુખ થાય છે જેમકે હિંદુઓની સ્તુતિના શબ્દો હિંદુઓને સુખ કરનારા છે તેજ શબ્દોને સાભળી મુસલમાનોને પ્રાય અરૂચિ થાય છે જે સૂર્યનુ વિમાન દેખી મનુષ્યને આન૦ થાય છે તેજ વિમાન દેખવા ઉપર ઘુવડના મનમા અરૂચિ હોય છે જે સુગધ લેવાની મનુષ્યોને રૂચિ હોય છે તેજ સુગધ, મચ્છર વગેરે ક્ષુદ્ર પ્રાણિયોને અરૂચિકર લાગે છે

અને તેથી તે અમુક જાતનો સુગધી ધપ કરતા નાસી જાય છે જે મિષ્ટાન્ન પનાથ, એક મનુષ્યને રૂચિકર લાગે છે તેજ પનાથ, જ્વરવાળાને અરૂચિકર લાગે છે કોઈને દૂધપાક ઉપર પ્રેમ હોય છે તો કોઇને તેના ઉપર અરૂચિ પ્રગટે છે કોઈને કેરીથી સુખ મળે છે તો કોઇને કેરીથી દુખ થાય છે હાથીને હાથીણીનો સ્પશ સુખકર લાગે છે, તો મનુષ્યને તે જાતિનો સ્પર્શ, અરૂચિકર લાગે છે કોઇને કોઈ સ્ત્રીનો સ્પશ સુખકારી લાગે છે તો તેજ સ્પશ અ ય મનુષ્યને દુખકારી લા ે છે કોઈને કોઈ સ્ત્રીના રૂપ ઉપર રાગ ઉત્પન્ન થાય છે તો તેજ સ્ત્રીનુ રૂપ દેખી કોઇને દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે કોઇને કોઈના ગાવા ઉપર રૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે તો તેજ ગાનાર ઉપર કોઇને અરૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે આ ઉપરથી જોતાં શબ્દાદિક વિષયોમા જે રૂચિ વા અરૂચિ થાય છે તે વસ્તુત ખરી નથી એમ સિદ્ધ કરે છે

પાચ ઇન્દ્રિયોથી ફક્ત અમુક અમુક જ્ઞાન થાય છે રાગદ્વેષ કરવાનો વિષય તો મનનો છે માટે જો મનની સમાનતા જાળવવામા આવે તો ઇન્દ્રિયોથી કઈ પણ બની શકતું નથી જ્ઞાનદશા થયા વિના ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં થતા રાગદ્વેષ છુટાતા નથી જેમ જેમ આત્મજ્ઞાનદશાની બળવત્તા વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ તેમ રાગદ્વેષની વૃત્તિયોની મ દતા થતી જાય છે શ્રી ત્રિજ્ઞાની તીર્થંકર મહારાજા ગૃહસ્થાવાસમા ભોગ ભોગવે અને સામાન્ય મનુષ્ય ભોગ ભોગવે તેમાં ગૃહસ્થ તીર્થંકરની સામાન્ય મનુષ્ય કરતાં અનતગણી નિર્લેપદશા રહેવા ી અનતાનુબધી રાગવાળો પુરૂષ સ્ત્રીને ભોગવે અને અપ્રત્યાખ્યાની રાગવાળો પુરૂષ સ્ત્રીને ભોગવે તેમા અનતાનુબધી રાગવાળા કરતા અપ્રત્યાખ્યાની રાગવાળો અ પકમ બાધી શકે, તેમ બનવા યોગ્ય છે તેજ પ્રમાણે અપ્રત્યાખ્યાની કરતા પ્રત્યાખ્યાની રાગવાળો અ પકમ બાંધી શકે અને તેના કરતા સજ્વલન રાગવાળો ઓછા કમ બાંધી શકે, તે બનવા યોગ્ય છે જેમ જેમ રાગ રૂપ કામનો રસ ન્યૂન હોય છે તેમ તેમ કર્મબધ પણ અલ્પ, અ પતર બધાય છે તેનુ વિશેષ સ્વરૂપ ૭ પ્રકારની લેશ્યા અને જાબુફલના દૃષ્ટાતથી જાણી લેવુ એક પુરૂષને સ્ત્રી ી સાથે સભોગ કરવા અત્યત રાગ છે અને એક સસારસ્થ જ્ઞાનિને સ્ત્રીની સાથે સભોગ કરવો રૂચિકર લાગતો નથી પ્રારબ્ધ કમયોગે તે જ્ઞાનિને સ્ત્રી સાથે સભોગ ક્રિયા કરવી પડી અને પેલા અજ્ઞાનીને પણ સ્ત્રીનો સભવ થયો તેમા વિશેષ કમ કોણ બાધે ? ઉત્તરમાં કહેવુ પડશે કે પેલો અજ્ઞાની કે જેના હૃદયમાં કામ વ્યાપી રહ્યો છે તેને કમ વિશેષ બધાશે અને પેલા જ્ઞાનિને પ્રારબ્ધયોગે સભોગ સબધમા અજ્ઞાની કરતા બહુ ઓછુ કમ બધાવવાનું કારણ કે પેલા અજ્ઞાની જેટલા તેહના પરિણામ ખરાબ નથી એક શેઠ કે જે દરરોજ દૂધપાકનુ જમણ જમે છે તેને દૂધપાક ઉપર અત્યત રાગ નથી, પણ ક્ષુધા સમાવવા ખાય છે અને

એક ભિખારીને દૂધપાક મળતો નથી, પણ દૂધપાક ઉપર અત્યત રાગ છે, શેઠ પણ દૂધપાક ખાય છે અને ભિખારી પણ દૂધપાક ખાય છે શેઠના કરતા ભિખારીના મનમા દૂધપાક ઉપર અત્યત રાગ છે તેથી શેઠના કરતા ભિખારીને કર્મબન્ધ વિશેષ થવાનો શેઠ કરતા પણ આત્મજ્ઞાનિને દૂધપાક ખાતા કર્મબ ધ બિલકૂલ અલ્પ થવાનો પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષયો સબન્ધી આ ત્મજ્ઞાનિયોને પ્રારબ્ધ કર્મયોગે તે તે વિષયો ભોગવતાં અત્યત અલ્પકર્મબધ થવાનો "ज्ञानिको भोग सवि निर्जराको हेतु हे" આ વાક્યની સાર્થકતા અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોને માટે સભવી શકે છે, પણ આ વાક્યનો દુરૂપયોગ જાણીને,-વિષયભોગ માટે જે કરે છે તે અધ્યાત્મ જ્ઞાનથી દૂર રહે છે બાળ જીવો માટે આ વાત નથી ગૃહસ્થાવાસમાં શ્રી તીર્થંકરો ભોગાવલીકર્મ ભોગવતા છતા પણ ઘણા કર્મ ખેરવતા હતા, તેનુ કારણ કે વિષયોપર રાગદ્વેષની પરિણતિ અનન્ત મન્દ હતી અને ઉદાસીન પરિણામ હતા તેથી ઘણા કર્મ ખેરવતા હતા જેમ એક નાનુ બાળક ઢીંગલા ઢીંગલીની રમતમા અત્યત રાગ ધારણ કરે છે તેજ બાળક જ્યારે મોટી ઉમરનો થાય છે અને જ્ઞાન પામે છે ત્યારે ઢીંગલીની રમત ઉપર તેનો રાગ રહેતો નથી, તેવીજ રીતે ઢીંગલા ઢીંગલીની રમતસમાન સભોગમા અજ્ઞાનીને અત્યત રાગ હોય છે, પણ તેજ અજ્ઞાની સત્સમાગમના યોગે આત્મજ્ઞાન પામે છે તો સભોગ ઉપર ત્હેનો બિલકૂલ રાગ રહેતો નથી શ્રી આદ્રકુમાર અને નદિષેણ પ્રમુખ આત્મજ્ઞાની પુરૂષો હતા, તેઓને જ્યાસુધી ભોગાવલીકર્મ ઉદયમા નહોતું આવ્યુ ત્યાસુધી તેઓના મનમા અત્યત વૈરાગ્ય હતો પ્રતિજ્ઞા પણ ઉજ્વલ હતી પણ ભોગાવલીકર્મ ઉદયમાં આવતા મનમા જુદી અસર થઈ તો પણ તેમણે આત્મજ્ઞાનબળ ફોરવ્યુ, જોકે ઉદયની બળવત્તા વિશેષ હોવાથી અન્તે મૈથુનકર્મ સેવવુ પડ્યુ પણ મનમા તેમણે વૈરાગ્યભાવ ધારણ કર્યા અને અન્તે ભોગાવલીકર્મ (પ્રારબ્ધકર્મ)નું જોર ટળતા સભોગક્રિયા છોડી દીધી આત્મજ્ઞાનિયો આત્મામાજ સર્વ ઋદ્ધિસુખ માને છે તેથી ભોગ ભોગવતા છતા પણ બાહ્યમા સુખ માની લેતા નથી, તેઓ સમાનભાવને મનમા ધારણ કરે છે

ભોગપર શેઠનુ દૃષ્ટાત

એક કરોડાધિપતિ શેઠ હતો તેના ઉપર કોઈ પૂર્વના વૈરને લીધે રાજાએ દોષનો આરોપ મૂક્યો અને હુકમ કર્યો કે શેઠે સાત દિવસ સડાશમા જઈ વિષ્ઠાના ટોપલા ઉપાડવા રાજાના હુકમના આધીન થઈ શેઠે સાત દિવસ પર્યંત સડાશમા જઈ વિષ્ઠાના ટોપલા ઉપાડ્યા, તેમા શેઠને કઈ રૂચિ પડી નહીં તેમ જ્ઞાનિપુરૂષો પણ સભોગને એક સડાસ જેવુ માને છે છતા પ્રારબ્ધકર્મ રાજાના હુકમે કદાપિ વિષય સડાસમા વિષયના ટોપલા ઉપાડવા પડે છે તોપણ તેમા તેમને રૂચિ થતી નથી, કારણ કે તેમા તેમણે તાત્ત્વિ

કસુખ મા યુ નથી આજ કારણથી પ્રારબ્ધકર્મના યોગે કદાપિ તેવી કર્મને જ્ઞાનિયો સેવે છે તોપણ તે અલ્પઅલ્પતર રાગના હેતુથી અલ્પતર કર્મ બાધે છે અને ઘણા કર્મ ખેરવે છે પશુપખીઓએ જે વિષયોમા રૂચિ ધારણ કરી હોય છે તે ઉપર મનુષ્યોની પ્રાય અરૂચિ હોય છે, અને અજ્ઞાનિ મનુષ્યોએ જે કાર્યોમા-વિષયોમા સુખ કલ્પ્યુ હોય છે તેમાં જ્ઞાનિયોની અરૂચિ હોય છે કારણ કે અજ્ઞાનિયો કરતા જ્ઞાનિયોને સત્યસુખનો નિર્ણય ભાસેલો છે માટે આવી રીતે ઉત્તરોત્તર વિશેષ જ્ઞાનિયોને આત્મામાજ સત્યસુખનો નિર્ણય થવાથી તેઓને બાહ્યપદાર્થો પર પ્રેમ વા અરૂચિ હોતી નથી જેમ જેમ આત્માના સ્વરૂપસબધી વિશેષતર જ્ઞાન થતુ જાય છે તેમ તેમ વિષયભોગની પરિણતિ મ દ મ દ થતી જાય છે અને વિષયરૂચિ વિશેષ વિશેષ ભાગે ટળતી જાય છે જ્ઞાનિયો બાહ્યપદાર્થોમા ઉપકાર આદિ માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે તોપણ તેમનો આત્મા શુદ્ધોપયોગે વર્તવાથી કર્મની નિર્જરા અનતગણી કરે છે તેથી કર્મબ ધ, બિલકુલ અલ્પઅલ્પતર તેઓને બધાય છે અર્થાત્ અનતગુણ ગુણોની નિર્મલતા થતી જાય છે અને યૌગિક કર્મબન્ધ એક બે ત્રણ ચાર આદિ ગણો બધાય છે આવી આત્મજ્ઞાનદશાવાળો મનુષ્ય ઘણા કર્મ ખેરવે છે અને અનતગુણની શુદ્ધિ કરતો છતો આગળ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને તેથી તે ઇદ્રિયોના વિષયોનો ખરી રીતે પ્રત્યાહાર કરી શકે છે

અજ્ઞાની જીવો બીજાનુ સાભળી વા દેખી ઇદ્રિયોના વિષયો ત્યાગ કરવા પ્રતિજ્ઞાઓ ગ્રહણ કરે છે અને તેમાટે અમુક અમુક નિયમોને પાળે છે, હઠથકી ઇન્દ્રિયોને વશ કરવા તપશ્ચર્યા આદિથી શરીર કૃશ કરી નાખે છે, પણ આત્મજ્ઞાનદશા વિના તેઓના મનમાથી વિષયોની વાસનાનો નાશ થતો નથી અજ્ઞાનિયો અમુક સયોગોમા અમુક વખત પર્યંત સોલ્જર-પટટાણુની પેઠે સભોગ આદિ ભોગોનો બાહ્યથી ત્યાગ કરી શકે છે પણ મનમા કામની વાસના ઉત્પન્ન થતા અ તરથી તેઓ ભોગી બને છે અને અમુક સયોગોમા અમુક વખત આવતા વ્રતાદિકનો લોપ પણ થઈ જાય છે અને તે પ્રાપ્ત થએલા ભોગમાંજ સર્વસ્વ સુખનો નિર્ધાર કરે છે અજ્ઞાની રાગ અને કામના વશથી વ્રતનો લોપ કરે છે અને તેમા લોલુપી બને છે અને જ્ઞાની ભોગાવલીકર્મના ઉદયેજ ભોગમા પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ તેમાં નિર્લેપ રહે છે આ હાથી બન્નેએ પ્રતિજ્ઞાનો લોપ કર્યો એમ કહેવાય છે, પણ અન્તરથી જ્ઞાની ત્યાગી છે અને અજ્ઞાની બાહ્યથી તેમજ અન્તરથી રાગી છે અજ્ઞાની બાહ્યની ભોગનો સયોગ ન થતા સુધી વા બાહ્યથી પ્રતિજ્ઞા પાળતા સુધી ત્યાગી ગણાય છે, પણ અ તરમા તેનુ મન વિષયવેગથી વ્યાપ્ત રહે છે તેથી તે અન્તરનો ત્યાગી નથી, તે માટે તે અ તરનો (મનનો) પ્રત્યાહાર પણ કરી શકતો નથી. મનનો પ્રત્યાહાર કર્યા વિના અ ય ઇન્દ્રિયોનો બાહ્યથી કરેલી

પ્રત્યાહાર સદાકાળ માટે ટકતો નથી, ઉલટી વિષયોની વિટંબના વૃદ્ધિ પામતી જાય છે મનથી પ્રત્યાહાર કરનારા યોગીન્દ્રો અન્ય ઇંદ્રિયોથી થતી વિષયની પ્રવૃત્તિમા જે રાગ અને દ્વેષ થાય છે તેનો પણ પ્રત્યાહાર કરી શકે છે મનનો પ્રત્યાહાર કરવા માટે શ્રી તીર્થંકરોએ કહેલા આત્મજ્ઞાનની અત્યત આવશ્યકતા છે, તેમજ આત્મજ્ઞાનપૂર્વક આત્મવીર્યની પણ અત્યત આવશ્યકતા છે જે યોગિયો મનને વશ કરી શકે છે, તેજ ખરેખરા પ્રત્યાહારના સાધક ગણાય છે બાકી ઉપર ઉપરથી તો અમુક વખત સુધી અમુક પ્રત્યાહાર કરનારા ઘણા દેખાય છે પણ તેથી કઈ આત્મહિત થતુ નથી, આત્મતત્ત્વનુ જ્ઞાન કરીને ખરેખરો મનનો પ્રત્યાહાર કરવો જોઇએ

"મનનો પ્રત્યાહાર"

મનમા ઉત્પન્ન થતા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મમતા, ઈર્ષ્યા, મૈથુન, નિંદા, વૈર, ઝેર અને અહત્વ, આદિ દોષોને મનમા આત્મબળવડે ઉત્પન્ન ન થવા દેવા, તે મનથી પ્રત્યાહાર કહેવાય છે

ક્રોધ.

અમુક પ્રતિકૂલ સયોગોમા મનમા ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે જ્યાસુધી મનમા ક્રોધ ચાર પ્રકારવડે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાસુધી તેની અસર આત્મા, વાણી અને કાયા ઉપર થયા કરે છે અને તેથી આત્મા અનતકર્મનો બધ કર્યા કરે છે ક્રોધ મહાપાતકી ચડાલ છે, તપસીઓ પણ ક્રોધ કરીને લપસી ગયા છે જેનથી કાઈ પણ પ્રતિકૂલ દેખાય, જણાય અને સભળાય તો તુર્ત ક્રોધની અસર આખ, ભ્રકુટી અને લલાટ ઉપર દેખાઈ આવે છે ક્રોધથી બુદ્ધિની પણ મન્દતા થાય છે ક્રોધી પુરૂષો કોઈ વખતે કોઇને મારી નાખે છે, કોઇનો નાશ કરે છે, કોઇને શ્રાપ આપે છે, ક્રોધના આવેશમા જૂઠુ બોલે છે, જૂઠી સાક્ષી પુરે છે, અછતા દોષ પ્રકાશે છે અન્યને ક્રોધાવેશમાં આળ ચઢાવે છે ક્રોધાવેશમા શરીર ઉષ્ણ થાય છે, હોઠ થરથરે છે, હૃદય ધડકે છે અને મનની સમાનતાનો નાશ થાય છે, મિત્રો પણ ક્રોધથી શત્રુ બને છે ક્રોધથી સમતાબાગમા અગ્નિનો ભડકો સળગે છે, અનતભવના કરેલ શુભ કૃત્યો પણ ક્ષીણ થતા જાય છે માટે ક્રોધનો નાશ કરવા આત્મજ્ઞાનબળથી ક્ષમાનું ચિંતવન કરવુ-ક્ષમા આદરવી

"ક્રોધને જીતવાનો ઉપાય."

જે જે સંયોગોમા જે જે ક્રોધ પ્રગટ કરવાનો હોય તે તે વખતે સમતાનું સ્વરૂપ વિચારવુ ક્ષમાના અમૂલ્ય ગુણો વિચારવા, આત્માનો સહજ સ્વભાવ વિચારતા ક્રોધનો આવેશ પ્રગટતો ને પ્રગટતો મન્દ પડી ઉપશમી જાય છે આત્મજ્ઞાનબળથી જે જે હેતઓ ક્રોધના બન્યા હોય તેને બિલ્કુલ ભૂલી જવા આત્માને ક્રોધ ... તો તેમાં આત્માનુ કઈ

નથી હું આત્મા, દુનિયાથી ન્યારો છુ માટે આત્મામાં તૂં નથી ત્યારે મારે મનમા ક્રોધ કેમ થવા દેવો જોઈએ ? મ્હારે મનની સમાનતા જાળવવી જોઇએ ક્રોધ કરવાથી મ્હને કોઈ પણ જાતનો જરામાત્ર ફાયદો થવાનો નથી ત્યારે કેમ મનના વિષમ પાસમા પડીને ક્રોધ કરવો જોઇએ ? અલબત ક્રોધ ન કરવો જોઇએ અનંતાનુબન્ધી ક્રોધ, અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, અને સજ્વલનનો ક્રોધ એ ચાર પ્રકારનો ક્રોધ છે અનંતાનુબધી ક્રોધ તે જીવે ત્યાંસુધી રહે છે, અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ થએલો હોય તો તે વર્ષસુધી રહે છે પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ ચાર માસ સુધી રહે છે અને સજ્વલનનો ક્રોધ પક્ષપર્યંત રહે છે અનંતાનુબન્ધી ક્રોધથી નરકગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધથી તિર્યંચની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધથી મનુષ્યની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સજ્વલનના ક્રોધથી દેવતાની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે આ ચાર પ્રકારના ક્રોધનો ક્ષણે ક્ષણે નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ જ્યારે ક્રોધ થાય ત્યારે આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ ચિંતવ્યાજ કરવુ આત્માનુ શુદ્ધસ્વરૂપ સ્મરણ કરતા ક્રોધનો વેગ બિલકૂલ શમી જાય છે પત્થરની શિલા ઉપર સૂર્યનાં કિરણ લાગવાથી શિલા ઉષ્ણ થઈ જાય છે, પણ પાણી રેડતા શીતલ થઈ જાય છે, તેમ ક્રોધથી મન ઉષ્ણ થઈ જાય છે પણ સમતારૂપ જલના યોગે શીતલ બની જાય છે ક્રોધાગ્નિની શાંતિ કરવામાટે સમતા જલનું સેવન કરવુ અત્યંત ઉત્સાહપૂર્વક જે જે વખતે ક્રોધ થાય તે તે વખતે આ ઉપયોગનુ સ્મરણ કરવામાં આવશે તો ક્રોધના સસ્કારોનો નાશ થતાં અને સપૂર્ણ તેનો નાશ થશે અનંતાનુબધીનો અપ્રત્યાખ્યાની થશે, અપ્રત્યાખ્યાનીનો પ્રત્યાખ્યાની થશે અને પ્રત્યાખ્યાનીનો ક્રોધ ટળી સજ્વલનનો ક્રોધ થશે સજ્વલન ક્રોધના પણ અસખ્ય ભેદ છે તેમાથી પણ મન્દ દશા થતા અને સપૂર્ણ ક્રોધપ્રકૃતિનો નાશ થશે અનેક જીવોએ ક્રોધનો નાશ કરી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કર્યું, કરે છે અને કરશે સાધકોએ ક્રોધને જીતવાના ઉપાયો આદરી આત્માનું ક્રોધરહિત સપૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવુ

" માન "

આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કરવામા માન એક મહાવિઘ્ન કરનાર છે આત્મારૂપ સૂર્યનું દર્શન કરવામાં મેરૂપર્વતની પેઠે માન આડો આવે છે આત્માનો મૂળ ઉર્ધ્વગમન સ્વભાવ છે અને તેથી તે સિદ્ધસ્થાનમા જાય છે પણ માનના યોગે ઉલટો આત્મા અધોગતિમા ચાલ્યો જાય છે વિનય, શ્રુત, તપ અને શીલને હણનાર માન છે રાવણ અને કૌરવો જેવા માનના યોગે દુખી થઈ આયુષ્ય હારી ગયા અને પરમાત્મપદ સાધી શક્યા નહીં મા નથી કોઈની પાસે જ્ઞાન ગુણ વિશેષ હોય છે તોપણ તે સેવાતો નથી સા-

માન્યત અહકારના આઠ ભેદ થાય છે રૂપ, જાતિ, લાભ, તપ, બળ, વિદ્યા, ઐશ્વય અને લક્ષ્મી, એ આઠ બાબતોમા થતો અહકાર, મનુષ્યોએ આત્મબળથી ટાળવો જોઇએ ઉચ્ચ જાતિમા જન્મ થયો હોય તો પોતાને ઉચ્ચ માને છે અને અન્યોને નીચ માને છે પોતાનુ રૂપ સુદર હોય છે તો અજ્ઞાનથી મનુષ્ય પોતાના રૂપનો અહકાર ધારણ કરે છે લક્ષ્મી આદિ અનેક પ્રકારના લાભો મળતા મનમાં જાણે કે અહો ! મ્હારા જેવા લાભ કોઇને મળતા નથી, અહો ! મ્હારા સમાન કોઈ નથી તપશ્ચર્યા કરી મનમાં અહકાર કરે કે અહો ! મ્હારા જેવો તપસ્વી કોણ છે? અન્યોના કરતા પોતાનું બળ અધિક હોય તો એમ વિચારે કે અહો ! મ્હારા જેવો કોઈ બળવાન્ નથી, હુ એક સપાટામા સર્વને હરાવી શકુ ઇત્યાદિ અજ્ઞાની જીવ પોતાના બળનુ અભિમાન કરે છે વિદ્યાભ્યાસ કરીને અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓ ભણી અજ્ઞાની જીવ મનમા વિદ્યાનો અહકાર કરે છે, અન્ય મનુષ્યોનું માન તોડવાને અનેક યુક્તિયો લડાવે છે, વિદ્યાના જોરે અન્યોને હલકા પાડે છે, મનમાં કુલણજીની પેઠે ફુલેલો રહે છે, ઇત્યાદિ વિદ્યાનો અહકાર જાણવો અનેક પ્રકારનું ઐશ્વર્ય મળવાથી મનમાં અહકાર ધારણ કરવો તે ઐશ્વર્યમદ કહેવાય છે લક્ષ્મીનું મનમાં અભિમાન ધારણ કરે તે લક્ષ્મીમદ કહેવાય છે અનેક પ્રકારના અહકારો કરવાથી જીવો ચોરાશી લાખ જીવયોનિમા વારવાર અવતાર ધારણ કરી જન્મ, જરા અને મરણના દુ ખ પ્રાપ્ત કરે છે માનના જોરથી જીવો પોતાનું વા પારકાનું હિત જોઈશકતા નથી માનથી હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વિશ્વાસઘાત, નિ દા અને આળ વગેરે અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય છે માની મનુષ્ય સુકેલા લાકડા અને હાડકાની પેઠે પોતાની સ્થિતિ કરે છે માનની દશામાં હજારો લડાઈ થઈ અને થશે બાહુબલીને કેવલજ્ઞાન થવામાં પણ માને વિઘ્ન કર્યું હતું ભરત અને બાહુબલીને લડાવનાર પણ માન હતો અનેક મુનિયો માનના લીધે ઉચ્ચ દશામાંથી પડ્યા અને પડે છે અનેક રાજાઓ માનના યોગે દુ ખ પામ્યા, પામે છે અને પામશે લઘુતા ગુણવાળા આત્માને માન અક્કડ બનાવે છે એક સામાન્ય માણસ પણ અહકારવશ થઈ અભિમાનના તોરમાં ન બોલવાનુ બોલે છે માનના વશ થએલા મનુષ્યો પોતાનું અને પારકાનું અહિત કરે છે ભવિષ્યનાં દુ ખ અને ગુણોતરફ માની પુરૂષ દેખી શકતો નથી માની પુરૂષ ઉંચુ જોઈચાલ્યા કરે છે અને મનમાં ધારે છે કે જગત્માં ફક્ત હુંજ છુ માની પોતાનાં માતપિતા અને ગુરૂઓની આગળ પણ લઘુતા ધારણ કરી શકતો નથી માની પુરૂષ પોતાનો કક્કો ખરો કરવા જાય છે માની પુરૂષ પ્રાણનો નાશ કરે છે પણ પોતાનું માન મૂકતો નથી માની પુરૂષને કોઈ હિતશિક્ષા આપે છે તો તેને ઝેર જેવી લાગે છે માની પુરૂષ પોતાનામાં માનરૂપ દોષ છે, એમ પોતાની ભૂલ

કબુલ કરતો નથી માની પુરૂષ કરેલા માનને ન્યાયરૂપ ગણે છે અનેક જીવો માનના દોષમાં મકલાઈ ચતુર્ગતિમા રખડ્યા, રખડે છે અને રખડશે સાસારિક જીવો જો માન મૂકે તો તેઓના આત્માનુ કલ્યાણ થાય માટે જેઓ કલ્યાણ ધારતા હોય તેઓએ માનનો નાશ કરવો જોઇએ માની પુરૂષ પોતાનીજ પ્રશસા કરે છે, માની પુરૂષ, અન્યનું બુરૂં કરવા બાકી રાખતો નથી જ્ઞાની પુરૂષનો વિનય કરવામાં માની અચકાય છે માની મનુષ્ય, ગુણીઓના ગુણો તરફ જોઈ શકતો નથી માની પુરૂષ પોતાના કરતા બીજાઓને હલકા ગણે છે માની મનુષ્ય, તન મન અને ધનની સાથકતા કરી શકતો નથી માન, અમૂલ્ય એવા વિનયગુણનો નાશ કરે છે માનના ચાર પ્રકાર છે અનતા નુબધી માન અપ્રત્યાખ્યાની માન, પ્રત્યાખ્યાની માન અને સજ્વલન માન આ ચાર પ્રકારનું માન અનુક્રમે, યાવજ્જીવ વર્ષ, ચઉમાસ, અને પાક્ષિક સ્થિતિને ભજે છે અને અનુક્રમે નરક તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિને આપે છે નામ અને રૂપમા માનની પબલ સત્તા વર્તે છે માનથી સદ્ગુરૂ, સન્તપુરૂષ અને વડીલોનો વિનય થતો નથી પોતાની મહત્તાઈ વધારવા માની અ યોના અવગુણોને ખોળીને તેઓને હલકા પાડે છે માની અન્યનો ગુણ સહન કરી શકતો નથી માનપર્વત ઉપર ચઢેલો જીવ પોતાનામા અને પરમેશ્વરમાં પણ છેદુ દેખી શકતો નથી માની પુરૂષ પોતાની પૂવની જીદગીનો ખ્યાલ કરી શકતો નથી માનીપુરૂષ, દારૂડીયાની પેઠે મનમા ગમે તે લવ્યા કરે છે માનીને માનસર ઓલાવવામા ન આવે તો પોતાનુ અપમાન માની સામાનુ ભુડુ કરવા બાકી મૂકતો નથી જો લક્ષ્મીનો અહકારી હોય છે તો તે સવા ગજ ઉંચુ ચાલતો ન હોય તેમ ચાલે છે જો વિદ્યાનો અહકારી હોય છે તો ગૌતમસ્વામીની પેઠે અન્ય વિદ્વાનોને પોતાના હીસાબમાં ગણતો નથી કોઈ અ ય વિદ્વાનને વખાણે તો પોતાનો મિજાજ ખોઈ દેછે જો સત્તાનું માન હોય છે તો મનમાં એમ જાણે છે કે સાક્ષાત્ હું પરમેશ્વર છુ એમ માની અન્ય મનુષ્યોનો નાશ કરવા અનેક પ્રકારના જોરજુલમ કરે છે જો જાતિનો મદ હોય છે તો અન્યોને પોતાનાથી હલકા વારવાર ગણી તેઓની નિન્દા કરે છે અને પોતાની જાતને વખાણે છે, પોતાની ઉચ્ચ જાતિની પ્રશસા મરીચિની પેઠે કયા કરે છે પોતે રૂપવાન્ હોય છે તો મનમાં અભિમાન લાવીને મકલાય છે, પોતાના રૂપની પ્રશસામાં અહકારી બને છે આવી અભિમાનની દશા કોઈ પણ રીતે મનુષ્યોને ફાયદાકારક થતી નથી અભિમાન કરવાથી પડી જવાય છે આવેલા સદ્ગુણોનો પણ અહકાર નાશ કરે છે. રાજા હોય, પાદશાહ હોય, બૃહસ્પતિ સમાન હોય, અને કુબેર ભડારી જેવા હોય, તોપણ અભિમાનથી પોતાનો નાશ થાય છે એમાં સશય નથી

માનનાશ કરવાના ઉપાયો

લઘુતા ધારણ કરવાથી માનનો નાશ થાય છે પૂર્વના મહત્પુરૂષોની આગળ હું સામાન્ય છુ, એવી ભાવના ભાવવાથી અહકારનો વેગ ઉતરે છે જે જે પ્રકારથી માન ઉતરે તેવી તેવી ભાવનાઓ ભાવવી જોઇએ મનમાં ચિંતવવુ કે હું તો આત્મા છુ તેથી બાહ્યવસ્તુઓની મોટાઈ મ્હારામા કલ્પીને અહકાર કરી શકાયજ નહીં હુ તો અગુરૂ લઘુ સ્વભાવવાળો આત્મા છુ મ્હારામાં જ્ઞાનગુણ ઉત્પન્ન થાય તેમાં શુ આશ્ચર્ય છે કે તે સબન્ધી અભિમાન કરવો જોઇએ ? અલબત અભિમાન ન કરવો જોઇએ જાતિ અને બાહ્યનું ધન છે તેનાથી હુ આત્મા ભિન્ન છુ ત્યારે તેનો અભિમાન કરવો એ મ્હને બિલકૂલ ઘટતો નથી અનેક લક્ષ્મીપતિયો ધનનો અહકાર કરી આત્મિક સુખ પામ્યા નથી જાતિનો અહકાર કરનારાઓ જો આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન કરે તો તેઓ જાતિનો અભિમાન કરી શકે નહીં જાતિ છે તે આત્માની નથી જાતિ તો વર્ણઆશ્રયી છે માટે તેનો અહકાર કરવો તે ખરેખર અજ્ઞાન છે બાહ્યનું અનેક પ્રકારનુ ઐશ્વર્ય મળે તેમા આત્માનું કઈ પણ તત્ત્વધન નથી, બાહ્યનું ઐશ્વર્ય ક્ષણિક છે રાવણ, રામ, કૌરવ અને પાડવો જેવા પણ બાહ્યના ઐશ્વર્યથી આત્મિક શાતિ પામ્યા નથી સિકદરબાદશાહ જેવા પણ અતે ઘોરમા દટાયા ક્ષણિક વસ્તુઓનો અભિમાન કરવો તે કોઈ રીતે યોગ્ય નથી પૂર્વપુણ્યયોગે બાહ્યની ગમે તેવી ઉચ્ચ સત્તા મળે તોપણ જ્ઞાનદષ્ટિથી વિચારતાં તેમા અહકાર કરવાનુ કઈ પણ કારણ સમજાતું નથી તન, ધન, અને યૌવન, ક્ષણિક છે આત્મજ્ઞાનથી જોતા સત્તા-આદિ પણ ક્ષણિક સમજાય છે. આત્મજ્ઞાન થતાં અહકારનુ જોર ઘટી જાય છે પોતાનુ માન પણ નથી અને આત્માનું અપમાન પણ નથી, ત્યારે અહકાર શામાટે કરવો જોઇએ ? માનમા ફુલી જનારાઓના નામઠામ પણ દુનિયામાં રહ્યાં નથી, ઉલટું તેઓ અશુભગતિમા જઈ દુ ખના ભાગી બન્યા બાહ્યની ઉચ્ચ દશામા અહકાર કરવો ન જોઇએ અહકાર મનનો ધર્મ છે મનના ધર્મોને આત્માના ધર્મો કલ્પવા એ અજ્ઞાન છે, માટે મનમા ઉત્પન્ન થતા અહકારને ટાળતાં મન પ્રત્યાહારની સિદ્ધિ થાય છે

માયાનુ સ્વરૂપ

માયા (કપટ) જગતમાં અનેક પ્રકારની જન્મમરણની ઉપાધિમાં ફસાવે છે બીજાને વા પોતાને ગમે તે રીતે છેતરવાનો મન, વચન, અને કાયાથી પ્રયત્ન કરવો તે કપટ કહેવાય છે કપટનો ખાડો ખોદે તે પડે એ કહેણી જગત્મા ચાલે છે તે ખરેખરી સત્ય છે કપટ કરનાર અનેક પ્રાણીઓનુ ભૂડુ કરીને પોતાનું પણ ભૂડુ કરે છે અનાદિકાળથી જીવો કપટ કરે

છે, તોપણ કપટથી કોઇને શાંતિ થઈ નથી અને થવાની નથી કપટની જાળ રચનાર પોતેજ કપટજાળમા ફસાય છે અનેક પ્રકાર ા વિષયોને ઉદ્દેશી કપટ પણ અનેક પ્રકારનુ કહેવાય છે રાજ્યસબ ધી કપટ, ગૃહસબન્ધી કપટ, મિત્રસબ ધી કપટ, વ્યાપારસબન્ધી કપટ, યુદ્ધસબન્ધી કપટ, ભોજનસબન્ધી કપટ, ગમનાગમનસબ ધી કપટ, પાનસબ ધી કપટ, વિવાસબન્ધી કપટ, હુન્નરસબ ધી કપટ, સ્વજાતીયવિજાતીયસબ ધી કપટ, પુત્રસબ ધી કપટ, ધર્મસબન્ધી કપટ, ઉપદેશસબ ધી કપટ, સ્વાર્થસબન્ધી કપટ, પરમાર્થસબ ધી કપટ, ભક્તિસબન્ધી કપટ, ચારિત્રસબન્ધી કપટ, શ્રાવકસબન્ધી કપટ, અને સાધુ સબ ધી કપટ, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના કપટ છે અનતાનુબધી માયા, અપ્રત્યાખ્યાની માયા, પ્રત્યાખ્યાની માયા, અને સજ્વલની માયા આ ચાર પ્રકારની માયા, અનુક્રમે નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિની દેનારી છે અન તાનુબધી માયા યાવજ્જીવ રહે છે અપ્રત્યાખ્યાની માયા વર્ષપર્યંત રહે છે, પ્રત્યાખ્યાની માયા ચાર માસ પર્યંત રહે છે સજ્વલની માયા પન્નર દીવસસુધી રહે છે પ્રથમના કરતા બીજીમા અને બીજી કરતાં ત્રીજીમા અને ત્રીજી કરતાં ચોથી માયામા અનુક્રમે અલ્પ અલ્પ કર્મ બધાય છે આત્માના અનતગુણની પ્રાપ્તિમા કપટ વિઘ્નકારક છે કપટના પરિણામથી આત્મા અનતકર્મની વર્ગણા ગ્રહણ કરે છે જે જે સમયે કપટના પરિણામ થાય છે તે તે સમયે આત્મા મલીનતાને ધારણ કરે છે જેવા જેવા કપ ટના તીવ્ર વા મન્દ પરિણામ થાય છે તેવા તેવા તીવ્ર યા મદ પરિણામે તીવ્ર વા મ૦, કર્મના બધ પડે છે કપટના બે ભેદ છે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત તેમા અપ્રશસ્ત કરતાં પ્રશસ્ત કપટ અપેક્ષાએ જરા ઠીક કહેવાય છે પણ વસ્તુત જોતા બન્ને પ્રકારનાં કપટ ત્યાગ કરવા લાયક છે, કપટથી કોઈ સુખી થયો નથી અને થવાનો પણ નથી કપટના પરિણામયોગે અનેક પ્રકા રના તપ, જપ, અને વ્રત વગેરે કરવામા આવે છે તોપણ તે નિષ્ફલ જાય છે કપટથી તરવારની ધાર ઉપર નાચવાની પેઠે ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાળ વામાં આવે તોપણ જન્મ જરા અને મરણનાં દુ ખ ટળતા નથી આત્માની શુદ્ધ સરળ દશામા કપટ આડુ આવીને ઉભુ રહે છે, જ્યાસુધી કપટ છે ત્યાસુધી મનના પરિણામ સરળ રહેતા નથી આત્માની શુદ્ધ દશાને કપટ ચીરી નાખે છે કપટથી મોટા મોટા તપસ્વીઓ પણ ઉપરના ગુણસ્થાનકથી નીચે લથડી પડ્યા છે માન, પૂજા, કીર્તિ અને સ્વાર્થ આદિ સયોગોને લેઈ મ નમા કપટ ઉત્પન્ન થાય છે વિનયરત્ન જેવાએ બાહ્યથી મનોહર ચારિત્ર પાળ્યુ પણ મનમા કપટનો પરિણામ હોવાથી નૃપનિઘાત કરી નરકમાં ગયો બાહ્યથી ધર્મની અનેક ક્રિયાઓ કરનારા, પણ મનમા કપટના પરિણામ ધા રણ કરનારા અનત જન્મ, જરા અને મરણના દુ ખને પ્રાપ્ત કરેછે આ જીવે

સ્વાર્થને માટે અનેક પ્રકારનાં કપટો કરી હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર અને વિશ્વાસઘાત, આદિ કુકર્મો કર્યાં પણ હજી તેની શાંતિ થઈ નહીં હજી પણ મનમાંથી કપટભાવ પૂર્ણપણે જતો નથી કોઈ પણ સામાન્ય પ્રસગમા પણ કપટ કર્યા વિના ચાલે નહિ, આવી સ્થિતિથી મનુષ્ય સસારમા જન્મ, જરા અને મરણની વૃદ્ધિ કરતો જાય છે હજી કોણ જાણે ક્યાસુધી કપટમા જીવ પોતાનું જીવન ગાળશે હે જીવ ! જો તું આત્મજ્ઞાનથી સમજે તો, કપટના ફંદમાં ફસાય નહિ જ્યારે ત્યારે પણ કપટનો નાશ કરવો જોઇએ, કારણ કે તેથી અનતદુ ખ પ્રગટે છે

કપટનાશ કરવાના ઉપાયો

પુદ્ગલ વસ્તુમા જ્યાંસુધી મ્હારાપણાની બુદ્ધિ થાય છે ત્યાસુધી કપટ છે જડ પદાર્થોમાં સત્ય સુખ નથી એવો નિશ્ચય કરવો સરલતા ધારણ કરવાથી જે કાર્યો કરવાના ધાર્યા હોય છે તે સુખે પાર પડેછે કપટ કરવાથી આત્માનો પરિણામ કપટરૂપ બનવાથી પોતાનું અને પરનું ભલુ થતું નથી, માટે જે જે વખતે કપટના વિચારો આવે તે તે વખતે સરલતાના વા આત્માની શુદ્ધ પરિણતિના વિચારો કરી કપટના વિચારો થતા ને થતાજ વારવા અમુક અમુક સયોગોમાં અમુક અમુક કારણપ્રસગે કપટ થાય તો તે તે વખતે આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ વિચારવુ સ્વાર્થની માયામા દુ ખની છાયા છે, એવા સત્ય વિચારોના પ્રકાશથી કપટરૂપ અધકારનો નાશ થાય છે, માયારૂપ વિષવલ્લિની સરલતારૂપ દાતરડાથી નાશ કરવો જોઇએ માયારૂપ રાક્ષસીનુ જોર ટાળવુ હોય તો આત્માની શુદ્ધદશાદેવીનું સ્મરણ કરવુ કે જેથી તુર્ત માયા પલાયન કરી જશે માયારૂપ સર્પિણીવિષનો નાશ કરવો હોય તો શુદ્ધોપયોગરૂપ જાગુલીમત્રનુ સ્મરણ કરવુ માયાનુ જોર અજ્ઞાનદશામા બહુ પ્રવર્તે છે, માટે આત્મજ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત કરીને માયાનુ જોર ટાળવુ જોઇએ સર્વ પ્રકારના વિચાર કરવામાં, સર્વ પ્રકારનુ બોલવામા અને કાયાની પ્રવૃત્તિ કરવામા અણમાત્ર પણ કપટકળા કરવી યોગ્ય નથી કપટની કળાથી જે વિચારાય છે, જે બોલાય છે અને જે કાયાથી કરાય છે તેમા અતે આત્મહિત થતુ નથી, એમ જાણી આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમણતા કરી ત્રણ પ્રકારનીક્રિયાઓમા નિર્દભતા ધારણ કરવી કપટનો ત્યાગ કરતા પ્રથમ જે કઇ ખમવું પડે તે ખમવુ પણ કપટનો કદી આદર કરવો નહીં કપટ કરનારાઓ કદી લઘુલાઘવી કળાથી પોતાના કાર્યમા ફાવી જાય, તોપણ મન પ્રત્યાહારસાધકે કદી કપટ કરવુ નહિ કપટકળાથી થતી ઉન્નતિ અને નાશ પામ્યા વિના રહેતી નથી, માટે અલ્પ એવી પણ આત્મોન્નતિ કપટનો ત્યાગ કરી કરવી

લોભ.

સર્વ દોષોનુ સ્થાન લોભ છે જો લોભ છે તો અન્ય દોષો પણ આ

વીને રહે છે જો લોભ ગયો તો સર્વ દોષો પોતાની મેળે નાશ પામે છે લોભથી મનની અધોદશા થતી જાય છે લોભના પરવશમાં અનેક જીવો મહા અઘોર કર્મ કરે છે, લોભના ઉદયથી મનુષ્યો લાખો અને કરોડો જીવોની હિંસા કરે છે, મોટા મોટા યોગિયો પણ લોભના ઉદયથી ઉપશમશ્રેણિ ચઢીને પણ પડી ગયા અરે લોભ ! તું મહા દુષ્ટ છતાં મનુષ્યો ત્હને પ્રેમથી ચ્હાય છે, ત્હારી પૂજા જગત્માં અનેક પ્રાણીઓ શ્વાસોચ્છ્વાસે કરી રહ્યા છે, એક રૂપૈયો મળતાં બે અને બે મળતાં દશ અને દશ મળતાં સો, હજાર, દશહજાર, લાખ, દશલાખ અને કરોડ આદિ રૂપૈયાનો લોભ વધતોજ જાય છે લોભના પરવશ થએલા માતૃપિતાનો વધ કરે છે અને મિત્રોનો પણ નાશ કરે છે લોભના પૂજારીઓ દેવગુરૂ અને ધર્મને પણ હિસાબમા ગણતા નથી લોભથી વશથી નીચની પણ સેવા કરવી પડે છે અહો ! પોતાને રૂપની મોટી માન નાર વેશ્યા સ્ત્રી એક કોઢીયાને પણ સેવે છે એક મૂર્ખ પુરૂષની સેવામાં લોભી એવો વિદ્વાન્ મનુષ્ય પણ પોતાનું જીવન ગાળે છે લોભી પુરૂષ પ્રાણથી પ્યારા એવા મિત્રનો પણ પલકમાં વિશ્વાસઘાત કરે છે અરે લોભ ! તું જો જગત્માં ન હોત તો ક્લેશ, કુસંપ અને મારામારી દેખાત નહિ અરે લોભ ! ત્હારા વશમાં થએલાને સ્વપ્નમાં પણ સુખ નથી, તેમ છતા મનુષ્યો ત્હને હૃદયથી કેમ ચ્હાય છે ? અરે લોભ ! ત્હારી શક્તિ તું સર્વ જીવોપર ચલાવે છે તોપણ તેઓ બિચારા પોતાને પરતંત્ર માનતા નથી, એવી ત્હારી લીલાને કોણ કળી શકે તેમ છે ? અરે લોભ ! તું જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની પણ એકસરખી અવસ્થા કરે છે અરે લોભ, ત્હારી ઉપર જેણે વિશ્વાસ રાખ્યો તે ખરેખર દેખતો છતો અંધ છે અને સાંભળતો છતો બધિર છે અરે લોભ ! ત્હારી અધમતાનો પાર આવે તેમ નથી કારણ કે ત્હારા પૂજારીને નરક અને નિગોદના દુઃખ તું આપે છે

હે લોભ ! ત્હારી અપરંપાર લીલા છે, ત્હારા વશમાં આવેલા ઉત્તમ પુરૂષો પણ ગરીબમા ગરીબ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી આત્માના સત્યસુખથી પરાઙ્મુખ રહે છે હે લોભ ! હવે તું દૂર થા કારણ કે ત્હારી મિત્રાઇથી અનન્તકાળથી દુઃખોજ પ્રાપ્ત કર્યાં છે હે લોભ ! તું અનેક વેષે મનમા પેસીને આચાર, અને વિચારને બગાડી નાખે છે ત્હારી અધમતા ઉપર વિચાર કરતા ત્હને કરોડ વખત ધિક્કાર આપવો જોઇએ હે લોભ ! તું જેને વળગે છે તેનો છેડો મહાદુઃખે છોડે છે ત્હારા સગથી જ્ઞાનિયોનાં જ્ઞાન નાઠાં, વ્રતીઓના વ્રત નાઠા, અને સત્યવાદિયોના સત્ય નાઠા હે લોભ ! તું મોટા મોટા યોગિઓની કિંમત પણ કોડીની કરી નાખે છે હે લોભ ! ત્હારા વશમા આવેલા મનુષ્યો પરમેશ્વરની મૂર્તિયોને પણ ચોરી જાય છે અને વેચે છે તેમજ પ્રભુની મૂર્તિ દ્વારા આજીવિકા ચલાવે છે હે લોભ ! તું મોટા મોટા યોગિયોને પણ સ્પૃહા

કરાવે છે, મોટા મોટા ધ્યાનીઓને પણ તુ ત્હારા દાસ બનાવે છે હે લોભ! ત્હારા વશમા આવેલા પ્રાણિયો ચોરી કરે છે, પર્વતના શિખરપર ચડે છે અને સમુદ્રના તળીએ પ્રવેશે છે અરે લોભ! વનસ્પતિ વગેરે એકેન્દ્રિય જીવોમા પણ તું વાસ કરીને રહ્યો છે હે લોભ! તું મોહરાજાનો અગ્રગણ્ય સુભટ છે, જેથી ત્હારાથી સર્વ જીવો ભય પામે છે, પણ અજ્ઞાનના ઉદયે તું સર્વ જીવોને વ્હાલો લાગે છે હે લોભ! ત્હારા ઉદયે અનેક જીવો યુદ્ધ વગેરેમાં મર્યા, મરે છે અને મરશે હે લોભ! ત્હારૂં નાટક જગત્માં અનાદિકાળથી છે અને અનતકાળસુધી રહેવાનું હે લોભ! ત્હારા પાશમાંથી જે જીવો છૂટ્યા તે ત્રણ ભુવનના રાજા થાય છે સ્ત્રીનો લોભ, પુત્રનો લોભ, રાજ્યનો લોભ, વસ્ત્રલોભ, પાત્રલોભ, ધનલોભ, ધાન્યલોભ, ક્ષેત્રલોભ, ગૃહલોભ, સુવર્ણલોભ, પુત્રીલોભ, કુટુમ્બલોભ, પદવીલોભ, કીર્તિલોભ, માનપૂજાલોભ, યશનો લોભ, મહત્તાલોભ, સત્તાલોભ, ભક્તલોભ, શિષ્યલોભ, આજીવિકાલોભ, ભોજ્યવસ્તુલોભ, રૂપલોભ, વિદ્યાલોભ, પુસ્તકલોભ, સ્વદેશલોભ, પરદેશ લોભ, વ્યાપારલોભ અને હુન્નરકળાલોભ ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના અપ્રશસ્ય અને પ્રશસ્ય લોભ હોય છે

લોભના ચાર પ્રકાર છે અનતાનુબધી લોભ, અપ્રત્યાખ્યાની લોભ, પ્રત્યાખ્યાની લોભ અને સજ્વલનનો લોભ અનતાનુબધી લોભથી નરક ગતિમાં જવાય છે, અપ્રત્યાખ્યાની લોભથી તિર્યંચની ગતિમાં જવાય છે, પ્રત્યાખ્યાની લોભથી મનુષ્યગતિમાં જવાય છે, સજ્વલન લોભથી દેવલોકની ગતિમાં જવાય છે—આ કાલમા સર્વ પ્રકારે લોભનો ક્ષય થતો નથી લોભની દશા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે

लोभ त्याग करवाना उपायो

સતોષને ધારણ કરવાથી લોભનો ક્ષય થાય છે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી જડ વસ્તુઓમાથી પ્રેમ નાશ પામે છે બાહ્યવસ્તુઓમા મ્હારાપણાની બુદ્ધિ ત્યાંસુધી રહે છે કે જ્યાસુધી તેમા ઇષ્ટપણાની બુદ્ધિ જાગ્રત્ રહે છે. જે વસ્તુઓ પોતાની થઈ નથી અને થવાની નથી તેમાં અહમમતાની બુદ્ધિ ધારણ કરવી યોગ્ય નથી પરવસ્તુઓમાં સુખની બુદ્ધિથીજ લોભ થાય છે પણ જ્યારે પરવસ્તુઓમાંથી સુખની ભ્રાંતિ ટળી જાય છે ત્યારે તે વસ્તુઓ હોય તોપણ તેમાં રૂચિ થતી નથી આત્માનુ સત્યસુખ છે તે આત્મામા રહે છે, ત્યારે શામાટે અન્ય વસ્તુઓમાં મુઝાવુ જોઇએ? અવબત ન મુંઝાવુ જોઇએ આત્માની ઋદ્ધિ આત્મામાં છે તેમાજ સુખબુદ્ધિ રાખી રમણતા કરવી જોઇએ જે જે વખતે લોભના વિચારો હૃદયમાં જે જે વસ્તુઓ સબધી પ્રગટી નીકળે ત્યારે, તેઓને સતોષના વિચારોથી દબાવી દેવા સંતોષના વિચારોમાં એટલી બધી શક્તિ છે કે તેની આગળ લોભનુ કશુ કંઈ

જોઇએ સર્વ સસારના પ્રપચની પ્રવૃત્તિનુ મુખ્ય કારણ મમતા છે જો મમતા હૃદયમા છે તો પાચે ઇન્દ્રિયોમાથી એક પણ ઇન્દ્રિય જીતાઈ નથી અને જો મમતા ગઇ તો પાચે ઇન્દ્રિયો જીતાઇ એમ સમજી લેવુ મમતાના પ્રેર્યા દેવ અને દાનવો પણ યુદ્ધ કરે છે મમતાના માર્યા એક દેશવાળા બીજા દેશવાળાની સાથે લડી મરે છે મમતાના લીધે મનુષ્યભવનું અમૂલ્ય જીવન નાશ પામે છે મમતાના માયા મનુષ્યો પોતપોતાનો ગ્રહેલો પક્ષ તાણીને અન્ય પક્ષનુ ખડન કરે છે મમતાના માર્યા જીવો સત્યને જાણ્યા છતા પણ અસત્યને ગ્રહણ કરે છે મમતાના યોગે મનુષ્યો ક્ષણિક વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ માટે રાત્રીદિવસ અનેક પ્રકારની ઝખનાઓ કર્યા કરે છે મમતાના માર્યા જીવો અજ્ઞાનમા અધ થઈ પોતાનું અને પરનુ કલ્યાણ કરવા સમર્થ થઈ શકતા નથી મમતાના યોગે જીવો હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વિશ્વાસઘાત, આરભ, સમારભ, કલેશ, ઝઘડા, પ્રપચ, પાખડ, દગાફટકા, લુચ્ચાઇપટ્ટુ, થાપણચોરી, દાણચોરી, જૂઠી સાક્ષી ભરવી, કપટની બાજી અને કુયુક્તિયો વગેરે અનેક પાપના કૃત્યો કરે છે આખા શરીરને ટેકાવી રાખનાર જેમ વીર્ય છે તેમ સસારના મૂળને ટેકાવી રાખનાર મમતા છે

મનુષ્યો કષ્ટો વેઠી ગુણો ભેગા કરે છે, ત્યારે મમતારાક્ષસી એક લીલા માત્રમાં સર્વ ગુણોનુ ભક્ષણ કરી જાય છે વડના બીજથી ઉગેલી વડ જેમ ઘણી ભૂમિને વ્યાપ્ત કરે છે, તેમ એક મમતાના પ્રપચથી સર્વ પ્રપચની કલ્પના થાય છે મમત્વવડે મનુષ્ય નિ શક થઈને આરભમા પ્રવૃત્તિ કરે છે મમત્વવડે એક મનુષ્ય, બહુ મનુષ્યોના પોષણમાટે અનેક પ્રકારના પાપ કરી એકલો દુર્ગતિમા જાય છે મમતાધ તો જે છે તેને દેખતો નથી પણ નથી ત્હેને દેખે છે મમતાવાળા મનુષ્યના મનમા કઈ, વચનમા કઈ અને ક્રિયામા તો અન્ય પ્રવૃત્તિ દેખાય છે મમતાવાન્ અકાર્યમા વિચાર કર્યાવિના પ્રવૃત્તિ કરે છે મમતાથી અવ થએલ મનુષ્ય પોતાને ખરો માને છે અને-મ્હારૂં તે સારૂ માની અ યને ધિક્કારે છે મમતામા મુઝાએલો મનુષ્ય હું કોણુ? અને સત્ય શુ કરવાનુ છે, તેનો વિચાર કરી શકતો નથી. મમતાના યોગે એક મૂર્ખ પાપી પુરૂષના પણ દાસ બનવુ પડે છે મમતાના વેગમા કેટલાક પુરૂષો ગાડા બની ગયા, કેટલાક અઘોર કર્મ કરી નરકમા ગયા મમતાના યોગે ખૂનખાર લડાઇયોમા કરોડો મનુષ્યો મરે છે, રામ અને રાવણ, પાડવ અને કૌરવ, જાપાન અને રૂશિયા વગેરે ને જે જે લડાઇયો થઈ તેમા ખરૂ કારણ તો મમતાજ છે મમતાના યોગે લાખો રૂપૈયા પાસે છતા મનુષ્ય એક પૈસો પણ ખર્ચતો નથી. મમતાના યોગે મનુષ્ય, પોતાની જે વસ્તુ ન હોય તેને પણ પોતાની માને છે મમતાધ મનુષ્યોને જડ વસ્તુઓમા એવો અહભાવ બધાયલો છે કે તે ટાળ્યો એકદમ ટળી શકતો

નથી લક્ષ્મીની મમતાવાળાને લક્ષ્મી વિના સર્વત્ર શૂન્યતા ભાસે છે, સ્ત્રીની મમતા કરનારને સર્વત્ર સ્ત્રીવિના શૂન્યતા ભાસે છે અનેક વસ્તુઓપર થતી મમતાના યોગે મમતાના અનેક ભેદો પડે છે મમતાવાળો એક કોડીની કિંમતવાળી વસ્તુને પણ કરોડ રૂપૈયાની કિંમત જેવી માને છે મમતાધ પુરૂષો પોતાના સ્વાથમા એવા તો મચ્યા રહે છે કે તે અન્ય જીવોનું ભલુ કરવા જરામાત્ર પણ લક્ષ્ય આપતા નથી મમતાવંત પુરૂષ રાત્રી અને દીવસ અનેક પ્રકારના વિકલ્પ સકલ્પો કરે છે મમતાવંત પુરૂષ, હું ને મારૂ, જ્યાં ત્યાં માની મનની નિર્મલતા કરી શકતો નથી મમતાવંત અનેક જીવો દુર્ગતિ પામ્યા અને પામશે ખરેખર મમતાનો ત્યાગ કર્યાવિના જીવન ઉચ્ચ થતું નથી

"મમતાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ"

મમતાનો ત્યાગ કરવો હોય તો સમતાનો આશ્રય કરવો જોઇએ સમતાના વિચારો આવતા મમતાના વિચારો તુરત પલાયન કરી જાય છે કોઈ વસ્તુપર રાગ નહિ તેમ દ્વેષ પણ નહિ આવી સમતાની દશા અગીકાર કરવાથી અનેક ભવની દૃઢ થએલી મમતાની વાસના જોત જોતામા ચાલી જાય છે અને તેથી મનની સમાનતા રહે છે મમતારૂપ રમ્નતા મનની અદરથી જતા-સમતાની સ્વચ્છતાથી-મનરૂપ સ્ફટિકની કાન્તિ દેદીપ્યમાન થાય છે અમુક પ્રિય અને અમુક અપ્રિય છે એવી કલ્પનાનો નાશ સમતાથી ત્વરિત થાય છે શુદ્ધ નયમા રમણ કરનારાઓને દ્વિધાભાવ જણાતો નથી આ મ્હારૂં અને આ ત્હારૂં એવી વ્યવહારની કલ્પનામા સમતાવત પુરૂષોનુ લક્ષ્ય રહેતું નથી મમતા એ રાક્ષસી છે એમ જાણ્યાબાદ કોણ પુરૂષ મમતા કરી શકે? અલબત આત્માર્થી ભવભીરૂ પુરૂષ તો મમતાની છાયામા પણ જાય નહિ હે આત્મન્! ત્હારે જગત્ની કોઇ પણ વસ્તુપર મ્હારાપણાની બુદ્ધિ રાખવી તે યોગ્ય નથી, કારણ કે મ્હારી માનેલી વસ્તુઓમાંથી એક પણ પોતાની થતી નથી પર વસ્તુને પોતાની માનીને તેની પ્રાપ્તિમાટે આત્મા અનેક કષ્ટે વેઠે છે, પણ અન્તે તે વસ્તુઓ ઉલટી દુ:ખની દેનારી થાય છે મમતાના યોગે જો કોઇ પણ વસ્તુમા મમતાની વાસના રહી જાય છે તો પુન ત્યા અવતાર ધારણ કરવો પડે છે મરતી વખતે મમતાવતનો જીવ ઘણો આકુલ વ્યાકુલ થાય છે અને તેથી તેને નીચ યોનિમા અવતરવુ પડે છે, માટે મમતાનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઇએ જે જે વસ્તુઓપર મમતાભાવ પ્રગટે કે તુરત મનમા તે તે વસ્તુઓની અસારતા ચિંતવવી અને તે ક્ષણિક વસ્તુઓનાં રૂપાતરો કેવી રીતે ફરે છે તેનો વિચાર કરવો કે જેથી તુર્ત મમતાના વેગો શમી જાય કોઈ પણ ક્ષણિક વસ્તુઓ મ્હારી નથી આવી હૃદયના સતત ભાવના એવી ભાવ્યા કરવી કે જેથી મમતાનો એક પણ વિચાર હૃદયમા અસર

કરી શકે નહિ, આમ આત્મજ્ઞાન પૂર્વક સતત અભ્યાસ કરવાથી, ક્ષણે ક્ષણે મમતાની વાસના ઓછી થતા થતા અતે મમતારહિત દ્રવ્ય મન રહેશે આ પ્રમાણે મમતા દૂર કર્યાથી મન પ્રત્યાહારની સિદ્ધિ થશે

"ઈર્ષ્યાનો ત્યાગ"

આત્મધમ સાધકોએ ઈર્ષ્યાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ પરની ઉન્નતિ દેખી આપણે શામાટે ઈર્ષ્યા કરવી જોઇએ? ઈર્ષ્યા કરનાર આ ભવમા અને પર ભવમાં સુખી થતો નથી, ઈર્ષ્યા કરનાર વિનાપ્રયોજને સદાકાલ મનમા બળતો રહેછે, ઈર્ષ્યાળુ પોતે પણ બળે છે અને અન્ય પુરૂષોને પણ બાળે છે, ઇર્ષ્યાવત પુરૂષ અનેક દોષોનુ આલય બને છે, ઈર્ષ્યાવત પુરૂષોએ જગતમા અનેક યુદ્ધો કર્યા છે અને અદ્યાપિ કરે છે ઇર્ષ્યાળુ પુરૂષો રાગદ્વેષમા વિશેષત ફસાઈ જાય છે ઇર્ષ્યાળુ પુરૂષની ઉન્નતિ થતી નથી પણ ઉલટી ત્હેની અવનતિ થાય છે ઈર્ષ્યાળુ પુરૂષ અન્યની ઉન્નતિને દેખી સહન કરતો નથી તેનુ કારણ એ છે કે તે પોતાનીજ ઉન્નતિ ઇચ્છે છે, ઇર્ષ્યાળુ મનુષ્યો, અન્યની ઉન્નતિ બીલકુલ ખમી શકતા નથી અજ્ઞાનથી ઈર્ષ્યાનો દોષ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામ્યા કરે છે, અજ્ઞાની મનુષ્ય અહમમત્વાધીન થઈ પરવસ્તુમા લયલીન થઈ રહે છે અહકારમા અધ થએલા જીવો પોતાની આત્મિક ઉન્નતિ દેખી શકતા નથી ઇર્ષ્યાના યોગે જીવો મોક્ષમાર્ગાભિમુખ થઈ શકતા નથી, ઉલટા વારવાર બાહ્ય વૃત્તિને સેવી અધોગતિને પ્રાપ્ત કરે છે પારકાની ઉન્નતિને પોતાની માની જે પુરૂષો પ્રમોદભાવને ધારણ કરે છે તેમને સદાકાલ નમસ્કાર હો રાજાને રાજાસાથે, વકીલને વકીલસાથે, વિદ્વાનને વિદ્વાન્સાથે, વેશ્યાને વેશ્યા સાથે, વ્યાપારીને વ્યાપારીસાથે, શિક્ષકને શિક્ષકસાથે, પ્રોફેસરને પ્રોફેસરસાથે, હઠયોગીને હઠયોગીસાથે, મલ્લને મલ્લસાથે, વાદીને વાદીસાથે, કારીગરને કારીગરસાથે, વક્તાને અન્ય વક્તાસાથે, અને સ્ત્રીને શોકસાથે, પ્રાય ઈર્ષ્યા હોય છે ઈર્ષ્યારૂપ દાવાનલમા પડેલા જીવો ક્ષણમાત્ર પણ ખરી શાતિ પામી શકતા નથી, ઈર્ષ્યાથી નિરાતે નિદ્રા પણ આવતી નથી ઈર્ષ્યામા ઘેરાયલા જીવોની શુદ્ધબુદ્ધિ રહેતી નથી ધવલ શેઠે શ્રીપાલરાજા ઉપર ઇર્ષ્યા કરી પણ ઉલટુ શ્રીપાલનુ અહિત કરતા કરતા પોતાનુ અહિત થઈ ગયુ ખાડો ખોદે તે પડે તેની પેઠે ઇર્ષ્યાળુ પુરૂષ પોતેજ ઇર્ષ્યાના ખાડામા પડીને નીચ અવતાર પામે છે અરે ઇર્ષ્યા ! જગતમા તુજ જ્યા ત્યા કલેશ કરાવે છે, જ્યાં ત્યા વેરઝેરના બીજ હે ઇર્ષ્યા ! તુંજ વાવે છે, તારા સગમા આવેલા જીવો કદી સુખી થતા નથી અને તે પામર જીવો સદાની શાતિ પામી શકતા નથી, માટે તુ ઈર્ષ્યા એક રાક્ષસી સરખી ગણાય છે હે ઇર્ષ્યા ! ત્હારી સગતિ ત્રણ કાલમાં કોઈને સુખની આપનારી નથી, ત્હારી દુષ્ટતાનુ જેટલુ વર્ણન કરીએ તેટલુ ઓછુ છે હે અભાગિણી ! ત્હારા આવવાથી મોટા મોટા સતપુરૂષો પણ મુક્તિના

સોપાનથી પાછા પડે છે તે કોણ જાણતું નથી કોઇ જીવના ભલામાં હારી સારી વૃત્તિ થતી નથી માટેજ સન્ત પુરૂષો હને ઇર્ષ્યાનુ નામ આપે છે તું ચુપ ચુપ રીતે મનુષ્યોના હૃદયમા પ્રવેશ કરે છે માટે તુ ચોર કરતા પણ ભૂડી છે ચોર તો બાહ્યનુ ધન ચોરે છે પણ તું તો આત્માની જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર ઋદ્ધિને લુંટે છે માટે હારા જેવી દુષ્ટા કોઇ નથી હે ઇર્ષ્યા! તુ મનુષ્યોની માન કાળી બાજુ દેખે છે માટે તુ નીચ કહેવાય છે અનાદિ કાળથી પડેલો હારો સ્વભાવ તુ પ્રાણાતે પણ મૂકતી નથી, માટે તુ દુષ્ટ સ્વભાવવાળી જગત્મા ગણાય છે હારી પ્રબલ શક્તિ છે પણ મનુષ્યો જ્યારે પોતાના આત્માનું જ્ઞાન મેળવે છે ત્યારે તને સહેજે જીતી શકે છે, અનેક તીર્થંકરો હને જીતીને મુક્તિમા ગયા અને અનેક મુક્તિમાં જશે અનેક મુનિવરો તને જીતે છે અને ભવિષ્યકાળમા જીતશે જેમ જેમ આત્મજ્ઞા નથી આત્મબળ વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ હારૂ જોર પૂર્ણિમાના ચદ્રની પેઠે ઘટવા માડે છે જેમ જેમ આત્મજ્ઞાનથી સાધકો મનના ધર્મને વશમાં રાખે છે તેમ તેમ તું દાબમા આવતી જાય છે છેવટે હારૂં મૂળમાથી નિકદન થાય છે બાહ્ય વસ્તુમાં આત્મબુદ્ધિ નહીં ધારણ કરનારા યોગિયો ક્ષણવા રમા હારો નાશ કરે છે અને મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ કરે છે

"अब्रह्मचर्य"

જગત્માં જો અબ્રહ્મચર્યની વૃત્તિ ન હોત તો આ સસારનો અત આવી જાત અબ્રહ્મચર્યની ઇચ્છાથી જ્ઞાનિ પુરૂષો પણ અજ્ઞાનિની પેઠે આચરણ કરે છે અને પોતાનું સત્ય સુખ ભૂલીને અસત્ય સુખમા અધ બને છે હે કામ! નવમા ગુણસ્થાનક પર્યંત તુ—લાગ જોઇને મુનિવરોને પીડે છે હે કામ! હારી શક્તિથી બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહાદેવ પણ હાર્યા છે હેં મોટામોટા યોગિયોને પણ હારા દાસ કર્યા છે, સવત્ર તું વાસ કરીને રહ્યો છે, યુદ્ધમા મહાબળીયા એવા યોદ્ધાઓ પણ હારાથી હારી જાય છે, તુ ઇન્દ્ર, ચદ્ર, નાગેદ્ર અને ચક્રવર્તિ જેવાઓને પણ પોતાના દાસ કરે છે, મોટા–મોટા તપસ્વિ યોની લગોટીયો પણ તું બગાડે છે, મોટા મોગ યોગિયો પણ હારા ઉદયથી બહિર્મુખ વૃત્તિને ધારણ કરી માયાના પાશમાં પડે છે અબ્રહ્મચર્યની ઇચ્છામાં મનુષ્ય છતી આખે પણ અધ બને છે અને ન કરવાના કૃત્ય કરેછે ને કરાવે છે હે કામ! તું ખરેખર જગત્મા સર્વે જીવોને દુ ખ આપે છે, તું ન હોત તો જગતના જીવો જન્મ જરા અને મરણનાં દુ ખો ભોગવત નહિ મોટા મોટા લબ્ધિધારક મુનિયો કે જેઓ હારા સામે યુદ્ધ કરતા હતા તેવાઓને પણ હેં સ્ત્રીના દાસ બનાવ્યા—તેવાઓ પણ પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થયા અરે કામ! સર્વ સસારી જીવોમા તરતમયોગે તું રહ્યો છુ, હારા પાશમાં આવેલાની શક્તિને તું ક્ષણમા હરી લે છે બ્રહ્મચારિયોની અધમ દશા હે કામ! હારા

બળથી થાય છે અને તેવી તેઓ બ્રહ્મચર્યથી પાછા પડે છે મહા શૂરવીર થઇને કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓને પણ તુ એક ક્ષણમા ભૂલાવે છે ત્હારા સપાટામા આવેલાના તું બેહાલ કરે છે, અરે કામ ! ત્હારી મગતિથી પરાશર આદિ ઋષિયો પડી ગયા અખડ બ્રહ્મચારીનું બળ પણ તુ હરે છે જગત્મા મનુષ્યોની ફજેતી કરનાર તુ છે હે કામ! ત્હને મનુષ્યો અનેક હેતુઓદ્વારા પૂજે છે ત્હારી આજ્ઞામા ન છૂટકે પણ મનુષ્યોને રહેવુ પડે છે હે કામ! તુ અઘોર કર્મ કરાવે છે, ત્હારા વશમા આવેલા જીવો ગાડાની માફક અનેક પ્રકારના હાસ્યજનક ચાળા કરે છે, તું કોઈની શરમ રાખતો નથી પુરૂષો, સ્ત્રિયો અને નપુસકો ત્હારા વેગથી પીડાય છે અને લજ્જાનો ત્યાગ કરી અકૃત્યમા પ્રવેશ કરે છે હે કામ ! ત્હારા વેગમા સપડાયલો જીવ પોતાનુ અને પરનું હિત કરી શકતો નથી કામાધ જીવો અનેક જીવોની હિંસા કરે છે, સિદ્ધ-રાજની પેઠે પારકી સ્ત્રીમા પ્રેમ ધારણ કરે છે, પૃથ્વીરાજની પેઠે સ્ત્રીના તાનમા ફસાઇને દેશનો અને ધમનો નાશ કરે છે કામાધ પુરૂષોને સ્ત્રીઓ નચાવે છે, પાણી ભરાવે છે, લાતો મારે છે, એઠુ ખવરાવે છે તો પણ મનુષ્યો લલનાના ગુલામ રહેવામા સુખ માને છે કામના વશ થએલી સ્ત્રીઓ પણ, કુલની લજ્જાનો ત્યાગ કરે છે, હિંસા કરે છે, જૂઠુ બોલે છે, વિશ્વાસઘાત કરે છે, ઘોર પાપકર્મ કરતા જરામાત્ર અચકાતી નથી, વેશ્યાના ધધા પણ કરે છે, પિંગલાની પેઠે મૃત મનુષ્યના રૂપમા પણ મોહ પામે છે સગા વ્હાલાની શિખામણોને માનતી નથી, કામના વશ થએલી સ્ત્રિયો, કેટલીક પોતાના ધણીને પણ મારી નાખે છે, મુખે જૂદુ બોલે છે, કાયાથી જુદી ચેષ્ટાઓ કરે છે અને મનમા કઇંક જૂદુ ચિંતવે છે કામના વશમા પડેલી સ્ત્રીઓ રાત્રી અને દીવસ અબ્રહ્મચર્ય્યના વિચારો કર્યા કરે છે, અને અનેક પ્રકારના કુકર્મ કરે છે કામના વશ થએલી સ્ત્રીઓ પોતાનુ ખરૂ સ્વરૂપ વિચારી શકતી નથી ઘડીઘડીમા અબ્રહ્મચર્ય્ય ત્યાગના સકલ્પો કરીકરીને પણ પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થાય છે કામના વશ થએલા જુવાન પુત્રો તથા પુત્રીઓ બ્રહ્મચર્યને પાળી શકતાં નથી અને ઉલટા માર્ગે દોરાય છે કેટલાક માબાપો પોતાના છોકરાઓને અને છોકરીઓને બાળલગ્નની હોળીમા હોમે છે, તેથી કેટલાક જુવાન પુત્રો અને પુત્રીઓ અબ્રહ્મચર્ય્યના ભોગ થઈ પોતાની અમૂલ્ય કાયાનો નાશ કરે છે કામના વશ થએલા નપુસકો પણ પાવૈયાની પેઠે ચાળા કરતા અબ્રહ્મચર્ય્યના વિચારોથી અનેક પ્રકારનાં કુકર્મ કરે છે અને આત્મહિત સાધી શકતા નથી, કામે જગત્ના સઘળા જીવોને પોતાના વશમા લીધા છે જગત્ને બાળનાર હે કામ ! હવે તુ દૂર થા!! હે કામ ! ત્હારી સગતિ કરનારાઓ અનેક પ્રકારના સકટોમાં આવી પડે છે અને મરીને નીચ યોનિમાં અવતારો ધારણ કરે છે. દેવતાઓ પણ કામના વશ

થઇ અનેક પ્રકારના યુદ્ધો કરે છે સર્વ દુર્ગુણો જીતી શકાય છે પણ કામની દુષ્ટતાને જીતી શકાતી નથી હે કામ! ત્હારા વશમા પડેલા પ્રાણિયો સર્વ પ્રકારની ઉચ્ચ પદવીથી ભ્રષ્ટ થાય છે માટે તું દુષ્ટ–નીચ–ગણાય છે દેવતાઓના યુદ્ધને પણ જીતનારા કામના દાસ બને છે, અ ધ જનોને બાળી ભસ્મ કરનારા પણ પતગીયાની પેઠે કામાગ્નિમા બળી ભસ્મ થાય છે, આકાશમા ઉડનારા પુરૂષો પણ કામરૂપ નાગપાશથી બધાયલા જરામાન ચાલી શકવાને સમર્થ થતા નથી, યુદ્ધમા અનેક પુરૂષોને વિંધી નાખનારાઓ પણ કામથી વિંધાતા પોતાની શુદ્ધ બુદ્ધિ ભૂલી જાય છે મન તનથી દેવ દેવીઓને વશ કરનારાઓ પણ કામના મન તનમા ફસાઇ જઇને રાતી દીવસ કામનુ આરાધન કરે છે કેટલાક મનુષ્યો લિંગને પણ ઇશ્વર માની તેની પૂજા કરે છે, કેટલાક લોકો ઉપરથી કામની નિંદા કરે છે પણ અન્તરમા કામની વાસનાના દાસ બને છે, કેટલાક કાયા થકી બ્રહ્મચારી ગણાય છે પણ કામની વાસનાના યોગે હૃદયમા તો વ્યભિચારી હોય છે આ રીતે ચઉદ રાજલોકમા કામની સત્તા વ્યાપી રહી છે અહો! કામથી પુરૂષો અબ્રહ્મચર્યમા રાચીમાચીને પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેનામાટે તાઢ, તાપ, તૃષા, અને ક્ષુધા વગેરેનાં અનેક કષ્ટો વેઠાય છે અબ્રહ્મચર્યની ઇચ્છા દરરોજ વૃદ્ધિ પામતી જાય છે અને તે ભોગ ભોગવતા પણ ઘટતી નથી અબ્રહ્મચર્યના કામિપુરૂષો સર્વ પ્રકારના પાપ કરે છે, ચાર પ્રકારની મહાઘાતો પણ કામના વશથી થાય છે, અબ્રહ્મચર્યના યોગે જગત્માં અત્યત અત્યાચારો દેખવામા આવે છે કામના વશમાં પીડાતા જનો ઔદયિક ભાવમાં રગાય છે આત્મસુખથી ભ્રષ્ટ થાય છે, અ ધાયના માગમા દેખતા છતા પ્રવૃત્તિ કરે છે પોતાના આત્માની અધોગતિ કરે છે અને અ ધ જનોને પણ C માગમા દોરે છે અબ્રહ્મચર્યની આવી અધમ દશામા સપડાયેલા જીવો ચિન્તારૂપી ચિતામા બળે છે અને દ્રવ્ય તથા ભાવપ્રાણનો નાશ કરે છે

"अब्रह्मचर्यनी अभिलाषा त्यागवा योग्य छे "

અબ્રહ્મચર્યની અભિલાષામા અને તેની પ્રવૃત્તિમા નક્કી સમજવુ કે ત્રણ કાલમા સુખ મળનાર નથી અનતકાળથી જીવો અબ્રહ્મચર્યની પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ તેમા કોઇને સત્ય સુખ થયુ નથી અને કોઇને સત્ય સુખ થનાર નથી શરીરોના સબધમા સત્ય સુખની આશા રાખવી તે કેવલ ભ્રમણા છે જે મહાત્માઓ આત્માનુભવ સુખનો સ્વાદ ચાખે છે, તેઓને અબ્રહ્મચર્યમા સુખની બુદ્ધિ રહેતી નથી શરીરોના સબધમા અજ્ઞાની સુખ માની લે છે જો કે જ્ઞાની પુરૂષો પ્રારબ્ધ કર્મના ઉદયે સ્ત્રીશરીરના સસર્ગમાં આવે છે છતા શરીરના સબધથી તેઓ સુખ માની લેતા નથી જેઓએ આત્માના સુખની લ્હેરિયો લીધી છે તેઓ કદી અબ્રહ્મચર્યમાં સુખનો વિશ્વાસ ધારણ કરતા નથી

જ્ઞાનિપુરૂષો આત્મબળથી મનમા ઉત્પન્ન થતા અબ્રહ્મચર્ય્યના વિચારોને હઠાવે છે તેઓ સ્ત્રીઓના રૂપમાં રગાતા નથી, સ્ત્રીઓને દેખી તેઓ મનમાં અબ્રહ્મચર્ય્યના વિચારો કરતા નથી જ્ઞાનિ પુરૂષોએ આત્મામાજ સુખ દેખ્યુ છે તેથી તેઓ મૈથુનના ભ્રમસુખમા ભ્રમિત થતા નથી જ્ઞાનિ પુરૂષોને સદાકાલ ઉત્તમ સુખની ઇચ્છા રહે છે, તેઓ નિત્ય સુખ શોધે છે, ક્ષણિક સુખમા ફસાઈને આયુષ્ય વ્યર્થ ગાળતા નથી અનેક મહાત્માઓ અબ્રહ્મચર્ય્યની ઇચ્છા ટાળી સત્ય સુખના ભોક્તા બન્યા છે, બને છે અને બનશે આત્મતત્ત્વ સાધકોને સૂચના કે-જ્યારે મનમા કામની ઇચ્છા થાય કે ત્વરિતજ આત્મસુખની દ્રઢભાવથી વિચારણા કરવી, ખરેખર આત્માના પ્રબલ ભાવનારૂપ પુરૂષાર્થથી અબ્રહ્મચર્ય્યના વિચારો વિલય પામી જશે અને આમ સતત અભ્યાસ કરવાથી અબ્રહ્મચર્ય્યના સયોગો છતા અબ્રહ્મચર્ય્યની ઇચ્છાઓ પ્રગટશે નહિ અબ્રહ્મચર્ય્યની ઇચ્છાઓ ક્ષય સ્વભાવવાળી છે, જેનો ક્ષય સ્વભાવ છે તે અંતે ક્ષય પામે છે કામનો ક્ષય સ્વભાવ છે તેથી તે અંતે નષ્ટ થયાવિના રહેતો નથી આત્મજ્ઞાની પુરૂષો અબ્રહ્મચર્ય્યની ઇચ્છાઓને મનમાથી દૂર કરીને મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ કરે છે, હળવે હળવે અબ્રહ્મચર્ય્યની ઇચ્છાઓને નાશ કરતા કરતા અંતે તેઓ સર્વથા કામનો ક્ષય કરે છે

"નિંદા, અને વૈર, આદિ"

મનમા ઉત્પન્ન થતી નિંદા પણ અનેક દોષોને ઉત્પન્ન કરે છે, જે નિંદા કરનાર હોય છે તે અવશ્ય અન્ય દોષોનો સેવનાર પણ હોય છે નિંદાના ઉપાસકો ખરેખર હિંસાના ઉપાસકો ગણાય છે, પારકાનુ ભલુ કરવાની બુદ્ધિ હોય તો કેમ નિંદા થાય ? અલબત કદી થાય નહીં નિંદા કરનારાઓ ખરેખર જગત્માં જગમ વિષવૃક્ષો છે, જે સજ્જન પુરૂષો છે તે કદી પ્રાણાંતે પણ અન્ય પુરૂષોની નિંદા કરતા નથી નિંદા કરનાર પોતાના આત્માનુ અને અન્ય જીવોનુ પણ ભૂડુ કરે છે, નિંદા કરનાર જ્યા ત્યા વૈરઝેરના બીજ વાવે છે, નિંદા કરનારની સદાકાળ અવળી દૃષ્ટિ રહે છે અને તે હજારો ગુણો હોવા છતા પણ એક અવગુણને દેખે છે જેમ કાગડો સારી વસ્તુઓ દેખે છે છતા તેની દૃષ્ટિ વિષ્ટાના ઉપર જઈ બેસે છે તેમ નિંદક પુરૂષો જ્યા ત્યા દુર્ગુણો જ શોધ્યા કરે છે અને દુર્ગુણોનો જ્યા ત્યા પોકાર કરે છે નિંદક પુરૂષો સદ્ગુણોને પણ દુર્ગુણરૂપે જુવે છે, નિન્દકોની અવળી દૃષ્ટિના યોગે તેમના સમાગમમા આવનાર હજારો પુરૂષોને નિંદાનો ચેપ લગાડે છે, નિંદકોનો એવો જ પાઠ હોય છે કે તેમના સપાટામા આવનારને પણ નિંદકો કરે છે નિંદકો અસત્પુરૂષો છે તેથી તેઓના સમાગમમા આવનારને નિંદાનો રોગ એવો તો લાગુ પડે છે કે તેમની સદ્ગુણદૃષ્ટિનો લોપ થઈ જાય છે નિંદકોના નિંદક વિચારોથી ખરાબ હવાની પેઠે હજારો મનુષ્યોને નિંદક વિચારની અસર થાય છે, નિંદક ખરેખર રોગી છે તેઓ પોતે તરી શકતા નથી અને બીજાઓને

તારવામાટે સમર્થ થતા નથી, પોતાના શત્રુઓને નિંદકો પોતાની મેળે ઉભા કરે છે અ ચોના શાસ્ત્રોમાં તો સર્વ દોષમાં મૂખ્ય નિંદાને ઠરાવી છે અનેક જીવો નિંદાના પાપથી દુર્ગતિ પામ્યા, પામે છે અને પામશે નિંદકોની તપ, જપ, વ્રત અને ક્રિયા સફળ થઇ નથી અને થનાર નથી માટે સદ્ગુણદૃષ્ટિ ધારણ કરી મનમાંથી નિંદાને દૂર કરવી જોઇએ

"निन्दाना दोषथी दूर रहेवु जोइए"

સદ્ગુણદૃષ્ટિ ધારણ કર્યાવિના કોઈ પણ કાને સદ્ગુણો ઉપર લક્ષ્ય જતું નથી પંચપરમેષ્ઠિનુ સ્મરણ કરવામા આવે છે તે પણ સદ્ગુણદૃષ્ટિથીજ સમજવુ, અનેક તીર્થંકરો થયા અને થશે તે પણ સદ્ગુણના પ્રતાપથીજ સમજવુ વીશ સ્થાનકની આરાધનામા પણ સદ્ગુણદૃષ્ટિથીજ મુખ્ય ઉદ્દેશ સાધી શકાય છે અનેક નિંદકોના નિન્દારૂપ પાપો ધોવાનો સરલ ઉપાય સદ્ગુણદૃષ્ટિજ છે નિંદાદૃષ્ટિનો ત્યાગ કરનારાઓ સદ્ગુણદૃષ્ટિને ધારણ કરી આ ભવમાં અને પરભવમા સુખી થાય છે, જીવોની કાળી બાજુ દેખતા અનંત કાળ ગયો તો પણ તેથી આત્માની ઉન્નતિ થઇ નથી અને થવાની નથી, માટે ખરેખર આત્મસાધક બંધુઓએ સદ્ગુણદૃષ્ટિ ધારણ કરવી જોઇએ, તપ, જપ અને સંયમ વગેરેની ક્રિયાઓની સફળતા કરવી હોય તો સદ્ગુણદૃષ્ટિ ધારણ કરવી જોઇએ સદ્ગુણદૃષ્ટિ ધારણ કરનારાઓ સુંદર નંદનવન સમાન છે સદ્ગુણદૃષ્ટિ ધારણ કરનારાઓ કદી નિંદાના વાયરે પણ જતા નથી કદાપિ તે નિન્દકોના પ્રસંગમા આવે છે તો પણ નિન્દકોના દોષથી બ્હીતા રહે છે નિંદાની દૃષ્ટિ ટાળી ટળે છે અનેક પુરૂષો નિન્દાની દૃષ્ટિ ટાળી સુખી થયા અને થશે હજારો દોષો છતા એક જો ગુણ હોય તો જ્ઞાની પુરૂષો હજારો દોષો તરફ દૃષ્ટિ ન દેતા એક સદ્ગુણ તરફ દૃષ્ટિ દે છે નિંદાનો ભોગે દોષ જાણતા પ્રથમ તો નિંદા ઉપર અત્યંત અરૂચિ થાય છે પશ્ચાત્ જ્ઞાનાવસ્થા પ્રગટ થતા નિન્દાની પ્રવૃત્તિ ઉપર રાગ પણ થતો નથી, તેમ દ્વેષ પણ થતો નથી, તેથી નિંદા દોષ સહેજે ટળી જાય છે નિંદા ટાળવી હોય તો સરસ ઉપાય તો સદ્ગુણદૃષ્ટિ ખીલવવાનોજ છે આ જગત્માં જે જીને જેણે સદ્ગુણદૃષ્ટિ ધારણ કરી નહિ તેણે પોતાનો જન્મ નિષ્ફલ ગુમાવ્યો એમ સમજવુ જોઇએ કોઈ એમ કહેશે કે નિંદાદોષ કદી ટળી શકતો નથી તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, નિંદાદોષ ટાળવાથી ટળે છે, કારણ કે અનેક પુરૂષોએ નિન્દાદોષને ટાળ્યો છે માટે ઉત્તમ પુરૂષોએ નિન્દાદોષ ટાળવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ મહાત્માઓ પરિપૂર્ણ સદ્ગુણદૃષ્ટિ ખીલવીને નિંદાનો સર્વથા નાશ કરે છે

"वैरनो पण त्याग करवो जोइए"

જગત્મા વૈરના વશમા પડેલા જીવો પોતાનુ અને પરનુ ભલું કરી શકતા નથી વૈર લેવાની બુદ્ધિથી અનેક જીવો ઘોર કર્મ કરે છે જ્યાસુધી

મનમા વૈર હોય છે ત્યાસુધી મનની શાન્તતા થતી નથી વૈર લેવાની બુદ્ધિ-વાળાઓના મનમા અનેક વિકલ્પ સકલ્પો પ્રગટે છે સમરાદિત્ય ઉપર ગુણ શર્માની વૈરબુદ્ધિ રહેવાથી તેના મનની સ્થિરતા થઇ નહીં (આ કથા સમરાદિત્ય ચરિત્રમા લખી છે) આત્માની મૂળ સમભાવદશામા જો આત્માને મૂકવો હોય તો અનેક ઉપર થએલ વૈરબુદ્ધિને સત્વર ત્યાગવી જોઇએ વૈરથી પરનુ બુરૂ કરવાથી પોતાનુ કદી ભલુ થતુ નથી, ઉલટુ વૈરબુદ્ધિથી અનેક કર્મ ગ્રહણ કરવા પડે છે અને તેથી અધોગતિમા જવુ પડે છે જેના મનમા વૈરની બુદ્ધિ હોય છે તેના મનમા અન્ય પણ અનેક દોષો પ્રગટી નીકળે છે વૈરની બુદ્ધિથી મહાત્માઓ પણ નીચ કોટીમા પ્રવેશ કરે છે તો સામા ય મનુષ્યોનુ તો શુ કહેવુ ? ભૂતકાળમા અનતજીવો વૈરથી દુ ખી થયા, વર્તમાનમા અનેક દુ ખી થાય છે અને ભવિષ્યમા દુ ખી થશે કોઈ પોતાનુ ભડુ કરે તો તુર્ત તેનુ વૈર લેવા ઉજમાળ થવાય છે, પણ જો આત્માનો મૂળધર્મ વિચારીએ તો ભૂડુ કરનારનુ પણ કદી ભડુ કરવુ જોઇએ નહિ સમજો, કે પોતાના અનેક શત્રુઓ હોય અને તે આપણુ અશુભ કરવા ધારતા હોય તો પણ આપણે તો તેમનુ ભલું ઇચ્છવુ શત્રુઓનુ પણ ભલું ઇચ્છવાથી તેઓના દુષ્ટ વિચારોની અસર પોતાનાપર થતી નથી આ નિયમ જે મનુષ્ય ખરી રીતે દઢ સકલ્પથી અજમાવે છે તેને તેનુ ખરૂ રહસ્ય શ્રદ્ધાગમ્ય થાય છે અન્ય જીવો આપણુ ભડુ કરવા ધારે છે તેમા ખરૂ કારણુ તો તેઓની અશુદ્ધ પરિણતિ છે તો તેમા અશુદ્ધ પરિણતિનો દોષ છે જીવ તે અશુદ્ધ પરિણતિના વશ થએલ છે તેથી તેવુ આચરે છે, તો સમજવાનુ કે તેના આત્માનુ બુરૂ કરવા ઇચ્છા કરવી નહીં તેને લાગેલી અશુદ્ધ પરિણતિનું ભૂડુ કરવુ આદિ કુચેષ્ટિત સમજી તે અશુદ્ધ પરિણતિને કરૂણા દષ્ટિથી ટાળવા પ્રયત્ન કરવો એજ સજ્જન પુરૂષોનુ કર્તવ્ય છે શત્રુઓનું દરરોજ ભલું કરવા વિચારો કરવા જે જે મનુષ્યો પોતાનાપર શત્રુતા રાખી ભૂડુ કરવા પ્રવૃત્તિ કરતા હોય, તેઓની યાદી કરી એકાતમા બેસી તેઓનુ ભલુ કરવાના વિચારો પ્રવર્તાવવા તેઓનામા હજારો દોષો હોવા છતા એક-પણ સદ્ગુણ હોય તો તેનું, ખરી ટેકથી વૈરબુદ્ધિ ત્યાગીને સર્વ લોકોની આગળ વર્ણન કરવુ, આમ કેટલાક દિવસ અભ્યાસ કરવાથી અન્તે શત્રુઓ પણ મિત્રોના રૂપમા ફેરવાઈ જાય છે અને વૈરની બુદ્ધિનો ત્યાગ કરેછે પ્રસગવશાત્ કદાપિ જો મનમા વૈરની બુદ્ધિ પ્રગટે તો તુર્ત ક્ષમાના વિચારોથી દબાવી દેવી આમ વારવાર અભ્યાસ કરવાથી પ્રતિદિન વૈરની બુદ્ધિ ક્ષીણ થતી જાય છે અને અને તેનો સર્વથા નાશ કરી શકાય છે મનમા એમ ધારવુ કે હું કોઇનો શત્રુ નથી અને કોઈ મ્હારા શત્રુ નથી, માટે કદાપિકાળે મ્હારે કોઇને શત્રુ ધારવા જોઇએ નહીં મ્હારા ઉપર જે દ્વેષ વા

વૈર કરે છે તેમા તેઓનુ અજ્ઞાન છે ખરેખર અજ્ઞાનના રોગથી તેઓ રોગી છે, માટે તેઓના ઉપર દયાદૃષ્ટિથી દેખવુ જોઇએ અને તેઓનું ભલું કરવુ જોઇએ આપ્રમાણે સતત અભ્યાસ કરવાથી મનમાથી વેરના સસ્કારો જતા રહે છે અને તેથી મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થાય છે મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ કર્યાવિના મનુષ્ય ધારણાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરી શકતો નથી માટે મનના દોષો દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

મનમા પ્રગટતા સર્વ દોષોને ટાળવા માટે અત્યત તીવ્રચ્છા થવી જોઇએ જે પુરૂષો મનની શુદ્ધિ કરે છે તેઓજ આત્માના ઉત્તમ સદ્ગુણો ધારણ કરવાને યોગ્ય થાય છે અનેક પ્રકારના બાહ્યકાય કરતા છતા પણ રા। દ્વેષાદિ દુર્ગુણોને ટાળી મનની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી મનના પ્રત્યાહારની પરિપૂર્ણ સિદ્ધિ કરવામા આવશે તો ધારણામા પ્રવેશ થતા વાર થશે નહિ

અશુભ રાગ અને દ્વેષ છે તેને શુભ રાગ અને દ્વેષ તરીકે ફેરવી નાખવા જોઇએ, આ મુક્તિપથ પ્રથમ ભુમિકામા અવશ્ય આદરવાલાયક છે, એકદમ કઈ સર્વથા રાગ અને દ્વેષનો નાશ થાય એમ તો બની શકતુ મુશ્કેલ છે કોઈ જ્ઞાનિમહાત્માઓને તો તેમ પણ બની શકે પણ અજ્ઞાનીને તેમ બની શકે નહીં માટે તેઓને તો શુભ રાગદ્વેષ પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે મોક્ષના હેતુઓમા જે રાગ અને દ્વેષ થાય છે તેને શુભરાગ અને દ્વેષ કહે છે શુભ રાગ અને દ્વેષની ભાવના નીચે મુજબ સમજવી

"શુભ રાગ અને શુભ દ્વેષ"

સદ્ગુણો ઉપર રાગ કરવો તે મુખ્યતાએ શુભ રાગ કહેવાય છે દુગુણો ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રશસ્ત દ્વેષ કહેવાય છે દેવ ગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધામા રાગ ધારણ કરવો તે પ્રશસ્ત રાગ છે દેવગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધા ન થવા દે એવા હેતુઓ ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રશસ્યદ્વેષ કહેવાય છે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર એ મુક્તિનો માગ છે એ ત્રણ તથા એ ત્રણના હેતુ ઓપર જે રાગ ધારણ કરાય છે તે પ્રશસ્ત રાગ છે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રમા વિઘ્નભૂત થતા આવરણોપર જે દ્વેષ કરવો તે પ્રશસ્ત દ્વેષ કહેવાય છે અપ્રશસ્ય રાગ કરતા પ્રશસ્ય રાગ અત્યત ઉત્તમ છે અપ્રશસ્ય દ્વેષ કરતા પ્રશસ્ય દ્વેષ અત્યત ઉત્તમ છે પ્રશસ્ત રાગ અને પ્રશસ્ત દ્વેષ કરતાં શુદ્ધ ભાવની પરિણતિ અનન્તગણી ઉત્તમ છે પ્રશસ્ત રાગ અને પ્રશસ્ત દ્વેષમા અશુભ રાગાદિ ફેરવી નાખવા જોઇએ અપ્રશસ્ય રાગ દ્વેષથી પાપના દલિકોને આત્મા ગ્રહણ કરે છે અને પ્રશસ્ત રાગ અને દ્વેષથી પુણ્યના દલિકોને આત્મા ગ્રહણ કરે છે સમકિતી જીવ પ્રશસ્ય રાગ અને પ્રશસ્ય દ્વેષથી પુણ્યાનુબન્ધી પુણ્ય બાધે છે પ્રશસ્ય રાગ અને દ્વેષની અત્યત ચડતી

પરિણામની ધારાથી આત્મા, તીર્થંકર નામકર્મ બાંધે છે ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ તીર્થંકર નામકર્મની પુણ્યપ્રકૃતિ જાણવી

જે જીવો શુદ્ધ પરિણતિમા રમણતા કરી શકતા નથી તેઓને અશુભ રાગાદિકનો નાશ થાય અને શુભ રાગાદિ પરિણતિનો આદર થાય એવો ઉપદેશ આપવો તે તેઓના અધિકાર પ્રમાણે હિતકર છે પણ અત્ર સમજવુ યોગ્ય છે કે, અશુભ રાગાદિકમાથી શુભ રાગાદિકમા જીવોને જોડવા એટલુજ કઈ જીવનનો સાર નથી, માટે જે જીવો જ્ઞાનમા સમજી શકે તેવા અધિકારી થયા હોય તેઓને "શુદ્ધ પરિણતિ" એજ મોક્ષનો ખરો માર્ગ છે એમ સમજાવવુ જોઇએ શુદ્ધ પરિણતિને સાધ્ય લક્ષી વર્તનારાઓ શુભ રાગાદિકની પરિણતિને પણ પ્રસગે પ્રસગે વહે છે, તોપણ તેઓ સાધ્ય લક્ષી હોવાથી પુણ્યાનુબધી પુણ્ય બાધે છે અને તેઓ સાધ્ય લક્ષી હોવાથી પુણ્યમા રાચતા માચતા નથી, તેથી ઉચ્ચ દૃષ્ટિના અધિકારી પ્રતિદિન બને છે જેઓની ઉત્તમ બુદ્ધિ થઈ નથી અને સસાર મોક્ષનુ સ્વરૂપ સમજતા નથી તેવાઓને શુભરાગાદિની ઇચ્છા મુખ્યતયા રહે તે તો બનવા યોગ્ય છે, પણ જેઓ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ પરિણતિ સમજે છે, રાગ અને દ્વેષથી બધાવાનુ તો છેજ એમ જાણે છે, એવા જીવો કદાપિ મુખ્યતયા શુભરાગાદિકમા સાધ્ય બુદ્ધિ કલ્પે તો ખરેખર તે સાધ્ય સાધકના મુખ્ય ઉદ્દેશને વિસરે છે એમ સમજવુ જોઇએ જ્ઞાનથી અધિકારી થએલા જીવો શુદ્ધપરિણતિનેજ મુખ્યતયા સાધ્ય બિન્દુતરીકે લક્ષે છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે, તેમ છતાં પ્રસગવશાત્ શુભરાગાદિથી શુભપરિણતિને ગૌણતાએ ધારણ કરે છે તો પણ તેઓનુ સાધ્ય બિંદુ એકજ સત્ય હોવાથી ઉત્તરોત્તર શુદ્ધપરિણતિના અધિકારી બને છે અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે શુદ્ધપરિણતિ સાધ્ય લક્ષ્ય સાધક જ્ઞાનિયો શુભ વ્યવહારનાં કૃત્યોને કાયાથી આવશ્યકતયા કરે છે તોપણ અન્તરમા શુદ્ધપરિણતિના યોગે નિસ્પૃહભાવથી પૂજા અને દાનાદિકથી કર્મની નિર્જરા કરે છે અને પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરે છે મુખ્યતયા ફલિતાર્થ એવો નીકળે છે કે, સાધ્ય બિંદુ લક્ષ્યાધિકારી જ્ઞાની પુરૂષ, નિર્લેપદશાથી બાહ્ય કાર્યો કરતો છતો પણ અન્તર શુદ્ધપરિણતિના યોગે કર્મ ખેરવે છે કદાપિ તે સરાગ ભાવમા આવે છે તો તીર્થંકર આદિની પદવી પ્રાપ્ત કરે છે તો પણ મુખ્યતા શુદ્ધપરિણતિનીજ રહે છે, કારણ કે તેનુ સાધ્યબિંદુ ફરતું નથી આવા અધિકારી વિરલ જ્ઞાની પુરૂષો હોય છે એવી દશા ન આવે ત્યાસુધી શુ અશુભ રાગાદિ પરિણતિમા રહેવુ? આના ઉત્તરમા કહેવુ પડશે કે, પૂર્વોક્ત જણાવ્યો તે પ્રમાણે સાધ્ય લક્ષ્ય અધિકાર પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાસુધી અશુભ રાગાદિકને શુભ રાગાદિકમા ફેરવી નાખવાનુ કૃત્ય આવશ્યક છે તેવા બાલ અધિકારી જીવોને અપેક્ષાએ પ્રશસ્ત રાગાદિયોગે શુભપરિણતિ રહે એવો

વૈર કરે છે તેમા તેઓનુ અજ્ઞાન છે ખરેખર અનાનના રોગથી તેઓ રોગી છે, માટે તેઓના ઉપર દયાદષ્ટિથી દેખનુ જોઇએ અને તેઓનુ ભલુ કરવુ જોઇએ આપ્રમાણે સતત અભ્યાસ કરવાથી મનમાથી વૈરના સસ્કારો જતા રહે છે અને તેથી મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થાય છે મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ કર્યાવિના મનુષ્ય ધારણાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરી શકતો નથી માટે મનના દોષો દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

મનમા પ્રગટતા સર્વ દોષોને ટાળવા માટે અત્યત તીવ્રેચ્છા થવી જોઇએ જે પુરૂષો મનની શુદ્ધિ કરે છે તેઓજ આત્માના ઉત્તમ સદ્ગુણો ધારણ કરવાને યોગ્ય થાય છે અનેક પ્રકારના બાહ્યકાર્ય કરતા છતાં પણ રાગ દ્વેષાદિ દુર્ગુણોને ટાળી મનની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી મનના પ્રત્યાહારની પરિપૂર્ણ સિદ્ધિ કરવામા આવશે તો ધારણામા પ્રવેશ થતા વાર થશે નહિ

અશુભ રાગ અને દ્વેષ છે તેને શુભ રાગ અને દ્વેષ તરીકે ફેરવી નાખવા જોઇએ આ યુક્તિપણ પ્રથમ ભૂમિકામા અવશ્ય આદરવાલાયક છે. એકદમ કઈ સર્વથા રાગ અને દ્વેષનો નાશ થાય એમ તો બની શકવુ મુશ્કેલ છે કોઈ જ્ઞાનિમહાત્માઓને તો તેમ પણ બની શકે પણ અજ્ઞાનીને તેમ બની શકે નહીં, માટે તેઓને તો શુભ રાગદ્વેષ પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે મોક્ષના હેતુઓમા જે રાગ અને દ્વેષ થાય છે તેને શુભરાગ અને દ્વષ કહે છે શુભ રાગ અને દ્વેષની ભાવના નીચે મુજબ સમજવી

"શુભ રાગ અને શુભ દ્વેષ"

સદ્ગુણો ઉપર રાગ કરવો તે મુખ્યતાએ શુભ રાગ કહેવાય છે દુર્ગુણો ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રશસ્ત દ્વષ કહેવાય છે દેવ ગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધામા રાગ ધારણ કરવો તે પ્રશસ્ત રાગ છે દેવગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધા ન થવા દે એવા હેતુઓ ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રશસ્તદ્વષ કહેવાય છે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર એ મુક્તિનો માર્ગ છે એ ત્રણ તથા એ ત્રણના હેતુ ઓપર જે રાગ ધારણ કરાય છે તે પ્રશસ્ત રાગ છે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રમા વિઘ્નભૂત થતા આવરણોપર જે દ્વેષ કરવો તે પ્રશસ્ત દ્વેષ કહેવાય છે અપ્રશસ્ય રાગ કરતા પ્રશસ્ય રાગ અત્યત ઉત્તમ છે અપ્રશસ્ય દ્વેષ કરતા પ્રશસ્ત દ્વેષ અત્યત ઉત્તમ છે પ્રશસ્ત રાગ અને પ્રશસ્ત દ્વેષ કરતા શુદ્ધ ભાવની પરિણતિ અન તગણી ઉત્તમ છે પ્રશસ્ત રાગ અને પ્રશસ્ત દ્વેષમા અશુભ રાગાદિ ફેરવી નાખવા જોઇએ અપ્રશસ્ય રાગ દ્વેષથી પાપના દલિકોને આત્મા ગ્રહણ કરે છે અને પ્રશસ્ત રાગ અને દ્વેષથી પુણ્યના દલિકોને આત્મા ગ્રહણ કરે છે સમકિતી જીવ પ્રશસ્ય રાગ અને પ્રશસ્ય દ્વેષથી પુણ્યાનુબધી પુણ્ય બાંધે છે પ્રશસ્ય રાગ અને દ્વેષની અત્યત ચડતી

પરિણામની ધારાથી આત્મા, તીર્થંકર નામકર્મ બાધે છે ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ તીર્થંકર નામકર્મની પુણ્યપ્રકૃતિ જાણવી

જે જીવો શુદ્ધ પરિણતિમા રમણતા કરી શકતા નથી તેઓને અશુભ રાગાદિકનો નાશ થાય અને શુભ રાગાદિ પરિણતિનો આદર થાય એવો ઉપ દેશ આપવો તે તેઓના અધિકાર પ્રમાણે હિતકર છે પણ અત્ર સમજવુ યોગ્ય છે કે, અશુભ રાગાદિકમાથી શુભ રાગાદિકમા જીવોને જોડવા એટલુજ કઈ જીવનનો સાર નથી, માટે જે જીવો જ્ઞાનમા સમજી શકે તેવા અધિકારી થયા હોય તેઓને "શુદ્ધ પરિણતિ" એજ મોક્ષનો ખરો માર્ગ છે એમ સમજાવવુ જોઇએ શુદ્ધ પરિણતિને સાધ્ય લક્ષી વર્તનારાઓ શુભ રાગાદિકની પરિણતિને પણ પ્રસગે પ્રસગે વહે છે, તોપણ તેઓ સાધ્ય લક્ષી હોવાથી પુણ્યાનુબધી પુણ્ય બાધે છે અને તેઓ સાધ્ય લક્ષી હોવાથી પુણ્ય મા રાચતા માચતા નથી તેથી ઉચ્ચ દૃષ્ટિના અધિકારી પ્રતિદિન બને છે જેઓની ઉત્તમ બુદ્ધિ થઈ નથી અને સસાર મોક્ષનુ સ્વરૂપ સમજતા નથી તેવાઓને શુભરાગાદિની ઇચ્છા મુખ્યતયા રહે તે તો બનવા યોગ્ય છે, પણ જેઓ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ પરિણતિ સમજે છે, રાગ અને દ્વેષથી બધાવાનુ તો છેજ એમ જાણે છે, એવા જીવો કદાપિ મુખ્યતયા શુભરાગાદિકમા સાધ્ય બુદ્ધિ કલ્પે તો ખરેખર તે સાધ્ય સાધકના મુખ્ય ઉદ્દેશને વિસરે છે એમ સમજવુ જોઇએ જ્ઞાનથી અધિકારી થએલા જીવો શુદ્ધપરિણતિનેજ મુખ્યતયા સાધ્ય બિદુતરીકે લક્ષે છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે, તેમ છતાં પ્રસગ વશાત્ શુભરાગાદિથી શુભપરિણતિને ગૌણતાએ ધારણ કરે છે તો પણ તેઓનું સાધ્ય બિંદુ એકજ સત્ય હોવાથી ઉત્તરોત્તર શુદ્ધપરિણતિના અધિકારી બને છે અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે શુદ્ધપરિણતિ સાધ્ય લક્ષ્ય સાધક જ્ઞાનિયો શુભ વ્યવહારના કૃત્યોને કાયાથી આવશ્યકતયા કરે છે તોપણ અન્તરમા શુદ્ધપરિણતિના યોગે નિસ્પૃહભાવથી પૂજા અને દાનાદિકથી કર્મની નિર્જરા કરે છે અને પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરે છે મુખ્યતયા ફલિતાર્થ એવો નીકળે છે કે, સાધ્ય બિંદુ લક્ષ્યાધિકારી જ્ઞાની પુરૂષ, નિર્લેપદશાથી બાહ્ય કાર્યો કરતો છતો પણ અન્તર શુદ્ધપરિણતિના યોગે કર્મ ખેરવે છે કદાપિ તે સરાગ ભાવમા આવે છે તો તીર્થંકર આદિની પદવી પ્રાપ્ત કરે છે તો પણ મુખ્યતા શુદ્ધપરિણતિનીજ રહે છે, કારણ કે તેનુ સાધ્યબિંદુ ફરતું નથી આવા અધિકારી વિરલ જ્ઞાની પુરૂષો હોય છે એવી દશા ન આવે ત્યાસુધી શુ અશુભ રાગાદિ પરિણતિમા રહેવુ? આના ઉત્તરમા કહેવુ પડશે કે, પૂર્વોક્ત જણાવ્યો તે પ્રમાણે સાધ્ય લક્ષ્ય અધિકાર પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાસુધી અશુભ રાગાદિકને શુભ રાગાદિકમા ફેરવી નાખવાનુ કૃત્ય આવશ્યક છે તેવા બાલ અધિકારી જીવોને અપેક્ષાએ પ્રશસ્ય રાગાદિયોગે શુભપરિણતિ રહે એવો

વૈર કરે છે તેમા તેઓનું અજ્ઞાન છે ખરેખર અજ્ઞાનના રોગથી તેઓ રોગી છે, માટે તેઓના ઉપર દયાદષ્ટિથી દેખવુ જોઇએ અને તેઓનુ ભલુ કરવુ જોઇએ આપ્રમાણે સતત અભ્યાસ કરવાથી મનમાથી વૈરના સસ્કારો જતા રહે છે અને તેથી મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થાય છે મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ કર્યાવિના મનુષ્ય ધારણાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરી શકતો નથી માટે મનના દોષો દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

મનમા પ્રગટતા સર્વ દોષોને ટાળવા માટે અત્યત તીવ્રેચ્છા થવી જોઇએ જે પુરૂષો મનની શુદ્ધિ કરે છે તેઓજ આત્માના ઉત્તમ સદ્ગુણો ધારણ કરવાને યોગ્ય થાય છે અનેક પ્રકારના બાહ્યકાર્ય કરતા છતા પણ રાગ દ્વેષાદિ દુર્ગુણોને ટાળી મનની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી મનના પ્રત્યાહારની પરિપૂર્ણ સિદ્ધિ કરવામા આવશે તો ધારણામા પ્રવેશ થતા વાર થશે નહિ

અશુભ રાગ અને દ્વેષ છે તેને શુભ રાગ અને દ્વેષ તરીકે ફેરવી નાખવા જોઇએ આ યુક્તિપણ પ્રથમ ભૂમિકામા અવશ્ય આદરવાલાયક છે, એકદમ કઈ સર્વથા રાગ અને દ્વેષનો નાશ થાય એમ તો બની શકતુ મુશ્કેલ છે કોઈ જ્ઞાનિમહાત્માઓને તો તેમ પણ બની શકે પણ અજ્ઞાનીને તેમ બની શકે નહીં, માટે તેઓને તો શુભ રાગદ્વેષ પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે મોક્ષના હેતુઓમા જે રાગ અને દ્વેષ થાય છે તેને શુભરાગ અને દ્વેષ કહે છે શુભ રાગ અને દ્વેષની ભાવના નીચે મુજબ સમજવી

"શુભ રાગ અને શુભ દ્વેષ"

સદ્ગુણો ઉપર રાગ કરવો તે મુખ્યતાએ શુભ રાગ કહેવાય છે દુર્ગુણો ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રશસ્ત દ્વેષ કહેવાય છે દેવ ગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધામા રાગ ધારણ કરવો તે પ્રશસ્ત રાગ છે દેવગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધા ન થવા દે એવા હેતુઓ ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રશસ્યદ્વેષ કહેવાય છે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર એ મુક્તિનો માર્ગ છે એ ત્રણ તથા એ ત્રણના હેતુ ઓપર જે રાગ ધારણ કરાય છે તે પ્રશસ્ત રાગ છે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રમા વિઘ્નભૂત થતા આવરણોપર જે દ્વેષ કરવો તે પ્રશસ્ત દ્વેષ કહેવાય છે અપ્રશસ્ય રાગ કરતા પ્રશસ્ય રાગ અત્યત ઉત્તમ છે અપ્રશસ્ય દ્વેષ કરતાં પ્રશસ્ય દ્વેષ અત્યત ઉત્તમ છે પ્રશસ્ત રાગ અને પ્રશસ્ત દ્વેષ કરતાં શુદ્ધ ભાવની પરિણતિ અનન્તગણી ઉત્તમ છે પ્રશસ્ત રાગ અને પ્રશસ્ત દ્વેષમા અશુભ રાગાદિ ફેરવી નાખવા જોઇએ અપ્રશસ્ય રાગ દ્વેષથી પાપના દલિકોને આત્મા ગ્રહણ કરે છે અને પ્રશસ્ત રાગ અને દ્વેષથી પુણ્યના દલિકોને આત્મા ગ્રહણ કરે છે સમકિતી જીવ પ્રશસ્ય રાગ અને પ્રશસ્ય દ્વેષથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બાધે છે પ્રશસ્ય રાગ અને દ્વેષની અત્યત ચડતી

શ્રીયાની અવસ્થા યાદ કરી તેઓને દયા અને પ્રેમથી ચઢાવવામા મદત કરવી જોઇએ

સારાશ કે, અશુભરાગાદિની અશુભપરિણુતિ ધારણુ કરનારાઓ કરતાં શુભપરિણતિ ધારણુ કરનારાઓ ઘણાજ ઉત્તમ છે, પણુ તેથી તેઓએ અશુભરાગાદિપરિણુતિ ધારણુ કરનારાઓને ધિક્કારીને ધક્કો ન મારવો જોઇએ, પણુ તેઓને ઉચ્ચે ચઢાવવા અધિકાર પ્રમાણે ઉપાયો બતાવવા જોઇએ શુદ્ધપરિણુતિવાળાઓએ શુભપરિણુતિ ધારકોને નીચા છે એમ માની ધિક્કારવા ન જોઇએ, પણુ શુદ્ધપરિણુતિની યોગ્યતાને ધારણુ કરે તેવા ઉપાયો તેઓને બતાવવા જોઇએ, આવી રીતે મનુષ્યોએ ઉચ્ચ દૃષ્ટિવાળાઓ તરફ લક્ષ્ય રાખી ઉચ્ચ સાધ્ય સાધવા પ્રયત્ન કરવો અને પોતાના કરતા જે નીચા દરજ્જાના હોય તેઓને પ્રેમની દૃષ્ટિથી ઉચ્ચ કરવા પ્રયત્ન કરવો પણુ તેઓને ધિક્કારવા નહીં, કારણુ કે કોઈ વખત તેવી દશા પણુ પોતાની હતી અને અ ય ઉત્તમ પુરૂષોએ પોતાને મદત કરી હતી, તે પ્રમાણે મ્હારે પણુ નીચ કોટીવાળાને મદત કરવી જોઇએ એવો મ્હારો સત્ય ન્યાયધર્મ છે તેને અમલમા મૂકી સદાકાલ તે પ્રમાણે પ્રવર્તવુ જોઇએ

આ પ્રમાણે વિશ્વધર્મ વ્યવસ્થા ક્રમ સમજી અશુભ રાગાદિવાળાઓની પરિણુતિને શુભ પરિણુતિમા ફેરવી નાખવી જોઇએ સુદેવ સુગુરૂ અ સુધર્મની રાગ કરવામા વિશેષ ફળ છે એમ સમજણુ આપવી, જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર ઉપર રાગ થાય તેવો ઉપદેશ આપવો

કાનથી ધર્મના શબ્દો સાભળવામા રાગ કરવો, દેવ અને ગુરૂ આદિના દર્શન કરવા અત્યત રાગ ધારણુ કરવો જિન્હાથી પ્રભુ, ગુરૂ અને ધમનુ, સ્વરૂપ ગાવા અત્યત રાગ ધારણુ કરવો કાયાથી દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની ભક્તિ ધારણુ કરવા અત્યત રાગ ધારણુ કરવો અશુભ રાગાદિને આ પ્રમાણે શુભ રાગાદિ ભાવમા ફેરવી નાખવા જેમ જેમ શુભરાગાદિ જેટલા જેટલા પ્રમાણુમા વૃદ્ધિ પામે છે તેટલા તેટલા પ્રમાણુમા અશુભ રાગ અને અશુભ દ્વેષ ટળે છે શુભ રાગ વધતા અશુભ રાગ ટળશે, શુભ દ્વેષ વધતા અશુભ દ્વેષ ટળશે, જ્ઞાન ઉપર રૂચિ કરતા અજ્ઞાન ટળશે, ધર્મ ઉપર રાગ કરતા અધર્મપરથી રાગ ટળશે, આ પ્રમાણે પ્રત્યાહારની પ્રવૃત્તિ કરી મનની ઉચ્ચતા કરવા પ્રયત્ન કરવો અશુભપરિણુતિમાથી શુભપરિણુતિમા અવાય છે ચોથા પાચમા અને છઠ્ઠા ગુણુઠાણે પણુ શુભપરિણુતિ અને શુદ્ધ પરિણુતિ એ બે છે કોઈ વખત શુભપરિણુતિ હોય છે અને કોઈ વખત શુદ્ધ પરિણુતિ હોય છે શુદ્ધ પરિણુતિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જેને સાધ્ય છે તેની શુભ પરિણુતિ પણુ અપેક્ષાએ પ્રશસ્ય ગણાય છે જેટલા જેટલા અશે અપ્રશસ્ય રાગ અને દ્વેષમાથી નીકળી પ્રશસ્ય રાગ દ્વેષમા આવે તે તે અશે તે પ્રશસ્ય ગણાય છે

ઉપદેશ આપવો અને તેવા તે શુભપરિણતિમા રહે તે અનતગુણ ઉત્તમ કાય છે આમ પણ કહેવુ અપેક્ષાએ યોગ્ય ઠરી શકે છે આવ, મધ્યમ અને ઉત્તમ પુરૂષોને અધિકાર પ્રમાણે ઉપદેશ આપવો અને તેઓના અધિકાર પ્રમાણે તેઓની શુભાદિ પરિણતિ રહે છે–તેઓના કરતાં જે નીચા છે તેઓના કરતા તે-અનતગુણ ઉચ્ચ કહેવાય છે, તેમા અપેક્ષાએ સત્યતાજ સમાય છે આવ જીવના કરતા મધ્યમ પુરૂષ છે તે ઘણોજ ઉચ્ચપરિણતિનો ધારક છે પણ તે ઉત્તમના કરતા તો ઘણોજ નીચો છે ઉત્તમ જીવો મધ્યમ કરતા ઘણા ઉચ્ચ છે પણ તેઓના કરતા જેઓ ઉચ્ચ સિદ્ધકોટીમા છે તેઓના કરતા ઘણા નીચા છે આમ અપેક્ષાએ તરતમ્યોગે ઘણા ભેદ અધિકારની યોગ્યતાએ પડી શકે છે જેઓ સદાકાળ અપ્રશસ્ય રાગદ્વેષમાં રાચીમાચી રહ્યા છે, તેઓના કરતા પ્રશસ્ય રાગદ્વેષની શુભ પરિણતિને ધારણ કરનારા ઘણા ઉત્તમ છે પણ જેઓ શુદ્ધપરિણતિને ધારણ કરે છે તેઓના કરતાં શુભપરિણતિવાળા અનતગુણા નીચા છે ક્ષાયિક ભાવની શુદ્ધપરિણતિવાળા કરતા ક્ષયોપશમની શુદ્ધપરિણતિ ધારણ કરનારા ઘણા નીચા છે એમ અપેક્ષાએ ઉચ્ચતા તથા નીચતાને સમજનારા ઉચ્ચ સાધ્યપ્રતિ લક્ષ્ય રાખી, નતિદિન ઉચ્ચ અધિકારી બને છે, તેમજ પોતાના કરતા જેઓ ઉચ્ચગુણ ભૂમિકામાં પ્રવેશેના છે તેઓની ભૂમિકાપ્રતિ ગમન કરે છે અને નીચની ભૂમિકાઓવાળાને તેઓને અધિકાર પ્રમાણે બોધ કરી ઉચ્ચ ભૂમિમા આવવા ઉચ્ચ દૃષ્ટિ કરાવે છે

ધારો કે એક મુક્તિરૂપ મહેલના એક હજાર પગથીયા છે, કોઈ પહેલા, કોઈ બીજા, કોઈ ત્રીજા, કોઈ ચોથા, કોઈ પાચમા એમ ઉત્તરોત્તર ચઢતા કોઈ નવસે નવાણુમા પગથીયે અને કોઈ છેલ્લા હજારમા પગથીએ છે નીચા પગથીએ રહેના ઉચા પગથીએ દરરોજ ચઢવામાટે ઉદ્યમ કરે છે ધારો કે પાચમા પગથીયાવાળો સોમા પગથીયાવાળા કરતા ઘણો નીચો છે અને સોમા પગથીયાવાળા કરતા પાચમા પગથીયાવાળામા તેપણ ઘણા છે તેવી સોમા પગથીયાવાળાએ પાચમા પગથીયાવાળાને નીચ ગણી ધક્કો ન મારવો જોઈએ પણ તેને ઉચે ચઢાવવા મદત કરવી જોઇએ પાચમા પગથીયાવાળો સોમા પગથીયાવાળાની અપેક્ષાએ નીચ ગણાય પણ પહેલા પગથીયામા રહેલા જીવો કરતા તો ઉચ્ચ ગણાય માટે તેથી પોતાનામા ઉચ્ચતા માની પહેલા પગથીયે રહેલાઓને ધક્કો ન મારવો જોઇએ હજારમા પગથીયાવાળાએ સોમા પગથીયાવાળાને હલકો ગણી તેને ધક્કો ન મારવો જોઇએ, કારણ કે તેપણ કોઈ વખતે સોમા પગથીએ હતો, તેને પણ ઉપરના પગથીયાવાળાએ ચડતા મદત કરી હતી તેમ આપણે પણ પોતાના કરતા નીચા પગથીએ રહેલા ઓને નીચ ગણી તેઓને ધિક્કારવા ન જોઇએ પણ પોતાની પૂર્વની તે પગ-

હાથમાં ને હાથમા હોય છે અને મન તો કયાયનું કયાય ભટકતું હોય છે અર્થાત્ મનને વશ કરવાના જે જે ઉપાયો રચ્યા હોય છે તેમાથી તુરત છટકી જાય છે જ્યારે ઉપયોગ મૂકવામા આવે છે ત્યારે માલુમ પડે છે કે અરે! મન તો કઈનું કઈ ચિંતવે છે આવી મનની વિક્ષિપ્ત દશામા સન્નિપાતના જેવી મનની સ્થિતિ જણાય છે, જગત્મા જે જીવોએ મનને વશ કર્યું નથી તેઓની પ્રાય એવી દશા વિશેષત વર્તે છે આત્માર્થી જીવોએ આવી મનની વિક્ષિપ્ત દશા ત્યાગવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

મનની યાતાયાત દશા

મનની બીજી યાતાયાત દશા છે મનનું જવુ અને પાછુ આવવુ તેને યાતાયાત કહે છે પલકમા મન ઠેકાણે રહે છે અને પલકમા કોઈ બીજા પદાર્થનો વિચાર કરવા મડી જાય છે મનને જીતવાના પ્રથમ અભ્યાસમા મનનુ જવુ અને આવવુ ઘણી વખત બને છે શ્રીપ્રસન્નચદ્રરાજર્ષિનુ મન એક વખત બાહ્ય રાજ્યપ્રપચમા ચાલ્યુ ગયુ હતુ અને તેથી સાતમી નરકના કર્મદલિક ગ્રહણ કર્યાં હતા, પણ પશ્ચાત્ સાધુની અવસ્થા યાદ આવતાં મન પાછુ ઠેકાણે આવ્યુ અને આત્માના સ્વરૂપમા મન જોડાતા કેવલ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ એક શ્રાવક દેરાસરમા પ્રભુની પ્રતિમાદ્વારા પ્રભુનુ સ્મરણ કરતા હતા, મનને પ્રભુના ગુણોમા જોડ્યુ હતું, પણ પ્રસગ પામી મન ઢેડ વાડામા ચાલ્યુ ગયુ શ્રાવકના ઘેર એક મનુષ્ય આવીને કહેવા લાગ્યો કે શ્રાવક ક્યા ગયા છે? છોકરીએ જવાબ આપ્યો કે શ્રાવક શેઠ ઢેડવાડે ગયા છે આ ઉપરથી સારાશ લેવાનો કે, કોઈ પણ ધ્યેય વસ્તુમાં મનને રોકવામા આવે છે તો પાછુ અન્યત્ર ચાલ્યુ જાય છે અને ખેંચી લાવવાથી પાછુ ઠેકાણે આવે છે આ બીજી દશામા મનને પાછુ ખેંચી લાવનાની યુક્તિ સુજે છે, અને તેથી યોગી પોતાના મનની દશાનો અનુભવ સારી રીતે મેળવે છે પોતાના મનની યાતાયાત દશા જોઈ કિંચિત્ મનમા ખેદ ધારણ કરે છે પણ મનને ઠેકાણે લાવવાની યુક્તિ સુજવાથી કઇક મનમા આનદ પામે છે જે જે ધર્મના હેતુઓમા મનને જોડ્યુ હોય છે તેમાથી બાણની પેઠે સટકદઇને સટકી જાય છે અને પાછુ અભ્યાસ ઉપયોગ બળથી ઠેકાણે આવે છે પ્રથમની બીજી દશા કરતા આ દશામા તે મન ઉપર વિશેષ કાબુ ધરાવે છે મનની બીજી દશામા આવતા યોગીને નિશ્ચય થાય છે કે મનને વશ કરવુ હોયતો અતે કરી શકાય છે એમા જરામાત્ર પણ શકા નથી મનની યાતાયાત દશા જોઈ તેને એક ઠેકાણે સ્થિર રાખવાની યુક્તિ સુજે છે, અને તેથી યોગી બીજી દશાને જીતી ત્રીજી દશામા પ્રવેશ કરે છે

" મનની ત્રિજી શ્લિષ્ટ અવસ્થા "

કોઈ પણ વસ્તુમા મનને ચોંટાડવુ, તેમાને તેમા ગોંઠી રાખવુ, જે ધ્યેય

પ્રશસ્યરાગાદિનો જેટલો આદરભાવ તેટલોજ અપ્રશસ્ય રાગાદિનો નાશ સમજવો જોઈએ તેમજ જેટલી શુદ્ધપરિણતિમા રમણતા તેટલીજ અશુદ્ધપરિણતિની વિનાશતા સમજવી જોઇએ

આ પ્રમાણે પાચ ઇન્દ્રિયો અને મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ કરવાથી ધારણામા સહેજે પ્રવેશ થઈ શકે છે પ્રત્યાહારની સાધના કરવાથી બાહ્ય દુનિયાની દશામા ફસાવાતું નથી યોગના સાધકોએ આ પ્રત્યાહારની ક્રિયામા અવશ્ય લક્ષ્ય દેવુ જોઈએ હાલના કાળમા પ્રત્યાહારની સિદ્ધિ કર્યાવિના ઘણા લોકો ધારણામા પ્રવેશ કરે છે, તેથી તેઓ ધારણાની સિદ્ધિપણ કરી શકતા નથી અને પ્રત્યાહારની સિદ્ધિપણ કરી શકતા નથી અને તેથી તેઓ યોગના પગથીયા ઉપર ચઢી શકતા નથી અજ્ઞાનિ લોકો પ્રાણાયામથી સિદ્ધિયો કરવા માટે મથે છે પણ જો તેઓ પ્રત્યાહારનું સ્વરૂપ સમજે તો સિદ્ધિયોનો તેઓને લોભ ટળે છે અને તેથી તેઓ ઉચ્ચકોટીપર ચડતા રહે છે પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષય જીત્યાવિના ધારણામા ચિત્ત ઠરતું નથી અને ધારણામા ચિત્ત ઠર્યા વિના ઉત્તમ લાભ મળી શકતો નથી યોગના સાધકો જો સાધ્યબિંદુનો ઉદ્દેશ, લક્ષ્યમા રાખેતો પ્રત્યાહારના અગ ઉપર પૂર્ણ પ્રેમ થયા વિના રહેશે નહીં પ્રત્યાહારના સાધકે મનને વશ કરવાની કળા જાણવી જોઈએ પળે પળે મનમા કેવા કેવા પ્રકારના વિચારો ઉદ્ભવેછે તેનુ ઉપયોગથી નિરીક્ષણ કરવુ કયી કયી બાબતોના મનમા વિચારો પ્રગટે છે તેનો ખૂબ વિચાર કરવો, પલકમા મન શુ વિચારે છે અને અ ય પલકમાં મન શુ વિચારે છે તેનો ઉપયોગ મૂકીને નિર્ધાર કરવો, જે ચિંતવવા યોગ્ય વિષય છે તેને મૂકીને અન્ય કયા પદાર્થનો મન વિચાર કરવા મડી જાય છે તેનો લક્ષ્ય પૂર્વક ઉપયોગ મૂકવો મન એવુ છે કે તે ક્ષણે ક્ષણે કઈપણ વિચાર કરતુ રહે છે સ ાકાલ ચપળતા કર્યા કરે છે વિદ્યુત્ની પેઠે મનની અત્યત તીવ્ર ગતિ છે આવુ જાણતા અભ્યાસીએ કદી કટાળવુ નહીં અને મનને જીતવાના અભ્યાસમા સદાકાળ મચ્યા રહેવુ મનની ચાર પ્રકારની દશા નીચે પ્રમાણે છે, [1]વિક્ષિપ્ત, [2]યાતાયાત, [3]શ્લિષ્ટ અને [4]સુલીન આ ચાર પ્રકારની મનની અવસ્થાનું લક્ષણ કહે છે વિક્ષિપ્ત મનને ચપળતા ઇષ્ટ છે, મનના અભ્યાસી જ્યારે મન વશ કરવા ધારે છે ત્યારે મન તુરત છટકી જાય છે અને સ્વચ્છંદતાથી ગમે તે પ્રકારનુ ચિંતવન કર્યા કરે છે, જે વસ્તુ ચિંતવવાની હોય છે તેમાથી છટકી જઈ અ યવસ્તુઓના ચિંતવનમા પ્રવૃત્તિ કરે છે જેમ મૃગને પકડવા જતા મૃગ એકદમ દોડાદોડ કરી મૂકે છે, તેમ મનને પણ વશ કરવામા પ્રથમ પ્રવૃત્તિ કરતા તુર્ત મન દોડાદોડ કરી મૂકે છે મન નવકારવાળી ગણવામા રોકયુ હોય છે તો તેમાથી તુરત ચાલ્યુ જાય છે અને બીજી વસ્તુઓ ા ચિંતવનમા કુદ્દા કરી મૂકે છે,-નવકારવાળી તો

શાલામાં ગએલો વિદ્યાર્થી જેમ ચિત્ત ઠેકાણે રાખતો નથી તેમ પ્રથમ અભ્યાસમાં મન ઠેકાણે રહેતું નથી, પણ જ્યારે વિદ્યાર્થીને ભણવામા આનન્દ પડે છે ત્યારે તેનુ મન તેમા ઠરી જાય છે તેમ ઘણા અભ્યાસથી મન પણ અમુક સ્થાનમા ઠરી જાય છે પશ્ચાત્ તે સ્થાનમાથી ખસીને અન્યત્ર જતું નથી

ધારણાના સ્થાનો નીચે મુજબ છે.

નાભિ, હૃદય, નાસિકાનો અગ્રભાગ, ભ્રુકુટી, કપાળ, તાળવુ, નેત્ર, મુખ, કર્ણ મસ્તક અને બ્રહ્મરન્ધ્ર, એ સ્થાનોમા મનને ઠેરવવુ પૂર્વોક્ત સ્થાનમાં મનને ધારવાથી અનેક પ્રકારના સ્વાનુભવો જણાય છે જીવિત, મરણ, પરાજય, લાભ અને અલાભ, વગેરેના નિમિત્તોનુ જ્ઞાન થાય છે અને અન્ય પણ શબ્દાદિક વિષયોનુ દિવ્યજ્ઞાન થતું જાય છે તેમજ ચમત્કાર શક્તિ પણ વૃદ્ધિ પામે છે

પૂર્વોક્ત સ્થાનોમાં ધારણા કરતા પ્રથમ તો કેટલીક મિનીટ સુધી મન ઠરશે નહીં પણ દૃઢ સકલ્પપૂર્વક અભ્યાસ કરવાથી ધારણાની સિદ્ધિ થવા લાગશે પ્રતિદિન ધારણામાં વૃદ્ધિ થયા કરશે છેવટે પરિપૂર્ણ ધારણાની સિદ્ધિ થશે ધારણાની સિદ્ધિ થતા અનેક ચમત્કારનો અનુભવ થાય છે ધારણા કરનારે પ્રથમ બાહ્યસ્થાનમા ધારણા કરવી જોઇએ બાહ્યમા ધારણા સિદ્ધ થયા બાદ અન્તરમા ધારણા કરવાની આવશ્યકતા છે છેવટે આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશમા ધારણા કરવી જોઇએ

ધારણાના અભ્યાસીએ પ્રથમ આત્મજ્ઞાન સારી રીતે કરવુ જોઇએ નવતત્ત્વ, સપ્તનય અને સપ્તભગી વગેરેનુ સારી રીતે જ્ઞાન કરવુ જોઇએ, જડ અને ચેતન વસ્તુનુ પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થવાથી આત્માના સ્વરૂપની ધારણા થઈ શકે છે આવી સૂક્ષ્મ ધારણાનો કાલ જેમ વધતો જાય છે, તેમ આત્મામા આનદની ખુમારી વૃદ્ધિ પામે છે અને ચૈતન્ય સુખની પ્રતીતિ થાય છે બા હ્યવસ્તુઓ સબધી થતા વિકલ્પ અને સકલ્પો ટળે છે આત્માની અચળ શ્રદ્ધા પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે અશુભ માર્ગમાથી આત્મા પાછો હઠે છે આત્મ તત્ત્વ સાધ્ય લક્ષ્ય તરીકે રહે છે આત્મતત્ત્વની લે (લય) લાગે છે દુનિયાના પદાર્થો ઉપર રાગ વા દ્વેષ થતો હોય છે તે મન્દ પડે છે

ધારણાના અભ્યાસીને સૂચના કે, તેણે ધારણાનો અભ્યાસ વધારવા માટે ઉપાધિ ત્યાગ અને નિર્જનાવસ્થા વગેરે હેતુઓનું અવલબન કરવુ ખાતા, પીતાં અને હરતા ફરતા પણ ધારણાના ઉપર લક્ષ્ય રાખવુ જોઇએ આત્માની સાધ્ય દશા સ્મરણ કરવી જે જે વસ્તુઓની ધારણા કરવી હોય તે તે વસ્તુઓની ઈષ્ટતા સમજવી જોઇએ

વસ્તુમા અમુક કાળસુધી ગમનાગમનવિના મન લાગી રહે તેને શ્લિષ્ટ મન કહે છે આવી મનની અવસ્થા પ્રાપ્ત થતા સ્થિરતા તથા આનન્દનો અનુભવ થાય છે મનના ઉપર આત્માની વિશેષત કાબુ રહે છે આત્માના તાબે મન વર્તે છે, આવી મનની અવસ્થા પ્રાપ્ત થતા સકલ્પની સિદ્ધિ થાય છે મન તથા વિદ્યાની સિદ્ધિપણ આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થવાથી થાય છે વારવાર મનમા અનેક વસ્તુઓ સબધી વિકલ્પ પ્રગટતા બધ થાય છે મનમા આન દની છાયા છવાઈ રહે છે, ધારેલાં કાર્ય સિદ્ધ કરવાની શક્તિ પ્રગટે છે મનમા અમુક પદાર્થનુ ચિંતવન કરવુ કે ન કરવુ તે યોગીના હાથમા રહે છે આ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવામાટે ઉચ્ચ પ્રકારનુ આત્મિક જ્ઞાન મેળવવાની આવશ્યકતા છે જ્ઞાનિ સત્પુરૂષોનો સમાગમ કરવાની જરૂર રહે છે અત્યત સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કરવાની જરૂર રહે છે જે વિષયમા મન ચોંટાડયુ હોય ત્યા ચોંટી રહે પણ અ યમા જાય નહિ તેમાટે મન ઉપર પ્રખર અકુશ મુકવાની જરૂર રહે છે આવી અવસ્થામાં યોગી આન૰ મગ્ન જણાય છે ક્ષણમાં બાહ્યમા મન તેનું જતુ હોય છે પણ આન્તરમા લેઇ જવુ હોય છે તો શિખવેલા ઘોડાની પેઠ તેને અ તરમા લેઈ જાય છે,-બાહ્યમાથી અન્તરમા જવુ હોય છે તો તેને અત્યત મહેનત પડતી નથી ધ્યેય વસ્તુમા મનને ચોંટાડી (ગોંધી) રાખવાથી અનેક પ્રકારના નવીન કર્મ બધાતા અટકે છે અને સવરની પુષ્ટિ થાય છે બાહ્ય વિષયોમા મન ભટકવા પામતુ નથી આવી મનની દશા થવાથી કોઈ પણ પ્રકારની ધારણા કરવી હોય તો સહેજે થાય છે ચોથી મનની સુલીન અવસ્થામા ધ્યેયવસ્તુમા મન લીન થઈ જાય છે પરમાનદની છાયા છવાઇ જાય છે, આ છેવી બે મનની અવસ્થાઓ પ્રાપ્ત કરવા લાયક છે આ ચાર મનની અવસ્થાઓને અત્ર પ્રસગોપાત દેખાડી છે વસ્તુત તેનો ધ્યાન અને સમાધિની અદર સમાવેશ થાય છે માટે અત્ર તેનું સંક્ષિપ્ત પ્રસગોપાત્ત વર્ણન કર્યુ છે-આ પ્રમાણે મનમા ઉત્પ ન થતા દોષો ટાળવા બાદ મનની નિમળતા થાય છે મનની નિર્મલતા થયા બા૰ મનમાં જે જે વસ્તુઓને ધારવામા આવે છે તે તે વસ્તુઓની બરાબર ધારણા થાય છે માટે હવે ધારણાનુ સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે

૬ ધારણા

પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થયા બાદ ધારણામા પ્રવેશ કરવો જોઈએ શાસ્ત્રોમાં બતાવેલા કોઈપણ સ્થાનમા મનને ધારવુ તેને ધારણા કહે છે કોઈ પણ સ્થાનમા મનને લગાડી જાગૃતિપૂર્વક લાબા વખતપર્યત રહેવાથી તેમાં ચિત્ત લાગી રહે છે તેથી તે શાન્ત જેવુ થઈ જાય છે કોઈપણ સ્થાનમાં લક્ષ્યપૂવક ચિત્તને ઠેરવવાથી હજારો વિષયોમાં ભટકતુ મન બધ થઈ જાય છે જેમ સરકારના નોકરો કાયદાસર કાય કરે છે તેમ મન પણ કાયદાસર કાર્ય કરે છે પ્રથમ

શાલામા ગએલો વિદ્યાર્થી જેમ ચિત્ત ઠેકાણે રાખતો નથી તેમ પ્રથમ અભ્યાસમા મન ઠેકાણે રહેતું નથી, પણ જ્યારે વિદ્યાર્થીને ભણવામા આનદ પડે છે ત્યારે તેનુ મન તેમાં ઠરી જાય છે તેમ ઘણા અભ્યાસથી મન પણ અમુક સ્થાનમાં ઠરી જાય છે પશ્ચાત્ તે સ્થાનમાથી ખસીને અન્યત્ર જતું નથી

ધારણાના સ્થાનો નીચે મુજબ છે.

નાભિ, હૃદય, નાસિકાનો અગ્રભાગ, ભ્રુકુટી, કપાલ, તાળવુ, નેત્ર, મુખ, કર્ણ, મસ્તક અને બ્રહ્મરન્ધ્ર, એ સ્થાનોમાં મનને ઠેરવવુ પૂર્વોક્ત સ્થાનમા મનને ધારવાથી અનેક પ્રકારના સ્વાનુભવો જણાય છે જીવિત, મરણ, પરાજય, લાભ અને અલાભ, વગેરેના નિમિત્તોનુ જ્ઞાન થાય છે અને અન્ય પણ શબ્દાદિક વિષયોનુ દિવ્યજ્ઞાન થતું જાય છે, તેમજ ચમત્કાર શક્તિ પણ વૃદ્ધિ પામે છે

પૂર્વોક્ત સ્થાનોમા ધારણા કરતા પ્રથમ તો કેટલીક મિનીટ સુધી મન ઠરશે નહીં પણ દૃઢ સકલ્પપૂર્વક અભ્યાસ કરવાથી ધારણાની સિદ્ધિ થવા લાગશે પ્રતિદિન ધારણામા વૃદ્ધિ થયા કરશે છેવટે પરિપૂર્ણ ધારણાની સિદ્ધિ થશે ધારણાની સિદ્ધિ થતા અનેક ચમત્કારનો અનુભવ થાય છે ધારણા કરનારે પ્રથમ બાહ્યસ્થાનમાં ધારણા કરવી જોઇએ બાહ્યમા ધારણા સિદ્ધ થયા બાદ અન્તરમા ધારણા કરવાની આવશ્યકતા છે છેવટે આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશમા ધારણા કરવી જોઇએ

ધારણાના અભ્યાસીએ પ્રથમ આત્મજ્ઞાન સારી રીતે કરવુ જોઇએ નવતત્ત્વ, સપ્તનય અને સપ્તભગી વગેરેનું સારી રીતે જ્ઞાન કરવુ જોઇએ, જડ અને ચેતન વસ્તુનુ પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થવાથી આત્માના સ્વરૂપની ધારણા થઈ શકે છે આવી સૂક્ષ્મ ધારણાનો કાલ જેમ વધતો જાય છે, તેમ આત્મામા આનદની ખુમારી વૃદ્ધિ પામે છે અને ચૈતન્ય સુખની પ્રતીતિ થાય છે બા ઘવસ્તુઓ સબધી થતા વિકલ્પ અને સકલ્પો ટળે છે આત્માની અચળ શ્રદ્ધા પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે અશુભ માર્ગમાથી આત્મા પાછો હઠે છે આત્મ તત્ત્વ સાધ્ય લક્ષ્ય તરીકે રહે છે આત્મતત્ત્વની લે (લય) લાગે છે દુનિયાના પદાર્થો ઉપર રાગ વા દ્વેષ થતો હોય છે તે મન્દ પડે છે

ધારણાના અભ્યાસીને સૂચના કે, તેણે ધારણાનો અભ્યાસ વધારવા માટે ઉપાધિ ત્યાગ અને નિર્જનાવસ્થા વગેરે હેતુઓનું અવલબન કરવુ ખાતા, પીતા અને હરતા ફરતા પણ ધારણાના ઉપર લક્ષ્ય રાખવુ જોઇએ આત્માની સાધ્ય દશા સ્મરણ કરવી જે જે વસ્તુઓની ધારણા કરવી હોય તે તે વસ્તુઓની ઇષ્ટતા

વિવેક દ્રષ્ટિથી પ્રથમ વિચાર કરવો જોઇએ કે કઈ વસ્તુની ધારણા કરવી જોઇએ? જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર અને તેના હેતુઓની ધારણા કરવી જોઇએ અરિહંત, સિદ્ધ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય સાધુ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ, એ નવપદની હૃદયમાં ધારણા કરવી, ઈત્યાદિ ધારણાના ઘણા ભેદ છે તે સર્વે ભેદોનું ગુરુગમપૂર્વક જ્ઞાન મેળવવું જોઇએ મનમા પ્રતિદિન ધારણાનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ શ્રી ઇષ્ટગુરૂની મૂર્તિની મનમા ધારણા કરવી જોઇએ ધારણાના અભ્યાસીએ પરની પચાતમા પડવુ નહિ રાગ અને દ્વેષ વૃદ્ધિ પામે એવા સંયોગોથી દૂર રહેવુ જોઇએ નિયમિત આહારાદિકનુ ગ્રહણ કરવુ જોઇએ મનમા ગમે તે વિચારો આવે તેને રોકવા જોઇએ જે જે ધારણા કરી હોય તેમાં એવુ તન્મય થઈ જવુ કે જાણે તે પદાર્થજ પોતે હોય એવુ લક્ષ્ય રાખવુ જોઇએ હજારો વિચારો મનમા આવતા અટકાવવા અને જે પદાર્થની ધારણા કરી હોય તેમાજ તન્મય થઈ જવુ જે વસ્તુની ધારણા કરવી તે વસ્તુમા પ્રેમભાવના કલ્પવી જોઇએ ધારણા યોગ્ય વસ્તુમા શુ હિત છે તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો જોઇએ જ્યારે બાહ્ય જડવસ્તુ ઓમા ઇષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વ ભાસે નહિ ત્યારે આત્માના સદ્ગુણોની ધારણા કરવી આત્માના જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણોની ધારણા કરતા તે તે ગુણોના આવરણોનો ક્ષય થતો જાય છે જે જે ગુણોની ધારણા કરવામા આવે છે તે તે ગુણોના સસ્કાર વૃદ્ધિ પામે છે ધારણાનો અભ્યાસ પ્રતિદિન વધારવો જોઇએ આ ભવમા કરેલી ધારણાના સસ્કાર પરભવમા વૃદ્ધિ પામે છે જે જે ગુણોની ધારણા કરવામા આવે છે, તે તે ગુણોનો દૃઢ સસ્કાર પડવાથી પરભવમા ખીલી શકે છે ધારણાનો અભ્યાસ કરનારાએ મનમાં ઉત્સાહ ધારણ કરવો જોઇએ ધારણા કરનારને પ્રથમ તો મનમા કટાળો ઉપજે છે પણ પ્રતિદિન અભ્યાસ કરતા મનમા આનદ ઉપજે છે ધારણાનો અભ્યાસ સિદ્ધ કર્યાબાદ ધ્યાનનો અભ્યાસ શરૂ કરવો જોઇએ ધારણાના પૂર્ણ અભ્યાસીને ધ્યાનની સિદ્ધિ થાય છે માટે હવે ધ્યાનનુ સ્વરૂપ કહેવામા આવે છે

"ધ્યાન" ૭

એક વસ્તુનુ આલબન કરી તેમા અ તર્મુહૂર્તપર્યંત મનની સ્થિરતા કરવી તે છદ્મસ્થ યોગિયોનુ ધ્યાન કહેવાય છે ધ્યાનની પરપરા તો ઘણા વખત સુધી રહી શકે છે મુહૂર્તબાદ મનની સ્થિતિ બદલાય કે પશ્ચાત પુન ત્યા મનને સ્થાપન કરવુ આ પ્રમાણે એક પદાર્થ વા અ ય પદાર્થનુ મનમાં ધ્યાન કરી શકાય છે કલાકોના કલાક સુધી આ પ્રમાણે ધ્યાન કરી શકાય છે ધ્યાનની પરપરા જેમ એક પદાર્થ સબધી વધતી જાય છે તેમ તેમ આત્મશક્તિ પ્રગટતી જાય છે અને તેથી અનેક પ્રકારના અનુભવો

ભામે છે અનેક પ્રકારની લબ્ધિયો પ્રગટે છે, અનત ભવના બાંધેલાં કર્મ પણ ધ્યાનના બળે ક્ષય પામે છે

કયા સ્થળોમાં ધ્યાન કરવુ.

પર્યંકાસન, વીરાસન, વજ્રાસન, પદ્માસન, ભદ્રાસન, સિદ્ધાસન, દડાસન, શબાસન, ઉત્કટિકાસન, ગોદોહિકાસન, અને કાર્યોત્સર્ગાસન વગેરે અનેક આસનો છે તેમાથી ગમે તે આસને વિશેષ વખત સુધી અથવા ન્યૂનમા ન્યૂન ત્રણ કલાક તો રહી શકાય તેવા આસનવડે તીર્થંકરોના જન્મ, દીક્ષા, કેવલ, નિર્વાણ કલ્યાણકોની ભૂમિકામા જઈ ધ્યાન ધરવુ તેવા સ્થાનના અભાવે સ્ત્રી, પશુ અને નપુસકાદિ રહિત ઉપાધિશૂન્ય અને ચિત્તની સ્થિરતા રહે તેવા ઠેકાણે રહી ધ્યાન ધરવુ યોગ્ય સ્થાનમા જઈ મૈત્રી, પ્રમોદ, મધ્યસ્થ અને કારૂણ્ય તથા અનિત્યાદિ બાર ભાવનાઓથી પોતાના આત્માને ભાવવો ધ્યાનના અનેક ભેદ શાસ્ત્રમા વર્ણવ્યા છે, ધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત, આ ચાર પ્રકારનુ ધ્યાન ધરવાથી આત્માની ઉચ્ચ દશા થાય છે

પિંડસ્થ ધ્યેયને ધારણાના ભેદથી દર્શાવે છે.

પિંડસ્થ ધ્યેયમા પાર્થિવી, આગ્નેયી, મારૂતી, વારૂણી અને તત્ત્વભૂ આ પાચ ધારણાઓ કરવાની આવશ્યકતા છે

પાર્થિવી ધારણા અને તેનુ ધ્યાન

આ તિર્યગ્લોક એક રાજપ્રમાણ લાબો પહોળો છે તે પ્રમાણ લાબો, પહેલો ક્ષીરસમુદ્રને કલ્પવો તે સમુદ્રની મધ્યમા જમ્બુદ્વીપની પેઠે લક્ષ યોજન વિસ્તૃત અને એક સહસ્ર પાખડીઓવાળુ કમળ ચિતવવુ કમળની મધ્ય કેસરાઓ છે તેની મધ્યે દેદિપ્યમાન પીતપ્રભાવાળી અને મેરૂપર્વત સમાન પ્રમાણવાળી કર્ણિકા છે એમ કલ્પના કરવી તે કર્ણિકાના ઉપર એક ઉજ્જ્વલ સિંહાસન છે તે ઉપર પોતે બેસીને સર્વ કર્મોનો ઉચ્છેદ કરૂ છુ એમ કલ્પના કરવી, તેવા વિચારમાં સ્થિર થઈ જવુ આઠ કર્માની પ્રકૃતિયોના પુદ્‌ગલ સ્કધોને આત્માના પ્રદેશોથી ખખેરી નાખી ચઉદ રાજલોકમા ફેંકી દીધા એમ ધ્યાવવુ પશ્ચાત્ પોતાનો આત્મા અનતકોટી સૂર્યના તેજ કરતા પણ અનતજ્ઞાન પ્રકાશથી સર્વ લોકાલોકને પ્રકાશે છે એમ ચિંતવવુ પશ્ચાત્ ચઉદ રાજલોકમા ઉડેલા કર્મપુદ્ગલો સ્થિર થઈ જાય છે એમ ચિંતવવુ પશ્ચાત્ સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર મને દેવતાઓ અને ઇન્દ્રો બેસાડી દેશના સાભળે છે એમ ચિંતવવુ લાખો જીવો આવી, તત્ત્વ સાભળે છે પણ હુ સાક્ષી તરીકે તેઓના આચરણ, વિચારો જોઈ રહ્યુ છુ, પણ મ્હને તેમા હર્ષ કે શોક થતો નથી એમ ચિંતવવુ સ્ફટિક રત્નસમાન નિર્મલ એવા અસખ્ય

વિવેક દૃષ્ટિથી પ્રથમ વિચાર કરવો જોઇએ કે કઈ વસ્તુની ધારણા કરવી જોઇએ ? જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તેના હેતુઓની ધારણા કરવી જોઇએ અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ, એ નવપદની હૃદયમા ધારણા કરવી ઈત્યાદિ ધારણાના ઘણા ભેદ છે તે સર્વ ભેદોનું ગુરૂગમપૂર્વક જ્ઞાન મેળવવુ જોઇએ મનમા પ્રતિદિન ધારણાનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ શ્રી ઇષ્ટગુરૂની મૂર્તિની મનમા ધારણા કરવી જોઇએ ધારણાના અભ્યાસીએ પરની પચાતમા પડવુ નહિ રાગ અને દ્વેષ વૃદ્ધિ પામે એવા સયોગોથી દૂર રહેવુ જોઇએ નિયમિત આહારાદિકનુ ગ્રહણ કરવુ જોઇએ મનમા ગમે તે વિચારો આવે તેને રોકવા જોઇએ જે જે ધારણા કરવી હોય તેમાં એવુ તન્મય થઈ જવુ કે જાણે તે પદાર્થજ પોતે હોય એવુ લક્ષ્ય રાખવુ જોઇએ હજારો વિચારો મનમા આવતા અટકાવવા અને જે પદાર્થની ધારણા કરી હોય તેમાંજ તન્મય થઈ જવુ જે વસ્તુની ધારણા કરવી તે વસ્તુમા પ્રેમભાવના કપવી જોઇએ ધારણા યોગ્ય વસ્તુમા શુ હિત છે તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો જોઇએ જ્યારે બાહ્ય જડવસ્તુ ઓમા ઇષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વ ભાસે નહિ ત્યારે આત્માના સદ્ગુણોની ધારણા કરવી આત્માના જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણોની ધારણા કરતા તે તે ગુણોના આવરણોનો ક્ષય થતો જાય છે જે જે ગુણોની ધારણા કરવામા આવે છે તે તે ગુણોના સસ્કાર વૃદ્ધિ પામે છે ધારણાનો અભ્યાસ પ્રતિદિન વધારવો જોઇએ આ ભવમાં કરેલી ધારણાના સસ્કાર પરભવમાં વૃદ્ધિ પામે છે જે જે ગુણોની ધારણા કરવામા આવે છે, તે તે ગુણોનો દૃઢ સસ્કાર પડવાથી પરભવમાં ખીલી શકે છે ધારણાનો અભ્યાસ કરનારાએ મનમાં ઉત્સાહ ધારણ કરવો જોઇએ ધારણા કરનારને પ્રથમ તો મનમા કટાળો ઉપજે છે પણ પ્રતિદિન અભ્યાસ કરતા મનમા આનદ ઉપજે છે ધારણાનો અભ્યાસ સિદ્ધ કર્યાબાદ ધ્યાનનો અભ્યાસ શરૂ કરવો જોઇએ ધારણાના પૂર્ણ અભ્યાસીને ધ્યાનની સિદ્ધિ થાય છે માટે હવે ધ્યાનનુ સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે

"ધ્યાન" ૭

એક વસ્તુનુ આલબન કરી તેમા અતર્મુહૂર્તપર્યંત મનની સ્થિરતા કરવી તે છદ્મસ્થ યોગિયોનુ ધ્યાન કહેવાય છે ધ્યાનની પરપરા તો ઘણા વખત સુધી રહી શકે છે મુહૂર્તબાદ મનની સ્થિતિ બદલાય કે પશ્ચાત્ પુન ત્યા મનને સ્થાપન કરવુ આ પ્રમાણે એક પદાર્થ વા અન્ય પદાર્થનુ મનમાં ધ્યાન કરી શકાય છે કલાકોના કલાક સુધી આ પ્રમાણે ધ્યાન કરી શકાય છે ધ્યાનની પરપરા જેમ એક પદાર્થ સબધી વધતી જાય છે તેમ તેમ આત્મશક્તિ પ્રગટતી જાય છે અને તેથી અનેક પ્રકારના અનુભવો

છે અને તે ધોવાઈ જાય છે એમ ભાવના ભાવવી પશ્ચાત્ વારૂણમડલને શાત કરવુ એ પ્રમાણે વારૂણી ધારણા જાણવી

तत्त्वभू धारणा

શુદ્ધ ધ્યાનવાળા યોગીએ સાત ધાતુરહિત, પૂર્ણચન્દ્રકાંતિની પેઠ નિર્મલ સર્વજ્ઞસમાન પોતાના આત્માને ચિતવવો પશ્ચાત્ સિંહાસન ઉપર બેઠેલા સર્વ કર્મોનો નાશ કરનાર, શરીરની અદર રહેલા એવા નિરાકાર આત્માને સ્મરવો આ પ્રમાણે તત્ત્વભ ધારણા કરવાથી સકલ કર્મનો ક્ષય થાય છે અને આત્મા તે પરમાત્મરૂપ બને છે

अन्य दर्शनीय योगीओ कथित पृथ्वीतत्त्व पञ्चतत्त्वध्यान

પગના અગુઠાથી તે સ્વાધિષ્ઠાન ચક્રપર્યંત વ્યાપ્ત પૃથ્વીતત્ત્વનું લૅંબીજાક્ષર સહિત ધ્યાન કરવુ ચિત્તવૃત્તિ પણ ત્યાજ સ્થાપન કરવી પૃથ્વીતત્ત્વનો પીત વર્ણ ત્યા ચિંતવવો દરરોજ એકેક કલાક, બે કલાક અને ત્રણ કલાકપર્યંત પૃથ્વીતત્ત્વનુ અત્યત ઉત્સાહથી ધ્યાન કરવુ આ ધ્યાન લાબા ચરણ રાખીને પણ થાય છે ચક્ષુને ઉઘાડી રાખવામા આવે તો ચક્ષુથી પણ તે સ્થાન પલકારો માર્યા વિના જોવાય એમ પ્રવૃત્તિ કરવી પૃથ્વીતત્ત્વના જેટલા રજકણો છે એ સર્વની ગધ મ્હારી નાસીકાએ આવશે એમ ચિતવવુ પૃથ્વીતત્ત્વ મ્હારા વશ થાય છે, તેમાથી આરપાર નીકળી જાઉ તો પણ મ્હને હરકત થનાર નથી એવી ભાવના કરવી ત્રણ કલાકના અભ્યાસથી બાર વર્ષપર્યંત પ્રતિદિન પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન ધરવાથી પૃથ્વી તત્ત્વ ઉપર કબજો મેળવી શકાય છે પૃથ્વીતત્ત્વ ધ્યાન ધરનારને ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે કયા કયા ઠેકાણે સોનું વગેરે છે તે દેખી શકે છે ધનના અધિષ્ઠાયક દેવતાઓ ધનને દેખાડે છે, કોઇને તે આશીર્વાદ આપે છે તો તેની વચનસિદ્ધિના માહાત્મ્યથી તે લક્ષ્મીમત બને છે પૃથ્વીમા પેસે તો પણ સ્ખલાયમાન થતો નથી પૃથ્વીતત્ત્વથી જગત્મા શા શા ફાયદાઓ થાય છે અને તે શા ઉપયોગમા આવે છે તે બરાબર જાણી શકે છે પૃથ્વીતત્ત્વના અભ્યાસીને સ્વપ્નામાં પણ સુવર્ણ વગેરેના ડુગરો દૃઢ અભ્યાસના બળે દેખાય છે પોતાના યોગ્ય પૃથ્વીતત્ત્વના ફાયદાઓ પણ જાણી શકે છે આ પૃથ્વીતત્ત્વનુ ધ્યાન કરતાં અનેક ઉપાધિરૂપ વિઘ્નો આવે છે પણ ધીર યોગી, અભ્યાસમા સદાકાલ મચી રહી પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન સિદ્ધ કરે છે

" जलतत्त्व "

સ્વાધિષ્ઠાનચક્રથી તે નાભિકમળ આવે ત્યાસુધીના શરીરના સ્થાનમા વઁ બીજાક્ષરસહિત શ્વેતવર્ણયુક્ત જલતત્ત્વનુ ધ્યાન ધરવુ એ બે અને ત્રણ કલાકપર્યંત તેજ સ્થાનમાં એવા ધ્યાનમા લીન થવુ કે અન્ય વસ્તુનુ સ્મ-

પ્રદેશોમા સમયે સમયે સર્વ ભાસ થાય છે, એમ ભાવના ભાવવી અસખ્યાત પ્રદેશ સ્થિર એકરૂપ છે એવી ભાવના ભાવવી

આગ્નેયી ધારણાનુ ધ્યાન

નાભિની અદર સોળ પાખડીવાળુ કમલ ચિંતવવુ તે કમલની કર્ણિકામા મહામત્ર अर्हं સ્થાપન કરવી અને તે કમલના પ્રત્યેક પત્રમા અનુક્રમે-अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ लृ ॡ ए ऐ ओ औ अं अः આ સોળ સ્વરોને સ્થાપન કરવા અને તે કમલમા એકાગ્ર ચિત્તથી લયલીન થઈ જવુ એટલા સુધી તેમાં લયલીન થઈ જવુ કે તે કમલવિના અન્ય વસ્તુનુ સ્મરણ રહે નહીં પશ્ચાત્ હૃદયમા અષ્ટ પાખડીનુ કમલ કલ્પવુ તે કમલની પ્રત્યેક પાખડીમા જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અતરાય, એ આઠ કર્મનું એકેક પાખડીમા સ્થાપન કરવુ તે કમળનું મુખ નીચુ રાખવુ સોળ પાખડીવાળા કમલના ઉપર અધર ઝુલે તેવુ કમળનુ મુખ રાખવુ પશ્ચાત્ રેફબિન્દુ અને કળાયુક્ત મહામત્રના (र्हं) અક્ષર છે તેના રેફમાથી નીકળતી એવી ધૂમ્રશિખા ચિંતવવી પશ્ચાત્ તેમાથી અગ્નિના કણિયાઓ નીકળે છે એમ કલ્પવુ પશ્ચાત્ અનેક જ્વાળાઓ નીકળે છે તેમ કલ્પના કરવી પશ્ચાત્ જ્વાળાઓના સમૂહથી હૃદયાતર્ગત અષ્ટકર્મોની પાખડીવાળુ કમળ બાળવુ મહામત્ર (अर्हं)ના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થએલા અગ્નિવડે અષ્ટકર્મની પાખડીવાળુ કમળ બળીને ભસ્મ થાય છે એવી ભાવના કરવી પશ્ચાત્ શરીરની બહિર્ ત્રણ ખુણાવાળો બળતો અગ્નિનો જથ્થો સાથિઆવડે ચિહ્નિત અને વહ્નિબીજ रकारसहित ચિંતવવો પશ્ચાત્ શરીરની અતર મહામત્રના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થએલ અગ્નિની જ્વાળા અને બહિર્ના વહ્નિપુરની જ્વાલા એ બે વડે દેહ અને અષ્ટકર્મથી બનેલું કમળ એ બેને બાળીને ભસ્મ કરવા અને શાત થવુ એને આગ્નેયી ધારણા કહે છે

વાયવી ધારણાનુ ધ્યાન

ત્રણ ભુવનના વિસ્તારને પૂરનાર એવા પ્રચડ વાયુની કલ્પના કરવી પશ્ચાત્ પૂર્વે શરીર અને કર્મોની રાખ થએલી છે તેને વાયુ ઉડાડી નાખે છે, એમ કલ્પના કરવી પશ્ચાત્ વાયુ શાત થઈ જાય છે એમ ભાવવુ એ મારુતી ધારણા જાણવી

વારુણી ધારણાનુ ધ્યાન

અમૃતસમાન વર્ષાને વર્ષાવનાર, મેઘમાળાથી ભરપૂર એવા આકાશની કલ્પના કરવી પશ્ચાત્ અર્ધચન્દ્રાકાર કલાબિન્દુસહિત વરુણબીજ वँ ની ભાવના કરવી વરુણબીજથી ઉત્પન્ન થનાર અમૃત સમાન જલથી આકાશ જાણે ભરાઇ જાય છે અને તેવડે કર્મની તથા શરીરની રાખ શાત થઈ જાય

છે અને તે ધોવાઈ જાય છે એમ ભાવના ભાવવી પશ્ચાત્ વારૂણમંડલને શાંત કરવું એ પ્રમાણે વારૂણી ધારણા જાણવી

तत्त्वभू धारणा

શુદ્ધ ધ્યાનવાળા યોગીએ સાત ધાતુરહિત, પૂર્ણચન્દ્રકાંતિની પેઠે નિર્મલ સર્વજ્ઞસમાન પોતાના આત્માને ચિંતવવો પશ્ચાત્ સિંહાસન ઉપર બેઠેલા સર્વ કર્મોનો નાશ કરનાર, શરીરની અંદર રહેલા એવા નિરાકાર આત્માને સ્મરવો આ પ્રમાણે તત્ત્વભૂ ધારણા કરવાથી સકલ કર્મનો ક્ષય થાય છે અને આત્મા તે પરમાત્મરૂપ બને છે

अन्य दर्शनीय योगीओ कथित पृथ्वीतत्त्व पञ्चतत्त्वध्यान

પગના અંગુઠાથી તે સ્વાધિષ્ઠાન ચક્રપર્યંત વ્યાપ્ત પૃથ્વીતત્ત્વનું લૅંબીજાક્ષર સહિત ધ્યાન કરવું ચિત્તવૃત્તિ પણ ત્યાંજ સ્થાપન કરવી પૃથ્વીતત્ત્વનો પીત વર્ણ ત્યાં ચિંતવવો દરરોજ એકેક કલાક, બે કલાક અને ત્રણ કલાકપર્યંત પૃથ્વીતત્ત્વનું અત્યંત ઉત્સાહથી ધ્યાન કરવું આ ધ્યાન લાંબા ચરણ રાખીને પણ થાય છે ચક્ષુને ઉઘાડી રાખવામાં આવે તો ચક્ષુથી પણ તે સ્થાન પલકારો માર્યા વિના જોવાય એમ પ્રવૃત્તિ કરવી પૃથ્વીતત્ત્વના જેટલાં રજકણો છે એ સર્વની ગંધ મ્હારી નાસીકાએ આવશે એમ ચિંતવવું પૃથ્વીતત્ત્વ મ્હારા વશ થાય છે, તેમાંથી આરપાર નીકળી જાઉં તો પણ મ્હને હરકત થનાર નથી એવી ભાવના કરવી ત્રણ કલાકના અભ્યાસથી બાર વર્ષપર્યંત પ્રતિદિન પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન ધરવાથી પૃથ્વી તત્ત્વ ઉપર કબજો મેળવી શકાય છે પૃથ્વીતત્ત્વ ધ્યાન ધરનારને ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે કયા કયા ઠેકાણે સોનું વગેરે છે તે દેખી શકે છે ધનના અધિષ્ઠાયક દેવતાઓ ધનને દેખાડે છે, કોઇને તે આશીર્વાદ આપે છે તો તેની વચનસિદ્ધિના માહાત્મ્યથી તે લક્ષ્મીમંત બને છે પૃથ્વીમાં પેસે તો પણ સ્ખલાયમાન થતો નથી પૃથ્વીતત્ત્વથી જગત્માં શા શા ફાયદાઓ થાય છે અને તે શા ઉપયોગમાં આવે છે તે બરાબર જાણી શકે છે પૃથ્વીતત્ત્વના અભ્યાસીને સ્વપ્નામાં પણ સુવર્ણ વગેરેના ડુંગરો દૃઢ અભ્યાસના બળે દેખાય છે પોતાના યોગ્ય પૃથ્વીતત્ત્વના ફાયદાઓ પણ જાણી શકે છે આ પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન કરતાં અનેક ઉપાધિરૂપ વિઘ્નો આવે છે પણ ધીર યોગી, અભ્યાસમાં સદાકાલ મચી રહી પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન સિદ્ધ કરે છે

" जलतत्त्व "

સ્વાધિષ્ઠાનચક્રથી તે નાભિકમળ આવે ત્યાંસુધીના શરીરના સ્થાનમાં વૅ બીજાક્ષરસહિત શ્વેતવર્ણયુક્ત જલતત્ત્વનું ધ્યાન ધરવું એક બે અને ત્રણ કલાકપર્યંત તેજ સ્થાનમાં એવા ધ્યાનમાં લીન થવું કે અન્ય વસ્તુનું સ્મ

પ્રદેશોમા સમયે સમયે સર્વ ભાસ થાય છે, એમ ભાવના ભાવવી. અસ્ખ્યાત પ્રદેશ સ્થિર એકરૂપ છે એવી ભાવના ભાવવી

આગ્નેયી ધારણાનુ ધ્યાન

નાભિની અદર સોળ પાખડીવાળુ કમલ ચિંતવવુ તે કમલની કર્ણિકામાં મહામત્ર अर्हं સ્થાપન કરવો અને તે કમલનાં પ્રત્યેક પત્રમાં અનુક્રમે–अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ अं अः આ સોળ સ્વરોને સ્થાપન કરવા અને તે કમલમાં એકાગ્ર ચિત્તથી લયલીન થઈ જવુ એટલા સુધી તેમાં લયલીન થઈ જવુ કે તે કમલવિના અન્ય વસ્તુનું સ્મરણ રહે નહીં પશ્ચાત્ હૃદયમાં અષ્ટ પાખડીનું કમલ કલ્પવુ તે કમલની પ્રત્યેક પાખડીમા જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય, એ આઠ કર્મનું એકેક પાખડીમા સ્થાપન કરવુ તે કમળનું મુખ નીચુ રાખવુ સોળ પાખડીવાળા કમલના ઉપર અધર ઝુલે તેવુ કમળનું મુખ રાખવુ પશ્ચાત્ રેફબિંદુ અને કળાયુક્ત મહામત્રમાં (हं) અક્ષર છે તેના રેફમાથી નીકળતી એવી ધૂમ શિખા ચિંતવવી. પશ્ચાત્ તેમાથી અગ્નિના કણિયાઓ નીકળે છે એમ કલ્પવુ પશ્ચાત્ અનેક જ્વાળાઓ નીકળે છે તેમ કલ્પના કરવી પશ્ચાત્ જ્વાળાઓના સમૂહથી હૃદયાતર્ગત અષ્ટકર્મોની પાખડીવાળુ કમળ બાળવુ મહામત્ર (अर्हं)ના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થએલા અગ્નિવડે અષ્ટકર્મની પાખડીવાળુ કમળ બળીને ભસ્મ થાય છે એવી ભાવના કરવી પશ્ચાત્ શરીરની બહિર્ ત્રણ ખુણાવાળો બળતો અગ્નિનો જથ્થો સાથિઆવડે ચિહ્નિત અને વહ્નિબીજ रकारसहित ચિંતવવો પશ્ચાત્ શરીરની અદર મહામત્રના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થએલ અગ્નિની જ્વાળા અને બહિર્ના વહ્નિપુરની જ્વાલા એ બે વડે દેહ અને અષ્ટકર્મથી બનેલું કમળ એ બેને બાળીને ભસ્મ કરવા અને શાંત થવુ એને આગ્નેયી ધારણા કહે છે

વાયવી ધારણાનુ ધ્યાન

ત્રણ ભુવનના વિસ્તારને પૂરનાર એવા પ્રચડ વાયુની કલ્પના કરવી પશ્ચાત્ પૂર્વ શરીર અને કર્માની રાખ થએલી છે તેને વાયુ ઉડાડી નાખે છે, એમ કલ્પના કરવી પશ્ચાત્ વાયુ શાંત થઈ જાય છે એમ ભાવવુ એ મારૂતી ધારણા જાણવી

વારુણી ધારણાનુ ધ્યાન

અમૃતસમાન વર્ષાને વર્ષાવનાર, મેઘમાળાથી ભરપૂર એવા આકાશની કલ્પના કરવી પશ્ચાત્ અર્ધચન્દ્રાકાર કલાબિંદુસહિત વરૂણબીજ वँ ની ભાવના કરવી વરૂણબીજથી ઉત્પન્ન થનાર અમૃત સમાન જલથી આકાશ જાણે ભરાઇ જાય છે અને તેવડે કર્મની તથા શરીરની રાખ શાંત થઈ જાય

નેક કાર્યો કરી શકાય છે વાયુતત્ત્વના ઉપદ્રવથી મહામારી વગેરે વ્યાપતી હોય છે ત્યા પણ વાયુતત્ત્વના સાધક યોગીઓ શાતિ કરી શકે છે અમુક વાયુતત્ત્વ બગડેલુ છે તેને ઠેકાણે ખેંચીને લાવવુ જોઈએ એમ તેઓ સંપૂર્ણ પણે જાણતા હોવાથી રોગોને દૂર કરી શકે છે આત્મશક્તિના પ્રતાપે તત્ત્વોને ખેંચી શકાય છે અને ખરાબ તત્ત્વોને દૂર કરી શકાય છે વાયુતત્ત્વનું આરાધન કરનારે તેનુ ધ્યાન કરતા તેનો લીલો રગ મનમા ભાવી તેમા તલ્લીન થઈ જવુ જોઇએ અભ્યાસ સપૂર્ણ કરતા અનુભવસિદ્ધિ થાય છે

"आकाशतत्त्व"

કૃષ્ણવર્ણમય આકાશતત્ત્વનુ મસ્તકના સર્વ ભાગમાં ધ્યાન કરવુ જોઈએ (ક્ષ) બીજાક્ષર સહિત આકાશતત્ત્વના ધ્યાનમા ત્રણ કલાકપર્યંત લીન થવુ જોઇએ પ્રતિદિન અવિચ્છિન્નપણે બાર વર્ષપર્યંત આપ્રમાણે સતત આકાશતત્ત્વનુ ધ્યાન ધરવાથી આકાશતત્ત્વ ઉપર વિજય મેળવી શકાય છે આ ઠેકાણે સૂચના કે કૃષ્ણવર્ણના પરમાણુ સ્કધોને આકાશતત્ત્વ કહેવામા આવે છે એવી તત્ત્વવાદિયોની માન્યતા છે જૈનશાસ્ત્ર પ્રમાણે આકાશદ્રવ્ય અરૂપી છે, અક્રિય છે, કોઈ પણ જાતના વર્ણ રહિત છે, વર્ણગધ રસ અને સ્પર્શ રહિત છે. એમ જૈનોની માન્યતા છે, પણ કૃષ્ણવર્ણવાળા જડતત્ત્વને આકાશતત્ત્વ કલ્પી મન ધ્યાન ધરવાનુ છે એમ જૈનોએ સમજવુ આકાશતત્ત્વની સિદ્ધિથી મનના વિકલ્પો અને સકલ્પોને જીતી શકાય છે અનેક માનસિક રોગોની શાતિ કરી શકાય છે, બાહ્યના પણ પ્રાણાપહારક રોગો ઉપર જય મેળવી શકાય છે અને આયુષ્ય નાશકારક વિઘ્નોને જીતી શકાય છે એમ કેટલાક યોગિયો કહે છે આ પ્રમાણે પાચ તત્ત્વનુ ધ્યાન ધરવાનો વિધિ અ યદર્શનીય યોગિયોના વિચાર પ્રમાણે દર્શાવ્યો છે, તેમાથી યોગ્ય સાર ખેંચી લેવો જે બાબતમા જૈન સિદ્ધાતની અવિરોધના હોય તે બાબત સર્વ સાધારણ જાણી યોગસાધકો ગ્રહણ કરે છે

"पिंडस्थ ध्यानना विचार"

આત્મા, કર્મના યોગે શરીરરૂપ પિંડમા રહ્યો છે શરીરના પાચ ભેદ છે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ, આ પાચ પ્રકારના શરીરમા રહેતા આત્માને જરામાત્ર પણ ખરી શાન્તિ મળી નથી અને મળવાની નથી, માટે શરીરપિંડમા રહેલા પોતાના આત્માને નિર્મલ કરવા આત્મામાજ લક્ષ્ય રાખી પરપુદ્ગલ વસ્તુઓ ઉપર થતા રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય કરવો જોઈએ શરીરમા રહેલો આત્મા, ખરેખર શરીરથી ભિન્ન છે એવી સતત ભાવના ભાવવી જોઇએ આત્માને કર્મ લાગ્યાં છે તેથી તે પરમાત્મા થઈ શકતો નથી, જો કર્મરૂપ કલક દૂર થાય તો આત્મા પરમાત્મા થઈ શકે હું શરીરથી ભિન્ન છુ, મ્હારે શરીરનો સબધ જોઈતો નથી, એમ ધ્યાન

રણ પણ થાય નહીં જલતત્ત્વના પરમાણુ સ્કંધો પિંડના અને બ્રહ્માંડના મ્હારા વશમા થાય છે મ્હારા સંકલ્પ પ્રમાણે તેઓની ગતિ થાય છે એમ ધ્યાનની છેલ્લી વખતે ભાવના કરવી આ પ્રમાણે પ્રતિદિન ત્રણ કલાકના અભ્યાસપૂર્વક બાર વર્ષપર્યંત જલતત્ત્વનુ ધ્યાન ધરતા જલતત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે જલતત્ત્વનો ઉપદ્રવ શમી જાય છે, જલમા તરી શકાય છે જલતત્ત્વનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણી શકાય છે જલતત્ત્વના ગુણો જાણવામા આવે છે જલતત્ત્વના ઉપદ્રવોને શાંત કરી શકાય છે મનની વૃત્તિ શાંત રહે છે માછલાંની પેઠે જલમા વિચરી શકાય છે જલતત્ત્વની સિદ્ધિ થવાથી જલતત્ત્વ સંબંધી અનેક ફાયદાઓને યોગીઓ ધારણ કરી શકે છે

“ अग्नितत्त्व ”

અગ્નિતત્ત્વનો બીજમંત્ર ર છે, નાભિકમળમા ર મંત્રનુ ધ્યાન ધરવુ ત્રણ કલાક દરરોજ ધ્યાન ધરવુ અવિચ્છિન્નપણે બાર વર્ષપર્યંત અગ્નિતત્ત્વનું નાભિકમળમા ચિત્તવૃત્તિ સ્થાપન કરીને ધ્યાન ધરવુ બારે વર્ષ અગ્નિતત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે અગ્નિતત્ત્વના ધ્યાનથી અનેક પ્રકારના અગ્નિસંબંધી ઉપદ્રવો શાંત થાય છે પરિપૂર્ણ અગ્નિતત્ત્વની સિદ્ધિ થયાથી અગ્નિતત્ત્વથી શરીર દાઝતુ નથી અગ્નિતત્ત્વ વશમા થવાથી અગ્નિતત્ત્વ સંબંધી અનેક કાર્યો કરી શકાય છે અગ્નિતત્ત્વનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજી શકાય છે દવાઓ વગેરેમા અગ્નિતત્ત્વથી શા શા ફાયદાઓ થાય છે તે સારી પેઠે જાણી શકાય છે, કારણપ્રસંગે ઉચ્ચાટન વગેરે પણ અગ્નિતત્ત્વથી કરી શકાય છે મંત્ર વગેરેમાં અગ્નિતત્ત્વની ઉપયોગિતા સમજી શકાય છે આ પ્રમાણે અગ્નિતત્ત્વનો સંયમ કરવાથી તેના ફાયદાઓ અનુભવીઓ અનુભવી શકશે

“ वायुतत्त्व ”

વાયુતત્ત્વનુ તેના વર્ણ પ્રમાણે છાતીમા ધ્યાન ધરવુ (य) य મંત્રનુ છાતીના સર્વ ભાગમા તન્મકાર થઈ ધ્યાન ધરવુ એક બે અને ત્રણ કલાક પર્યંત ધ્યાન ધરવાથી બાર વર્ષે વાયુતત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે વાયુતત્ત્વની ધારણા ધ્યાન અને સમાધિ કરવી એ ત્રણને સંયમ કહે છે વાયુતત્ત્વની સિદ્ધિ થવાથી વાયુતત્ત્વનુ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન થાય છે આકાશગમનની શક્તિ પ્રગટે છે શરીર બહુ હલકુ થાય છે શરીરમાં રહેલા પાંચ પ્રકારના પ્રાણ વાયુની સિદ્ધિ થાય છે દરેક પદાર્થમા વાયુતત્ત્વ કેટલું રહ્યુ છે તેનુ જ્ઞાન થાય છે વાયુતત્ત્વના અનેક ચમત્કાર કેવી રીતે બને છે તે સર્વ જાણી શકાય છે વાયુતત્ત્વનુ ધ્યાન ધરતા અનેક પ્રકારના વિઘ્ન આવે છે, પણ યોગિયો ગુરુગમથી વિઘ્નો જીતી લે છે વાયુતત્ત્વની સિદ્ધિથી ઇચ્છા પ્રમાણે આકાશમા વિચરી શકાય છે વાયુતત્ત્વને વશમા કરવાથી વાયુતત્ત્વસંબંધી અ

છે, આનન્દ સમુદ્રમા ન્હાતો જીવતો ન હોય એવો અનુભવ થાય છે—કદી નહિ પ્રાપ્ત થએલી એવી અપૂર્વ આનન્દદશા અનુભવાય છે આત્માની અનન્તશક્તિનો કંઇક અનુભવ થાય છે સર્વ જીવો ઉપર સમતારૂપ અમૃત મેઘ વૃષ્ટિ વર્ષાવાય છે, તે વખતે એવો અનુભવ આવે છે કે અહો આવીજ દશામાં સદાકાલ રહેવાય તો કેવુ સારુ!!! પણ એવી દશા ક્ષયોપશમ ભાવમા લાંબા કાળસુધી ટકતી નથી તો પણ પુન પિંડસ્થ ધ્યાન ધરી તેવી દશા પ્રાપ્ત કરવા ધ્યાની ઉદ્યમ કરે છે અને પાછો તેવોજ આનન્દ લે છે પાછો સાસારિક ધર્મકાર્યો વગેરેમા જોડાતા ઉપાધિની વિકલ્પદશા અનુભવે છે, તેમાં તેને રસ પડતો નથી, પુન તે ગમે તેમ કરી પાછો ધ્યાનમા પ્રવેશ કરે છે ત્યા પુન અસખ્યાત પ્રદેશમા મનની સ્થિરતા કરી સહજાનન્દ રસનો ભોગી બને છે, તેવી સ્થિતિમા તેને એમ થઈ આવે છે કે કોઈ પણ કાર્યમા જરા માત્ર પ્રવૃત્તિ ન થાય અને આ દશા સદાકાલ રહે એવો ઉત્તમ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે ચોસઠ ઇન્દ્રોના ત્રણ કાલના સુખ ભેગા કરીએ તો પણ તે પૌદ્ગલિક સુખ તો આ ધ્યાનના આનન્દરૂપ સાગરની આગળ એક બિંદુ સમાન પણ લાગતું નથી, તેથી આત્મધ્યાતા, મનમા સહજ નિત્ય સુખ પ્રાપ્ત કરવા સકલ્પ કરે છે અને દેવલોકના સુખ પ્રાપ્ત કરવા જરા પણ ઇચ્છા કરતો નથી પ્રથમ ધર્મની સામાન્યદશામાં દેવલોકના સુખ પ્રાપ્ત કરવા અભિલાષા રહેતી હતી તે અભિલાષા હવે આવી ઉત્તમ ધ્યાન દશામા રહેતી નથી બાહ્ય સુખની સર્વ પ્રકારની અભિલાષાઓ આવી સહજ સુખની દશાનો અનુભવ થતા ટળે છે આવી દશાનો ધ્યાની છ ખડના ઉપરી કરતાં પણ અનતગુણ ઉત્તમ છે બાહ્યથી આવો ધ્યાન કરનાર પુરૂષ, શરીર વગેરેના ભેદથી સામાન્ય લાગે પણ અન્તરથી તે મહાન્ દેવતાઓને પણ પૂજ્ય છે એવો ભાસે છે આવા ધ્યાની પુરૂષો બોલ્યાવિના પણ લાખો પુરૂષોને સારી અસર કરી ધર્મમા જોડી શકે છે તેઓ ખરેખરા વીતરાગના માર્ગે ચાલનારા સમજવા શરીરના અમુક અમુક ભાગોમા ધ્યાન ધરવાથી અમુક અમુક પ્રકારનુ જ્ઞાન, આદિ શક્તિયો પ્રગટે છે

"નાભિમા ધ્યાન"

નાભિચક્રમા ધ્યાન ધરવાથી કાયવ્યૂહનું જ્ઞાન થાય છે શરીરમા અમુક અમુક નાડીઓ છે તે અમુક અમુક પ્રકારનુ કાર્ય કરે છે તે જણાય છે, તેમજ મનમા અનેક પ્રકારના વિકલ્પો અને સકલ્પો પ્રગટે છે તેનો વિલય થાય છે મનની સ્થિરતા વૃદ્ધિ પામે છે અને જ્ઞાનની વિવેકશક્તિ પ્રગટે છે અન્ય મનુષ્યોના વિકલ્પો પણ જાણી શકાય છે, તેમજ તેવી જે જે વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રમાણે સર્વ થતું દેખવામા આવે છે સમાન વાયુની સ્થિરતા થાય છે અને તેથી અનેક ઉપદ્રવોની શાન્તિ થાય છે જેમ જેમ

धरवु जोइए जया जया शरीर देखवामा आवे त्यां त्यां आत्मा व्यापी रहेलो छे अने तेनामां ज्ञानादि अनत गुणो छे एवी भावना भाववी जोइए आवी ध्यानदशाथी, शरीरथी आत्मा भिन्न छे एवा भेदज्ञाननो अनुभव प्रगटे छे अने ते दृढ थतो जाय छे

पिंडस्थ ध्यान करनार पोताने शरीरथी भिन्न माने छे, औदारिक, वैक्रिय, आहारक, तैजस अने कार्मण आ पाच प्रकारना शरीरने पण पोताना नाथी भिन्न निर्धारवाथी शरीररादि अगोना कार्योमा आत्मा अहं अने ममत्व परिणामथी बधातो नथी शरीर भोग्य पदार्थोनी इच्छाओमा बधातो नथी तेमज शरीरना योग्य भोग्य पदार्थोनी खराब इच्छा करी अनेक जीवोने दुःख आपतो नथी शरीर एक वस्त्र समान छे, कर्मना योगे अनेक शरीर मळे छे अने छूटे छे, तो पण तेथी ते जरामात्र पण हर्ष वा चिन्ताने धारण करतो नथी योगी शरीरमा रहेल एवा आत्मानु ध्यान धरे छे प्रारब्ध कर्मयोगे अनेक कार्य करतो छतो पण आत्माना स्वरूपमा ध्यान राखे छे शरीरमा रहेलो आत्मा शरीरथी भिन्न छे एवु निश्चयात्मक ज्ञान थतां बाह्य सयोगोमा रह्यो छतो पण तेमा लेपातो नथी आत्माना असख्यात प्रदेशमा अनत ऋद्धि छे तेनो ते अनुभव करे छे आत्माना असख्यात प्रदेशमा मनने जोडे छे असख्यात प्रदेशमाज अनत सुख ज्ञान आदि अनत गुणोनो निश्चय थवाथी ध्यातानु मन अन्य पदार्थोमा चोंटतुं नथी जग तना कार्योने उपकारमाटे करतो छतो पण ते दशामा न्यारो रही शके छे आत्माना प्रदेशमा चोंटेलुं मन निर्विकल्पदशावाळु थाय छे अने तेथी आत्मानी शक्तियो खीलवा माडे छे, वचनसिद्धि तो सदा हाथ जोडी रहे छे सत्यसकल्पवडे धारेलां कार्य सिद्ध करी शकाय छे जे महात्माओ दुनियाना कोई पण कार्यने अर्थे इच्छा सरखी पण करता नथी तेओ आत्माना सपूर्ण गुणोने प्रगट करी शके छे जेओ आत्माना असख्यात प्रदेशोनु ध्यान धरे छे पण जगत्मा उपकार करवानी प्रबल प्रशस्य इच्छा धरावे छे तेओ तीर्थंकर आदि पदवीओने प्राप्त करे छे अने जेओ उपकार करवानी इच्छाने पण तजीने आ प्रमाणे पिंडस्थ ध्यान धरे छे तेओ मूककेवली थई सिद्धदशाने प्राप्त करे छे शरीरना कोई पण भागमां आत्माना प्रदेशोनु ध्यान थई शके छे सर्व भाग करता ब्रह्मरन्ध्रस्थानमा आत्माना प्रदेशोनु ध्यान धरवु श्रेष्ठ छे जे वखते ब्रह्मरध्रमा आत्माना असख्यात प्रदेशोनु ध्यान धरवामां आवे छे ते वखते श्वासोच्छ्वासनी गति मन्द पडे छे आत्माना असख्यात प्रदेशमां तन्मयता थवाथी श्वासोच्छ्वासनी गति बीलकूल ओछी थई जाय छे, ते वखते आनन्द आनन्द थई जाय छे मनना विकल्प सकल्प टळवाथी शांत रसमा आत्मा लदबद थई रहे छे—मननी प्रसन्नता जणाय

છે, આનન્દ સમુદ્રમા જાણે ઝીલતો ન હોય એવો અનુભવ થાય છે—કદી નહિ પ્રાપ્ત થએની એવી અપૂર્વ આનદદશા અનુભવાય છે આત્માની અનન્તશક્તિનો કઈક અનુભવ થાય છે સર્વ જીવો ઉપર સમતારૂપ અમૃત મેઘ વૃષ્ટિ વર્ષાવાય છે, તે વખતે એવો અનુભવ આવે છે કે અહો આવીજ દશામા સદાકાલ રહેવાય તો કેવુ સારૂ!!! પણ એવી દશા ક્ષયોપશમ ભાવમા લાબા કાળસુધી ટકતી નથી તો પણ પુન પિંડસ્થ ધ્યાન ધરી તેની દશા પ્રાપ્ત કરવા ધ્યાની ઉદ્યમ કરે છે અને પાછો તેવોજ આનન્દ લે છે પાછો સાસારિક ધર્મકાર્યો વગેરેમા જોડાતા ઉપાધિની વિકલ્પદશા અનુભવે છે, તેમાં તેને રસ પડતો નથી, પુન તે ગમે તેમ કરી પાછો ધ્યાનમા પ્રવેશ કરે છે ત્યા પુન અમખ્યાત પ્રદેશમા મનની સ્થિરતા કરી સહજાનદ રસનો ભોગી બને છે, તેવી સ્થિતિમા તેને એમ થઈ આવે છે કે કોઈ પણ કાર્યમા જરા માત્ર પ્રવૃત્તિ ન થાય અને આ દશા સદાકાલ રહે એવો ઉત્તમ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે ચોસઠ ઇન્દ્રોના ત્રણ કાલના સુખ ભેગા કરીએ તો પણ તે પૌદ્ગલિક સુખ તો આ ધ્યાનના આનન્દરૂપ સાગરની આગળ એક બિંદુ સમાન પણ લાગતુ નથી, તેથી આત્મધ્યાતા, મનમા સહજ નિત્ય સુખ પ્રાપ્ત કરવા સકલ્પ કરે છે અને દેવલોકના સુખ પ્રાપ્ત કરવા જરા પણ ઇચ્છા કરતો નથી પ્રથમ ધર્મની સામાન્યદશામા દેવલોકના સુખ પ્રાપ્ત કરવા અભિલાષા રહેતી હતી તે અભિલાષા હવે આવી ઉત્તમ ધ્યાન દશામા રહેતી નથી બાહ્ય સુખની સર્વ પ્રકારની અભિલાષાઓ આવી સહજ સુખની દશાનો અનુભવ થતા ટળે છે આવી દશાનો ધ્યાની છ ખડના ઉપરી કરતાં પણ અનતગુણ ઉત્તમ છે બાહ્યથી આવો ધ્યાન કરનાર પુરૂષ, શરીર વગેરેના ભેદથી સામાન્ય લાગે પણ અ તરથી તે મહાન્ દેવતાઓને પણ પૂજ્ય છે એવો ભાસે છે આવા ધ્યાની પુરૂષો બોલ્યાવિના પણ લાખો પુરૂષોને સારી અસર કરી ધર્મમાં જોડી શકે છે, તેઓ ખરેખરા વીતરાગના માર્ગ ચાલનારા સમજવા શરીરના અમુક અમુક ભાગોમા ધ્યાન ધરવાથી અમુક અમુક પ્રકારનું જ્ઞાન, આદિ શક્તિયો પ્રગટે છે

"નાભિમા ધ્યાન"

નાભિચક્રમાં ધ્યાન ધરવાથી કાયવ્યૂહનુ જ્ઞાન થાય છે શરીરમા અમુક અમુક નાડીઓ છે તે અમુક અમુક પ્રકારનુ કાર્ય કરે છે તે જણાય છે, તેમજ મનમા અનેક પ્રકારના વિકલ્પો અને સકલ્પો પ્રગટે છે તેનો વિલય થાય છે મનની સ્થિરતા વૃદ્ધિ પામે છે અને જ્ઞાનની વિવેકશક્તિ પ્રગટે છે અન્ય મનુષ્યોના વિકલ્પો પણ જાણી શકાય છે, તેમજ તેથી જે જે વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રમાણે સર્વ થતુ દેખવામા આવે છે સમાન વાયુની સ્થિરતા થાય છે અને અનેક ઉપદ્રવોની શાતિ થાય છે જેમ જેમ

નાભિચક્રમાં ધ્યાનની વિશેષ સ્થિરતા થતી જાય છે તેમ તેમ સયમની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેથી આત્માનો પ્રકાશ ખીલે છે અને તેથી મગજ કાબુમા રહે છે અનેક પ્રકારના વિઘ્નો શમે છે જે જે વિચારો કરવામા આવે છે તેનુ ફલ પણ આસન્નકાળમા દેખાય છે પોતાના પ્રતિ લોકોનું મન આક ર્ષાય છે હીપનોટિઝમ વગેરે ક્રિયાઓ તો સહેજે સિદ્ધ થાય છે પોતાનું માનસિક વિચારબળ અન્યોના ઉપર સારી રીતે અસર કરે છે મેસ્મેરિઝમ વગેરે ક્રિયાઓમા પણ આથી સહેજે પ્રવેશ થાય છે

कण्ठकूपमा ध्यानसयम

કઠકૂપમા ધ્યાન સયમ કરવાથી ક્ષુધા અને તૃષા શમે છે જેમ જેમ ત્યા ધ્યાન સયમ કરવામાં આવે છે તેમ તેમ ક્ષુધા તૃષાની ન્યૂનતા દિન પ્રતિદિન ઉત્તરોત્તર થતી જાય છે, ધારણા ધ્યાન અને સમાધિ એ ત્રણની એકત્ર સ્થિતિને પાતજલ આદિ શાસ્ત્રકારો સયમ કહે છે, તેમાં ધ્યાન પણ સયમનો પેટા ભાગ છે ધ્યાનના કથનથી વાચકોએ શરીરના દરેક પ્રદે શમા ધારણા ધ્યાન અને સમાધિ એ ત્રણનુ અવલબન કરવુ, એમ અમારો આશય છે કઠમા સયમ કરવાથી કઠમાં રહેલી ગરમી વગેરે અનેક રોગોની શાન્તિ થાય છે વૈખરીવાણીનો પણ કઠથી સારી રીતે પ્રકાશ થાય છે કઠમાથી જે જે શબ્દો બહાર નીકળે છે, તે શ્રોતાઓને સારી રીતે અસર કરે છે

कूर्मनाडीमा सयमध्यान

કઠ કૂપની નીચે કૂર્મ નાડી છે તેમા ધ્યાન સયમ કરવાથી સ્થિર તાની વૃદ્ધિ થાય છે, મનમા વારવાર પ્રગટતી ચચલતાનો વેગ શમે છે જે જે કાર્યો કરાય છે તે પણ સ્થિરતાથી કરાય છે, આથી દરેક કાર્યો કરતા ધૈર્યતા વધે છે અને અનેક વિક્ષેપો નડતા મન ગભરાઈ જતું નથી જે કઈ બોલાય છે તે પણ સ્થિરતાથી બોલાય છે, જે કઈ વિચારાય છે તે પણ સ્થિરતાથી વિચારાય છે અને તેથી પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વખત રહેતો નથી કૂર્મ નાડીમા જે આત્માના પ્રદેશોનો સબધ છે તે પ્રદે- શોમાથી જ વસ્તુત સયમના બળે સ્થિરતા પ્રગટી નીકળે છે સદાકાળ તેમા ધ્યાન ધરવાથી મેરૂપર્વતની પેઠે મનુષ્ય સ્થિરતા ગુણવત બની શકે છે કૂર્મ નાડીમા ધ્યાન ધરનારો મહાયોગી ચચળ પ્રાણીઓને પણ સકલ્પ બળવડે સ્થિર કરી શકે છે કૂર્મ નાડીમા ધ્યાન સયમ કરનારો મહાયોગી મનના સંકલ્પથી અન્યનુ મન સ્થિર કરી શકે છે અસ્થિરતાના પ્રદેશમાં પણ તે સ્થિરતાવાળો રહી શકે છે અને આવતા ભવમા તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતો પામતો સિદ્ધ બુદ્ધ પરમાત્મા થઈ શકે છે

ब्रह्मरन्ध्रमा सयमध्यान

બ્રહ્મરન્ધ્રમા સયમ ધ્યાન કરવાથી દિવ્યપુરૂષો કે જે સિદ્ધ મહાત્માઓ છે તેઓનાં દર્શન થાય છે મહાત્માઓના દર્શન કરવાથી ઘણા પાપોનો નાશ થાય છે, ધર્મશ્રદ્ધામા વિશેષત વૃદ્ધિ થાય છે અને મહાત્માઓ તેને આગળ ચઢાવે છે આવી રીતે તે આગળ વધતો જાય છે અને પોતાનાથી પાછળ રહેલાઓને પણ તે ચઢાવે છે મહાત્માઓના દર્શનથી અનેક પ્રકારની શકાઓ ટળી જાય છે, મનની એકાગ્રતા થાય છે અને શરીર બદલવાનુ ગુપ્ત જ્ઞાન પણ યોગ્યતા પ્રમાણે પ્રગટતું જાય છે, તેવી રીતે યોગીને નવા નવા અનુભવો દેખાય છે તેથી હર્ષ પામે છે અને તેથી તે અહર્નિશ આગળ વધવા પ્રયત્ન કરે છે અને તે શુક્લ ધ્યાનનો ધ્યાતા થાય છે જગત્મા દરેક ઠેકાણે રહેલી રૂપી વસ્તુઓને જાણવાની–અવધિજ્ઞાનની શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે અને અને રૂપાતીત ધ્યાનવડે સિદ્ધ પરમાત્મા થાય છે

हृदयमा ध्यानसयम

હૃદયમા સયમ કરવાથી પોતાના અને પરના મનના વિચારો જણાય છે, હૃદયની સાત્ત્વિકતા વૃદ્ધિ પામે છે હૃદયમા થતા વિચારોની સકલનાનો અનુક્રમ માલુમ પડે છે, અન્યના હૃદયમા રહેલા વિચારો જાણી શકાય છે હૃદયની શુદ્ધિ થાય છે અને આત્માના ગુણોની અહર્નિશ વૃદ્ધિ થયા કરે છે હૃદયમા જે જે જ્ઞાનનો ભાસ થતો જાય છે તેની સત્યતાની પ્રતીતિ થાય છે વિકલ્પ અને સકલ્પોના સમૂહને એકદમ અટકાવવાની કુચીઓ પ્રાપ્ત થાય છે સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ થતા આત્માના આનન્દની પ્રતીતિ થાય છે હૃદયમા રહેલા તમોગુણ અને રજોગુણનો પ્રતિદિન ક્ષય થતો જાય છે, હૃદયની ઉચ્ચતા કરવાના ઉપાયોનો ભાસ થતો જાય છે, ધારણાજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, રાગ અને દ્વેષાદિ વિકારોનો ઉપદ્રવ અહર્નિશ શાન્ત થતો જાય છે, આત્માની ઉચ્ચતામા વૃદ્ધિ થતા અન્તે પરમાત્મપદ મળે છે

मनोवर्गणामा सयमध्यान

મનોવર્ગણામા સયમ કરવાથી મનોવર્ગણાનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે મનોવર્ગણાની શક્તિનો અનુભવ મળે છે મનોવર્ગણાદ્વારા થતા વિચાર સબધી અનેક પ્રકારનુ જ્ઞાન થાય છે મનોવર્ગણા (મનોદ્રવ્ય)ની સાથે લેશ્યાનો જે સબન્ધ છે તથા અધ્યવસાયનો જે સબન્ધ છે તેનુ જ્ઞાન થાય છે મનો વર્ગણા સબન્ધી અનુક્રમ શો છે તેનો ભાસ થતો જાય છે મનોવર્ગણામા વિશેષ સયમ કરવાથી મ । પર્યવજ્ઞાન પ્રગટ છે અન્ય જીવોના મનમા જે

જે વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વ જાણી શકાય છે મનોવર્ગણાઓ કે જે આત્માના પ્રદેશોથી છૂટે છે તે જગત્મા અન્ય જીવોને કેવી અસર કરે છે તેનું પૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે આત્માના શુદ્ધ અને અશુદ્ધ વિચારોથી મનો વર્ગણામાં (મનોદ્રવ્યમા) શુદ્ધતા અને અશુદ્ધતા થતા તે સ્વપરને કેવો લાભ અને અલાભ આપી શકે છે તેનું જ્ઞાન થાય છે મનોવર્ગણાથી અન્ય જીવોને કેવી અસર થાય છે, તેનુ જ્ઞાન થાય છે સારા અને અશુભ વિચારોથી બનેલી મનોવર્ગણાથી આત્માના ગુણોને ઉપકાર અને આઘાત કેવી રીતનો થાય છે તેનુ જ્ઞાન થાય છે, તેમજ આત્માના પ્રદેશોથી છૂટી થએલી મનોવર્ગણા કેટલા કાળસુધી જઘન્યથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી વર્ગણારૂપે રહી અન્ય જીવોને અસર કરે છે તેનું જ્ઞાન થાય છે વિજલીબળ કરતા મનોવર્ગણાનુ કેટલુ વિશેષ બળ છે તેનુ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જ્ઞાન થાય છે ક્ષણે ક્ષણે સારા અને અશુભ વિચારો પ્રમાણે મનોવર્ગણામા શુભતા અને અશુભતાનો ફેરફાર જણાય છે મનોવર્ગણા (મનોદ્રવ્ય)માથી કેટલાક સ્કધો ખરે છે અને કેટલાક નવા આવે છે, તત્સબધી ક્ષણે ક્ષણે જે જે ફેરફારો થાય છે તે જણાય છે ઇત્યાદિ મનોવર્ગણામા સયમધ્યાન કરવાથી જ્ઞાન થાય છે

શ્રોત્રેન્દ્રિયમા સયમ

શ્રોત્રેન્દ્રિયમા સયમ કરવાથી શ્રોત્રેન્દ્રિયજ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ વૃદ્ધિ પામે છે અને તેથી દિવ્ય શબ્દનું શ્રવણ થાય છે જે શબ્દો પૂર્વે ન સભળાતા હોય તે પશ્ચાત્ સભળાય છે કર્ણના રોગોનો સતત સયમથી નાશ થાય છે કર્ણમાં આવેલા શબ્દોની તીવ્રતા અને મદતાનુ જ્ઞાન થાય છે શ્રોત્રેન્દ્રિયની શક્તિનો અનુભવ થાય છે ઇત્યાદિ અનેક બાબતોની શક્તિયો ખીલે છે શબ્દવર્ગણા પુદ્ગલદ્રવ્ય છે અને તેનો કાનમા પ્રવેશ થાય છે, તત્સબધી વિશેષ અનુભવ મળે છે શબ્દોનુ ગમનાગમન કેવી ઝડપથી થાય છે તેની પ્રતીતિ થાય છે ટેલીફોન તથા તારવિનાના ટેલીફોન કરતા કાનમા સયમ કરવાથી વિશેષ ઝડપથી શબ્દોનુ શ્રવણ થાય છે તેનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે ઇત્યાદિ

ચક્ષુમા સયમધ્યાન

બન્ને ચક્ષુઓમા સયમધ્યાન કરવાથી દિવ્ય દર્શનશક્તિ ખીલે છે ચક્ષુની દર્શનશક્તિના વિરોધી આવરણો ટળે છે ચક્ષુના અનેક પ્રકારના રોગ પણ ટળે છે સૂક્ષ્મવસ્તુઓ પણ દેખી શકાય છે ચક્ષુમા સયમ કરનારો અન્ય મનુષ્યોના ઉપર દૃષ્ટિપાત કરે છે એટલામાજ તેઓના ઉપર સારી અસર કરે છે અને તેઓને ધારે તો વશ પણ કરી શકે છે ચક્ષુમા સયમ કરનારો દિવ્ય ચક્ષુને પ્રગટાવે છે અને સૂક્ષ્મ પદાર્થોને પણ દેખી તેના ગુણ

સિદ્ધાંતો જાણી શકે છે ચક્ષુનું બળ વધવાથી વસ્તુનો સત્યદૃષ્ટા બની શકે છે ઇત્યાદિ

ઘ્રાણેન્દ્રિયમા સયમધ્યાન

ઘ્રાણેન્દ્રિયમા સયમધ્યાન કરનારો ગન્ધગુણ વિશિષ્ટ જે જે પદાર્થો છે તેનું સારી રીતે જ્ઞાન કરી શકે છે ઘ્રાણેન્દ્રિયની શક્તિને ઘણી તાજી કરી શકે છે સુગધ અને દુર્ગંધનું છેટે રહ્યા છતા પણ જ્ઞાન થાય છે સુગધી અને દુર્ગંધી પુદ્ગલોથી સારી અને ખોટી અસર મનુષ્યો ઉપર કેવી રીતે થાય છે તે જાણી શકાય છે ગ ધના પુદ્ગલોમા શુભાશુભ ફેરફારો જે ક્ષણે ક્ષણે થાય છે તેનું દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી, સારી રીતે જ્ઞાન થાય છે વિશેષ શુ કહેવુ ? ગન્ધના પુદ્ગલો સબન્ધી જે જે સાયન્સવિદ્યાના નિયમો છે તે સર્વેની કુચીઓનું દિવ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે

રસનેન્દ્રિયમા ધ્યાનસયમ

રસનેન્દ્રિયમા (જીહ્વામા) ધ્યાનસયમ કરવાથી રસનુ જ્ઞાન થાય છે રસના કેટલા ભેદ છે, રસના પુદ્ગલોમા કેવો ફેરફાર થાય છે, તેનો અનુભવ થાય છે રસનેન્દ્રિયજ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ વૃદ્ધિ પામે છે રસવાળા પદાર્થોની પરીક્ષા થઈ શકે છે શુભ અને અશુભ રસોમા ક્ષણે ક્ષણે હાનિ વૃદ્ધિરૂપ જે ફેરફારો થયા કરે છે તેનુ અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અશુભ રસના પુદ્ગલોને શુભરસવાળા કેવી રીતે કરી શકાય તે બરાબર સમજી શકાય છે રસસબન્ધી પ્રતિદિન ધ્યાનના બળથી વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાન થતું જાય છે રસસમ્બન્ધી સાયન્સવિદ્યાના જે જે નિયમો છે તે સર્વનું રહસ્ય સારી રીતે જાણી શકાય છે

સ્પર્શેન્દ્રિયમા ધ્યાનસયમ

ત્વચામા ધ્યાનસયમ કરવાથી, સ્પર્શના આઠ પ્રકારના ભેદો વગેરેનું સારી રીતે જ્ઞાન થાય છે ત્વક્સબવી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોનુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી સારી રીતે જ્ઞાન થાય છે સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોમા ક્ષણે ક્ષણે જે ફેરફાર પ્રસગોપાત્તથી થયા કરે છે તેનુ સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે સ્પર્શના પુદ્ગલોમા સ્પર્શની હાનિવૃદ્ધિ થવાના અનુક્રમોનુ જ્ઞાન થાય છે શુભ અને અશુભ સ્પર્શોની અપેક્ષાઓ વ્યક્તિપરત્વે જુદી જુદી હોય છે તે બરાબર સમજાય છે સ્પર્શના પુદ્ગલોમા ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય રહ્યુ છે તેનો અનુભવ આવે છે જગત્મા સ્પર્શવત પુદ્ગલોની જે જે વર્ગણાઓ, જેવા જેવા રૂપે રહેલી છે તેનું, તેવા પ્રકારે જ્ઞાન થાય છે ઇત્યાદિ

કાયબલમા ધ્યાનસયમ

કાયબળમાં ધ્યાનસયમ કરવાથી કાયાનું બળ અતી વૃદ્ધિ પામે છ કાયામા વિશેષ બળનો આરોપ કરી સયમ કરવાથી કાયાની સ્ફૂર્તિ તથા કાયાનુ બળ વૃદ્ધિ પામે છે, કાયામા રહેલા રોગોનો નાશ થાય છે જે મલ્લો કસરત કરી કાયાનું બળ વધારે છે તેમા પણ તેઓ અમારા લખવા પ્રમાણે સયમનો આશ્રય લે છે કારણ કે મલ્લોની ચિત્તવૃત્તિ તો વારવાર ખાતા પીતા બોલતા અને ચાલતા પણ કાયાના બળમા રહે છે, તેથી સહેજે તેઓ કાયબળનો સયમ કરી કાયબળમા અમુક વખત પર્યંત વધારો કરે છે કાયબળમા ચિત્તવૃત્તિની સ્થિરતાપૂર્વક ધ્યાન ધરવાથી કાયાના બળમાં વધારો થયા કરે છે કાયામા જેવું બળ ઇચ્છવુ હોય તેનો સયમ કલાકોના કલાકો પર્યંત કર્યા કરવો, એમ રાત્રીદિવસ સતત અભ્યાસથી કાયાનુ બળ વૃદ્ધિ પામવાના સયોગો પણ મળી શકે છે પૂર્વભવમાં જેણે આ પ્રમાણે સયમ સેવ્યો હોય છે તે આ ભવમા પણ કાયાના બળને પ્રાપ્ત કરે છે અને મલ્લ તરીકે વા અન્ય નામથી, પણ જગત્માં કાયાથી બળવાન્ ગણાય છે ઇત્યાદિ

વાણીવલમા સયમ

વાણીબળમા ધ્યાનસયમ કરવાથી વાણીનુ બળ ખીલે છે અને વાણી દ્વારા બોલાતા શબ્દો ઉપર કાબુ મૂકી શકાય છે વાણીબળમા સયમ કરનાર પોતાની વાણીથી હજારો વા લાખો મનુષ્યોને અસર કરી પોતાના વશમા લેઈ શકે છે વાણીમા એક જાતનો ચમત્કાર પ્રગટે છે વાણીબળમા સયમ કરવાથી વિજલીના કરતાં પણ વિશેષ અસર અન્યોને થાય છે વાણીબળમા સયમ કરવાથી પ્રતિદિન વાણીનું વચન બળવાનું જાય છે અને જે શબ્દોમા જેટલું માહાત્મ્ય હોય છે તે જાણી શકાય છે વાણીના ભેદોનું જ્ઞાન, પ્રતિદિન થયા કરે છે વાણીબળ સયમથી ભવિષ્યભવમા વાણીની ઘણી શક્તિયો ખીલે છે વાક્સયમીની વાણી સાભળવા લોકો આતુર રહ્યા કરે છે, તેમની વાણી જેવી અસર કરવા ધારે તેવી થઈ શકે છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી અમુક વાણીમા અમુક લાભ છે તે જણાઈ આવે છે વાણીસબધી અનેક પ્રકારનું વિશેષ વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાન ખીલ્યા કરે છે ઇત્યાદિ

મનોવલ સયમ

મનોબળમાં સયમ કરવાથી મનોબળ વૃદ્ધિ પામે છે મનની નિર્બલતા નાશ પામે છે મનોબળથી જે જે વિચારો કરવામા આવે છે તેનુ પોતાના ઉપર અને અન્યના ઉપર અપેક્ષાએ સારી રીતે અસર થાય છે મનમાં જે જે વિ[illegible] આવે છે તે ક્ષણમા ફરી જતા નથી મનો-

બળથી ધૈર્યતા તથા સાહસિકપણુ ખીલી શકે છે મનોબળમા સયમ કરનાર અન્ય મનુષ્યોને પોતાના વિચારવાળા કરી શકે છે મેસ્મેરિઝમ અને હિપનોટીઝમ જેવી શક્તિયો તો સહેજે પ્રગટાવી શકે છે, મનોબળમા સયમ કરનાર વાણી અને શરીરપર કાબુ મેળવી શકે છે અર્થાત્ તે વાણી અને કાયાના વ્યાપારને પોતાની ધારણા પ્રમાણે પ્રવર્તાવે છે મનોબળ સયમ કરવાથી અનેક પ્રકારના મન્ત્રો સારી રીતે સાધી શકાય છે, તેમજ જે કાર્યમા ચિત્ત લગાડ્યુ હોય છે તે કાર્યની ત્વરિત સિદ્ધિ થાય છે મનોબળની સહાયથી આત્માની પરમાત્મદશા થાય છે દરેક કાર્ય કરતા હિમ્મત રહે છે અને સકલ્પબળની સિદ્ધિ થાય છે ભય વગેરેના ગભરાટથી મન ચચળ-ઝટવારમાં બની જતું નથી મનોબળમાં સયમ કરનાર યોગી ધારે તે કરી શકે છે ઇત્યાદિ

" मस्तकमा सयम "

મસ્તકમા સયમ કરવાથી મગજના જ્ઞાનતતુઓની પુષ્ટિ થાય છે અને તર્કશક્તિ સારી રીતે ખીલે છે અને વિવેકશક્તિ પ્રગટ થાય છે વિકલ્પ-સકલ્પોની સ્થિરતા થાય છે દરેક વસ્તુઓ સમ્બન્ધી વિશેષ નિર્ણય કરાવનાર બુદ્ધિબળ પ્રગટી નીકળે છે ધ્યાન અને સમાધિનુ બળ વૃદ્ધિ પામે છે ઇત્યાદિ

શરીરના જે ભાગમાં સયમ કરવો હોય ત્યા થઈ શકે છે અને તેથી ભિન્ન ભિન્ન શક્તિયો ખીલે છે તેનું વિશેષ વિસ્તારના ભયથી અત્ર વર્ણન કરવામા આવ્યુ નથી શરીરપ્રદેશમાં ભિન્ન ભિન્ન અવયવોમા સયમ કરવાની ઇચ્છાવાળાઓએ ગુરુગમથી સર્વ સમજી લેવુ

" पदस्थध्यानना विचार "

અરિહત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ આદિપદ તથા નવપદ વગેરે દ્વારા સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે જે ધ્યાન કરાય છે તેને પદસ્થ ધ્યાન કહે છે પદસ્થ ધ્યાન કરનારાઓ અનેક પ્રકારની લબ્ધિયોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે નમસ્કાર મન વગેરેનું ધ્યાન ધરતા કર્મનો નાશ થાય છે જગતમા પદસ્થ ધ્યાનના બળથી સર્વ ઇષ્ટ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે કલ્પવૃક્ષ અને ચિન્તામણિ રત્નના કરતા પદસ્થ ધ્યાનની અત્યત શક્તિ છે પદસ્થ ધ્યાનના બળથી શુક્લ ધ્યાનમા પ્રવેશ થાય છે અને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાય છે नमस्कारमन्त्र, वर्धमानविद्या, सूरिमन्त्र, ऋषिमण्डलमूलमन्त्र અને चिन्तामणि मन्त्र, વગેરેનો પદસ્થ ધ્યાનમા સમાવેશ થાય છે મન્ત્રોનુ ધ્યાન કેવી રીતે કરવુ તે વિષયને અત્ર લખવામા આવ્યો નથી, કારણ કે તે વિષયનુ જ્ઞાન ગુરુમુખથી લેવુ એમા વિશેષ હિત સમાયલુ છે શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય યોગ-

કાયબલમાં ધ્યાનસંયમ

કાયબળમાં ધ્યાનસ્યમ કરવાથી કાયાનું બળ અતી વૃદ્ધિ પામે છે કાયામા વિશેષ બળનો આરોપ કરી સ્યમ કરવાથી કાયાની સ્ફૂર્તિ તથા કાયાનું બળ વૃદ્ધિ પામે છે, કાયામા રહેલા રોગોનો નાશ થાય છે જે મલ્લો કસરત કરી કાયાનું બળ વધારે છે તેમા પણ તેઓ અમારા લખવા પ્રમાણે સયમનો આશ્રય લે છે કારણ કે મલ્લોની ચિત્તવૃત્તિ તો વારવાર ખાતા, પીતા, બોલતા અને ચાલતા પણ કાયાના બળમા રહે છે, તેથી સહેજે તેઓ કાયબળનો સયમ કરી કાયબળમા અમુક વખત પર્યંત વધારો કરે છે કાયબળમા ચિત્તવૃત્તિની સ્થિરતાપૂર્વક ધ્યાન ધરવાથી કાયાના બળમા વધારો થયા કરે છે કાયામા જેનુ બળ ઇચ્છવુ હોય તેનો સયમ કલા કોના કલાકો પર્યંત કર્યા કરવો, એમ રાત્રીદિવસ સતત અભ્યાસથી કાયાનુ બળ વૃદ્ધિ પામવાના સયોગો પણ મળી શકે છે પૂર્વભવમા જેણે આ પ્રમાણે સયમ સેવ્યો હોય છે તે આ ભવમા પણ કાયાના બળને પ્રાપ્ત કરે છે અને મલ્લ તરીકે વા અન્ય નામથી, પણ જગત્માં કાયાથી બળવાન્ ગણાય છે ઇત્યાદિ

વાણીબલમા સયમ

વાણીબળમા ધ્યાનસયમ કરવાથી વાણીનુ બળ ખીલે છે અને વાણી દ્વારા બોલાતા શબ્દો ઉપર કાબુ મૂકી શકાય છે વાણીબળમા સયમ કરનાર પોતાની વાણીથી હજારો વા લાખો મનુષ્યોને અસર કરી પોતાના વશમા લેઈ શકે છે વાણીમા એક જાતનો ચમત્કાર પ્રગટે છે વાણીબળમા સયમ કરવાથી વિજલીના કરતા પણ વિશેષ અસર અન્યોને થાય છે વાણીબળમા સયમ કરવાથી પ્રતિદિન વાણીનુ વલણ બદલાતુ જાય છે અને જે શબ્દોમાં જેટલું માહાત્મ્ય હોય છે તે જાણી શકાય છે વાણીના ભેદોનુ જ્ઞાન, પ્રતિદિન થયા કરે છે વાણીબળ સયમથી ભવિષ્યભવમા વાણીની ઘણી શક્તિયો ખીલે છે વાક્સયમીની વાણી સાભળવા લોકો આતુર રહ્યા કરે છે, તેમની વાણી જેવી અસર કરવા ધારે તેવી થઈ શકે છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી અમુક વાણીમા અમુક લાભ છે તે જણાઈ આવે છે વાણીસયમથી અનેક પ્રકારનું વિશેષ વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાન ખીલ્યા કરે છે ઇત્યાદિ

મનોબલ સયમ

મનોબળમાં સયમ કરવાથી મનોબળ વૃદ્ધિ પામે છે મનની નિર્બલતા નાશ પામે છે મનોબળથી જે જે વિચારો કરવામા આવે છે તેનું પોતાના ઉપર અને અન્યના ઉપર અપેક્ષાએ સારી રીતે અસર થાય છે મનમા જે જે વિચારો કરવામાં આવે છે તે ક્ષણમા ફરી જતા નથી મનો

બળવી ધૈર્યતા તથા સાહસિકપણુ ખીલી શકે છે મનોબળમાં સયમ કરનાર અન્ય મનુષ્યોને પોતાના વિચારવાળા કરી શકે છે મેસ્મેરિઝમ અને હિપનોટીઝમ જેવી શક્તિયો તો સહેજે પ્રગટાવી શકે છે, મનોબળમા સયમ કરનાર વાણી અને શરીરપર કાબુ મેળવી શકે છે અર્થાત્ તે વાણી અને કાયાના વ્યાપારને પોતાની ધારણા પ્રમાણે પ્રવર્તાવે છે મનોબલ સયમ કરવાથી અનેક પ્રકારના મન્ત્રો સારી રીતે સાધી શકાય છે, તેમજ જે કાર્યમા ચિત્ત લગાડ્યુ હોય છે તે કાર્યની ત્વરિત સિદ્ધિ થાય છે મનોબળની સહાયથી આત્માની પરમાત્મદશા થાય છે દરેક કાર્ય કરતા હિમ્મત રહે છે અને સકલ્પબળની સિદ્ધિ થાય છે ભય વગેરેના ગભરાટથી મન ચચળ-ઝટવારમાં બની જતું નથી મનોબળમા સયમ કરનાર યોગી ધારે તે કરી શકે છે ઇત્યાદિ

"मस्तकमा सयम"

મસ્તકમા સયમ કરવાથી મગજના જ્ઞાનતતુઓની પુષ્ટિ થાય છે અને તર્કશક્તિ સારી રીતે ખીલે છે અને વિવેકશક્તિ પ્રગટ થાય છે વિકલ્પ સકલ્પોની સ્થિરતા થાય છે દરેક વસ્તુઓ સમ્બન્ધી વિશેષ નિર્ણય કરાવનાર બુદ્ધિબળ પ્રગટી નીકળે છે ધ્યાન અને સમાધિનુ બળ વૃદ્ધિ પામે છે ઇત્યાદિ

શરીરના જે ભાગમાં સયમ કરવો હોય ત્યાં થઈ શકે છે અને તેથી ભિન્ન ભિન્ન શક્તિયો ખીલે છે તેનું વિશેષ વિસ્તારના ભયથી અત્ર વર્ણન કરવામા આવ્યુ નથી શરીરપ્રદેશમાં ભિન્ન ભિન્ન અવયવોમા સયમ કરવાની ઇચ્છાવાળાઓએ ગુરુગમથી સર્વ સમજી લેવુ

"पदस्थध्यानना विचार"

અરિહન્ત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ આદિપદ તથા નવપદ વગેરે દ્વારા સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે જે ધ્યાન કરાય છે તેને પદસ્થ ધ્યાન કહે છે પદસ્થ ધ્યાન કરનારાઓ અનેક પ્રકારની લબ્ધિયોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે નમસ્કાર મત્ર વગેરેનુ ધ્યાન ધરતા કર્મનો નાશ થાય છે જગતમાં પદસ્થ ધ્યાનના બળથી સર્વ ઇષ્ટ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે કલ્પવૃક્ષ અને ચિન્તામણિ રત્નના કરતાં પદસ્થ ધ્યાનની અત્યત શક્તિ છે પદસ્થ ધ્યાનના બળથી શુક્લ ધ્યાનમા પ્રવેશ થાય છે અને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાય છે नमस्कारमत्र, वर्धमानविद्या, सूरिमत्र, ऋषिमण्डलमूलमत्र અને चिन्तामणिमत्र, વગેરેનો પદસ્થ ધ્યાનમાં સમાવેશ થાય છે મન્ત્રોનુ ધ્યાન કેવી રીતે કરવુ તે વિષયો અત્ર લખવામા આવ્યો નથી, કારણ કે તે વિષયનુ જ્ઞાન ગુરુમુખથી લેવુ એમા વિશેષ હિત સમાયલુ છે શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય યોગ-

रूपातीत ध्यानविचार

આકારરહિત જ્ઞાનાનન્દ સ્વરૂપ નિરઞ્જન સિદ્ધ પરમાત્માનુ વા સત્તાથી સિદ્ધસમાન એવા પોતાના આત્માનું જે ધ્યાન કરાય છે તેને રુપાતીત ધ્યાન કહે છે

યોગી આઠ કર્મ આદિ, રૂપી પદાર્થોથી રહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરે છે, ત્યારે યોગિનો આત્મા પરમશુદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે જેમ જેમ રૂપાતીત ધ્યાનની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ વર્ણાદિ વિશિષ્ટરૂપી પદાર્થોમા થતું અહ અને મમત્વ વિલય પામે છે અને આત્મમા હું તુંની કલ્પનાનુ જોર ક્ષય પામે છે જેમ મીઠાની પૂતળી સમુદ્રમા ઓગળી જાય છે અને પોતાના રૂપનો ત્યાગ કરે છે તેવીજ રીતે મનની ચચળતાનો રૂપાતીત ધ્યાન ધરતા નાશ થાય છે નિશ્ચયથી નિરાકાર એવો પોતાનો આત્મા છે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતો છતો પોતે આત્મા શુદ્ધરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે શુદ્ધ નિરઞ્જન નિરાકાર એવુ આત્માનું સ્વરૂપ ત્રણ કાળમાં બદલાતુ નથી.

રૂપાતીત ધ્યાન કરનાર યોગી દુનિયાની જ્જાળથી મુક્ત થાય છે અને પોતાના સહજ આનદને પ્રાપ્ત કરે છે રૂપાતીત ધ્યાનમાં સ્થિર થએલ યોગી બાહ્યદશાના નામ અને શરીરના આકાર તથા હર્ષ શોકને ભૂલી જાય છે, અર્થાત્ તેમા તેને જરામાત્ર પણ અહ અને મમત્વ ઉત્પન્ન થતુ નથી

દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયના લક્ષણપૂર્વક જે યોગિયો આત્માનું સ્વરૂપ વિચારે છે, તે રૂપાતીત ધ્યાનમા પ્રવેશ કરે છે યોગિયો જડ પદાર્થોમા ઉપયોગ રાખતા નથી અને એક પોતાના આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાજ ઉપયોગ રાખે છે, તેથી તે રૂપાતીત ધ્યાન કે જેને શુક્લ ધ્યાન કહે છે, તેને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ સુખની વાનગીનો અનુભવ કરે છે પોતાના આત્માનુજ મન આલબન કરીને રહે અને શુદ્ધોપયોગમા સ્થિર થાય અને જડ તથા ચેતન- સમપણે ભાસે તેને સમરસીભાવ કહે છે એવા સમરસીભાવને યોગી રૂપાતીત ધ્યાનથી પામે છે આત્માનું પરમાત્માની સાથે ધ્યાનમા ઐક્ય થાય છે, તેને પણ શાસ્ત્રાધારે સમરસીભાવ કહેવામા આવે છે

रूपातीत ध्यानमा प्रवेश करवानो विधि

પ્રથમ પિંડસ્થ પદસ્થ અને રૂપાતીત ધ્યાન કરવુ પિંડસ્થાદિક ધ્યાન કરતા કરતા સ્થૂળમાથી સૂક્ષ્મ આત્મા ઉપર, ધ્યાન કરતા કરતા જવુ, આત્માના ગુણપર્યાયોની શુદ્ધતા ચિંતવવી આત્માના શુદ્ધ ગુણોમા લીનતા કરવી બહિર્મા મનને જવા દેવુ નહિ આત્માનો ઉપયોગ એકજ ઠેકાણે રાખવો એમ કરવાથી રૂપાતીત નિરાલમ્બન ધ્યાનમાં પ્રવેશ થશે અને અહર્નિશ તેનો સતત અભ્યાસ કરવાથી રૂપાતીત ધ્યાનમા સ્થિરતા થશે સ્થૂલ

માથી ઉતરતા ઉતરતા ઠેઠ સૂક્ષ્મમા જવુ સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ આત્માના પ્રદેશોનો વિચાર કરવો

રુપાતીત ધ્યાન કરનારે શું કરવુ જોઇએ

રૂપાતીત ધ્યાનના જિજ્ઞાસુએ દ્રવ્યાનુયોગનુ સારી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ, તેમજ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોનુ સારી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ, જડ અને ચેતનની ભિન્નતાનો સારી રીતે ખ્યાલ કરવો, મનુષ્ય સસર્ગથી દૂર રહેવુ, ઉપાધિ કાર્યોથી અળગ રહેવુ, આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરવા સદાકાળ આત્માના વિચારોમા લીન થઈ જવુ, શરીરની આરોગ્યતા સાચવવી, રૂપાદિકના આલબનવિના આત્માનું ધ્યાન ધરવા અભ્યાસ કરવો, બાહ્યરૂપી જડ પદાર્થોમાથી અહત્વનો અધ્યાસ દૂર કરવો, વૈરાગ્યભાવનાથી આત્માને ભાવી, પરિગ્રહની મમતાનો ત્યાગ કરવો, બાહ્યમા મનને ભટકવા દેવુ નહિ, સદાકાળ મનને અન્તરમા લગાડવુ અને શુક્લ ધ્યાનનુ જેમા વર્ણન હોય એવા ગ્રન્થોને પ્રેમથી, બહુમાનથી વાચવા ઇત્યાદિ ઉપાયોથી આ કાળમા રૂપાતીત ધ્યાનનો કિચિત્ ભાસ થાય છે

રુપાતીત ધ્યાનની ઉત્તમતા

પિંડસ્થ, પદસ્થ અને રૂપસ્થ ધ્યાન કરતા રૂપાતીત ધ્યાનની અનન્તગણી ઉત્તમતા છે રૂપાતીત ધ્યાનના એક ક્ષણને પણ અન્ય ધ્યાનો પહોંચી શકતા નથી શુક્લધ્યાનમા રૂપાતીત ધ્યાનનો સમાવેશ થાય છે રૂપાતીત ધ્યાન ધરનાર યોગી અન્તમુહૂર્તમા કેવલ જ્ઞાન અને કેવલ દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે રૂપાતીત ધ્યાન ધરનાર યોગી કર્મ લાકડાને બાળી ભસ્મ કરે છે અને તે ત્રણ કાલનો જ્ઞાતા બને છે, અન ત શક્તિને પ્રગટાવે છે રૂપાતીત ધ્યાનનો અશ પણ સિદ્ધના સુખની વાનગીને આપે છે, ત્યારે સમ્પૂર્ણ ધ્યાનનુ તો શુ કહેવુ?

રુપાતીત ધ્યાનથી મોક્ષપદ મળે છે

યોગી એક સ્થિર ઉપયોગથી રૂપાતીત આત્માના સ્વરૂપમા જેમ જેમ ઉંડો ઉતરતો જાય છે, તેમ તેમ તે આત્માનો નવીન અનુભવ મેળવતો જાય છે અને રાગદ્વેષની વૃત્તિનો સમ્પૂર્ણપણે નાશ કરે છે અન્ય ધ્યાનો ઘણા છે પણ રૂપાતીત ધ્યાન પ્રાપ્ત કર્યાવિના મુક્તિ મળતી નથી અનતજીવો મુક્તિ પામ્યા અને પામશે તે સર્વ રૂપાતીત ધ્યાનનો પ્રભાવ જાણવો રૂપાતીત ધ્યાન એ ઉત્તમમા ઉત્તમ ચારિત્ર છે, તેનાથી મોક્ષપદ સત્વર મળે છે.

ધ્યાનના અન્ય ભેદો

આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન એમ ધ્યાનના ચાર ભેદો છે આ ચાર ધ્યાનનું વિશેષ સ્વરૂપ અસ્મદીય ધ્યાનવિચાર, પરમાત્મજ્યોતિ વગેરે ગ્રંથોમાં છે, માટે અત્ર તેનું વર્ણન કર્યુ નથી

રૂપાતીત ધ્યાનવિચાર

આકારરહિત જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ નિરંજન સિદ્ધ પરમાત્માનુ વા સત્તાથી સિદ્ધસમાન એવા પોતાના આત્માનુ જે ધ્યાન કરાય છે તેને રૂપાતીત ધ્યાન કહે છે

યોગી આઠ કર્મ આદિ, રૂપી પદાર્થોથી રહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરે છે, ત્યારે યોગિનો આત્મા પરમશુદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે જેમ જેમ રૂપાતીત ધ્યાનની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ વર્ણાદિ વિશિષ્ટરૂપી પદાર્થમા થતુ અહં અને મમત્વ વિલય પામે છે અને બાહ્યમા હુ તુંની કલ્પનાનુ જોર ક્ષય પામે છે જેમ મીઠાની પૂતળી સમુદ્રમા ઓગળી જાય છે અને પોતાના રૂપનો ત્યાગ કરે છે, તેવીજ રીતે મનની ચચળતાનો રૂપાતીત ધ્યાન ધરતા નાશ થાય છે નિશ્ચયથી નિરાકાર એવો પોતાનો આત્મા છે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનુ ધ્યાન કરતો છતો પોતે આત્મા, શુદ્ધરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે શુદ્ધ નિરંજન નિરાકાર એવુ આત્માનું સ્વરૂપ ત્રણ કાલમા ખંડાતુ નથી

રૂપાતીત ધ્યાન કરનાર યોગી દુનિયાની જંજાળથી મુક્ત થાય છે અને પોતાના સહજ આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે રૂપાતીત ધ્યાનમા સ્થિર થએલ યોગી બાહ્યદશાના નામ અને શરીરના આકાર તથા હર્ષ શોકને ભૂલી જાય છે અર્થાત્ તેમા તેને જરામાત્ર પણ અહં અને મમત્વ ઉત્પન્ન થતુ નથી

દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયના લક્ષણપૂર્વક જે યોગિયો આત્માનું સ્વરૂપ વિચારે છે, તે રૂપાતીત ધ્યાનમા પ્રવેશ કરે છે યોગિયો જડ પદાર્થોમા ઉપયોગ રાખતા નથી અને એક પોતાના આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાજ ઉપયોગ રાખે છે, તેથી તે રૂપાતીત ધ્યાન કે જેને શુક્લ ધ્યાન કહે છે, તેને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ સુખની વાનગીનો અનુભવ કરે છે પોતાના આત્માનુંજ મન આલંબન કરીને રહે અને શુદ્ધોપયોગમા સ્થિર થાય અને જડ તથા ચેતન-સમપણે ભાસે તેને સમરસીભાવ કહે છે એવા સમરસીભાવને યોગી રૂપાતીત ધ્યાનથી પામે છે આત્માનું પરમાત્માની સાથે ધ્યાનમાં ઐક્ય થાય છે તેને પણ શાસ્ત્રાધારે સમરસીભાવ કહેવામા આવે છે

રૂપાતીત ધ્યાનમા પ્રવેશ કરવાનો વિધિ

પ્રથમ પિંડસ્થ, પદસ્થ અને રૂપાતીત ધ્યાન કરવુ પિંડસ્થાદિક ધ્યાન કરતા કરતાં સ્થૂળમાથી સૂક્ષ્મ આત્મા ઉપર ધ્યાન કરતા કરતા જવુ, આત્માના ગુણપર્યાયોની શુદ્ધતા ચિંતવવી આત્માના શુદ્ધ ગુણોમા લીનતા કરવી બહિર્માં મનને જવા દેવુ નહિ આત્માનો ઉપયોગ એકજ ઠેકાણે રાખવો એમ કરવાથી રૂપાતીત નિરાલમ્બન ધ્યાનમા પ્રવેશ થશે અને અહર્નિશ તેનો સતત અભ્યાસ કરવાથી રૂપાતીત ધ્યાનમા સ્થિરતા થશે સ્થલ

ધૂન લાગે છે ચોલમજીઠના રગની પેઠે નિરાલબન ધ્યાનનો રગ છૂટતો નથી પરના આલબનવિના આત્માની જ્ઞાનાદિ અતરૂસૃષ્ટિમા ચિત્તની લયલીનતા થવાથી દુનિયાનુ ભાન ભૂલાય છે બાહ્ય શરીર નામાદિ વડે દુનિયા એવા યોગીને ગમે તેમ બોલે છે, તોપણ ભર નિદ્રાળુને જેમ તે વખતે બાહ્યનું ભાન હોતું નથી તેમ તેને બાહ્યની જરામાત્ર સારી ખોટી અસર થતી નથી અર્થાત્ એવા રૂપાતીત ધ્યાનીને બાહ્યની કઈ પણ શુભાશુભ અસર થતી નથી, કારણ કે તે વખતે તેનુ મન, આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમા લાગેલું હોય છે અન્તર સન્મુખ મન હોય છે ત્યારે શરીર, તથા અમુક ગાર્ નામ, અમુક કુળ, અમુક ગચ્છ, અમુક વશ, અમુક પરિવાર વગેરેમા મનની રમણતા રહેતી નથી અને તેથી તેવા બાહ્ય ભાવમા કલ્પાએલી અહતા છુટવા માડે છે અન્તર્મા વિશેષ રમણતા તેટલીજ બાહ્ય રમણતાનો ત્યાગ થાય છે

रूपातीत ध्यान करनारनी दशा

રૂપાતીત ધ્યાન કરનારને જગત્ના જડ પદાર્થોમા અહ મમત્વની કલ્પ ના રહેતી નથી તે જેવો બાહ્ય, દેખાય છે તેવો અન્તરથી હોતો નથી અને ઉદાસીન બને છે બાહ્ય શરીર ક્રિયાઓ કરે છે તોપણ તે બાહ્યવૃત્તિ શૂન્ય હોવાથી તેમા લેપાતો નથી બાહ્ય સુખની લાલચોથી તે મુઝાતો નથી શરીર વાણી અને મનનો તે ઉપરી બને છે મનને તે પોતાના કબજે રાખી શકે છે, પણ મનના કબજામાં તે વર્તતો નથી રૂપી વસ્તુના આલબનવિના અરૂપી ગુણોનું ચિંતવન કરી તેમા રાચીમાચી રહે છે અને અ તરની મસ્તાન દશાના સહજ આનન્દને પામે છે યોગી ઉપયોગી સૂક્ષ્મતાને ધારણ કરતો કરતો એવો તો અ તરમા ઉતરી જાય છે કે તે વખતે ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનના ઐક્યને પામે છે, અર્થાત્ તે વખતે તેને ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાન એ ત્રણની ભિન્નતાનો અનુભવ થતો નથી એવી ક્ષયોપશમ ભાવમા રૂપાતીત ધ્યાનની દશાને યોગી ધારણ કરી શકે છે ક્ષપક શ્રેણિ માંડનાર યોગીયો તો રૂપાતીત ધ્યાનથી આગળ વધતા જાય છે, પણ પાછા પડતા નથી ઉપશમ શ્રેણિનો યોગી પાછો પડે છે, પણ પાછો પડીને ગમે તે કાળે પણ ઉપર ચડી પૂર્ણ સમાધિ દશાને પામ્યા વિના રહેતો નથી ઉપ શમ યોગી તે તે કાળમા ઉપશમ સમાધિમા રહીને સહજ સુખને પામે છે ક્ષાયિક ભાવે સમાધિ પામનાર યોગી તેરમા ગુણસ્થાનકથી કદી પાછો પડતો નથી સહજ યોગી તે તે ગુણોને પ્રાપ્ત કરી આનન્દમા મગ્ન રહે છે [રૂપા]તીત ધ્યાનમાંથી પુન સાલબન ધ્યાનમા આવતા છતા પણ રૂપાતીત ધ્યાનની [ખુ]મારી ભૂલાતી નથી મિષ્ટાન્ન જમ્યા બાદ જેમ લુખા ભોજનપર રૂચિ રહેતી [નથી] મિષ્ટાન્નના અભાવે લુખુ અન્ન ખવાય છે, તેમ રૂપાતીત ધ્યાનરૂપ મિષ્ટ

ધ્યાન કરનારને સૂચના

ધ્યાનના જિજ્ઞાસુઓએ અનુભવી સદ્ગુરૂઓની સેવા કરવી અને ધ્યાન સબધી અનેક પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો આત્મતત્વના જિજ્ઞાસુ થઈ સત્ય વિવેકને ધારણ કરવો ધ્યાનક્રિયારૂપ ચારિત્રને ધારણ કરવુ અ તરથી ચારા રહી બહિરૂનુ કર્ત વ કાર્ય કરવુ

(૮) "સમાધિસ્વરૂપ"

કેવળ જ્ઞાન અને કેવલ દર્શન પામી જે સિદ્ધ બુદ્ધ પરમાત્માઓ થયા છે, તેઓ સમયે સમયે અ ા ત સુખ ભોગવે છે તેઓ જન્મ જરા અને મરણની ઉપાધિથી ચારા હોય છે, સવ કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થએલી સ્થિતિને સમાધિ કહેવામા આવે છે

સકલ કર્મના ક્ષયથી પરિપૂર્ણ સ્થિતિરૂપ સમાધિને પરિપૂર્ણ ઉત્તમ સમાધિ કહે છે સયોગીજ્વીને ઘાતી કર્મના ક્ષય થકી ઉત્પન્ન થએલી સમાધિ છે તરતમ યો સમાધિના ઘણા ભેદ પડે છે

સમાધિના બે ભેદ

સહજસમાધિ અને હઠ સમાધિ એમ સમાધિના બે ભેદ જાણવા સહજસમાધિના પણ ઉપશમ ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક એ ત્રણ ભાવની અપેક્ષાએ ત્રણ ભે૰ પડે છે ઉપશમાદિ ભાવના ભેદોનુ અસદીય અન્ય ગ્રથોમા વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે તેથી અત્ર તેનુ વર્ણન કર્યું નથી જે જે અશે ચારિત્ર મોહનીય રાગદ્વેષાદિ પ્રકૃતિયોનો ઉપશમ વા ક્ષયોપશમ વા ક્ષય થાય છે તે તે અશે સમાધિગુણ ખીલે છે બાહ્યદશામાજ રાગ અને દ્વેષ હોય છે જેઓની અ તરદૃષ્ટિ ખીલી હોય છે તેઓને મનની સ્થિરતા થાય છે અને તેથી તેઓ શુદ્ધ સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે

ધ્યાન કરવાથી મન, રાગ દ્વેષથી રહિત થાય છે અને તેથી તે સમાધિપણાને પામે છે મનની નિર્વિકલ્પ૰શાને સમાધિ કહેવામાં આવેછે ધ્યાનથી નિર્વિકલ્પ દશારૂપ સમાધિગુણરૂપ ફળ મળે છે આત્મા બાહ્યદશાથી પરાઙ્મુખ થઈને પોતાના સ્વરૂપમા જેટલો કાળ સ્થિર રહે છે, તેટલા કાળની સમાધિ કહેવામા આવે છે આત્મામા મન લીન થઈ જાય છે તે વખતે રાગ દ્વેષના અભાવથી સમાધિગુણ પ્રગટે છે અને ખરા સુખનો ભોગ થાય છે સમાધિથી અજ, અખડ નિરાબાધ, નિરજ્જન, નિરાકાર, પરમ, પરમેશ્વર અરૂપી, ચૈત ય સ્વરૂપનો અનુભવ-સાક્ષાત્કાર થાય છે અનુભવ સાક્ષાત્કાર થયા પછી સાલબન ધ્યાન કરતાં નિરાલબન ધ્યાનમા વિશેષત લક્ષ્ય લાગે છે અને આત્માની સહજ દશા [illegible] પરિણમન થઈ જાય છે પરસ્વભાવમાથી રમણતા છૂટે છે

બિંદુસમાન નથી નિરાલમ્બન સમાધિમા વિશેષત નિર્વિકલ્પદશા રહે છે ખરેખરો આનન્દ તો નિરાલમ્બન સમાધિમા રહેછે નિરાલમ્બન સમાધિવાળા યોગિયો જીવતા છતા મુક્તિના સુખની વાનગી ચાખે છે જેણે જીવતાં સમાધિ સુખને અનુભવ્યુ નથી તે મૃત્યુ થયા બાદ પણ મુક્તિનુ સુખ શીરીતે મેળવી શકે ? માટે આ ભવમા સમાધિ સુખ મેળવવા માટે સદ્‌ગુરૂની ઉપાસના કરવી જોઇએ ગમે તેટલા પુસ્તકો વાચવામા આવે પણ સદ્‌ગુરૂની ઉપાસના વિના સમાધિસુખ પ્રાપ્ત થતું નથી

નિરૂપાધિ દશાવાળો જ્ઞાનયોગી સમાધિસુખનો ભોક્તા બને છે, જ્ઞાની હોય પણ ઉપાધિદશા વિશિષ્ટ હોય તો સમાધિસુખ પામી શકતો નથી જ્ઞાનવિના ઉપાધિનો ત્યાગ કરતા છતા પણ સમાધિસુખ પ્રાપ્ત થઇ શકતું નથી સમાધિસુખના અધિકારી, જ્ઞાની અને પરિગ્રહ ત્યાગી મનુષ્યો થઈ શકે છે આત્મજ્ઞાનવિના આત્માની સમાધિદશા મળતી નથી

આવી ઉત્તમ સાલમ્બન અગર નિરાલમ્બન સમાધિદશાના અધિકારી મુનિરાજ છે જ્ઞાની ગીતાર્થ મુનિરાજ સમાધિગુણમય ચારિત્ર પદને પામે છે સહજ સમાધિનુ વિશેષ સ્વરૂપ ગુરૂપાસેથી સમજી લેવુ

હઠયોગ સમાધિ

હઠયોગદ્વારા જે સમાધિનુ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે તેને હઠયોગ સમાધિ કહે છે હઠયોગ સબધી અન્ય દર્શનીઓના અનેક પુસ્તકો છે, હઠસમાધિ પણ સ્યાદ્વાદનયની અપેક્ષાએ ઉપયોગી છે જૈનસિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ કર્યા પછી હઠસમાધિનુ સ્વરૂપ જાણવાથી વિશેષ ફાયદો થાય છે શ્રીચિદાનંદજી મહારાજે (શ્રીકર્પૂરચન્દ્રજી મહારાજે) ચિદાનન્દ સ્વરોદયમા હઠસમાધિનુ કેટલુક વર્ણન કર્યું છે જૈનદર્શનને બાધ ન આવે એવુ હઠસમાધિનુ સ્વરૂપ ગ્રહણ કરવા લાયક છે જૈન યોગશાસ્ત્રોદ્વારા હઠસમાધિનુ સ્વરૂપ જાણી તેની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ ષટ્‌ચક્રનુ ભેદન, તેમજ કુડલીનું ઉત્થાન અને મેરૂદડમા પ્રાણવાયુનો પ્રવેશ અને બ્રહ્મરંધ્રમા પ્રાણવાયુનું ગમન થવાથી હઠસમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે કેવલ કુભક પ્રાણાયામથી કુડલીનુ ઉત્થાન થાય છે અને સુષુમ્ણામા પ્રાણવાયુનો પ્રવેશ થાય છે હઠયોગની સમાધિના કરનારા હાલમા પણ છે કોઈ વિરલાને હઠયોગની સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે સહજ યોગસમાધિ કરતા હઠયોગની સમાધિનો દરજ્જો ઉતરતો છે હઠયોગથી અનેક ચમત્કારો જણાય છે અને અ યોને પોતાના વિચારમા ખેંચી શકાય છે હઠસમાધિની, પરિપાટી જૈનોમા લુપ્તપ્રાય થઈ ગઈ છે કોઈ મહાત્માઓ તેને જાણે છે, પણ યોગ્યતાવિના અન્યોને કહી શકતા તેમજ અભ્યાસ કરાવી શકતા નથી હઠસમાધિની કુચીઓ ગુરૂઓ

સર્વે જંગમણ જમ્યાબાદ સાનબન ધ્યાનનુ જમણ નિરસ જેવુ લાગે છે રૂપાતીત ધ્યાનના વિરહે સાનબન ધ્યાન ધ્યાઇ શકાય છે રૂપાતીતમાથી સાલ બનમા આવતા પાછુ રૂપાતીત ધ્યાનમા પ્રવેશવાની રૂચિ થાય છે અને તેમા પ્રવેશ કરી શકાય છે જો કે આ ઠેકાણે રૂપાતીત અને સાનબન ધ્યાનની વ્યાખ્યા લખેની છે તે પ્રસગોપાત્ત પ્રસ્તુત વિષયને મૂકીને તે તે જાતની સમાધિ તે તે ધ્યાનથી થાય છે એમ જણાવવામાટે અત્ર પૂર્વાલોચનાનો સબધ જણાવ્યો છે સાનબનવડે ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની ઐક્યતા થતા સાનબન સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ નિરાલબનમા ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની ઐક્યતારૂપ સમાધિને યોગી પ્રાપ્ત કરે છે, તેથી સહજ યોગમા સાલબન અને નિરાલબન એ બે પ્રકારની સમાધિ કહેવાય છે સાનબન સમાધિયોગી નિરાલબન રૂપાતીત સમાધિ દશાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે સાલબન સમાધિના આલબનના ભેદે અનેક પ્રકારના ભેદો પડે છે, તે આલબનરૂપ કારણથી સમાધિરૂપ કાર્યમા ઉપચારની અપેક્ષાએ સમજવુ વસ્તુત સાનબનસમાધિ જે વખતે હોય છે તે વખતે ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની ઐક્યતા થાય છે, તેથી તે ઐક્યતામા કોઈ જાતનો ભેદ ભાસતો નથી નિરાલબન સમાધિમાં પણ કોઇ પ્રકારનો ભેદ પડતો નથી

साल्म्बन करता निरालम्बन समाधिनी उत्तमता

સાલબન સમાધિ કરતા નિરાલબન સમાધિ અનત ગણી ઉત્તમ છે અને તેમા કર્મની નિર્જરા પણ અનત ગણી વિશેષ થાય છે, તેમજ શક્તિ પણ અનન્તગુણી વિશેષ ખીલે છે અને આત્મા પણ અનતગણો વિશેષ નિર્મલ થાય છે નિરાલબન ધ્યાનમા અપૂર્વ આનન્દ રસનો ભોગ ભોગ વાય છે નિરાલબન સમાધિમા પ્રવેશેલો યોગી મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરે છે નિરા લબન સમાધિની ઉત્તમતાને તેનો અનુભવ કરનાર સારી રીતે જાણી શકે છે બાકી અન્ય જીવો તો સાભળીને જ ફક્ત જાણી શકે છે નિરાલબન સમા ધિની ખુમારી જેણે ચાખી તેણે ચાખી છે સાલમ્બન સમાધિમા જેઓએ આનદરસ ભોગવ્યો છે તેઓએ નિરાલમ્બન સમાધિ સુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો

सहज सालम्बन समाधिमाथी निरालम्बन समाधिमा प्रवेशाय छे

સાલબન સમાધિનો જે અધિકારી થાય છે તે નિરાલબન સમાધિમા પ્રવેશે છે પ્રથમ તો સાલમ્બન સમાધિનો અત્યત અભ્યાસ કરવો સાલ બન સમાધિમાં અત્યત આનદ ઉદ્ભવે છે, સાલબન સમાધિવિના નિરાલબન સમાધિમાં પ્રવેશી શકાતું નથી સવિકલ્પ ધ્યાનદ્વારા સાલબન સમાધિમા પ્રવેશાય છે સાસારિક દેવેન્દ્રોનું સુખ પણ સમાધિના સુખની આગળ એક

આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિના મુખ્ય ઉદ્દેશને મેરૂપર્વતની પેઠે હૃદયમા સ્થિર કરવો, પ્રતિદિન કઈક નવુ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો, શરીરના સર્વ અવયવોમા અસખ્યાત પ્રદેશી આત્મરૂપ ભગવાન્ વ્યાપીને રહ્યા છે તેનુ ક્ષણે ક્ષણે સ્મરણ કરવુ આત્મરૂપ ભગવાનને ઓળખાવનાર આત્માનું જ્ઞાનજ છે જ્ઞાન ગુણથી પોતે પોતાની મેળે જણાય છે, અર્થાત્ આત્મા પોતે પોતાનો સ્વયમેવ ભાસ કરે છે તેમા અન્ય પ્રમાણોની કઈ જરૂર નથી

આ પ્રમાણે યોગના અષ્ટાગ જાણી તેનો અભ્યાસ કરનાર યોગી પર માત્મપદ પ્રાપ્ત કરે છે

અસખ્ય યોગથી મુક્તિ થાય છે યોગના આઠ અગ તેપણ અસખ્ય યોગમાંના ભેદો છે, તેનુ સામાન્યત અત્ર સ્વરૂપ દર્શાવ્યુ છે

સર્વ યોગોમા જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રની મુખ્યતા છે

જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એજ મોક્ષ માર્ગ છે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનુ સ્વરૂપ સમજવુ મહામુશ્કેલ છે જેમ જેમ તત્સબધી વિશેષ વિચાર કરવામા આવે છે, તેમ તેમ તે સૂત્રનુ વિશેષ જ્ઞાન થતુ જાય છે, માટે જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રના ભેદોનુ વિશેષત સ્વરૂપ સમજવુ જોઇએ. અષ્ટાગયોગમા જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રનો સમાવેશ થાય છે, તેમજ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમા અષ્ટાગયોગનો સમાવેશ થાય છે આ ત્રણ રત્નનુ આગમોમા વિશેષત સ્વરૂપ દર્શાવ્યુ છે, અષ્ટાગયોગનો જેટલો વિચાર કરીએ તેટલો ન્યૂન છે

અષ્ટાગયોગના અધિકારી કોણ?

અષ્ટાગયોગના સાધુવર્ગ અને ગૃહસ્થવર્ગ એ બે અધિકારી છે સાધુ ઓએ અવશ્ય અષ્ટાગયોગનુ આરાધન કરવુ જોઇએ, તેમા થતા પ્રમાદનો નાશ કરવો જોઈએ સાધુઓએ પોતે તેની સાધના કરીને અન્યોને પણ તેનો ઉપદેશ આપવો જોઈએ વિશ્વવ્યાપક એવા અષ્ટાગયોગ ધર્મથી જૈનધર્મની સર્વ દેશમા વિજય ધ્વજ ફરકાવી શકાય છે ગૃહસ્થે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર વર્ગનુ નિયમિત ક્રમ વ્યવસ્થાપૂર્વક આરાધન કરવુ જોઈએ વ્યાવહારિક આજીવિકા–વ્યાપાર, પાઠન વગેરે કૃત્યોને સાચવીને નિયમિત સમયકાલમા અષ્ટાગયોગનુ સેવન કરવુ ગૃહસ્થવર્ગ અષ્ટાગયોગનું સેવન કરીને સસારમા રહ્યો છતો પણ મોક્ષમાર્ગનુ આરાધન કરી શકે છે અને અનેકાન્ત ધર્મનો સર્વત્ર પ્રસાર કરી શકે છે સકુચિત દૃષ્ટિનો વા એકદેશીય દૃષ્ટિનો ત્યાગ કરી વિશાલ દૃષ્ટિથી અષ્ટાગયોગનુ આરાધન કરી જન્મની સફલતા કરવી

પોતાની પાસે રાખે છે જો કે તત્સબધી પુસ્તકો છે તોપણ ગુરૂગમ પૂર્વક જે મળે છે તે જુદાજ પ્રકારનુ છે ગુરૂઓ આ પકાલમા હઠસમાધિ કરાવી શકે છે

આ હઠસમાધિનુ વિશેષ વર્ણન સ્વાનુભવપૂર્વક લખવાથી સવ મ નુષ્યે તે પુસ્તક વાચે તો તેમા યોગ્યતા વા અયોગ્યતાનો ભેદ રહે નહીં ગુરૂગમ પૂનક યોગ્ય અધિકારીને હઠસમાધિની જ્ઞાન કુચીઓ મળવી જોઇએ, એમ સમજાયાથી અત્ર તેનુ વિશેષ વર્ણન કર્યું નથી જેને હઠસ માધિની વિશેષ જિજ્ઞાસા હોય તેણે ગુરૂગમપૂવક વિનય યોગ્યતા વડે તેની પ્રાપ્તિ કરવી એમ ભલામણ કરવામા આવે છે

શ્રીઆનન્દઘનજી, શ્રીચિદાનન્દજી, તેમજ કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચદ્રા ચાર્યે હઠસમાધિને પ્રાપ્ત કરી હતી સહજ યોગસમાધિમા જે ઝીલે છે તેને હઠસમાધમા વિશેષત જિજ્ઞાસા થતી નથી

અમોએ પણ હઠસમાધિનો અનુભવ કર્યો છે, પણ યોગ્ય અધિકારી આ યોને તેનો અભ્યાસ કરાવવો યોગ્ય ધાર્યા નથી, કારણ કે યોગ્ય અધિ કારીવિના આ યોને તેનો અભ્યાસ કરાવવો હિતાવહ નથી, એમ ગુરૂપરપરા ચાલી આવે છે કેટલાક લોક હઠસમાધિનો ડોળ ધારણ કરે છે અને કઈ પણ જાણતા નથી તેવાઓથી છેતરાવુ નહિ શાસ્ત્રોના આધારે સમાધિનો અભ્યાસ કરાવે તેવાઓની પાસે સમાધિનો અભ્યાસ કરવો સમાધિનો અભ્યાસ કરાવનારાઓએ યોગ્યતાવાળા શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યોને અભ્યાસ કરાવવો હઠસમાધિથી બ્રહ્મરન્ધ્રમા આત્મજ્યોતિની સ્થિરતા થાય છે અને અત્યત સહજસુખ ભોગવાય છે અમુક વખતસુધી હઠસમાધિને ધારણ કરી શકાય છે હઠસમાધિ કરનારાઓએ એકા ત નિર્જન પ્રદેશ, ગુફા વગેરેનો આશ્રય લેવો શરીરની આરોગ્યતા જાળવવી જોઇએ

हठसमाधि करनारने सूचना

હઠસમાધિયોગીએ મનુષ્યનો સસગ ત્યાગ કરવો જોઇએ ઘણા મનુ ષ્યોના સસગમાં આવવાથી મનમા વિકલ્પ સકલ્પ પ્રગટે છે મનુષ્યોના સસ ગમા આવતા છતા પણ અલિપ્તતા રાખવી જોઇએ ખાસ કારણવિના ચમ ત્કાર દેખાડવાની બુદ્ધિ ન રાખવી જોઈએ રાજયોગના જ્ઞાનપૂર્વક હઠયો ગની ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ આત્મામા પરમાત્મત્વ રહ્યુ છે, એવી અહર્નિશ બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ આત્માની પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધા ધારણ કરવી જોઇએ સર્વત્ર આત્મભાવ ધારણ કરવો જોઇએ ગમે તેવા પ્રસગોમાં પણ મનની સમાનતા ધારણ કરવી દરેક આવશ્યક કાર્યો કરતા છતા પણ તેના ફળ ઇચ્છાઓમા બદ્ધ ન થવુ જોઇએ જૈનશાસ્ત્રોનો ગુરૂગમ પૂવક અભ્યાસ કરીને

૩ કોઈ પણ મનુષ્યની નિન્દા કરવી નહીં મનુષ્યોમા પ્રગટેલા સદ્ ગુણોની પ્રશસા કરવી દુર્ગુણોને ઢાકવા પોતાની કોઈ નિન્દા કરે છે તો જેમ પોતાનો આત્મા દુ ખાય છે તેમ અન્યની નિન્દા કરતા અન્યના આત્માને પીડા થવાથી તેની ભાવ હિંસા કરી કહેવાય છે કસાઇઓ જેમ દ્રવ્યપ્રાણનો નાશ કરે છે, તેમ નિન્દકો પણ ભાવપ્રાણની હિંસા કરનાર હોવાથી ભાવકસાઈ છે નિન્દક જનથી અન્યોના સદ્ગુણો તરફ જોઇ શકાતુ નથી, માટે કોઇની નિન્દા કરવી નહીં

૪ કોઈના પણ આત્માને દ્રવ્યથી વા ભાવથી દુ ખ દેવુ નહિ તેને દયા કહે છે એવી ઉત્તમ દયાને હૃદયમા અહર્નિશ ખીલવવા પ્રયત્ન કરવો જીવોની દયા કરનાર ખરેખર સમ્યક્ત્વનો અધિકારી થઈ શકે છે

૫ સર્વ મનુષ્યોમા જે જે અશે ગુણો પ્રગટ્યા હોય તે તે ગુણોની પ્રશસા કરવી જોઈએ, ધારો કે એક મનુષ્યમા નેવુ દોષ છતા છે અને એક વિનય ગુણ ખીલ્યો છે તો તે નેવુ દોષ સામુ ન જોતા તેના વિનયગુણની પ્રશસા કરવી જોઇએ નેવુ દોષને જાણવામા આવે તોપણ તેનો કોઈની આગળ પ્રકાશ કરવો નહીં એવા પ્રકારની પ્રમોદભાવના ધારણ કરવી જોઇએ

૬ અધિકાર પ્રમાણે શાસ્ત્રોનુ ગુરૂમુખથી શ્રવણ તથા વાચન કરવુ જોઇએ પક્ષપાત બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી અનેકાન્ત દૃષ્ટિથી શાસ્ત્રોનુ શ્રવણ તથા વાચન કરતાં, સમ્યક્ શ્રદ્ધાની ઉત્પત્તિ થાય છે સપ્રતિ સમયમા ગીતાર્થ ગુરૂમુખથી જેઓ શાસ્ત્રોનુ શ્રવણ કરતા નથી અને પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે-અધિકાર પોતાનો કેટલો છે તેનો નિશ્ચય કર્યાવિના-ગમે તે પુસ્તકો વાચે છે તેનો આત્મા અવળે માર્ગે દોરાય છે અને તેથી તેઓ શાસ્ત્રો તે કોઈ વખત શસ્ત્રપણે પરિણમે છે, માટે પોતાનો અધિકાર કેટલો છે, તેનો અવશ્ય નિર્ણય કરવો જોઇએ अधिकारिवशात् शास्त्रम् એ સૂત્ર ભૂલવુ જોઇતુ નથી પોતાના અધિકાર પ્રમાણે શાસ્ત્રનુ શ્રવણ તથા વાચનથી પોતાને લાભ થઈ શકે છે જે જે શાસ્ત્રો વાચવામાં આવે તે તે શાસ્ત્રો રચવાનો શો ઉદ્દેશ હતો ? અને તે કયા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી છે ? તે મ્હને ઉપયોગી છે કે કેમ ? વગેરેનો પ્રથમથીજ નિર્ણય કરી પશ્ચાત્ તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી ઉત્તમ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એ પ્રમાણે પ્રવર્તકના વિચારો ખીલે છે અને તે આગળ ચઢતો રહે છે તેને શાસ્ત્ર સાભલવામા તથા વાચનમા પૂર્ણ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી તે તત્ત્વોની પૂર્ણ શ્રદ્ધાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, માટે જિજ્ઞાસુઓએ શાસ્ત્ર શ્રવણ તથા વાચનમા અહર્નિશ ઉદ્યમ કરવો

૭ મનુષ્યોએ તત્ત્વબુદ્ધિનો વિકાસ કરવા માટે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિને ધારણ

देशतः सर्वतो विरतिश्चारित्रं तत्तु द्रव्यतः ।
स्थैर्यं शुद्धात्मरूपेयच्चारित्रं तद्भावतः ॥ ६७ ॥

શબ્દાર્થ.—પૂર્વાક્ત ઉપશમાદિ સમ્યક્ત્વને નિશ્ચય દર્શન કહે છે સમ્યક્ પ્રકારે વસ્તુસ્વરૂપ જણાવનારને જ્ઞાન કહે છે ચારિત્ર મોહની યના ઉપશમાદિ ધર્મને ચારિત્ર કહે છે, કારણ કાર્યની અપેક્ષાએ ચારિત્રના દ્રવ્ય અને ભાવ એ બે ભેદ જૈનદર્શનમા કહ્યા છે દેશ અને સર્વવિરતિ એમ બે ભેદે દ્રવ્ય ચારિત્ર છે આત્માના સ્વરૂપમા સ્થિરતા તે ભાવથી ચારિત્ર છે

ભાવાર્થ—ઉપશમાદિ નિશ્ચય દર્શન ગુણને પ્રગટાવનાર વ્યવહાર દર્શન (દ્રવ્યદર્શન) છે નિશ્ચય દર્શનનો કોઇ બે , કોઈ પામ્યો હોય છે તોપણ તે પોતાની મેળે નિશ્ચય કરી શકતો નથી નિશ્ચય દર્શનની પ્રગટતાને માટે જે જે અનુમાનો કરવામા આવે તે સ્વમત્યનુસાર હોવાથી ભૂલવાળા પણ હોઇ શકે જૈનધર્મની ક્રિયા આદિથી નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનો નિર્ણય થતો નથી અભવ્યજીવો માખીની પાખ દુ ખવતા નથી એવુ ચારિત્ર પાળે છે તેમા નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ દર્શનનુ લક્ષણ ચાલ્યુ જાય માટે પૂર્ણ શ્રદ્ધાપૂર્વક જૈનધર્મનુ આરાધન કરવુ એજ શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે અધ્યાત્મજ્ઞાન અને દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનપૂર્વક જૈનધર્મની આરાધના કરવાથી નિશ્ચય દર્શન પણ આત્મામા પ્રગટ થાય છે પોતાની શ્રદ્ધા જો પૂર્ણ છે તો બસ। તેનાથી સર્વ ગુણો પ્રગટ થઈ શકશે, માટે જેનો કોઈ દિવ્યજ્ઞાનિવિના નિર્ણય ન થાય તેવા નિશ્ચય દર્શનની પ્રગટતામા માથુ મારી નકામો કાળક્ષેપ કરવો યોગ્ય નથી. તત્ત્વોની શ્રદ્ધામા તલ્લીન બની અધિકારી પરત્વે જે જે કરવાનુ હોય તે કર્યા કરવુ, પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે જે કરવાનુ હોય તે તે પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી કર્યા કરવુ, ગુરુનો ઉપદેશ સાભળવો અને પોતાના અધિકારનો નિશ્ચય કરવો પોતાનુ જ્ઞાન અને આચરણ શક્તિ વગેરેની બહાર હોય તેના માટે માથુ મારવુ તે ખરેખર પોતાના અધિકારને ભ્રષ્ટ કરવા બરોબર છે દર્શન પામવાની ઇચ્છાવાળાઓએ નીચે કહ્યા પ્રમાણે વર્તવુ

૧ પ્રત્યેક આત્માઓને પોતાના આત્માની બરોબર ગણી તેના ભલા માટે મનમા શુભ ચિંતવવુ સર્વ જીવો સુખી થાઓ સર્વ જીવોના દોષ ટળો, સર્વને સત્યનો પ્રકાશ થાઓ ઇત્યાદિ

૨ જીવોને સત્ય સમજાવવા અને તેટલો પ્રયત્ન કરવો ઉચ્ચ પાયરીએ ચઢવાના ઉપાયો બતાવવા આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ કરવાને જે જે શાસ્ત્ર વાચન અને ગુરુ ઉપદેશ શ્રવણ વગેરે ઉપાયો હોય તે બતાવવા

૩ કોઈ પણ મનુષ્યની નિન્દા કરવી નહીં મનુષ્યોમા પ્રગટેલા સદ્ગુણોની પ્રશસા કરવી દુર્ગુણોને ઢાંકવા પોતાની કોઈ નિન્દા કરે છે તો જેમ પોતાનો આત્મા દુ ખાય છે તેમ અન્યની નિન્દા કરતા અન્યના આત્માને પીડા થવાથી તેની ભાવ હિંસા કરી કહેવાય છે કસાઇઓ જેમ દ્રવ્યપ્રાણનો નાશ કરે છે, તેમ નિન્દકો પણ ભાવપ્રાણની હિંસા કરનાર હોવાથી ભાવકસાઈ છે જિન્દક જનથી અન્યોના સદ્ગુણો તરફ જોઇ શકાતુ નથી, માટે કોઇની નિન્દા કરવી નહીં

૪ કોઈના પણ આત્માને દ્રવ્યથી વા ભાવથી દુ ખ દેવુ નહિ તેને દયા કહે છે એવી ઉત્તમ દયાને હૃદયમા અહર્નિશ ખીલવવા પ્રયત્ન કરવો જીવોની દયા કરનાર ખરેખર સમ્યક્ત્વનો અધિકારી થઈ શકે છે

૫ સર્વ મનુષ્યોમાં જે જે અશે ગુણો પ્રગટ્યા હોય તે તે ગુણોની પ્રશસા કરવી જોઈએ, ધારો કે એક મનુષ્યમા નેવુ દોષ છતા છે અને એક વિનય ગુણ ખીલ્યો છે તો તે નેવુ દોષ સામુ ન જોતાં તેના વિનયગુણની પ્રશસા કરવી જોઇએ નેવુ દોષને જાણવામા આવે તોપણ તેનો કોઈની આગળ પ્રકાશ કરવો નહીં એવા પ્રકારની પ્રમોદભાવના ધારણ કરવી જોઇએ

૬ અધિકાર પ્રમાણે શાસ્ત્રોનુ ગુરૂમુખથી શ્રવણ તથા વાચન કરવુ જોઇએ પક્ષપાત બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી અનેકાન્ત દૃષ્ટિથી શાસ્ત્રોનુ શ્રવણ તથા વાચન કરતા, સમ્યક્ શ્રદ્ધાની ઉત્પત્તિ થાય છે સપ્રતિ સમયમા ગીતાર્થ ગુરૂમુખથી જેઓ શાસ્ત્રોનુ શ્રવણ કરતા નથી અને પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે-અધિકાર પોતાનો કેટલો છે તેનો નિશ્ચય કર્યાવિના-ગમે તે પુસ્તકો વાચે છે તેનો આત્મા અવળે માર્ગે દોરાય છે અને તેથી તેઓ શાસ્ત્રો તે કોઈ વખત શસ્ત્રપણે પરિણમે છે, માટે પોતાનો અધિકાર કેટલો છે, તેનો અવશ્ય નિર્ણય કરવો જોઇએ अधिकारिवशात् शास्त्रम् એ સૂત્ર ભૂલવુ જોઇતુ નથી પોતાના અધિકાર પ્રમાણે શાસ્ત્રનુ શ્રવણ તથા વાચનથી પોતાને લાભ થઈ શકે છે જે જે શાસ્ત્રો વાચવામા આવે તે તે શાસ્ત્રો રચવાનો શો ઉદ્દેશ હતો ? અને તે કયા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી છે ? તે મ્હને ઉપયોગી છે કે કેમ ? વગેરેનો પ્રથમથીજ નિર્ણય કરી પશ્ચાત્ તેમા પ્રવૃત્તિ કરવાવી ઉત્તમ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એ પ્રમાણે પ્રવર્તકના વિચારો ખીલે છે અને તે આગળ ચઢતો રહે છે તેને શાસ્ત્ર સાભળવામા તથા વાચનમા પૂર્ણ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી તે તત્ત્વોની પૂર્ણ શ્રદ્ધાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, માટે જિજ્ઞાસુઓએ શાસ્ત્ર શ્રવણ તથા વાચનમા અહર્નિશ ઉદ્યમ કરવો

૭ મનુષ્યોએ તત્ત્વબુદ્ધિનો વિકાસ કરવા માટે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિને ધારણ

કરવી, માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિથી સત્યની પરીક્ષા થાય છે હૃદયની આગળ સત્ય ઉભુ રહે છે અને અસત્યનો તુર્ત નાશ થાય છે, એમ અનુભવ કરતાં તુર્ત જણાઈ આવશે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિવાળો પક્ષપાતના પ્રપંચોમા ફસાતો નથી અને તે સત્યને બુદ્ધિગમ્ય કરવા મથે છે હઠકદાગ્રહરૂપ મિથ્યાત્વ અંધકારનો તે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિરૂપ સૂર્યનાં કિરણોથી નાશ કરે છે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિના પ્રતાપે તે પોતાના અશુદ્ધ વિચારોને ઉત્તમ સત્ય વિચારો મળતાં ફેરવી નાખે છે, અને આચારોમાં પણ સત્ય સમજાતાં તુર્ત ફેરફાર કરે છે સાચુ તે મ્હારૂ, એવો તેનો નિશ્ચય રહે છે પણ મ્હારૂં તે સાચુ આવી સકુચિત મમતાબુદ્ધિ રહેતી નથી તત્ત્વોનું શ્રવણ તથા વાચન કરતાં કોઈ વખત કોઈ બાબત । સમજાતા તે જૂઠના નિશ્ચય ઉપર આવી જતો નથી ન સમજાયથી બાબતપર કલાકોના કલાકો પર્યંત વિચારો કર્યાં કરે છે, તેમજ, દેશ કાળ, ગુરૂ અને પોતાની બુદ્ધિનો અધિકાર વગેરેની પ્રતીક્ષા કરે છે, તેથી તેનું વર્તન સર્વને અનુકરણીય થઈ પડે છે, તેવો મનુષ્ય, સમ્યગ્ દર્શનને ગમે ત્યારે પ્રાપ્ત કરે છે

૮ સત્યજિજ્ઞાસા—સત્ય તત્ત્વની જિજ્ઞાસાથી અન્તે સત્ય તત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે, સત્યના દ્વાર ઉઘડે છે સત્ય અને અસત્યનો ભેદ પડે છે, પોતાનામાં સદ્‌ગુણો તથા દુર્ગુણો કેટલા છે તે પોતાની આખો આગળ તરી આવે છે, પોતાની યોગ્યતા તથા અયોગ્યતાનો તેહને નિશ્ચય થાય છે અને તે સત્યને સત્ય તરીકે સ્વીકારે છે અને કહે છે અપેક્ષાએ સત્ય અને અસત્યનો નિર્ણય કરી શકે છે

૯—પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારને જે જાણે છે તે અન્યોનો ઉપકાર કરી શકે છે જ્ઞાનોપદેશ આદિથી અ યોનો ઉપકાર કરતા સમ્યગ્ દર્શનના સમ્મુખ આત્મા આવતો જાય છે અમુકનો ઉપકાર કરીશ તો તેનાથી અમુક જાતનો ફાયદો થશે એવી બુદ્ધિ રાખીને જે ઉપકાર કરે છે તે ઉપકાર નથી પણ એક જાતનો લેવડ દેવડનો વ્યાપાર છે ઉપકાર કરતાં તેનું પ્રતિફળ ઇચ્છવુ ન જોઇએ દરેકના દુ ખોમાં ભાગ લેવો અને દરેકના આત્માને શાન્તિ આપવી તેજ મ્હારૂં મુખ્ય પરોપકાર કર્તવ્ય કાર્ય છે, મ્હને જે મળ્યુ છે તે સર્વેના માટે છે મ્હને જો સર્વની સહાય ન થઈ હોત તો શરીર, વાણી અને પ્રાણને પણ ધારણ કરવા સમર્થ થઈ શકત નહીં, મ્હારા જીવનની ઉચ્ચતામા જડવસ્તુઓ તથા ચેતનોની જરૂર પડી છે તે પ્રમાણે મ્હારે પણ જેવુ લીધુ તેવુ મળ્યાથી શક્તિ પ્રમાણે પાછુ આપવુ જોઈએ એ ન્યાય છે, માટે પ્રત્યેક જીવોના ભલામાટે અધિકાર પ્રમાણે પરોપકાર કરવો જોઇએ, જગત્‌જીવો પ્રતિ સેવા બજાવવી જોઇએ પરોપકા-

રની સેવા બજાવવાનો સર્વ મનુષ્યોને હક્ક છે પરોપકારની સેવા બજાવવા માટે તીર્થંકરોએ સુવર્ણ કોટી દાન તથા દેશના વગેરેથી પોતાને મળેલો અધિકાર સફળ કર્યો ત્યારે મ્હારે પણ મ્હને મળેલા અધિકાર પ્રમાણે પરોપકાર કરવો જોઇએ પોતાની ફરજ અધિકાર પ્રમાણે ઇન્દ્રો પણ બજાવે છે, તેને जितकल्प પણ કહેવામા આવે છે જગત્મા દરેક પદાર્થો પોતપોતાની એક ઘડીભર ફરજ ન બજાવે તો કોઈ મનુષ્યોથી શ્વાસ પણ લેઈ શકાય નહીં પોતાની ફરજ બજાવનાર ઋણમુક્ત થાય છે શ્રીમહાવીર પ્રભુએ છેલ્લી વખતે સોળ પ્રહર ભવ્ય જીવોને દેશના દેઈ પોતાની પરોપકારરૂપ ફરજ બજાવી હતી, તેથી તેમનું આપણે ઘડીએ ઘડીએ ધ્યાન ધરીએ છીએ અત્યત પરોપકારની લાગણીથી શ્રીવીરપ્રભુએ મૌન રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કર્યા છતા પણ ચડકોશિયા સર્પને બોધ આપી તેનુ ભલુ કર્યું હતુ પૂર્વભવોમા મનુષ્યનો આ વખતનો અવતાર પામવા અન્યોએ પરોપકારથી સહાય કરેલી એમ નિશ્ચય છે આ ભવમા સર્વ જનોએ મોટા થતા અવસરે ઉપકારરૂપ પોતાની ફરજ બજાવી છે, તે પ્રમાણે આપણે પણ અધિકાર પ્રમાણે મળેલી શક્તિયોવડે અન્ય જીવોને પોતાના બધુ સમાન ગણી ઉપકાર કરવો જોઇએ ઉપકારી મનુષ્ય, ઉચ્ચ થવાના સર્વ ઉપાયોને પોતાની સન્મુખ આકર્ષે છે અને તે ભવિષ્યમા પોતાનુ જીવન ઉચ્ચ કરે છે, અન્યો પણ ત્હેને તેની એવી દશા જોઈ તેને (ઉચ્ચ) ઉત્તમ કરવા જીગરથી સહાય આપે છે અને તેથી તેને સમ્યક્દર્શનરૂપઆખ પ્રગટે છે

૧૦–ધર્મતત્ત્વ જિજ્ઞાસુઓએ વિષયોની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરી સર્વ જીવો પર શુદ્ધ પ્રેમ કરવો જોઇએ, શુદ્ધ પ્રેમથી સર્વ જીવો પોતાના પ્રતિ આકર્ષાય છે અને તેઓ વૈરની લાગણીઓ ત્યજી દે છે, સત્ય તત્ત્વની દૃષ્ટિ પણ દર્શન મોહનો નાશ કરીને સ્વયમેવ પ્રગટે છે, શુદ્ધ પ્રેમથી સદ્ગુરૂનું અવલબન થઈ શકે છે અને કોઈની નિન્દા થતી નથી, સત્યતત્ત્વ ગ્રહણ કરવાનું મન થાય છે ગુરૂઓ પણ શુદ્ધ પ્રેમથી સત્યતત્ત્વને અલ્પકાળમા સમજાવે છે અને તે હૃદયમા સહેલાઈથી ઉતરે છે, તેથી તે સમ્યક્ત્વ રત્નને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

૧૧ શુભ વિચારોનો અભ્યાસ સમ્યક્ત્વની ઇચ્છાવાળાઓએ શુભ વિચારોનો પ્રવાહ મનમા સતત વહેરાવવો જોઈએ શુભ વિચારો કરવાથી, ઘર કુટુબ, નાત, ગામ, જિલ્લો અને આખા દેશના ઉપર સારી અસર થાય છે સારા વિચારોની અસર શરીરનાપર પણ સારી થાય છે અને તેથી પોતાની સતતિ ઉપર પણ સારી અસર થાય છે જેમ ક્રોધી માતા પુત્રને ધવરાવે છે તો ક્રોધથી દૂધમા ખરાબ અસર થાયછે અને બાળક માદુ પડે છે,

કરવી, માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિથી સત્યની પરીક્ષા થાય છે હૃદયની આગળ સત્ય ઉભુ રહે છે અને અસત્યનો તુર્ત નાશ થાય છે, એમ અનુભવ કરતાં તુર્ત જણાઈ આવશે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિવાળો પક્ષપાતના પ્રપચોમાં ફસાતો નથી અને તે સત્યને બુદ્ધિગમ્ય કરવા મથે છે હઠકદાગ્રહરૂપ મિથ્યાત્વ અધ કારનો તે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિરૂપ સૂર્યનાં કિરણોથી નાશ કરે છે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિના પ્રતાપે તે પોતાના અશુદ્ધ વિચારોને ઉત્તમ સત્ય વિચારો મળતાં ફેરવી નાખે છે અને આચારોમા પણ સત્ય સમજાતાં તુર્ત ફેરફાર કરે છે સાચુ તે મ્હારૂં એવો તેનો નિશ્ચય રહે છે પણ મ્હારૂં તે સાચુ આવી સકુચિત મમતાબુદ્ધિ રહેતી નથી તત્ત્વોનું શ્રવણ તથા વાચન કરતા કોઈવખત કોઈ બાબત ન સમજાતા તે જૂઠના નિશ્ચય ઉપર આવી જતો નથી ન સમજા યની બાબતપર કલાકોના કલાકો પર્યંત વિચારો કર્યા કરે છે, તેમજ દેશ, કાળ, ગુરૂ અને પોતાની બુદ્ધિનો અધિકાર વગેરેની પ્રતીક્ષા કરે છે તેથી તેનું વર્તન સર્વત્ર અનુકરણીય થઈ પડે છે, તેવો મનુષ્ય, સમ્યગ્ દર્શનને ગમે ત્યારે પ્રાપ્ત કરે છે

૮ सत्यजिज्ञासा—સત્ય તત્ત્વની જિજ્ઞાસાથી અન્તે સત્ય તત્ત્વનુ જ્ઞાન થાય છે સત્યના દ્વાર ઉઘડે છે સત્ય અને અસત્યનો ભેદ પડે છે, પોતા નામા સદ્ગુણો તથા દુર્ગુણો કેટલા છે તે પોતાની આખો આગળ તરી આવે છે, પોતાની યોગ્યતા તથા અયોગ્યતાનો ત્હેને નિશ્ચય થાય છે અને તે સત્યને સત્ય તરીકે સ્વીકારે છે અને કહે છે અપેક્ષાએ સત્ય અને અસત્યનો નિર્ણય કરી શકે છે

૯—પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારને જે જાણે છે તે અન્યોનો ઉપકાર કરી શકે છે જ્ઞાનોપદેશ આદિથી અ યોનો ઉપકાર કરતા સમ્યગ્ દર્શનના સમ્મુખ આત્મા આવતો જાય છે અમુકનો ઉપકાર કરીશ તો તેનાથી અમુક જાતનો ફાયદો થશે એવી બુદ્ધિ રાખીને જે ઉપકાર કરે છે તે ઉપકાર નથી પણ એક જાતનો લેવડ દેવડનો વ્યાપાર છે ઉપકાર કરતા તેનું પ્રતિફળ ઇચ્છવુ ન જોઇએ દરેકના દુ ખોમાં ભાગ લેવો અને દરેકના આત્માને શાતિ આપવી તેજ મ્હારૂ મુખ્ય પરોપકાર કર્તવ્ય કાય છે, મ્હને જે મળ્યું છે તે સર્વેના માટે છે મ્હને જો સર્વની સહાય ન થઈ હોત તો શરીર, વાણી અને પ્રાણને પણ ધારણ કરવા સમથ થઈ શકત નહીં, મ્હારા જીવનની ઉચ્ચતામા જડવસ્તુઓ તથા ચેતનોની જરૂર પડી છે તે પ્રમાણે મ્હારે પણ જેવુ લીધુ તેવુ મળ્યાથી શક્તિ પ્રમાણે પાછુ આપવુ જોઈએ એ ન્યાય છે માટે પ્રત્યેક જીવોના ભલામાટે અધિકાર પ્રમાણે પરોપકાર કરવો જોઇએ, જગત્જીવો પ્રતિ સેવા બજાવવી જોઇએ પરોપકા-

ચિન્તા ટળવાથી સદ્બુદ્ધિનો પ્રકાશ થાય છે શ્રીતીર્થંકર ભગવન્તોએ ભાવ ચારિત્રની પ્રાપ્તિમાટે સર્વ બાહ્ય સગના ત્યાગરૂપ દ્રવ્ય ચારિત્ર અગીકાર કર્યું, તેમ અન્યોએ પણ કરવુ જોઇએ સર્વવિરતિ ચારિત્ર અગીકાર ન કરી શકાય તો દેશ વિરતિ ચારિત્રને અગીકાર કરવુ સમ્યકત્વ શ્રદ્ધાપૂર્વક ચારિત્રની સફલતા થાય છે, પણ કહેવાનુ કે, જ્ઞાન અને દર્શનવડે સાધ્ય ચારિત્ર છે, માટે તે બેથી પણ ચારિત્રની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે જ્ઞાન અને દર્શનવિના શુદ્ધ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી વેષ, ક્રિયા અને આત્માના સદ્ગુણો, તેમજ તેવો ઉપદેશ એવા ચારિત્રવિના ચારિત્રધારકની શોભા થઈ શકતી નથી દયા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહ, મમત્વ ત્યાગ એ પચને મહાવ્રત કહે છે, વ્યવહારથી એ પચ મહાવ્રતને દ્રવ્ય ચારિત્ર કહે છે આત્મામા જે જે અશે સ્થિરતા થાય તે તે અશે ભાવ ચારિત્ર કહેવાય છે ક્ષાયિક ભાવે સપૂણ સ્થિરતા થતા પરિપૂર્ણ નિશ્ચય ચારિત્ર પ્રગટે છે

ભાવચારિત્ર

મનમા ઉત્પન્ન થતા રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય કરવો, તથા ઈર્ષ્યા, ક્લેશ, શોક, મમત્વ અને અનેક પ્રકારની બાહ્ય પદાર્થોની ઇચ્છાઓ, વગેરેની મનમા અનેક વાસનાઓ તથા તેના સસ્કારો હોય છે, એ સર્વનો નાશ કરવો જોઇએ આત્માના શુદ્ધ વતનનુ સ્મરણ કરવુ જોઇએ દરેક ક્રિયાઓ કરતા મગજને તાબામા રાખવુ જોઇએ સર્વ જડ પદાર્થોમા રમણીયપણું અથવા અરમણીયપણુ નથી, તેમ છતા મનુષ્યો તેમાં સ્વબુદ્ધિત ઇષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વ કલ્પે છે, પણ તેમાથી ઇષ્ટ અને અનિષ્ટપણાની કલ્પના ઉઠી જવી જોઇએ ઇષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વની કલ્પના જેમ જેમ ઉઠવા માડે છે, તેમ તેમ બાહ્યનિમિત્તોદ્વારા મનમા થતા હર્ષ અને શોકનો નાશ થાય છે કોઈ પદાર્થ ઉપર રાગ અથવા કોઈ પદાર્થ ઉપર દ્વેષ પ્રગટ થતો નથી આત્માના ગુણોની પ્રવૃત્તિ થાય છે બાહ્ય પદાર્થો તટસ્થ સાક્ષીભૂત દૃષ્ટિથી દેખાય છે અને તેમા પ્રવૃત્તિ પણ અલિપ્તપણે પ્રારબ્ધત કરાય છે, આમ ભાવ ચારિત્રનુ વર્તન અહર્નિશ વૃદ્ધિ પામે છે અને તેથી ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનનો પરિણામ વિશેષત જાગ્રત્ રહે છે આવી ભાવચારિત્ર દશામા અનત કર્મોનો નાશ થાય છે અને આત્મા કેવલ જ્ઞાન અને કેવલ દર્શન પ્રાપ્ત કરી પરમાત્મસ્વરૂપમય થાય છે, માટે વ્યવહાર ચારિત્રપૂર્વક ભાવચારિત્ર ગુણવૃદ્ધિ માટે સ્વશક્તિ અનુસારત પ્રવૃત્તિ કરવી

દ્રવ્યચારિત્ર અને ભાવચારિત્રમા કારણ કાર્ય ભાવનો સબધ છે તે જણાવે છે,

શ્લોક

भावचारित्रकार्येहि, द्रव्यचारित्रकारणम् ।
कार्यकारणभावस्य, व्यवस्था सम्प्रवर्त्तते ॥ ६८ ॥

તેમ સારા વિચારોની પણ મનોવર્ગણાપર અસર થાય છે અને તેની અસર શરીરમા રહેલ રક્ત તથા વીર્ય ઉપર થાય છે, તેથી રક્ત અને વીર્યના આહારથી શરીર ગ્રહણ કરનાર પુત્ર અને પુત્રીઓ ઉપર પણ સારી અસર થાય છે, માટે ધર્મના શુભ વિચારો કરવાનો સતત અભ્યાસ કરશે ઝનૂની વિચારવાળાના છોકરા પ્રાય ઝનૂની થાય છે, તે પ્રમાણે શુભ વિચાર કરનારની સતતિ પણ પ્રાય શુભ વિચાર કરનારી થાય છે અને તે પ્રમાણે દેખવામા પણ આવે છે સારા વિચારોની અસર વિજલીની પેઠે સર્વત્ર થાય છે માટે સારા વિચારો અહર્નિશ કયા કરવા શુભ વિચારો કરતા સમ્યકત્વના વિચારોને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને તેથી મુક્તિની પીઠિકા રચાય છે અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ કરતા ખરાબ વિચારોને હઠાવનાર એવા શુભ વિચારો પણ પ્રેમથી કરવા એમ અગીયાર ગુણોમાટે અભ્યાસ કરવાથી નિશ્ચય સમ્યગ રત્નની પ્રાપ્તિ થયાવિના રહેતી નથી

ચારિત્ર

ચારિત્ર મોહનીયના ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક ભાવથી, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક ભાવનુ ચારિત્ર પ્રગટે છે આ ત્રણ પ્રકારના ચારિત્રને નિશ્ચય ચારિત્ર કહેવામા આવે છે, એ ત્રણ પ્રકારના ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવાના હેતુઓને દ્રવ્ય ચારિત્ર અથવા વ્યવહાર ચારિત્ર કહેવામા આવે છે મુક્ત દશા કરવામાટે ચારિત્રની આવશ્યકતા છે પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ ચારિત્ર માર્ગને અગીકાર કરી શકે છે વ્યવહાર ચારિત્રના દેશ અને સર્વ એમ બે ભેદ પડે છે દેશચારિત્ર બાર વ્રતરૂપ હોવાથી તે ચારિત્રના આરાધક ગૃહસ્થ શ્રાવકો છે અને સર્વ ચારિત્ર પચ મહાવ્રતરૂપ હોવાથી તેના આરાધકો મુનિવરો છે

ચારિત્રની આવશ્યકતા

સદ્‌ગુણો તે ચારિત્રરૂપ છે અને દુર્ગુણો છે તે ચારિત્રના વિઘાતકો છે સદ્‌ગુણો એ આત્માનો ધર્મ છે જેમ જેમ સદ્‌ગુણોનો પ્રકાશ થતો જાય છે તેમ તેમ દુર્ગુણો ટળતા જાય છે મન, વાણી, કાયા અને આત્મા એ ચારની શુભ ઉચ્ચ દશા કરવી તેજ ચારિત્ર કહેવાય છે ગુણોવિના કોઈની મુક્તિ થઈ નથી અને થવાની નથી આવરણોનો નાશ થયાવિના ગુણો પ્રગટતા નથી મનની નિર્મલતા થયા વિના સ્થિરતા થતી નથી, માટે મનની સ્થિરતા કરવા વ્યવહાર ચારિત્રની ખાસ આવશ્યકતા છે મન વચન અને કાયાના અશુભ વ્યાપારોનો ત્યાગ કરી એ ત્રણ યોગનો શુભ વ્યાપાર કરવો એ ત્રણનો શુભ વ્યાપાર પણ ઉપાધિ ત્યાગવિના થઇ શકતો નથી માટે ચારિત્રની ખાસ જરૂર છે તેથી મનની ચચળતા ટળે છે, મનની

ગુરૂ વણ ઘોર અન્ધાર" ઇત્યાદિ વાક્યોથી સદ્ગુરૂનો અત્યત મહિમા પ્રગટ થાય છે શાસ્ત્રોદ્વારા ગમે તેટલું જાણવામાં આવે છે તો પણ શ્રીમદ્ગુરૂના અનુભવ જ્ઞાનની આવશ્યકતા તો બાકી રહે છે, શ્રીસદ્ગુરૂગમપૂર્વક ભણેલું સર્વ આશીર્વાદરૂપ થઈ પડે છે અને તેનું ફળ બેસે છે આજકાલ ગુરૂવિના કેટલાક સ્વબુદ્ધિથી શાસ્ત્રોમાં ઉદ્યમ કરે છે પણ તેઓના હૃદયમાં તત્ તત્ જ્ઞેય પદાર્થનો અનુભવ આવતો નથી

ચારિત્રનુ સ્વરૂપ સમજવામા પણ ચારિત્ર અગીકાર કરીને પાળનાર એવા સદ્ગુરૂની ખાસ આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરે છે શાસ્ત્રોમા પ્રતિપાદન કરેલુ એવુ ચારિત્રનુ રહસ્ય જેટલુ ચારિત્રધારક મુનિ ગુરૂઓ જાણે છે, તેટલું અન્ય કે જે ચારિત્રરહિત એવા પંડિતો જાણી શકતા નથી ચારિત્રધારક મુનિયોજ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી ચારિત્રનુ સ્વરૂપ સમજી શકે છે જે બાબતમા જેનો અધિકાર છે, તેજ તે બાબતનો અનુભવ યથાર્થ જાણી શકે છે ચારિત્રના રહસ્યનો અનુભવ એકલા શાસ્ત્રોના તર્કથી થઈ શકતો નથી પણ ચારિત્ર ધારક ગુરૂઓની ઉપાસના કરવાથી યથાર્થ અનુભવ થઈ શકે છે ચારિત્ર સ્વરૂપના જ્ઞાનાર્થે તેમજ તેની પ્રાપ્તિમાટે ચારિત્રધારક સદ્ગુરૂ સેવવાની આવશ્યકતા છે, એમ અનુભવ કરતા જણાશે ચારિત્રધારક સદ્ગુરૂવિના અધિકાર પ્રમાણે ચારિત્ર રહસ્ય કોઈ સમજાવી શકતુ નથી અને તેથી સ્વબુદ્ધ્યા ચારિત્રસબધી વાચેના પુસ્તકોમા અનેક પ્રકારની શકાઓ પડે છે અને તેથી ઉલટી નાસ્તિક બુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ આમ છે ત્યારે અવશ્ય સદ્ગુરૂ સેવાની જરૂર પડે છે, તેમાટે કોઈ ચારિત્ર ધારક સદ્ગુરૂ કરવા જોઇએ

વ્યવહાર ચારિત્રમાં ઘણા ઉત્સર્ગ માર્ગ અને અપવાદ માર્ગો છે જેટલા ઉત્સર્ગ માર્ગો છે તેટલાજ અપવાદ માર્ગો છે જે વસ્તુનો ત્યાગ બતાવ્યો છે તેજ વસ્તુઓ કોઈ વખતે અમુક દશાવાળાને આદેય બતાવી છે એનો પાળતા તેમા દોષો લાગે છે અને તે દોષોનુ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ ગુરૂ પાસે લેવાનુ દેખાડ્યુ છે વ્યવહાર વૃત્તિ તેમજ બૃહત્ કલ્પવૃત્તિ વગેરેમા ઘણા અપવાદ માર્ગો દર્શાવ્યા છે અને લાગેલા દોષોના પ્રાયશ્ચિત્ત પણ બતાવ્યા છે પાચ વ્રતભગના પ્રાયશ્ચિત્ત ત્યા જણાવ્યા છે કોઈ સાધુએ અમુક પાપ સેવ્યુ હોય તો તેનુ પણ પ્રાયશ્ચિત્ત દર્શાવ્યુ છે ગુરૂની પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાથી તે દોષવિના આત્માની શુદ્ધિ થાય છે, એમ સારી રીતે પ્રતિપાદન કર્યું છે-સાધુઓને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવા સબધી કેટલાક પુસ્તકો ગુપ્ત રાખવા પડે છે, માટે તત્ સબધી ગુરૂગમથી વિશેષ જ્ઞાન સમજી લેવુ-ચારિત્ર ધારકને ચારિત્ર સબધી અનેક અનુભવો મળે છે ચારિત્ર પાળવાથી તત્

શબ્દાર્થ—ભાવ ચારિત્ર કાર્યમા દ્રવ્ય ચારિત્ર કારણ છે જગત્ના દરેક પદાર્થોમા કાર્યકારણ ભાવની વ્યવસ્થા સારી રીતે વર્તે છે

ભાવાર્થ—મન, વચન અને કાયાના યોગનો શુભ વ્યાપાર કરવો એ દ્રવ્ય ચારિત્ર છે ભાવ ચારિત્રરૂપ આત્માની શુદ્ધ પરિણતિની આવિર્ભાવતામાટે ત્રણ યોગની ક્રિયાઓ તથા ગ્રાહ્ય ચારિત્રનાં ઉપકરણો વગેરે સર્વની આવશ્યકતા છે દ્રવ્યચારિત્રનો ગમે તે ભેદ પામ્યાવિના ભાવચારિત્રની આવિર્ભાવતા થતી નથી ઘટરૂપ કાર્યના માટે જેમ નિમિત્ત કારણોની જરૂર રહે છે, પુત્રોત્પત્તિમાટે જેમ, કાલ, જનક અને જનનીની નિમિત્ત કારણતાની અપેક્ષા રહે છે, તેમ ભાવચારિત્રમાં દ્રવ્યચારિત્રની આવશ્યક ઉપયોગિતા રહે છે પાચ કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી પાચ કારણમા કેટલાક નિમિત્ત કારણ અને કેટલાક ઉપાદાન કારણ છે કષાયોની મ દતા જે જે ઉપાયોથી થાય એવાં કારણો અનેક છે, અને તે વ્યવહાર (દ્રવ્ય) ચારિત્રરૂપ કહેવાયછે દ્રવ્ય ચારિત્રવડે આત્મામા ઉજ્જ્વલ પરિણામની વૃદ્ધિ થાય છે સાધ્યમા દત્તલક્ષ્યવૃત્તિવાળાને દ્રવ્યચારિત્ર ઉપયોગી થઈ પડે છે આત્મા, મન વચન અને કાયાના યોગનુ અવલબન કરે છે પાચ સમિતિરૂપ ચારિત્ર પણ તેનાવડે પાળે છે અને તેથી તે પોતાના શુદ્ધધર્મની વૃદ્ધિ કરે છે ક્ષણે ક્ષણે ઉજ્જ્વલ પરિણામમા વૃદ્ધિ કરતો રહે છે નીચેનુ ગુણ સ્થાનક ત્યાગ કરીને ઉપરનું ગુણ સ્થાનક અવલબે છે જેમ જેમ તે આત્મામા ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની એકાગ્રતાથી સ્થિર થતો જાય છે, તેમ તેમ તે સહજ સુખામૃત રસનુ પાન કરે છે

આવા પ્રકારનુ ઉત્તમ ચારિત્ર શ્રીસદ્ગુરૂવિના પ્રાપ્ત થતું નથી,
શ્રીસદ્ગુરૂ નયોપૂર્વક ચારિત્ર જણાવે છે, માટે સદ્ગુરૂની
પાસે ચારિત્ર અવબોધી ગુરૂની પાસે ચારિત્ર
અગીકાર કરવુ એમ હવે જણાવે છે.

શ્લોક

आत्मसद्धर्मलाभार्थं, सेव्य' सद्गुरुयोगिराट् ।
सप्तनयैर्विजानीहि, चारित्र क्रमशुद्धिमत् ॥ ६९ ॥

શબ્દાર્થ—હે ભવ્યાત્મન્ ! ! આત્માના સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિમાટે સદ્ગુરુ યોગિરાજ સેવવા યોગ્ય છે માટે શ્રીસદ્ગુરૂદ્વારા સાત નયોથી જ ક્રમવડે શુદ્ધ એવુ ચારિત્ર સ્વરૂપ જાણ

ભાવાર્થ—આત્માના સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિમાટે સદ્ગુરૂની સેવા કરવી જોઈએ ગુરૂસેવાવિના અનુભવ મેવા મળતા નથી જગત્મા અનેક કળાઓ કે અનેક કળાચાર્યોની ઉપાસના કરવી પડે છે "ગુરૂ દીવો ગુરૂ દેવતા

સાધુઓપર અશ્રદ્ધા કરવી નહીં ચારિત્ર ધારક ગુરૂઓમા પણ ચારિત્રની તરતમતા છે, એમ અનુભવથી શાસ્ત્રાધારે સમજી લેવુ વ્યવહાર માર્ગથી સાધુની જે જે ક્રિયાઓ સ્થૂલ બતાવી છે તેનુ અધિકારપરત્વે આરાધન કરવુ વિશેષત સમજી લેવુ કે જેમ જેમ આત્માની શુદ્ધિ થાય અને જગત્ના જીવોની દયા થાય, તેઓનુ ભલુ કરાય અને રાગદ્વેષની મન્દતા થાય તેજ ચારિત્રનો માર્ગ છે

ચારિત્રની ક્રિયાઓના ઘણા ભેદ છે. શરીર તથા માનસિક ચારિત્રના ભેદ તેની ક્રિયાઓ પણ સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એ બે ભેદમાં વ્હેચાઈ જાય છે તે પ્રસગત જણાવે છે.

શ્લોક

स्थूल सूक्ष्म विभेदेन, क्रिया चारित्रिणो द्विधा ।
शरीरादिकृता स्थूला, सूक्ष्मात्मन्यवसायतः ॥ ७० ॥

શબ્દાર્થ—ચારિત્રીની સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એ બે ભેદે ધર્મની ક્રિયા છે શરીર વા શરીરના પ્રયોગથી અન્ય વસ્તુઓદ્વારા જે ક્રિયાઓ ધર્મની કરાય છે તે સ્થૂલ છે અને મનના અધ્યવસાયથી ધર્મની ધ્યાનાદિ ક્રિયાઓ જે કરાય છે તે સૂક્ષ્મ છે

ભાવાર્થ—ચારિત્રીની પ્રતિક્રમણ પ્રતિલેખના વગેરે ક્રિયાઓ જે શરીરદ્વારા થાય છે તે સ્થૂલ ક્રિયાઓ, જાણવી અને મનમા થતા અધ્યવસાય અથવા અધ્યવસાયથી જે જે ધ્યાનાદિ ક્રિયાઓ થાય છે, કે જેને અન્યો પોતાની દૃષ્ટિદ્વારા દેખી શકતા નથી તે સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ જાણવી ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન, પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ, રૂપાતીત, ચાર ભાવના અને બાર ભાવના વગેરે ધર્મની સૂક્ષ્મક્રિયાઓ જાણવી સ્થૂલક્રિયાઓ કે જે આત્માથી ભિન્ન છે તે નિમિત્ત ક્રિયાઓ જાણવી, અને આત્માના અધ્યવસાયરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ તે ઉપાદાન ક્રિયાઓ જાણવી, સ્થૂલ ક્રિયા કરતા આત્માની સૂક્ષ્મ ક્રિયામા કર્મ હણવાની અનતગણી શક્તિ છે સ્થૂલ ક્રિયાઓ કરતા કરતા પણ અન્તે સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓને અવલબવી પડે છે સ્થૂલ ક્રિયાઓ તો મૂર્ખ અને જ્ઞાનિની, બાહિરની સ્થૂલ દૃષ્ટિથી દેખતા એકસરખી દેખાય છે અને તેથી બાળજીવો મૂર્ખ અને જ્ઞાનિનો ભેદ સમજી શકતા નથી ધ્યાનાદિ આન્તર સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓને જ્ઞાની કરી શકે છે, અજ્ઞાનીનો ત્યા અધિકાર નથી અને અજ્ઞાની તે સૂક્ષ્મક્રિયાઓની પરીક્ષા કરવાનો અધિકારી બની પણ શકતો નથી જ્ઞાનિની અધ્યવસાયરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓને આદરવાને અજ્ઞાની અધિકારી થઈ શકતો નથી જે જ્ઞાનિયોનો સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓમા અધિકાર થયો છે તેઓ સ્થૂલ ક્રિયાઓને આવશ્યક તરીકે અ યના ભલામાટે કરે છે તેઓ

સબંધી બુદ્ધિનો અનુભવ ખીલે છે, માટે ચારિત્ર સ્વરૂપ તો ગુરૂપાસેજ સમજવુ જોઇએ તેમા ગૃહસ્થ વર્ગનો અધિકાર જણાતો નથી

શ્રી સદ્ગુરૂ મહારાજ, નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવભૂત એ સાત નયોથી ચારિત્રનુ સ્વરૂપ સમજાવે છે સાત નયોથી ચારિત્રનુ સ્વરૂપ સમજાવ્યાવિના ચારિત્રનુ રહસ્ય હાથમા આવતુ નથી ક્રમવડે વિશુદ્ધ એવુ ચારિત્ર ઉત્તરોત્તર નય જણાવે છે, તે પ્રમાણે ચારિત્રનો બોધ થવાથી ઉત્તરોત્તર શુદ્ધ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા ધ્યાન ખેંચાય છે અને અમુક નયના આગ્રહમાંજ ચારિત્રની માન્યતાનો ટકવાદ થએલો હોય છે તે ટળી જાય છે સાત નયોથી પ્રતિપાદિત ચારિત્રનુ સ્વરૂપ જાણવામા આવે તો પણ કયા નયના ચારિત્રનો મ્હને અધિકાર છે તેનો અનુભવ મેળવવો જોઇએ સાત નયોથી ચારિત્રનુ સ્વરૂપ જાણતા તે સર્વ નયકથિત ચારિત્ર કઈ પોતાના આત્મામા ઉત્પન્ન થઈ શકતુ નથી, અર્થાત્ ચારિત્રનુ સ્વરૂપ જાણ્યુ એટલે તે આવી ગયુ એમ માની શકાય નહીં નયોના અધિકાર પ્રમાણે ક્રમવિશુદ્ધ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ સમજો કે ઋજુસૂત્ર, અને વ્યવહારનય ચારિત્રનુ તો આત્મામા ઠેકાણુ ન હોય અને એવભૂત નયકથિત ચારિત્ર પ્રાપ્તિ માટે નીચેના નયકથિત ચારિત્ર માર્ગોને લાત્તુ દઈએ તો અતો ભ્રષ્ટસ્તતોભ્રષ્ટ થવાનો વખત આવે છે માટે અધિકારવિના એક નયકથિત ચારિત્રનુ આરાધન કરી અન્ય નયકથિત ચારિત્રનો અપલાપ કરવામાં આવે તો તે પણ ઠીક નથી અધિકાર પ્રમાણે ચારિત્રની યોગ્યતા છે

નામ સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર નિક્ષેપાથી ચારિત્રના પણ ચાર ભેદ પડે છે **નામચારિત્ર, સ્થાપનાચારિત્ર, દ્રવ્યચારિત્ર** અને **ભાવચારિત્ર**, આનુ સ્વરૂપ સુગમ છે નય નિક્ષેપપૂર્વક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી ચારિત્રમાર્ગનુ સપૂર્ણ જ્ઞાન કરવુ અને અધિકાર પ્રમાણે સદ્ગુરૂપાસે ચારિત્રને અગીકાર કરવુ જોઇએ ચારિત્રધારક સદ્ગુરૂથીજ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઇ શકે છે માટે શાસ્ત્રોમા સાધુ ગુરૂની પાસે ચારિત્ર અગીકાર કરવુ એમ આજ્ઞા કરી છે ચારિત્ર લેનારનો ગુરૂ ચારિત્રધારકજ હોવો જોઇએ, જેનામા ચારિત્ર નથી તે અન્યોનો ચારિત્રગુરૂ બની શકવાનો નથી ચારિત્ર ધારક સાધુઓનો ગૃહસ્થ ગુરૂ હોઈ શકતો નથી એમ જિનાગમમા જ્યા ત્યા વિધિપ્રતિપાદક પાઠથી જણાવ્યુ છે સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનકમા રહેલા ચારિત્ર ધારક સાધુઓને સજ્વલન ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ઉદય હોય છે, તેથી તે તે કષાય અપેક્ષાએ તેઓ રાગી અને દ્વેષી હોય છે, તેથી તેઓને અતિચાર લાગે છે, પણ ચારિત્રનો નાશ થતો નથી સામ્પ્રત સમયમા રાગ દ્વેષનો સપૂર્ણ ક્ષય થતો નથી તેથી સજ્વલનના રાગ અને દ્વેષને ધારણ કરનાર

ભાવાર્થ —ધર્મની સૂક્ષ્મક્રિયાઓનુ અપૂર્વ માહાત્મ્ય છે સ્થલ ક્રિયાઓ પણ અધ્યવસાયરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાની નિર્મલતા વિના સફળ થઈ શકતી નથી પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્ષિ રાજગ્રહીની પાસે વૈભારગિરિ પર્વત પાસે કાયોત્સર્ગધ્યાનમાં હતા, દૂતના મુખથી અશુભ શબ્દો સાભળતા તેમના હૃદયમા અશુભ અધ્યવસાય (પરિણામ)ની ધારા વહેવા લાગી, એટલા સુધી દુર્ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓમાં તેઓ ચડ્યા કે, સાતમી નરક યોગ્ય કર્મદલિકને ગ્રહણ કર્યા, પશ્ચાત્ મસ્તકે હાથ ફેરવતાં ઉપયોગ આવ્યો કે અરે હું તો સાધુ છુ અને મ્હેં મનમા લડાઈ કરીને મહા અશુભ કર્મ કર્યું, અહો! હું ભૂલ્યો, એમ ભાવના ભાવતા નિર્મલ અધ્યવસાય (પરિણામ) ઉત્પન્ન થયા અને આત્માની ઉજ્જવલ સૂક્ષ્મ ધ્યાનરૂપ ક્રિયાનું ધ્યાન કરતા કેવલજ્ઞાન પામ્યા અહો! આત્મધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાનુ કેટલું બધુ સામર્થ્ય!!! શ્રી મહાવીર સ્વામીની પાસે પ્રસન્નચન્દ્રના મરણ અને અન્ય ગતિમા અવતાર સબધમા શ્રેણિક રાજા પ્રશ્ન પૂછે છે, એટલી વારમા તો પ્રસન્નચન્દ્ર કેવલજ્ઞાની બની ગયા અહો! ભાવના ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયામા કોને પ્રેમ ન થાય વારુ? અલબત તેવી ક્રિયામા સર્વને પ્રેમ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે

આ ય દૃષ્ટાત દૃઢપ્રહારીનું જાણવુ દૃઢપ્રહારીએ ચાર જણની ઘાત કરી પણ પશ્ચાત્ જ્ઞાન થવાથી કાર્યોત્સર્ગમા રહ્યા, નગરના લોકોએ હેલના કરી તે સર્વ સહન કરી, અન્તરથી આત્મધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયામા રહી, કર્મનો ક્ષય કરી સ્વસ્વરૂપમય બન્યા દૃઢપ્રહારીનું જીવનચરિત્ર અન્ય ગ્રંથોથકી જોઈ લેવુ દૃઢપ્રહારીએ બાહ્યશરીરાદિની ક્રિયા કઈ વિશેષત કરી જણાતી નથી પણ તે આત્મભાવનારૂપ સૂક્ષ્મક્રિયામા લીન થયો તેથી મુક્ત થયો, એમ વસ્તુત જોતા જણાય છે મનવડે આત્મા બધાય છે અને મનવડે છૂટે છે મનમાથી અહ અને મમત્વ ગયુ તો મુક્તપણું સમજવુ મનની સૂક્ષ્મ અશુભ વિચારરૂપ ક્રિયાથી બધ થાય છે અને શુદ્ધ વિચારરૂપ સૂક્ષ્મક્રિયાથી મુક્ત થવાય છે આત્માનુ ઉચ્ચપણું વા નીચપણું તે ખરેખર શુભ અને અશુભ પરિણામ ઉપર આધાર રાખે છે દૃઢપ્રહારી ગમે તેવો પાપી હતો તો પણ શુદ્ધ વિચારોથી અલ્પકાલમાં મુક્ત થયો જ્યાથી મુક્ત થવાનુ છે ત્યા આવ્યા વિના કદાપિ મુક્ત થઈ શકાશે નહીં રાગદ્વેષ આદિની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓના નાશાય સૂક્ષ્મ ધ્યાનક્રિયાની આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરે છે સૂક્ષ્મ વસ્તુઓને છેદવા માટે સૂક્ષ્મ વસ્તુઓ સમર્થ થઈ શકે છે નાનુ એવુ વજ્ર, પર્વતને છેદી નાખે છે, તે પ્રમાણે ધર્મધ્યાનાદિ સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓથી ગમે તેવા નિબિડઘન કર્મનો પણ નાશ થાય છે સુવિચાર અને શુદ્ધ વિચારોમા અન તગણું બળ છે આપણું ભવિષ્ય, વર્તમાનકાળમા કરાતા વિચારો ઉપરથી રચી શકાય છે સૂક્ષ્મ વિચારોની ક્રિયામાં જેવુ શુભાશુભપણું હોય છે, તેવુ સ્થૂલમા શુભાશુભપણું

છે, એ કદી ભૂલવુ જોઇતું નથી ધર્મની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ રાજા સમાન છે અને ધર્મની સ્થૂલક્રિયાઓ પ્રજાના સમાન છે પ્રજાવિના રાજા નથી, તેમજ રાજાવિના પ્રજા પણ શોભતી નથી અભ યજીવો પણ ચારિત્ર અંગીકાર કરીને બાહ્યની સ્થૂલધર્મક્રિયાઓ કરે છે, પણ સમ્યકત્વ શ્રદ્ધાનની તથા ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયાઓ વિના તેઓ મુક્ત થઈ શકતા નથી, માટે ધર્મની સૂક્ષ્મધ્યાનાદિ ક્રિયાઓની અત્યત ઉપયોગિતા સિદ્ધ ઠરે છે

ઇલાચી પુત્રે વાસના ઉપર નાચતા સુવિચાર ભાવનાના બળે કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું, ભરત રાજાએ આદર્શ ભુવનમા ભાવનારૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાના બળે તુતવારમા કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતુ આવા અનેક દાખલાઓ છે કે જેમા ધ્યાનાદિ સૂક્ષ્મક્રિયાઓવિના કેવલજ્ઞાન અને કેવળદર્શન થયુંજ નથી આ ઉપરથી ભવ્ય જીવો સમજી લેશે કે, ભાવના ધ્યાન આદિ કર્મની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓથી આત્મા ખરેખર પરમાત્મપદ પામવાનો અધિકારી બને છે

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના તથા મનની સ્થિરતા વિના સૂક્ષ્મ ક્રિયા બની શકતી નથી માટે અત્ર પ્રસગત જ્ઞાન આદિની ઉપયોગતા જણાવે છે.

શ્લોક

सापि ज्ञानं विना नास्ति, मनःस्थैर्यं विना तथा ।
अतो ध्यान क्रियारूप, सूक्ष्म ध्येय विचक्षणैः ॥ ७३ ॥

શબ્દાર્થ —તે સૂક્ષ્મક્રિયા ખરેખર જ્ઞાન તથા મનની સ્થિરતાવિના પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, માટે વિચક્ષણોએ ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મક્રિયા ધ્યાવા યોગ્ય છે

ભાવાર્થ —આત્મજ્ઞાન તથા મનની સ્થિરતાવિના ધ્યાનાદિ ક્રિયાઓ બની શકતી નથી, માટે વિચક્ષણ પુરૂષોએ ધ્યાનરૂપ ક્રિયાનો પૂર્ણ વિચાર કરવો જોઇએ ધ્યાનરૂપ ક્રિયાની યોગ્યતા પ્રગટાવવા માટે યોગ્ય ઉપાયો આદરવા જોઇએ ધ્યાનથી જે જે તત્ત્વો શોધી કઢાય છે, તે તેના અનુભવીઓ, સારી રીતે જાણી શકે છે ફોનોગ્રાફ વગેરે યન્ત્રોના શોધનારાઓએ તે તે વસ્તુઓની રચના માટે કલાકોના કલાકો પર્યંત ધ્યાન ધર્યું હતું એક વસ્તુ સબધી કલાકોના કલાકો પર્યંત સૂક્ષ્મ વિચારો કરવામા આવે છે ત્યારેજ તત્ વસ્તુ સબધી અભિનવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે વિચાર કર્યાવિના સ્થૂલક્રિયાઓ કરવાથી અભિનવ અનુભવજ્ઞાન ખીલતું નથી અને તેથી જડ યન્ત્રની પેઠે શરીરની ક્રિયાઓ, ધર્મના માટે કરાય છે, પણ તેથી આગળ ચઢી શકાતું નથી જે જનસમાજ, શૈનોગ્રા

આવે છે વિચાર સકલ્પ બળવડે જગતમા અનેક મહાન્ કાર્ય થઈ શકે છે શરીરોની રચનાનો આધાર પણ વિચારબળની ક્રિયા ઉપર આધાર રાખે છે માનસિક વર્ગણાની રચનાનો આધાર પણ વિચારબળની ક્રિયા ઉપર છે નરકગમનનો આધાર પણ વિચારબળ ઉપર છે સ્વર્ગમાં જવાનો આધાર પણ વિચારબળપર છે પશુયોનિ પ્રાપ્ત થવાનો આધાર પણ વિચારબળપર છે પુન મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરવાનો આધાર પણ વિચારબળપર છે દુષ્ટ વિચારબળ ક્રિયાના બળથી દુષ્ટ થવાય છે, સુવિચારબળ ક્રિયાના બળથી શુભાન્વિત થવાય છે

શુભ વિચાર ક્રિયાબળથી પુણ્યની વર્ગણાઓ ખેંચી આત્માની સાથે પરિણમાવી શકાય છે, તેમજ અશુભવિચાર ક્રિયાબળથી પાપની વર્ગણાઓને ખેંચી આત્માની સાથે પરિણમાવી શકાય છે

સુવિચારોના બળથી તીર્થંકર નામકર્મ બધાય છે સુવિચારોના બળથી ઉત્તમમા ઉત્તમ અવતારો ધારણ કરી શકાય છે અને યાવત્ પરમાત્મદશાની પણ પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે સુવિચારો એ એક પ્રકારની સૂક્ષ્મ ધ્યાનક્રિયા છે સુવિચારની ક્રિયાના બળવડે મનમા રહેલા રાગદ્વેષના સસ્કારોને છેદી શકાય છે અને મરુદેવા માતાની પેઠે અલ્પકાળમા મુક્ત થઈ શકાય છે મરુદેવામાતા સમવસરણમા જતા હાથીની ખાધપર બેઠા હતા, બાહ્યની સ્થૂલ ધર્મની ક્રિયાઓ કઈ કરી નહોતી, પણ તે વખતે એકત્વ, અન્યત્વભાવનારૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયામા તલ્લીન થયા હતા અને તેથી હાથીની ખાધપર બેઠા બેઠા કેવલજ્ઞાની બન્યાં આ દૃષ્ટાતપરથી આપણે સાર લેવાનો એ છે કે અન્તે તો ભાવના ધ્યાન આદિની સૂક્ષ્મ ધ્યાનક્રિયાઓ કર્યા વિના છૂટકો નથી સ્થૂલક્રિયાનાજ બેઠા તે જે રાગી છે તે સૂક્ષ્મભાવના ક્રિયાના અધિકારી બની શકતા નથી અને તેથી તેઓ મનની મલીનતાનો નાશ કરવાને સમર્થ થઈ શકતા નથી, એમ ખાસ અનુભવ કરવાની જણાવે

સ્થૂલ ક્રિયાઓ કે જે આત્માના ઉપયોગ વિનાની થાય છે, તેને દ્રવ્ય ક્રિયાઓ કહેવામા આવે છે સૂક્ષ્મ ધર્મની ક્રિયાઓનું મૂલ્ય જ્યારે કરોડ રૂપૈયાનું કલ્પીએ તો સ્થૂલ ક્રિયાઓનુ મૂલ્ય એક આની જેટલુ આસરે બની શકે તો પણ એટલુ તો લક્ષ્યમા રાખવુ જોઈએ કે, સ્થૂલ ક્રિયાના અધિકારીઓએ પોતાની ક્રિયામાં તત્પર રહેવુ અને સૂક્ષ્મના અધિકારીઓએ પોતાની ક્રિયામા તત્પર રહેવુ સૂક્ષ્મ ધ્યાનાદિ ક્રિયાના અધિકારીઓ અપ્રમત્ત દશામા આવે છે અને સમાધિસુખને પ્રાપ્ત કરે છે તેમજ સ્થૂલ ધર્મની ક્રિયાઓ કે જે, અવસરે જે જે જૈનધર્મના ઉદ્ધાર તથા પ્રચાર માટે કરવાની છે તે કરે છે, તેથી જૈનશાસનની શોભા વધે છે સર્વે ક્રિયાઓ પોતપોતાના સ્થાને મોટી

છે, એ કદી ભૂલવુ જોઇતું નથી ધર્મની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ રાજા સમાન છે અને ધર્મની સ્થૂલક્રિયાઓ પ્રજાના સમાન છે પ્રજાવિના રાજા નથી, તેમજ રાજાવિના પ્રજા પણ શોભતી નથી અભવ્યજીવો પણ ચારિત્ર અગીકાર કરીને બાહ્યની સ્થૂલધર્મક્રિયાઓ કરે છે, પણ સમ્યકત્વ શ્રદ્ધાનની તથા ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયાઓ વિના તેઓ મુક્ત થઈ શકતા નથી, માટે ધર્મની સૂક્ષ્મધ્યાનાદિ ક્રિયાઓની અત્યત ઉપયોગિતા સિદ્ધ ઠરે છે

ઇલાચી પુત્રે વાસના ઉપર નાચતા સુવિચાર ભાવનાના બળે કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું, ભરત રાજાએ આદર્શ ભુવનમા ભાવનારૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાના બળે તુર્તવારમા કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું આવા અનેક દાખલાઓ છે કે જેમાં ધ્યાનાદિ સૂક્ષ્મક્રિયાઓવિના કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન થયુજ નથી આ ઉપરથી ભવ્ય જીવો સમજી લેશે કે, ભાવના ધ્યાન આદિ કર્મની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓથી આત્મા ખરેખર પરમાત્મપદ પામવાનો અધિકારી બને છે

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના તથા મનની સ્થિરતા વિના સૂક્ષ્મ ક્રિયા બની શકતી નથી માટે અત્ર પ્રસગત જ્ઞાન આદિની ઉપયોગતા જણાવે છે.

શ્લોક

सापि ज्ञानं विना नास्ति, मनःस्थैर्यं विना तथा ।
अतो ध्यान क्रियारूपं, सूक्ष्म ध्येय विचक्षणैः ॥ ७३ ॥

શબ્દાર્થ—તે સૂક્ષ્મક્રિયા ખરેખર જ્ઞાન તથા મનની સ્થિરતાવિના પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, માટે વિચક્ષણોએ ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મક્રિયા ધ્યાવા યોગ્ય છે

ભાવાર્થ—આ જ્ઞાન તથા મનની સ્થિરતાવિના ધ્યાનાદિ ક્રિયાઓ બની શકતી નથી, માટે વિચક્ષણ પુરૂષોએ ધ્યાનરૂપ ક્રિયાનો પૂર્ણ વિચાર કરવો જોઇએ ધ્યાનરૂપ ક્રિયાની યોગ્યતા પ્રગટાવવા માટે યોગ્ય ઉપાયો આદરવા જોઇએ ધ્યાનથી જે જે તત્ત્વો શોધી કઢાય છે, તે તેના અનુભવીઓ, સારી રીતે જાણી શકે છે ફોનોગ્રાફ વગેરે યત્રોના શોધનારાઓએ તે તે વસ્તુઓની રચના માટે કલાકોના કલાકો પર્યંત ધ્યાન ધર્યું હતું એક વસ્તુ સબધી કલાકોના કલાકો પર્યંત સૂક્ષ્મ વિચારો કરવામાં આવે છે ત્યારેજ તત્ વસ્તુ સબધી અભિનવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે વિચાર કર્યાવિના સ્થૂલક્રિયાઓ કરવાથી અભિનવ અનુભવજ્ઞાન ખીલતું નથી અને તેથી જડ યત્રની પેઠે શરીરની ક્રિયાઓ, ધર્મના માટે કરાય છે, પણ તેથી આગળ ચઢી શકાતું નથી જે જનસમાજ, શોનોચા

યો :

ફની પેઠે સમજ્યાવિના શબ્દોના સમૂહનો ઉચ્ચાર કરે છે અને પૂતળીની પેઠે ક્રિયાઓ કરે છે અને જે જે કરાય છે, જે જે બોલાય છે, તત્ સબધી અશમાત્ર પણ વિચાર કરી શકતો નથી, તે જનસમાજ, દુનિયામાં પોતાની વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક ઉન્નતિ કરી શકતો નથી, માટે દરેક વસ્તુઓ સબધી સૂક્ષ્મ વિચારો કરવા જોઈએ અને તેમાથી સત્યને પ્રગટ કરવુ જોઇએ

આત્માના ધર્મના પ્રકાશ માટે તેમજ અનુભવવુ જોઈએ ધ્યાનાદિ સૂક્ષ્મક્રિયાઓ અમૂલ્ય છે, એમ અન્યના કહેવા પ્રમાણે હાજીહા કરી ચાગ એટલે કઈ વળતુ નથી, પણ તત્ત્વજ્ઞાનથી સૂક્ષ્મક્રિયાઓનુ પરિપૂર્ણ રહસ્ય સમજવુ જોઈએ કે, ધ્યાન શી વસ્તુ છે અને તેનું શુ સામર્થ્ય છે તતસ બધી કલાકોના કલાકો પર્યંત વિચારની શ્રેણિયોનો પ્રવાહ હૃદયમા ગગાનદીના પ્રવાહની પેઠે વહેવરાવવામા આવે છે ત્યારે તેમાથી કઈ નવુ રહસ્ય અવબોધાય છે કલાકોના કલાકો પર્યંત વિચારો કરી જે ધ્યાનક્રિયાનો અનુભવ મેળવાય છે તે કદી ટાળ્યો ટળતો નથી અને તતસબધી નિશ્ચયની શએવી શ્રદ્ધા અવિચળ રહે છે, માટે જ્ઞાનવડે ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયા સમજવાની અત્યત આવશ્યકતા છે

મનની સ્થિરતાવિના ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયા થઈ શકતી નથી જ્યાસુધી મનની ચચળતા હોય છે ત્યાસુધી આત્મસબધી ધ્યાન થઈ શકતું નથી ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયામા મનની સ્થિરતાની આવશ્યકતા છે, માટે જ્ઞાનવડે મનની સ્થિરતાના ઉપાયો શોધવા જોઇએ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે કયા કયા દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી મનની સ્થિરતા રહેશે, તેનો પોતે અનુભવ કરવો જોઇએ પોતે અનુભવ કરીને જે ઉપાયો આદરે છે તેજ પોતાના માટે યોગ્ય ઉપાયો છે, એમ વિચક્ષણોએ સમજવુ જોઈએ

હવે પ્રસગોપાત્ત ધ્યાનને પુષ્ટિકારક એવા તત્ત્વ વગેરેના ભેદાનુ સામાન્યત પ્રતિપાદન કરે છે,

શ્લોક

सर्वतत्त्वानि बोध्यानि, निक्षेपैर्नयकैस्तथा ।
ग्राह्याग्राह्यविवेकेन, धर्मशास्त्रविशारदैः ॥ ७४ ॥

શબ્દાર્થ—નિક્ષેપ અને નયોવડે સર્વે તત્ત્વોનુ સ્વરૂપ બોધ્ય છે ધર્મશાસ્ત્ર પડિતોએ અમુક તત્ત્વ ગ્રાહ્ય છે અને અમુક અગ્રાહ્ય છે એમ વિવેકપૂર્વક સર્વ તત્ત્વોને જાણવાં જોઇએ

ભાવાર્થ—ધર્મશાસ્ત્રના જ્ઞાતાઓએ જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આ

श्रव, सवर, निर्जरा, बध अने मोक्ष, ए नव तत्त्वोनु चार निक्षेपा अने सात नयोथी स्वरूप जाणवु जोईए निक्षेप अने नयपूर्वक, तत्त्वोनु स्वरूप जाणता पश्चात् सत्य विवेक उत्पन्न थाय छे विवेकथी अमुक तत्त्व ग्राह्य छे अने अमुक तत्त्व अग्राह्य छे, एम खास जणाई आवे छे सवर, निर्जरा, मोक्ष ए तत्त्व विशेषत ग्राह्य छे व्यवहारनयथी पुण्यतत्त्व आदेय छे सर्व तत्त्वोमा पण आ प्रमाणे हेय, ज्ञेय अने उपादेयनो विवेक करवो धर्मास्तिकायादि षड्द्रव्यमा नव तत्त्वनो समावेश थाय छे, चार निक्षेपा अने सात नयथी षड्द्रव्योनु स्वरूप समजवु जोईए षड्द्रव्योनु विशेष स्वरूप जोवु होय तो अस्मदीय षड्द्रव्यविचार अने आत्मप्रकाश ग्रथ जोई लेवो तत्त्वार्थसूत्र वगेरेथी नव तत्त्वोनु विशेषत स्वरूप अवबोधवु

सर्व तत्त्वोमा आत्मतत्त्वनी उपादेयता मुख्यत छे, आत्मानु पूर्ण स्वरूप समजवाथी आत्मतत्त्वनी श्रद्धा थाय छे आत्मानु विशेषत स्वरूप समजवाने माटे अध्यात्मतत्त्वज्ञानना अनेक ग्रन्थो वाचीने तेनु मनन करवु जोईए अध्यात्मशास्त्रोनु वाचन करीने पण मनन करवानी खास आवश्यकता छे तत्त्वोनुं ज्ञान करीने जे श्रद्धा धारण करे छे ते खरेखर धर्मशास्त्रमा विशारद थाय छे अने एवा शास्त्रविशारदो आत्मतत्त्वना गुणोनो प्रकाश करवा समर्थ थाय छे आत्मा पोते सर्व तत्त्वनो ज्ञाता थाय छे, अनत ज्ञेय पदार्थो, ज्ञानमा प्रतिभासे छे आत्मानी अनन्त शक्तियो पण आत्मामा रही छे अने ते अनन्तशक्तियोनो प्रकाश पोताना सामर्थ्यथी आत्मा करे छे आत्मा, तत्त्वज्ञान पामे तो हेय ज्ञेय अने उपादेयने समजी, पोतानु स्वरूप पोतानी मेळे शोधी ले छे, एम दरेक मनुष्योने अनुभवथी जणाई आवशे सव कथननो सारांश ए नीकळे छे के, सर्व तत्त्वोनु सारी रीते ज्ञान प्राप्त करवु जोईए

सर्व तत्त्वोनु ज्ञान थता खरू सुख शोधवानो निश्चय थाय छे
अने ते आत्मामाज छे एम अनुभव थाय छे तेथी
आत्मा पोतानेज उपदेश आपी सत्य विवेक
प्रगटावे छे ते प्रसंगोपात्तथी जणावे छे.

श्लोक

सुखमात्मनि विज्ञेयं, जडेषु नास्ति किञ्चन ।
मृगतृष्णेव बाह्येषु, कुतो मिथ्या प्रधावसि ॥ ७५ ॥

शब्दार्थ —सुख आत्मामाज जाणवु योग्य छे जड पदार्थोमा जरा मात्र पण सुख नथी, माटे हे चेतन! फोगट केम बाह्यपदार्थोमा दोडे छे?

ભાવાર્થ—સર્વજ્ઞોએ સર્વ પદાર્થોને જાણી આત્મામાંજ સુખનો નિશ્ચય કર્યો છે આત્મા પણ તેઓના વચન પ્રમાણે નવતત્ત્વો વગેરે સર્વ જ્ઞેય પદાર્થાનુ જ્ઞાન કરી છેવટ આત્મામાજ સત્યસુખનો નિશ્ચય કરે છે જડ શરીરની સાથે બાહ્ય ચન્દનાદિ પદાર્થોનો સબધ કર્યા હોય તો પણ સુખનુ જ્ઞાન થતું નથી જડ પદાર્થોના ઝીણા સૂક્ષ્મ કકડા કરી કરીને તપાસ કરવામા આવે તોપણ તેમા સુખનો નિશ્ચય થતો નથી

જ્યારે બાહ્યપદાર્થોમા સુખ નથી એમ નિર્ણય થાય છે, ત્યારે સુખ ક્યા રહે છે? એવો પ્રશ્ન થાય છે ઉત્તરમા એમ જણાય છે यत्र आत्मा तत्र सुखम्, જ્યા આત્મા છે ત્યાજ સુખ છે જ્યા આત્મા નથી ત્યા સુખ નથી બાહ્ય ઇન્દ્રિયોમા પણ સુખ નથી કારણ કે જ્યારે મનમા ક્રોધ, શોક વગેરેનો ઉદય થાય છે, ત્યારે ત્વચા અને ચક્ષુ વગેરે ઇન્દ્રિયો સુખ આપવા સમર્થ થતી નથી શરીરમા પણ સુખ રહેતુ નથી કારણ કે જ્યારે શરીરમા જ્વર આવે છે ત્યારે શરીરમા સુખ જણાતું નથી જો શરીરનો ધર્મજ સુખ હોત તો તે શરીરને છોડી ક્ષણમાત્ર પણ દૂર રહેતજ નહીં, પણ એમ દેખવામા તથા અનુભવમા આવતું નથી માટે શરીરનો ધર્મ સુખ નથી, એમ નિશ્ચય થાય છે મનનો ધર્મ પણ સુખ છે એમ અનુસાર કરતાં જણાતું નથી મનમા ક્લેશ, ક્રોધ, ભય વગેરે ઉત્પન્ન થતા સુખનું ભાન પણ રહેતું નથી, માટે મનનો સુખ ધર્મ કહી શકાય નહીં આ મજ્ઞાનથી ધ્યાન કરતા માલુમ પડે છે કે આત્માનો સુખગુણ છે, સદાકાળ તે આત્મામાજ રહે છે, કર્માવરણથી સુખગુણ ઢકાયો રહે છે, જેમ જેમ મોહ વગેરે કર્માવરણો ટળે છે તેમ તેમ આત્મામા સુખગુણ ખીલવા માડે છે અને ત્યારે આત્મા પોતે વાણી દ્વારા કહે છે કે, અહો! કોઈ પણ બાહ્યપદાર્થના ઉપભોગવિના હુ સુખમા રહું છુ વનમા પડી રહેલા નિરૂપાધિ દશાવાળા જ્ઞાનયોગીને આત્માનું જે સુખ હોય છે તેનું સ્વરૂપ તેજ જાણવા માટે સમર્થ થાય છે જ્યાસુધી પોતાના આત્મામાં તેવુ સુખ પ્રગટ્યુ નથી ત્યાસુધી સહજસુખનો નિશ્ચય સ્વયમેવ કરી શકાતો નથી આત્માના સુખગુણનો નિશ્ચય કરાવનાર જ્ઞાન છે જ્ઞાનમા સુખગુણનો ભાસ થાય છે તેમજ જ્ઞાની પુરૂષ, સહજસુખનો અધિકારી બની શકે છે જ્ઞાનદશા થતા બાહ્યપદાર્થોમા જરા માત્ર સુખ ભાસતુ નથી અને તેજ વખતે આત્મા પોતેજ પોતાને કહે છે કે, અરે ચેતન! તુ બાહ્ય પદાર્થોમાં કેમ દોડે છે? ઝાઝવાના જલની પેઠે બાહ્યપદાર્થોથી કદી સુખની આશા રાખી શકાય તેમ નથી, માટે પોતાના સ્વરૂપમાજ સુખ રહ્યુ છે, એમ જાણી હવે તું શાત થા બાહ્યજડપદાર્થોમા ગમે તેટલી સુખબુદ્ધિ રાખવામા આવે પણ અન્તે ઇન્દ્રજાળની પેઠે કંઈ પણ સુખ હાથમા આવતું નથી આત્માનું સુખ ખરેખર આત્મામાંજ છે, મહાયોગિયો અને તીર્થં

કરોએ આત્મામાજ સુખનો નિશ્ચય કરી આત્મધ્યાન ધર્યું હતુ અને તેથી પરિપૂર્ણ સહજસુખને પામ્યા હતા આપણે પણ તે પ્રમાણે આત્મામાજ સત્ય સુખનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ અને સત્ય સુખની પ્રાપ્તિ માટે આત્મામાંજ લક્ષ્ય રાખવુ જોઈએ

આત્મસુખની પ્રાપ્તિ માટે કયા ઉપાયો આદરવા જોઇએ તે બતાવે છે.

શ્લોકૌ

बाह्यवृत्तिं परित्यज्य, आत्मा ध्येयो विवेकतः ।
नाभिहृद्भालरन्ध्रेषु, स्थानेषु ध्येयधारणा ॥ ७६ ॥
षट्चक्र द्रव्यभावाभ्या, साध्यं चित्तसमाधये ।
ब्रह्मरन्ध्रे स्थितिं कृत्वा, आत्मा ध्येयः सनातनः ॥ ७७ ॥

શબ્દાર્થ —બાહ્યવૃત્તિનો ત્યાગ કરીને વિવેકથી આત્માજ ધ્યેય તરીકે ધારવો નાભિ, હૃદય, ભાલ અને બ્રહ્મરન્ધ્રમા આત્મરૂપ ધ્યેયની ધારણા ધારવી દ્રવ્યથી અને ભાવથી ચિત્તની સમાધિ માટે ષટ્ચક્ર સાધવા યોગ્ય છે છેવટે બ્રહ્મરન્ધ્રમા ચિત્તવડે સ્થિરતા કરી સનાતન આત્માનેજ ધ્યેયરૂપે ધારવો

ભાવાર્થ —બાહ્યવૃત્તિમા રમણતા છે ત્યાસુધી આત્માને ધ્યેયરૂપે ધારી શકાતો નથી બાહ્યવૃત્તિના ઉછાળાથી કદી ખરી શાંતિ મળતી નથી બાહ્યવૃત્તિયોથી કોઇને ત્રણ કાલમા સુખ મળ્યુ નથી અને કોઇને ત્રણ કાલમા સુખ મળનાર નથી બાહ્યવૃત્તિયોથી આત્મિક સુખનુ આચ્છાદન થાય છે જેમ જેમ બાહ્યવૃત્તિઓનુ જોર કમી થતું જાય છે, તેમ તેમ સહજ સુખનુ ભાન થતુ જાય છે બાહ્યનુ-પોતાનુ નામ પાડેલું તે, તથા શરીરાદિકમા અહત્વની સ્ફુરણા, તેમજ બાહ્યપદાર્થોને પોતાના કલ્પેલા, ઇત્યાદિમાંથી ઇષ્ટાનિષ્ટપણાની બુદ્ધિ ટળી જાય છે તો પશ્ચાત્ બાહ્યવૃત્તિનો ઉદ્ભવ થતો નથી બાહ્યના પદાર્થો સબધી અનેક વિકલ્પસકલ્પો પ્રગટે છે તેનુ કારણ એ છે કે તે, પદાર્થોદ્વારા ઇષ્ટપણુ અથવા અનિષ્ટપણુ માની લીધેલુ હોય છે આત્મજ્ઞાનનો પ્રાદુર્ભાવ થતા બાહ્યમા જરા માત્ર પણ રાગદ્વેષની સ્ફુરણા થતી નથી અને અખડ આનદની ઘેનમા ઘેરાયલો આત્મા રહે છે માટે તાત્પર્યાર્થ કે, બાહ્યવૃત્તિનો ત્યાગ કરીને આત્માજ ધ્યેયરૂપે ધારવો વિવેકદૃષ્ટિથી આત્માજ ધ્યેયરૂપે ભાસે છે જગત્મા ખરેખર આત્મા સમાન કોઈ અન્ય જડ વસ્તુઓ નથી અન્ય વસ્તુઓને ઉચ્ચ કલ્પવામાં આવે

તો પણ તેનાથી પોતાને સુખ મળતું નથી પોતાનો આશ્રય લીધાવિના ગમે તેટલા પરાશ્રયી બનો, તોપણ કદી પરતન્ત્રદશામાં સુખ મળનાર નથી પોતા નામાજ પોતાનું સુખ છે અને તે સ્વાશ્રયી બનીને ભોગવવાનું છે સ્વાશ્રયી જે સુખ થશે તે સ ાકાળ રહેવાનુ છે, તેમાંથી કિંચિત્ માત્ર પણ કોઈ સુખ ટાળી શકવા સમર્થ નથી પરવસ્તુનું ગમે તેટલુ આલબન લ્યો, તે વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાણનો પણ નાશ કરો, તોપણ કદાપિકાળે સુખની આશા રાખવી વ્યર્થ છે પોતાના આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશમા ઉતરીને ત્યા સ્થિર થવાથી પોતાના સુખનો પોતેજ અનુભવ લેઈ શકશો બાહ્યમા ચિત્તવૃત્તિને દોડાવ્યા કરો અને ખરા સુખની આશા રાખો તે શુ મૂર્ખતા નથી ? અવશ્ય મૂર્ખતા છે જે માર્ગે આત્મસુખ મળવાનું છે તે માર્ગે ગમન કરવુ શ્રેય છે આત્માના પ્રદેશોમા ઉતર્યાવીના કદી આત્મસુખ મળનાર નથી

નાભિમા આત્મા ધ્યેયરૂપે ધારવો જોઈએ ત્રણ કલાક પર્યંત નાભિ સ્થાનમા આત્માજ ધ્યેયરૂપે ધારવામા આવે તો આત્મસુખનો કઈક નવીન અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે હૃદયમા પણ આત્માની ધારણા કરી ત્યા આત્મ પ્રદેશોમા સ્થિર થઇ જવુ કપાલમા પણ આત્માજ ધ્યેયરૂપે ધારી તેની ધારણા કરવી

અ ય પદાર્થોનુ ચિ તવન છોડીને ફક્ત એક આત્માજ ધ્યેયરૂપે ધારવો આ ત્રણ સ્થાનમા ત્રણ ત્રણ કલાકની આત્મારૂપ ધ્યેયની ધારણા સિદ્ધ થતા બ્રહ્મરન્ધ્રમા સહેજે પ્રવેશ થાય છે બ્રહ્મર ધ્રમા ત્રણ કલાક પર્યંત આત્મારૂપ ધ્યેયની ધારણા કરવી, બ્રહ્મર ધ્રમા ત્રણ કલાક પર્યંત ધારણા ધરતાં ધ્યાનની સિદ્ધિ થાય છે સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ, પરથી પણ પર, નિરા કારમાં ધારણાની સિદ્ધિ થતા ધ્યેયની ત્વરિત સિદ્ધિ થાય છે અને તેથી તત્ર ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની એકાગ્રતા થાય છે ષટ્ચક્રોને ષડ્ દ્રવ્ય અને ભાવથી સાધવાથી બ્રહ્મર ધ્રમા આત્મધ્યેયની સ્થિરતા થાય છે અને બ્રહ્મર ધ્રમા જેમ જેમ સ્થિરતાની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ તેમ ત્યા ચિત્તની સમાધિ વિશેષત રહે છે અને આત્મસુખનો ભોગ સારી રીતે થાય છે

જેને બ્રહ્મરન્ધ્રમા આત્મધ્યેય સ્થિરતા થાય છે તે સમાધિ-
ભાવને પામે છે, તેને હવે જણાવે છે.

શ્લોકો

व्यवहारनयेनोक्त , समाधिस्तत्र जायते ।
शुद्ध परात्मनो ज्योतिर्भासते नाऽत्र सशयः ॥ ७८ ॥

अनेकभवसंस्कारात्, समाधिर्व्यवहारतः ।
निश्चयात् किञ्चिदंशेन, साध्यते ज्ञानयोगिभिः ॥ ७९ ॥

શબ્દાર્થ—બ્રહ્મરન્ધ્રમા આત્મધ્યેયની સ્થિરતા થનાવી વ્યવહારન યકથિત ચિત્તની સમાધિ થાય છે, તે વખતે આત્મા તેજ પરમાત્માની શુદ્ધ જ્યોતિનો પ્રકાશ થાય છે આ બાબતમાં જરા માત્ર પણ શકા નથી આવી વ્યવહારસમાધિને કઇ સર્વ જીવો એકદમ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, અનેક ભવના સમાધિ અભ્યાસજનિત સસ્કારથી આવી સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે નિશ્ચયનયથી તો કેટલાક અશે જ્ઞાનયોગિયોવડે નિશ્ચયસમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે

ભાવાર્થ—બ્રહ્મર ધ્રમા આત્મધ્યેયની સ્થિરતારૂપ વ્યવહારસમાધિને યોગિયો પ્રાપ્ત કરી શકે છે, લેખકને પણ તે બાબતનો અનુભવ છે, ત્યા આત્મરૂપ પરમાત્માની શુદ્ધ જ્યોતિ ભાસે છે, તેનુ વર્ણન વૈખરી વાણીથી કરી શકાય તેમ નથી, જે તેનો અનુભવ કરે છે તેજ તેની શ્રદ્ધા ધારણ કરી શકે છે, અનુભવી ગુરૂવિના કોઈનાથી આવી સમાધિમાં પ્રવેન થઈ શકતો નથી બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સમાધિ થવાથી અનેક ચમત્કારોની ઉત્પત્તિ થાય છે ગુપ્તજ્ઞાનના પડદા ખુલે છે, અને જે પૂર્વે જોવામા ન આવ્યુ હોય, તેમજ અનુભવવામા પણ ન આવ્યુ હોય, તેનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ગુપ્ત તત્ત્વોના રહસ્યો તેની આગળ ખડા થાય છે, તો પણ તેને કઈ આશ્ચર્ય ભાસતુ નથી એવા વખતમા યોગીને સાવધાન થવાની ઘણી જરૂર છે, લોકોનું તેનાપ્રતિ ઘણુ આકર્ષણ થાય છે, તથા દેવતાઓ દર્શન આપે છે જે જે તત્ત્વોસબધી શકા ઉત્પન્ન થાય છે તેનો સમાધિમા અમુક દેવતા મારફત નિર્ણય થઇ જાય છે પ્રાય તેવા વખતે યોગીએ ભવિષ્ય કથનમા પેસવુ નહીં દુનિયાના લોકો સ્વાર્થથી પ્રશ્ન કરે વા સેવા કરે તોપણ તેણે તેઓ તરફ લક્ષ્ય દેવુ નહીં અજાણ્યા અને ગાડાની માફક વર્તન ચલાવી પોતાનો આગળ અભ્યાસ વધાર્યા કરવો પોતાના કૃત્યને લોકો પાખડ કહે, ઢોંગ કહે તો પણ દુનિયાને ચમત્કાર વા પોતાની પરીક્ષા જણાવવાની બાબતમા પડવુ નહીં પ્રસગે મનુષ્યોને ધર્માપદેશ આપવો હોય તો તેઓના અધિકાર પ્રમાણે આપવો યોગ્ય અધિકારીને કઈ જણાવવુ હોય તો જણાવવુ નાસ્તિક લોકો સમાધિની વાતને ગપ માને તો કઈ બોલવુ નહીં પોતાના અધુરા અભ્યા સમા કોઇ પણ વિઘ્નકારક બાબતમાં પડવુ નહીં ગમે તેવી ઉપાધિયો આવી પડે તો તેને સહવી. પોતાના શિષ્યોને પણ પોતાને જે જે અનુભવો થાય તે કહેવા નહીં સદા[illegible] [illegible]રસમાધિમા રહેવા પ્રયત્ન કરવો

જો કે વ્યવહારસમાધિ એકસરખી રહેતી નથી, અમુક વખત સુધી રહે, પશ્ચાત્ સંસારી બાબતોમાં લક્ષ્ય લગાડવામાં આવે છે તો તે વખતે વ્યવહારદશામાં વર્તાય છે, પણ પુનઃ કેવલ કુંભક વગેરે પ્રાણાયામ કરી વ્યવહારસમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. શુક્લધ્યાન પાશ્ચનિશ્ચય સમાધિના કેટલાક અંશને વર્તમાનકાળમાં અપ્રમત્ત દશાથી જ્ઞાનયોગિયો પ્રાપ્ત કરી શકે છે. બ્રહ્મરન્ધ્રમાં ચિત્તની સ્થિરતા થવાથી સા નિશ્ચયસમાધિનો અનુભવ આવે છે. સૂર્ય ઉગતાં જેમ અરૂણોદય થાય છે, તેમ અત્ર પણ અરૂણોદયસમાન નિશ્ચયસમાધિનો ભાસ થાય છે. હાલમાં પણ જ્ઞાનયોગિયોને નિશ્ચયસમાધિના કેટલાક અંશોનો લાભ મળે છે. સહજ જ્ઞાનયોગસમાધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે સદ્ગુરૂ ઉપાસનાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. સદ્ગુરૂવિના કંઇ પણ મળી શકે તેમ નથી. કેટલાક પૂર્વભવના એતાદૃશ સંસ્કાર વિહીન પુરૂષોને તો સમાધિ નામ ઉપરજ દ્વેષ આવે છે, તેનું કારણ એ છે કે હજી તે જીવોને ભવપરિણતિનો પરિપાક થયો નથી. આત્માના શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી મહા મુશ્કેલ છે. ગમે તેટલાં પુસ્તકો વાંચો તો પણ સદ્ગુરૂની સેવાપૂર્વક ગુરૂગમ લીધાવિના સમાધિમાં પ્રવેશ થઇ શકતો નથી, ગુરૂગમપૂર્વક બનેલા જ્ઞાનયોગિયોવડે નિશ્ચયસમાધિને કેટલાક અંશે સાધી શકાય છે.

હઠયોગ અને રાજયોગનું પૂર્વે સ્વરૂપ દર્શાવ્યું તેમાં કોની વિશેષ ઉત્તમતા છે તે દર્શાવે છે.

શ્લોક

उत्तमो राजयोगश्च, हठः प्रोक्तः कनिष्ठकः ।
साध्यसाधनयोगेन, अपेक्षातो हठः स्मृतः ॥ ८० ॥

શબ્દાર્થ.—રાજયોગ ઉત્તમ છે અને હઠયોગ કનિષ્ઠ છે. હઠયોગ સાધન છે અને રાજયોગ સાધ્ય છે એમ અપેક્ષાએ સમજી લેવું.

ભાવાર્થ.—સર્વે દર્શનોમાં વિદ્વાનોએ રાજયોગની વિશેષતઃ ઉત્તમતા બતાવી છે. મનની પ્રવૃત્તિ બંધ પડે અને આત્મા પોતાના સ્વભાવે રમણતા કરે એજ રાજયોગનું લક્ષણ છે. યમ, નિયમ, આસન અને પ્રાણાયામ એ ચારનો બાહુલ્યથી હઠયોગમાં સમાવેશ થાય છે. જૈનદર્શનમાં પ્રતિક્રમણ વખતે કાર્યોત્સર્ગાદિનાં જે જે આસનો કરવામાં આવે છે, તેનો હઠયોગમાં સમાવેશ થાય છે. મંત, પચ્ચખાણ, તપ, યોગવહન, ઉપધાન, વિહાર, તીર્થયાત્રા, કેશલોચ, ખમાસમણા દેવાં, સૂત્રો બોલતી વખતે મુદ્રાઓને ધારવી, ૯ વખતે અનેક મુદ્રાઓ ધારવી એ વખતનું પ્રતિક્રમણ કરતાં બેસવું

અને ઉઠવુ, પ્રભુની દ્રવ્યપૂજા તથા ભાવપૂજા કરતી વખતે શરીરની થતી ક્રિયાઓ, દેવતાનુ આવાહન અને પ્રદક્ષણા દેવી, વગેરેનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે અન્યદર્શનમા, બસ્તી, નૌલીકર્મ, વગેરેનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે હઠયોગવિના રાજયોગની પ્રાપ્તિ થતી નથી, એમ જોવામા આવે છે

જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ, દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ, મોહનીય કર્મનો ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ, આદિનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે શબ્દનય આદિ નયવડે મનાતા ધર્મનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે સમકિત દર્શનનો રાજયોગમાં સમાવેશ થાય છે કષાયોનો ઉપશમ આદિનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે શરીર અને વાણીદ્વારા થતી ક્રિયાઓનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે સાધુ અને શ્રાવકની બાહ્યધર્મની ક્રિયાઓનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે હઠયોગ સાધનરૂપ છે અને રાજયોગ સાધ્યરૂપ છે, પણ સૂચના કે સાધ્યના ઉપયોગે સાધનની સફલતા થાય છે આત્મોપયોગશૂન્યતાએ બાહ્યધર્મની ક્રિયાઓ કે, જે સાધુ અને શ્રાવકો કરે છે, તેની તદ્ધેતુ અને અમૃતના ભાવવિના સફલતા થતી નથી આત્મધર્મનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન કરતા રાજયોગની દષ્ટિ ખુલે છે અને તેથી હઠયોગની પ્રવૃત્તિ પણ સફલ થાય છે

હઠયોગની ક્રિયાઓ જે પાપથી રહિત હોય તેને સાધવી જોઇએ ઇત્યાદિ પ્રસંગત દર્શાવે છે.

શ્લોક

पापमुक्तक्रियायुक्तो हठः साध्यो विचक्षणैः ।
अगीतार्था विमुह्यन्ति, एकान्तपक्षधारकाः ॥ ८१ ॥

શબ્દાર્થ—પંડિતોએ પાપથી મુક્ત એવી ક્રિયાયુક્ત, હઠયોગ સાધવા યોગ્ય છે, એકાન્ત પક્ષધારક અગીતાર્થ પુરૂષો હઠયોગ અને રાજયોગના સ્વરૂપમા મુંઝાય છે

ભાવાર્થ—આ શ્લોકનો અર્થ સાધુઓને આશ્રયી છે પાપથી રહિત હઠયોગની ક્રિયાઓ સાધવા યોગ્ય છે, સર્વ પ્રકારના પાપથી રહિત કોઈ પણ ધર્મની બાહ્ય ક્રિયાઓ જણાતી નથી, ઉઠવામાં વાયુકાયના જીવની હિંસા થાયછે તેથી પાપ લાગેછે, બેસવામાં તેવીજ રીતે પાપ લાગેછે, ખમાસમણુ દેવામા પણ પાપ લાગેછે કારણ કે તે વખતે પણ કાયયોગવડે વાયુકાયની હિંસા થાયછે, વિહારમા વાયુકાય અને ત્રસ કાયની હિંસા પ્રાય થાય છે, આ પ્રમાણે સ્થંડિલ (ઝાડે) જતા પણ હિંસા થાય છે, પેસાબ કરતા પણ હિંસા, ખાતા પણ હિંસા, હાથ, પગ હલાવતાં પણ હિંસા, ધર્મની બાહ્ય

જો કે વ્યવહારસમાધિ એકસરખી રહેતી નથી અમુક વખત સુધી રહે, પશ્ચાત્ સસારી બાબતોમા લક્ષ્ય લગાડવામા આવે છે તો તે વખતે વ્યવહારદશામા વર્તાય છે, પણ પુન કેવલ કુભક વગેરે પ્રાણાયામ કરી વ્યવહારસમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે શુક્લધ્યાન પ્રાપ્યનિશ્ચય સમાધિના કેટલાક અશને વર્તમાનકાળમા અપ્રમત્ત દશાથી જ્ઞાનયોગિયો પ્રાપ્ત કરી શકે છે બ્રહ્મરન્ધ્રમા ચિત્તની સ્થિરતા થવાથી સા નિશ્ચયસમાધિનો અનુભવ આવે છે સૂર્ય ઉગતા જેમ અરૂણોદય થાય છે, તેમ અત્ર પણ અરૂણોદયસમાન નિશ્ચયસમાધિનો ભાસ થાય છે હાલમાં પણ જ્ઞાનયોગિયોને નિશ્ચયસમાધિના કેટલાક અશોનો લાભ મળે છે સહજ જ્ઞાનયોગસમાધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે સદ્ગુરૂ ઉપાસનાની અત્યત આવશ્યકતા છે, સદ્ગુરૂવિના કઇ પણ મળી શકે તેમ નથી કેટલાક પૂર્વભવના એતાદૃશ સસ્કાર વિહીન પુરૂષોને તો સમાધિ નામ ઉપરજ દ્વેષ આવે છે, તેનું કારણ એ છે કે હજી તે જીવોને ભવપરિણતિનો પરિપાક થયો નથી આત્માના શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી મહા મુશ્કેલ છે ગમે તેટલા પુસ્તકો વાચો તો પણ સદ્ગુરૂની સેવાપૂર્વક ગુરૂગમ લીધાવિના સમાધિમાં પ્રવેશ થઇ શકતો નથી, ગુરૂગમપૂર્વક બનેલા જ્ઞાનયોગિયોવડે નિશ્ચયસમાધિને કેટલાક અશે સાધી શકાય છે

હઠયોગ અને રાજયોગનુ પૂર્વે સ્વરૂપ દર્શાવ્યુ તેમાં કોની વિશેષ ઉત્તમતા છે તે દર્શાવે છે.

શ્લોક

उत्तमो राजयोगश्च, हठः प्रोक्तः कनिष्ठकः ।
साध्यसाधनयोगेन, अपेक्षातो हठ' स्मृत ॥ ८० ॥

શબ્દાર્થ —રાજયોગ ઉત્તમ છે અને હઠયોગ કનિષ્ઠ છે હઠયોગ સાધન છે અને રાજયોગ સાધ્ય છે એમ અપેક્ષાએ સમજી લેવુ

ભાવાર્થ —સર્વે દર્શનોમાં વિદ્વાનોએ રાજયોગની વિશેષત ઉત્તમતા બતાવી છે મનની પ્રવૃત્તિ બધ પડે અને આત્મા પોતાના સ્વભાવે રમણતા કરે એજ રાજયોગનું લક્ષણ છે યમ નિયમ, આસન અને પ્રાણાયામ એ ચારનો આહઠયથી હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે જૈનદર્શનમા પ્રતિક્રમણ વખતે કાયોત્સર્ગાદિનાં જે જે આસનો કરવામા આવે છે તેનો હઠયોગમાં સમાવેશ થાય છે વ્રત, પચ્ચખાણુ તપ યોગવહન, ઉપધાન વિહાર, તીર્થયાત્રા, કેશલોચ, ખમાસમણા દેવા, સૂત્રો બોલતી વખતે મુદ્રાઓને ધારવી, ... વખતે અનેક મુદ્રાઓ ધારવી, બે વખતનુ પ્રતિક્રમણુ કરતાં બેસવુ

અને ઉઠવું, પ્રભુની દ્રવ્યપૂજા તથા ભાવપૂજા કરતી વખતે શરીરની થતી ક્રિયાઓ, દેવતાનું આવાહન અને પ્રદક્ષણા દેવી, વગેરેનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે અન્યદર્શનમા, બસ્તી, નૌલીકર્મ, વગેરેનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે હઠયોગવિના રાજયોગની પ્રાપ્તિ થતી નથી, એમ જોવામા આવે છે

જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ, દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ, મોહનીય કર્મનો ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ, આદિનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે શબ્દનય આદિ નયવડે મનાતા ધર્મનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે સમકિત દર્શનનો રાજયોગમાં સમાવેશ થાય છે કષાયોનો ઉપશમ આદિનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે શરીર અને વાણીદ્વારા થતી ક્રિયાઓનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે સાધુ અને શ્રાવકની બાહ્યધર્મની ક્રિયાઓનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે હઠયોગ સાધનરૂપ છે અને રાજયોગ સાધ્યરૂપ છે, પણ સૂચના કે સાધ્યના ઉપયોગે સાધનની સફલતા થાય છે આત્મોપયોગશૂન્યતાએ બાહ્યધર્મની ક્રિયાઓ કે, જે સાધુ અને શ્રાવકો કરે છે, તેની તદ્ધેતુ અને અમૃતના ભાવવિના સફલતા થતી નથી આત્મધર્મનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન કરતા રાજયોગની દૃષ્ટિ ખુલે છે અને તેથી હઠયોગની પ્રવૃત્તિ પણ સફલ થાય છે

હઠયોગની ક્રિયાઓ જે પાપથી રહિત હોય તેને સાધવી જોઇએ ઇત્યાદિ પ્રસગત દર્શાવે છે.

શ્લોક

पापमुक्तक्रियायुक्तो हठः साध्यो विचक्षणैः ।
अगीतार्था निमुह्यन्ति, एकान्तपक्षधारकाः ॥ ८१ ॥

શબ્દાર્થ—પંડિતોએ પાપથી મુક્ત એવી ક્રિયાયુક્ત, હઠયોગ સાધવા યોગ્ય છે, એકાન્ત પક્ષધારક અગીતાર્થ પુરૂષો હઠયોગ અને રાજયોગના સ્વરૂપમા મુઝાય છે

ભાવાર્થ—આ શ્લોકનો અર્થ સાધુઓને આશ્રયી છે પાપથી રહિત હઠયોગની ક્રિયાઓ સાધવા યોગ્ય છે, સર્વ પ્રકારના પાપથી રહિત કોઈ પણ ધર્મની બાહ્ય ક્રિયાઓ જણાતી નથી, ઉઠવામાં વાયુકાયના જીવની હિંસા થાયછે તેવી પાપ લાગેછે, બેસવામા તેવીજ રીતે પાપ લાગેછે, ખમાસમણું દેવામા પણ પાપ લાગેછે કારણ કે તે વખતે પણ કાયયોગવડે વાયુકાયની હિંસા થાયછે, વિહારમા વાયુકાય અને ત્રસ કાયની હિંસા પ્રાય થાય છે, આ પ્રમાણે સ્થંડિલ (ઝાડે) જતા પણ હિંસા થાય છે, પેશાબ કરતા પણ હિંસા, ખાતા પણ હિંસા, હાથ, પગ હલાવતા પણ હિંસા, ધર્મની બાહ્ય

ક્રિયાઓ ગમે તેવી હોય તોપણ મારું અગર શ્રાવકને ઘણી નિર્જરા થાયછે તોપણ કોઈ જીવની હિંસાનું પાપ લાગે તેમ છે, પણ ઘણો લાભ અને અલ્પ હિંસા જેમા હોય તે ક્રિયા કરવા યોગ્ય છે, એમ હરિભદ્રસૂરિએ પૂજા ષોડશકમાં કૂપના દૃષ્ટાન્તથી દર્શાવ્યું છે બાહ્યધર્મ ક્રિયાઓમાં હિંસા કરતા ધર્મનો લાભ વિશેષ છે જ્યારે આમ છે ત્યારે બાકી બાહ્ય ધાર્મિક ક્રિયારૂપ હઠયોગ કરવો કે નહીં કરવો? એ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાયછે આના ઉત્તરમાં પાપ મુક્ત ક્રિયાઓ હઠયોગની કરવી, એમ જો કહેવામા આવે તો સામું જણાવવાનું કે ધર્મની બાહ્ય ક્રિયાઓ કોઈ પણ એવી નથી કે જેનાથી વાયુકાય વગેરેની હિંસાનું પાપ લાગ્યાવિના રહે, ત્યારે શું કરવું? ઉત્તરમા કહેવાનું કે રાજયોગનું સાધ્ય લક્ષ્યમાં રાખીને હઠયોગની ક્રિયાઓ કરવી. આના ઉત્તરમા પણ એમ તો કહેવાનું કે પાપ મુક્ત ક્રિયા કરવાની મૂળ શ્લોકમાં બતાવ્યા છે અને તમો તો ધર્મની બાહ્ય ક્રિયાઓ કે જે પાપ યુક્ત છે તેને બતાવો છો, તેથી તમારો ઉત્તર મૂળ શ્લોકથી વિરુદ્ધ થાયછે તેનું કેમ? આમ વાદીની શંકાના સમાધાનમાં કહેવાનું કે શાસ્ત્રોની આજ્ઞા પ્રમાણે જેમા લાભ મહાન્ છે અને હિંસા અલ્પ છે એવી ધર્મની બાહ્ય ક્રિયાઓને વ્યવહારથી પાપ મુક્ત ક્રિયાઓ કહેવામાં આવેછે અને જે ક્રિયાઓમા મોટા જરા જીવોની હિંસા થતી થાયછે અને રાજયોગરૂપ આત્મિક ધર્મનો લાભ અલ્પ પણ થતો નથી, તેવી હઠયોગની ક્રિયાઓને પાપયુક્ત કહી છે, આ પ્રમાણે જોતાં યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ ધર્મનામાટે ચાલવું બેસવું, ઉઠવું વિહાર કરવો, ખાવું, પીવું ઝાડે જવું, પેશાબ કરવો યાત્રા કરવી, પ્રતિક્રમણ કરવું આસનો સાધવા, ઉપદેશ દેવો જ્ઞાનમાટે ક્રિયાઓ કરવી દર્શનમાટે જે જે ઉદ્યમો કરવા આત્મિક ચારિત્રમાટે જે જે ઉદ્યમો કરવા વૈયાવચ્ચ કરવી, ગુરુને પગે લાગવું અને આહાર વગેરેનું વહોરવું ઇત્યાદિ હઠયોગની ક્રિયાઓને પાપ મુક્ત ક્રિયાઓ-અપેક્ષાએ-કહેવામાં આવે તો તેમા કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી ગમે તેવો સાધુ હોય તોપણ ઊઠતાં બેઠાં પણ કાયયોગવડે શરીરથી તેને વાયુકાયની હિંસા લાગે છે, પણ તે સર્વ સહજ ધર્મરૂપ સાધ્યમાટે હોવાથી કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી આ સબંધીમાં ઘણું કહેવાનું છે અને આની ચર્ચામાત્ર એક ગ્રંથ બની જાય તેમ છે, પણ પંડિત પુરુષોમાટે આ લેખ હોવાથી તેઓ અલ્પ લેખથી ઘણું સમજશે એવું જાણી વિસ્તારથી લખ્યું નથી અગીતાર્થ અર્થાત્ મૂર્ખપુરુષો કે જેઓએ યોગી ગુરુકુળવાસ સેવ્યો નથી એવા અર્ધ દગ્ધ મનુષ્યો આવી બાબતમા મુઝાય છે જેઓ એકાન્ત અમુક આમજ છે અને આમ નથી, એવો એકાન્તવાદ ધારણ કરેછે તેઓના હાથમા કંઈ પણ આવતું નથી અને તેઓની સંગતિ કરનાર પણ ભ્રષ્ટ થાય

છે કેટલાક એકાન્ત હઠયોગને માનેછે, કેટલાક એકાન્ત રાજયોગને માને છે, પણ સમજવાનું કે તેવા પુરૂષો રાજયોગ અને હઠયોગના સ્વરૂપને પરિપૂર્ણ સમજ્યા નથી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી બેનુ સ્વરૂપ સમજે છે તેને ધ ય છે કેટલાક મનુષ્યો તો હઠયોગની કેટલીક ક્રિયાઓને રાજયોગ-સહજ યોગ તરીકે ફુટી મારે છે અને સમાધિ વગેરેને હઠયોગ તરીકે ફુટી મારીને ભોળા લોકોને આડે રસ્તે દોરવે છે, તેઓ ખરેખર પોતે આડે રસ્તે જાય છે અને અન્યોને આડે રસ્તે દોરે છે

જૈનાગમની પરિપાટીવિના સમ્યગ્જ્ઞાન થતુ નથી, માટે એકાન્તવાદનો નાશ કરવામાટે ગુરૂગમ પરંપરાએ જૈનાગમનુ જ્ઞાન કરવુ જોઇએ, ઇત્યાદિ દર્શાવે છે.

શ્લોક

जैनागमपरीपाठात्, सम्यक्श्रद्धा प्रजायते,
सापेक्षवादबोधाच, मिथ्याबुद्धिर्विनश्यति ॥ ८२ ॥

શબ્દાર્થ—જૈન આગમોની પરિપાટીથી, તેમજ સાપેક્ષ વાદના બોધથી, સમ્યગ્જ્ઞાન ઉત્પન થાયછે અને મિથ્યાજ્ઞાનનો નાશ થાય છે

ભાવાર્થ—જૈનાગમોનો પરિપાઠવિના સાપેક્ષવાદ સમજાતો નથી અને સાપેક્ષવાદ જ્ઞાનવિના, મિથ્યાત્વબુદ્ધિનો નાશ થતો નથી, માટે જૈન કહેવાતા દરેક જૈનોએ જૈનાગમોનુ શ્રવણ, મનન, કરવુ જોઈએ જૈનાગમોના જ્ઞાન વિનાના જૈનો તે ખરેખર જૈનતરીકે નથી હાલમા જૈનસિદ્ધાન્તોનુ શ્રવણ મનન અલ્પ પ્રમાણમા થાય છે, તેથી જૈનો પોતાના સ્યાદ્વાદધર્મને પૂર્ણપણે અનવોકી શકતા નથી દરેક વસ્તુનુ સ્યાદ્વાદપણે જ્ઞાન થાય તો હઠયોગ અને રાજયોગમા કારણ કાર્યભાવ સારી રીતે સમજી શકાય દરેક વસ્તુના ધર્મો કયા કયા છે અને તે કયા કયા નયની અપેક્ષાએ છે, તે સમજાવનાર સ્યાદ્વાદનય છે આત્મપદાર્થનુ સપૂર્ણ સ્વરૂપ જૈનાગમોથી સમજાય છે સત્યજ્ઞાનના ભડારરૂપ જૈનાગમો છે સત્યજ્ઞાનની કુચીઓરૂપ જૈનાગમો છે સાયન્સ વિદ્યા, યાને પદાર્થવિજ્ઞાનના ભડારરૂપ જૈનાગમો છે મેરૂપર્વતની પેઠે ધર્મની આસ્તિકતાની સ્થિરતા ઉપજાવનાર જૈનાગમો છે મોક્ષમાર્ગની કુચીઓ બતાવનાર જૈનાગમો છે સત્ય સુખના સિદ્ધાન્તને પૂર્ણ જુસ્સાથી સમજાવનાર જૈનાગમો છે નિવૃત્તિ માર્ગનુ પૂર્ણસ્વરૂપ બતાવનાર જૈનાગમો છે સર્વધર્મમા જે જે અશે સત્યતા રહી છે, તે તે અશોને સ્પષ્ટપણે સમજાવનાર જૈનાગમો છે કેવલજ્ઞાનની પૂર્ણ શોધનો છેલ્લો ચુકાદો જૈનાગમો છે જૈનાગમોમાં પ્રતિપાદ્ય પદાર્થોનુ પૂર્ણસ્વરૂપ ન સમજાય તેમા જૈનાગમોનો દોષ—નથી કિ તુ પોતાની સામાન્યબુદ્ધિ, અધિકાર, અનુભવ—

નીખામી વગેરેનો દોષ સમજવો જૈનાગમોનો અહર્નિશ પરિપાઠ એજ જૈનોન્નતિનુ પ્રથમ પગથીયુ છે જૈનાગમોના જ્ઞાનવિના કોઈ સાપેક્ષવાદ સમજવા સમર્થ થયો નથી કેટલાક બાળજીવો કે જે પોતાને સ્વહવૃત્તિથી કુતર્કના યોગે પંડિત કલ્પીને બેનણ બાબતોને ગમે તે રીતે જાણી લેઈ જૈનાગમોનુ ખંડન કરવા પોપટની પેઠે વાચાળ બની જાય છે, પણ તે ખરેખર પોતાની હાંસી કરાવે છે

જૈનાગમોનુ સમ્યગ્રહસ્ય સમજાયાથી સાપેક્ષવાદ સારી રીતે અવબોધી શકાય છે સાપેક્ષવાદને સમ્યગ્રીત્યા અવબોધતાં એકાંત હઠવાદનો આગ્રહ છૂટી જાય છે વિસ્તારબુદ્ધિવિના સાપેક્ષવાદ સમજી શકાતો નથી અલ્પબુદ્ધિથી સાપેક્ષવાદ અલ્પપણે સમજાય છે અને વિશેષબુદ્ધિથી સાપેક્ષવાદ વિશેષપણે અવબોધાય છે જેમ જેમ શ્રુતજ્ઞાન વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ સાપેક્ષવાદનો અનુભવ વૃદ્ધિ પામે છે, અને જેમ જેમ સાપેક્ષવાદ અવબોધાતો જાય છે તેમ તેમ મિથ્યાત્વબુદ્ધિ નષ્ટ થતી જાય છે અને તેમ તેમ સમ્યગ્જ્ઞાનનો પ્રકાશ વધતો જાય છે જેમ જેમ સાપેક્ષજ્ઞાનનો પ્રકાશ વધતો જાય છે તેમ તેમ દુરાગ્રહનુ તત્ત્વવિલય પામતુ જાય છે અને સત્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ વધતો જાય છે, તેથી સર્વવસ્તુઓ અપેક્ષાએ તત્તદ્ધર્મ વિશિષ્ટ જણાય છે અને પોતે કોણ છે તે પણ બરાબર સમજાય છે

સાપેક્ષવાદથી સમ્યગ્જ્ઞાન થતા આત્માના પણ જેટલે ભેદ
હોય છે તે સાપેક્ષવાદી જાણી શકે છે, તેથી તે પરમાત્મપદ
માટે યત્ન કરે છે, માટે સાપેક્ષવાદાનતર
આત્માના ભેદો દર્શાવે છે

શ્લોક

त्रिधात्मानं विजानाति, बहिरात्मादिभेदतः ।
परात्मसाध्यसिद्ध्यर्थं सम्यग्दृष्टिःप्रवर्त्तते ॥ ८३ ॥

શબ્દાર્થ—અનેકાન્તવાદી, આત્માના બહિર્ અંતર અને પરમ એ ત્રણ ભેદોને જાણે છે અને પરમાત્મરૂપ શુદ્ધપદ સાધ્યની સિદ્ધિ અર્થ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રવર્તે છે

ભાવાર્થ—બહિર્ આત્મભાવ તે બહિરાત્મા, કાયાદિથી ભિન્ન વસ્તુ રૂપે આત્માનુ જ્ઞાન જેને થાય છે એવો સમ્યગ્દૃષ્ટિ અંતરાત્મા કહેવાય છે અને કેવલજ્ઞાનાદિ જેનામા ઉત્પન્ન થયા છે તે પરમાત્મા કહેવાય છે પરિપૂર્ણ શુદ્ધ પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ એજ સાધ્ય વસ્તુ છે પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિવિના જન્મ જરા અને મરણના દુખો વારવાર ભવોભવમાં ભોગવવા પડે છે કદી તેનો અંત આવતો નથી માટે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ

પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત કરે છે ગમે તે રીતે પણ સસાર હેતુઓનો નાશ કરી સહજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી એજ તેના હૃદયમા સ્ફુરે છે અને તેથી યથાશક્તિ પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિ માટે સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રવૃત્તિ કરે છે ભૂખ્યાને ભોજનની જેવી ઇચ્છા હોય છે, તૃષાતુરને જલની જેવી ઇચ્છા હોય છે, તેવીજ રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રહે છે

સમ્યગ્દૃષ્ટિના મનમા પરમાત્મપદની ઇચ્છા અતિ પ્રબળથી જાગ્રત્ થતા તે શુ કરે છે તે જણાવે છે.

શ્લોકૌ

संयतश्राद्धधर्मे च, यथाशक्ति प्रवर्तते ।
ज्ञानादीनां समाचारान्, गृह्णाति विधितः स्वयम् ॥ ८४ ॥
अनन्तदुःखदावाग्नौ, संसारेहि सुख कुतः ।
कुटुम्बादिममत्वं च, केवलं दुःख कारणम् ॥ ८५ ॥

શબ્દાર્થ—સમ્યગ્દૃષ્ટિ ભવ્ય જીવ, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે શ્રાવક અગર સાધુના ધર્મમા પ્રવૃત્તિ કરે છે અને જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપઆચાર અને વીર્યના આચારોને પોતે વિધિથી ગ્રહણ કરે છે તે મનમા એમ જાણે છે કે અનન્તદુઃખથી બળતા અગ્નિમાન એવા આ સસારમા ક્યાથી સુખ હોય? અલબત હોય નહીં, તેમજ કુટુબ વગેરેનુ મમત્વ, કેવલ દુઃખનુ કારણ છે એમ જાણે છે

ભાવાર્થ—સમ્યગ્દૃષ્ટિ ભવ્ય જીવ, પોતાની જાગ્રત્ થએલી શક્તિનુ ઉલ્લઘન કરતો નથી, કારણ કે તેને સસારબંધનમાથી છૂટવાનુજ લક્ષ્ય હોય છે સમ્યગ્દૃષ્ટિ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સાધુનો અગર શ્રાવકનો ધર્મ અગીકાર કરે છે પાંજરામા પુરેલો સિંહ બહાર નીકળવા જેવો પ્રયત્ન કરે તેના કરતા અધિક પ્રયત્નને સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ કરે છે જેટલી પોતાની શક્તિ પ્રગટી હોય તે પ્રમાણે આગળ ને આગળ ચઢવાને ઉત્સાહથી પ્રયત્ન કરે છે પોતાનાથી બનતા એવા જૈનધર્મની ઉન્નતિના કાર્યાને સદા કરે છે ધાર્મિક જીવન ગાળે છે અને જગત્ના ભલા માટે યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરે છે જ્ઞાન-દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય શક્તિને ખીલવવાના આચારોને યથાયોગ્ય અત્યત પ્રેમથી આચરે છે

અનન્ત દુઃખથી બળતા અગ્નિમાન એવા સસારમા તેને કોઈ પણ ઠકાણે સુખ ભાસતુ નથી, સસારની દશાને સસારપણે દેખે છે, સ્ત્રી, પુત્ર, ભાઈ, માતા, પિતા આદિથી ગ્રાહ્ય એવા ધન, કુટુમ્બ વગેરેના મમત્વ કરવુ તેજ દુઃખનુ કારણ છે એમ જાણે છે, તો કે જ્યાસુધી છૂટાતુ નથી ત્યા સુધી સસારમા રહે

ત્યાંસુધી કુટુંબાદિકનું પોષણ કરે છે, ધનાદિક માટે અનેક પ્રકારના વ્યાપાર વગેરે કરે છે, સંસારવ્યવહાર પ્રમાણે પોતાનો અધિકાર સાચવામ તેમ વર્તે છે, પણ કુટુંબાદિમાં અહં અને મમત્વથી બંધાતો નથી સંસારમાં તેનું વર્તન ખરેખર આદર્શ પુરૂષની પેઠે સર્વ લોકોને અનુકરણીય થઇ પડે છે સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્ય અહં અને મમત્વભાવવિના જગત્‌ના કાર્યો ગૃહસ્થના અધિકાર પ્રમાણે કરે છે અને લોક વિરૂદ્ધનો ત્યાગ કરે છે

ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલ સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોનાં નીચે પ્રમાણે લક્ષણો છે.

૧ જેમ ધાવમાતા બાળકને રમાડે છે પણ તેમાં લેપાતી નથી, તેમ ગૃહસ્થવર્ગ સંસારનાં વ્યાવહારિક કૃત્યો કરે છે તોપણ તેમાં અહં મમત્વથી લેપાતો નથી

૨ ગૃહસ્થના અધિકાર પ્રમાણે જે જે કૃત્ય કરવાના હોય છે તે કરે છે અને ગૃહસ્થપણાના દરજ્જાને શોભાવે છે

૩ ગ્રહણ કરેલ વ્રતોનું યથાશક્તિ આરાધન કરે છે

૪ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મતત્ત્વોનું સારી રીતે જ્ઞાન સંપાદન કરે છે

૫ જૈનધર્મના તત્ત્વોનો જગતમાં ફેલાવો કરે છે સર્વ મનુષ્યોને પોતાના બંધુસમાન ગણીને તેઓના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા પ્રયત્ન કરે છે

૬ સાધુવર્ગની યથાશક્તિ ભક્તિ કરે છે ધર્મના માટે પ્રાણની પણ દરકાર કરતો નથી

૭ કોઈની પ્રાણાંતે પણ નિન્દા કરતો નથી પ્રાણાંતે પણ ગંભીર ગુણનો ત્યાગ કરતો નથી

૮ ધર્મનો ફેલાવો કરવા માટે તન, મન, પ્રાણ અને ધનની આહુતિ આપે છે

૯ અહર્નિશ સાધુના ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા ભાવના ભાવ્યા કરે છે અને અવસર આવે સાધુ પણ બને છે

૧૦ ધર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચાર વર્ગનું પરસ્પર એકબીજા વર્ગને બાધ ન આવે તેવી રીતે આરાધન કરે છે

૧૧ પોતાનો અધિકાર તપાસી પ્રવૃત્તિ કરે છે અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવને સારી રીતે જાણી શકે છે અને ધર્મી પુરૂષોને ધર્મનું પૂર્ણ રહસ્ય આપે છે, આ પ્રમાણે લક્ષણોને ધારણ કરે છે જલમાં કમલ રહે છે પણ જેમ નિર્લેપ રહે છે તેમ સર્વ કાર્યો કરતાં નિર્લેપ રહે છે તે સાતામળતાં હર્ષને કરતો નથી અને દુઃખની વેળામાં શોક

કરતો નથી પોતાનુ કર્તવ્યકાર્ય સદાકાળ કરતોજ રહે છે સાસારિક પદાર્થોમાં હુ અને મારૂ કલ્પતો નથી, છતા ગૃહસ્થધર્મને યોગ્ય એવા પદાર્થોની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન કરે છે સદાકાળ સત્યનો પક્ષ કરે છે અને અસત્યને અસત્ય તરીકે માને છે સદાકાળ ગૃહસ્થ શ્રાવક, ગુણાનુરાગ દૃષ્ટિને ધારણ કરે છે ધર્મની ઉન્નતિ માટે અનેક પ્રકારના દુખો વેઠીને પણ જીંદગીનો ભોગ આપે છે અનેક પ્રકારના અપમાન, અપયશ, વગેરે સકટોને પણ સહન કરી પોતાનુ કાર્ય કરતો રહે છે, કદાપિ કાળે બીકણની પેઠે પાછો પગ ભરતો નથી સસારમા અહમમત્વથી બધન છે, તેવિના અન્તરગ કોઈ બધન નથી એમ જાણે છે

સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માની દશા બતાવે છે.

श्लोका

रागद्वेषादिसंयुक्त, मनः संसार उच्यते ।
रागद्वेषवियुक्तत्वात्, मनो मोक्षस्य कारणम् ॥ ८६ ॥
यावन्तो मोहसम्बन्धा–स्तावन्तो दुःखहेतवः ।
स्वप्नेऽपि दुःखदावाग्नि–रहो मोहस्य चेष्टितम् ॥ ८७ ॥
क्षणिकेषु पदार्थेषु, औदासीन्य प्रवर्त्तते ।
रागादि हेतवो ये ये, तेते वैराग्यहेतवः ॥ ८८ ॥
सर्वे बन्धुसमा जीवा, न मे वैरी न मे प्रियः ।
शुद्धानन्दस्वरूपोऽह, निराकारस्वरूपवान् ॥ ८९ ॥

શબ્દાર્થ—રાગદ્વેષ સયુક્ત મનજ સસાર છે રાગદ્વેષના વિયોગથી મનજ મોક્ષનુ કારણ છે જેટલા મોહના સબધો છે તેટલા દુખના હેતુઓ છે અહો! મોહનું હેતુ ચેષ્ટિત છે કે જેથી સ્વપ્નમા પણ દુખદાવાગ્નિ ભાસે છે જ્ઞાનવત આત્માર્થીને ક્ષણિક પદાર્થોમા ઔદાસીન્ય ભાવ રહે છે અને જે જે રાગાદિ હેતુઓ છે તે તે જ્ઞાનીને, વૈરાગ્યના હેતુઓપણે પરિણમે છે જ્ઞાનિને સર્વ જીવો પોતાના બન્ધુસમાન ભાસે છે, તેના મનમાં એમ આવે છે કે મ્હારો કોઈ વૈરી નથી અને મ્હારો કોઇ પ્રિય નથી હું શુદ્ધાનન્દસ્વરૂપમય છુ, તેમજ નિરાકાર સ્વરૂપવત છુ, એમ આત્મજ્ઞાની વિવેકથી વિચારે છે

ભાવાર્થ—સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ, વિચારે છે કે મનમા રાગદ્વેષ જ્યાસુધી ઉત્પન્ન કે ત્યાંસુધીજ સસાર છે જ્યારે મનમાથી રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય થાય છે, ત્યારે તે મનજ મોક્ષના હેતુભૂત થાય છે રાગદ્વેષ રહિત મનવડે, આત્મા તથા પરમા[illegible]ધ્યાન થાય છે નિર્વિષ થએલો સપ જેમ કોઇને

કરે છે તો ઝેર ચડતું નથી, તેમ રાગદ્વેષરહિત મહાત્મા તે કાર્ય કરે છે તોપણ તેથી સંસારમાં બંધાવાનું થતું નથી મનમાં ઉત્પન્ન થયેલી અહંમમત્વની બુદ્ધિ તેજ સંસારમાં બંધનનું કારણ છે મનમાં અહંમમત્વના સંબંધીની કલ્પના મનમાંથી ઉઠે છે અને મનજ શુભ અને અશુભની કલ્પના કરીને હર્ષ શોક ધારણ કરે છે જો પ્રતિષ્ઠામાં મન બંધાયું તો પ્રતિષ્ઠાનો નાશ થતાં મનમાં શોક ઉત્પન્ન થાય છે અને તેની અસર આત્માપર થાય છે, જો મનમાં કીર્તિ અને અપકીર્તિની સંજ્ઞા ઉત્પન્ન થઈ તો કીર્તિનો લોભ અને અપકીર્તિનો સદાકાળ ભય રહે છે અને તેથી સંસારમાં બંધન થાય છે, જો મનમાં રાગની કલ્પના ઉત્પન્ન થઈ તો રાગના લીધે અનેક શોક વગેરેની સ્ફુરણા થાય છે અને સંસારમાં બંધન થાય છે, જો મનમાં જગત્‌ના પદાર્થોપર ઈષ્ટપણાની કલ્પના ઉત્પન્ન થઈ તો અન્ય પદાર્થોપર અનિષ્ટપણાની કલ્પના થતાં તુર્ત દ્વેષની ઉત્પત્તિ થાય છે, અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષ સંયુક્ત પોતેજ જગતમાં બંધાય છે જે જાણવાથી, જે જાણવાથી અને જેનું સ્મરણ કરવાથી, રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા નિંદા અને ઈષ્ટાનિષ્ટપણું વગેરેની મનમાં વિશેષતઃ કલ્પના ઉઠે તેજ અવિદ્યા, તેજ મિથ્યા જ્ઞાન છે મન કલ્પનાથી ભય ઉત્પન્ન કરનાર પોતેજ છે તેમજ મનની કલ્પનાથી સંસારને સારરૂપ કલ્પનાર પણ પોતેજ છે અમુક મ્હારા મિત્રો છે એ પણ મનની કલ્પના છે આત્મા તો સર્વેને પોતાના સમાન ગણે છે અમુક મ્હારા દુશ્મન છે એ પણ મનની કલ્પના છે, કારણ કે જેના ઉપર દુશ્મનની કલ્પના કરીએ તે દુશ્મનરૂપે ભાસે છે અને તેજ પુનઃ મિત્રની કલ્પના કરતા મિત્રરૂપે ભાસે છે પોતાનામાં સ્ત્રીની કલ્પના કરતાં સ્ત્રીના જેવા હાવભાવો પ્રગટી નીકળે છે, તેમજ પુરૂષની કલ્પના કરતાં પુરૂષના હાવભાવો પ્રગટી નીકળે છે વસ્તુતઃ જોતાં એ સર્વ મનનો પ્રપઞ્ચ ભાસે છે મનના પ્રપઞ્ચને આત્માનો કલ્પી આપણે સર્વ ઉપાધિયોનો બોજો ખરેખર આત્મા ઉપર નાખીએ છીએ, પણ અંતર દૃષ્ટિથી વિચારીએ છીએ તો અહંતા અને મમતાના વાદળોની ઘટા વિખરાઈ જાય છે, આત્મા પોતાનાજ સ્વરૂપે ભાસે છે સર્વ વસ્તુ જાણનાર જ્ઞાન છે, પણ જાણતાં જે રાગદ્વેષ ઉઠે છે તે મોહનો ધર્મ છે, સર્વ વસ્તુઓને દેખવી એ દર્શનનો ધર્મ છે પણ સર્વને દેખતાં જે રાગદ્વેષ થાય છે તે મનમાં ઉઠેલી મોહની કલ્પના છે, અનેક પ્રકારની પદવીઓની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે, અને તે પદવીઓ નાશ થતાં મનમાંજ પુનઃ શોકની કલ્પના ઉઠે છે તવંગરની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે અને ગરીબની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે માનની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે અને અપમાનની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે, આત્માને તો માન કે અપમાન કાંઈ પણ નથી જાતિની કલ્પના

પણ મનમાંથી ઉઠે છે અને ભ્રષ્ટતાની કલ્પના પણ મનમાથી ઉઠે છે જગત્મા સારા અને ખોટા સર્વ વ્યવહારોને મન, કલ્પે છે અને પોતેજ તેમા બંધ પામે છે કુટુબ ઘર અને ધનને પણ પોતાનુ કલ્પનાર મન છે અને તેથી જેટલુ જેટલું મને પોતાનુ કલ્પ્યુ હોય છે તેનો તેનો નાશ થતા, મનજ દુખના સાગરમા ગરકાવ થઈ જાય છે અહો! મનનોજ આ સર્વ પ્રપચ લાગે છે મનના તાબામા જ્યાસુધી આત્મા છે ત્યાંસુધી મનની અસર આત્માને થાય છે, પણ મનની આવી કલ્પનાથી જ્યારે આત્મા દૂર રહે છે ત્યારે આત્મા ખરેખર મનની કલ્પનાનો નાશ કરે છે અને પોતે સ્વતન બને છે, અર્થાત્ મનની જે જે કલ્પનાઓ પ્રથમ જગત્મા ઉઠેલી હતી તેને આત્મા પોતાની માનતો નથી અને દુનિયા મનના ધર્મને લેઈ જે જે કહે, તે આત્મા, પોતાને કહે છે એમ માનતો નથી કોઈ મનુષ્ય કહે કે તારી આબરૂ ગઈ ત્યારે મનની કલ્પનાને જીતનાર આત્મા વિચારે કે આબરૂ એ હુ શુદ્ધ આત્મા નથી, કોઈ કહે કે ત્હારૂ ઘર બળી ગયુ, ત્યારે શુદ્ધ આત્મા વિચારે કે, મારૂ કાઈ બળે નહીં, હુ શસ્ત્રથી છેદાઉ નહીં, જલથી ભિંજાઉં નહીં, અગ્નિથી બળુ નહીં, મ્હને દુનિયાની પણ અસર થઈ શકે નહિ મ્હને કીર્તિની કલ્પના વા અપકીર્તિની કલ્પના કઈ પણ અસર કરવા સમર્થ થતી નથી અનેક પ્રકારના દોષોના આરોપની જો દુનિયા મારાપર કલ્પના કરે તો તે કલ્પનાઓનો કલ્પનાર હુ નથી, અને તે મ્હારો શુદ્ધ ધર્મ નથી, તો મ્હારે શામાટે પૂર્વોક્ત કલ્પનાને મારામા માનવી જોઇએ? અલબત ન માનવી જોઇએ મને, જે ઈષ્ટપણાની વા અનિષ્ટપણાની કલ્પના કરી છે તે હુ આત્મા નથી અને તેમા મારૂ કઈ પણ નથી આ પ્રમાણે આત્મા શુદ્ધ જ્ઞાનથી વિચારે છે ત્યારે મનમા ઉઠેલી સર્વ રાગદ્વેષની કલ્પનાનો ક્ષય થઈ જાય છે અને આત્માની શક્તિના પ્રતાપે મન પણ આત્માના તાબામા રહે છે અને તે આત્માના સન્મુખ રહીને આત્માના ગુણોનુ સ્મરણ કરે છે, તેથી મન મોક્ષનું કારણ બને છે

જ્યાસુધી પ્રારબ્ધ કર્મની પ્રબલતા છે, ત્યાંસુધી આવશ્યક કાર્યોને કરવા પડે છે, પણ મન તેમાં બધાતું નથી, કારણ કે આત્માની શક્તિના પ્રતાપે મન રાગદ્વેષની કલ્પના કરવાને સમર્થ થતું નથી મનમા જ્યાસુધી મોહના હેતુઓથી મોટનો ઉદય થાયછે ત્યાસુધી જાણવુ કે આત્માની શક્તિની અસર મનપર થઈ નથી જેટલા મોહના સબધો છે તેટલા દુખના હેતુઓ છે સ્વપ્નમાં પણ મોહના સબધવડે મનમા દુખરૂપ બળતો અગ્નિ ભાસેછે, એવો મોહનો સબધ કોણ મનુષ્ય ઈષ્ટ ગણી શકે? અલબત કોઈ પણ ઈષ્ટ ગણી શકે નહીં

જ્યારે આત્મા પોતે પોતાને ઓળખે છે અને મનમા ઉઠેલા મોહના

કરે છે તો ઝેર ચડતું નથી, તેમ રાગદ્વેષરહિત મન ગમે તે કાર્ય કરે છે તોપણ તેથી સંસારમાં બંધાવાનું થતું નથી. મનમાં ઉત્પન્ન થએલી અહં-મમત્વની બુદ્ધિ તેજ સંસારમાં બંધનનું કારણ છે. જગતમાં અહંમમત્વના સંબંધીની કલ્પના મનમાંથી ઉઠે છે અને મનજ શુભ અને અશુભની કલ્પના કરીને હર્ષ શોક ધારણ કરે છે, જો પ્રતિષ્ઠામાં મન બંધાયું તો પ્રતિષ્ઠાનો નાશ થતાં મનમાં શોક ઉત્પન્ન થાય છે અને તેની અસર આત્માપર થાય છે, જો મનમાં કીર્તિ અને અપકીર્તિની સંજ્ઞા ઉત્પન્ન થઈ તો કીર્તિનો લોભ અને અપકીર્તિનો સર્વકાળ ભય રહે છે અને તેથી સંસારમાં બંધન થાય છે, જો મનમાં રાગની કલ્પના ઉત્પન્ન થઈ તો રાગના લીધે અનેક શોક વગેરેની સ્ફુરણા થાય છે અને સંસારમાં બંધન થાય છે, જો મનમાં જગતના પદાર્થોપર ઇષ્ટપણાની કલ્પના ઉત્પન્ન થઈ તો અન્ય પદાર્થોપર અનિષ્ટપણાની કલ્પના થતાં તુર્ત દ્વેષની ઉત્પત્તિ થાય છે, અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષ સંયુક્ત પોતેજ જગતમાં બંધાય છે જે જાણવાથી, જે જાણવાથી અને જેનું સ્મરણ કરવાથી રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા નિંદા અને ઇષ્ટાનિષ્ટપણું વગેરેની મનમાં વિશેષત કલ્પના ઉઠે તેજ અવિદ્યા, તેજ મિથ્યા જ્ઞાન છે મન કલ્પનાથી ભય ઉત્પન્ન કરનાર પોતેજ છે તેમજ મનની કલ્પનાથી સંસારને સારરૂપ કલ્પનાર પણ પોતેજ છે અમુક મ્હારા મિત્રો છે એ પણ મનની કલ્પના છે આત્મા તો સર્વને પોતાના સમાન ગણે છે અમુક મ્હારા દુશ્મન છે એ પણ મનની કલ્પના છે કારણ કે જેના ઉપર દુશ્મનની કલ્પના કરીએ તે દુશ્મનરૂપે લાગે છે અને તેજ પુનઃ મિત્રની કલ્પના કરતાં મિત્રરૂપે લાગે છે પોતાનામાં સ્ત્રીની કલ્પના કરતાં સ્ત્રીના જેવા હાવભાવો પ્રગટી નીકળે છે તેમજ પુરૂષની કલ્પના કરતાં પુરૂષના હાવભાવો પ્રગટી નીકળે છે, વસ્તુતઃ જોતાં એ સર્વ મનનો પ્રપંચ લાગે છે, મનના પ્રપંચને આત્માનો કલ્પી આપણે સર્વ ઉપાધિયોનો બોજો ખરેખર આત્મા ઉપર નાખીએ છીએ પણ અંતર દૃષ્ટિથી વિચારીએ છીએ તો અહંતા અને મમતાના વાદળોની ઘટા વિખરાઈ જાય છે આત્મા પોતાનાજ સ્વરૂપે ભાસે છે સર્વ વસ્તુ જાણનાર જ્ઞાન છે, પણ જાણતાં જે રાગદ્વેષ ઉઠે છે તે મોહનો ધર્મ છે સર્વ વસ્તુઓને દેખવી એ દર્શનનો ધર્મ છે પણ સર્વને દેખતાં જે રાગદ્વેષ થાય છે તે મનમાં ઉઠેલી મોહની કલ્પના છે, અનેક પ્રકારની પદવીઓની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે, અને તે પદવીઓ નાશ થતાં મનમાંજ પુનઃ શોકની કલ્પના ઉઠે છે તવંગરની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે અને ગરીબની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે માનની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે અને અપમાનની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે, આત્માને તો માન કે અપમાન કાંઈ પણ નથી જાતિની કલ્પના

પ્રમાણે વર્તે છે સદ્‌ગુણો તરફ દૃષ્ટિ રાખે છે અને દુર્ગુણોને ટાળવામાટે પ્રયત્ન કરે છે ગુણાનુરાગ દૃષ્ટિથી, સર્વત્ર–સર્વથા–સર્વ મનુષ્યોના ગુણોને ગ્રહણ કરે છે જગત્‌ના આક્ષેપો સહન કરવા શૂરવીર બને છે અને મનમાં અત્યંત ધૈર્ય ધારણ કરે છે

હુ શુદ્ધાનન્દ સ્વરૂપમય, પોતે છુ, એમ નિશ્ચય કરે છે જેથી દુ ખ શાયવા દુ ખ તે હું નથી, દુ ખ એ આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ નથી, માટે દુ ખની કલ્પના કરવાનુ જ્ઞાનીને કંઈ પણ પ્રયોજન જણાતુ નથી જે જે વખતે દુ ખ વા શોક થાય તે તે વખતે જાણવુ કે, મનનુ જોર વિશેષ છે અને આત્મા પોતે મનના તાબામા વર્તે છે, તેમજ જે જે વખતે આત્માનો સહજ આનન્દગુણ ખીલે અને બાહ્યમા સમભાવે જોવાય, ત્યારે સમજવુ કે આત્મા પોતે તે વખતે નિર્મલ છે અને મનને પોતે વશ કર્યું છે શુદ્ધાનન્દ સ્વરૂપના ઉપયોગમા રહેતા આત્મા પોતાને નિરાકાર સ્વરૂપપણે નિહાળે છે અને પોતાના સ્વરૂપનો પોતે નિશ્ચય કરે છે, કે જડ આકારોથી હું ભિન્ન છુ નિરાકાર છુ, સર્વ પ્રકારના સાકાર પ્રપચોથી ભિન્ન છુ, ત્યારે સાકાર પદાર્થોનું મમત્વ તેમજ તેમા અહત્વ કેમ મ્હારે કલ્પવુ જોઈએ? અલબત ન કલ્પવુ જોઇએ ઇત્યાદિ સ્વરૂપનો જ્ઞાની આત્મા પોતાની મેળે નિશ્ચય કરેછે

જ્ઞાની પોતાના સ્વરૂપનો તે વખતે તેવી જ્ઞાનદશામા વર્તતો છતો નિશ્ચય કરે છે તે બતાવે છે.

શ્લોકો

શુદ્ધાત્મપદમિચ્છામિ, स्वाभाविकसुखप्रदम् ।
सर्वकर्मविनाशार्थ–मुत्सुकोऽह प्रयत्नतः ॥ ९० ॥
स्वाभाविकस्वरूपे मे, सुखानन्तमहोदधिः ।
ज्ञानादिसद्‌गुणाः सर्वे, वर्तन्ते स्वस्वरूपतः ॥ ९१ ॥

શબ્દાર્થ —આત્મજ્ઞાની, સ્વાભાવિક સુખપ્રદ શુદ્ધાત્મપદને ઇચ્છુ છુ, તેવિના હું અન્ય કંઈ પણ ઇચ્છતો નથી, એમ નિશ્ચય કરે છે આત્મ પ્રયત્નથી સર્વ કર્મનો નાશ કરવા હું ઉત્સુક થયો છુ એમ નિશ્ચય કરે છે મ્હારા સહજ સ્વરૂપમા સુખાન દ મહોદધિ છે એમ અનુભવ કરે છે અને જ્ઞાનાદિ સર્વ સદ્‌ગુણો પોતપોતાના સ્વરૂપે મ્હારામા વર્તે છે એમ નિશ્ચય કરે છે

ભાવાર્થ —હું શુદ્ધ પદને ઇચ્છું છુ અને એજ મ્હારૂં શુદ્ધ કર્તવ્ય છે, જ્યારે ત્યારે પણ એજ અવશેષ કાર્ય કરવાનુ છે, છેલ્લામા છેલ્લી એજ મારી ઇચ્છા છે, પશ્ચાત્ કોઈ પણ ઇચ્છા નથી; હુ મ્હારા સ્વરૂપમા રમણતા કરૂં,

સબધીને દુખરૂપે જાણેછે ત્યારે તે તે મોહના સબધોમાં આવતા છતા પણ મોહના એટલે રાગદ્વેષના હેતુઓને વરાગ્યરૂપે પોતે પરિણમાવી શકેછે જ્ઞાનીને આશ્રવના હેતુઓ ખરેખર સવરના હેતુઓપણે પરિણમે છે અને અજ્ઞાનિને સવરના હેતુઓ પણ આશ્રવરૂપે પરિણમે છે, એમ સિદ્ધાન્તોમા કહ્યુ છે આત્મા મનના ઉપર કબજો મેળવે છે ત્યારે તે જ્ઞાનના પ્રતાપે રાગ અને દ્વેષના હેતુઓને પણ વૈરાગ્યરૂપે પરિણમાવે છે જ્ઞાનિને દુખ પડતા વૈરાગ્ય વધેછે જ્ઞાની સસારના કાર્યો કરતો છતો પણ જલકમલની પેઠે નિર્લેપ રહેછે, કારણ કે જ્ઞાનિનો આત્મા, રાગદ્વેષની ભ્રાન્તિમા ફસાતો નથી અને પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ વ્યાવહારિક કાર્યો સર્વ મનુષ્યોની પેઠ કરેછે, પણ તે તેમાં લેપાતો નથી અને પોતાના આનન્દને ભોગવતો જાયછે સસારની મોહજાળ તેને અસર કરી શકતી નથી જ્યારે જ્ઞાનીનો આત્મા મનની રાગદ્વેષની કલ્પનાને પોતાની ગણતો નથી, ત્યારે તે પોતાના આત્માના સ્વભાવ ધર્મને પોતાનો ગણેછે તે વખત તેની કેવી દશા થાયછે તે બતાવે છે

જ્ઞાનિની દશા

"आत्मवत् सर्व जीवेषु, य पश्यति स पश्यति" ॥

પોતાના આત્માની પેઠે જે સર્વ જીવોમાં જુવે છે તે સવ ધર્મને દેખે છે તેથી સર્વ આત્માઓ પોતાના સરખા અર્થાત્ પોતાના બધુસમાન તેને લાગે છે તેને કોઈ શત્રુ પણ લાગતો નથી અને કોઈ તેને પ્રિય પણ લાગતો નથી, સર્વ જીવો પોતપોતાની દશા પ્રમાણે છે તેમાં દ્વેષ વા રાગની કલ્પનાની જરૂર તેને દેખાતી નથી તે જેવી વસ્તુ હોય તેવી દેખે છે અને આદર્શની પેઠે તટસ્થ સાક્ષીપણે સર્વનો જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટા બને છે અને નિર્લેપ રહે છે વ્યાવહારિક તથા પારમાર્થિક જીવનને ગાળે છે છતાં બાહ્ય વસ્તુઓમા લેપાતો નથી બાહ્ય વસ્તુઓના કાર્યોને પોતાના માથે આવી પડેલી ફરજ તરીકે ગણી કરે છે પણ તેમા હુ તુ ની કલ્પના કરતો નથી તેવો જ્ઞાની પૂર્વની અવસ્થા કરતા જ્ઞાનદશા કરતાં નિર્ભય રહીને વિશેષત સર્વનુ ભલુ કરવા સમર્થ થાય છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવ પ્રમાણે ઉચ્ચ જીવન પ્રાપ્ત કરવામાટે ઉચ્ચ પ્રકારના વિવેકને ગ્રહણ કરે છે સર્વ પ્રકારના કાર્યોમા લાભ અને અલાભની તરતમતા જાણી શકે છે પારમાર્થિક જીવન ગાળવામાટે અને તેટ તો નિષ્કામપણે આત્મભોગ આપે છે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રની ઉત્કૃષ્ટતા પ્રાપ્ત કરવા સદાકાલ આત્મોપયોગમાં રમે છે ગૃહસ્થ ધર્મમાં રહ્યો હોય તો ગૃહસ્થના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ આ બતોમાં વર્તે છે અને સાધુ ધર્મ અગીકાર કરે છે તો સાધુના અધિકાર

કરતા ઘણો સમય જોઇએ, તેમજ ઘણો જ્ઞાનાભ્યાસ જોઇએ, તેમજ જ્ઞાન થયા બાદ દરેક પ્રકારના પદાર્થોનો ઘણો અનુભવ જોઇએ, સર્વ પ્રકારની મન-શાળાનો અનુભવ લેઈ આગળ વધવુ જોઈએ શબ્દશાસ્ત્ર, વા ન્યાયશાસ્ત્રની કેટલીક યુક્તિઓથી કઈ સપૂર્ણ જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત થતી નથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે શુદ્ધ હૃદય કરવુ જોઇએ હૃદયની શુદ્ધતા વિના ઉત્તમ જ્ઞાન હૃદયમા પ્રકાશતુ નથી નવતત્ત્વ અને પદ્દ્રવ્યનું ઉત્તમ પ્રકારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ જોઇએ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ખૂબ ઉડા ઉતરવુ જોઇએ આવી રીતે જ્ઞાન સપાદન કર્યું હોય છે તોપણ તેને શ્રદ્ધા અને અનુભવમા મૂકવુ પડે છે, કારણ કે શ્રદ્ધા વિનાનું જ્ઞાન ઉત્તમ કાર્ય કરી શકતું નથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ તોપણ સસારના સબધમા જે જે કષ્ટો, દુખો અને ઉપાધિયો આવી પડે છે તેના સામુ જે જ્ઞાન પોતાના બળથી ટકી રહે છે, તે જ્ઞાન, ઉત્તમ અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગ્ય થયુ એમ કહેવાય છે

સર્વ પ્રકારના પદાર્થો દેખતા અને જાણતા આત્મા તેમા લેપાવો જોઈએ નહીં, એવી જ્ઞાનની જે દશા તે ઉત્તમ દશા કહેવાય છે સ્ત્રી, ધન અને પુત્રાદિમા રાગ થાય નહિ અને દુખકર વસ્તુઓ પ્રતિ દ્વેષ થાય નહીં, અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષકારક સ્ત્રી, શત્રુ વગેરેનો સબવ છતા પણ તેમા જ્ઞાનબળવડે રાગ પણ ન થાય, અને દ્વેષ પણ ન થાય તથા પોતાના અધિકાર પ્રમાણે વર્તી શકાય, એવી જ્ઞાનની ઉત્તમ દશા તો કોઈ વિરલા પુરૂષો પ્રાપ્ત કરી શકે છે જેમ આદર્શ (આરીસા)મા લાલ વસ્તુઓનુ તેમજ કાળી વસ્તુઓનું પ્રતિબિંબ પડે છે, એટલે જેવી વસ્તુ સામે હોય તેવુ પ્રતિબિમ્બ પડે છે, પણ તેથી આરીસાને તો માત્ર સાક્ષીપણુ છે, આરીસો કઇ લાલ વસ્તુપર રાગ કરતો નથી, તેમજ કાળી વસ્તુનુ પ્રતિબિમ્બ પડ્યુ તેથી કાળી વસ્તુપર દ્વેષ પણ કરતો નથી, તેમ ઉત્તમ જ્ઞાનદશાધારક મહાત્મા સર્વ વસ્તુઓને સાક્ષીવડે દેખે છે અને આદર્શવત્ જાણે છે, તોપણ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ કાર્યોને કરે છે તે દશ્ય જ્ઞેય કાર્યોમા રાગદ્વેષ કરતો નથી આવી જ્ઞાનની ઉત્તમ દશાવાળો પુરૂષ કહે છે કે, હુ સર્વ પદાર્થોને સાક્ષીરૂપે દેખુ છુ અને તે પદાર્થોનો અનુભવ કરૂ છુ પણ તેથી રાગદ્વેષ કરતો નથી, અર્થાત્ સર્વ વસ્તુઓને જાણુ છુ તોપણ તટસ્થ સાક્ષીરૂપે રહેવાથી રાગાદિથી મુઝાતો નથી, સર્વ પદાર્થોમા નિર્લેપ થયો છતો તેમજ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ કાર્યોને કરતો છતો પણ પોતાના સ્વભાવે વર્તુ છુ અને ભવિષ્યમા વર્તીશ, આ પ્રમાણે આ મહાજ્ઞાનિના ઉદ્ગારોથી આપણને તે પ્રમાણે વર્તવાને એક ઉત્તમ બોધ મળે છે જ્ઞાનિના આવા ઉત્તમ ઉદ્ગારો હૃદયમા ઉતરીને જિજ્ઞાસુઓને ઉડી અસર કરે છે અને તે પ્રમાણે ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવા જિજ્ઞાસા કરાવે છે અને

ઇત્યાદિ જ્ઞાની વર્તમાનકાલમાં નિશ્ચય કરે છે ભૂતકાળમાં જે થયું તે હાથ નથી ભવિષ્યમા જે થવાનું છે તે હાથ નથી, વર્તમાનકાળ સુધર્યાથી ભવિષ્યકાળ સુધરે છે અને વર્તમાન બગડ્યાથી ભવિષ્યકાળ બગડે છે, માટે જ્ઞાની પો તાની ઇચ્છા વર્તમાનને અવલંબીને કરે છે, તે ખરેખર યોગ્યજ છે સ્વા ભાવિક સુખપ્રદ પદની કોણ ઇચ્છા ન કરે? અનન્ત સર્વ મનુષ્યો કરે છે કોઇને પૂછે કે ભાઈ! ત્હને મુક્તિ વ્હાલી લાગે છે? ત્યારે તે કહેશે કે હા મ્હને મુક્તિ વ્હાલી લાગે છે મુક્તિના સમાન અન્ય કોઈ ઉત્કૃષ્ટ સાધન નથી ખરેખર મુક્તિના સમાન કોઈ નથી શુદ્ધાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થવી મહા દુર્લભ છે, કોઈ યોગ્ય મુમુક્ષુને તેની ઇચ્છા થાય છે સર્વ મનુષ્યો પોતાની બુદ્ધચનુસાર મુક્તિ ઇચ્છે છે પણ તેમા દૃષ્ટિના ભેદે ઘણા ભેદ પડે છે જ્ઞાની પુરૂષ દૃઢ સંકલ્પ કરે છે કે સર્વ કર્મનો નાશ કરવામાટે યથા શક્તિથી ઉદ્યમ કરવો, કારણ કે અનન્ત સુખનો દરિયો હું છુ માટે મારૂં સ્વાભાવિક સુખ મારે પ્રાપ્ત કરવુ જોઇએ મ્હારા જ્ઞાનાદિ ગુણો સર્વ પોતાના સ્વભાવે વર્તે છે તેને તત્ તત્ કર્માવરણોને ટાળી પ્રગટ કરવા જોઇએ અસત્નો ઉત્પાદ થતો નથી અને સત્નો નાશ થતો નથી મારા આત્માના સર્વે ગુણો સત્રૂપે છે ગમે તેટલા તેના ઉપર આવરણો આવે તો પણ તે પોતાનું રૂપ ત્યાગતો નથી આત્મા જ્યારે ત્યારે પણ પોતાના ગુ ણોને પ્રગટ કરી મહાન્ બનવાનો છે, આત્માના અનન્તગુણોને આત્મા પો તાના સ્વભાવમા રમણતા કરી પ્રગટ કરવાનો છે, માટેજ જ્ઞાની કહે છે કે હું તે ગુણોને પ્રગટ કરવા ઉત્સુક થયો છુ

જ્ઞાની મહાત્મા પોતાના ગુણોની પ્રગટતા કરવા માટે કઈ દશાથી જગતમા કાર્યો કરતો છતો વર્તે છે, તે જ્ઞાની પોતાના ઉદ્ગારોને જણાવે છે.

શ્લોક

साक्षीभूतो विपश्यामि, स्फुरन्त्यादर्शवन्मयि ।
निर्लेपः सन् पदार्थेषु, प्रवर्त्ते स्वाधिकारतः ॥ ९२ ॥

શબ્દાર્થ —સર્વ પદાર્થોને હું સાક્ષીરૂપે દેખુ છુ અને મારામા સર્વ પદાર્થો આદર્શની પેઠે ભાસે છે સર્વ પદાર્થોમા નિર્લેપ થયો છતો સ્વાધિકારવડે જગત્મા પ્રવર્તું છુ અર્થાત્ આવશ્યક કાર્યસેવામાં રહું છુ

ભાવાર્થ —સર્વ પદાર્થોને સાક્ષીરૂપવડે દેખવા એ મહા આદર્શ પુરૂષનું કાર્ય છે સર્વ પદાર્થોને બોધવડે સાક્ષીપણે રહી જાણવા અને તેમા લે પાવુ નહિ એ કઈ સાધારણ કાર્ય નથી આવી જ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ દશા પ્રાપ્ત

કરતા ઘણો સમય જોઇએ, તેમજ ઘણો જ્ઞાનાભ્યાસ જોઇએ, તેમજ જ્ઞાન થયા બાદ દરેક પ્રકારના પદાર્થોનો ઘણો અનુભવ જોઇએ, સર્વ પ્રકારની મન શાળાનો અનુભવ લેઈ આગળ વધવુ જોઈએ શબ્દશાસ્ત્ર, વા ન્યાયશાસ્ત્રની કેટલીક યુક્તિયોવી કઈ સપૂર્ણ જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત થતી નથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે શુદ્ધ હૃદય કરવુ જોઇએ હૃદયની શુદ્ધતા વિના ઉત્તમ જ્ઞાન હૃદયમા પ્રકાશતું નથી નવતત્ત્વ અને ષડ્દ્રવ્યનું ઉત્તમ પ્રકારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ જોઇએ અધ્યાત્મજ્ઞાનમા ખૂબ ઉંડા ઉતરવુ જોઇએ આવી રીતે જ્ઞાન સપાદન કર્યું હોય છે તોપણ તેને શ્રદ્ધા અને અનુભવમા મૂકવુ પડે છે, કારણ કે શ્રદ્ધા વિનાનું જ્ઞાન ઉત્તમ કાર્ય કરી શકતુ નથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ તોપણ સસારના સબધમાં જે જે કષ્ટો, દુખો અને ઉપાધિયો આવી પડે છે તેના સામુ જે જ્ઞાન પોતાના બળથી ટકી રહે છે, તે જ્ઞાન, ઉત્તમ અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગ્ય થયુ એમ કહેવાય છે

સર્વ પ્રકારના પદાર્થો દેખતા અને જાણતા આત્મા તેમા લેપાવો જોઈએ નહીં, એવી જ્ઞાનની જે દશા તે ઉત્તમ દશા કહેવાય છે સ્ત્રી, ધન અને પુત્રાદિમા રાગ થાય નહિ અને દુખકર વસ્તુઓ પ્રતિ દ્વેષ થાય નહીં, અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષકારક સ્ત્રી, શત્રુ વગેરેનો સબવ છતા પણ તેમા જ્ઞાનબળવડે રાગ પણ ન થાય, અને દ્વેષ પણ ન થાય તથા પોતાના અવિકાર પ્રમાણે વર્તી શકાય, એવી જ્ઞાનની ઉત્તમ દશા તો કોઈ વિરલા પુરૂષો પ્રાપ્ત કરી શકે છે જેમ આદર્શ (આરીસા)મા લાલ વસ્તુઓનુ તેમજ કાળી વસ્તુઓનુ પ્રતિબિંબ પડે છે, એટલે જેવી વસ્તુ સામે હોય તેવુ પ્રતિબિમ્બ પડે છે, પણ તેથી આરીસાને તો માત્ર સાક્ષીપણું છે, આરીસો કઇ લાલ વસ્તુપર રાગ કરતો નથી, તેમજ કાળી વસ્તુનુ પ્રતિબિમ્બ પણ તેથી કાળી વસ્તુપર દ્વેષ પણ કરતો નથી, તેમ ઉત્તમ જ્ઞાનદશાધારક મહાત્મા સર્વ વસ્તુઓને સાક્ષીવડે દેખે છે અને આદર્શવત્ ભાસે છે, તોપણ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ કાર્યોને કરે છે તે દશ્ય જ્ઞેય કાર્યોમા રાગદ્વેષ કરતો નથી આવી જ્ઞાનની ઉત્તમ દશાવાળો પુરૂષ કહે છે કે, હુ સર્વ પદાર્થોને સાક્ષીરૂપે દેખુ છુ અને તે પદાર્થોનો અનુભવ કરૂ છુ પણ તેથી રાગદ્વેષ કરતો નથી, અર્થાત્ સર્વ વસ્તુઓને જાણું છુ તોપણ તટસ્થ સાક્ષીરૂપે રહેવાથી રાગાદિથી મુઝાતો નથી, સર્વ પદાર્થોમાં નિર્લેપ થયો છતો તેમજ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ કાર્યોને કરતો છતો પણ પોતાના સ્વભાવે વર્તુ છુ અને ભવિષ્યમા વર્તીશ, આ પ્રમાણે આત્મજ્ઞાનિના ઉદ્ગારોથી આપણને તે પ્રમાણે વર્તવાને એક ઉત્તમ બોધ મળે છે જ્ઞાનિના આવા ઉત્તમ ઉદ્ગારો હૃદયમા ઉતરીને જિજ્ઞાસુઓને ઉંડી અસર કરે છે અને તે પ્રમાણે ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવા જિજ્ઞાસા કરાવે છે અને

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને દેખવા તથા જાણવામાં તેમજ આવશ્ય કાર્યે કરવામાં નિર્લેપતા સૂચવે છે ઉત્તમ જ્ઞાનવિના નિર્લેપતા આવવી મહા દુર્લભ છે શ્રીતીર્થંકરોએ ગૃહાવાસમાં આવી નિર્લેપતા રાખી હતી સર્વ દેખવાના પદાર્થોથી દૂર રહીને તો સર્વ રાગ અને દ્વેષથી દૂર રહે, સ્ત્રીને દેખ્યાવિના તો સર્વે રાગરહિત હોય, શત્રુને જાણ્યા તથા દેખ્યાવિના તો સર્વે દ્વેષ ન કરે, પણ સ્ત્રી, શત્રુ, વગેરે પદાર્થો દેખવામાં તથા જાણવામાં આવે ત્યારે ઉત્તમ જ્ઞાનવિના રાગદ્વેષથી નિર્લેપ રહી શકાય નહીં, એમ અનુભવ કરતાં જણાઈ આવે છે રાગકારક અને દ્વેષકારક વસ્તુઓમાં રાગની અને દ્વેષની કલ્પનાનો ઉત્તમ આત્મજ્ઞાનવિના ક્ષય થતો નથી, એ ચોક્કસ વાત છે

રાગ અને દ્વેષકારક વસ્તુઓ સામી દરરોજ દેખવામા આવે, તેમજ જાણવામા આવે, તેમજ તે વસ્તુઓ દરરોજ પાસે દેખાય, કદાપિ સ્ત્રી વગેરે લગ્નાદિ, તોપણ જે જ્ઞાનના પ્રતાપે મનમાં રાગ અને દ્વેષ ન થાય તેજ ઉત્તમ જ્ઞાન જાણવુ પાચે ઇંદ્રિયો, સુણવાનું, જોવાનુ, સાધવાનું ચાખવાનું તથા સ્પર્શવાનુ કાર્ય કરે તોપણ કોઈપણ વિષય પ્રતિ રાગ ન થાય, તેમજ કોઈ પણ વિષય પ્રતિ દ્વેષ ન થાય આજ ઉત્તમ જ્ઞાનની દશા છે, એવી દશાવાળાનુ ઉત્તમ ચારિત્ર છે રાગ અને દ્વેષકારક વસ્તુઓ દૂર હોય ત્યાસુધી તો અનેક મનુષ્યો નિરાગી અને નિર્દ્વેષી માલુમ પડે, પણ તે વસ્તુઓ પાસે આવતાં રાગ અને દ્વેષના સંસ્કાર જાગ્રત ન થાય ત્યારે તે વખતે દેખ્યુ અને જાણ્યુ ઇત્યાદિ સર્વે રાગ અને દ્વેષમા સહાયકાર થઈ પડે છે મોહકારક વસ્તુઓ દૂર છતા વૈરાગી અને તે વસ્તુઓનો સમક્ષ છતા રાગી આવી જ્ઞાનદશાવાળા જીવોનો દરજ્જો નીચો હોય છે, તેઓ ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના રાગદ્વેષના સસ્કારોનો ક્ષય કરી શકતા નથી માટે તેવા પ્રકારના મનુષ્યોએ આત્મોન્નતિ દશાધારક જ્ઞાનીનુ વર્તન ગ્રહવુ જોઈએ અને તેવા વર્તનમાટે ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ જ્ઞાનિની એવી ઉત્તમ દશાને અન્ય અધિકારીયો પારખી શકતા નથી અને તે બાબતની પરીક્ષામા પડવાથી તેઓને કઈ તત્ત્વ હાથમા આવતું નથી કહ્યુ છે કે, **અધુરાને પરીક્ષા શી? અધુરાની પરીક્ષા શી?** અધુરાને પરીક્ષા કરવાનો શો હક્ક છે! તેમજ અધુરાની પરીક્ષા શા માટે કરવી જોઈએ? મુમુક્ષુઓએ તો એવી ઉત્તમ જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘટતા ઉપાયો આ રવા જોઇએ જ્યાસુધી દેખતા, જાણતાં અને સર્વ કાર્ય કરતા છતાં પણ નિર્લેપ ન રહેવાય ત્યાસુધી સમજવુ કે ઉપર્યુક્ત આત્મજ્ઞાનની ઉત્તમ દશા પ્રાપ્ત થઈ નથી અને જ્યારે લખ્યા પ્રમાણે અનુભવ આવે ત્યારે સમજવુ કે એવી મારી દશા થઈ છે અ યોગીની એવી દશા છે કે નહીં તેની જો પચાતમાં પડશો તો નિંદા વગેરે દોષોવાળુ હૃદય

કરવુ પડશે અને ઉપર ચડવાના બદલે હેઠલ ઉતરવુ પડશે, માટે જિજ્ઞાસુઓને અત્ર ભલામણ કરી છે તે ધ્યાનમા રાખવી ઉત્તમ આત્મજ્ઞાનીની દશા પ્રમાણે પોતાના આત્માની દશા કરવા ઉદ્યમ કરવો, એમ પ્રસગોપાત્ત અત્ર જણાવ્યુ છે, હવે મૂળ વિષયપર આવીએ આત્મજ્ઞાનિની આવી ઉત્તમ દશા થતા તે બાહ્યદષ્ટિથી પરાઙ્મુખ થાય છે અને મનને વશમા રાખી ધર્મમાં પ્રવર્તે છે

આત્મજ્ઞાની આવી દશામાં ઉત્તમ સકલ્પ કરે છે તે જણાવે છે.

શ્લોક

अन्तर्दृष्टिं समाधाय, वर्तिष्येऽह प्रयत्नतः ।
धर्मकार्याणि कुर्वन् सन्, भोग्यकर्म्मप्रवेदकः ॥ ९२ ॥

શબ્દાર્થ—ભોગ્યકર્મને જાણતો છતો તેમજ ધર્મકાર્યોને કરતો છતો, હુ અન્તરદૃષ્ટિ ધારણ કરીને વિશેષ પ્રયત્નથકી વર્તીશ, એમ ઉત્તમ જ્ઞાની સકલ્પ કરે છે

ભાવાર્થ—ભોગ્યકર્મને વિવેકથી જાણતા તેમા બધાવાનુ થતું નથી જ્ઞાની, ભોગાવલીકર્મ ભોગવતો છતો તેમા વૈરાગ્યભાવ ધારણ કરે છે શ્રીતીર્થંકરોના ગૃહાવાસના ભોગકર્મનું દૃષ્ટાત અત્ર સમજવુ પોતાની યથાશક્તિથી વ્યાવહારિક ધર્મકાર્યોને જૈનધર્મના ફેલાવા માટે તથા જૈનધર્મની પ્રભાવના માટે પ્રયત્ન કરે છે બાહ્યમા રાગ દ્વેષનો પરિણામ ન થાય તેમાટે વિશેષ જ્ઞાનોપયોગ, વૈરાગ્ય વગેરેનો પ્રયત્ન કરે છે અને તેવડે અન્તર્દષ્ટિ ધારણ કરીને સર્વત્ર વિવેકદૃષ્ટિથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ પ્રમાણે વર્તે છે જ્ઞાનિપુરૂષ આવોજ સકલ્પ કરી પોતાના જીવનને ઉચ્ચ ભૂમિકાવાળુ બનાવે છે અને ઉચ્ચ દૃષ્ટિ ઉચ્ચ સૃષ્ટિમા પ્રવેશ કરે છે નાટકીયો લીધેલા વેષને ભજવે છે પણ તેથી પોતાને ભિન્ન માને છે, તેમ જ્ઞાની પણ કર્મયોગે કાર્યોને કરતો છતો પણ પોતાને તેથી ભિન્ન માને છે બહુરૂપી જેમ અનેક વેષ લે છે પણ પહેરેલા વેષો એજ હુ છુ એમ માનતો નથી, તેમ જ્ઞાની પણ જે જે બોલે છે, જે જે જુએ છે, જે જે સાભળે છે, જે જે કરે છે, જે જે કરાવે છે, તે તે સર્વ હું છુ અને તે મ્હારૂ છે, એમ માનતો નથી, તેથી તે અજ્ઞાનિયોના કરતા કરોડો ઘણા ઉંચા પગથીએ ઉભો રહેલો છે અને પોતાની કાર્યપ્રવૃત્તિ ચલાવે છે એમ અવબોધવુ જ્ઞાનીનું દેખવુ, ચાલવુ, અને બોલવુ સર્વ આશ્ચર્યરૂપ છે વ્યવહારે વ્યવહારનાં કાર્ય કરે છે અને નિશ્ચયથી પોતાના સ્વરૂપમા સ્થિર રહે છે જ્ઞાની અધિકાર પ્રમાણે વ્યવહારના સર્વ કાર્યો કરે છે, ધર્મસૂત્રની આજ્ઞાનો તે લોપ કરતો નથી બાળજીવોની દૃષ્ટિ પ્રમાણે બાળજીવોને તેના અધિકાર પ્રમાણે બતાવે છે અને પોતાના અધિકાર

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને દેખવા તથા જાણવામાં તેમજ આવશ્ય કાર્ય કરવામાં નિર્લેપતા સૂચવે છે ઉત્તમ જ્ઞાનવિના નિર્લેપતા આવવી મહા દુર્લભ છે શ્રીતીર્થંકરોએ ગૃહાવાસમા આવી નિર્લેપતા રાખી હતી સર્વ દેખવાના પદાર્થોથી દૂર રહીને તો સર્વે રાગ અને દ્વેષથી દૂર રહે, સ્ત્રીને દેખ્યાવિના તો સર્વે રાગરહિત હોય, શત્રુને જાણ્યા તથા દેખ્યાવિના તો સર્વે દ્વેષ ન કરે, પણ સ્ત્રી શત્રુ, વગેરે પદાર્થો દેખવામા તથા જાણવામા આવે ત્યારે ઉત્તમ જ્ઞાનવિના રાગદ્વેષથી નિર્લેપ રહી શકાય નહીં, એમ અનુભવ કરતાં જણાઈ આવે છે રાગકારક અને દ્વેષકારક વસ્તુઓમાં રાગની અને દ્વેષની કલ્પનાનો ઉત્તમ આત્મજ્ઞાનવિના ક્ષય થતો નથી, એ ચોક્કસ વાત છે

રાગ અને દ્વેષકારક વસ્તુઓ સામી દરરોજ દેખવામા આવે, તેમજ જાણવામા આવે તેમજ તે વસ્તુઓ દરરોજ પાસે દેખાય, કદાપિ સ્ત્રી વગેરે લલચાવે તોપણ જે જ્ઞાનના પ્રતાપે મનમા રાગ અને દ્વેષ ન થાય તેજ ઉત્તમ જ્ઞાન જાણવુ પાચે ઇંદ્રિયો, સુણવાનું, જોવાનુ, સુંઘવાનુ, ચાખવાનુ તથા સ્પર્શવાનુ કાર્ય કરે તોપણ કોઈપણ વિષય પ્રતિ રાગ ન થાય, તેમજ કોઈ પણ વિષમ પ્રતિ દ્વેષ ન થાય આજ ઉત્તમ જ્ઞાનની દશા છે એવી દશાવાળાનુ ઉત્તમ ચારિત્ર છે રાગ અને દ્વેષકારક વસ્તુઓ દૂર હોય ત્યાસુધી તો અનેક મનુષ્યો નિરાગી અને નિર્દ્વેષી માલુમ પડે, પણ તે વસ્તુઓ પાસે આવતાં રાગ અને દ્વેષના સસ્કાર જાગ્રત ન થાય ત્યારે તે વખતે દેખ્યુ અને જાણ્યુ ઇત્યાદિ સર્વે રાગ અને દ્વેષમાં સહાયકાર થઈ પડે છે મોહકારક વસ્તુઓ દૂર છતા વૈરાગી અને તે વસ્તુઓનો સબધ છતા રાગી આવી જ્ઞાનદશાવાળા જીવોનો દરજ્જો નીચો હોય છે, તેઓ ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના રાગદ્વેષના સસ્કારોનો ક્ષય કરી શકતા નથી, માટે તેવા પ્રકારના મનુષ્યોએ આત્મશક્તિ દશાધારક જ્ઞાનીનુ વર્તન ગ્રહવુ જોઈએ અને તેવા વર્તનમાટે ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ જ્ઞાનિની એવી ઉત્તમ દશાને અન્ય અધિકારીયો પારખી શકતા નથી અને તે બાબતની પરીક્ષામા પડવાથી તેઓને કંઈ તત્ત્વ હાથમા આવતું નથી કહ્યુ છે કે, મધુરાને પરીક્ષા શી? અધુરાની પરીક્ષા શી? અધુરાને પરીક્ષા કરવાનો શો હક્ક છે? તેમજ અધુરાની પરીક્ષા શા માટે કરવી જોઈએ? મુમુક્ષુઓએ તો એવી ઉત્તમ જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘટતા ઉપાયો આચરવા જોઇએ જ્યાસુધી દેખતા, જાણતા અને અન્ય કાર્ય કરતા છતા પણ નિર્લેપ ન રહેવાય ત્યાસુધી સમજવુ કે ઉપર્યુક્ત આત્મજ્ઞાનની ઉત્તમ દશા પ્રાપ્ત થઈ નથી અને જ્યારે લખ્યા પ્રમાણે અનુભવ આવે ત્યારે સમજવુ કે એવી મારી દશા થઈ છે અન્ય યોગીની એવી દશા છે કે નહીં તેની જો પચાતમાં પડશો તો નિન્દા વગેરે દોષોવાળુ હૃદય

કરવુ પડશે અને ઉપર ચડવાના બદલે હેઠલ ઉતરવુ પડશે, માટે જિજ્ઞાસુ- ઓને અત્ર ભલામણ કરી છે તે ધ્યાનમા રાખવી ઉત્તમ આત્મજ્ઞાનીની દશા પ્રમાણે પોતાના આત્માની દશા કરવા ઉદ્યમ કરવો, એમ પ્રસગોપાત્ત અત્ર જણાવ્યુ છે, હવે મૂળ વિષયપર આવીએ આત્મજ્ઞાનિની આવી ઉત્તમ દશા થતા તે બાહ્યદૃષ્ટિથી પરાઙ્મુખ થાય છે અને મનને વશમાં રાખી ધર્મમાં પ્રવર્તે છે

આત્મજ્ઞાની આવી દશામાં ઉત્તમ સકલ્પ કરે છે તે જણાવે છે.

શ્લોક

अन्तर्दृष्टिं समाधाय, वर्तिष्येऽहं प्रयत्नतः ।
धर्मकार्याणि कुर्वन् सन्, भोग्यकर्म्मप्रवेदकः ॥ ९२ ॥

શબ્દાર્થ—ભોગ્યકર્મને જાણતો છતો તેમજ ધર્મકાર્યોને કરતો છતો, હું અન્તરદૃષ્ટિ ધારણ કરીને વિશેષ પ્રયત્નથકી વર્તીશ, એમ ઉત્તમ જ્ઞાની સકલ્પ કરે છે

ભાવાર્થ—ભોગ્યકર્મને વિવેકથી જાણતા તેમા બધાવાનુ થતું નથી જ્ઞાની, ભોગાવલીકર્મ ભોગવતો છતો તેમા વૈરાગ્યભાવ ધારણ કરે છે શ્રીતીર્થં કરોના ગૃહાવાસના ભોગકર્મનું દૃષ્ટાત અત્ર સમજવુ પોતાની યથાશક્તિથી વ્યાવહારિક ધર્મકાર્યોને જૈનધર્મના ફેલાવા માટે તથા જૈનધર્મની પ્રભાવના માટે પ્રયત્ન કરે છે આત્મામા રાગ દ્વેષનો પરિણામ ન થાય તેમાટે વિશેષ જ્ઞાનોપયોગ, વૈરાગ્ય વગેરેનો પ્રયત્ન કરે છે અને તેવડે અન્તરદૃષ્ટિ ધારણ કરીને સર્વત્ર વિવેકદૃષ્ટિથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ પ્રમાણે વર્તે છે જ્ઞાનિપુરૂષ આવોજ સકલ્પ કરી પોતાના જીવનને ઉચ્ચ ભૂમિકાવાળુ બનાવે છે અને ઉચ્ચ દૃષ્ટિ ઉચ્ચ સૃષ્ટિમા પ્રવેશ કરે છે નાટકીયો લીધેલા વેષને ભજવે છે પણ તેથી પોતાને ભિન્ન માને છે, તેમ જ્ઞાની પણ કર્મયોગે કાર્યોને કરતો છતો પણ પોતાને તેથી ભિન્ન માને છે બહુરૂપી જેમ અનેક વેષ લે છે પણ પહેરેલા વેષો એજ હું છુ એમ માનતો નથી, તેમ જ્ઞાની પણ જે જે બોલે છે, જે જે જુએ છે, જે જે સાભળે છે, જે જે કરે છે, જે જે કરાવે છે, તે તે સર્વે હું છુ અને તે મ્હારૂં છે, એમ માનતો નથી, તેથી તે અજ્ઞાનિયોના કરતા કરોડો ઘણા ઉચા પગથીએ ઉભો રહેલો છે અને પો- તાની કાયપ્રવૃત્તિ ચલાવે છે એમ અવબોધવુ જ્ઞાનીનું દેખવુ, ચાલવુ, અને બોલવુ સર્વ આશ્ચર્યરૂપ છે વ્યવહારે વ્યવહારના કાર્ય કરે છે અને નિશ્ચયથી પોતાના સ્વરૂપમા સ્થિર રહે છે જ્ઞાની અધિકાર પ્રમાણે વ્યવહારના સર્વ કાર્યો કરે છે, ધર્મસૂત્રની આજ્ઞાનો તે લોપ કરતો નથી બાળજીવોની દૃષ્ટિ પ્રમાણે બાળજીવો ... અધિકાર પ્રમાણે બતાવે છે અને પોતાના

પ્રમાણે પોતે કરે છે જ્ઞાનીપુરૂષ, પોતાની સાધ્યદશાને કદાપિ ભૂલતો નથી તે પોતાના આત્મોપયોગમાં રમણતા કરે છે અને પરમસુખ માટે ધર્મની આરાધના કરે છે

આત્મજ્ઞાનિની દશા બતાવ્યા બાદ ભવ્ય જીવોને આત્મપ્રતીતિ કરાવવા માટે દૃષ્ટાંતદ્વારા આત્મસ્વરૂપ જણાવે છે.

શ્લોક

काष्ठे वन्हिस्तिले तैल, घृत दुग्धे च तिष्ठति ।
तद्वत् कर्म्मप्रयोगेण, आत्मा देहे प्रतिष्ठते ॥ ९४ ॥

શબ્દાર્થ—કાષ્ઠમાં વહ્નિ, તિલમાં તૈલ, દુધમા ઘૃત, જેમ રહે છે, તેની પેઠે કર્મના પ્રયોગવડે દેહમાં આત્મા રહે છે

ભાવાર્થ—દેહમાં આત્મા રહે છે પણ દેહથી ભિન્ન છે દેહ પાંચ પ્રકારના છે ઔદારિકશરીર, વૈક્રિયશરીર, આહારકશરીર, તૈજસશરીર અને કાર્મણશરીર, આ પાચ પ્રકારના શરીર છે જ્યાંસુધી આત્મા સંસારમાં છે ત્યાંસુધી તેની સાથે દરેક ગતિમા તૈજસ અને કાર્મણશરીર સાથે રહે છે કર્મના યોગે અનાદિકાળથી આત્મા દરેક ગતિ યોગ્ય શરીરને ધારણ કરી તેમા આયુષ્યની મર્યાદાપર્યંત રહે છે આત્મા શરીરમા રહે છે પણ તે શરીરથી ભિન્ન છે કેટલાક પંચભૂતને આત્મા માને છે, પણ પંચભૂત તે આત્મા નથી આ મા પંચભૂતથી ન્યારો છે આ મારૂપ શરીર છે એમ કહેનાર શરીરથી ભિન્ન ઠરે છે હું ગૌર છુ હું સ્થૂલ છુ આવી બુદ્ધિ તો ભ્રાંતિથી ઉત્પન્ન થાય છે હું ગૌર શરીર ધારક છુ હું સ્થૂલશરીર ધારક છું એમ અર્થ અવબોધિને આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ કરવી આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ થવી મહા દુર્લભ છે અનુભવજ્ઞાનથી આત્માની પ્રતીતિ થાય છે કોઈ અધ્યાત્મતત્ત્વવેત્તાઓને અનુભવજ્ઞાન થઈ શકે છે શ્રીસદ્ગુરૂની ઉપાસના કર્યાવિના આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ થતી નથી. આત્માની અસ્તિતા માટે આ ત્મસ્વરૂપનામના અસ્મત્કૃત ગ્રંથમાં ઘણું કહેવામાં આવ્યું છે માટે અત્ર વિશેષ વિસ્તારથી લખવામાં આવતું નથી આત્માની અસ્તિતાવિના આત્મા નથી એવું વાક્ય બોલી શકાયજ નહીં આત્મા નથી એ વાક્ય કહેનાર આત્માનું જ્ઞાન કરીને આત્મા નથી એમ બોલે છે કે, આ માનું જ્ઞાન કર્યાવિના આત્મા નથી એમ બોલે છે? પ્રથમ પક્ષ અંગીકાર કરીને કહેશો કે “આત્માનું જ્ઞાન કરીને આત્મા નથી એમ બોલે છે” આમ પણ કહેવુ આત્માની અસ્તિતાજ સિદ્ધ કરે છે કારણ કે પ્રથમ આત્મા નામનો પદાર્થ છે એમ જાણ્યુ નથી એમ કહેવુ તે સત્યનો અપલાપ માત્ર છે આત્માનું જ્ઞાન થયુ

તે આત્માવિના થાય નહીં અને આત્મા છે તો આત્મા નથી એમ કહેવાયજ નહીં દ્વિતીય પક્ષ અગીકાર કરીને કહેશો કે આત્માનુ જ્ઞાન કર્યાવિના આત્મા નથી એમ કહીએ છીએ ત્યારે તો સિદ્ધ થયુ કે, આત્માનુ જ્ઞાન કર્યાવિના આત્માનો નિષેધ કરશો તો જે જે પદાર્થો નહીં જાણી શકો તે સર્વનો નિષેધ કરવો પડશે, પણ તેથી તે પદાર્થજ નથી એમ માની શકાશે નહીં—કારણ કે તે બાબતનું જ્ઞાન નહીં હોવાને લીધે–આમ વિચારતા આત્માની અસ્તિતા સિદ્ધ ઠરે છે ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે કોઇને તેનુ પૂર્ણ જ્ઞાન હોવુ જોઇએ? ઉત્તરમા કહેવુ પડશે કે આત્માનું પૂર્ણ જ્ઞાન કરનાર તથા આત્માને સાક્ષાત્ દેખનાર શ્રીમહાવીર પ્રભુ છે, માટે આત્મા છે એમ મુક્તકંઠે માન્યાવિના છૂટકો નથી યુરોપખડમા પ્રથમ જડવાદ અત્યત પ્રસર્યો હતો, ત્યા પણ હાલ ચૈતન્યવાદ પ્રસરવા લાગ્યો છે, આર્યાવર્તમા તો ઘણા કાળથી ચૈતન્યવાદનો સિદ્ધાત પ્રસરી રહ્યો છે સવ દેશોને આત્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે હિંદુસ્થાન ગુરૂરૂપ થયુ છે અને થશે નિવૃત્તિમાર્ગમા આર્યાવર્તની સદાકાળ ઉત્તમતા રહેશે આર્યાવર્તમા મહાન્ આત્મતત્ત્વવેત્તા મુનિવરો ઉત્પન્ન થાય છે અને તે ચૈતન્યવાદને જ્યા ત્યા આર્યાવર્તમા પ્રસરાવે છે આત્માની અસ્તિતા ત્રણ કાળમા એકસરખી હોવાથી આત્મા નિત્ય ઠરે છે આત્મા અનાદિકાળથી કર્મના યોગે શરીર ધારણ કરે છે, આત્માના ગુણો, કર્માવરણોથી ઢકાયા છે જે જે અશે કર્માવરણો ખરે છે તે તે અશે આત્માના જ્ઞાનાદિક ગુણો ખીલે છે સપૂર્ણપણે કર્માવરણો ખરતા સપૂર્ણપણે આત્માના ગુણો ખીલે છે આત્માની જ્ઞાનશક્તિ પોતાના પ્રકાશને પ્રતિદિન કર્માવરણોને દબાવીને વધારતી જાય છે, માટે આત્માના જ્ઞાનાદિક ગુણો પ્રાપ્ત કરવા સદાકાળ ઉદ્યમ કરવો દુધમા ઘી જેમ વ્યાપી રહ્યુ છે, તેમ અસખ્ય પ્રદેશી આત્મા, સપૂર્ણ શરીરમા વ્યાપી રહ્યો છે, તેનુ સ્મરણ કરવુ જોઇએ જડ વસ્તુને જડ તરીકે જાણવી જોઇએ અને આત્માને આત્મા તરીકે જાણી તેની શ્રદ્ધા કરવી જોઇએ

આનન્દરૂપ આત્મા પોતેજ છે છતા અજ્ઞાની જીવો દેખી શકતા નથી તે જણાવે છે.

શ્લોક

उत्कृष्टानन्दसम्पन्नं, ज्ञानरूप सनातनम् ।
ध्यानहीना न पश्यन्ति, ह्यज्ञानावृतचेतसः ॥ ९५ ॥

શબ્દાર્થ—ઉત્કૃષ્ટાનન્દ સપન્ન જ્ઞાનરૂપ, સનાતન એવા આત્માને, અજ્ઞાનથી આવૃત ચિત્તવાળા-ધ્યાનહીન મનુષ્યો દેખી શકતાજ નથી

ભાવાર્થ—અજ્ઞાનથી આચ્છાદિત ચિત્તવાળા અને ધ્યાનહીનો, આત્માને દેખી શકતા . વરણીય કર્મનો પડદો જેમ જેમ ગળે

અને જેમ જેમ આત્મતત્ત્વનું ચિંતવન કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ આત્મ તત્ત્વનો ભાસ થતો જાય છે આત્મતત્ત્વ સબંધી પૂર્વ લક્ષ્ય રાખ્યાવિના તેનો અનુભવ પ્રાપ્ત થતો નથી ભલે હજારો વસ્તુઓનુ વિજ્ઞાન સપાદન કરી સાયન્સ વિદ્યાના પ્રોફેસરો ગણાઓ, પણ પોતાના આત્માને અવબોધ્યાવિના સહજાન દની પ્રાપ્તિ થતી નથી આત્માને નહીં જાણનારા પોતે પોતાના શત્રુઓ બને છે અને આત્માને જાણનાર પોતે પોતાના મિત્રો બને છે આત્માને નહિ દેખનાર મનુષ્ય હજારો વસ્તુઓને દેખે છે, તોપણ તે સહજ આનન્દ મેળવી શકતો નથી અને આત્માને દેખનાર, હજારો વસ્તુઓને નહિ દેખતા પણ સહજ આન દ ભોગવે છે જે જે વસ્તુઓ દેખાય છે, તેમજ જે જે વસ્તુઓ જાણી શકાય છે, તે સર્વે આત્મતત્ત્વનોજ મહિમા છે દેખવા અને જાણવામા આત્માનોજ મહિમા છે આત્માવિના કોઈ દ્રવ્ય અન્ય પદાર્થોને દેખી અગર જાણી શકતું નથી, દેખવુ અને જાણવુ એજ આત્માનુ લક્ષણ છે જે જે દેખે છે, જે જે જાણે છે, તે સર્વે આત્માઓ છે જેટલા ચમત્કારો ભૂતકાળમા થયા અને જેટલા ચમત્કારો ભવિષ્યકાળમા થશે તે સર્વમા આત્માનોજ મહિમા જાણવો આત્માઓજ પરમાત્માઓ થાય છે આત્માઓજ પરમાત્માઓનુ ધ્યાન તથા ભક્તિ કરે છે, આત્માઓજ પૂજક છે અને આત્માઓજ પૂજ્ય બને છે આત્માઓજ સાધુઓ અને સાધ્વીઓ તરીકે બની પોતેજ જગમ તીર્થનાં દર્શન કરાવે છે, આત્માઓજ શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ તરીકે બને છે જ્યા ત્યા આત્માઓજ બોલી રહ્યા છે, જ્યા ત્યાં આત્માઓજ અનેક જાતની પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, જ્યા ત્યા આત્માઓજ અનેક પ્રકારના નામોને તથા દેહોને ધારણ કરી રહ્યા છે, જ્યા ત્યાં આત્માઓજ પ્યારા લાગે છે, પણ ધ્યાનહીન પુરૂષો આત્માને દેખી શકતા નથી, જ્યારે જ્ઞાન અને ધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારેજ આત્માને દેખી શકાય છે અજ્ઞાનિયો આત્માને દેખી શકતા નથી, તેમજ તેઓ આત્મતત્ત્વની જિજ્ઞાસા પણ મોહના જોરે કરતા નથી

ઉત્તમ પુરૂષો આત્માનુ ચિંતવન કરે છે ઇત્યાદિ ભેદોને પ્રસગત શ્લોકકાર જણાવે છે.

શ્લોક

ज्ञानिनामात्मचिन्तास्या–दज्ञानिना कुतो भवेत् ।
मध्यमानां वपुश्चिन्ता, भोगचिन्ता तु मोहिनाम् ॥ ९६ ॥

શબ્દાર્થ —જ્ઞાનિયોનેજ આત્મતત્ત્વ સબધી વિચાર થાય છે અજ્ઞાનિથી હોઈ શકે ? અર્થાત્ ન હોઈ શકે મધ્યમ પુરૂષોને શરીરની આદિ રહે છે અને મોહી અર્થાત્ મૂઢોને ભોગની ચિન્તા રહે છે

ભાવાર્થ—જ્ઞાનિયોને મુખ્ય ભાગે આત્મતત્ત્વની ચિન્તા રહે એ સ્વાભાવિક છે આત્માની જ્ઞાનાદિ શક્તિયોને ખીલવવામાટે જ્ઞાનિ પુરૂષો અનેક શુદ્ધ વિચારો કરે છે, જગતના આત્માઓનુ શુભ ચિંતવે છે, આત્માઓનો ઉદ્ધાર કરવા અનેક પ્રકારના શુભ વિચારો ચલાવે છે જ્ઞાનિયો જ્ઞાનના ગ્રન્થો રચીને જગતની ઉચ્ચસ્થિતિ કરે છે, તેઓ દુનિયાને સત્ય તરફ આકર્ષવા સદાકાળ પ્રયત્ન કરે છે, પોતાના આત્માને ક્ષણે ક્ષણે ઉચ્ચ સ્થિતિપર ચઢાવવામાટે અનેક પ્રયત્નો કરે છે જ્ઞાનિયો આત્માના સ્વાભાવિક ગુણોનુ ધ્યાન ધરે છે અને સમાધિના સુખ પ્રાપ્ત કરે છે

અજ્ઞાનિયો તેથી ઉલટા વર્તે છે, તેઓ પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરી શકતા નથી બાહ્ય દૃષ્ટિવડે જ્યા ત્યા ફર્યા કરે છે, ઉત્તમ સુખ પ્રતિ લક્ષ્ય રાખતા નથી, અનંત દુ ખથી મુક્ત થવાનો વિચાર કરી શકતા નથી, આત્મજ્ઞાન સબંધી પુસ્તકોનું વાચન, મનન કરતા નથી મધ્યમ પુરૂષોને શરીરની ચિન્તા રહે છે તેથી શરીર સુખમાટે સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે, શરીર સપત્તિમાજ સર્વસ્વ માની લેછે, પાચ ઇન્દ્રિયો સબધી સુખો પ્રાપ્ત કરવા સારૂ, મન, વચન અને કાયાનો ઉપયોગ કરે છે, પણ કંઇક આત્મતત્ત્વ સબધી રૂચિવાળા હોય છે, તેથી તેઓ તપ, જપ, દયા અને દાન, વગેરેનુ સેવન કરે છે મોહથી મૂઢ બનેલા અધમ પુરૂષોને તો સદાકાળ ભોગની ચિન્તા રહે છે, ભોગરૂપ કાદવમા ભૂંડની પેઠે રાચીમાચી રહે છે, આર્તધ્યાન અને રૌદ્ર ધ્યાનમા લયલીન રહી અનેક પ્રકારની બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી હિંસારંભોનુ સેવન કરે છે, અનેક પ્રકારની યુદ્ધની પ્રવૃત્તિયો કરે છે, હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર અને પરિગ્રહ, વગેરેમા મસ્ત રહે છે, મિથ્યાત્વ દશામા નિમગ્ન રહે છે જગતમા એમ ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ પુરૂષોના લક્ષણો જાણવા

આત્મદૃષ્ટિ કર્યાવિના કદાપિ કાળે આત્મસુખ પ્રાપ્ત થતુ નથી,
માટે ઉત્તમ પુરૂષ થવુ હોય તો આત્મદૃષ્ટિ ધારણ
કરવી જોઇએ, તેમ ન બનશે તો કોઈ ઠેકાણે
સુખ મળશે નહિ તે જણાવે છે.

શ્લોક

ऊर्ध्वंगच्छेदधोगच्छे—च्छुद्धदृष्टिपराङ्मुखः ।
तथापि शर्मनाप्नोति, स्वप्नमिष्टान्नभुक्तिवत् ॥ ९७ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધ દૃષ્ટિ પરાઙ્મુખ મનુષ્ય, ઉંચે જાય અગર નીચે જાય, તોપણ સ્વપ્નમા જોવાતા મિષ્ટાન્ન ભોજનની પેઠે સુખ પામતો નથી

ભાવાર્થ—આત્માના ગુણોમાં રમણતા કરવી અને આત્માને આત્મસ્વભાવેજ દેખવો તેને શુદ્ધદૃષ્ટિ કહે છે શુદ્ધદૃષ્ટિથી રહિત જીવ ભલે ઉંચે

જાય વા નીચે જાય તોપણ તે ખરા સુખનો અધિકારી બનતો નથી સુખ લેવા માટે દુનિયા મથે છે પણ અન્તે જ્યારે ખરૂં સુખ મળતું નથી ત્યારે હાથ ખંખેરે છે રાજા, બાદશાહ અને ચક્રવર્તિને પણ બાહ્ય પદાર્થાથી ખરૂ સુખ મળતું નથી બાહ્ય પદાર્થોવડે કોઈ ધનપતિ, સુખ લેવા પર્વતોના શિખરોપર હવા ખાવા જાય તોપણ ત્યાં ખરૂ સુખ મળતું નથી અને ક્ષણિક સુખ સદાકાળ રહેતું નથી શારીરિક રોગોથી બાદશાહો, શહેનશાહો પણ દુઃખી થાય છે બાહ્ય હવા ખાવાના પર્વતોપર ચઢેલા બાદશાહો પણ માનસિક ચિન્તાથી જરામાત્ર સુખ પામી શકતા નથી ગાડીઓમા બેસી ફરનારા પરિવારવાળા અને કરોડાધિપતિ શેઠો પણ મનમા ઉત્પન્ન થએલ ચિન્તાસાગરમા બુડે છે ઉપરથી હસે છે છતાં અન્તરમા મહાદુઃખ પામે છે કોઈ ધનની ચિન્તાથી દુઃખ પામે છે, કોઈ આજીવિકાથી દુઃખ પામે છે, કોઈ પદવીઓમા લોભની ચિન્તાથી દુઃખ પામે છે, કોઈ પુત્ર પ્રાપ્તિની ચિન્તાથી દુઃખ પામે છે કોઈ વિદ્યા ભણવાની ચિન્તાથી દુઃખ પામે છે, કોઈ વૈભવ થતાં માનની લાગણીથી દુઃખ પામે છે, કોઈ આબરૂદાર છતા અપકીર્તિના ભયથી દુઃખી થાય છે કોઈ બ્રહ્મચારી છતાં વ્યભિચારના ચઢેલા આરોપથી દુઃખી થાય છે, કોઈ પારકાની અદેખાઇથી દુઃખી થાય છે કોઈ અનેક પ્રકારના રોગોથી ખી થાય છે, કોઈ અનિષ્ટ વસ્તુઓના સયોગથી દુઃખી થાય છે, કોઈ અનેક આળ ચઢવાથી દુઃખી થાય છે, કોઈ પોતાની ઇચ્છાઓ પૂર્ણ ન થતાં દુઃખી થાય છે કોઈ વિદ્વાન્ છતા ખડનમડનમા હારે તો દુઃખ પામે છે, કોઈ અનેક પદવીઓને ધારણ કરે છે છતાં અનેક તૃષ્ણાઓથી દુઃખી થાય છે કોઇ ઘણા પરિવારવાળો છતા પણ અન્ય પદાર્થથી દુઃખી થાય છે કોઈ મનુષ્ય, અનેક પ્રકારના સુખમા લયલીન રહે છે પણ એક જાતના દુઃખથી તે સડે છે સુખના માટે મનુષ્યો ગમે ત્યા જાય છે પણ તેવી તેઓ શાંતિ પામતા નથી અને ઉલટા અશાન્ત પ્રવાહમા ઘસડાય છે કોઈ મનુષ્ય હવા ખાવાને માટે અને તેથી સુખ લેવાને માટે હવાના સ્થળો શોધે છે અને ત્યા ઘણા વખત સુધી રહે છે તો ત્યા પણ સુખ ભાસતું નથી તેથી કહેવુ પડે છે કે ક્ષણિક પૌદ્ગલિક સુખ માટે દેવલોકમા જવાની ઇચ્છા કરો વા ભુવનપતિ થવાની ઇચ્છા કરો પણ ક્ષણિક સુખો અન્તે નષ્ટ થતાં પાછી સુખની ઇચ્છા કરવી પડે છે અને તેમાટે અનેક બાહ્ય હેતુઓને સેવવા પડે છે તો પણ સદાકાળનું નિત્યસુખ તો મળતું નથી કારણ કે બાહ્યદૃષ્ટિથી બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખની બુદ્ધિ થાય છે અને બાહ્યપદાર્થોની ક્ષણિકતાથી બાહ્યસુખ ટળે છે શુદ્ધદૃષ્ટિ પરાઙ્મુખ જીવ ખરૂ સુખ જોઈ શકતો નથી તેમ તેનો અનુભવ કરી શકતો નથી

अन्तर्दृष्टिथी नित्यसुखनो निश्चय थाय छे

આત્મામા જોવાની દૃષ્ટિને અન્તર્દૃષ્ટિ કહેવામા આવે છે અન્તર્દૃષ્ટિથી આત્માને પોતાના સુખનો નિર્ધાર થાય છે અને સુખનો અનુભવ આવે છે આત્મા પોતાની આત્મદૃષ્ટિથી જુવે છે તો તેને એમ લાગે છે કે પોતાનામા સુખ છે યોગિયો ગુફાઓમા અન્તર્દૃષ્ટિના પ્રતાપે સુખનો આસ્વાદ કરતા પડી રહે છે, માટે આત્મજ્ઞાનદ્વારા અન્તર્દૃષ્ટિ કરવાની અત્યત આવશ્યકતા છે અન્તર્દૃષ્ટિથી પરાઙ્મુખ થએલો સ્વપ્નમિષ્ટાન્ન જમણની પેઠે બાહ્ય પદાર્થોથી કદી સુખ પામીને ઠરતો નથી, એમ સર્વને અનુભવથી પણ જણાય છે

જડોમાં સુખધર્મ નથી તેથી, જડ પદાર્થોથી કદી ખરૂં સુખ પ્રાપ્ત થતુ નથી. મૂઢ મનુષ્યોનેજ જડામા સુખની બુદ્ધિ રહે છે. એમ પ્રસગત જણાવે છે.

श्लोक

शर्मधर्मो न यस्याऽस्ति, नैवास्ति शर्मवेत्तृता ।
कुतस्तादृग्जडे शर्म, मूढस्तत्र प्रधावति ॥ ९८ ॥

શબ્દાર્થ —જે જડનો શર્મ (સુખ) એ ધર્મ નથી અને જે જડમા સુખને જાણવાની શક્તિ નથી, એવા પ્રકારના જડ પદાર્થમા ક્યાથી સુખ હોય? અલબત ન હોય મૂઢ મનુષ્ય, તેવા જડ પદાર્થમા દોડે છે, અર્થાત્ જડ પદાર્થને સુખની બુદ્ધિથી ભેગા કરે છે

ભાવાર્થ —જ્ઞાન, દર્શન, આનન્દ એ આત્માના ધર્મ છે, જડમા જ્ઞાનાદિ ગુણો કદાપિકાળે રહેતા નથી જડમા જડપણું છે પૌદ્ગલિક જડ પદાર્થોમા સુખ નથી અને તે સુખ ધર્મને જાણી પણ શકતા નથી આજ સુધી કોઈ પૌદ્ગલિક જડ પદાર્થથી ખરૂ સુખ પામ્યો નથી અને કોઈ પામનાર નથી કરોડાધિપતિયો, રાજાઓ, બાદશાહો, શહેનશાહો, જડ પદાર્થથી આજ સુધી કોઈ સુખી થયા નથી કરોડાધિપતિયોના મનમા અનેક પ્રકારના દુખો ઉત્પન્ન થાય છે તે જ્યા ત્યા સુખને માટે દોડધામ કરે છે, પણ તેઓને ચિન્તા, શોક, તૃષ્ણા, રોગ, વૈર અને લોભ વગેરે ઘેરો દુખના સાગરમાં પટકે છે બહારથી તેઓ અજ્ઞાનિ નિર્ધનોની દૃષ્ટિમા સુખી ભાસે છે પણ જ્ઞાનિયો તો તેઓનુ હૃદય જોઈ શકે છે અને તેથી તેઓને દુખાધિપતિ વગેરે ઉપનામોથી ઓળખે છે રાજાઓની અને શહેનશાહોની પણ જ્ઞાનિયો દુખી દશા જોઈ શકે છે અને તેથી જ્ઞાનિ પુરૂષો તેવાઓની જીદગીનું કઈ મહત્વ જણાતું [illegible] તેવાઓની તેઓ પરવા કર

રાખતા નથી જડ પદાર્થોની તૃષ્ણા તેઓ રાખતા નથી કારણ કે જડ પદાર્થો પૌદ્‌ગલિક સુખ દેવા સમર્થ છે, પણ આત્મિક નિત્ય સુખ દેવા સમર્થ નથી જે મૂઢ મનુષ્ય છે તે અમિતવત્ બાહ્યલક્ષ્મી તરીકે કહેવાતા પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે દોડધામ કરી મૂકે છે બાહ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે અમુક મનુષ્યોનો ઘાત કરે છે, સતાવે છે, પીડે છે, અનેક પ્રપંચો કરે છે અને કોઈનું સુંદર શરીર દેખી મુઝાય છે લલનાઓના શરીરમાં રાગ કરે છે પણ અન્તે ઝાંઝવાના જલની પેઠે હાય! કંઈ સુખ મળ્યું નહીં, અન્તે કંઈ રહ્યું નહીં, એવા નિરાશાના ઉદ્‌ગાર કાઢે છે છેવટ તેને સમજાય છે કે અરે મેં જે પદાર્થો માટે મહેનત કરી અને તે પદાર્થોને ભેગા કર્યા પણ તે ખરૂં સુખ આપવા સમર્થ નથી જે જડ પદાર્થમાં સુખની બુદ્ધિથી અત્યંત મમત્વ ધારણ કરે છે, તે ગમે તેવો વિદ્વાનનો પ્રોફેસર હોય, ગમે તેવો રાજા હોય તોપણ તે મોહબુદ્ધિયોગે મૂઢ ગણાય છે આત્મામાં ખરેખ સુખનો નિશ્ચય કર્યો હોય છે, તેવા પુરૂષો અધિકાર અને શક્તિપ્રમાણે ગૃહસ્થ ધર્મને અગર સાધુધર્મને અંગીકાર કરે છે જડ વસ્તુઓના સંબંધમાં આવે છે પણ તેઓ તેમાં સત્ય સુખની બુદ્ધિ માની લેતા નથી

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનિની દૃષ્ટિનું ઉપર પ્રમાણે તારતમ્ય જણાવીને હવે સ્વધર્મ અને પરધર્મયોગે શ્રેષ્ઠત્વ જણાવે છે. જ્ઞાનદૃષ્ટિ જણાની પણ જ્ઞાન પામતા છતા પણ કંઈ સર્વના એક-સરખા અધિકાર રહેતા નથી, કોઇ શ્રાવકનો ધર્મ અંગીકાર કરે છે અને કોઇ સાધુનો ધર્મ અંગીકાર કરે છે, માટે અવસ્થાભેદે અધિકાર ભેદ હોય છે, તેથી શ્રાવક અગર સાધુની ભિન્ન અધિકારદશાના ત્યાગભેદે શ્રેષ્ઠત્વ, અશ્રેષ્ઠત્વ, અને એ સ્વાભાવિક છે તેથી તેને પ્રસંગાનુસારે જણાવે છે.

શ્લોક

श्रेष्ठा' सर्वे स्वधर्मेण, परधर्मे न तादृशाः ।
अधिकारिवशाद्धर्मो, ह्यधिकारिवशात्क्रियाः ॥ ९९ ॥

શબ્દાર્થ—સર્વે સ્વધર્મમાં શ્રેષ્ઠ છે પરધર્મમાં તેવા નથી. અધિકારી અને અધિકારી વશથીજ ક્રિયા કહેવાય છે

ભાવાર્થ—શ્રાવકાવસ્થામા રહેલો એવો શ્રાવક, પોતાના વ્રત આદિ સ્વધર્મ ન પાળે અને તે મિથ્યાત્વદશારૂપ પરધર્મ પાળે તો શ્રેષ્ઠ નથી તેમજ તે શ્રાવકપણામા સાધુનો વેષ પહેર્યાવિના સાધુપણાની ક્રિયાઓ કરે અને પોતાનો શ્રાવકનો આચાર ન પાળે તો તે ગૃહસ્થ દશાના કાલમા શ્રેષ્ઠ ગણાતો નથી, કારણ કે શ્રાવકે શ્રાવકાવસ્થામા શ્રાવકના જે જે ધર્મો કહ્યા હોય તે પાળવા જોઇએ ગૃહસ્થ શ્રાવક વેષે સવા વિસવાની દયા પાળી શકાય છે, તેના ઠેકાણે ગૃહસ્થ શ્રાવકાવસ્થામા શ્રાવકનુ કર્તવ્ય છોડીને સાધુનો વેષ પહેર્યાવિના સાધુની પેઠ ગોચરી વિહાર વગેરે આચરણોને કરે તો તે શ્રાવકપણામા પણ ગણાતો નથી અને સાધુના વેષવિના સાધુપણામા પણ ગણાતો નથી શ્રાવકે જો સાધુની પેઠે વર્તવુ હોય તો તેણે ગૃહસ્થનો વેષ ત્યજીને સાધુનો વેષ પહેરવો જોઇએ શ્રાવકો ગૃહસ્થાવાસમા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે વર્ગનુ આરાધન કરે છે ગૃહસ્થવેષમા, પ્રભુપૂજા, સાધુદાન, આવશ્યક, કપાળે તિલક ધારણ કરવુ, વગેરે આચારો શોભી શકે છે, તેમજ સાધુના સપૂર્ણ આચારો, ગૃહસ્થવેષમા શોભી શકતા નથી, માટે ગૃહસ્થવેષના કાલની અપેક્ષાએ શ્રાવકો પોતાના સૂત્ર કથિત ધર્માદિ આચારોવડે જેવા શ્રેષ્ઠ છે, તેવા સાધુરૂપ પરધર્મના આચારોવડે ગૃહસ્થપણામા શ્રેષ્ઠ નથી તેમજ સાધુનો વેષ ધારણ કરનાર સાધુઓનો સાધુધર્મ એ સ્વધર્મ કહેવાય છે અને સાધુવ્રતરૂપ સ્વધર્મની અપેક્ષાએ શ્રાવકધર્મ એ પરધર્મ કહેવાય છે સાધુઓ પોતાના સાધુવ્રતરૂપ ધર્મમા ઉત્તમ છે તેવા સાધુના વેષે પર એવો શ્રાવકનો આચારરૂપ ધર્મ પાળવામા ઉત્તમ નથી જૈનધર્મ એ સાધુ અને શ્રાવકનો સ્વધર્મ કહેવાય છે, જે જે કાલમા યોગ્યતાએ જે જે ધર્મ આદર્યો હોય તે તે તે કાલમા સ્વધર્મ કહેવાય છે, તેની અપેક્ષાએ આ વ્યાખ્યા સમજવી વ્યવહાર અને ગુણઠાણાની અપેક્ષાએ તો શ્રાવકના સ્વધર્મ કરતા સાધુનો સ્વધર્મ અનન્તગુણ ઉત્તમ છે અધિકારથી ભ્રષ્ટ એવો સાધુ તે સાધુના ધર્મમા શ્રેષ્ઠ નથી અને વ્રતાદિ અધિકારથી ભ્રષ્ટ એવો શ્રાવક તે શ્રાવકરૂપ સ્વધર્મમા શ્રેષ્ઠ નથી એવો સાગરશ ગ્રહણ કરવો ગૃહસ્થ શ્રાવકના આચારો અને સાધુધર્મના આચારોવડે પરસ્પર ભિન્નપણુ પડે છે ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ પણ ભિન્નપણુ ઠરે છે માટે અધિકારીની અપેક્ષાએ બોધ દેવો જોઇએ જે જીવ, જેવો અધિકારી હોય તેને તેવા પ્રકારનો ઉપદેશ દેવો જોઇએ યોગ્યતા જોઈ ઉપદેશ કરવો જોઇએ, યોગ્યતા તપાસ્યાવિના બોધ દેવાથી વક્તાને અને શ્રોતાને ઉલટો કલેશ થાય છે અમુક મનુષ્ય અમુકપર્યંત સમજી શકે છે, તો હેને હવે અમુક તત્ત્વ સમજાવવુ જોઇએ, પહેલી ચોપડીનો જે અધિકારી હોય તેને સાતમી ચોપડીનો બોધ દેવામા આવે તો તેમાં કહેનાર અને

સાંભળનારને ફાયદો થઈ શકતો નથી, તેમજ જે સાતમી ચોપડીનો અધિકારી હોય તેને પહેલી ચોપડીનો ઉપદેશ આપવામાં આવે તો તે પણ યોગ્ય નથી, માટે અધિકારી પ્રમાણે યોગ્યતા તપાસી બોધ દેવો જોઇએ અધિકારની પ્રાપ્તિ માટેજ સાધુઓને યોગ વહનની ક્રિયાઓ શાસ્ત્રોમાં ફરમાવી છે જીવવિચાર સમજવાની જેનામાં યોગ્યતા ન હોય તેની આગળ ભગવતીના ભાંગા ગણી બતાવવા તે યોગ્ય નથી, માટે અધિકારી વશત બોધ દેવાની શૈલી ધારવી જોઈએ વસ્તુત તેમાજ ફળની આશા રખાય છે અધિકારી પ્રમાણે વસ્તુ બતાવવી જોઈએ અહીં તો ઉલટો અનર્થ થાય છે, તેમજ અધિકારીના વ ગથી ક્રિયાઓનો બોધ પણ દેવો જોઇએ અને ક્રિયાઓ પણ પોતાના અ ધિકાર પ્રમાણે કરવી જોઇએ સાધુની ક્રિયાનો અધિકારી સાધુ છે અને શ્રાવકની ક્રિયાનો અધિકારી શ્રાવક છે, અર્થાત્ શ્રાવક ધર્મની ક્રિયાનો અ ધિકાર પ્રાપ્ત થયો હોય તો ગૃહસ્થે શ્રાવકની ક્રિયાઓ કરવી જોઇએ અને સાધુધર્મની ક્રિયાની યોગ્યતા પ્રગટી હોય તો સાધુવેષ અંગીકાર કરી સાધુ ધર્મની ક્રિયાઓ કરવી જોઇએ પોતાને સાધુ અગર શ્રાવક એ બે ધર્મમાંથી કયા ધર્મની યોગ્યતાનો અધિકાર પ્રગટ્યો છે, તેનો જિજ્ઞાસુએ સ્વયમેવ વિ ચાર કરી લેવો જોઇએ અને તે પ્રમાણે ગુરૂપાસે ક્રિયાનો આદર કરવો જો ઇએ પોતાને ધર્મની કઈ ક્રિયા કરવાની યોગ્યતા છે, તેનો પ્રથમથી નિર્ણય કરી પશ્ચાત્ તે ક્રિયાઓને આદરવી જોઇએ આગળની ક્રિયાઓનો અધિ કાર પ્રાપ્ત થતા પાછળની ક્રિયાઓને મૂકી આગળના ક્રિયાઓને આ રવી જોઇએ, આ શ્લોકનો અન્ય ભાવાર્થ નીચે મુજબ છે

સર્વે પદાર્થો પોતપોતાના ધર્મવડે શ્રેષ્ઠ છે અને સર્વે પદાર્થો અ ન્યપ દાર્થના ધર્મોવડે શ્રેષ્ઠ નથી સારાશ કે, આત્મા પોતાના જ્ઞાનાદિ ધર્મવડે શ્રેષ્ઠ છે અને તે પુદ્ગલ દ્રવ્યના ધર્મવડે શ્રેષ્ઠ નથી આત્મા પોતાના ધર્મવડે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, પણ તે કઈ પુદ્ગલના ધર્મવડે શ્રેષ્ઠ ગણાતો નથી, માટે આ ત્માએ પોતાના ધર્મોનો પ્રકાશ કરવો જોઇએ

આત્મા પોતાના ધર્મોને ખીલવીને પરમાત્મા થાય છે આત્માએ આ ત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરવી જોઇએ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યના ધર્મમાં અહંતા, મમતા ન કરવી જોઇએ જ્યાસુધી શરીર છે ત્યાંસુધી પુદ્ગલ દ્રવ્યના પર્યાયોને આહાર અને તૃષાના પરિહાર માટે ગ્રહણ કરવા પડે છે પણ તેમાં સુખ આપવાની શક્તિ નથી અને તે પદાર્થો કંઈ આત્માના નથી, એમ સત્યવિવેક ધારણ કરવો જોઇએ

બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખ નથી, તેમ છતાં અહો! મૂઢ જીવો, મોહના પ્રેર્યા તેમાં રજિત થાય છે તે જણાવે છે.

શ્લોક

मिथ्येन्द्रजालवच्छर्म, नास्तिनार्थेषु तर्ह्यपि ।
अहो मोहस्य माहात्म्याद्, भृशं रज्यन्ति मानवाः ॥ १०० ॥

શબ્દાર્થ—ઇન્દ્રજાલની પેઠે ફોગટ બાહ્યપદાર્થોમા સુખ નથી, તો પણ અહો! મોહના પ્રતાપથી મનુષ્યો તે બાહ્યપદાર્થોમા રાગ ધારે છે

ભાવાર્થ—ઇન્દ્રજાળ વિદ્યાથી ઘડીમા અનેક પ્રકારના પદાર્થો દેખવામાં આવે છે, પણ ઘડી પશ્ચાત્ તેમાંનું કશુ હોતું નથી ઇન્દ્રજાળના રૂપૈયા દુનિયાનો વ્યવહાર ચલાવવા કામ આવતા નથી, તેથી તે ફોગટ નામમાત્રથી રૂપૈયા કહેવાય છે ઇન્દ્રજાળના પદાર્થાની પેઠે બાહ્યલક્ષ્મી વગેરે જડ પદાર્થામા સુખ માનવુ તે ફોગટ છે ઇન્દ્રજાળની પેઠે બાહ્યપદાર્થોમાં સુખની બુદ્ધિ રાખવી તે ખરેખર ભ્રાન્તિ છે બાહ્યપદાર્થોમાટે આયુષ્ય વગેરેનો નાશ કરવો તે પણ મહા મૂર્ખતા છે જે વસ્તુઓથી મમતા, ચિંતા, શોક અને ભય, વગેરે દોષોની વૃદ્ધિ થાય છે, તેવી લક્ષ્મી, મહેલ, વગેરે વસ્તુઓમાટે ઘાંચીની ઘાણીના બળદની પેઠે રાત્રીદિવસ મચી રહેનાર, ખરેખર આરીમાના સામુ દેખી ભસનાર શ્વાનની તુલ્યતાને ધારણ કરેછે જે લક્ષ્મી વગેરે વસ્તુઓમાં સુખ રહ્યુ નથી અને તે ઉલટુ કલેશ, મારામારી, ઈર્ષ્યા અને તૃષ્ણા, વગેરેને વધારનાર છે, તેને માટે કયો જ્ઞાનિમનુષ્ય, અન્તરથી રાજી થઇને પ્રયત્ન કરે? અર્થાત્ કોઈ જ્ઞાની, અન્તરથી રાચી માચીને બાહ્યવસ્તુઓમાટે મહેનત કરે નહીં

અહો! મોહનુ માહાત્મ્ય કેવુ છે તે તો જુઓ! મનુષ્યો મોહનાવશે જડપદાર્થોમાં સુખની બુદ્ધિથી રાગ ધારણ કરે છે અને બાહ્યપદાર્થોમાટે અમૂલ્ય એવા મનુષ્ય જીવનને હારે છે જડ એવી લક્ષ્મીના પૂજારા બનીને મનુષ્યો પોતે પણ જડ જેવા બની જાય છે જડ લક્ષ્મીનેમાટે અનેક પ્રકારનાં યુદ્ધો કરે છે, જડ લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ માટે કુટુંબની સાથે કલેશ કરે છે, રાત્રીદિવસ હાય! ધન, હાય! ધન, કર્યા કરે છે, સુખે કરી સુતા નથી, સુખે કરી બેસતા નથી, સુખે કરી ખાતા નથી, અને લક્ષ્મીજ સુખરૂપ છે, એમ માનીને હૃદયમાં તેનો જાપ જપ્યા કરે છે લક્ષ્મીના મદમા છાકી જઈ દારૂડીયાના કરેતા અત્યંત હલકા શબ્દોને ઉચ્ચારે છે અને દારૂડીયાની પેઠે નીચ માર્ગેમા ગમન કરે છે ગાડા, (બેભાન) મનુષ્યની પેઠે મોહના તાનમાં પોતાને સુખી માની લેછે અને સાધુસન્તોને ધિક્કારે છે જડ એવી લક્ષ્મીના સ-

ગથી મૂઢ મનુષ્યો દેવ ગુરૂ અને ધર્મને વિસારી દેછે અને ગુરૂની સંગતિ કરવામાં પણ મૂઢતા સમજે છે લક્ષ્મીના મદથી છાકી ગયેલા મૂઢ જનોના હૃદયમાં રજો અને તમોગુણની વૃદ્ધિ થાય છે અને હૃદયમાં રહેલો સત્વ ગુણ, વિલય પામે છે જડ પદાર્થમા સુખના ઉપાસકો રત્નસમાન ધર્મને મૂકી વિષયરૂપ કાચના કકડાનુ ગ્રહણ કરે છે જડોમા સુખની બુદ્ધિથી ભ્રાન્ત થએલાઓ અત્યંત નીચતા ધારણ કરે છે અને મનુષ્ય જીવનનુ ખરૂં કર્તવ્ય, ભૂલી જાય છે, તેથી તે ઘણા કાળ પર્યંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે જડ પદાર્થમાં સુખની બુદ્ધિને ધારનાર ભ્રાન્ત મનુષ્યો, સત્ય વિવેકદૃષ્ટિ શૂન્ય હોવાથી અંધ પશુતુલ્ય જીવન ગુજારે છે તેવી દશામાં સત્ય તત્વને ન દેખી શકે તેમા તેમનો પોતાનોજ વાંક છે જડના ઉપાસકો, અન્યોને એટલે (જડ લક્ષ્મીથી હીન પુરૂષોને) ગરીબ ગણે છે, આ તેમની ભ્રાન્ત દૃષ્ટિનું પરિણામ છે વળી તેવા મૂઢ પુરૂષો પોતેજ અક્કલ ના ખાંધ બની જાય છે અને તેના સેવકો પણ, તેવા જડ લક્ષ્મી ઉપાસકોની હાજીહા કરવા મંડી જાય છે અહો ! તેવા મૂઢ પુરૂષો ધર્મની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન ન કરે તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? અલબત કંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી

તેના પૂર્વોક્ત મૂઢ પુરૂષો, વિષયભોગમા સુખ માનીને હાડકા ચૂસનાર શ્વાનની પેઠે સ્ખલનાયમાન થાય છે અને પાપકર્મમા પ્રવૃત્ત થાય છે તે જણાવે છે.

શ્લોકા

कामदृष्टियुता मूढाः, प्रस्खलन्ति पदे पदे ।
रोगचिन्तादिसम्पन्ना, भ्रमन्ति श्वानवत् सदा ॥ १०१ ॥
अहममत्वसम्पन्ना, जीवा दुःखालयाः सदा ।
स्वार्थदोषनिमूढाश्च, घ्नन्ति जीवान् पदे पदे ॥ १०२ ॥
स्तेयकर्म्म प्रकुर्वन्ति, मिथ्या जल्पन्ति वाचया ।
द्वेषबुद्धिं प्रकुर्वन्ति, वञ्चयन्ति हि सज्जनान् ॥ १०३ ॥
सर्वदोषालयं लोभं, भजन्ति मूढदेहिनः ।
आत्मदृष्टिपराङ्मुखा, जीवाः सर्वत्र दुःखिन ॥ १०४ ॥

શબ્દાર્થ —કામદૃષ્ટિવાળા મૂઢ મનુષ્યો જ્યાં જાય ત્યાં સ્ખલના પામે છે તે મૂઢો, અનેક પ્રકારના રોગો અને અનેક પ્રકારની ચિન્તાઓવડે, સુખની આશાએ જ્યાં ત્યાં શ્વાનની પેઠે ભમે છે અહં અને મમત્વવાળા દુઃખના સ્થાનભૂત સદાકાળ બને છે સ્વાર્થદોષથી વિશેષ પ્રકારે મૂઢ

થયેલાઓ પગલે પગલે જીવોને હણે છે તેવા મૂઢ પુરૂષો ચોરીનુ કર્મ કરે છે, તેમજ વાણીવડે હડહડતું જૂઠુ બોલે છે અને દ્વેષબુદ્ધિને ધારણ કરે છે વળી તેવા મૂઢ પુરૂષો, સજ્જન, સન્ત પુરૂષોને પણ છેતરે છે, તેવા પ્રકારના મૂઢ પુરૂષો સર્વ દોષનું સ્થાનભૂત એવા લોભ દુર્ગુણને પણ સેવે છે, એમ આત્મદૃષ્ટિથી પરાઙ્મુખ મૂઢ જીવો સર્વ ઠેકાણે દુ:ખી હોય છે

ભાવાર્થ —મૂઢ પુરૂષો વિષયો ભોગવવાની દૃષ્ટિવાળા હોય છે વિષયોમાં ખરેખર સુખ નથી, તેમજ વિષયોમા સુખને જાણવાની શક્તિ નથી, છતા તેવા મૂઢ મનુષ્યો, વિષયોમા લપટાય છે, તથા વિષયના ભોગ માટે દાસ બને છે, અનેક પ્રકારના પ્રપચો કરે છે, સુખની અભિલાષાથી કામની તૃષ્ણા અનેક મનુષ્યો કરે છે અને વિષયસુખને ભોગવે છે, તોપણ તેથી તેઓ ખરી શાંતિ પામતા નથી અને છેવટ કહે છે કે, અરે ! કામની વાસનાથી ખરૂ સુખ મળ્યુ નહીં અહો ! જેમા સુખ નથી ત્યા સુખ લેવાને માટે મનુષ્યો ફોગટ પ્રયત્ન કરે છે ખરૂ સુખ પ્રાપ્ત થયા બાદ કદાપિકાળે પાછુ ટળી જતુ નથી, ઇન્દ્રિયોની સહાયતા વિના સત્યસુખ ભોગવી શકાય છે આત્મિક સુખ પોતાના સ્વભાવે રહેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે આત્મિક સુખનો અનુભવ જ્યાસુધી મનુષ્યોને આવ્યો નથી ત્યાસુધી તે પૌદ્ગલિક વિષયોથી સુખ લેવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ તે ખરેખર ભ્રમદૃષ્ટિથી ભૂલે છે અને તેથીજ નાના બાળકોની બાળક્રિયાની પેઠે આચરણ કરે છે કામની વાસનાથી મનુષ્યો કદાપિ ખરૂ સુખ મેળવવા ભાગ્યશાળી બનતા નથી કોઈ અત્યત વૃદ્ધ પુરૂષને પુછો કે ભાઈ તેં કામની વાસનાથી અનેક પદાર્થો ભોગવ્યા પણ ત્હને ખરૂ સુખ સમજાયુ છે? આના ઉત્તરમા તે વૃદ્ધ પુરૂષ કહેશે કે, હે બન્ધો ! મને કંઈ પણ વિષયોપભોગથી સુખ જણાતું નથી, કારણ કે અત્યારે વૃદ્ધાવસ્થામા તે સુખથી વિમુખ થયો છુ આમ સર્વત્ર તપાસ કરશો તો માલુમ પડશે કે, શરીર, આદિ જડ પદાર્થોની મારફતે કદી ખરૂં સુખ મળનાર નથી અજ્ઞાનિ પુરૂષો કામના સબધથી અનેક પ્રકારના રોગના ઘરભૂત બને છે અનેક વિષયોની પ્રાપ્તિ માટે ચિન્તા કરવી પડે છે, તે તે વિષયોપભોગ પદાર્થો માટે અન્યોની ગુલામગીરી કરવી પડે છે, લજ્જાનો ત્યાગ કરવો પડે છે, અનેક પ્રકારની વિપત્તિયો ભોગવવી પડે છે, ન્યાયને દેશવટો આપવો પડે છે, અનેક મનુષ્યોનો સબધ કરવો પડે છે અને કપટના આચરણ કરવા પડે છે વિષયથી સુખ મળતું નથી અને ઉલટી તૃષ્ણા તો વૃદ્ધિ પામ્યા કરે છે મનમા કામનેજ પ્રભુ માનનાર કામી પુરૂષ, વિવેકદૃષ્ટિથી શૂન્ય બની જાય છે અને પશુતુલ્ય વૃત્તિ ધારણ કરે છે, તોપણ અન્તે તેને શાન્તિ મળતી નથી કુતરાની પેઠે તે ગમે ત્યા પરિભ્રમણ કરે છે, પણ ખરૂં સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી કામથી ઘેરાયલા મનુષ્યો

જગતમાં સર્વ પ્રકારના પાપ આચરે છે જે જડ
તેમા સુખની ભ્રાન્તિથી મૂઢ પુરૂષો કદી સુખ પામતા

અહ અને મમત્વથી સસારમા ત મય બની ગએલા
સ્વાનભૂત થાય છે મમત્વભાવથી જીવો જે દુ ખ પામે
શકાય તેમ નથી જે જડ પદાર્થોમાથી હું અને મારા
જાય છે તો સ્વ દુ ખોનો અ ત આવે છે અહ મમત્વથી
સ્વાર્થબુદ્ધિને ધારણ કરે છે અને સ્વાર્થબુદ્ધિથી અનેક
થબુદ્ધિથી પ્રથમ તો પોતાના આત્માને છેતરવામા આવે
હણતા પહેલા સ્વાર્થબુદ્ધિથી પોતાના ગુણોનો નાશ થાય
તન્મય બની ગએલા મનુષ્યો પરમાર્થતત્ત્વનો વિચાર કરી
તે પ્રાણીનો નાશ થાઓ પણ પોતાનુ પેટ ભરાઓ એમ
સાધ્યબિ દુ વર્તે છે અજ્ઞાનિ જીવોની સ્વાર્થબુદ્ધિ હલકામા
તેઓ પોતાના સ્વાર્થની આગળ કશુ જોતા નથી તેઓ સ્વ
અનુકૂલ કરે છે પણ સુખનુ બિન્દુ માત્ર પણ પ્રાપ્ત કરી
ઉલટા અનેક પ્રકારના સકટોમા ફસાય છે પ્રાણનો નાશ
કરતા પણ અધમ જીવન પૂર્ણ કરે છે એવા અધમ મૂઢ
કર્મ કરે છે અને પોતાની જીંદગી, ચિન્તા, ભય અને હિંસા,
પરભવમા પણ દુર્ગતિના ભોક્તા બને છે તેવા મૂઢ પુરૂષો
સુખી થતા નથી તેવાઓ પરભવમા પણ મહા દુ ખ પામે
નથી મૂઢ પુરૂષો જડતાના યોગે બાહ્યદૃષ્ટિના યોગે અન્ય
ધારણ કરે છે પોતાના સુખને માટે સજ્જન પુરૂષોને પણ
તેથી પોતાને ખરૂ આત્મિક સુખ મળતુ નથી અને ઉલટા અ
હૃદયની મલીનતામા વધારો કરે છે અને સ્વપ્નમા પણ
નથી મૂઢ પુરૂષો જડ વસ્તુઓમા સુખત્વ કલ્પીને સર્વ દો
લોભને કરે છે લોભથી મનુષ્યો ઘોર પાપકર્મ કરતા પણ
હાય! મ્હારૂં ધન! ઇત્યાદિ દુ ખ ઉદ્ગારો પ્રસગે કાઢ્યા
મનુષ્યો ગમે તેટલું પ્રાપ્ત કરે તોપણ તે શાન્તિ પામતા નથી
સમુદ્રનો કોઈ પાર પામી શકે, પણ લોભસાગરનો કોઈ
નથી જેમ જેમ લોભ કરવામા આવે છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પા
ઘટતો નથી લોભી મનુષ્ય સર્વ પ્રકારના પાપ આચરતા ડર
જે જે વસ્તુઓ મળે છે તેને સતોષથી ભોગવી શકતો નથી
સગથી લોભ ઉત્પન્ન થાય છે કોઈને કોઈ જાતનો લોભ હોય
ઈ જાતનો લોભ હોય છે અનેક ભવથી લોભની વાસના
સુખ થતુ નથી પણ ઉલટુ દુ ખ ઉત્પન્ન થાય છે

લોભના ઉદયે અંધ થઈ ગમે ત્યાં ભટક્યા કરે છે મૂઢ મનુષ્યો, મનુષ્યભવ પામ્યાનું પ્રયોજન પણ સમજી શકતા નથી મૂઢ મનુષ્યો, પ્રવૃત્તિમાર્ગના પ્રાહેસરી બને છે અને આખી દુનિયાની બાહ્યલક્ષ્મી પોતાને ત્યાં ભેગી કરે છે, તોપણ રાત્રીદિવસ ભય, શોક, ચિન્તા, રોગ, કલેશ, ઇર્ષ્યા અને કુસંપ વગેરે દોષોથી મહા દુ ખી થાય છે પ્રતિષ્ઠા, કીર્તિ, શાન્તિ, સ્થિરતા વગેરેને મૂઢ મનુષ્યો હીસાબમાં ગણતા નથી રાત્રીદિવસ, લોભના ઉદયથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિમા ઘેરાયલો માલુમ પડે છે મૂઢ મનુષ્યો પોતાના અમૂલ્ય જીવનને કાચના કકડાની પેઠે હારી જાય છે લોભથી ગમે તે દેશનો રાજા ખરી શાંતિ લેવા ભાગ્યશાળી બન્યો નથી અને ભવિષ્યમા કોઈ બનવાનું નથી. મૂઢ મનુષ્યો, લોભના ઉદયથી અનીતિના વ્યાપારો કરે છે હિંસા, જૂઠ, સ્તેયકર્મ વગેરે અનેક પ્રકારના પાપોને મૂઢ પુરૂષો આચરે છે આ જગત્મા કઇ જડ વસ્તુઓ પોતાની માલિકીની છે? અલબત એક ધૂળનો રજકણ પણ પોતાની સત્તાનો નથી તેમ છતા જડ વસ્તુઓને મનની કલ્પનાથી પોતાની સત્તામા માની લેઈ, મૂઢ પુરૂષો ખરાબપોરે સત્ય વસ્તુને દેખી શકતા નથી વિશેષ શુ કહેવુ? મૂઢ મનુષ્યો સમાન કોઈ જગત્મા દુ ખી નથી મૂઢ દશાનો ત્યાગ કર્યાવિના કદી આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત થવાનુ નથી

આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી મૂઢ દશા ટળે છે અને સર્વ દોષોનો નાશ થાય છે, તે પ્રસંગાનુસારે જણાવે છે.

શ્લોક:

आत्मज्ञानेन दोषाणा, नाशः शीघ्रं प्रजायते ।
अतः कर्मविनाशाय, ह्यात्मज्ञानस्य हेतुता ॥ १०५ ॥

શબ્દાર્થ —આત્મજ્ઞાનવડે દોષોનો શીઘ્ર નાશ થાય છે તેથી કર્મનો નાશ કરવા માટે આત્મજ્ઞાનની હેતુતા છે

ભાવાર્થ —આત્માનું સ્વરૂપ જે જ્ઞાન જણાવે છે તેને આત્મજ્ઞાન કહે છે આત્મજ્ઞાનવડે સર્વ દોષોનો શીઘ્ર નાશ કરી શકાય છે "જ્ઞાની શ્વાસોચ્છ્વાસમેં, કરે કર્મનો ખેહ, પૂર્વકોડ વર્ષાં લગે, અજ્ઞાને રહે તેહ" ॥ ૧ ॥ આત્મતત્ત્વવેત્તા પુરૂષ, એક શ્વાસોચ્છ્વાસમા જેટલા કર્મનો ક્ષય કરે છે, તેટલો પૂર્વ ક્રોડ વર્ષ પર્યંત પણ અજ્ઞાનથી તપશ્ચર્યા આદિ કરતા કર્મનો ક્ષય થતો નથી ભગવદ્ગીતા કે જે અન્ય દર્શનનો ગ્રંથ છે તેમા પણ કહ્યુ છે કે, ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ સર્વ કર્મને બાળી ભસ્મ કરે છે આત્મજ્ઞાન થવાથી મૂઢ દશાનો નાશ થાય છે જ્ઞાની પુરૂષ, ભોગાવલી કર્મ (વિષય પ્રારબ્ધ)ના ઉદયથી ગૃહસ્થાવાસમાં દેશધર્મ સ્વીકારીને રહે છે, પણ તે વ્યવહારના સર્વ કાર્યોને કરતો છતો, તેમા અનતાનુબંધી

તથા અપ્રત્યાખ્યાની રાગ અને દ્વેષથી પ્રાય લેપાતો નથી સસારમા જડ પદાર્થોના સબધમા આવે છે, પણ અ તરમાં તે જડ પદાર્થોમાં અહ અને મમત્વભાવથી બધાતો નથી પુરુષ સ્ત્રીના સબધમા આવે છે, તેમ સ્ત્રી, પુરૂષના સબધમા આવે છે, પણ અન્તરથી મોહદશામા પરસ્પર મુઝાવાનુ થતુ નથી, સસાર વ્યવહાર ઉચિત ક્રિયાઓને તટસ્થદૃષ્ટિથી નિર્લેપ ભાવે કરવામા આવે છે ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગપૂર્વક વ્રતોને આદરવામા આવે છે દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની સેવાભક્તિ કરી શકાય છે આત્મજ્ઞાન પામીને કોઈ સાધુ થાય છે, તો તે સારી રીતે વિરતિધર્મનુ આરાધન કરે છે એ પ્રકારના કોઈ ધમમા રહેલો મનુષ્ય, કર્મનો નાશ કરવા સમર્થ થાય છે

આત્મજ્ઞાનના પ્રકાશથી રાગદ્વેષ, અજ્ઞાન, અહ મમત્વ વગેરે સર્વ દોષોનો નાશ થાય છે અને આત્મા પોતાના સ્વાભાવિક સુખનો સ્વાદ લેવા અધિકારી બને છે કર્મનો નાશ કરવા માટે આત્મજ્ઞાન હેતુતા છે આત્મજ્ઞાનથી આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે અનત જીવો, આત્મજ્ઞાન પામીને મુક્તિ ગયા, જાય છે અને જશે જ્યારે ત્યારે પણ આત્મજ્ઞાન પામ્યાવિના પરભાવ છૂટવાનો નથી મનમા આત્માથી ભિન્ન એવી જડ વસ્તુઓનુ અહમમત્વ ટળવુ તેજ પરભાવ ટળવાનુ મુખ્ય લક્ષણ છે આત્મજ્ઞાનથી મનમા મનાયલો પરભાવ છૂટી જાય છે, માટે કર્મના નાશ માટે આત્મજ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા છે

ચારખડની પ્રજાઓ જો આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તો એકબીજાના દેશોને કબજે કરવા, તેમજ લોભથી અન્ય પ્રજાને દબાવી દેવા માટે, જે પ્રપચો થાય છે તે કદાપિકાળે થાય નહિ આત્મજ્ઞાનવિના લોભથી એકબીજાની પ્રજા પરસ્પરને વશ કરવા જીવહિંસા, જૂઠ અને ચોરી વગેરે અનેક પાપો કરે છે, ચારે ખડની અદર સપ પ્રેમભાવ, ભ્રાતૃભાવ અને ઐક્ય વધારનાર ખરેખર આત્મજ્ઞાન છે પરસ્પરના આત્માનુ ઐક્ય કરનાર આત્મજ્ઞાન છે, માટે આત્મજ્ઞાન માટે સર્વ દેશના મનુષ્યોએ ઉદ્યમ કરવો

આત્મજ્ઞાનથી આત્મોન્નતિ થાય છે, માટે મનુષ્યોએ આત્મજ્ઞાનપૂર્વક આત્મોન્નતિ સાધવી જોઇએ.

શ્લોક

उन्नतिर्द्रव्यभावाभ्या, कर्तव्या तत्त्वकाङ्क्षिभि. ।
उद्यमेन सदा साध्या, शुद्धानन्दपदप्रदा ॥ १०६ ॥

શબ્દાર્થ —દ્રવ્ય અને ભાવથી તત્ત્વના આકાંક્ષીઓએ આત્માની ઉન્નતિ શુદ્ધ આન દ દેનારી એવી આત્મોન્નતિ ઉદ્યમવડે સદા સાધવા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ—આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ વધાર્યા કરવો, તેજ આત્મોન્નતિ કહેવાય છે આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને સુખ આદિ ગુણોવડે આત્માની ઉન્નતિ થાય છે જ્ઞાનાદિના હેતુઓને પ્રાપ્ત કરવા તે દ્રવ્યથી ઉન્નતિ જાણવી અને જ્ઞાનાદિ ગુણોને ક્ષયોપશમાદિ ભાવે પ્રાપ્ત કરવા તે ભાવથી ઉન્નતિ ગણાય છે આત્મજ્ઞાનથી, અજ્ઞાન, રાગદ્વેષ, વગેરે દોષોને ઉદ્યમવડે હણીને આત્મોન્નતિ કરવી જોઈએ ભણવુ, ગણવુ, સત્સગત, વ્રત અને તપ, વગેરે સર્વે આત્માની ઉન્નતિ માટે છે અનન્ત કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા સપૂર્ણ આત્મોન્નતિ પ્રાપ્ત થઈ એમ ગણાય છે

મનુષ્યો આત્મજ્ઞાનથી, ક્ષણેક્ષણે આત્મોન્નતિ કરતા રહે છે અને પ્રભુ પૂજા, ભક્તિ, વૈયાવચ્ચ, વિનય, તીર્થયાત્રા અને જ્ઞાનાભ્યાસ, વગેરેથી આત્માની ઉન્નતિ અધિકાર પ્રમાણે કરે છે મનુષ્યો, આત્મજ્ઞાનથી પોતાનો અધિકાર તપાસી ધર્મક્રિયાઓની સેવના કરે છે, પોતાના આત્માસમાન અન્યોના આત્માઓને ગણે છે, જ્ઞાન ધ્યાન સમાધિમા જીવન ગાળીને આત્માની ઉન્નતિ કરે છે અને આત્માના સુખને ભોગવે છે બાહ્યશરીર ભોગ્ય વસ્તુઓના અભાવે પણ આત્મસુખની ખુમારીની ઘેનમા જીવન વ્યતીત કરે છે અને ક્ષણે ક્ષણે આત્માની ઉચ્ચતા કરે છે, તત્ત્વના અર્થિઓએ ક્ષણે ક્ષણે આત્માની ઉન્નતિ સાધવી જોઇએ આત્મજ્ઞાન પામ્યાથી આર્યપણુ ગમે તે દેશના મનુષ્યોને પ્રગટે છે સર્વથા સર્વે પ્રકારના જિજ્ઞાસુ મનુષ્યોને આત્મોન્નતિ કરવાનો અધિકાર છે આત્મોન્નતિમાટે આત્મતત્ત્વમા રમણતા કરવી જોઇએ આત્મોન્નતિનેજ સાધ્ય બિંદુ તરીકે નિશ્ચયત માનવી જોઇએ પોતાના આત્માના ઉદ્ધારમાટે જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રનુ જ્ઞાન મેળવવુ જોઇએ શ્રીસદ્ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે તત્ત્વજિજ્ઞાસુઓએ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી વર્તવુ જોઇએ પોતાના આત્માના ગુણો સબધી કલાકોના કલાકો પર્યંત ધ્યાન ધરવુ જોઇએ દરરોજ દોષોને હઠાવવા ખરા જીગરથી ચારિત્રરૂપ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, આમ પ્રવૃત્તિ કરવાથી નક્કી આત્મોન્નતિ થાય છે

આ પ્રમાણે આત્મોન્નતિનુ સ્વરૂપ તથા તેના ઉપાયો બતાવીને ગ્રન્થકાર અન્ત્ય મગલ કરી ગ્રન્થની સમાપ્તિ કરતા નીચે મુજબ જણાવે છે.

શ્લોક

जनाः सर्वे सुखं यान्तु, जैनधर्म प्रवर्द्धताम् ।
दोषाणां सर्वथा नाशो, मङ्गलानि पदे पदे ॥ १०७ ॥

सद्गुरोः सङ्गतिं भव्यां, सम्यक्त्व निश्चलं शुभम् ।
शान्तिं तुष्टिं च पुष्टिं च, प्राप्नुवन्तु जनाः सदा ॥ १०८ ॥
षड्लेश्यानिधिचन्द्राब्दे, चैत्रमासे सुखप्रदे ।
एकादश्यां सितेपक्षे, जनानां शान्तिकारकः ॥ १०९ ॥
श्रीयुते डुम्मसग्रामे, बुद्ध्यब्धिसाधुना शुभः ।
अष्टोत्तरशतश्लोकैः, कृतो योगप्रदीपकः ॥ ११० ॥ युग्मम्

ભાવાર્થ—સર્વ મનુષ્યો સુખને પામો. ઉત્તમ જૈનધર્મની વૃદ્ધિ થાઓ દોષોનો સર્વ પ્રકારે નાશ થાઓ અને પદે પદે મગલની પ્રાપ્તિ થાઓ શ્રી સદ્ગુરૂની સગતિનો લાભ થાઓ અને મનુષ્યો શુભ નિશ્ચલ સમ્યક્ત્વ તથા શાતિ, તુષ્ટિ, અને પુષ્ટિને સદા પામો

સં ૧૯૬૬ ના ચૈત્ર શુદી એકાદશીના રોજ સુરત પાસેના ડુમ્મસ ગામમા જનોને શાતિકારક એવો એકશો ને આઠ શ્લોકોવડે બુદ્ધિસાગર સાધુએ યોગપ્રદીપ ગ્રંથ રચ્યો સવત્ ૧૯૬૬ ના મહા વદી ૧૩ તેરસે સુરતમા આવાગમ થયુ ત્યાથી શેઠ લલ્લુભાઈ ધર્મચ૦, શેઠ જીવણચ૦ ધર્મચદ, શેઠ ફકીરચ૦ નગીનદાસ તથા હીરાચદ વગેરે સુરતના ઝવેરી જનોની વિનતિથી ડુમ્મસ ગામમા આમ્બીલતપની ઓળી કરાવવા ગમન થયુ અને ત્યા આ મૂળ ગ્રથ કર્યો

હવે ગુર્જર ભાષા વિવેચનનુ અન્ત્ય સમાપ્તિમંગલ કરે છે.

श्लोका

द्वीपरसाङ्कधरणी-प्रमिते वत्सरे शुभे ।
चैत्रमासे सितेपक्षे, चैकादश्या दिने रवौ ॥ १ ॥
मोहमय्यां स्थितिं कृत्वा, बुद्धिसागरसाधुना ।
योगप्रदीपशास्त्रस्य, भाषाया विवृतिः कृता ॥ २ ॥
एतद्योगप्रदीपस्य, श्रोतृवाचकवर्गयो ।
जायतां ज्ञानसम्पत्तिः, पूर्णा विजयसम्पदः ॥ ३ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः